This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

15. КЊИГА ДРУШТВА СВЕТОГА САВЕ КЊИГА 15.

БРАСТВО

„Брат је мио које вере вио"

V

У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У КРАЉЕВСКО-СРПСКОЈ ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1892.

Цена **два динара** за оне који нису чланови Друштва Светог Саве.

PRINTED IN YUGOSLAVIA

Slav 8101.9

HARVARD COLLEGE
LIBRARY

BOUGHT FROM THE
AMEY RICHMOND SHELDON
FUND

Slav-9101

15. КЊИГА ДРУШТВА СВЕТОГА САВЕ КЊИГА 15.

БРАСТВО

„Брат је мој које виде вео"

V

У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У КРАЉЕВСКО-СРПСКОЈ ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1892.

Цена два динара за оне који нису чланови Друштва Светог Саве.

У „Браство" светосавскога Друштва примају се:

1., Чланци, у којима се описују српске покрајине или поједина места, чим било знаменита за српски народ.

2., Чланци о повесничким догађајима српскога народа, старим, новијим и најновијим; биографије знаменитих Срба, ратника, књижевника, наставника, духовника и других заслужних родољуба;

3., Народне песме, приповетке, пословице и загонетке; популарне расправе о језику, обичајима и свима особинама српскога народа;

4., Патриотске, моралне и поучне уметничке песме приче и расправе;

5., Чланци и из других наука, писани за народ, с намером: или да уклоне какав недостатак и заблуду, или да помогну радиност и умни развитак српскога народа.

У свима књижевним прилозима треба имати на уму онај велики патриотски задатак, који је Друштво Светога Саве узело на се. — Примљеним за „Браство" списима даје се награда по 60 динара од штампана табака.

Из основних правила Друштва Светога Саве:

Чл. 11. Члан друштва може бити сваки Србин и Српкиња и сваки пријатељ Српства и његове народне просвете.

Чланови су друштва:

а.) ***Добротвори,*** који једном за свагда дају *пет стотина* динара;

б.) ***Утемељачи,*** који једном за свагда положе *сто* динар улога или по 25 динара годишње за 4 године;

в.) ***Редовни,*** који дају годишње *пет* динара улога.

15. КЊИГА ДРУШТВА СВЕТОГА САВЕ КЊИГА 15.

БРАСТВО

„Брат је мио које вере био"

V

У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У КРАЉЕВСКО-СРПСКОЈ ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1892.

Цена **два динара** за оне који нису чланови
Друштва Светог Саве.

PRINTED IN YUGOSLAVIA

У „Браство“ светосавскога Друштва примају се:

1., Чланци, у којима се описују српске покрајине или поједина места, чим било знаменита за српски народ.

2., Чланци о повесничким догађајима српскога народа, старим, новијим и најновијим; биографије знаменитих Срба, ратника, књижевника, наставника, духовника и других заслужних родољуба;

3., Народне песме, приповетке, пословице и загонетке; популарне расправе о језику, обичајима и свима особинама српскога народа;

4., Патриотске, моралне и поучне уметничке песме приче и расправе;

5., Чланци и из других наука, писани за народ, с намером: или да уклоне какав недостатак и заблуду, или да помогну радиност и умни развитак српскога народа.

У свима књижевним прилозима треба имати на уму онај велики патриотски задатак, који је Друштво Светога Саве узело на се. — Примљеним за „Браство“ списима даје се награда по 60 динара од штампана табака.

Из основних правила Друштва Светога Саве:

Чл. 11. Члан друштва може бити сваки Србин и Српкиња и сваки пријатељ Српства и његове народне просвете.

Чланови су друштва:

а.) ***Добротвори,*** који једном за свагда дају *пет стотина* динара;

б.) ***Утемељачи,*** који једном за свагда положе *сто* динар улога или по 25 динара годишње за 4 године;

в.) ***Редовни,*** који дају годишње *пет* динара улога.

15. КЊИГА ДРУШТВА СВЕТОГА САВЕ КЊИГА 15.

БРАСТВО

„Брат је мио које вере био"

V

У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У КРАЉЕВСКО-СРПСКОЈ ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1892.

Цена **два динара** за оне који нису чланови Друштва Светог Саве.

PRINTED IN YUGOSLAVIA

УСКОК ПРИМОРАЦ

I.

Оштра казна!...

„Не, не смијем!...“

— — — — — — — — — —

А ко њему да забрани
кад г' освета братска мами?
Та Србу је богодано....
да му понос прса кружи —
те кајући своје старе
народу се свом одужи.
Да се братске сузе сјећа — —
мучена је.... крвава је....
стољећа је пуста пишу;
коликим се јадом лила,
опрости Боже свети!
Гебе је застидила!

Таква суза, братска суза,
са кољена на кољено
у крвавом своме лику.....
пунила је срце.... душу....
осветнику.... мученику!
Ко да брани
да се соко ловом храни?

Не зна Србин моћне силе
ма га с неба муње биле —
љуби род! . . .
слобода му навјек скупа,
најмилије о њој снива.... —
хоће му се — заноси га —
да је љуби и ужива!
У прошлост је види сјајну
поноситу и значајну;
у невољи осјећа је
пуну сласти и красоте,
пуну жића избранога. —
Та да му је — да је само
шчекати је на свом дому —
како л' не би богат био?....
ој! у срећи.... у заносу....
на Богов би столац сио!!

Хеј! слободо веселице
свуд жељена љепотице,
колико ли жртва бројиш
сред ломјаве и крешева....

док се за те народ диза
под крсташем орлушином —
под барјаком Немањића —
народ српски.... народ цио....
што још није изнемог'о
ни жртвеник изгорио!....

*

....Хора!... Хора!...
Сад му опет слатко паде
посл'је патње.... посл'је мука...
букагија и колаца,
што прћија раји бјеше
по рудина и долаца —
кроз вјекове — кроз крваве!...
за крв братску за слободу —
жацнула га нада нова — —
чуо вапај.... поклич чуо....
„У рат!... у крв!...
„рад Косова!!“

— Прег'о рзом, прег'о снагом
па ил' пао... ил' остао...
да посљетку боље спреми;
е да оно бољом срећом
у слободи дан предани,
ил' поново до једнога —
братац брада да сарани!

Ко да брани? —
Зар ти селе?

што си налик вулкан — гори....
те пламеним својим махом —
са ужасом и са страхом —
плаши друге око себе....
Још помамном дрхтавицом —
вреле лаве сијавицом —
и вањштином свога зора....
муком скрива што се куха —
што је дави... што је гуши....
у шупљини гар-трбуха!

Ал' ми реци како бјеше —
да л' си и онда рекла: „стој!"
кад на шанац тврди, јаки,
било с ноћи, било с дана,
Срб лијаше крв витешку....
у опкопу Србобрана:
кад ломљаше крила своја
по сред смрти... по сред боја....
заклањајућ од олова
плећа твоја?!

Не! Тада си мазила их
ко синове.... к'о јунаке...
поклањала сабље бритке
и хатове четвртаке;
нарекла им Војеводу
да над њима господари...
са госпоством — од три дана...
па их опет осамари!.....

У вјери си топила се
„Држеħ' то је народ мој
И био је! — ал' на жалост
није знао бити свој!.....

Браниш је ли? —
Ал' не хаје
сред појате тамна кута
син Приморја.... старац сједи....
чија душа осмјех тражи
у давнине доба стара... —
дружба зборeħ — дохваħа се
за корице од ханџара:
„У крв!... у крв!...
„слобода је Србу света;
„неħе Србин срдбе Божје
„да товари на огњиште — —
„гором, дољом, крв се пуши...—
„Та српска је!
„на бојиште! на бојиште!

*

Синци грома ето с' вину
гором, дољом, у планину:
нож их грли.... пушка љуби....
као ор'о чета леħе
пред дружином ст'јег се вије —
сваком срце рајем шеħе;
осветнике што год ср'јета,
дрво, камен, стаза вита,

све жељом њеком пита:
„да?....“
„Ал' ускоци само ћуте....
ир нарушит' не би хтјели
нит' открити своје тајне
које скрива доба глуво.... —
док трепере звјезде сјајне:
што им мукло срца зборе
понављају ноћни дуси!
„На злотворе!... на злотворе!...“

II.

Стоји земља светог Саве
Србинове златне главе;
њене путе на све стране
и врлетне безброј стазе,
све збјегове и гаришта....
чудне р'јечи обилазе;
к'о да сврћу с неба плава....
и оно се заиграва:
„Књаз је крен'о —
„с војском пао — —

„Црном Куку по средини
„свог лабуда проћерао. —
„Ха!
„сад притеци — сад потеци —
„ко је слуш'о јавор-гусле
„што је Србин њекад био...,
„ко се сјећа Призрен-града

„гдје је Душан ко цар сн!
сад притеци — сад потеци —
„ко је с коца уздах чуо....
„ко је свједок горких дана....
„ко сраслице челом пипље
„од челика усијана.
„Сад притеци — сад потеци —
„кога јади братски трве....
„у ког мушко срце бије —
„Бог помаже гдје се гине
„рад дужности најсветије!“

Јесте, јесте;
Књаз је крен'о —
с војском пао — —
преко међа земље своје
веселије никад није....
свог барјака развијао!
Око њега мрки вуци —
соколово перје вито;
— хеј! жалосни куд ће Турци?
узалуд би Туре пит'о.
Како ли ће да с' помету....
кад заврг'у и окрену —
кад алакну и јурише —
орли ови.... људска дика...,
ко вихори са свих страна
кад захучу планинама,
прогониће насилника!

*
* *

Рујна зора рујно зори —
жељна себе... жељна дана...
сред средине горског стјења
прегалачког искушења...,
стоји војска укопана.

Јунак ту је!.. Србин ту је!..
из многог се краја стек'о;
с Дурмитора мученога —
из Приморја питомога —
највише их Ловћен даде,
све хиљаде до хиљаде
љутог борца —
прегаоца!

Јунак ту је!.. Србин ту је!..
тврда груд му.. тврђа вјера...,
од камена држи љуће...,
како ли се тешко клео
на растанку своје куће,
при опросту мајке, љубе,
и милосне своје сеје;
утјечућ се бл'једом лику —
Божијеме угоднику;
присег'о је на оружје...,
зареко се у поштење:
„Та за род ћу гинут' вучки — —
„не ћу жалит' ништ' на свјету;
„да ћу радо живот мио;

„Туре једно . . . глава једна . . .
„ко да бих се посветио!“

Једна мис'о . . . једна жеља. . . . ,
свак у души српство гради . .
па се тјеши, па се слади;
назорице поглед врза —
час се смјеши, час се трза,
до у силах загледује;
и чисто би да полети. . .
'нако кићен —
'нако спреман —
да се бије! . . да се свети! . .

Ал' полако мио брале;
зар би ногом мићи смио?
стегни срце на час само
ако ти је успјех мио.
запт војнички гдје се штује
побједи се лакше ступа, —
без послуха нема ћара. . . ,
де прикупи жудњи крила —
оприонн заповјести —
свијетлога Господара! —

Та ено га! . .
Брчно перје —
по околу бјелца хити,
повија га десно, л'јево,
а поглед му сјеновити

кажу да се с' муњом креса! . .
Такав поглед . . пред ким муња
постиђена . . , громом стаје . . ,
прате р'јечи љупке, смјеле,
што их соко, књаз и вођа,
постројеној војсци даје.

Здрави момке и јунаке,
здрави Србе . . браћу здрави . .
па би чисто од радости
да на себе заборави:
да загрли све војнике —
да изљуби логор цио —
који га је — пун љубави . . .
са три стране окружио.
— Срећан! . као никад више! . .
Косово је светиг' нагo. —
многу сузу да убраше . . .
многу наду да остваре:
колико их снив'о није
за мијењаних својих дана,
узвикујући често пута:
„Азај, браћо ослобођ! . . "

Где! . .
Све од јечним оруђу живу . . .
[illegible] — —
[illegible] живу
[illegible]
[illegible] —
[illegible] —

ко ли онај старац чио —
те под калпак мрко гледа . . .
а брк му се објесио? . . .

Старац чује! . .
Дружба чује! . .
Шта л' то јутрос с њима бива?
Нико не ће да вјерује . . . ;
свако мисли — јоште снива . . . :

„Натраг браћо! —
„Вама хвала! —
„ал' тако је удес хтио — —
„кад би била воља моја,
„без крешева и без боја . .
„ја вас не бих повратио.
„Невјерничке крви жедни . . .
„обијајућ' свуд литицом,
„лаким шумом црна мрака . . .
„ускочисте за границом:
„у намјери племенитој
„да се дате жртвом роду . . .
„одлучисте к'о јунаци
„испогибат' за слободу. —
„Ви хтједосте . . . ал' вам бране;
„на забрани *обруч јаки* . . —
„тјешите се! . . *доће доба*! . .
„нису дани сви једнаки.
„*Доће доба*! . . *Биће среће*! . .
„све по мало свјетлост ходи,

„што вјекови собом носе —
„све ће да се препороди!

„Збогом браћо! . .“
И суза му
на господско лице пала . . .
те к'о алем чист, прозиран,
с прам сунашца заблистала!

Приморацa триста друга
никад јоште у животу . . .
не шинула муња така;
та облачна невјестица —
зла времена огласница —
у злаћеном' своме руху,
жешће није опржила —
пламом својим расцјепила —
бор окресан, јелу суху.
Покошени н'ако стали,
у јаду се стропоштали;
нестало им братског збора —
само дрхћу . . . само бл'једе . . .
очим' прате, очим' сл'једе . . .
магле прамен што се свио —
у коме је књаз и вођа
те се с њима опростио! —

Приморацa триста друга,
триста друга!
једна туга! . .

спуштајућ' се у низине
слана мора питомине,
разабира мис'о једна:
„Све по мало свјетлост ходи,
„што вјекови собом носе —
„све ће да се препороди!“

Доше дома . . . кући доше . . .
триста друга сви на броју
али једног само није, —
нема оног старца чила —
нема оне *љуте змије*! . .

На обронку студна кама
Невесињу у близини,
остао је — *јадом својим* . . .
да војскује на планини! . .

Непрестано поглед буљи.
силно стење... оком пита...
куд се прамен магле дио
у ком бјеше књаз и вођа,
Те се с њиме опростио! —

Па кад поноћ.. с прам мјесеца
Заокупи *Српство широм* . . —
кад закука кукавица
а цијукне ластавица,
ко потмула грмљавина
наокруг тресне гора . . . ,

најјачи се одзив чује
с рушевина Пирлитора!..
Те с врхова све на ниже —
валовима морским ближе —
с крај старчева *жива гроба*...
Поткраду се звучни гласи:
„*Доће доба*!!...“

С. Атечар.

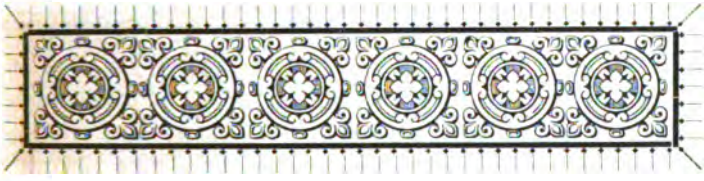

НА КОМОВИМА

Ко би хтио, и ко воли, да види једну природну, најљепшу и највеличанственију карту српскијех земаља; тај ће увијек у жељи да живи ако само не изађе на врхове Комова, па да с њих погледа ону природну и највеличанственију карту Србије. Ко би хтио да види у природи најљепшу панораму, па и највећу, тај нек не жали труда, да се на Комове испење. Отале ће уморни путник видјети и најљепшу и највећу панораму, коју је само једнога Бога мајсторија могла тако да начини Божанском моћи својом.

Истина је путниче, да се на Комове тешко пење, за то се треба добро спремити и у себе поуздати. Али, кад се човјек на њих испење, он онога тренутка заборави на сав поднесени труд, док се припео. С Комова је такав поглед величанствен, и тако занимљив, да се сва чула слију у једно чуло погледа. Ту само чуло ради тако силно, да се никад ни најуморнији човјек путнога умора не сјећа, док је на врху ма кога

врха комскога. Но с Комова поћи, то је тежак растанак. С Комова поћи значи, затворити опширну српску историју; значи, не гледати природни земљопис царства Душанова.

С Комова се виде сви они већи врхови планина, по српскијем земљама, као: Ловћен, Дурмитор, Шара, Копаоник и други врхови, но сви ови врхови, овијех чувенијех планина српскијех, нижи су, и они према ма коме врху Комова изгледају као неки његови прваци, њему подчињени, а он, као најстарији господар њихов.

Нема тога врха на цијелом балканском тропољу, с кога се може да види прије онај највеличанственији први исход сунчани у рађању његовом, него ли с Комова. И ни један врх не постоји, с кога се доцније сунчани зраци испраћају. На њима највише оно грије, али их никада не загрије. Ту на врховима њиховијем, никада врућина није.

С Комова се види рађање сунца овијем редом. Најприје појави се као нов мјесец, мало доцније као полу мјесец, доцније као кад је мјесец од три трећине, а најпослије изгледа као пун мјесец, но много веће. Тако скоро бива и са заласком. Но зраци свијетлости допру неколико минута доцније (мене се учињело послије 7 минута). За то вријеме изгледа Сунце као нека скоро бијела кугла, без свијетлости, и оку ништа не смета да је посматра. Ни самом руском цару не личи титула „Његово Величанство“ тако као што личи сунцу с Комова. Но небо небесима, а ми, хајдмо на Комове и око Комова.

Око Комова виде се као неки таласи, стотинама већијех и мањијех планина, које су све везане једна за другу, а све за Комове у свијем правцима, и нанизане, као на сенциру. Но око човјечије нема те моћи да види толико далеко, колико се ове планине пружају. Оризонат с Комова тако је велики, да је мој доглед немоћан био да га догледа. Поглед с Комова, био голијем оком, био на догледу онаком као што је мој био, најпослије ишчезава у некој чаробној тами, која изгледа онако, као кад се на море из далека гледа, са какве високе планине. Такав је то поглед с Комова на удаљене предмете, сав раван.

Мени се поглед отимао са такијем заносом на ону страну, куда се окренем, да ми је жао било окренути се на другу страну. А, кад се окренем на другу страну, ја заборавим на прву. Тако сам осјећао у свима правцима, но мени се учинио најмањи оризонат онај, у правцу Арбаније преко Проклетих планина; а највећи онај, преко Босне и Ерцеговине. Моји погледи губили су се у нераспознавању брда од долина, гдје ми се чињаше, да све равница настаје.

Осјећао сам неко особито задовољство, да ме обузима, кад сам с Комова гледао царство Немањића и све планине овога царства као у перчин, — но и тугу. С каквом сам вољом гледао Дурмитор, само за то, што ми се чињаше, да он много ниже стоји. Поглед на Јавор, Голију и Рудник преко Сјенице, тако ми близу изгледаше, да бих се клео, е би могао с Комова на отићи до ручка; а ово је растојање јаче од 20 [illegible] нијесам био на Јавор путовао неколико пута,

ја бих се клео и кладио да могу до подне отићи до њега. А Шара планина чињаше ми се као у наручју загрљена, тако и Ловћен. Оне друге планине, око Комова што су поређане, чињаху ми се ситна и мала брда, уз која се не би могао путник да умори, па и ја помислих, да су то брда, која не могу заморити путника. Како ми изгледаше Тарабош на десној обали Бојане код Скадра, ништаван, на који Скадрани толико полажу.

Од ове помисли трже ме Богићевица планина више Дечана, уз коју сам се шест сати пењао, дакле те планине, што се мене чињаху с врхова комскијех као нека брда, нијесу такве, у ствари. И то су велике планине, и оне могу заморити најбољег путника и при пењању на исте, путник мора да се одмара. А све планине комске и високе су и широке су и обрасле четинарима као: боровима, моликама, смрчама, јелама па и тисовином и другом гором планинском као: јаворјем, јасењем, диво-лијеском, буквама, брезама, боровњацима и т. д. и све у опште богате су тијем неизмјернијем благом својијем, а то чини, да и онако лијепе комске планине још љепше изгледају.

Но описати Комове и комске планине потпуно, и у појединостима, а бити далеко од њих, то је немогуће. Најбоље памћење изневјери човјека, кад му није предмет пред очима, а стручно описивање један тек љубопитни посматралац постићи не може ни при најбољој вољи својој, нарочито кад није стручњак. Зато о богатом изобиљу комскога биља, требао би неки Панчићев ботаничар кога је он спремио, а ја не смијем говорити о биљу, јер се у томе млого не разумијем. Е

нека попуни ту празнину ова кратка народна пјесма, којој је поријекло испод Комова, из времена племенскијех ратова око Комова, као: Колашинаца, Климената, Куча, Васојевића и т. д. Ево те пјесме:

„Вила вилу преко Кома зваше
Ој вилице моја другарице!
Јеси л' била на Ком на планину
Јеси л' пила воде с Маргарите,
Јеси л' брала јаблана с Љубана
Јеси л' брала биља из Точила.
Па гледали Колашинског града,
Ђе га бјеху чавке опколиле?
Ој вилице моја другарице,
Ја сам била на Ком на планину,
И пила сам воде с Маргарите
И брала сам јаблана с Љубана
И брала сам биља из Точила
И гледала Колашинског града
Ђе га бјеху чавке опколиле.
То не бјеху чавке око града
Већ то бјеху Клименатске главе
Марк' Тутина и Ђелош Никина
И лијепа Иванова глава.
Шта би мајка за откупе дала?
Ја бих дала три товара блага
Два жутијех, трећи бијелијех,
А за саму Иванову главу
Још синију од сувога злата,
На коју је гуја исплетена
На сред софре уздигнутом главом,

У зубе јој алем камен драги,
Те свијетли као јарко сунце,
На којој се види вечерати
У по ноћи као у по дана.
Тад би брала биље из Точила,
Да саставим на Ивану главу.

И тако: По овој пјесми, нек суде читаоци, о биљном изобиљу Комова у које мајка Иванова толико вјерује да, кад би осјечену главу свога сина кога су јој Колашинци посјекли у племенској борби добити могла, то би је помоћу комскога биља с трупом саставити могла.

Комско биље и комски јаблан, о којима је ријеч у овој пјесми, то је цвијеће које нијесам имао прилике да видим по другијем планинама. Јаблан је у боји најљепше жуте свиле, велике округле круне, а цвета готово кад и најраније цвијеће комско и одмах послије окопњавања снијега. Цвијет му је величине мањега лимуна, а док је у пупољку, изгледа као год зелени лимун и има га свуда по планинама око Комова, но дуго не траје. Ово је најомиљеније цвијеће свима житељима око Комова без разлике пола и узраста. А „биље“, расте само у комскијем Точилима и крилима, цвијет му се може да сравни најбоље са цвијећем јоргововим — љиљком — но коријена је невјероватно дугог.

Комови.

Основица Комова — овдје разумијем само она три врха комска — то је једна грдно велика стијена ок

које не може обићи најбржи пјешак прије од 8 сати Из те округле стијене издижу се она три врха комска до облака, и сваки врх зове се: Ком. Источни врх зове се Ком Божићски, Коњушки или Злоречки. Врх овога Кома зове се Баван. Сјеверозападни врх зове се: Краљски или Љеворечки а југозападни врх зове се: Кучки Ком; тако су и подијељени. Сва ова три врха комска својом висином једнаки су као ноге у сапаку. Но Комови: Кучки и Краљско-Љеворечки на врховима својим заошиљени су, оштри, док је оном Божићско-Коњушко-Злоречком Кому врх раван, и на врху има толику пољану, да би се на истој могао смјестити један пук војника; па ипак када се оздо гледа с других планина и тај Ком — Баван — изгледа шиљат и оштрог врха. На врху овога Кома на сред те пољане извире извор. Врхови комски прави су календар времена који је поуздан.

На сва три Кома има борова, а било их је и више, но сељаци су многе утаманили ради луча — борине. — Но највише је борова посјечено кад су грађене цркве: коњушка, краљска и она на Андријевцу; за те цркве посјечено је око хиљаду борова који су вјековима Комове красили. Но често пута чобани, ћефа ради, сјекли су борове само за то, да се наслађавају погледом како се бор низ комске стијене котрља. Али борови сјечени су и за куће ради подница, а молике ради крова — шиндре. — Од једног бора издеља се само једна под-
а колико их је требало за оне три цркве? Ето
и тијем начином Комови остали без тог див-
аса Божјег, и данас по Комовима види се по

гдје који бор овдје ондје, но ријетки су и као неке страже по логоришту.

Једном приликом видио сам неке моје сељаке гдје сијеку један велики бор. Упитам их за што га сијеку. Они ми одговорише: „па ваља нам“. Ја им рекох, да је то штета, и да знаду колику штету чине, да ни они не би то радили, а они се сви насмијаше, и ја их оставих. Мало доцније бор паде и Бог зна хоће ли га други кад год замијенити. Сваки удар сјекире осјећао сам као да мене удара. Ко прође испод Комова онијем путићем са Штавне к Љубану преко Точила, тај не може проћи без неког страха који се јавља из осјећања а да не позна своје ништавило и своје ништавно биће. С тога пута ко гледа Ком, тај гледа у силу Божју. Путниче, проћи преко Точила, нећеш се кајати, али се немој ни уплашити од оне огромне висине која се над тобом диже до небеса, то је Ком, то су Комови, чији се врхови често не виде од силнијех и густијех облака; то је оно мјесто око којег су се збјегови српски често прикупљали, и нијесу се бојали ни онда, кад су морали напуштати своје питоме равнице и поља. Да, то је заиста поносни Ком.

Ко може рећи, да Комови нијесу били некада Богови? Њихна три врха право су тројство природне силе, па и пак око 1857 године нека сила била је толико моћна и јака, те је Кому Злоречком показала своју јачу моћ и своју снагу, која се за тада с њиме само нашалити морала и хтјела. Те године распукао је врх — Баван — Кома Злоречког преко половине, да се стијена од стијене одвојила за пола метра. Дужина

ове пукотине износи неколико метара, а дубљина је ваљда до испод основице Комова. Тада се, за пуне двије године са сјеверне стране испод самога врха комског, Бавана, одвајало, уривало и точило камење доље у долину — Међукомље — ђе га има за неколико милијуна кола, и то су комска Точила, а све ово окрунило се од Комова Злоречког и Краљско-Љеворечког и нешто из оног мјеста које се зове „Црвени Жлијеб". Та рупчага „Црвени Жлијеб" по својој новини познаје се из далека, црвени се. Из ње и сада круни се камење и отпада.

Ту се тако много намљело камења да изгледа прибијено уз Ком до половине као год брашно у мучњаку. То је права слика Точила комских.

Оно мјесто, што раздваја Комове: Божићски с једне стране од Комова Љеворечког и Кучког с друге стране, зове се Међукомље. Између Комова Кучког и Љеворечког има једно мјесто, зове се „Загон". То је мјесто природни град са једнијем уласком само, на томе уласку кад уђу дивље козе да пасу по Загону, којијех доста има у Комовима, лов је сигуран. Ту их ловци затеку и чекају на струзи, другог изласка отален нема, но и на овоме улазу приступ је ризичан. А Међукомље, то је пролаз између Комова који води од Планине Љубана са сјевера к југу на Кучку планину, Царину, на којој има млого Катуна Кучкијех. Та се планина ослања на Кучки Ком.

Ту, у Међукомљу, често водили су се крвави женски ратови у прошлијем вјековима па и до почетка овога вијека, између Васојевића, Куча, Кли-

мената и Колашинаца за то; што су често плијењали и отимали стоку једни другима, па и Кучи са Васојевићима били су се, и водили су племенске ратове. Ти племенски ратови трајали су од прилике до 1840 године. Овом и оваком животу учинио је крај уплив Црногорскијех владика на Куче и Васојевиће и пријатељство које воде од Васојевичког Сима са Кучима.

Дакле за то, што је то бескористно крвопролиће престало између Куча и Васојевића признање припада црногорскијем владикама, и од како су се ова два племена умирила међу собом, од тада и Клименти нијесу никада више нападали на Катуне Васојевичке, за то: што су им Кучи били за леђима, те пријатељство Васојевичко са Кучима бијаше на штету поарнауђеном српском племену Климентима и Колашину.

Кад не би било онијех комскијех шњегова и усова, пут с Андријевице Пеховима преко Штавне између Комова на Царину низ Куче до Подгорице, био би најкраћи; но тудије шњегови су тако велики да се зими од њих једва виде највећи врхови јела, а у Комовима има га вјечито. Ту нови снијег затече увијек стари, и тако, кад би туда и било пута, могло би се њиме путовати само љети, и највише до пет и силом до шест мјесеци.

На млого мјеста види се закинут по неки врх од јеле. На питање причали су ми о томе ово: да зими чобани и ловци иду на крпљама, а некад и по површици по снијегу, те лове дивљач, који је тако велики да врхове закидају за мећајице?!!. Да су шњегови велики, и око Комова највећи у цијелом простору срп-

скијех земаља, то стоји и то је истина. На катунима оним око Комова као: Љубану, Штавни, Варди, Мојану, Царини, Курлају, Широкару, Саламону, Котичу, Планиници, Рогаму, Маргарити, Несирену, Мрченовом долу, Ковачевића катушишту, Вељој, Сланој и Каменској рупи, Турјаку Луку, и Мецгаљу не коси се сијено. По тијем планинама само се пасе трава и то љети и највише по четири мјесеца, па по том стока се с јављује у ниже планине ближе селима око ријека Таре, Дрцке, Злоревице и Лима, куда је блаже и мекше за људе и стоку, а на некијем планинама често остану сметови старога снијега да дочекају нови снијег, нарочито куда су били усови — снијежне лаве.

Пут на Комове.

На комове пењати се тежак је пут са сваке стране, ту пута и нема. На Комове Краљско-Љеворечки и Кучки може се припети само онај, који има сувише слободе, тако је и са Комом Злоречким Божићским; но на овај има приступа понајлакшег за пењање и то: од Штавне. Ко мисли, и хоће, да се на један врх пење, тај нека пође од Штавне уз ком Божићски. Путник који би се у овом правцу пењао па би осјетио ма какве несигурности, тај нека не проба пењати се на она друга два врха, а и за силазак нека не тражи другога и лакшега пута од овога.

Ја сам обишао Комове Краљско-Љеворечки и
сам по том пошао да се испењем на врх
ћског; на овај пут пошли смо с Љубана
ја, мој покојни брат Милутин и Милић

Павић, а пошли смо на Ком путем: од бјелеге испод Кома Краљско-Љеворечког по дну полица комскијех, преко Недине плоче, у Међукомље к Царини тако, да нам с десне стране стајаху она два велика врха Комова Краљско-Љеворечког и Кучког, а с лијеве врх Кома Божићског — Баван.

Ком Краљско-Љеворечки са овог пута изгледа као наслаган на слојеве — поличаст, и ове су к врху све уже. По овим полицама виђаше се по гдје који бор како стоји усамљен као какав саморани старац без нигђе никога. Испод нас лежаше један велики бор стрмоглављен, коме сјекира бијаше живот одузела. Од овог бора који по своме дебеломе стаблу изгледаше да је био млогијема боровима праотац, бијаше извађено пет до шест товара луча; а остали труп његов лежаше опружен врхом низ Точила. То бијаше једна врло дирљива нијема тужба, јер се могло узети толико луча а да се он и не обори.

У преласку, преко Недине плоче, гледао сам толики број ласта, које се по врх нас бијаху разлетјеле тако да су нам очи замрежиле; и никад их толико млого нијесам видио као ту. Својом мложином изгледале су онако, као што изгледа рojак пчела у рojењу а у оној стијени Литици над Недином плочом, виђаше се толики број гнијезда њиховијех, да би човјек рекао: овдје се ласте легу за цио свијет. Овдје ми се наметнуло питање: да ли ласте знаду своја гнијезда? А од њиховијех изметака пут, куда смо морали проћи на томе мјесту, бијаше побијелио као од снијега; и

нигдје по Комовима толико их нема, а на некијем мјестима готово се не виде.

Кад смо прошли Недину плочу, (које се мјесто за то тако прозвало што се мисли да се нека ђевојка, кад је хтјела тудије проћи, оклизнула и пала низ ону страшну стрмен далеко доље мртва) тада тек нађосмо се управо међу Комовима између три врха комска и ми бијасмо као три црва. Тада први пут угледасмо једног врло великог орла, како високо пролеће преко нас с једног врха комског на други, и ми се провукосмо поред Загона Међукомљем баш ништа и непомишљајући на оне племенске ратове који су ту вођени. Изађосмо на крају Комова више Царине на југу, ту се и одморисмо; одатле, за вријеме одмора гледасмо велике крдове и буљуке кучкијех и даље преко Царине, по Широкару арбанашкијех оваца, како се по планини широкој Царини и Широкару и оне шире уједно слушајући звек звона са Угича предводника и овнова којијех звуци до нас допираху. И заиста планина Царина за овце је права царевина.

По одмору пођосмо да се пењемо на врх Кома Божићског. Ми смо изабрали за пењање најгори пут, све гребеном Кома Божићског од југа истоку изнад Варде катуна коњушког. На овоме нашем путовању морали смо скинути опанке. Ово смо учинили за то: да бисмо се могли сигурније држати босијем ногама у пењању. Од тога пута по врх Варде нарочито и данас помислим језа ме хвата. То је одсјек поврху кога прошли и низ који ја нијесам смио да погледам, ми се чињаше: ако погледам, да ћу за погледом

и ја отићи; заиста, никад нијесам примијенио оно народно предање тако строго као у овој прилици да: не ваља гледати с висока моста у мутну воду и с велике висине низ брдо. У таком страху припео сам се на врх кома Божићског — Злоречког — и заиста мислим, да туда, прије нас није прошла нога човјечија, но да јамчим не могу, јер ловци дивљијех коза гдје још по Комовима нијесу прошли, а и моји другови тако рекоше.

Призор с Комова описан је, а и врх овога Кома, Ваван. Отале с врха мој покојни брат Милутин и Милић избацише по неколико метака из пиштоља. Еко пушчани тако је био страшан, као да се громови ломљаху, а ја сам за то вријеме доносио камење и бацао га у ону пукотину коју сам посматрао лежећи, јер несмијех близу ће да стојим. Пукотина ова види се дубоко докле свјетлост допире; но даље тамна је и неки се на и звук од пада каменог нечује се кад праве оде, тако је та пукотина право отишла у дубину [illegible]

С [illegible] врха сишли смо на Штавну. Спуштање — [illegible] — а тако и [illegible] врх [illegible] Кома [illegible] [illegible] — [illegible] — [illegible]

гог дома; но у ратовима сва су јој тројица погинули и посјечени. Отален сиђосмо у село Краље а с нама и Радован Алетић који је био код мајке у госте отишао.

На Комовима нијесмо могли бити жедни. Воде смо имали гдје смо год хтјели, довољно, и свуда, све испод сметова снежнијех. За то ко би хтијо ићи на Комове нек се не стара за воду, имаће је довољно па и на самом врху Бавана извире извор, али у храни нека се спреми јер ове на Комовима нема. Од камена ником ни камена, а Комови су три највећа камена.

Колико су пута громови пуцали и гађали стријелама својијем у врхове комске, но свагда су посрамљени били. На њима громова моћ била је права немоћ Комови се нијесу бојали никада, па ни сада се не боје небеса; али земљи они су тешки, они су њој и украс али и тешка телеса. А ону силу, која се нашалила са врхом Кома Божићског, ја бих молио, ако се умолити да, да никад више не проба своју моћ на Комовима; и од те силе, Боже их сачувај, та сила, никад се више ни у шали на њима не појавила!!

По Комовима има много пећина, ја сам у једну свраћао која бијаше страшно велика, мало уиђох па се вратих, осјећао сам неки страх какав ни сам не знам. Утроба те пећине изгледаше ми прави пакао. О тијем пећинама случао сам млого које шта од ловаца, но сви се слажу у томе: да ни они у њих дубоко не улазе, и ни један није казао то нити се похвалио да је ма коју пећину до краја видио, и заиста то је чудно

страсног ловца није могао толико да занесе

ја ма које пећине дође и да је сву види.

Ласкам себи, да сам за овака мјеста доста слободан био. Пењао сам се више Пећске Патријаршије поред ријеке Бистрице у најгорњу испосницу, и нимало се нијесам бојао. Ово моје пењање познато је Г. П. Срећковићу. Чак ни он а ни калуђери нијесу смјели да ме гледају онамо гдје сам се испео био и ту моју слободу укорили су. Силазио сам и у ону леденицу под Ртњем, кад сам излазио на Ртањ са садањим Епископом Жичким Г. Савом. Од нас неколико само сам ја на дно леденице сишао и из ње леда и снијега изнио, а то је било при свршетку Јула мјесеца. На оба ова мјеста, ја нијесам осјећао баш никаквог страха, али при пењању на Комове у страху изобиловао сам, па ипак кад бих имао прилике пењао бих се на њих опет.

Изглед Дурмитора с Комова такав је као какав велики стог сијена, а Проклете планине бијаху се прошарале, и по њима се виђаше највише сметова, те због тога изгледаху као каква корпа вршна шареним јајаца. По њима бијаше највише снијега, ваља да се за то и зову „Проклете“. Овакав изглед бијаше Проклетије у почетку јула мјесеца с Комова, и ако су ове на Југу.

На јужној страни Комова, испод планине Царине а од ове западно, налази се у планини мали срез Кучки — Брскут — од кога јужно настаје брдски предео каменита Кучка Гора — нахија, — која се све од Кома нижијем брдима простире и спушта до поља подгоричког.

Кучи то су све сами Срби источног закона и онако славни јунаци као што је њихов војвода Марко Миљанов — Дрекаловић. —

Клима у овом правцу од Кома до Брдскута врло је оштра, од Брдскута пак до Медуна умјерена је, а од Медуна до поља подгоричког и даље на југу, то је право јужно поднебље, и на ровоме крају код Доњана испод Куча свршава се подножје Комова и Подгорја пољем подгоричким, на које се излази код Златичке ријеке из Омазанице, путем онијем што долази из Васојевића преко Братоножића, па испод овијех ријеком Морачом, која овдје дијели Кучку нахију од Пинерске.

Подгорица је на самом утоку ријеке Рибнице у Морачу у лијепој, питомој, и јужној равници зетској, на самој лијевој обали ријеке Мораче која се са Зетом састаје мало више Везирова моста над Подгорицом, под самом старом Дукљом, коју је негда са Подгорицом и пољем подгоричкијем везивао Дукљанов мост на Морачи, од кога се и данас крајњи сводови виде.

Од Комова такође на југу до Кучке Горе налази се брдски и горски предјел Клименти племе поарнауђено римске вјероисповједи а од Куча и Климената још ниже на југу заузимају и она брдска мјеста до Отског Хума на Скадарском језеру племена Груде и Оти, и ови су већином римског закона но има их и мухамедоваца.

Отски племенски поглавица Мираш Асов Ника чита и пише српски врло добро, а учио се на Цетињу у вријеме Владике П. П. Његуша.

Ријека Цијевна, која долази из комскијех пла-
а преко Климената, цијепа поље подгоричко и по-
она је граничка међа Црне Горе од Арбаније.

[illegible] у свом дубоком корту [illegible] то је једна од најзанимљивијих ријека — права [illegible] дев — и свакоме путнику њено корито пажњу [illegible].

Ријека Ријеке од Подгорице води пут [illegible] кроз брда до Отског Хума на Скадарском језеру: но овај крај описати сада у дужност ономе, који би [illegible] на себе, да Зету опише, а моја намјера за сада те [illegible] за то ја одох одавде на исток и ријеку Клименати Гусињу и Плаву остављајући Климентима да и даље [illegible] носе жртву на овом кругу, што се над Селпем надвио неко страшило: те овај пут пођи ћу трчећи [illegible] моје мјесте а то је нахија васојевичка — некада гусињска — и ако се подгорје комско и на овој страни спушта низа Спас до села Копилка близу Скадра.

Гусиње.

Гусиње, то је варошица од Комова на истоку у уској гричарској равници на подножју планина комскијех и Проклетије које се над Гусињем сучељавају између двију ријека Гричара и Врује а на самом ушћу Врује у Гричар.

„Између високог Кома, планине Шаре,
Питомог Дрима, ријеке Таре
Проклета планина небу се дала,
Мања од других, али није мала.
Сјеверно од оне јуре за поље
Гричар и Вруја која ли боље,
И мало даље обје се састале
Под варош' Гусиње да иду даље.

Ова је варошица насељена самијем Србима мухамеданскијем и нешто православнијем. Но Срби Мухамедове вјере, као и они православни, говоре сви српскијем језиком и јужнијем нарјечјем. Али гусињски Срби Мухамедове вјере, већи су Турци од онијех из Меке и Медине. Гусињску равницу везује са Комовима планина Липовица.

Прича се, да је Гусиње тако крштено од млого гусака, којијех у Гусињу доста има. И заиста, за њих је ту згодно мјесто; но има и друга прича о томе која је и вјероватнија, да је Гусиње прозвато тако, због густог иња од кога се зими свагда дрва бијеле. И ја мислим, да, ако је то основ његовог имена, то му је дошло од густог иња.

Више Гусиња у неком кршу спомињу неко „криво дрво“ о коме се говори, да сваки догађај предсказује, и да је сваки догађај предсказало, па и сад кад има што да се догоди важно, оно предсказује. Још и то кажу: да, кад се то дрво насијече, одмах од њега крв потече, па сам слушао и то, да је то дрво писнуло као неко дијете, кад га је неко сјекиром ударио и да је тај човјек по томе осакатио. Камо срећа, да је та прича важила за комске борове, колико би их данас по Комовима било!? О овом дрвету има ваздан причања, но ко зна да то није био триножац старих бегова Шабан-Агића па и Ђул бегов и Али Паше Гусињског, као нашљеђе.

— Гусињу сиђели су, и отален судили Васојевићи племенски забити Шабан-Агићи нашљедно ваљда и онда, од како је оно постало турско. Њима

је била подчињена нахија васојевичка све до половине овога вијека у пашалуку скадарском. Њихова управа са Васојевићима, или боље рећи њихови зулуми били су такви: да се народна клетва над њима потпуно испунила. Њих је нестало. Пошљедњи Шабан-Агић био је Али Паша Гусињски, од кога није остало мушкога дјетета и ако је он имао доста жена.

Овај Али Паша побунио је Арнауте, те су ови у Ђаковици убили Мехмед Али Пашу за то, да овај не прида Црној Гори Плав и Гусиње по уговору берлинском, у чему је и успио. Но и њега је убио Арнаутин доцније, те је ово испало и ако не у истој цјели, али чисто по арнаутски — крв за крв — паша за пашу.

Црна Гора није у добитку са Ульцином који је добила за Плав и Гусиње, јер је том замјеном и даље остала вратница затворена за Пећ, Ђаковицу и Призрен. Она је на штету, и то велику. Богићевица била је и остаје кључ од овијех најславнијих нахија из српске прошлости пећске, ђаковачке, призренске и пријелог Подримља. Но о томе ја ћу дубоко уздахнути као дечански ђак, к пређи на предмет.

Од Шабан-Агића, а нарочито од Ђул Бега, много су Васојевићи патили и страдали. Он је био Васојевићима крвник над крвницима и веће зло од сваког зла. Колико је он Срба поубијао, колико их је повјешао, а колико их у његовој хапсани на Врујн помрло!? Он их је вјешао, и из његовог времена позната су вјешала у Сутјесци. Он их је убијао. Из његовог времена познато је стрелиште у Бероне Милете Зоњић

првог васојевичког јунака са још неколико његовијех другова. Тај његов поступак натјерао је војводу Симу Лакићевића из Коњуха и Мојсеја, архимандрита Ђурђевих Стубова, те ови оду на жалбу скадарском везиру против Ђул Бега. Тај корак војводе васојевичког и архимандрита Ђурђевих Стубова био је од врло велике користи. Тада је паша наредио војводи Симу да он, са архимандритом од Васојевића, купи и царско и спахијско, па да то они њему предају, а он ће послије предавати цару царево и спахијама спахијско, а Ђул Бегу паша нареди, да не иде никако у нахију васојевичку. Ова је наредба важила и за Рецепагиће, бегове из Плава; то је било за пошљедице од врло великог значаја и за Васојевиће од неоцјениве користи. Ова два човјека заиста су заслужили спомен.

Плав и његово језеро.

Сјеверно од Гусиња простире се тако звана „Ковачева ливада“ за читав сат и по у простору, сва испресијецана ритовима и барама из којих не би могао изаћи невјешти путник све дотле, докле га не би који зналац извео. До ове ливаде налази се Плавско језеро, које је по своме простору толико, колика је и Ковачева ливада у дужини и у ширини. Испод језера, у растојању од једне четврти сата на источној страни, налази се мала варошица Плав, кроз коју про-
Ђурицка ријека која се овдје спушта од Мале-
и Проклетих планина ка Лиму. Дакле, Плав од
далеко је три сата а раздваја их Ковачева

ливада и Плавско језеро. Овдје у Плаву, бегови су Рецепагићи, има их око тридесет кућа. По старини они су рођаци Шабан-Агића, воде поријекло од два брата Шабана и Рецепа, па кад су се подијелили, Шабан је добио Гусиње, а Рецеп Плав. Но од Шабана нема никога у мушкој линији, а од Рецепа има их доста и сви се зову бегови, и од те породице и дијете кад се роди, рађа се као бег, па су као такви примали до скоро и неку плату од државе, но то је од неког времена престало, те за то бегови Рецепагићи сад мрзе на Османлије и осиротјели су.

Плав је на љепшем мјесту од Гусиња.

Плавско језеро изгледа као слика јајета, више је дугачко а мање широко. Оно је искључива својина Плављана и плавскијех бегова, но оно је према своме благу бескористно. Оно је пуно рибе младице и пастрмке, па опет за то на софри плавскијех бегова то је ријеткост. Ово је језеро по своме изгледу плаво, за то је ваљда тако и крштено, и варошица Плав мора бити да је добила име своје по своме језеру.

Прича о Плавском језеру.

О постанку овога језера, слушао сам народну причу оваку: „Кад је Св. Сава по земљи ходио, он дође и на ово мјесто гдје је сад језеро. У то вријеме није било ту никаквог језера, већ нека велика варош. Он је дошао да народ и људе те вароши научи закону Божјем, као свуда, и пошто их је поучио он и замркне. Тада потражи конак но нико не хтједе да прими у свој дом тог Божјег угодника. На пошљетку,

једва га пуште у једну кућу те преконачи. Ту у тој кући Св. Сава објеси своје рукавице о клин на дирeку у вајату — права карактерна црта нарочито зимскога времена из тога краја — но сутра дан кад је пошао, он их заборави и оде. Не далеко, у путу сјети се, да је рукавице заборавио и гдје их је заборавио, те тако се врати да их узме. Кад тамо, али њих нема, сакрио их домаћин. Он их поиште од домаћина, но овај га одби са рђавијем ријечима и Св. Сава врати се опет на свој пут без својијех рукавица, прокуне ту варош да од ње буде Содом, и оде. Кад дође Св. Сава на оно брдашце, више данашње варошице Плава, озебу му руке. Тад се он окрене да види ону варош и ону кућу, гдје су му рукавице остале, кад тамо, има шта и да види: од вароши постало језеро — варош потонула. Прави Содом. Св. Сава гледајући дуго у то језеро, прекрсти га и рече да се то језеро од тада зове: „Плаво језеро“. У том посматрању он угледа и онај дирек на сред језера који не бјеше потонуо и на њему своје рукавице, за које се он врати, те их узме и продужи свој пут, идући водом као по сувој земљи. И тако, од цијеле те вароши, не остаде ништа само онај дирек на коме су рукавице Св. Саве биле објешене, а друго је све потонуло. Онај дирек прозову „дирeком Св. Саве“.

Ову сам причу чуо још у раном мом дјетинству од мога покојног оца Велимира, кога су Турци посјекли старост његову — Бог да га прости!

За овај дирек Св. Саве околни народ тако вјерује и каже да стоји и данас у језеру. Но ако није

то, онда о њему нијесам могао дознати ништа кад га је и кога је ту побио и ако сам за њега распитивао старе људе. Шта више, они су ми се и чудили, како то да ја не знам за тај дирек Св. Саве, на коме су биле објешене и заборављене свечеве рукавице. Било им је и неправо на моју сумњу, за то сам био принуђен употријебити досетку, као да ја знам одиста и насигурно да је тај дирек Св. Саве, па сам само хтио знати да ли и они то знаду. А неки Брезовичани показиваше ми и неку пегу на сред језера за коју тврђаху да је то дирек, но ја не могох ништа угледати; али ради њиховог спокојства и ја сам тврдио да сам га угледао.

У Плавском језеру — блату — прича се да има нека велика риба, која риче, као неки во, и то само онда, кад има да се какав знаменити догађај збуде као н. пр: рат и т. д. Оваква прича постоји о Биоградском и о Шишком језеру — блату — на другој страни нахије васојевичке у дивној планини Бјеласици.

Плавско језеро — краљев риболов — зими свесе замрзне, те преко њега по леду прелазе људи, па и волови, упрегнути у саонице. Преко њега дрва превлаче из Виситора, но овај пут најприје одобри лисица својим преласком, док лисица преко језера по леду не пређе то прије ње нико и не покушава. О преласку овом по леду права је истина.

Осим Гусиња и Плава ово језеро опкољавају и овијех девет села и то од десне стране: Вусање, Ђурицка ријека, Метех и Новишће а од лијеве стра. Ново Село, Досуђе, Грнчар, Мартиновиће и Брезови

У Мартиновићима, Вусањи и у Новишћу све су сами Арбанаси, а у Новом Селу, Досуђу, Грнчару, Ђурицкој ријеци, Метеху и у Брезовицама били су сами Срби до скоро, но сада и у тијем селима почели су се гнијездити Арнаути, а Срби се исељавају нагло због несигурности од Арнаута.

Источне планине комске.

Планине око Гусиња и Плава од Комова су на истоку, све су велике и везане једна за другу као ланцем, који се од Кома пружио у два правца: јужном, који упире у Проклетије, па се савио поврх Гусиња право истоку у Богићевицу, и источном, који се пружио преко Лима испод Плава право у Богићевицу, те то чини ону равницу гусињску и плавску са језером заједно, да ова изгледа као у тору заграђена од свуда. Још боље, изглед је Плава и Гусиња са језером онакав, као што је изглед дна казана шпаретског. То је прави положај Гусиња, Плава и језера у овој поткомској котлини.

Дакле, планине гусињске и плавске то су огранци комски који су се пружили у источном правцу од Кома до саме долине, а десно и лијево и око долине у којој су ове двије варошице. Те планине зову се: Липовица, Стубица, Широкар, Зелетин и Виситор од којих двије пошљедње заузеле су лијеви положај до самог Лима и Плавског језера над селом Брезовицом. Оне испод Бре-
вице толики угао чине, да су ток Лима потерале сје-
истоку; а прве три планине заузимају десни по-

[illegible]

[illegible] Метохију [illegible] Кој рат [illegible] Бистрицу, у којој [illegible] „Бјелај“ и овом послије, три [illegible] високијех и [illegible] планина разном планинском гором [illegible] из гробе под планинама: Дечаном, Папрешом и Шаршом, под најљепшег и највећег високог [illegible] манастира св. Дечана у Метохију.

Шашо, шашо ли брдо она
Бјелје ко је зелени Гај,
Под ним се диже Дечани свети
Моштиво у њих присвија рај“.

Које нам љепше и боље од сваке историје причају, каква је била моћ српска у вријеме њиховог постанка, а само мјесто на ком су Дечани показује нам велики ум св. Саве, који је то мјесто собом благословио за дом славе Божје.

Но ово је ђаковачка нахија — хвостански предјели, Затрнавска жупа, Метохија — за то ја сад одох опет уз Бистрицу, остављајући сад десно читав низ испосница дечанских и слојеве бијелог, плавог и шарено-мерџанастог мермера по лијевој страни Бистрице дечанске, Плијешу, да то благо од кога је и сам Плијеш и даље чува за онаке споменике какви су Високи Дечани.

Од Богићевице лијево сјеверу настаје, нигдје не прекинути, дуги низ планина као: Дијел, Баба, Чакор, Мокра, Јавор, Јаворак, Буковик, Цмиљевица и т. д. Овај низ планина одваја пећску нахију од васојевичке и оне су гранична међа између те двије нахије васојевичке (будимске жупе) и пећске (Дукађина) и ова иде с једне планине на другу све вододјелницом и онако, како се „Ками вали“, те вијенац овијех планина и воде дијели за пећску Бистрицу на истоку и за Лим на сјеверу.

Потоци од којих пећска Бистрица постаје, извиру из планина Бабе, Дијела, Чакора, Мокре, Јавора и Јаворка; но као глава пећске Бистрице, узимају се потоци онај с Бабе, Дијела и онај од Чакора, који се на самом подножју овијех трију планина са-
у у Бјелу-и више Котлова — тијесне клисуре —
стом мјесту гдје се и путови састају, један од Гусиња

и Плава преко Дијела, а други од Полимља и Велике преко Чакора одакле пут упоред с ријеком иде истоку к Пећи кроз Котлове, тијеснац који добра два сата држи, низ који путници као и сама ријека с муком пролазе кроз Ругову.

Ругова, то је срез, који по броју становника није већи од добре једне општине, а по простору она је као неки мали срез који сачињавају неколико мањијех села све самијех Арнаута, који не дају ни Богу колач ни цару арач, а сва Ругова, почевши од Бјелуе до Патријаршије, није ништа друго до један дуги низ клисура планинских, који се пружио од запада истоку до саме Пећи, а то је простор од пунијех осам сати, а може бити и већи.

Ријека Бистрица од Бјелуе, пошто прође Котлове, послије два сата свога тока, под првијем селом руговскијем Кућиштем, прима у себе ријеку Јошаницу са сјевера од многобројнијех извора испод Јавора. Даље, за један сат под селом Старом Руговом прима Бистрица и другу ријеку од Јаворка Ругову, по којој се и околина тако назвала; Бистрица даље истоку тече и прима у себе многе веће и мање потоке с десна и лијева до испод Средње Горе, на један сат више Пећи, гдје прима пошљедњи поњећи поток из Средње Горе, па иде поред саме Патријаршије десно и даље кроз саму варош Пећ у Дрим.

Ова ријека, која је собом расјекла дуги низ планина, те једне оставила јужно а друге сјеверно, има корито наклено, на многијем мјестима неприступно да није извора путем, она би се слободно ругала и

номе путнику све од Јасена, до близу Средњогорског потока, а то је растојање скоро од четири сата.

Планина Средња гора.

Од западне стране, чим престане Дијел и Баба, почиње планина Средња гора, па се пружа све десном страном ријеке Бистрице и свршава се више Пећи на један сат. Планина Средња гора дугачка је 5 — 6 сати, њу од Ругове одсијеца сама ријека, и на тој десној обали има само једна кућа, до саме ријеке, више кућа не може ни бити на тој страни. Ова је планина обучена најбогатије свима четинарима, њу од десне стране одсијеца доста велики поток средњогорски од планина дечанских, што су на лијевој обали дечанске Бистрице.

Средња гора не допире до пећског поља за то: што њу пресретају планине од југа Плијеш дечански, који је своје огранке Црвеницу и Бивољак пружио истоку до поља и села Истинића и Љубуше, одакле се на сјеверу од Дечана развио јак планински вијенац к Пећи, по врх села Истинића, Љубуше, Стреоца, Љубижде, и Бијелог поља, почев од дечанске Бистрице и њене лијеве обале до Копривника планине пећске, на десној обали пећске Бистрице и Патријаршије, те је Копривник тако пресрео Средњу гору од истока, и она се свршава шиљатијем врхом у виду стријеле, на један сат више Пећи код испосница у кисури, не додирујући поље.

Стари пут Немањића, који је везивао Пећ и Гу- ј био је Средњом гором. Овај пут служио је до

половине овога вијека, а од тада савршено је престао да ради, и већ се не познаје.

Узрок, што је овај пут престао радити, јесте освета крвна. Свака крв, која се није могла на другом мјесту да освети, ту се осветила, за то је Средња гора најпунија мраморјем, а пут је пробијен лијевом страном Бистрице уз Ругову.

У сваком погледу, о Средњој гори мора се водити озбиљног рачуна, јер је она господар обадве Бистрице и обадва пута, дечанског и пећског.

Средњу гору осим ријеке Бистрице дијели Ругова од оног вијенца планина, које на сјеверу дијеле пећску нахију од васојевичке. Тако дакле Средња гора увучена је као у неки процијеп између двије Бистрице, планина дечанских и васојевичких а и између два пута, за Пећ и Ђаковицу.

Дечани као и Патријаршија скоро један исти положај заузимају, на ријекама, опкољене планинама од свуда осим истока, а од истока оба ова два славна српска манастира срело је пространо поље. Метохије и Дукађина (Хвостански предјела, жупе Затрнавске) — ђаковачке и пећске нахије. Сам положај ова два српска манастира, има неки тајанствени значај душевних осјећаја.

Пут од Пећи за Васојевиће иде уз Бистрицу. Од [illegible] у Стару Ругову, одваја се један пут преко Јавора за Беране, други исто од Кућишта одваја се и иде уз Лешанску преко Јавора за Шекулар; трећи и четврти одвајају се у Бјелуш, одакле један иде сје-

веру преко Чакора за Велику и Полимље, а онај главни преко Дијела за Плав и Гусиње и даље за Скадар.

На овом путу сликар би имао чиме да се занима. Ту би он снимио оне испоснице у Бистрици више Пећи, за тијем онај водопад из пећине у првом тјеснацу Бистрице који из Пећине тако силно излази да потпуно одговара устима планине, испод кога су читави слојеви биграа—сиге — па онда онај просјек пута, који је близу тог водопада; па онда, одсјек средњогорски до саме Бистрице са страшно високом стијеном; па Средњу гору покривену читавијем морем јела; па Котлове и клисуре поврх Котлова и т. д.

Но овај приступ и ако је тежак, он има и једну добру страну, а та је у овоме: тегота пута очувала је оно море јела и разнијех другијех четинара и горе по Средњој гори и Ругови, иначе би то било све огољено, као што је Пакљен и Копривник огољен.

За то, што дуги низ планина одваја горње Полимље од пећске и ђаковачке нахије, прозвали су Пећани и Ђаковци житеље нахије васојевичке „Прекопланицима“ тако их и данас зову, а тако и јесте.

Остављајући Хвостанске предјеле, Затрнавску жупу, Метохију, Дукађин и Подримље и у њима Пећ, Ђаковицу и Призрен са Дечанима и Патријаршијом згодној прилици, ја опет прелазим преко планина на горње Полимље и ближе Комовима одакле сам и пошао, гдје ћу се са њима да бавим поглавито, као и с њиховом [illegible]олином. Али морао сам од Гусиња преко Плава тај [illegible]г и ако мало дужи прећи до Дечана и Патријар[illegible]е, као граничне међе комскијех планина; за то ево

ме опет код Гусиња, одакле ћу низ валовити Лим у Васојевиће.

Од Гусиња низ Лим до Васојевића.

Од Гусиња ријека Грнчар, чим прими Врују, иде сјеверо-истоку; но послије једног и по сата и Грнчар губи своје име у Плавском језеру. Ту се он као утопљеник дави из ког се сад Лим искрада међу Брезовицом и Плавом и то у највећој тишини и као да се нечега боји. Но ова његова тишина послије пет минута хода престаје и Лим сад иде сјеверу са таком јеком и ломљавом својијех бијелијех и запјенушенијех таласа, да се његов јек и у Плаву чује па и на Виситору; мало ниже испод утока Ђурицке ријеке од десне стране прима у себе Метешку ријеку, која долази од Богићевице и која дотле обрће многе воденице и ваљавице.

На самом извору Лима из језера пребачен је дрвени мост плавски под селом Брезовицом над којим се планина Виситор високо диже, те јој и то име потпуно одговара.

„Виситоре висока планино,
„Дурмиторе још виша планино,
„С обје ми се Биоград вијаше
„Ђе Али-Бег ђевојку вођаше.

Овај мост везује Плав од десне стране са Виситором и Брезовицама с лијеве стране и путем који долази из Васојевића. Чим се овај мост пређе од Плава Брезовицама на самој раскрсници пута из Васојевића за Гусиње и Плав, извире дивни извор на ком је чесма

(точак) начињена, звана „Краљевац“, задужбина Дечанског Краља Стефана. Ова чесма потпуно заслужује то име. Бистра је њена вода као кристал а и хладна као испод леда и свагда јако извире; но то није никакво чудо што Виситор има овакав извор, а чудо би било кад не би било оваквих извора. (Сви извори комскијех планина овакви су).

Црква брезовичка на Лиму.

На лијевој обали лимској од језера за пола сата далеко, до близу обале лимске, под шумовитом главицом брезовичком, налази се стара црква брезовичка припијена уз један крш који је сав од бијелог мрамора. Овај крш обрастао је шумом, те се само од цркве видјети може. Ова црква, кад је грађена, за њу није доношено камење с друге стране већ је од тог крша сјечено и зидано што се и сада познаје, а он је код саме цркве с горње стране; но то је једина црква у долини плавској и гусињској. Не знам сигурно, али ми се чини да је ова црква, у колико памтим, задужбина старца Нестора посника дечанске пустиње — испоснице — о коме се прича да је био баснословно дугог вијека, но факат је то: да је црква из доба и времена владавине Немањића.

По мјесту ова црква личи више на манастир него ли на парохијиску цркву. Она је сва живописана, но живопис је јако извечао а и горели су ју Арнаути 1862 ле, те нешто од времена а нешто од паљевине жи- ; једва се види. Но да је живопис био један од пших види се и сада. Од задужбина из доба Не-

мањића у Плаву и Гусињу другијех споменика нијесам могао сазнати да их има здравијех, али црквишта има неколико.

Причали су ми, да је иконостас ове цркве био стари и врло диван са старим дрворезом, но он је изгорео, те у то вријеме црква немаше иконостаса.

Но црква ова имаше и послије паљевине сав прибор за службу као: св. путијер, дискос, дарке, иконе, књиге па и два окрута црквеног одјејања, и све ово бијаше из Дечана послао цркви брезовичкој архимандрит Х. Ћирил Андрејевић са браством, а од старине бијаху остале, неизгореле, свега три књиге, које су се случајно биле затекле код свештеника од којих бијаше један триод.

Служење св. литургије у овој цркви.

Поп Радосав из Брезовица и поп Шћепан из Велике, оба Поповићи; први поријеклом Пипер, а други Шекуларац, служили су св. летурђију на Цвијети а ја сам држао страну са једнијем ђаком из Метеха, Милутином, који се учио у Пећи и у Патријаршији, и спремаше се за свештеника. Обадва попа бијаху обучени у оно одјејење из Дечана, а ја сам морао пјевати из триода—србуље, писане руком на к о ж и — старосрпскијем језиком, јер ту књигу нијесу тражили да замијене новом. Но при свем том што сам ја био манастирски ђак, дечански, а сада и богослов опет сам се бојаò србуље.

Но бијаше ми најсмијешније то: како се попови бојаху од мене, да им ја не бих у чему замјерио, а ја

се опет бојах њих због србуље; но били смо сви задовољни тиме, што није било зазора ни примједбе ни с које стране.

Мене није изгледало чудно то: послије Биограда и оне биоградске церемоније овдје, како се попови облачаху у одијело црквено поврх силава, који не отпасаше ни онда, кад се облачише за службу, већ из њих само пиштоље извадише и оставише их иза врата које одмах по свршеној служби опет у силав задједоше, те због тога, за вријеме службе, обадва попа изгледали су врло развијени људи што није у ствари, већ је то причињавао силав, преко ког су се били попови обукли за службу.

У цркви је било пуно народа да није могло више да стане; но људи бијаху сви под оружјем и осим дугијех пушака под свом спремом, а пушке дугачке бијаху оставили све пред црквом. Неке прислоњене уз онај крш, неке објешене по церовима, а неке сродници држаху; но и у томе бијаше неки распоред, свако је село знало своје мјесто, и гдје своје дугачке пушке оставља, ту и засједну послије цркве.

У цркву бејаху дошли Метешани, Ђуричани, Брезовичани, Гричарци, Досуђани, Новоселци и они Срби из Плава и Гусиња, а у овој долини и нема више другијех села српскијех, но и арнаутскијех нема више само три и то су: Мартиновиће између Брезовице и Гусиња више Плавског језера под планином до Ковачеве ли-
, друго, Новишће, за једну четврт сата ниже цркве,
треко Лима на десној обали његовој, и треће, Ву-
више Гусиња.

Новишће је на самој граници црногорској, која ту преко Лима прелази и иде уз вијенац планински до на Чакор, довдје је сад гусињска нахија, а одавде настаје васојевичка са својим срезом Полимљем.

Плав и Гусиње са свом околином чине свега двије православне парохије од прилике са 4 — 5 стотина парохијиских домова. На сабору, пред црквом, никад не би могао по одијелу познати попа. Сва разлика бијаше брада. Но поп Радосав ни ове немаше до врло мало, али ипак, знало се које су попови и од њих цио сабор благослов тражаше, а од мене баш нико, и ако сам се ја по одијелу разликовао. Попови су обишли све групе народа, и свуда су били дочекани на ноге и почашћени од стране парохијана врло пристојно, и они свакој групи препоручише ред и мир и пажљивост да се не би од куда свађе догодило.

Не могу не напоменути и то: ја сам био дошао у госте попу Радосаву у Брезовице, па како смо морали отићи у вече цркви и тамо коначити, из доста узрока: да не би сјутра читав сат путовали по мраку, ми код цркве затекосмо већ неколико породица, које бијаху прође нас дошле. То бејаху већином оне породице које су имале по неког болесника за које поп Радосав распитиваше, како и од кад ко болује. Ту смо у црквеној кући сви коначили и здрави и болесни.

Између болестника бијаше и један момак, о коме рекоше, да се разболио онда, кад је некијем случајем прошао преко неког гробља турског око поноћи; па затијем, упиташе попа, има ли те молитве или да иду у Дечане? А то поп и ја, као да смо се договорили,

одговорисмо као у један глас да има. Том приликом рече поп да је свако гробље некршћено нечисто и препоручи свјема, да никад по ноћи кроз таква гробља не иду сами.

Послије дивнога весеља, сутра дан, које је пропраћено пуцњавом из пушака — пиштоља, гађањем у нишан из дугијех пушака, игре, пјесме, части и братимљења на крс и на књигу, сабор се разиђе по подне око три сата, те и ја пођох.

Кад сам овом приликом био у Плаву, најпреће сам се нашао са Усејин бегом, најстаријим Рецепагићем и по годинама и по његовом гласу, кога сам био раније задобио као личног пријатеља. Тад исти Усејин бег рече ми: да у будуће без његовог знања и његове ријечи никад више у Плав не долазим, а Мехмед, бег Бећир-агић као у шали рече ми: „како си смио доћи“? Имао сам и трећег пријатеља Омер Бега, но овај код прва два, бијаше од мање важности као сиромах.

Ово пријатељство с кућом Рецепагића ја сам стварао из раније у намјери, да пропутујем Проклете планине и Малесију, у чему хоћах успјети да не погибе од хајдука Малић бег, синовац Мехмед бегов, сродник Усеин Бегов.

Од Малић бега и ја сам имао прпу кад сам још као ђак једном путовао из Србије за Васојевиће.

Усејин бег тад додаде: „А и ово вријеме није било за долазак, али кад си већ дошао, то за сад нек е како му драго, али одавде одмах иди кући“. Ја примјетих да сам дошао на његову ријеч, а он ће и: „Не даду хајдуци никоме ријеч држати, па ни

Усејин бегу, но кад је тако и кад си на моју ријеч дошао то имаш бесу за два дана по Плаву и Гусињу али трећег да си дома". Тако ја и учињех. Испод брезовичке цркве одох низ Полимље у Васојевиће праћен низ Пепиће до Мурине попом Радосавом и његовијем братом Рајом.

Овдје ми није требала беса Усејин бегова, и ако у то вријеме овај крај Полимља бијаше турски, опет бих овдје пређе ја могао дати бесу Усејин бегу него ли он мени, и дао сам му је једном приликом баш на овом мјесту од чувеног Андрије Петровића хајдука, пребјегшег Србина из Пећи, који је доцније и убио његовог рођака Малић бега, од кога су били пропиштали доњи Васојевићи на Лиму. — И Андрија погинуо је, али не од Турака, Бог да га прости. — Тако у Полимљу, у Мурини, ја се опростих са пратиоцима, одакле они одоше натраг у Брезовице под Виситором. Са ове стране и послије неколико дана бављења мог по Полимљу одох у село Краље под Комовима, одакле сам по васојевичкој нахији, без пратње, у свем простору њеном од Кома до Јаштака, од Вјетерника до Јаворка и од Ножице до Љешнице а све око Таре и око Лима путовао.

Шта се сад зове васојевичка нахија.

Васојевачка нахија зове се оно мјесто, и онај предјел брдски, на сјеверу, западу и неколико на истоку од комскијех врхова и заузима положај око Лима о села Брезовице и Новшића до ријеке Љешнице, и і Лиму свршава се кршем Фелића више Бијелог Пољ

и око Таре од Брдскута и Вјетерника до Колашина. Она је по своме положају заузела тако мјесто, да на њу имају права од сјевера Ерцеговина, од запада Црна Гора, од југа Арбанија и од истока Стара Србија у коју ја и рачунам Васојевиће, и она је заиста на таком мјесту, да би о њој требао стручњак да каже којој области и докле, као и то: да ли се између Ерцеговине и Старе Србије узимају као гранична међа, између ове двије области, ријеке Тара или Лим? Ја мислим, да Васојевићи припадају Старој Србији, а Колашин рачунам у област Ерцеговине; Арбанију пак рачунам од југа до изнад Гусиња узимајући у овом правцу за граничну међу вододјелницу Лима на сјеверу, Цијевне и Хумске ријеке на југу; А Црну Гору с Брдима, рачунам у Горњу Зету до планине Вјетерника, куд спада и Брдскут, а то Васојевиће и дијели од Куча и Братоножића. Но, ако би се у овом правцу узела као обласна гранична међа Црне Горе и Брда, односно горње Зете, од Старе Србије вододјелницом, то би Црна Гора имала удјела у Васојевићима, и то само на један срез — Лијеву ријеку — са оне стране извора Тариних, јер ријека из овог среза тече на југ под истим именом и утиче у Морачу под Биочем између Куча и Братоножића.

Тара, као и Лијева ријека, извире из комскијех планина, тако, да од једног извора тече вода на југ за Лијеву ријеку, која утиче у Морачу и овамо на сјевер у Тару, која се улијева у Дрину; а Васојевића падној страни Комова и нема више осим Лијеве е. коју као што рекох од Братоножића дијели

Вјетерник, преко кога пут иде низ Братоножиће за Подгорицу, о ком је било говора. Брскут, који се граничи Лијевом ријеком од запада, као што већ знамо, припада Зети — Кучкој Гори — и тако, Комови су по своме положају вододјелница за двије чувене Српске ријеке: на југу за Зету, а на сјеверу за Дрину, и вода из извора комскијех иде за Јадранско сиње море, испод Црне Горе, а из онијех источнијех, сјевернијех и западнијех извора иду воде од Црне Горе далеко за Црно Море. Но Душану ни оно не бјеше далеко, па ни Србији не би било далеко, да се његовијем путем ходило; па ни Косова не би било, а за Обилића било би прилике која не би од мање славе за њега била.

Западно подстоље комско.

На западу Комова васојевичка нахија има један срез, зове се Љеворечки. Из тога среза намножили су се Васојевићи по данашњој васојевичкој нахији. За тај срез може се рећи да је колијевка свију Васојевића. Овај срез граничи се од Истока Брдскутом, који припада Кучима. Ова два среза дијеле двије планинске косе Планиница и Краљевац, које су се од Комова пружиле југу, и оне су се међу овијем ријекама — Брдскутском и Љеворечком — и срезовима тако увукле као у процијеп, на дну којих се ове ријеке састају испод Братоножића под именом Мале ријеке, која мало ниже с лијеве стране из Куча, под селом Биочем, прима биочку ријеку Кркор на самом подножју Куча и Братоножића. Све, послије кратког тока, тако уједињене, утичу у Морачу на самој међи Куча,

Братоножића, Мораче и Пипера код Дуге, на којој је војвода Кучки, чувени Марко Миљанов — Дрекаловић — за дуго сједио, чекајући своје вријеме као оно пророк Јеремија „на Рјеках Вавилонских“ које је у неколико и дочекао; истина трудно али и славно!!

Као вододјелница највише је занимљив западни крај Комова и комскијех планина. Причали су ми за један извор више Верушког поља да извире негдје близу Рашкова Гувна и да из тог извора тече вода на југ, доље к Морачи и на сјевер к Тари, која поред другијех извора и од овога води свој постанак. Но ја тај извор видио нијесам. Да је Рашково Гувно више самог села Лопата, заиста вододјелница, то сам видио. С једне и друге стране овога, некад у ствари гувна, има извора који одатле извиру, и једни иду за Тару а други за Морачу. Снијег кад копни, или киша кад пада, са овога гувна капље се дијеле од самог стожера.

Најприродније би било кад би и Лијева ријека са оне стране Рашкова Гувна припала војводству Кучком. Но пошто је срез — капетанија, — барјак, — Љеворечки, као племе васојевичко, саставни дио васојевичке нахије, то ћу се на њега вратити доцније кад буде говора о Васојевићима и њиховој подјели, прем да овај срез стоји доста засебно, одвојен планима, и од Комова на западу. Васојевичка нахија у главноме је на сјеверу но има један срез и на истоку а то је полимски, те то чини: да нахија васојевичка, по своме насељењу, преставља слику распетог човјека узимајући као главу Комове, а срезове полим-

ски на истоку и љеворечки на западу као руке са опруженијем трупом на сјевер низ Лим, куда и јесте главни дио васојевичке нахије.

Западна гранична међа нахијска.

Ми знамо до сад да је на југу васојевичке нахије Зета са Арбанијом а на истоку Пећ и стара Србија. Треба нам још да се упознамо са сусједима на западу, а тако и на сјеверу.

Западно од васојевичке нахије, а на лијевој страни Таре, имамо морачку нахију. Ову нахију од васојевичке одваја дугачки низ планина, а одваја их у неколико и сама Тара.

Докле су Турци колашински били у сили, и докле су они држали Тару у својим рукама, дотле су Морачани били сасвим одвојени од Васојевића но не по простору земљишта већ по сили Колашинаца. Колашинци су, у прошлом вијеку, често пута ударали и нападали на Морачу; али кад Морачани у једној битци потукоше Колашинце тако страшно, тада се они заклеше и зарекоше: да неће никад више ударати на Морачу, те је тако код Колашинаца постала и ова изрека као пословица:

„Заклеше се Турци на погачу,
Да не иду никад на Морачу“.

Послије те заклетве и побједе над Колашинцима Морачани су за дуго на миру били, јер су се Турци строго држали своје заклетве, и не би је они никад ни погазили, да је не погази Мехмед Али паша 1877

године кад на Морачу удари. Но како се вратио то се већ зна, а зна се и то: да у повратку свом из Мораче није имао кад да по Ђенерал Штабној карти тражи пута, а врло је могуће, да му је она у Морачи и остала.

Обијест колашинских Турака била је велика. Они ни за свога Цара нијесу знали, па су за себе то и казали овијем ријечима: „Не зна Тара за Цара“. Али ту њихову обијест сатрли су Морачани са кршним нахијама Дробњацима и Васојевићима. Ове нахије бијаху већ отеле Тару до Колашина а у најновијим ратовима отеше и Колашин. Данас је он црногорски а планине колашинске припадоше Дробњацима, Морачанима и Васојевићима. Они су их и заслужили, тако је и било право.

Праштајући се с морачком нахијом, за коју су и Немањићи добро знали, да је то она међу седам брда Морача тврда, те су у њој подигли и оставили онај дивни дом славе Божје и свога имена на десној обали ријеке Мораче: манастир Морачки, који је у погледу слободе био најсрећнији од свијех српскијех манастира из доба Неманића; праштајући се и са онијем Свети-Горскијем водопадом што је удесио од цркве код самог манастира пред градском портом, који се почиње са знатним воденим стубом, но који се од половине пада разбија у небројене ситне капљице на милијуне, остављајући ми и то као успомену мог случајног путовања преко Мораче и онај подземни увор — [illegible] — у који вода улази из Ровца при дну села [illegible]ег дубоког“, а излази послије 5—6 сати под[illegible] пута као извор — врело — више самог манастира,

у који се понор вода навраћа и одвраћа из Равчанске ријеке према потреби манастирскијех ваљавица и воденица. Овај је водопад кад јачи а кад слабији. Остављајући добро очувани манастир Морачки са дивним и добро очуваним живописом којим је сав украшен и у ком је молитва увијек кријепила Морачане, те су они могли бити свагда добри браниоци и јуначки борци против сваког напада турске силе, па најпослије и Мехмед Али Пашине; остављајући иза олтара и онај гроб заслужног Архимандрита Димитрија, који је четиЦеровићевој онако диван благослов дао, сав бршљаном обрастао као вијенцем за оне велике његове заслуге учињене манастиру и Морачанима које је он као архимандрит благосиљао и као војвода против Колишанаца и на Колашин водио; остављајући и ону капелу манастирску у коју нијесам улазио; остављајући и онај мост на Морачи под самијем манастиром и Светигором и онај чудновати прилазак к њему, који овдје Морачу са обје стране веже, преко ког мишљаше и Мехмед Али паша да прође али нека је слава Морачанима, Дробњацима, Васојевићима и Цеклинском војводи Перу Ј. Пејовићу он није могао ни да га види; остављајући најпослије и сву кршну Морачу Морачанима која је млого жупнија али и кршнија од васојевичке нахије; остављајући све то ево ме већ на сјеверу.

Кратки поглед на сјевер.

С Комова, кад се гледа сјеверу низ Лим, сваки кутић васојввичке нахије види се. Њу, од Сјеничке нахије, одваја ријека Љешница, преко Љешнице одмах

настаје Биор, десно од Биора остаје Рожаја а лијево на Лиму, Бијело поље. Сва ова три среза граниче се нахијом васојевичком. Одмах иза Биора у правцу сјеници настаје пространа Гиљева са својим кршним пољима и клисурама, па онда Сјеница. — Град Васојица и село Дубница. — Даље, преко ријеке Увца и села Кладнице, види се планина Јавор у Србији.

Сјеница је војводство Васојевић Стеве, отале је он и на Косово отишао са његовим Ваистином слугом „да на њему не остане клетва“! Тамо је и село Суводол које је уткано у нашу новију Историју из времена прве борбе за ослобођење.

Веза Комова са Шаром и Ловћеном.

С Комова бих могао одвести читаоца у два правца до на Ловћен, и то све нигдје непрекинутијем низом планина; да се поклонимо великом српском пјеснику П. П. Његушу, тој достојној гробници великог Србина; само што бисмо у једном — јужном — правцу морали прећи преко Бојане и то под самијем скадарскијем градом, гдје је и мост на Бојани.

Тако исто могу одвести читаоца од Комова на шарске врхове: Љуботен, Паштрик и Коритник у два правца, само што к Шари десни вијенац сијече Дрим а к Ловћену лијеви, сијече Бојана. Лијеви вијенац к Шари није пресјечен нигдје ни потоком а ни онај к Ловћену, десни вијенац, није нигдје пресјечен јер Зета на дну никшићског поља понире те на врх Бјелопавловића изиче. Дакле, од Комова на Шару и на Ловћен може отићи све планинскијем нигдје не прекинутијем ви-

јенцима. То је оно, што чини поглед с Комова да Шара и Ловћен Комовима изгледају као у наручју загрљени.

Од Комова нешто на југ, полазе планине: Царина, Курлај, из ког су прави извори Лима, и Широкар; све три везане једна за другу, а ове је везала Врмоша с боком Проклетије и даље на југ, а други скреће право истоку по врх Гусиња и Плава, те од десне стране упире Богићевицу у бок. Источне планине испод Комова почињу управо од Варде, затим долазе: Липовица, Кути Црногора, Зелетин и Виситор. Он, Виситор упире у Лим испод села Брезовице, више Пепића; ту преко Лима наставља се Виситор Јечмиштем, Чакором и Дијелом, те упире Богићевицу у лијеви бок; од Богићевице десно пружа се велики низ планина по врх Реке — срез у ђаковачкој нахији — преко Малесије — значи Црне Горе — и испод Асса — срез у нахији ђаковачкој — упире у сам Дрим одакле настаје Шара; а лијеви бок Богићевице иде сјеверу, преко Дијела, Чакора, планине Мокре, Јавора, Јаворка, Буковика, Цмиљевице, Сланог поља, Пакљене, Мокре Горе, Жљеба, Штедима у Дреничке планине, одакле вијенац као вододјелница десно за Дрим а лијево за Ибар воде дијели; иде даље благијем косама сад на југ крајем пећске нахије у призренску. Прелази пут који од Призрена иде Косову преко Дуља између Суве ријеке, која тече у Дрим, и Црнољевске, која тече у Ситницу, па овај планински вијенац иде даље већијем брдима у Шару. Но још на три мјеста преко Лима вежу се комске планине са овијема, те су на десној страни Лима, али о њима на своме мјесту

биће говора као о унутарњијем и чисто васојевичкијем а о вези Комова с Ловћеном, не налазим за сад потребно, а није ми то ни намјера.

Да поменем Сињајевину, која је од Комова на сјеверу према Бјеласици и од ње западно јер и њу везује врло јак ланац планински са Комовима који се пружио лијевом страном Таре од извора њенијех из Комова преко Рашкова Гувна; одакле скреће сјеверу, те иде преко планинскијех врхова и Гребенима Сиљевика, Слатачке, Ивовика, Забучких Греда, Острвице, Вабљаче и Липова у Сињајевину. Ови су врхови вододјелница Тари и Морачи. Но кад Сињајевину не би двојила Тара само својим коритом то би она била у вези са Комовима свуда, од Колашина па све до извора Таринијех.

И доиста Тара не двоји ове планине, већ их сијече, и ја бих се кладио са оним ко би гледао низ Тару, и ко би могао одредити неке планине које су на којој страни Тариној; кад то не би из раније знао. Ето тако су планине упрле једна у другу нарочито од Матешева до Колашина па и од Веруше.

Нахија васојевичка.

Васојевичка нахија, то је брдски предјел и планински. У томе чини изузетак долина милска звана: Беране, равни Ас, Будимска Жупа, коју су од свуда опасале планине. Оне почињу од Комова па се пру- ј између Лима и Таре у јако гранатом ланцу пла- ком к сјеверу до кључа и колашинске планине Дуге, ну највеће и најљепше васојевичке планине Бје-

ласице којом се на сјеверу и завршује ова нахија. То све овој нахији даје изглед такав; као да је низ њу пао неки дебели бор с Комова, са јаким побочним стубовима његовим, који на западу допире до горње Таре, а на истоку до горњег Лима и Полимиља, од ког се многи стубови пружају и на запад преко Таре и на исток преко Лима, који у вези са онијем планинама које дијеле васојевичку од пећске и морачке нахије. Све ово чини, да је ова нахија сва састављена од планина и брда. Тако скоро и јесте са изузетком око Лима, гдје је највећа равница ове нахије: Беранска, равни Ас, Будимска жупа; последње име скоро је већ ишчезло, у тој нахији, и Будимљем зове се данас само једно село на десној обали лимској.

Но прије него што почнем са описом планина ове нахије, чиним пажљивим читаоце да ме не веже у томе политичка међа Црне Горе са Турском, које су ову нахију подијелиле. За то сам то напоменуо, што главни дио васојевичке нахије иде сјеверу до Бијелог Поља, Бијара или Јаштака а на истоку до врхова онијех планина, које дијеле васојевичку од пећске нахије, на југу до Кома Кучког и Вјетерника, и на западу до Таре, морачке нахије и Колашина. То је била васојевичка нахија до 1862 године, то је било војводство старијех војвода Лазића и Сима с Цијем Поља из Кожуха, тамо је то војводство подијеле војводе Сима и остала око 1855 или 1856 године.

Земља турска у ово вријеме [illegible] Ну је сама [illegible] и у [illegible] као [illegible] у Кјеву

Гори и најљепша; али ето није, ваљда још хоће крви, мало је напојена!!! Правдо! правдо! Ко ли те овоме свијету дијели тако?!!!.

Дакле, пошто је ова нахија већином планинска; то ћу најприје планине и побројати, и кад то учинио будем, тад ће се тек видјети: да је то прави планински и брдски предјел са оним изузетком Будимске жупе у којем су Ђурђеви Стубови, и некад, љетни двор Немањићев, коју је жупу био некад дао Краљ Милутин своме сину Стефану на уживање, те да ту у дивном замку још дивнијег предјела заборави на оне горке дане које је провео у прогонству и туђини.

Нахијиске васојевичке планине.

У унутрашњости нахије знатне су ове планине васојевичке: Штавна, Љубан, Рогами, Котич, Курлај, Несирен, Лила, Бач, Јеловица, Турија, Криви до и Бјеласица. Ово је онај ланац планински, низ васојевичку нахију, који се пружио до кључа колашинског и планине Дуге колашинске. Но од Штавне која се пружила од источног Кома Злоречког, сјеверу, и која дијели воде за Тару и Лим, пружиле су се у десно истоку од ријеке Злоречице и Кома Злоречког ове планине: Варда, Црногора, Мојан, Кути, Липовица, Зелетин и Виситор који упире у Лим с лијеве стране а с десне стране настаје одмах Јечмиште и Чакор, као међна планина Црногорска са Турском а васојевичка Пуговом и Бјелуом. Од овог десног рукава одвојио други лијеви рукав од Кути, из више Цецуна и он иде Превиом на Јерињу главу у Сутјеску, која

собом држи Лим тако стиснут: као Сићевачка клисура Нишаву. Преко Лима, тај рукав, наставиле су планине: Торлача, Пишево и Сјекирица, које упиру у Мокру. Ова лимска долина од Виситора па до Сутјеске и Превије зове се Полимље и то је онај десни срез на истоку ове нахије. Дакле, све ове десне планине одваја ријека Злоречица са изворима испод Кома, Варде и Штавне. Од Штавне пак, као почетног стуба онијех планина што иду сјеверу, одваја се десни ланац планински: Разврћје, Пех велики, Пех мали, на Велики и Мали крш и иде вододјелницом Злоречице и Краштице до Лима. Овај се рукав, у виду стријеле, свршује код Андријевице између утока Злоречице и Краштице у Лим. Овдје преко Лима, на десној обали његовој, уздигао се Баљ, та планина у дипломи Краља Дечанског зове се „Бьхнь“. Иза ове планине настаје Шекулар — Ломни Шекулар — срез у ком ни једног Васојевића нема.

„На ономе Ломном Шекулару,
Онђе бјеше Петар Шекуларац“.

Баљ се од југа везао Торлачом и Мокром а од истока Јавором преко ког пут, истоку низ Ругову, за Пећ, и даље за Призрен, води. Овим је путем најглавнији пролазак из васојевичке за пећску нахију. — Ја мислим да је ово најглавнији пут и да је главнији од она друга три који ову нахију са пећском везују.

Планину Штавну с Лимом, у правцу сјеверном, вежу ове мање планине: Пресо или Црешњевик, преко којих путови прелазе из лимске долине од села Краља

за Тару и даље за Црну Гору. Од Лисе десни рукав планински Рудих брда пружа се лијево поврх највећег васојевичког села Краља до села Присоје, гдје се свршава на утоку Краштице у Лим узаном долином, а лијево Лису везале су планинске косе са Бачем и Јеловицом. Од Јеловице, као и од Лисе, пружају се десни огранци к Лиму. Најглавнији огранак ове планине јесте: Жољевица са својом пећином. Она се наднијела, чисто пријетећи, над селима Слатином, Забрђем, Срешњевом, Човечом Главом и Трепчом, гдје се њен огранак спуштио до у Лим, на Лукин вир. Овдје је овај огранак пресрео Баљ својим десним боком. Други огранак од Јеловице спушта се испод Трепче више села Виницке и ту, гдје је сад граница Црне Горе, у Лим упире према селу Сеоштици, које је на утоку Шекуларске ријеке. Довде се, од Сутјеске од озгор, називљу сва села Злоречицом — срез Злоречки Овдје, на овоме мјесту, гдје је сад политичка међа Црне Горе са Турском, била је међа дечанских земаља са Патријаршијом. Све скоро земље од извора Лима па довде, биле су дечанске. На том мјесту био је пободен камен, више пута, на коме су изрезана била два слова, но не памтим која, али држим, да тај камен — међник — и данас ту стоји као међник пободен. Ту су биле и двије цркве, једна на десној а друга на лијевој обали Лима. Темељи им се и данас познају и виде; на обадва мјеста чувају се велики гмови и данас, на којима су крстови изрезани [illegible] то неколико мјеста. Кад ко пролази овуда обично [illegible]не скине капу и прекрсти се.

Одавде настаје равни Ас, са селом Виницком, јер од планина Турије и Кривог дола, огранци не допиру до Лима. На сјеверу ове планине завршују се, највећом по своме простору, планином Бјеласицом. Она своје огранке спушта к истоку до Лима у Тивран, клисуру кроз коју Лим пролази с ниже Берана и Будимља, а на западу Бјеласица пружила се до Колашина и Таре. И даље има планина, но Бјеласица је крајња од онијех планина васојевичких које су се сјеверу пружиле.

Но с тиме није свршено о планинама. Њих има и на западу око Таре читава група. Ту лијеву групу планина одсијеца од главног стуба ријека Дрцка, са најглавнијим извором Љубаштице, између Комова. Овај лијеви груп планински почиње се од Љубана са источне стране и иде преко Рогама, Маргарите, Мишљенова Крста, Јелића платна, Сватовског гробља, Стрменица, Лизала, Бјелеге и Котича до Таре. Овоме групу десно остаје: Кључ, Којчина рупа и Тодорина с Несиреном; а лијево Курлаја, те тако око Таре и нема равнице до Колашина.

Дакле нахија васојевичка слободно може да се хвали богаством планина, пашњака а и гором. Што се ове тиче она је у томе погледу сваковрсно заступљена као какав богати парак почињући од бора и молике до врбе и раките. Тако н. пр. ко би хтио да има лијеп „ђермешик“ тај нека зађе у комске горе и планине, тамо ће га наћи и дугачког од два хвата и правог као стријела а и шареног као шарена змија.

Богаство комских планина гором.

Борови, смрче, јеле, молике, смреке и тиса то су онај чаробни украс свију планина око комова. На многијем мјестима ови четинари заузели су велики простор. Они су заузели сву Тару до Колашина а тако и Дрцку, те се у наточ снијегу и зими читаве планине виде у зеленилу, а на некојим мјестима четинари измијешали су се са другом гором те зими по нека планина изгледа као просијед човјек. Но ни четинари не покривају свуда најгорње дијелове планинске и ако су обично они завршни. И буковина је јако заступљена, и гора букова на многијем мјестима заузима завршни положај, али ни четинари ни букве не покривају темена планинска, она стоје гола — ћелава, опсједнита гором, као оно понекад мјесец ограђом. На темену овијех планина комскијех нема никаквог дрвећа, али опет за то оне су богати летњи пашњаци млогијех крдова оваца по којима се оне саватују и гоје. Но скоро на сваком темену планинском има боровњака, то чудно растење, гдје је год собом притисло теме које планине, ту овце слабе користи имају, но козе се с њима добро наплаћују, али им ни оне да шкоде не могу. Висина раста боровњака јесте висина непокошене ливадне траве, они и расту густо исто тако као ливадна трава, само што њима треба неколико година до те висине; а то чини, да се боровњаци издаље не могу да разликују од остале траве, а ни близу невјешто око не може да распозна ни да разликује боровњак од остале траве. Ј'ешт човјек познао би боровњак тек онда, кад би ога загазио, тад би тек видио да није то трава,

већ неко ситно шибље које се не да лако газити, па се не може ни прегазити. Оно се осигурало колико својом честином толико и јакоћом. Боровњака пуна је свака комска планина, њихов је род и по величини и по облику као вења но врло укусан. Под јесен настаје њихова берба. Они су комски виногради а боровнице су комско грожђе које у вријеме бербе беру сви житељи васојевичке нахије гдје ко хоће, слободно као општу својину. Једу се зреле а и суше их за зиму, са овијем родом врло су богате комске планине.

Но осим четинара и боровњака и у другој гори богате су комске планине: црне и бијеле јововине налази се у изобиљу око сваке ријеке планинске и око потока. Око ријеке Дрцке има јововине праве и високе као јеле, а куд је жупније као око Лима има и врба, но око Дрцке и Таре нема их. Па и око Лима мора бити да су врбе досељене. Од врбовине око Лима, изузимајући питомо воће, и јововине око Дрцке и Таре до четинара има још доста и ове горе, као: лескове, букове, грабове, церове, јасенове, брезове, липе, јавора, јаворике, диво-лијеске, тополе, црног јасена, бријеста, трепетљике, пасјег дријена, магриве, мачковине, ђермешика, ивовине, брекиње, макљена, кленовине, јасике, лијеске и т. д. А у долинама и око некијех ријека и потока, има још дивљака јабука и крушака са јако опорим родом као и трешања но већином рода горког као кинин, а оно мало, те их има слаткијех око Дрцке и Лима, за њих треба казати: хвала оној руци која их је облагородила. Око Дрцке у Барама и Врањештици видио сам неко шибље које род даје. Шибље је ово

као у рибизле жбунасто, брани се као ружа ситнијем трњем, род даје крупнији од рибизле као ситно грожђе — јагурида, — у неким крајевима зову га „морско грожђе“, кад узри зрна су му бистра и сочна и врло укусна нешто мало накисела; тамошњи житељи називљу га „Рутовељ“.

Поред тога и толиког богатства у гори може се мислити на биљно богатство како је. Но ја се у томе не разумијем, за то ћу напоменути само оне, које се употребљавају као зачин и присмока.

Пријемоше толико има, да је употребљавају у мјесто зеленог лука а њен коријен у мјесто зрелог; а српуљу пошто јој покожицу ољуште једу онако, и лоњоују беру и једу чобани. Ја сам окусио и једну и другу, но Лоњоују не могох прогутати, има неки силан удар, па и стока кад је поједе, од ње млијеко силно удара да се не може пити, но ко је научио не мари. Српуљу прогутао сам, она има пријатан мирис. Оваких зачина у комским планинама има још доста.

Малина и јагода има и сувише, нарочито јагода, но доцкан узревају. Од како узру ни један чобанин не дође к стану, а да не донесе лабуру јагода или малина и опет се тамо, гдје су данас бране, сјутра не познаје. Јагоде су смок за посне дане планинкама и чобанима. Узрок што комске планине веће користи не дају није до њих, нека би дао Бог да се ти узроци отклоне не би ни за јагоде доцно било, и ако их снизатиче свуда скоро ни у пола не обране.

Нигдје нијесам видио тако крупну и високу чеку као у комскијем планинама. По другим пла-

нинама, гдје сам је год видио, млого је ситнија, као изрођена. Дјеца, чобанчићи ишчупају чемерику из земље с коријеном и од ње праве пиштоље и дуге пушке. Једном приликом видио сам једнога дечка који бијаше задио за појас два пиштоља од чемерике, а о рамену објесио толику дугу чемерику, да је потпуно одговарала пушци према јунаку који је ношаше. Гледао сам дуго тог малог јунака, који је могао имати 10 година, и чудио сам се његовом оружју, како га носи. Ја сам мислио да је то право оружје, но кад је ближе дошао, увјерио сам се шта је. Природа ништа тако није могла за дјецу дати да личи пиштољима као чемерику. Коријен њен права глава пиштоља, а до коријена као кундак погнута до табана, даље права као цијев од пушке око које опсјечени прстенови престављаху гривне на пушци.

Жалим што овом дечку нијесам име упамтио. Овако васпитање само по себи ствара стрељачке дружине; а кад сам то овога шпартанца видио, иђах с Милованом Лекићем и са још десетак Краљана на Љубан. Био ме позвао на сабор и у госте у планину о Петров дану. Овоме оружју сви смо се тада смијали, али били смо и задовољни, без сумње да је тај јунак замијенио то оружје правијем одавно.

При свему томе што је нахија васојевичка скоро сва планинска, опет она нема ни једне планине кршевите. У томе су изузетак само Комови. Тара нема ни једне кршне клисуре до Колашина, а Лим има двије и то доста велике, горе Сутјеску која одваја полимск срез од нахије, и доље Тивран, који одваја доли васојевичке нахије од Бијелог поља. Један од већ

кршева у лимској долини јесте Жољевица са оном својом тамо чувеном пећином; друге мање кршне главице губе се у шуми које су на понекијем мјестима као израсле у оном простору нахије око Лима, но нигдје и ни једне главице огољене нема, јер су све покривене гором као и сама Жољевица.

Клисуре, сутјеске тако су гором обрасле биле, да онај пут, који тудијен горње Полимље са Злоречицом веже, није могло никада сунце да огрије. Од ове клисуре Сутјеске, Турци су се највише бојали; зато они једне године дигну читаву војску на гору, те ову сву исјекоше путем око Лима, од Гусиња до Берана, с обадвије стране толико, колико је могла пушка белгинка куршум с пута да отјера на обје стране. Али у брзо затијем, гора се омладила и Сутјеска је опет дивном гором обучена још чешћом. Но ово важи о нахији у лимској долини и о Тари до Колашина; а Лијева ријека већином је кршно мјесто; но и тамо се горе доста налази и то највише букове.

Ријеке и њини извори.

Лим.

Кроз васојевичку нахију пролазе двије ријеке које угледно мјесто заузимају на карти Србије а те су: Лим и Тара. Лим извире испод кучког Курлаја, велике планине на југу Комова. Извори његови зову се Ш[illegible]чи потоци. Од тијех потока постаје Грнчар, за који [illegible]о да се у Плавско језеро улијева од југа, пошто [illegible]паја са Врујом под самијем Гусињем. Грнчар се

губи у језеру са оноликом масом воде са коликом Лим извире на сјеверу. У томе правцу Лим сијече васојевичку нахију на двије, скоро једнаке половине, и ову оставља испод Тиврана, одакле даље у истом правцу тече до испод Вишеграда гдје се у Дрину улијева.

Лим од десне стране почињући од Плава па до Бијелог поља прима у себе ове ријеке : Ђурицку под Плавом, Метешку са изворима од Богићевице прима мало ниже од Ђурицке, више села Новшића према Брезовичкој цркви. Пошто Лим уђе у Црну Гору прима у себе ријеку Велику која извире из планине Чакора и Мокре а утиче у Лим, међу селима Новшићем и Горњом Ржаницом под селом њенога имена „Великом“. Даље прима од Мокре малу но врло корисну Ржаничку ријеку, јер је сва на јазове растурена по пољу. Одатле па до Шекуларске ријека, прима Лим многе потоке: Кривачки од Сјекирице, од Пишева и Просјеченице, а Баљ нема ни потока. Тек под селом Сеоштицом улива се у Лим Шекуларска ријека која извире из Јавора више Шекулара. Ова је ријека Шекулар подијелила на двије половине, у њу се и од Мокре многи потоци улијевају, јер та планина својим сјевернијем дијелом упире у Шекулар. Даље од десне стране прима Лим на крају поља, равног Аса, Будимску ријеку под селом Будимљем, по ком се селу некад ова нахија и звала Будимска жупа. Ова ријека утиче у Лим до саме клисуре Тиврана, гдје се и поље ове нахије свршава. Овдје у Будимљу на овој ријеци био је замак Немањићев, и најпослије Љешница као гранична ријека васојевичке нахије с Биором утиче у Лим

под кршем Фемића више Бијелог поља. Преко Љешнице не прелази ова нахија, она се ту на тој ријеци свршује и довде све побројане ријеке теку од истока западу.

Да пређем сад на оне ријеке те у Лим утичу од лијеве стране, а те су: прво Муринска. Ова ријека извире из Зелетина. Ток њен окренут је сјеверу. Улази у Лим с ниже Ђолова моста под селом Мурином, мало с ниже Мурине зове се једно мјесто Шеремет, одакле се нека српска породица давно растурила, о којој бих могао написати засебну причу. Ту, на средокраћи Мурине и Улотине утиче, шереметов поток у Лим, одавде тек послије три сата пута пошто Лим прође села Улотину и Луге и клисуру Сутјеске, прима у себе највећу ријеку Злоречицу под Андријевицом, која постаје од ријеке Ценунске из Кути и Липовице и коњушке испод Кома. По овој ријеци за дуго су се звали лимски Васојевићи Злоречанима. Од утока Злоречице, на пола сата с ниже утиче у Лим врло корисна ријека Краштица под селом Присојем. Ова ријека постаје од три планинске рјечице и то: од Мале ријеке испод Пехова, Чукачке од Пресла и Раздоља под Развршјем и Црешњевичка са изворима из Црешњевога брда и Лисе. Од Црешњевика као и од Пресла иду воде на противну страну за Тару. Краштица дијели највеће село у васојевичкој нахији Краље на двије половине.

По свој прилици биће ово она Добра ријека која се помиње у дипломи Дечанској, јер друге ријеке у ој долини и нема осим Злоречице, која је задржала је старо име и Краштице за коју мислим да је она Добра ријека.

Од Краштице лијево низ Лим, послије доброг пута једног и по сата, утиче у Лим Требачка ријека из Јеловице управо према шекуларској. Даље улива се у Лим ријека Виницка из Турије на којој има неколико ваљавица и воденица као и на Требачкој што их је. На овој ријеци и село се зове Виницка. Из тог су села скоро свагда имали Ђурђеви Стубови по ког калуђера. Одатле је био и архимандрит Мојсеја Зечевић, врло заслужан калуђер за манастир и за околни народ. Његово се име и данас с поштовањем помиње у народу.

Послије Виницке ријеке долази на реду Бистрица. Ова ријека долази из Бјеласице и Кривог дола, она има два крака Градашницу и Бјеласицу. Њено је корито јако извијено у колико планинама пролази, но кад у поље изађе, правог је тока до Лима. На њој су три села: Бучје, Лужац и Пешца, сва три у равном Асу. Од ње до Ђурђевих Стубова има сат и по хода и опет зато од ње је јаз изведен и доведен на манасгирске земље те их плави; гдје Бистрица плави ту суше не може бити никада, зато се Ас равни и прозвао „Богатом нахијом“.

Последња ријека која у овој нахији у Лим утиче, с лијеве стране, јесте Сушица на којој су Ђурђеви Стубови, но ова близу извире из Црног врха, и да је љети не помаже оно врело што извире испод манастира, она не би до Лима истрајати могла; али је врело свагда ојача. На њему је манастирска воденица, једна приватна ваљавица и воденица за град у Беранима.

Од Берана, даље од Сушице низ Лим, нема више ни једне ријеке у колико се рачуна васојевичка на-

хија, јер с ниже Берана настаје клисура Тивран, као огранак Заушке горе која је опет огранак од планине Бјеласице у којој су два романтична планинска језера од којих се једно зове Биоградско а друго Шишко језеро.

Више особина има пл. Бјеласица од осталијех планина комскијех. Једна од тијех јесу она њена два језера Биоградско и Шишко. О овијем језерима има народних прича млого, онако испредених као и о Плавском језеру.

Шишко језеро широко је у пречнику до 6—8 стотина хвати. У њему риба нема, а било их је. Биоградско језеро веће је од Шишког, у њему има риба, понајвише пастрмке и младице, но и у њему би рибе нестало тровањем као што их је нестало и у Шишком језеру да није господар Црне Горе забранио риболов. Требало би и у Шишко језеро пренијети да се запате и намложе; а тровање травом као н. пр.: млијечем строго забранити и то не само у језерима већ у свијема ријекама. Комске ријеке биле би богате рибом као што се прича да су биле кад би се то учинило. Сада су оба ова језера у Црној Гори, Шишко на самој граници, држим да су оба ова језера прилично и доста дубока.

Има још млого потока и извора у лимској долини; но нека их нека извиру, а ја сад одох преко планина и комске горе на другу страну око Таре, да причам за оне њене изворе из комске горе.

Тара.

Ова у опште планинска ријека има три па и чеи извора. Први извори ове ријеке под овијем су

именом, они извиру из Јаворака, Кучке планине на југо-западу Комова, од овијех се извора почиње звати Тара. Други су њени извори испод Царине, такође Кучке планине, и ови извиру на југо-западу Комова од којих постаје ријека Опасаница. Оне обје имају своје изворе из западнијех дијелова овијех планина са окренутијем током к сјеверо западу до грла Верушких. Довде, како Тара тако и Опасаница, примају велики број потока планинских од Турјака, Котича, Кома, Курлаја и других планина с једне и с друге стране и овдје у Грла Верушка састају се и примају у себе речицу од Рашкова Гувна која својим током, право сјеверу окренутим, даје правац тока и Тари. Од састанака, ниже скоро на два сата, прима Тара с лијеве стране на дну верушких грла „честогаз“ од Тузи и из Травске горе. Одавде, као и довде, Тара је стиснута као у процијепу планинама обученим јеловом и смрчевом гором све до Колашина. Она у Матешеву прима с десне стране повећу планинску ријеку Дрцку, која извире између Комова — на правом сјеверу.

Као што Лим дијели Беранску — Ашку — равницу на равне поле у својој долини, тако Дрцка дијели комске васојевичке планине на двоје. Она извире између Комља из Точила и најприје зове се Љубаштица. Тече сјеверу, собом дијели комске васојевичке планине, прима у себе с десна ријеку Честогаз од Штавне, Пресла и Црешњевика а с лијеве ријеку Црњу, од Рогама, Плане и Јелењака. Даље Дрцка прима у себе још и ријеку Врањештицу с десне стране под ново насељеним селима Барама и Планиницом, па

испод Матешева, опет новог села, с десне стране улази у Тару, која чим прође и Матешево остави, већ није васојевичка. Протиче подно Речина и Колашина, тече сјеверо западу, док се не састави с Пивом одакле се назива Дрина.

На Тари васојевичка нахија престаје са Речинама више Колашина. У Тари, од њених извора до Колашина, прије 25 година није било ни једног села. Сада их има пет и то: Опасаоница на изворима и Речине до Колашина. И на Дрцкој Баре, Планиница — Беговаче — и Матешево. Сви су Тарини извори од потока и малих извора којима су богате све комске планине. Тара је врло валовита ријека с хладном водом.

Лијева Ријека.

За ову ријеку знамо доста из раније. Она, и ако је васојевичка, не тече куд оне друге, већ са свим у другом правцу к југу. Њени су извори више села Лопата и оних извора око Рашкова Гувна. У току свом низа срез љеворечки, прима у себе двије три притоке. За једну од ових притока уткана је ова прича о Св. Сави: „Кад је Св. Сава по земљи ходио, дође на речицу „Гнојану“ на Лопатама преко које пут прелази, и баш у оном тренутку, кад је Св. Сава хтио преко ове да пређе, скочи риба и праћи се толико, да је својим скоком уплашила коња Св. Сави те овај нехте да пређе преко речице никако. Зато се Св. Сава морао скине с коња. Тада Св. Сава рече, да у тој речи никад не буде риба већ да се и оне одмах из

[illegible]

[illegible] Васојевића

[illegible] На [illegible] у оној малој [illegible] да је од куће Васојеве а за другу да је на [illegible] Ако је Васоје прије Косова [illegible] чуо, [illegible] је овдје живио; — ваљда је [illegible] планина! А ако је тај Васоје ту по[illegible] [illegible], онда се то насељење да појмити [illegible] планинском, као што је Лијева Ријека [illegible] Комонима и комскијем планина: [illegible] крашким планинама и крашком Морачом,

југа Вјетерником и Кучком гором са јуначким племеном Куча и Дрекаловића и од сјевера од Колашина Таром и Верушким грлима. За живот по косовски Лијева ријека била је зајиста згодно мјесто.

Кућа дакле Васојева била је на Ножици с десне стране Љевајског потока, гдје овај улази у ријеку, а црква с лијеве, гдје је једно старо гробље на Ножици, а обје с десне стране ријеке. Томе мјесту Васојевићи одају поштовање у причама. Но, чудим се, што ова мјеста нијесу заграђена и што их не заграде; бар тијем видљивијем знаком требали би да искажу своје поштовање своме родоначелнику кад се онако с поносом називљу „Васова Ђеца“ а оба су, на главном путу од Зете и Црне Горе за сјевер и исток.

У то кршно мјесто планинско био се Васоје доселио (нико ми није казао од куда) и населио се на Ножици. Ту и нема више мјеста осим за једно повеће село, и то је било: Васојева Ножица. Но прилике су такве биле „дођерала орла зла година“ те их одавно већ има десет с кућама на камену, у камену и од камена, докле у Лијевој Ријеци свега је десет села и та су ова: Ножица, Ријека, Лопате, Ками, Душке, Љеваја, Птич, Грби до и Тузи. Из овога се види прави узрок што су се Васојевићи расељавали још од Васоја; па и његови синови којих је било четири нијесу сви остали ту, већ су тројица остали а четврти и најмлађи, Ђуро, завадив се с браћом око дијела земље [illegible] незадовољан, остави браћу и Лијеву Ријеку, оде [illegible]ету, но ни тамо се не задржа већ оде у Црмницу [illegible]рној Гори у „Дупилу“ од ког се и сад рачунају

сви Дупиљани у поменутој нахији и зову се по томе Васојевом Ђетићу Ђуровићи, којих сад рачунају 5—6 стотина војника с њихнијем војводом Машом Андровим Ђуровићем.

Друга три сина Васојева, Новак, Рајо и Мијо остали су у Лијевој Ријеци од којих постану доцније три племена: Новаковићи, Рајевићи и Мијашановићи, и тако су се у Лијевој Ријеци у брзо ових десет села, силом створених, толико напунила да доцније није било могуће свима потомцима Васојевим у њима живјети, морало се селити. Зато се укаже прилика те с Патријархом, у вријеме пресељења, пређе знатан дио Васојевих породица и Васојевих потомака у Сријем. Прича се 300 породица, а остане их колико је могло да живи у томе планинскоме куту, Лијевој Ријеци, у којој се турска сила није вермала. Тада се одселе и с Лима скоро све породице, гдје су зулуми били превазишли сваку мјеру због тога, што је ова на путу за Босну од Скадра и Призрена, те лимска долина остане више него ли у пола пуста а оно Срба, што је остало неисељено, прибије се уз планине и у планине као на пр: Шекулар, Горња Села, Злоречица и т. д.

Битка због које су Васојевићи узели да Славе Св: Александра Невског као преславу

Од прилике у скоро за пресељењем догодило се ово: Неки Пејо Станојевић војвода Братоношки, чија је кћи била одведена у Стамбол постала Султанија, тражио је данак од Љеворечана као његовом војвод-

ству придатих да купи; но ови му га не дадоше, као ни до тада што га никоме давали нијесу, зато се Пејо опреми на тужбу, оде у Стамбол и оптужи Васојевиће — Лијеву Ријеку — самоме цару. На његову тужбу цар изда ферман да се с војском покори Лијева Ријека; тај се ферман пошаље Мустај паши Мамут Беговићу у Пећ по Осман паши Арапину. По том ферману обадве паше скупе војску у Пећ и с њом дођу у Гусиње, па одатле заједно са Шабанагићем Гусињским и војском окрену преко Врмоше, изађу на Широкар, па поред Царине сиђу на Верушу и ударе на Лијеву Ријеку изненада. Сву је попале и сиђу до на Ножицу, запале Васојеву цркву и ту се улогоре.

Овоме нападу Љеворечани се нијесу надали па му се нијесу ни противити могли. Главно им је било да чељад склоне да се не зароби. Само чобани, који су и дали глас Лијевој Ријеци да се чељад склони, пушкарали су се, и тако Турци, скоро без икаквог отпора, заузеше Лијеву Ријеку.

Пошто Љеворечани склоне своју чељад — породице — тад се тек почну спремати на отпор и борбу. Вук Брајотић и Вук Маринковић, као аранбаше прикупе своје соколове, — Љеворечане — колико су више могли и 30. Августа, на Св. Александра, ударе ова два Вука на Турке изненада, ту их разбију и потјерају од куд су и дошли. У бјегству раздвоје се Турци испод Опасанице на двоје. Те Мустај паша нагне бјети уз Котич, за њим се натури Вук Маринковић, игне пашу код Клисуре Котичке и посијече га. Та клисура од тада прозвала „Мамут беговића кли-

сура“, „Мустај Пашина“. Она друга војска Арапова са Осман Арап Пашом нагне бјегати Турјаку, за њом се натурио у потјеру Вук Брајотић и он стигне Арапа у турјачкој коси код јеле, ту га и посијече зато се то мјесто прозвало „Арапова јела“. Ово се догодило 30 Августа. Зато тај дан Св. Александра, по завјету свом, узму Васојевићи, због те добивене битке, за славу; те тако они сад имају двије славе: Св. Аранђела и Св. Александра Невског.

У овој битци причају да је погинуло 75 љеворечких Васојевића а о Турцима, које су и послије три дана, залутале по планинама, хватали и тукли, не воде рачуна. Прича се, да је то био први и пошљедњи упад турски у Лијеву ријеку. О овоме боју постоји дивна гусларска пјесма у којој су два Вука опјевани као два сокола. Ја сам је био преписао од покојног Милована Лекића, али је тај мој препис пропао као и све друго што сам био тамо биљежио; но и пак у Васојевићима није пропала а може бити да је већ и у некој збирци изашла.

Послије ове битке осјете се Васојевићи као јако племе, а и потреба их примора те се почну селити и насељавати око Лима, гдје је и од прође по који рођак стрцнуо био. То засељавање у лимској долини почело се најприје око потока и ријека, ближе уз планине, а доцније и у самој равници лимској, која је скоро сва била опустјела. Овоме засељавању нијесу били противни ни гусињски ни плавски бегови, зато што им је била земља остала без чивчија, те тако се васојевичка нахија одовуда Комова око Лима насе-

е иде онда кад нема снијега. Други пут, спо-
ваја се више Колашина из Речина и води
вог Дола, Горњијех Села и Црног Врха те
Ђурђевијех Стубова у Беране. За овај пут
био главни у добу Немањића.

ојевичка нахија на Лиму.

а се васојевичка нахија звала гу-
назив помицао и до половине овога
тај назив потпуно је замијењен пле-
сојевичка нахија. Истина је, да је
ређе било звучно име Васојевића
доба она је била под упра-
звала се гусињском нахијом.
еменски назив почео је да
ијека нарочито око Злоре-
ијем ријекама, постале су
још одмах по исељењу
и житељи ове нахије
м Шекулара и малог
ренути. Шекуларци
ку нахију, и заиста
штo има већи-

е. У срећном
том омиљеном
ијети могу
а, који је
ћу". Да-

сви Дупиљани у поменутој нахији и зову се по томе Васојевом Ђетићу Ђуровићи, којих сад рачунају 5—6 стотина војника с њихнијем војводом Машом Андровим Ђуровићем.

Друга три сина Васојева, Новак, Рајо и Мијо остали су у Лијевој Ријеци од којих постану доцније три племена: Новаковићи, Рајевићи и Мијашановићи, и тако су се у Лијевој Ријеци у брзо ових десет села, силом створених, толико напунила да доцније није било могуће свима потомцима Васојевим у њима живјети, морало се селити. Зато се укаже прилика те с Патријархом, у вријеме пресељења, пређе знатан дио Васојевих породица и Васојевих потомака у Сријем. Прича се 300 породица, а остане их колико је могло да живи у томе планинскоме куту, Лијевој Ријеци, у којој се турска сила није вермала. Тада се одселе и с Лима скоро све породице, гдје су зулуми били превазишли сваку мјеру због тога, што је ова на путу за Босну од Скадра и Призрена, те лимска долина остане више него ли у пола пуста а оно Срба, што је остало неисељено, прибије се уз планине и у планине као на пр: Шекулар, Горња Села, Злоречица и т. д.

Битка због које су Васојевићи узели да Славе Св: Александра Невског као преславу

Од прилике у скоро за пресељењем догодило се ово: Неки Пејо Станојевић војвода Братоношки, чија је кћи била одведена у Стамбол постала Султанија, тражио је данак од Љеворечана као његовом војвод-

ству придатих да купи; но ови му га не дадоше, као ни до тада што га никоме давали нијесу, зато се Пејо опреми на тужбу, оде у Стамбол и оптужи Васојевиће — Лијеву Ријеку — самоме цару. На његову тужбу цар изда ферман да се с војском покори Лијева Ријека; тај се ферман пошаље Мустај паши Мамут Беговићу у Пећ по Осман паши Арапину. По том ферману обадве паше скупе војску у Пећ и с њом дођу у Гусиње, па одатле заједно са Шабанагићем Гусињским и војском окрену преко Врмоше, изађу на Широкар, па поред Царине сиђу на Верушу и ударе на Лијеву Ријеку изненада. Сву је попале и сиђу до на Ножицу, запале Васојеву цркву и ту се улогоре.

Овоме нападу Љеворечани се нијесу надали па му се нијесу ни противити могли. Главно им је било да чељад склоне да се не зароби. Само чобани, који су и дали глас Лијевој Ријеци да се чељад склони, пушкарали су се, и тако Турци, скоро без икаквог отпора, заузеше Лијеву Ријеку.

Пошто Љеворечани склоне своју чељад — породице — тад се тек почну спремати на отпор и борбу. Вук Брајотић и Вук Маринковић, као аранбаше прикупе своје соколове, — Љеворечане — колико су више могли и 30. Августа, на Св. Александра, ударе ова два Вука на Турке изненада, ту их разбију и потјерају од куд су и дошли. У бјегству раздвоје се Турци испод Опасанице на двоје. Те Мустај паша нагне бјежати уз Котич, за њим се натури Вук Маринковић, стигне пашу код Клисуре Котичке и посијече га. Та се клисура од тада прозвала „Мамут беговића кли-

нас ово мјесто може само да занима познаваоца старина, и ја сам гледао једну плочу, по свој прилици била је надгробна, имаше и натпис а ношаху ју у град, почех је читати но забранише ми то. За оваке плоче слушао сам да их је млого у беранској тврђави узидано.

За други назив, Ас, кажу да је овој нахији дошао отуда што се ова нахија, за дуго песлије Косова, турскоме господству противила. Но ја држим да је то само лијепа прича, а да је Ас и од прође то тако име имао, јер и у ђаковачкој нахији има један срез који се тако зове.

Трећи назив кажу придат јој је кад су је Турци са свијем подчинили и дали је у спахилук браћи потурченој Рецепу и Шабану из Плава и Гусиња као награду за њихне услуге, те Шабан постане и забитом ове нахије, па да је као подчињену не би већ звали „Асом“ то је назову гусињском и тако се ова нахија, низ Лим до ријеке Љешнице, звала. Четврти јој је назив: васојевичка.

У данашње вријеме гусињска нахија врло је мала. Она је око плавског језера и на извору Лима а на самој граници Црне Горе. Будимљем зове се само једно село на десној обали лима у доњем дијелу васојевичке нахије, а Асом зове се и данас скоро цио сјеверни дио васојевичке нахије од границе црногорске, почињучи са селом Виницком; па до ријеке Љешнице, у ком су Ђурђеви Стубови, Беране, Будимље и још двадесет села и то све око Лима, богате нахије. равнога Аса.

Данас почињући од села Новшића и Брезовица од гусињске нахије, па до Љешнице и Биора, сва лимска долина зове се по племенском насељу васојевичка нахија.

Било би неправо, кад не бих казао да ову нахију нијесу заселили сву Васојевићи, као што и нијесу. У њој има одавно досељенијех Црногораца, као: Бајица, Бјелопавлића, Братоножића, Ровчана, Пипера и Куча који по насељењу нијесу млађи од Васојевића; а као старосједиоци рачунају се: Шекуларци и неке породице у горњим селима и у Великој.

Но сва ова друга племена чине тек једну половину житеља у овој нахији и Васојевићи их називљу „*Србљацима*“ нарочито старосједиоце. Тако их и данас зову, што јако гријеше, па чак и њихно јунаштво отимљу им Васојевићи и ките се туђијем перјем.

Примјера ради навешћу ово. 1862 године, кад је Омер Паша војевао на Црну Гору, ударе на ову нахију две паше. Селим паша на Будимље а Усеин на Полимље, па пошто Усеин паша буде сузбијен од Полимља, скупи се сва нахија против Селим паше, који се био улогорио на Рудешу под Будимљем. На велику суботу бој се отпочне и Турци буду разбијени те нагну бјежати, за Селим пашом натури се један сиромашак из Петњика „Србљак“, стигне пашу, убије и посијече га; за тијем о томе боју излази пјесма, да је пашу посјекао Миро Дедовић, а о Србљаку ни мена и тако је тај „Србљак“ уврстио име Мирово јуначки споменик. Овакви примјери за осуду су

Навешћу још један. Андрија Вукашинов Петровић одбјегли Србин из Пећи, убије Малић бега Рецепагића, који је млоге куће васојевичке у црно завио и од ког су били сви доњи Васојевићи пропиштали, а за тијем пониче пјесма другу Андрином Арсенију Вукићевићу ког јунаштво у звијезде окиваху, а кад Турска уложи протест против хајдука, онда Андрија постаде жртвом иза које су се заклонили сви његови другови Васојевићи па и Арсеније, а од његовијех другова, никог другог ни глава не заболе, само Андрија мораде умријети! Каквих ли сам још немилих прича слушао од Пећана у Пећи за погибију овога човјека!!

Заиста овом Србину који је одбацио своје оружје, кад је видио да хоће да га убију и то баш они по чијем је наговору он и радио, требало би му подићи споменик. Његова племенитост то је заслужила и при самој његовој погибији. Бог да га прости. Он није чинио употребу оружја само за то што то није било против Турака, којих је он млого убио.

У васојевичкој нахији на Лиму има 68 села око ријека и у равници, једна варош Беране и једна варошица Андријевица. Обје су нове — кад се с Комова гледа на ова села, она изгледају као ђердан, нанизана крајем поља и у подножју планина.

Да их побројим почећу озгор од планине Чакора с десне стране за то, што Лим својим током ову нахију на двије једнаке поле дијели као расјечену јабуку и зато, што су ове планине међне између Гусиња и Васојевића. Но да то учиним, подијелићу ову нахију онако, као што је и сама подијељена, или као

што је њени житељи дијеле на ових шест дијелова њенијех: Полимље, Злоречица, Шекулар, Ас, Полица и Горња Села.

У првом дијелу, Полимљу, ова су села: Велика, под Чакором на својој ријеци; Ржаница, са својом ријеком; Машница, под пл. Мокром и Грачаница под пл. Сјекирицом с десне стране Лима, а с лијеве: Пепиће и Мурино са својом ријеком под пл. Виситором, Злотина и Луге под Зелетином.

Ових 8 села полимских од Злоречице и Андријевице одваја Превија и Сутјеска.

У Другом дијелу, Злоречици, на лијевој страни Лима а с десне стране Злоречице, ова су села: Цецуне, под пл. Липовицом, Првошевина под Превијом; Анцелат под јерињоглавским кршем, а с Лијеве: Коњухе под Комом, Вардом и Штавном, Ђулиће под Пеховима, Божиће под Вељим и Малим кршем и Пехом, и Андријевица на утоку Злоречице у Лим. Даље на Краштици под брдима Пехом, Преслом, и Црешњевиком и пл. Лисом, села су: Краље на Краштици, Пеовац на десној обали, Салевиће и Присоја с лијеве стране Краштице под Рудим брдима; и даље низ Лим испод Жољевице села су: Забрђе, Слатина, Црешњево, Човеча глава и Трепча с њеном ријеком, а с десне стране Лима спрам ових, са само једнијем селом Сеоцем испод Баља. Свих ових седамнаест села зову се Злоречани.

У трећем дијелу, иза Баља високо у планини око еке, подалеко од десне обале Лима има осам села се зову: Орах, Стране, Улица, Радмуше, Калудра,

Мезгале, Кострешн и Ћетково. Ових 8 села зову се „Шекулар“, он је под пл. Јавором. Шекулар је тако испреламан брдима да потпуно одговара оној народној пјесми „Маргите ђевојке и Рајка војводе“.

на ономе ломном Шекулару“.

Одавде настаје равни Ас. Тај четврти дио настаје од утока шекуларске ријеке у Лим. У њему су ова села с десне стране Лима: Сеоштица, Долња Ржаница, Д. Луге, Петњик, Дапшће, Загорје, Будимља, Г. Заграђе и Д. Заграђе; а с лијеве: Виницка, Бучје, Пешца, Лужац, Долац село Беране, Црни врх и Велиће. Укупно ових 17 села зову се „Ас“, у њему су Ђурђеви Стубови и варош Беране, Ђурђеви Стубови под брдом на Сушици код Жупанова вира а Беране на Лиму, обоје с лијеве стране.

Сјеверно од Берана на десној страни Лима повисоко на путу к Биору на једној висоравни ова су села: Горажде, Јоодоле, Диње, Маште, Драгосава и Бабино; овај пети дио зове се „Полица“.

Најпослије под планинама Бјеласицом и Кривијем долом, око ријека Бјеласице и Градишнице од којих постаје Бистрица Бучичка у котлу планинском одвојено од равног Аса Црнијем врхом ова су села: Бастаје, Лубница, Курикуће, Ојданиће, Заостро, Црвљевине, Бубање, Биорић, Рујиште, Пријелоге, Бусари, Медошево и Фемиће. Овијех 13 села засебно зову се „Горња села“, а житељи Горњоселци.

Дакле свега је у в. нахији села и то:

у Полимљу 8
у Шекулару 8

на Злоречици 16 са варошицом Андријевицом
у Равном Асу 17 и варош Беране
на Полици 6 и у
Горњим селима 13 села

Кад овом броју додамо 10 села љеворечких и из Таре и Дрцке 4, онда излази број села нахије васојевичке 82 села, 1 варош и варошица и то је без онијех 9 села гусињских без Гусиња и без Плава које би све требало у овој нахији рачунати, пређе него ли Лијеву ријеку, и онда би ова нахија имала 91 село, 2 вароши и 2 варошице.

Но најглавнију улогу имају срозови полимски и шекуларски, они су права предстража ове нахије увијек били, они су и данас на мртвој стражи, али сад не нахијска само већ црногорска од Арнаута, с којима су ови срезови сусједи.

Неколико примјера прошлости.

Полимље и Шекулар, прије него су потпали под Црну Гору, много су пропатили од упада арнаутских, а нарочито село Велика, јер ријетко је која година прошла, а да га Арнаути напали нијесу; а патили су и од гусињских забита. Од многијех примјера навешћу два, а оба из једне године.

У Великој заузимао је угледно мјесто поп Дмитар Поповић стари свештеник у правом смислу те ријечи. Он се Али бегу забиту гусињском није допадао; Али бег ухапси, окује и метне га на такве муке, е је он само могао измислити. Пошто се Али бег

наситио мука овога старога свештеника, преда га џелатима с наредбом гдје да га убију, и ови га одведу у пећину планине Мокре, и ту га убију. Послије пола године нађен је костур овога свештеника у тој пећини, познат по одијелу, коси, бради и крсту који је стари поп Дмитар увијек носио у њедрима.

Кад су његови синови, поп Милосав и Шћепан (то је поп Шћепан о ком је била ријеч кад и о брезовичкој цркви) упитали преко свог аге Бећирагића гдје им је отац, Али бег им је одговорио: „Ено га код Зека“ — књаза Данила.

Други је примјер од Арнаута. Бјеше се тек запопио поп Милован, и пошто се научио и практиковао у Патријаршији и у Дечанима дошао на парохију у Велику. Није поповао ни пуну годину, кад Арнаути ударе на ово село и запале га, поубијају млоге Величане па и попа Милована посијеку. Одавде Арнаути отиду право у Плав и у Гусиње гдје су од плавских бегова и од Али бега гусињског забита примали аферим е.

За чудо је како је Ђоле Радуновић из Грачанице, — доцније капетан полимски, доживио дубоку старост, а сви су га Турци из Плава и Гусиња вребали за свој несити лов.

Истина је, да су Васојевићи са Злоречице увијек трчали у помоћ Полимљу и Величанима, али се обично стизало по свршеном чину, због даљине, но било је случајева кад су и на вријеме стизали.

И Шекулар је млого патио, но добро се и бранио од Арнаута. Крв за крв увијек падала је, замје-

ђивали су се, но забити млого су досађивали Шекулару. Примјер, који ћу навести, из прве је четврти овога вијека, он је Шабан-агића — Ђул бегов — забита гусињског.

Браћа Дашићи, Мато и Аксо, нађу неку старинску оставу — закопано благо — испод некога старог бора, који је био вјетар извалио. Они то благо скупе као чобани и донесу га својој кући. Кажу, да је било млого новаца, једна челенка, шлем, један оклоп и т. д. За ово дозна Ђул бег па ове јаднике метне на муке забадајући им лучеве спице под нокте да кажу шта су нашли и тако им одузме Ђул бег све благо које су нашли. Мато је те муке надживио, но ни једнога нокта није му на прстима остало, већ су му у мјесто ноката на врху свакога прста израсле гутле у виду купица, те није већ никад могао прст с прстом да састави; тако је живио до половине овога вијека.

Но најгрознији примјер турскога варварства био је с Вукадином Фемићем капетаном и са његовијех 15 другова. Њему би се и сам Сцевола поклонио, као великан римски.

Кад је блаженопочивши књаз Данило наименовао Вукадина капетаном рекао му је, да се капетанство тешко носи и да га добро чува да му га Турци не узму. Вукадин је на то одговорио: „са живог неће а с мртвог могу, а кад будем мртав нек раде што хоће, макар ме и пекли, грб могу узети само с мене мртвога“.!

Наскоро за тијем Турци из Биора и Бијелог поља пе се и ударе на Фемиће ноћу, опколе село и почну палити. Вукадин кад видје да је опкољен од Ту-

рака и да му изласка нема затвори се у кућу, с њим се затвори још 15 другова — јунака правијех бесмртника. — И пошто већ све село бјеше у пакленој ватри само не још и кућа капетанова коју да запале бијаху Турци нагли свом снагом. Но њој се Вукадин са својих 15 другова не даваше ни примаћи Турцима. Тад Турци позваше на предају Вукадина; а на то шеснаест пушака одговорише у један глас, пушка је јуначки глас; тијем су одговорили Фемићи Турцима: ево нас!

Кад видјеше Турци грдну своју погибију спреме бремена сламе, сијена и дебеле даске па тад под тијем заклоном бремена и дасака прићу до куће Вукадинове и запале је а Вукадина позову: „предај се“! Из куће и опет зачу се овај глас 16 грла јуначких: „хоћемо огњу, — никад Турцима“,! И — кућа плану и у њој изгореше капетан Фемић с петнаест Фемића, а с њим изгоре и његов грб — слава му. Шта је Сцевола према овоме васојевичкоме Србљаку!

Фемиће је на Лиму с лијеве стране на доњем крају васојевичке нахије.

Овакав живот натјерао је старе житеље васојевичке нахије на оно пресељење под Патријархом, а овакав их је и населио. Лимска долина, будимска жупа, Беране и оно дивно поље равнога Аса привукло је себи нове житеље, Васојевиће.

У васојевичкој нахији роди свако жито па и кукуруз, — коломбоћ, — у њој успева свако воће, но шљиве највише. Мислим, да би око Будимља могло бити и винограда, прича се да их је у старо доба било ов

Виницке, но гдје је живот на пушци, ту је и поље дивље. Преко од Берана, на десној страни Лима, има једно брдо зове се „*Јасиковац*“. Оно је утврђено, и Беранима важи исто онако као што Нишу Виник. Јасиковац је господар Берана.

Путови.

Ова је нахија на раскрсници путова за Босну, Ерцеговину, Црну Гуру, Арбанију, Стару Србију и за Србију; они се ту и укршћавају од којих један иде на југ преко Гусиња низ Цем за Скадар и Бар на море; други на сјевер с полазном тачком од Берана. У Будимљу се дијели на три главна пута од којих један иде преко Рожаје, Новог Пазара за Рашку; други преко Биора, Гиљеве, Сјенице на Јавор за Чачак и Ужице, и трећи преко Бијелог поља за Ерцеговину и Босну. Источни путови прелазе, један преко Јаворика, други на Шекулар преко Јавора, и трећи преко Велике и пл. Чакора спајају се с гусињским и слазе у Пећ и даље за Призрен; и онај од Плава, што прелази преко Богићевице низ Козји Рбат за Дечане, Ђаковицу па преко Терзиског моста и преко Швања за Призрен.

Путови на западу иду, један од Берана преко Црног врха на Криви до и Бјеласицу и слази на Речине у Тару; други преко Црешњевика низ Дрцку у Матешево и трећи преко Кома у Опасаоницу. Сва се спајају с путем од Колашина у један, и овај пре-
преко Рашкова Гувна и Вјетерника, и слази у

Подгорицу, као раскрсницу за Скадар, Котар и Никшић. Од овог из Таре одваја се и један пут за Морачу.

Жељезница од Цариграда преко Косова за Босну имала је да пређе преко Будимља па низ Лим. Дакле из ове нахије полазе 12 путова и то: пет на исток, три на сјевер, три на запад и један на југ, и према томе види се да је васојевичка нахија на врло важној тачци свакада била, па тако је и сада, за то је онако политички и поцијепана. У почетку овога вијека, Кара Ђорђеве предње страже биле су допрле до ове нахије, кажу до на село Салевиће код Андријевице, и чуо сам, да је том приликом дата једна застава његова једном Петњичанину и да се данас та фамилија зове Барјактаровићи по тој застави, за коју кажу, да се још чува.

Ова је нахија најближа копча Србије с Црном Гором. Њен је изглед као цвијета у планини; врло романтичан, и нема тога ока које се погледом с Комова на њој не би дуго и дуго задржало. Њу преко Лима вежу осам мостова и то: плавски испод самог језера, новшићски на граници Црне Горе с Турском под Пошчан-пољем према Велики, муински — Ђолов мост — у Полимљу према Машници, лушки на врх Сутјеске, мост у Сутјесци, мост на Лукину виру, берански и мост испод будимског поља у Тиврану. Но ниједан није од тврдог материјала, а полустални се рачунају берански, мост на Лукину виру, Сутјесци и плавски; она друга четири прости су пјешачки прелази. У Тиврану познају се остаци старога моста из Немањића доба На овом мјесту морао би бити и жељезнички мост з Босну; а берански сад као најглавнији начињен ј

1862 године. Њега су Турци тад први пут начињели од борова Ђурђевих Стубова који су цио простор били по врх манастира собом покрили, а било их је преко пет хиљада, од којих су остали само два и изгледају као два сужња без свога изгубљенога подмлатка — саморани.

Ђурђеви Стубови и њихова судбина.

Покосовско вријеме покосило је по Србији Немањићевој млоге споменике српске из оног срећног доба српског — прије косовског; па тако их је покосио и у овој нахији, сада васојевичкој. У њој је некада било преко 20 цркава; но данас из тога доба ништа се друго не види сем манастира, Ђурђевих Стубова. То је једини споменик који је остао из оног славног доба моћне Србије. Овај се споменик још бијели у равном Асу, прибијен при крају поља под Црним Врхом као бијели лабуд у гнијезду при планини! Па и овај споменик прошлости изгубио је млого од своје првобитности, јер су Ђурђеви Стубови сносили судбину српскога народа у опште и подједнако са овом нахијом. Ђурђеви Стубови страдали су млого. Они су били у једно вријеме по пресељењу патријарховом остали без својих житеља, — пусти. Они су за дуго тако стајали. Храм без молитве, олтар без служитеља, дом туге нијеме, пустиња без пустињика; но ипак они су остали тврди, јер су од тврдог камена озидани! Подносећи све као
ви дочекали су да се у њима и опет служи, —
ијевали су, — но још не онако како су прође ко-
ијевали.

По пресељењу, кад су се нови житељи почели досељавати и насељавати по готово опустјелој нахији, и Ђурђеви Стубови добили су своје служитеље те тако и у њихном олтару поново се отпочела приносити бескрвна жртва вјерних на крсту распетом Спаситељу; но и по томе било је прекида млого пута. Али у овој половини овога вијека. најгора их је судба постигла 1862 године, а страдали су они и 1875—1878 године.

У то вријеме, 1862 године, њихни су служитељи растерани били, и мјесто тихе молитве у њима, око њих и на њима паклена ватра чуда је стварала која ни сам манастир није поштедила, и за то што су били тврди од њих су топовска танад прскавала, и од топовских танади они су рушени и опет нијесу разрушени, али су нарушени. И данас они се бијеле као бијели лабуд на своме гнијезду. Али за њих још нема времена за које су они толико страдали, они су опет под Турцима и данас. Шта бих могао рећи овдје за оне који су позвати да правду народима дијеле!?

Послије 1862 године манастир васојевички, Ђурђеви Стубови, остао је опет, у колико није био ватри подложан. Он стоји и данас, но боље рећи остали су само спољни зидови, кров им је већ трећи пут гореo тако и иконостас и све друго, што је горети могло, изгорело је.

1862 гедине поред паљевине, извађен је и један зид изнутра, који је одвајао цркву од препрате. Те године повађен је и онај дивни тесан мермерни патос којим је била сва црква дивно патосана; те су годин извађене и однесене и оне двије надгробне плоче с нат

писом од којих је једна у цркви на гробу ктитора била с десне стране до угла за пјевницу, а друга ван цркве, са лијеве стране — сјеверне — уза сами зид црквени до темеља. Те су године разрушени сви стари конаци, који су били на јужној страни од манастира у дугачком и правом реду озгор од близу борја па доље до пута; те су године разрушени и Мојсеови нови конаци, који су били пред црквом од западне стране у равници испод борја до бријега; те је године прекопан и гроб Мојсеов, који је био на оном бријегу више његовијех конака под борјем које је он за дуго неговао; те је године извађено из трема и оно мраморно камење испред цркве које је било у три реда удешено за одмор побожнијех кад из цркве изађу, ово је било тако удешено за сједишта у три реда са свију страна да први нијесу могли друге а други нијесу могли треће заклањати, налик на галерије, и то је све у град берански однесено и тамо узидано. Данас не познаје се ни мјесто конака ни старих ни Мојсеових. Те су године однесена и четири звона с Ђурђевих Стубова која је књагиња Даринка била даровала овоме манастиру у срећним данима, која су с таком радошћу дочекана била да такве у овој нахији од Косова никада било није. Једно је сад на звонику пећске патријаршије, откупили су га од Арнаута пећски калуђери. Оно је прво зазвонило и на Ђурђевим Стубовима и у Патријаршији српској од Косова, и од како су стара умукла, оно је прво звоно Ђурђевих Стубова и српске Патријаршије. Друго је у Ореоцу, селу поарнауђених Срба између Пећи и Де-ча у Ђамији; треће је на новој сат-кули у Пећи, а

четврто нијесам сазнати могао гди је; кажу: сломило се — а било је и пукло, још 1860 године док је било на звонари Ђурђевих Стубова — истога дана, кад је блаженопочивши књаз Данило погинуо. То је и дало повода пјеснику смрти књажеве, те је уврстио и онај стих:

„А црковна звона попуцаше“.

1862 године за Ђурђеве Стубове била је најнесрећнија. Те је године исјечено и оно борје које је сав западни око манастирски собом покрило било од ријеке Сушице са сјевера па до гробља беранског на југу. — О том је прорицао Стањ Шчекић, горњоселац чија се прорицања у овој нахији високо цијене и испуњавају — па тако је и било. О овом човјеку, Стању, могла би се из народа написати читава књига. Штета је ако то ко не учини док су његове приче свјеже и живе у овој нахији нарочито у горњим селима, одакле причају да је и родом био.

Љепшега мјеста од овог на ком су Ђурђеви Стубови ријетко који манастир да има, ја сам у многе долазио сам, они су на једном подигнутом висоравњу под брдом на крај поља; с тог висоравња види се сав равни Ас, Полица, Шекулар, Будимља и Заграђе. Глас звона с куле Ђурђевих Стубова могао се чути у 31 селу, а то је ријеткост. Испод манастира, ниже олтара, извире јак извор — врело — под бријегом на ком је манастир, који никада не пресушује, он је пун рибе младице и пастрмке, са сјеверне стране и готово испод цркве озидан је подземни свод од тесаног камена, — Ђатло — као тунел жељезнички, који је ушао дубоко под брдо. На овом Ђатлу извире јака вода која у љето

пресушује понекад, а испод манастира на истоку пружило се поље до Лима и преко Лима у ком свако жито и воће сем винограда успјева и роди.

Сам Манастир има једно кубе — труло — и кулу, звонару. Црква је облика полу-византијског у виду лађе. Кула, звонара подигнута је над препратом а кубе над црквом. На кулу пење се из цркве, и кад сам се попео, учињело ми се да је она височија од кубета. Кубе је округло, а звонара је четвртаста. Изнутра црква сва је живописана, по живопису види се шта је црква претрпљети морала. У опште црква је на таком мјесту као лађа у пристаништу изнад које су горе а испод ње и даље море.

Источно од Ђурђевих Стубова, до Лима у равници доњој, подигнут је град берански и варош 1862 године; но да није Јасиковца брдски град не би важио као тврђава; али оно утврђење на Јасиковцу утврдило је и град у Беранима. Са сјеверне стране беранске тврђаве има једна бара мртвица. Ова је бара беранска урасла ситном врбом, и заузима простор око утока врела и сушице у Лим.

Цркве на Андријевици, Шекулару, у Краљу и у Коњусима изгореле су. Сада је подигнута нова црква зидана на Радуновцу, на оном мјесту, гдје се књаз Никола састао с турским пашама, кад је у ову нахију долазио. Он је то мјесто и откупио, а то је и дивније и љепше од Андријевице, на једном уздигнутом соравњу с десне стране утока Краштице у Лим а подножју Пехова, а с лијеве Злоречице, одакле се и ушће обје ријеке.

Прилог Спомену.

Сва васојевичка нахија осута је мраморјем, и за сваки мрамор зна се коме је пободен; ово је мраморје просто камење и без натписа. Путујући једном из Скадра кад сам Вјетерник прешао, како ме то изненадило. Онамо у Зети сва жита овршена а овамо тек класају и почињу да цветају; онамо зрео кукуруз, а овамо тек се огрће. Путујући тако уз Дрцку седнем на једном мјесту у Барама у крај једне ливаде под једним јавором ради одмора; к мени дођоше чобанчићи; ту гдје сам се одмарао бијаше побијен један камен. Од чобанчића разумјех да је то мрамор „Јагин“ која је бјегајући с овцама од Колишанаца ту погинула, који су били ударили на Баре да заплијене овце од чобана. Још у том боју брат Јагин Милош П. Лабовић осветио је сестру и мрамор јој побо. Преко од овог мјеста, на десној обали Дрцке, виђаше се и други мрамор. За њега рекоше: да је то „Грубељин камен“ који је тад погинуо кад и Јага. Оваког мраморја има млого око Таре, Дрцке и око Лима. За ово мраморје ја сам најприје мислио, да су то Мећници комшија; али сам се у томе варао, чудио сам се тачности прича чобанских. Диван ли би то споменик био за потомке, кад би се ко нашао да ову читулу с планина пренесе на артију са биографиом у колико је то још за сад могуће.

Народно Здравље.

Нахија васојевичка спада по својој клими у на здравије дијелове српскијех земаља. С те стране она ј најсрећнија до данас била, томе су допринеле највиш

оне млоге планине, богаство шумско, млогобројни студени извори као лед хладни. На извору „Маргарите“ освиће лед у сред љета, многи потоци и млоге ријеке у којима је вода скоро у вијек чиста и бистра као кристал, коју кад ко два пут попије већ је огладњео, за то чобани и једу пет пута дневно, па и то је један узрок више привлачне силе за ову нахију, у којој истина не рађа винце, али је у свакога Васојевића црвено лице.

Данас у овој нахији од Васојевог сина рачунају се ови огранци Новакови: Дујовићи, Аћићи, Томовићи, Бакићи, Боричићи, Пантовићи и т д. Од Раја су: Лопаћани, Милошевићи, Ђукићи, Дабетићи, Кастратовићи, Јововићи, Марсенићи, Бојовићи и т. д. И од Мија: Зечевићи, Делевићи, Сајичићи, Јововићи Стиовићи и т. д. Но сви скупа зову се по Васоју, Васојевићи.

Религија.

У 18 вијеку била се јако заљуљала религија међу Васојевићима на Лиму, те су из тога времена и ове породице познате од сва три сина Васојева као: Фатићи, Меовићи, Лабановићи, Сејдовићи, Аковићи, Јашаровићи и т д. Но у вријеме војводе Сима, архимандрита Мојсеја и Нова Пантовића сви су се повратили у православље, сем Јашаревића који су и сада Мухамедовци и неки дио Ђукића; али зато што су та племена поново обратила у православље признаприпада Петру Фатићу, но о томе писао је Г. чимандрит Дучић „Крштење Васојевића“. Но и Ја-

шаровићи бијаху се већ ријешили за повратак у хришћанство, али догађаји и прилике из 1862 године задржаше их, те су они и данас Мухамедове вјере; од њих и сада у животу је кћи Уса Јашаровића попадија Саве Чукића, попа из Д. Ржанице.

До половине овога вијека, од Рајевића племена, била је на гласу кућа Ковачевића, из које су били војводе Лакић и Симо Лакићев свима Васојевићима. од Мијашановића заузимали су прво мјесто Зечевићи, као: архимандрит Мојсеја и његов последник архимандрит Никодим, и од Новаковића племена била је на гласу кућа Пантовића. У овој фамилији и данас зна свако дијете за име: Нова Пантовића.

Од половине овог вијека изашле су и ове куће на глас: Милан Вуковић Лопаћанин, кућа Делевића, кућа Бакића, кућа Сајичића и још неке. Делевић је и Панто Цемовић.

Управа војводе Сима, архимандрита Мојсеја и Нова Пантовића за ову нахију има неоспорних заслуга. Они су млого радили и урадили; они су прво обратили пажњу на то: да се племена Васојевичка са Србљацима зближе и збратиме; за тим су збратимили племена Васојевичка вјерски; они су истиснули непосредну управу плавских и гусињских бегова; они су у дјеиствовали да Турци и не долазе у ову нахију ни под којим изговором; они су били и судије и управитељи ове нахије од почетка до половине овога вијека. Њихова управа била је мудра и она је омогућила постанак првијех десет капетана у нахији с новим војводом с Лопата Миљаном Вуковићем. Тих десет ка-

петана били су: Никола Бошковић, поп Зарија Протић, Стојан Војводић, Дмитар Вукотић, Цемо Делевић, Ђоле Радуловић, поп Јосиф Србљак, Милета Кривановић, поп Василије Шекуларац и Вукадин Фемић. Но њихова управа није имала искуства, била је млада.

А војвода Симо и архимандрит Мојсеја, оставили су нахију новом војводи и капетанима заиста у срећним приликама, у којима се она за 10 година, налазила.

У том времену дошла су била и она звона за Ђурђеве Стубове, дар књагиње Даринке.

Од Косова први пут чуо се глас звона у васојевичкој нахији; с брда Срешњевика су их први пут чули и Тара и Лим и васојевичке планине и њине долине и Ком и доље нахија под Комом. Та се радост заиста и тај моменат описати не може. Тада се у свој нахији могла чути молитва „Помози Боже“ и опет „Помози Боже“.

Тијем звонима, сва је нахија на сретање изашла и пут куда су она ношена био је народом закрчен с обје стране. То је био најсрећнији тренутак ове нахије.

Архимандрит Никодим иђаше пред звонима, он им бијаше предводник, а народ пратилац до Манастира Св. Ђорђија. Ту је из пушака толики шенлук био, да је и фишека било нестало. Но на скоро и звона с Ђурђевих Стрбова нестало је.

Завршетак.

Брате Србине, путниче, ако хоћеш да идеш да ви-
Комове, и ако си ловац, а ти понеси собом пушку

да ловиш разне птице па и тетребове; али буди спреман и за другу дивљач као: медведе, вукове, дивље свиње, дивље козе, лисице, срне, кунице, јазавце, јелене, веверице, творове и т. д. А око ријека мотри и на лов видре која вреба за свој лов рибе пастрмке и младице; а кад се већ будеш припео на Комове ја знам да ћеш бити задовољан и знам да ћеш видјети млого шта више; али и Божју силу највише.

На Св. Стевана Штиљеновића
у Пироту 1891 год.

поп, Милош Велимировић.

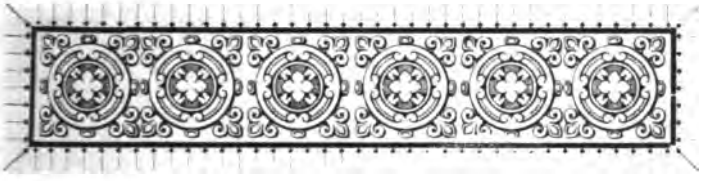

НЕКОЛИКО СРПСКИХ НАРОДНИХ ПЕСАМА ИЗ СЛАВОНИЈЕ.

(ОКОЛИНЕ ПОЖЕШКЕ).

Из велике збирке, коју је скупио

Милан Обрадовић,

Србин, Славонац.

—•—

I.

Сунце зашло, сумрачје се хвата,
А у двору капи воде нема,
Јетрве се у дом сазивале:
Чији редак за гору на воду?
Ред допаде Јагоде дјевојке,
А не смије Јагода дјевојка
Од Турчина Фете Беговића,
Коју јунак у мајке просио
Седам пута у седам година.
У Јагоде домишљена мајка,
Па с ње свлачи руво дјевојачко,

А облачи руво невјестино,
Па јој мође на руке прстење.

Ал на води Фета Беговићу,
Бојним копљем воду замућује.
Ал' говори Јагода дјевојка:
„Не мут' воде, незнана делијо!
Војно ми је са војске дошао,
А у двору воде не нашао,
Не смијем му мутне донијети“.
Ал' говори Фета Беговићу.
„Богом теби, танана невјесто!
Чија с' љуба, чија ли си сеја?“
Ал' говори Јагода дјевојка:
„Ја сам љуба Јове Поповића,
А сеја сам Марка Краљевића“.
Ал' говори Фета Беговићу:
„Ја и Јово два по Богу брата,
Ти си моја по Богу снашица“.
Па јој граби воду у судове,
Па јој даје лаке пратиоце,
Јер је сама и не има друга,
Да јој није кроз горицу туга.
Па он иде старој милој мајци:
„Моја мајко, да ти нешто знадеш,
Кад се млађан оженио Јово,
Данас сам му ја љубу видио,
Липа ти је, јади је убили!“
Ал' говори стара, мила мајка:
„Ћут' гурсузе мој једини сине!

Није с' млађан ожeнио Јово,
Оно била Јагода дјевојка!
Коју с' јунак у мајке просио,
Седам пута у седам година,
Она тебе преварила липо".
Цикну, врисну Фета Беговићу:
„Вараше ме Турци и Каурци,
Нико мене преварит' не може,
А данас ме превари дјевојка!
Да је која не бих ни жалио,
Већ баш она Јагода дјевојка,
Што ју јунак ја у мајке просим
Седам пута у седам година!"

II.

Женидба Краљевића Марка.

Женио се Краљевићу Марко.
Три дни хода преко поља равна
А четири преко горе чарне,
Женио се и ожeнио се.
Па он купи кићене сватове,
Па он иде по л'јепу дјевојку,
И он иде преко горе црне,
Када дош'о на сред горе црне,

Сретао га Малета хајдуче,
Сретао га, па му говорио:
„Ој Бога ти, Краљевићу Марко!
Ил' ти своје љубе не провести,
Ил' ти своје главе не пронести“.
Нујан, тужан Краљевићу Марко,
Када дош'о пред бијеле дворе,
Излазила лијепа дјевојка,
Излазила, па је говорила:
„Што си тужан, Краљевићу Марко?
Ил' ти се је коњиц оболио?
Или ти је на умору мајка?
Или ти је благо малаксало?“
Ал' говори Краљевићу Марко:
„Нити ми се коњиц оболио,
Нити ми је на умору мајка,
Нити ми је понестало блага,
Кад сам дош'о на сред горе црне,
Сретао ме Малета хајдуче,
Сретао ме па ми говорио:
„Ој Бота ти Краљевићу Марко,
Ил' ти своје љубе не провести,
Или своје главе не пронести“.
Ал' говори лијепа дјевојка:
„Не бој ми се, Краљевићу Марко,
Дај ти мени своје одијело,
И дај мени свога коња шарца,
И дај мени своју сабљу бритку,
Како ћу ти дворе познавати?“
— „Лако ћеш ми дворе познавати,

Пред кућом ми јаблан дрво расте,
Под јабланом дивно коло игра“.
„Како ћу ти сеју познавати?“
— Лако ћеш ми сеју познавати.
Висином је коло надвисила,
А љепотом коло надичила“.

Она иде преко горе црне,
Кано зв'језда преко неба сјајна.
Сретао ју Малета хајдуче.
Она њему Бога називала —
„Здраво био незнана делио!
Јес' видио Маркових сватова?“
— „Нујан тужан Краљевићу Марко,
Нујан тужан не води дјевојке“.

Цикну, врисну Малета хајдуче:
„Хвала Богу и недјељи младој,
Кад се мене побојава Марко!“

Лако љуба дворе познавала,
Кад је дошла двору бијеломе,
Свеза коња Краљевића љуба,
Па се хвата до Маркове сеје.
Мало сеја у колу заигра,
Па се она испред ње испусти,
Па ми оде старој милој мајци:
„Да ти знадеш моја мила мајко!
Каки с' јунак до мене фатио,
Коњиц му је к'о у нашег Марка,

Одијело к'о у нашег Марка,
Бритка сабља к'о у нашег Марка,
Ако б' мене запросио, мајко,
За њег' дајме моја мила мајко".
Ал' бесједи стара мила мајка:
„Не будали, моја ћери драга,
Оно ј' ваљда љуба нашег Марка.

III.

Састале се три јуначке мајке:
Једно мајка Краљевића Марка,
Друго мајка Реље маленога,
Треће мајка Обилић Милоша.
Рече мајка Краљевића Марка:
„Није мајка родила јунака,
Што је мајка Краљевића Марка."
Рече мајка Милоша Јунака:
„Није мајка родила јунака,
Што је мајка Милоша јунака!"
А Рељина ништа не говори.
Ал' говори Краљевићу Марко:
„Не будали стара, мила мајко,
Није мајка родила јунака,
Што је мајка Рељу маленога:
Кад смо пошли турске коње красти,
Украли смо коње и серсане,
Само Реља серсан оставио.
Поврати се узе серсан златни,
Поцикнуше сјајне узенђије,

Потпазише Турци јањичари,
Прескакасмо ендек воду хладну,
Ал' прескочи Реља омалени,
А не може Краљевићу Марко,
И не може Милоше јуначе.
Кад то виђе реља омалени,
Он се трже траге у натраге,
Узе Марка под десно пазуво,
А Милоша под пазуво л'јево,
Под њима је воду прескочио!
Али виче турско момче младо:
„Обазри се, незнани делија,
Обазри се траге у натраге,
Под двојицом што си прескочио,
Да сагледам б'јело лице твоје,
Чини ми се, да си рода мога".
Он с' обазре по се наопако:
Пуче пушка к'ано и лубарда,
Паде јунак у зелену траву,
У зло га је мјесто потревио,
У зло мјесто у чело бијело,
Међу очи гдје обрве расту.
Кад то виђе Краљевићу Марко,
„Мој пајдашу, Реља омалени,
Бил' ми мог'о пребољети ране?
Да ја парам танане мараме,
И да сестрим по горици виле,
Да ти беру свакојако биље?" —
„Ти не парај танани марама,
Ти не сестри по горици виле,

Ја не могу пребољети рана,
Дол' ви л'јепо мене сараните,
Око мене воће посадите,
Испод воћа клупе помећајте,
По клупама љеба бијелога,
У дну ногу бунар ископајте,
У вр главе ружу усадите,
Ко је млађан нека се накити,
Ко је жеђан, нека воде пије;
Ко уморан, нека отпочива;
Које глађан, нека љеба ије;
Ко је жељан, нека воћа једе!
То изусти па душицу пусти".

IV

Путовало жарено сунашце
Њему мајка тијо говорила:
„Аој моје жарено сунашце,
Како ћеш ми само путовати?"
— „Са мном иде до дванест анђела
Кад ја хоћу преспавати, мајко,
Мене Боже на криоце леже;
Кад ја хоћу уранити мајко,
Мене Боже рано пробудио,
Устан'дере жарено сунашце,
Устале су сироте нејаке,
И у пољу воци и тежаци,
И на мору ловци и трговци".

V

Рано Марко у лов поранио,
Баш до сунца у нећељу младу,
Нит' с' умио ни Богу молио,
Нит' је ишо' кравам' ни волов'ма,
Нит' је иш'о Раваници цркви.
Саловио змију шестоперку,
По шест пера и по двије главе.
Омота се око врата Марку.
Марко иде бијеломе двору,
Изазива сестрицу Јелицу,
Када дође сестрица Јелица,
Угледала змију око врата,
Од стра она но земљици пала.
Излазила Анђелија љуба
Од стра она на земљицу пала.
Изазива стару милу мајку,
Па сагледа сина јединога
По имену Краљевића Марка,
Кад изађе стара мила мајка
Спази змију Марку око врата:
„А Бога ти, змијо шестоперка,
Одмотај се од Маркова врата,
Немој сину покварити лица,
Па ти ајде мени у ћедарца,
Зимуј зиму, на љето изађи.“
Проговара змија шестоперка:
„Нећу Марку покварити лица,
Нисам ни ја змија шестоперка,
Дол' сам ти ја нећељица млада,

Ја сам млада сјетовала Марка,
Да не иде у лов у нећељу,
Нит' с' умио ни Богу молио,
Нит' је иш'о кравам' ни воловом,
Нит' је иш'о цркви Раваници".

VI

Рано рани Божићева мајка,
Рано рани на Божић на воду,
На руци јој три зелена в'јенца,
Први в'јенац здравља и веселља,
Други вјенац пшенице бјелице,
Трећи вјенац винове лозице.
Који вјенац здравља и веселља,
Онај ћемо у двор уносити,
Не би л' здрави и весели били;
Који вјенац пшенице бјелице,
Онај ћемо у поље носити,
Не би л' нами пшеница родила;
Који вјенац винове лозице,
Онај ћемо у брда носити,
Не би л' нами виноград родио,
Свака лоза кондер вина дала,
А повага три кондера вина!

VII

Расла Јела усред Сарајева,
У висину до вишњега неба,

У ширину до сињега мора.
Куд је јела гране разгранала.
Он'да мајка ћери разудала:
Мару мору, Љељану Дунаву,
Мандалину б'јелу Варадину.
Мандалину сјетовала мајка:
„Мандалина, ћери моја драга,
Кад ти будеш близу Варадина,
Свилу свлачи, кадифу облачи,
Спушћај ките коњу до копите,
Гледаће те и старо и младо,
Гледаће те, па ће говорити:
Мили Боже, зачудне дјевојке!
Благо двору у који ће доћи,
И јунаку за којег ће поћи!
Благо мајци коју мајком зове,
Благо тати кога татом зове!

VIII

Чува овце Јагодица,
Крај ње пала танка,
Њоме шеће девет браће,
Девет браће Југовића,
Најстаријем Марко име,
А најмлађем Радојица.
Ал' говори девет браће,
Девет браће Југовића:
„Ајмо женит' Радојицу,
Ајмо просит' Јагодицу.“

Оженише Радојицу,
Испросише Јагодицу.
Када били на вјенчање,
Олтари се сарушише,
Сви попови зан'јемише.
Кад су били у ложницу,
Ведро небо а гром пуца.
Ал' говори Радојица:
„Богом теби, Јагодице!
Да ми нисмо каква рода?“
Ал' говори Јагодица:
„Ја сам чула што говоре:
Да ја имам девет браће,
Девет браће Југовића,
Најстаријем Марко име,
А најмлађем Радојица.“
Ал' говори Радојица:
„Ако сам ти новце дао,
Братац сеју даривао;
Ако сам ти прстен дао,
Братац сеју даривао;
Ако сам ти д'о јабуку,
Братац сеји од милоште,
Ако сам те пољубио,
Братац сеју од милоште.“

IX

Шетала се Гроздијанка Јања,
Горе доље по бостану своме,

Њој долази Краљевићу Марко:
„Пођи, за ме, гроздијанко Јањо!“
Ал' говори лијепа дјевојка:
Ид' отален, Краљевићу Марко,
Пошла б' за те, не смијем од Павла“.
Ал' говори Краљевићу Марко:
„Богом теби, лијепа дјевојко,
Ти се не бој ђувегије Павла,
Ја сам Павлу погубио главу!“
Зове кума ђувегију Павла,
Кад су они на вјенчању били,
Ал' говори ђувегија Павле:
„Мили Боже, греоту ћу рећи,
Танка струка ове куме моје,
Ко у моје Гроздијанке Јање!
Кад су они на сред поља били,
Ал' говори ђувегија Павле:
„Мили Боже, греоту ћу рећи,
Бјела лица ове куме моје,
Ко у моје Гроздијанке Јање!“
Кад су они близу двора били,
Ал' говори ђувегија Павле:
„Мили Боже, греоту ћу рећи,
Црна ока ове куме моје,
Ко у моје Гроздијанке Јање!“
Тако Марко провео сватове.

X

Мајка Јову за вечером кара:
„Ђе си, Јово, коња заморио!“

— „Летио сам кроз гору зелену;
Достиг'о сам три л'јепе девојке,
Једна ми је танка а висока,
Друга ми је б'јела а румена,
Трећа ми је црног ока мога
За њом сам и коња заморио,
За њоме сам памет погубио.“

XI

Маријана забољела глава,
На виту се јелу наслонио:
„Вита Јело, мене боли глава!“
„Маријане, не боли те с' мене,
Већ те боли с трију дјевојака;
С којом јеси виноград садио,
Она саде по те поручује:
Дођ' довече, млађан Маријане,
Лијепо нам виноград родио:
Свака лоза кондер вина даје,
Положница два кондера вина;
С којом јеси шеницу сијао,
Она саде поручује по те:
Дођ' довече, млађан Маријане,
Лијепо нам пшеница родила:
Сваки класак по погачу даје:
Сукласница дв'је погаче даје:
А с којом си ти чувао овце,
Она саде поручује по те:
Дођ' довече, млађан Маријане,

Л'јепо с' нам се појањиле овце,
Свака овца по двоје јањаца
Разбудница по троје јањаца!"

XII

Ој дјевојко, бјела ведра,
Што су твоја пуна њедра?
— Моја њедра пуна меда
На мом срцу груда леда.
— Дај ми, душо, капљу меда,
Да растопим груду леда.
— Не дам боме ни капљице,
До синоћне бесједице,
Што си синоћ бесједио
На мејани пред дружбином,
Да си мене ти љубио;
Ниси мене ни видио,
Да камо ли да с' љубио!"

XIII

Синоћ грозна киша ударила,
Јутрос рано медна роса пала,
Тешко чекам дана бијелога,
Да ја идем драгом у ливаду.
Кад ја дођох драгом у ливаду,
Ал' мог драгог у ливади нема,
Сам' његова зелена долама,
На доламу свилена марама,

У џепов'ма три румене руже,
Узе једну накити се шњоме,
Узе другу, дадо другарици,
А трећу сам оставила драгом,
Да зна драги да сам долазила.

XIV

Саво водо, не варај ме много,
Дол' донеси што си однијела.
— Кога сам ти врага однијела?
Однијела браца и драгога.
Каж', дјевојко, шта б' за кога дала,
— За браца би црне очи дала,
За драгога ђердан испод врата,
А кад би се промислила млада,
Не б' за драгог ни ђердана дала!
Није ми га драги куповао,
Дол' купов'о мој мио бабајко,
Девет струка за девет дуката,
И десету од сувога злата!

XV

Јерина се три пут удавала,
Први пут је за Милошем била,
Други путак за војводом Јанком,
Трећи пут за царем Господином:
Питао ју царе господине:
„О Јерино, ким ти боље било;“

— „С Милошем сам у потреби била,
Са Јанком сам три сина родила,
С тобом царе, у свили одила,
Да ми море на промијену бити,
Три би цара за Милоша дала!“

XVI

Чува овце Јово и Јована,
Јово овце а Јована јањце,
Јово овце по планини пасе,
А Јована по приморју јањце.
Ситно Јово у свиралу свира,
Ситно свира Јовану дозива:
„Ој Јована, лијепа дјевојко,
Дај ти мени цв'јећа приморскога,
Ја ћу теби хлада планинскога“.
Ал' говори Јована дјевојка:
„Не будали, чобанине Јово!
Што ће ноћца брез сјајна мјесеца?
Што ли данак брез шарена сунца?
Што ће мени хладак брез јунака?
Што ли теби цв'јеће брез дјевојке?“

XVII

Пасла овце Ева Драгојева,
У три јутра без жарана сунца;
Када било четврто јутарце,
Огрануло жарено сунашце.

Љуто куне Ева драгојева:
„Бог т' убио жарено сунашце!
Ђе си било ово три јутарца?“
— Застајало чуда гледајући,
Ђе умире јединак у мајке,
Баш јединак међу девет сеји.
Шаље писмо на девет градова:
„Ајте, сеје, жени вам се бајо!“
То су сеје једва дочекале,
Свака води по врана коњица,
А најмлађа коња и сокола.
Кад су били близу б'јела двора,
Не чују се бубњи ни свирале,
То се чују дрвени мајстори.
Свака сеја по мало јаиче,
А најмлађа на ма мртва пада;“

XVIII

Мили Боже чуда великога!
Ђе два брата за дан умријеше!
Један умре, кад излази сунце
Други умре, кад залази сунце,
Л'јепо их је саранила мајка:
У вр сада у вр винограда.
Често их је облазила мајка.
Када било о Ускрсу дану,
Славуј кука у вр винограда,
Славуљица у дну винограда

Стара мајка у сред винограда[1]):
„Устан'дере Иво и Никола!
Ваша браћа винограде режу,
А ваш талак не обрезан стоји“.
Када било о Ђурђеву дану,
Славуј кука у врх винограда и т. д.

— — — — — — — — — —

Ваша браћа виноград копају
А ваш талак ледина остаје“
Када било о Михољу дану, и тд.

— — — — — — — — —

Ваша браћа винограде беру,
А ваш талак тице позобале.“
Ал' говори Иво и Никола:
„Шут', Бога ти, стара, мила мајко,
Сутра ће ти још жалије бити,
Кад одведу вранца и зеленка,
А поведу двоје удовице,
А заплачу двоје сиротице!“

— ... —

[1]) У једном варијанту ових 6 врста гласе:
„Једнога је у вр винограда,
А другога у дну винограда.
У пролеће бијел данак свиће,
Славуј пјева у вр винограда
Славуљица у дну винограда
Мајка кука у сред виногрмда“.
Устан'даре Иво и Јоване,
Ваша браћа винограде режу,
Ваше снаје виноград копају
Ваш виноград неокопан стоји!“

МОЈО БАЛТИЋ.

Прилог историји илирства.

У јунију 1861. изабере ме главна скупштина сремске жупаније за посланика у загребачки земаљски сабор. У августу, пошто је у Новоме Саду била прослављена стогодишњица Саве Текалије, одем у Загреб. Ја сам се таман оне године предигао од тешке болести и још сам био оздрављеник, а пошто је сваки саборски посланик требао да уђе у који од саборских одбора, то сам питао, у ком одбору има најмање посла, јер сам још са здрављем тако рђаво стајао, да сам се морао клонити сваког већег посла. Рекоше ми, да је у одбору за финансије понајмање посла, пошто му председник, Мојо Балтић, има обичај, да сам све одборске послове свршује. И тако моја опција беше на финансијски одбор. Првом приликом искуписмо се одборски чланови у Балтићеву стану и ту мене изабраше за перовођу одбора. Али како нико од чланова није долазио у одборске седнице, које је председник Балтић сазивао, то смо нас двојица сами свршивали што смо имали.

Балтић је тада био саветник у земаљском намесништву. Пре тога био је граничарски авдитор (судија) у Петрињи. Човек научно образован, пун знања, радљив, ревностан и савестан у послу. Ја сам особито радо њему одлазио. Становао је у доњој улици тада у новој кући адвоката Славољуба (Едварда) Врбанчића, на другом спрату. Наше одборске седнице à deux (са два члана) бивале су у његовом стану после подне. Ту бисмо заједно до сутона провели у разговору, који је за мене био ванредно поучан, јер је Балтић био човек искусан, практичан и врло разборит. Није био ожењен, зато смо у нашој конверзацији били мирни, тим мирнији, што, како рекох, од чланова одбора нико не долажаше, а и иначе ретко би ко походио старога момка. Сећање на све конверзације са Балтићем увек ми је мило било. Он ми је много говорио о војничкој крајини, у којој је био рођен и у којој је у раду провео најлепше године; говорио ми је о Србима и Хрватима и њиховом међусобном одношају и о илирству; па је говорио и о себи и о својој породици, а све то било је без сваке остентације и разметљивости, скромно и смерно, природно и некићено, а опет зато веома занимљиво и поучно.

Балтићи су старином од Старога Влаха. Кад је била она велика сеоба нашега народа из Старе Србије при крају седамнаестога столећа, тада су се и Балтићи кренули из свога завичаја у Ћесарију. Друштво им је велико било, па како су ударили били на Дуртор, да би што пре стигли до млетачкога приморја, ан део од њих остане под Дурмитором и тамо на-

селе село Балтиће; остали преко Зубаца дођу у приморје и оданде преко млетачке Далмације стигну у бановину и тамо се настане. При своме доласку могли су да заузму толики простор пусте земље, да је сада на том простору варош Глина са два села. Од Балтића, који су остали под Дурмитором, једни су примили ислам. Још почетком овога столећа сви су Балтићи знали једни за друге. Кад су Французи узели били Боку и Далмацију са граничарских горњих шест пукова, доспео је један од глинских Балтића као официр у Котор. Он се сети својих рођака у Херцеговини и посла им лепе поздраве и поруке, и заиста и крштени и мухамедовци Балтићи послаше у Котор сваки по једнога старешину, да се виде са својим рођаком са Глине, те се ту са сузама поздравише, изгрлише и ижљубише, пак и лепо почастише, јер су дурмиторски Балтићи на овај састанак дотерали претиле јагањце.

Тужна слика судбине нашега народа.

Мојсије Балтић родио се око 1805. године. Отац му је био дотерао до граничарске официрије, а мати му је била обична крајишкиња, нити је икад и куда излазила из свога села. Мојсије је ишао у немачку школу у Глини; јер тада о српској школи није тамо ни помена било. Кад је био свршио немачку школу, отац га хтеде дати у трговину славном Србину Драгу Тодоровићу у Трсту, с којим је био познат. Драго је био пријатељ Доситија Обрадовића, који је у његовој кући проводио своје најлепше време. Био је родом из Херцеговине, није знао ни читати ни писати, али

био необично уман, тако да је постао милијунарем и на мору имао је четрдесет великих галија, које су пловиле чак у Америку и Источну Инђију. Драго је имао књиговођу Талијана, у кога је имао пуно вере; али овај књиговођа био је нитков, па пошто је све био удесио што му је требало за његов непоштени посао, дође једно јутро Драгу и рекне му:

„Ми смо инсолвентни“.

Поражен Драго они час стропошта се мртав од капље.

Када се поверитељи Драга Тодоровића искупише, пре свега одредише за удовицу на уживање кућу, која је тада вредила 120,000 фор. ср. (преко 300,000 дин.) а за издржавање осталој фамилији 80,000 фор. ср. (преко 200,000 дин.) За тим приступе прегледу осталог имања и нађу, да не само што није било никаквих пасива, но да активе износе више од по друга милијуна фор. ср., а ваљда је још једанпут толико а и више украо непоштени књиговођа. Драго је имао шеснаест кћери и једнога сина.*) Све су му се кћери удале у Одесу и у јужну Русију; а син му 1827. године несрећним случајем падне у позоришту из ложе у партер и остане мртав.

---

*) Овако ми је говорио Мојо Балтић. Али у *Српском Летопису* за 1825 у I, књизи на 41 стр. у животопису Јована Драга Тодоровића пише, да је Драго са својом женом Софи- [illegible] иморо женске и двоје мушке деце, и ово ће бити [illegible] шега Балтића биће да је овде изневерило памћење. [illegible]ен 1765, а умро је 13 (25) јунија 1818,

Због смрти и фалимента Драге Тодоровића остави се Балтићев отац намере да свога сина Мојy даде у трговину, него га пошље у Градац да учи ђимназију. У Грацу је Мојо свршио и философију и права и онда је дошао у војничку крајину за авдитора. У градачкој ђимназији био је он једини акатолик (некатолик), али је морао да редовно учи римски катихизис, само при крају године нису му, као акатолику, давали оцену из катихизиса. Тек кад је доспео у философски факултет, оставили су му на вољу, хоће ли да учи или да не учи римски катихизис; а кад он рече, да жели да учи римски катихизис, да би боље познао разлику између римске и његове, православне вере, рече му катихета:

„У ствари и нема ту какве разлике“.

И заиста је катихета у своме предавању ударао само на протестантизам, а на учење православне цркве позивао би се увек, кад би хтео да докаже, да је што добро у учењу римске цркве. Тада су у Грацу у ђимназији и на философском факултету били професори фратрови од бенедиктинскога реда из Амонта.

Кад је Мојо Балтић био у трећем ђимназијском разреду, био је на стану код неке чиновничке удовице, која је имала две кћери, већ уседелице девојке, које су иначе биле добре радилице, па су и за другога радиле. Посао не би остављале из руке ни у вече, те би тако оне спрам свеће радиле, а Балтић би израђивао своје школске задатке. Особито би се на овај начин проводиле дуге зимске вечери и обично би тала у вече долазила на поседак и на разговор два мла професора, који су као ђаци били на квартиру

удовице. Једанпут ће један од њих донети једну књигу, па пружајући је нашем Моји, рече му:

„Ево, Балтићу, једне књиге, која ће вас занимати“.

Балтић узме књигу, отвори је и види непозната му слова.

„Шта је ово?“ запита професора.

„Срам вас било!“ одговори му професор; „та у тој књизи вам је матерњи језик, то су ваше народне песме, а писмена су ваша словенска писмена, ћириловска азбука“.

Књига, коју је професор дао Балтићу, била је збирка српских народних песама Вука Караџића. Застиде се Балтић, али му немац професор донесе и азбуку и Балтић научи српски читати и писати и поче као Србин осећати се.*)

*) Мојо Балтић рече ми, да је то било 1821, године. Али Вук Караџић издао је 1823. године прву (управо другу) књигу своје збирке српских народних песама, које су учиниле сензацију у Европи, дакле градачки професор није могао 1821 године показати Балтићу збирку српских народних песама, ван ако ћемо узети, да је то била мала песмарица, коју је Вук издао 1814, године. И то ми рече Балтић, да је имао 15 година, кад је био у трећем ђимназијском разреду. Ово се не слаже с оним, што ми је био казао, да је саразмерно био велик и матор, кад је отишао у ђимназију, што је ствар обична била код српских граничарских синова, који су учили школе. Обично ни један није имао мање од 12 година, кад је дошао у ђимназију. Ја на пример дошао сам са пуних 11 година у ловачку ђимназију и био сам међу друговима један од најмлађих и најмлађих. И према овоме излазило би, да је морало 1823 године, што се горе казује.

После дође у Градац Божо (Тодор) Петрановић и други Срби и Хрвати, те они под предвођењем нашега Моја склопише тамо друштво, које назваше *Српска влада*. Ово ће бити можда најстарије српско ђачко друштво. — *Српска влада* имала је на своме челу *деспота*, а под овим били су *министри*, а остала фукара и пришипетље (израз Балтићев) звали су се *практиканти*. Деспот и министри били су јуристе, практиканти философи. Наиме пре 1848 године, ако је философски факултет и био за себе, тек није могао бити јуриста, ако није свршио философски факултет. Отуда и горња разлика у сану између јуриста и философа.

У *Српској влади* био је деспот Вршовац, који је умро као рачуновођа у војничкој граници. Министар унутрашњих послова био је мојо Балтић; министар иностраних послова био је Јован Шупљикац, брат српскога војводе Стевана Витешког; министар финансија, са титулом *Рочилд*, био је Божо Петрановић. Осим ових високих сановника имала је *Српска влада* и великог адмирала у лицу Јосипа Плавшића из славонскога Брода. Најпосле спадао је у високе достојанственике *Српске владе* и велики профуз, које је звање отправљао Ковачевић од Беловара. Међу практикантима *Српске владе* били су: Људевит Гај, Ђорђе Мушицки, синовац владике Лукијана, Димитрије Деметер и др.

Ради умнога рада састајала се *Српска влада* обично код Моја Балтића, који је у дружини био понајстарији. Иначе је ово српско ђачко друштво ужи

вало у Грацу највеће уважење и трајало је три године дана, од 1829—1831*).

Кад се у Моју Балтићу пробудила српска свест, па је својски прионуо, да проучи прошлост свога народа, па је тога ради, као резултат овога свога проучавања, написао и кратку историју српскога народа. Тада, кад сам о томе говорио с њиме, казао ми је, да је овај извод српске историје још у рукопису у њега. Шта ли је с тим рукописом? Он сам, како је по Богу био скроман у свему, што се њега тицало, зацело се није постарао ни за свој рукопис. Проучавајући тако историју и стање српскога народа, морао је доћи и на оно велико питање, од чијега решења зависи главни део будућности нашега народа: на одношај међу српством и хрватством, међу православнима и римокатолицима Србима. Балтић је видео, да је историјски развитак на нашем западу створио антагоизам између православних и римокатолика, да је тамо уз српско име дошло хрватско. Хтети ове противности силом збрисати, била би ствар колико узалудна, толико и глупа, а од зла само би се горе учинило. За то Балтић стане промишљати, како би се могао наћи један *медијум терцијум*, средокраћа, на којој би се ове противности могле мирно састати; како би се нашла једна мисао, која би подједнако могла загревати и Србе и Хрвате и православне и римокато-

*) По казивању Моја Балтића ја сам у мојој *Даници* за годину (стр. 11—15) нешто више написао о *Српској* градачкој и ставио сам, да је она постојала од 1826 године. Али према горњој примедби она се није могла 18 године основати.

лике. Ту дође он на идеју *илирства*. Стари Илирик обузимао је у главноме оне земље, у којима се контраст у вери у нашем народу највише развио; дакле је Балтић мислио, да илирско име неће бити противно синовима истога народа, ма које вере они били. А како су привилегије православних Срба у Ћесарији биле дате од чести а на име илиричке нацује, те је мало по мало назив илиричка нација за српски народ у Ћесарији постао званични израз за означавање народне индивидуалности православних Срба, то је Балтић мислио, да нарочито православни Срби неће моћи ништа имати против илирског имена, којим би се означила српска народност у ширем смислу, тако да се под њим обухватају и Хрвати,

Пошто је ствар био овако промислио, почео је Балтић међу ђачком дружином у Грачцу радити на илирству и нашао је особито ревносна одзива код Људевита Гаја, који се у Грацу такође био налазио на наукама. Гај је што ватреније пригрлио идеју илирства, коме би као књижевни језик био чисти српски језик као што је у народним песмама. Гај је био Безјак из Крапине и морао је српски истом да научи, при чему му је Балтић био што својскије на руци, а код Гајеве даровитости и ревности ствар је ишла лако и брзо. Балтић ми је говорио, да је највише муке било, докле је Гај научио разликовати *ћ* од *ч*. Ту му је Балтић пуно речи наговорко и написао, у којима ови звукеви долазе, докле Гај није ухватио музикалну разлику између *ћ* и *ч*, тако да је после могао правилно да говори. Мање је труда било око изговора *ђ*, *дј* и *ц*.

Кад је свршио правне науке, Балтић је у Петрињи добио звање авдитора. Међу тим сврши и Гај науке и дође у Загреб, где је с ватреном ревношћу радио на ширењу илирске мисли. Млади људи приопуше одушевљено уз ову идеју. Гај поче издавати *Даницу Илирску* и за тим *Народне новине*. У свему томе имао је Балтић што живља учешћа. Кад је год могао, довезао би се из Петрање у Загреб, да са Гајем и другима ради на општој народној ствари, која ће да има тако велике и одсудне последице.

Зацело је веома занимљиво видети како је мисао илирства поникла прво међу православним Србима, који су у једном вишем појму тражили неутралну додирну тачку за српство и хрватство, за Србе православне и римокатолике. Православни Србин Мојо Балтић налази ову мисао као на измиривање племенских и верских контраста у истом народу. Ако је ова мисао касније, особито како су је окренули у хрватство, пошла таквим правцем, који неће на добро служити словенству, кривице није до православних Срба него до оних, који су тако узвишену мисао дали у службу Бечу и Риму. Сам Балтић видео је 1861 године у загребачком сабору, како му се мисли о братству међу Србима и Хрватима испречила у нетолерантно хрватство, па је са сузама преклињао Хрвате, да се оставе пута који ће упропастити и њих и Србе. Балтић је умро, гледајући, како се између Хрвата и Срба јаз све јаче шири.

Али много пре Мојсија Балтића већ је други православни Србин био зачео мисао о вишој народној јединици под илирским именом. То је био велики Сава

Текелија, који је у свом родољубном умовању такође био дошао до тога закључка, да разбацане удове јужнога словенства треба искупити под заједничким именом, које би могли примити сви јужни Словени. Године 1804. он је Наполеону I, који се тада био оцарио, поднео споменицу, у којој је разложио велике политичне разлоге и користи, које би Француска имала, кад би се земље јужних Словена ујединиле под заједничким именом *Илирије*. Велеумни француски император потпуно је схватио мисао Србина Саве Текелије и кад је од Аустрије откинуо далматинско приморје са Боком, шест горњих граничарских пукова с Истром и Реком, Хрватску до Саве и Крањску са Трстом и Корушком, он је све то узео у једну област, коју је назвао Краљевином Илиријом. Али с падом Наполеона I. сруши се и ова замисао о уједињењу јужних Словена против Аустрије а под илирским именом. Као што вештина Бечке политике знаде скоро увек да на своју корист окрене замисли својих противника, тако је она задржала за ћесареву титулу и титулу краља од Илирије (мислећи ваљда: за сваки олучај); а потоње загребачко илирство окренула је у своје оруђе, које сасвим противно замисли његовог духовног оца, Моја Балтића, начини између Срба и Хрвата јаз, који Бог зна да ли ће се игда моћи премостити.

Мојо Балтић умро је 18 (30) новембра 1879. Нека би ови моји неколики редци помогли, да се обнови спомен овом ретком Србину, и да му се више не заборавља у народу!

Ђорђе Поповић

МОЈИ ЗНАНЦИ

IV. „Фон Новаковић“

Јеси ли икада, читаоче, живео у туђини? Ако ниси, онда ти не знаш, како се отаџбина љуби. Да ли си кад год гледао слике великих француских мајстора? Кад им се примакнеш, и гледаш у појединости, онда ти се оне представљају као једно обично платно, на коме су разне боје набацане без икаквог реда и без икакве симетрије. И ти већ почињеш да вичеш, како је вештина ниско пала, и како се „и на том пољу“ већ иде низ брдо. Одмакни се мало; стани на растојање, које најбоље годи твоме оку, и ти ћеш се дивити целој слици, и нећеш знати, шта ћеш на њој пре хвалити: да ли прецизност у одређивању карактера, да ли склад боја, да ли вешто подешену светлост. И што дуже у слику с тог растојања будеш гледао, ти [illegible] у њу све већма удубљавати, ти ћеш све већма [illegible] у уметникову замисао, и ти на крају нећеш [illegible]ћи ока одвојити.

Ето тако ти је и с отаџбином. Тако се бар мени она увек представљала.

Док сам дома, а домом зовем целу Србију, цео српски народ — дотле гледам у појединости, дотле ми се многе ствари чине ружне; ја очајавам, кад погледам на ову нашу ситничарску борбу; мене боли, кад загледам у наше поједине слабости и недостатке; нека мора ме обузима, кад почнем мислити на будућност, коју ми, овако разбацани и поцепани и политички и умно, треба да спремамо. Кад сам на страни, ја гледам слику из далека, и онда ми се и Србија и српство и наша садашњост и наша прошлост и будућност показује у много лепшој, у много љубичастијој боји. Кад узмем новине, ја најпре гледам, шта у њима има о Србији и о српском народу. И онда сам оптимиста: ако оне говоре нама у прилог, онда тога дана никога срећнијег од мене; говоре ли противно, онда ја и то тумачим на добро, — њихов рђав говор објашњујем мржњом, завишћу, па по неки пут и бојазни. Боје се ја како. Народ, који је родио Немању, св. Саву, краља Милутина, Душана, Обилића и Лазара, Владику Рада, Вука и Даничића, Карађорђа, Петровића и Обреновића; преко кога је прешла и хала и врана; који је срећно преживео толико најразноврснијих навала; који се данас, поред свих недаћа деветнаестога века, поред свих замака, које му плете „просвећена“ Европа, бори овако храбро, размахујући и десно и лево, одупирући се свима јавним и тајним непријатељима, тај народ мора имати бољу и сјајнију будућност, и он ће је имати, јер је заслужује. Тако ето гледам ја на нашу зајед-

ничку слику из далека, а тако сигурно гледа на њу сваки прави Србин.

Ако има кога међу нама, кога је родила српска мајка, али кога ипак више одушевљавају светски покрети и европска цивилизација но једна наша народна песма, у којој се јунаку отпоздравља:

„Твоме ђогу и твоме јунаштву
Свуд су броди, где год дођеш води“,

онда га одмах шиљите у туђину. После кратког времена почеће он, и то са свим несвесно, готово против сопствене воље шапутати.

„Седе Марко с мајком вечерати“ или
„Рани мајка два нејака сина“ или још
„Пошетала Маргита девојка“....

и онда ће све већма и већма долазити себи, све ће већма бивати Србин.

Како је мила у туђини свака стварчица, која нас подсећа на нашу домовину, на наш род! А како страшно боли све, што њима иде на уштрб! С колико помирљивог духа гледамо на наше унутрашње ствари из туђине ми, који смо дома често најстраснији партизани? Ах, кад би се и овде, у сопственој кући, могли попети на ону *моралну* висину, с које гледамо све наше поступке из туђине!

Кад сте у туђини, све вам је милији драго, што вас подсећа на вашу домовину. Посетите какву изложбу слика или других предмета, — одмах тражите: а да у нема чега, што је Србин створио. Колико сам ја стао код Јовановићевих, Буковчевих и Пре-вих слика, код Убавкићевих и Јовановићевих ва-

јарских творевина у Минхену, Паризу и Лондону, па кад сам се сам у њима науживао, онда сам чекао да гледам, како други у њима уживају, и како сам био срећан кад сам, можда и против етикеције, могао дочути, како их и други хвале и узносе, и како ми је онда било тешко, што у таквим приликама нисам могао увек да се умешам и да им кажем, како је то или оно радио *Србин*, па да им онда развезем, како и колико ми умемо и колико би смо још могли и умели, кад би само Европа према нама била мало праведнија! Ах, проклета етикеција! Она то често у туђини не допушта.

Што идете даље у туђину, то више тражите веза, које вас с отаџбином везују. Ја сам у Лондону тражио Далтонов гроб! хтео сам да упалим српску воштаницу човеку, који је пред енглеским јавним мњењем заступао нашу праведну ствар, и ако је био протестантски свештеник; старица Кар за мене је била светитељка, јер је превела на енглески Ранкеову Историју српске револуције, била је пријатељица Вука Караџића, и пропутовала је још око половине овог столећа Србију. Тражио сам трага Доситеју, али га у Енглеској нисам могао ухватити. Али како сам био срећан, кад сам место њега наишао на Руђера Бошковића. Да ме је ико у великом британском музеју уочио једног јутра, он би ме видео прерадосна и пресрећна. А како да то и не будем!? У Лондону на крају прошлог и још у почетку овог века најучевнији и најваспи нији човек био је неки доктор Џонсон. Њега и да зна сваки Енглез. И замислите! Тај се др. Џонсо

својим мемоарима хвали, како је могао течно и лепо да се разговара на латинском језику с *нашим* Руђером Бошковићем. Колика је он тек морао бити величина! А он је *наш*. То нам се бар неће порећи.

Је ли вас кад год нанео пут у Егар? Тај град није за мене знатан ни с тога, што је у једно време био престоница немачког цара Фридриха Барбаросе, пријатеља нашег Немање, нити пак с тога што је у њему онако жалосно окончао Валенштајн; — ја сам у њ хапијао једино с тога, што је ту дуго тамновао и живео један човек, *који можда и није био Србин*, али који се за таквог издавао, и који је *као Србин* страдао. Ја сам целивао породичну кронику Питоријуса, у којој има и његова слика, као што сам целивао свето јеванђеље, пошто ме је мати за то преко читавих великих поста приуготовљавала. Ви сигурно знате тога човека. То је последњи војвода српски Ђурађ Бранковић, који је стао српство хиљадама живота, но кога је аустријски цар нашао за нужно да затвори с тим, да га никад више у слободу не пусти.

У далекој и равној Холандији, земљи вечнога рада и борбе, отаџбини Спинозе, Гроција и Молешота, у великом граду Амстердаму, у галерији слика, где су заступљени сви ђенији рода људског, где је Рубенс тако јак, где су пејзажи низоземски с њиховим типичним ветрењачама тако величанствени, мене је заносила једна, по величини скромна, слика Чермакова, коју и [illegible] познајете. А зар „Црногорка на стражи“, из- [illegible]ермаковом кичицом не би и вас занела!? Ја [illegible]ове слике виђао и у Прагу и у бечкој гале-

рији, и чим бих се с њима срео, остављао бих и Рафајела и Тицијана, и Мурила и Рубенију, и Рубенса и Рембранта, и Ван Дојка и Дирера, и Пусена и Милеа, и све великане рода људског. За што? Јер сам се у творевинама свију њих дивио само ненадмашној вештини, мучећи се да их разумем, док сам се у сваку Чермакову слику одмах уживљавао, и на изменце дисао дахом сваког њеног појединог, па и најнезнатнијег лица.

У великој и непрегледној Русији излазила су пред моју младалачку уобразиљу врло често два велика Србина: Терлајић и Милорадовић. Онај је један од првих представника науке у Русији — први ректор петроградског свеучилишта, — уз то ватрен Србин, овај чувар и заштитник реда и законитости, уз то јунак, коме има мало равних, — а ред, јунаштво и наука уздижу све више Русију на њену сопствену корист, а на дику свега Славенства.

Јесте ли би били у Цариграду? Знате ли бар из далека лепоте његове? Кад је Бог стварао овај свет, онда је Азији определио задатак. У њој је требало све велико и славно да се зачне. И тако је било. Али је при створењу речено, да у Европи сви ти створови треба да дођу до савршенства, да тек у њој треба да буде прави храм свему великом и узвишеном. Европу је требало везати с Азијом. И та је веза имала да буде, та је веза и данас Цариград. Задатак велики, али је с тога и природа снабдела Цариград свим лепотама овога света. Јер је место, на коме се диж Цариград сигурно најлепше парче земље на овој на *кугли*. И на том најлепшем и највеличанственијем

надњу земље слави се име Божје у хиљадама разних храмова, на стотину разних језика. И Цариград је сигурно најближе Богу. Зар је онда чудо, што су се сви народи овог света отимали о њега! Зар је чудо што је он још и данас најдрагоценији предмет најусрднијих пожуда свих снажних и јаких народа? Он ће то бити, док буде света и века. За мене и за сваког Србина Цариград је такође један храм, прави источник патриотизма. Нису ли овуда корачали св. Сава, док је био још у пуној снази, Душан и Стеван Високи! Први у цвету српског развитка, други кујући планове, да уздигне своју отаџбину до највеће славе и величине, трећи у тешкој борби за опстанак и за одржање своје домовине?! Нису ли сами зидови цариградски и данас најбољи и највиднији доказ некадашње наше јачине и умешности!? И зар онај босанац Мухамедове вере, што с примерном побожношћу ступа у некадашњу свету, а данашњу *Аја-Софију*, да се у њој смирено помоли пророку, и који се заборавља да је у Божјем храму, чије очи муњевито засијавају неким топлим жаром, а на чијем се лицу примећује осмех сина, који се после дугог растанка са својима, кад вас чује, да говорите српским, његовим и вашим матерним језиком, — зар већ и он сам није доста, па да у вама пробуди и изазове поворку мисли о тешкој прошлости нашој и још о тежој садашњости, да о будућности и не говорим. Није ли он најбољи доказ вазлаштње наше верске и политичке тесногрудости, није сам он оличена слика нашег сањаличког карактера, је у Мухамеданизму дошао до свога савршенства?

Оставити постојбину своју, напустити земљу, у којој се истина проводе тешки дани, али у којој смо први пут угледали сунце, у којој смо први пут поздравили зору и рађање природе, где су кости наших прадедова; напустити језик, којим нам је мати протепала прве речи „чедо моје“!, па се кренути у далеки свет, у коме нико за нас не хаје, у коме нас нико не разуме, у коме нико не осећа нашим осећајима нити дише нашим дахом, у коме се и не зна шта су гусле ни шта је песма, у коме се и Марко и Милош спомињу само као душмани — ах, то је безумље, то је грех, али то је и срам и погрда за данашњу Европу, или бар за њеног представника у Босни и Ерцеговини.

И ми је данас остављамо и напуштамо као мухамеданци, а у прошлим вековима смо је напуштали као хришћани. И ко ту губи, а ко добија? Губимо и губили смо само ми и наша будућност, а добијају наши душмани. Или зар мислите, да вам Мљетци и други италијански градови не би могли приповедати о читавој војсци наших исељеника из свих крајева, који су оставили свој завичај и дошли у њих, једни да се склоне од насиља и безакоња турског, други да агитирају, да спремају завереничке чете против вековног непријатеља српства и хришћанства. Да, и кад би вапај њихов и очајање њихово допрло данас до нас, они би нам парали срце, убијали дах. Па где су ти толики и тако одлични борци и патриоте? Где су? Отишли су, или још боље, одведени су да се боре против о[illegible] истог непријатеља, али на другом месту, за туђ рач[illegible] и како их јад и беда нису могли мамити натраг [illegible]

вичај, они су дочекали залазак свога сунца тамо где су се затекли. Многи је од њих можда засновао у новом завичају и породицу, оставио жену и децу за собом; али потомство њихово већ ни у другом колену није знало за Србију и за Српство, а кога је од њих за ове везивало још име, он га је поталијанио, понемчио, пофранцузио. Зашто? Разлог је врло прост. Ту децу и то потомство није *српска мати* задојила српским млеком, њима није прозборила она прво на српском дивном језику; она од ње нису чула ни причу о анђелима и вилама ни о змајевима и вештицама; она њима није говорила ни о племенитости царице Милице, мајке Југовића, ни Јевросиме мајке, нити о јунаштву Милоша и Марка и о врлинама Лазара, Милана Топлице и Ивана Косанчића, и ако је рођени отац почео кад говорити о Душановом царству, деца су му се можда потсмехнула, како га не мрзи, да им толико говори „о варварима“, кад и онако новим језиком не говори ни као она. Видите ли жалосну слику једног таквог оца?

Ове и овакве мисли обузимале су ми дух често у туђини, али оне ме нису никад биле савладале у толикој мери, као кад сам се упознао с „фон Новаковићем“.

* * *

Од кад се зна, а то је од друге половине прошлог века, да наши иду на страну на науке, од тада је Липиска (Лајпциг) место, где се у туђини највише састајало. Сигурно је, да од краја прошлог века било ни једног школског течаја, а да на тамош-

њем универзитету не буде бар по који Србин. Почните од Петра Павловог од Соколовића*), па ћете наћи ланац непрекинут све до данас. А поред осталих тамо су у почетку били и Доситије и Сима Милутиновић-Сарајлија па и сам Вук.

Од куда да млади Срби бирају баш Липиску, где би утврдили и довршили своју научну спрему? упитаће можда читалац. То није било баш са свим случајно. Има томе дубљих узрока. Липиска је некад била средиште наше браће, која су остала на северу, и која се и данас зову: *Лужички Срби*. Још у прошломе веку суђено је у судовима липиским на славенском, т. ј. на језику лужичких Срба. Сва места око ње носе још и данас чисто славенска имена. Наши млади Срби су ишли дакле у Липиску својој, и ако удаљеној и отуђеној браћи, и налазили су међу овима усрдан пријем чак и пошто су их насеобине *немачке и немачка* култура са свим проредиле. Само се тиме објашњује, да су наши претходници пролазили Беч и Праг и остављали на страну све европске универзитете, па се с особитом љубављу упућивали у Липиску. Та традиција се провлачи још и до данас и ја ћу радо признати, да ме је поред великог угледа, који данас ужива липиски универзитет, вукла тамо и жеља, да видим школу, у којој су учили наши први учитељи, творци и основатељи наше нове књижевности и науке. И сама помисао на њих и на путње, с којима су они имали да се у своје време боре, ободравала ме је и храбрила

*) Види чланак „Заборављена патрјота“ у *Браневу*, књ. III.

у часовима очајања, који ни код мене нису били ретки. Нека им је и на томе хвала!

И наше је поколење ишло стазама њиховим у неговању пријатељства с нашом браћом, лужичким Србима, и ми смо се и овом приликом уверили, да је она наша пословица народна, која вели да „крв није вода“, истинита. Оно мало лужичких Срба, с којима смо тамо дошли у додир, били су нам прави и искрени пријатељи, и њих се сваки од нас сећа с радошћу, и ми се поздрављамо по свакој новој ласти, која од од нас к њима иде, или од њих к нама долази. Али су и они не само у самој Липисци већ у целој околини на умору. Германизација, која има сва могућа средства на расположењу, корача гигантским корацима, и ми ћемо једног дана читати, да су сва околна места прекрштена на немачки, и свако ће се завршивати-dorf или-vorstadt, у место што се данас сва свршују на *ик*. Лужички Срби су готово сви протестанти, и тако их осим језика ништа не одваја од Немаца. Но ови дижу у велико и ту преграду. Већ у првом разреду деца почињу учити немачки, а како је то језик суда, полиције, школе, штампе и трговине, то га и млади Лужичани уче брзо, и то увек на штету свог језика. Још само свештеници по удаљенијим селима држе проповеди на језику лужичких Срба, а Немци се хвастају, како ће и то у скоро престати, и како се то сад чини само због сеоских жена, које неће ни по што да уче немачки, и које као за инат заборављају све што су у школи научиле, чим из ње изађу.

ово је истина. — Нас већ одавна не би било као родности, признао ми је један свештеник лужички

из околине Будишина, њиховог данашњег средишта, нас већ одавна не би било, да матере још и данас и на самртном часу не заклињу своју децу, да чувају свој језик и своје обичаје.

Али и ово ако једва успорава коначно понемчење наше северне браће, уздржати га сигурно неће. Ето око Липиске их већ никако и нема.

* * *

Једно по подне било је то око Госпођина дне год. 188.. дигао сам се био с једним пријатељем, правим Прусом, да учинимо један пешачки излет од једног до два часа. Ишли смо у правцу на исток. Он је хтео нарочито да види место, одакле је Наполеон руководио чувену липиску битку, — мој пријатељ је пруски официр, а ја сам поред тога хтео да видим, еда ли ћу у селу, које је било последња тачка нашег излета, наићи ма и на једног Лужичанина.

На најлепшем месту на путу за П., баш наспрам самог дивног споменика, који је у лепом шумарку подигнут на месту, где су три монарха стајала и посматрала борбу, пошто је Наполеон био већ потиснут с ону страну Липиске, падају вам у очи неколико чистих и лепих кућица, а у средини њиховој подиже се понајлепша с натписом „Пивница фон Новаковића“, на немачком језику.

Можете замислити, како ме је та „фирма“ изненадила. Са свим несвесно предложим свом пријатељу, да мало ту свратимо, но он је мислио да ће бити боље,

да то учинимо у повратку, пошто нам треба још подоста, да стигнемо до циља, који смо себи поставили. Ја сам примио разлог. Али то после подне мој је пријатељ два или три пута приметио, како сам ја расејан, и чудио се томе. Он ми је, тачношћу, којом се одликују његови земљаци и ревношћу правога пријатеља, уз то још с поносом пруског официра, описивао битку на Липисци, која је дала нови обрт стварима у Европи, па можда „и у целом свету". Јена, Москва и Ватерло су битке само другога реда; својом замашношћу и својом великодушношћу њих све надмашује она, која се била на овој таласастој равници.... Наполеон је био ђенијалан војник ... das lässt sich nicht bestreiten, али он није имао коњице наших Фридриха. Па онда руски Козаци, па аустријски пандури... А пандурима су се звали нарочито наши Војвођани, Личани и Крајишници..... И колико ми он још о овој битци није говорио! Да сам био мало присебнији, или да сам могао његов говор стенографисати, то би сигурно био најсавршенији панегирик битци на Липисци или бар — њеним победиоцима. Али ја сам био *у ту-ђини*, и мене је сад, не знам ни сам за што, било опчарало оно „фон Новаковић" на фирми оне сеоске механе, можда само с тога, што се с оваквим именима у овој даљини никако нисам сретао.

Из села где смо се поодморили и поткрепили, кренули смо се у први сумрак. Кад смо на ново стигли пред „фон Новаковићеву" механу, ту се осећала, и пред ћом и у њој, живост, које данас по подне није било.

На небу су се једна по једна рађале многобројне звезде, вечна кандила на олтару природе.

У крчми смо застали неколико људи и жена. Али то нису посетиоци, с каквим се обично по оваквим крчмама срећете. То су све били жетеоци и косачи, и њихова ведра лица и класје пшенице, и трагови од сена на њиховом оделу, показивали су већ на први поглед, да су то вредни радници, а њихов весели израз и међусобно пријатељско опхођење, спремање вечере за њих ту у самој крчми и интимност, која се огледала у њиховим одношајима према послузи у крчми, упућивале су на закључак, да то нису обични кафански гости, „муштерије,“ већ да су то радници и гости самог крчмама.

Ми смо потражили по чашу пива, па смо, чекајући на самог крчмара, јер нам ни један од присутних није личио на крчмара — почели разгледати слике по дувару. Већ се на први поглед видело, да их је неко поређао с укусом и по одређеном плану. Најпре су на једној страни стајали стари цар Виљем и саксонски краљ — то се већ по себи разуме. Одмах испод њих у мало мањим оквирима били су Бизмарк и Молтке. На другој страни била је слика три монарха, три савезника, који су овде, на овом месту, били битку против Наполеона. До ње је била слика самог Наполеона, како је изгледао после изгубљене битке. Испод ових двеју била је слика, која је представљала напад пруске коњице на Кенигрецу под командом ондашњег престолонаследника, царевића Фридриха: — И то је све. Ништа више. Ни једна од оних баналних „контрафа“, које се по крчмама још увек виђају како код нас, тако и на страни.

Брзо су привучена један другом два стола, постављена је заједничка совра, и баш кад су се радници почели ређати око стола и заузумати места, на вратима од крчме указа се један старац, готово сав бео, и ја не знам, шта је на њему пре падало у очи: да ли младалачки израз и руменило лица, које је тако лепо пркосило његовим белим, густим и великим брцима, или весео израз, који је још већма опонирао његовој штаци à la Ђока Влајковић! Десна нога му је била одсечена до колена, али он је са штаком и левом ишао и кретао се, као да има не обе, но три ноге. И својим уласком као да је унео нови живот у све оне, који су били у крчми. Почеше се испрекидани и шаљиви разговори о данашњем раду, и настаде смех и као неко опште задовољство. Човек не би никад помислио, да су ови људи целог дана радили.

Мене је овај старина опчарао, чим се на вратима појавио. Ја сам са својим пријатељем свратио овамо, да видим „фон Новаковића“, и ја га до тад нисам био видео, и није ми падало на памет, да га назирем ни у једном од присутних. Чим се он појавио на прагу, ја сам дошануо мом пријатељу: то је он. И ја се нисам могао преварити. Ја бих оног тренутка заложио главу, да се нисам преварио. И зар сам се и могао преварити? Зар ови густи брци, који овако лепо доликују овоме правилном челу и овим испалим јабучицама, и којима само њихов госа неда, да се дохвате ...ију, зар ове очи пуне планинске природне бистрине, ова уста, која у вези с носем одају честитост и до-

бродушност, зар цела ова појава и човека и јунака, не одају и његово порекло и његову народност?

— Овај није син ових равница. Његово порекло није нигде у долини Лабе, добацих свом пријатељу, не одвајајући очију од старца.

— Бисте ли дали на то литар пива? додаде он као од шале.

— Бих не један но десет, но сто. Колико год хоћете, одговорих ја, тврдо уверен, да изгубити не могу.

Није нам требало много да дознамо, да је он баш гостионичар, да је он „фон Новаковић“, јер је сам пришао к нашем столу и као прави нас кафеција поздравио. Али кад смо га једном већ добили, ми га нисмо више пуштали. По свему што се могло приметити, мој пријатељ је у њему гледао свог ратног друга; ја сам тражио да у њему нађем још више од тога.

Најпре се говор отпочео као и обично о времену и о жетви; за тим се у брзо прешло на војску, — то је било тим лакше, што је баш у то време био на дневном реду у Берлину велики немачки војни буџет. Наш домаћин се одмах дочепао мисли, које је von der Goltz, чувени војни ауторитет у Немачкој заступао о скраћењу рока војничке обавезе. „Народ треба брзо учити оружју и борби, па га пуштати да ради земљу и своје занате“, завршивао је он, „јер ако је неоспорно, да се треба бранити од спољних нападача, још је неоспорније, да се то може чинити само онда, кад се има с чим“. — Колико здравог разума у једног крчмара земљорадника! Он ипак не може бити равничар. У осталом, он ми поред све своје учтивости изгледа и мало

оштар, да бих га могао изједначити са Саксонцима, чија је добродушност и благост тако позната.

Ја нисам могао одолети својим слутњама.

— Ви сигурно нисте родом одавде? обратим му се ја изненада.

— Јесам, господине, да одакле бих био? био је његов хладан одговор, а докле је то говорио, из очију си му читао питање: а што ти то сад питаш?

— Знам, знам. Ви сте се можда родили овде, али онда се сигурно ваш отац од некуд, и то сигурно из далека, доселио овамо, упадох му ја одмах у реч.

— И мој се отац родио баш на овом истом имању. Где ми сад седимо, ту је он провео цео свој век. Само је онда кућа била мало мања. Ја сам ову сазидао има тек четири године..... Али и ви ћете имати нешто право.

У то га позваше на вечеру. Старац погледа на сто, за који су били поседали већ сви радници, нагну још један пут своју земљану боцу с пивом, па баш кад се спремао да се дигне, као да се предомисли.

— Пријатно, рече мало гласније, окренувши се столу, за којим су радници седели, и за којим је у врху било његово место. Пријатно, ја ћу мало доцније.

— Мој пријатељ се интересује вашим пореклом, упаде одмах у реч Марсов следбеник из Молткеове школе; мени је опет стало до тога да дознам, где сте оставили вашу ногу, и мени је или боље нама је обојици врло мило, што нам чините задовољство, да још и тренутак останете овде с нама.

Пре но што се домаћин и могао заблагодарити пажњи нашој, ускочих му ја.

— Ево ја ни сад још не могу да верујем, да сте ви пореклом одавде. И ваш изглед, и цела ваша појава, па и само ваше име упућују ме да верујем, да ако нисте ви, оно су ваши стари из наших крајева, а ја сам, ако то до сад нисте знали — Србин.

Старац извуче своју бурмутицу, понуди њоме и мога пријатеља и мене, погледа ме, као да би хтео упитати: а што ли ти баш тако наваљујеш, да ти ја причам своје порекло, па онда отпоче:

— Дозволите ми, али ви сте обојица неки чудновати свеци. Ви обојица имате право. Ја сам се истина родио овде. И мој се отац родио овде. Али мој деда се *није* овде родио. Он се овамо доселио, и то из далека....

Старац опет повуче из своје боце један гутљај, убриса и засука своје бркове, па продужи.

— Мој деда је родом из Босне. Отуда је пребегао још као млад од турског зулума и ступио је у Аустријску војску као добровољац. И ако прост човек он се у брзо одликовао и постао је четником. У Битци, која се овде била између Европе с једне и Наполеона с друге стране, мој дед је са својом четом, у којој су били све сами његови земљаци, отео од непријатеља један за другим три шанца. При отимању последњег рањен је и сам, али су га његови земљаци ипак спасли. По свршеној битци мој је деда добио за награду ово парче земље, на ком су сад ове моје кућице, и како је био онеспособљен за даље ратовање, остао је да овде живи. Уз то је подигнут и у племство. Од Милоша Новаковића постао је Милош фон Новаковић. Измо-

лио се био у старешина, да с њим тада остане овде и још један његов друг, кога је звао „побратим“... Он се почео овде полако окућивати. За тим се ускоро оженио, узев за жену кћер богатога Лужичанина Дражика. Умро је као што ми је отац приповедао, у дубокој старости, али ја га нисам запамтио. Тамо код вас мора да је лепо, јер ми је мој покојни отац причао, да је деда још и на последњем часу помињао свој завичај, а још на месец дана пред смрт говорио је, како ће ићи. чим се придигне, тамо. Само су га и баба ми и покојни отац много од тога одвраћали и нису га хтели пустити да иде. Своме „побратиму“ је на самртном часу препоручио, да иде у завичај, и онда је испоздрављао све, којих се сећао, а који су можда били већ одавна помрли..... Мој покојни отац је знао једва по неку реч очевог језика, али се с њим споразумевао лако, јер је покојни деда опет био прилично научио лужички поред бабе, а и отац је тај језик знао — као матерњи. Али га је и он ускоро заборавио. И како да не би. Кућа Дражика била је последња од лужичких у овој околини. Све сестре моје бабе поудавале су се у град, и мој покојни отац виђао је своје тетке у месец дана по један пут. С целом осталом околином говорио је немачки... Моја мати — и она покојница, бог да јој душу прости! — била је чиста Немица из Коњевића. И ја и моје сестре научили смо од ње само немачки... Кад сам дорастао, био сам
љев војник. Гушио сам буне и био сам у неколико
ака. Год. 1866 однела ми је граната ово парче
е, кога сад као што видите овде нема. За одне-

сену ногу добио сам орден . . . Кад сам се вратио дома затекао сам оца на самрти. Свио сам се по његовој смрти око матере и ставио сам себи у задатак, да очувам ово мало имањица, што је деда крвљу и с опасношћу живота задобио. До сад ми је, хвала Богу, ишло све за руком и добро, а он ме, хвалим га, неће сигурно ни од сад остављати . . . . . Ето то вам је све. Da haben sie es . . . И он опет извуче своју бурмутицу, и понуди нам по један шмрк, и сам повуче добру дозу.

Радници су за противним столом ћеретали. Међу нама владала је тишина. Старац као да се сам за себе враћао у своју прошлост. Мој пријатељ као да га је на том путу пратио. Моја је глава била пуна мисли и слика, које су се гомилале једна преко друге и једна другу претрпавале и запљускивале.

— Има те ли ви „кућњег патрона“? упитах га са свим несвесно. Овај сам израз употребио с тога, што сам се бојао, да ме неће разумети, ако га запитам за славу.

— Кућњег патрона, породичног патрона, да. То се код вас зове „слава“ је ли? И он ту реч изговори чисто и лепо. Да, имали смо нешто налик на то. Док је покојни деда живео, на св. Николу су сви суседи били позивани на гозбу. Тога дана је он слао по једну воштану свећу и по какав новчани прилог у грчку цркву у граду . . . Он је био грчке вере. Ви сте сви тамо грчке вере . . . И Руси су грчке вере. .

Ја му само ћутке одобрих, да би продужио даљ , а он настави:

— И мој отац је још крштен у грчкој цркви. Но он се венчао у нашој протестанској — цркви, и ја и моје сестре крштени смо у тој цркви. Од смрти мога деде ми место „славе“, која овде није у обичају, дајемо прилоге општини на сиротињу. Мој покојни отац давао је но то о св. Николи двадесет и пет, ја дајем сто марака . . . Кад ја умрем, оставићу такво завештање општини, јер моје сестре и зетови неће о томе ништа да чују. А наш је деда заслужио, да бар то чинимо за његову успомену. . . . .

Он опет ућута. — Мој пријатељ га је посматрао дуго, па ће упитати:

— Бога вам, кажите ми право, да ли ви кадгод мислите на постојбину свог деде? да ли вас што привлачи Србији и Српству — јер ваш је деда био Србин, ви то сигурно знате?

Мој пријатељ као да је читао моје мисли. Ја сам се таман спремао да га то исто запитам.

— Говорићу вам истину. И он нас погледа обојицу. Осим пијетета према моме деди, мене ништа не везује за Српство. Ја сам се родио, одрастао, васпитао се и живео овде, међу Немцима. Ја у овој земљи гледам своју отаџбину. Ево, — и он се окрене мени — ви сте осим мог покојног оца други Србин, кога у животу свом виђам. Пре четрдесет година видео сам једног учевног и доброг Србина: Вука Караџића, и сад вас. И то је све. И Караџић је био чуо за нашу кућу. Мени је као младићу дао неколико књига на српском и на немачком, и ја сам ове последње са задовољством читао. После сам набавио и његову слику.

Имам је у својој соби. То је био човек . . . . Од тада никог више. И да сам јутрос издануо, он би био једини . . . . Па ипак године 1876 кад је „оно мало Херцеговине“, као што је Бизмарк једном приликом рекао, устало на оружје, ја сам можда први пут озбиљно клео гранату, која ми је на Кенгрецу однела ногу. Да тога није било, ја бих по свој прилици оставио кости негде у Херцеговини. Зашто? Како? шта ме је тамо вукло? ни сам вам не бих умео рећи. Па ипак ме тада нешто неизмерно вукло тамо. И да сам само био здрав, и да сам нашао само једног друга, ја бих отишао тамо да се борим с браћом мога деде односно с њиховим унуцима. Да, доиста. Тада ми је у два маха излазио покојни деда у сну пред очи, и у оба пута ми је говорио и то тешким лужичким језиком, како он хоће у свој стари завичај, а како ће тамо да поведе и мене . . . И од тада га готово више нисам ни сневао. Или и кад ми се појави у сну, он прође као сенка. . . Али сад је већ све измењено . . Наше новине говоре, да је сад и тамо све у реду. . . Радовао сам се сваком српском успеху и то некако по инстинкту, и можда ће вам бити смешно кад вам кажем, али сам се за време последњег рата често дохватио с мојим познаницима. Они сви обожавају кнеза Батенберга. Он је истина добар јунак. . . Али сам ја ипак тврдио увек и остајем при томе, да су Срби храбрији од Бугара. А победа? победа . . . рат је често коцка. . . . .

За тим је разговор опет прешао на пруско-аустриј ски, по том на немачко-француски, па на руско-турск

рат, у коме је Гурка наш домаћин назвао другим Суваровом.

Кад смо се ми дигли у крчми, више није било ни једног радника. Часовник је показивао још само пет минута до једанаест. Домаћин нас је испратио до врата и извињавао се, да нас је својим „ћеретањем“ толико задржао. Ми смо се бранили од тога. На против ми смо њему били захвални.

— Драги мој „брате славенски“, рекао ми је мој пријатељ, који ме обично у добром расположењу тако звао, ја сам вам искрено благородан на овој прилици. Ово је врло интересантан човек.

— На против, благодарност је на мојој страни.

* * *

Ноћ је била ведра, пуна звезда, као ноћ после пиротске битке. Само ове ноћас нису падале у толикој мери. Ми смо ишли, обојица удубљени у мисли. Мој пријатељ је покушавао, да по кад и кад прекине ово ћутање каквом шалом, али мени ова вечерас није пријањала за срце. И с десна и с лева мирисале су покошене ливаде и пожњевене њиве. Природа је дисала вечерњим успореним дахом. Попци су певали тужну песму растанка, јер су из покошене траве морали да се крију испод жбунова, који су били упарађени покрај сеоског пута. По који слепи миш прнуо би око наших глава, пратио би нас по мало, па би нас и он гавио. Под ведрим звезданим небом, мој се поглед ѣеко таласасте равнице губио у бесконачности; моје ı мора да су биле сузне, јер ми је све пред њима

треперило. Мој је дах био успоренији, моје су се груди дизале теже и лаганије. Ми смо тако корачали ћутке без и једне речи. Мени није разговор никако ишао од срца, а он је то увиђао, па ме је оставио на миру.

На часовнику оближње цркве избијала је поноћ, кад сам ја оставио свог пријатеља пред његовим станом. За тим сам продужио сам. И ако сам данас толико био на ногама, видео сам да од сна ноћас нема ни спомена, и ја сам прошао и свој стан и упутио се у оближњу шуму. Тако сам, удубљен у безброј мисли, лутао до пред саму зору.

. . . Наш народ растурен и раздвојен и политички и вером . . . Ни једна трећина његова не може да ради на општем добру . . . Непријатељи нас цепају и с поља и унутра . . . Језуитским лукавством отеше нам Босну и Херцеговину . . . Гадним шпекулацијама пуштају или још боље туткају Арнауте и Бугаре да у Македонији и Ст. Србији, на очиглед „просвећеној“ (?) Европи злостављају и уништавају српски народ. А ми? — поштењаци! . . . Ми гинемо и за Аустрију и за Пруску и за Турску и за Русију и за Бугарску и за Мађаре и за Италијане и — за кога још не. Где је још стопа од Алпа и Апенина па на овамо, коју ми нисмо попрскали нашом крвљу? И ништа или готово ништа нисмо отуда извукли за себе. Раздељени и растурени у ове две скромне кућице једва се бранимо од аждаја, које прете, да нас прогутају. Па онда наш унутрашњи раздор, па наше недаће, па јадно стање наше браће под стотину господара!

Па онда опет „фон Новаковић“. Њему *„наше новине“* говоре, да је сад тамо све у реду. Грешник! Али шта ће он за то. Њега није родила *српска мати*. Њега није *она* одгајила. За деду везују га само *осећај* поштовања. Мати је узгојитељка срца. А у његове је матере оно било — немачко. И колико је „фон Новаковића“ на свету и колико их је било, и колико ће их још бити?

Али смо потомци Душанови! Ми треба да створимо велику и снажну Србију. Ах богови!! И мени се и нехотице отимље из груди:

„Да је игде брата на свијету.
Да пожали! Ка' да би помога!“....

И зора већ почиње да руди. А мени као да Змај с његовом мирноћом и поуздањем дошаптава:

„Устај! живи! бори се! не клони!“

— И опет напред!

Аранђелов-дан. 91.

М. В. Радоњић.

ПО КУМАНОВСКОЈ И СКОПЉАНСКОЈ ОКОЛИНИ[1]

(1889.)

I

Два дана у манастиру Матејчи.

Док сам се у Куманову више пута о школским распустима налазио, отимаше ми се поглед често тамо на запад од Куманова; често сам пута, далеким погледима, тражио на огранку Гиланскога Карадага, на поноситој Црној Гори скопљанској, ону звезду светиљу, у коју су сви овамошњи Срби очи упрли; тражио сам да у тој даљини угледам задужбину српску — манастир Матејчу.[2])

---

[1]) Читано и примљено у Историско-филолошкој дружини „Даничић" у 1891.

[2]) Г. Панта Срећковић је писао о овом манастиру у „Браству" књ. II из својих путничких бележака од 1873- і тамо га назвао „Гроб Царице Јелене".

Сва предања о овоме манастиру, која сам за десетину година из живих уста Срба кумановаца слушао,

---

Г. Ив. Јастребов је писао о овом манастиру у Гласнику ученога друштва књ. LX и назвао га је „Црногорска Богородица» — онако како га у нашим старим писаним споменицима записанога имамо. Он, пишући о овом манастиру, прибележио је ово: «Старци скопачког округа причају да су њиови отци и дедови ишли на сабор у Матејићу на Госпођин дан 15 августа и да се она Богородица Црногорском Богородицом звала по имену предела у којем се налази оно село".

Г. М. С. Милојевић у «Наши манастири и калуђерство» на стр. 58. назива овај манастир «Матејевачки манастир».

Колико смо пак ми, за ово десетину година, из живих уста овамошњих Срба, од Врања до Скопља и од Гилана до Овчег поља, могли чути, неће се овај манастир звати нити «Гроб Царице Јелене», нити Црногорска «Богородица», него *Манастир Матејча* или, како га г. М. С. Милојевић назива, «*Матејевачки Манастир*».

Заиста, чућемо доцније из предања овамошњих Срба, да је у овој цркви сахрањена нека српска царица, и да јој иду на поклоњење и Срби и Арнаути — али опет за то, манастир нико не зове «Гроб Царице Јелене», него, као што рекосмо, Манастир Матејча или «Матејевачки манастир».

Даље, да се не зове ни «Црногорска Богородица», види се из саме оне белешке г. Ив. Јастребова, т. ј. «да су отци и дедови скопачких Срба ишли у Матејићу на сабор. . . .» Добро! Они су дакле «на Госпођин дан. 15. августа долазили у Матејићу на сабор». Да. Долазили су на онај дан на који долазе и сада сваке године Срби из куман. и скопљ. окр., али не на *сабор*, него иначе, као на велики празник, јер ево из живих уста чујемо, а и очевидци смо за ово десетак година, да народ долази овде на *сабор* само на малу Госпођину (8. септембра), како је и г. П. С. Срећковић забележио. Даље, старци су причали да су долазиили у «Матејићу». То ће рећи Матејчу, садање село. Па како је село Матејча далеко од овога манастира, више од једног и по часа; како је ово село, Матејча, арнаутско, као и, шта ће народ у село кад иде да се поклони цркви — излази да су и стари у манастир долазили и да су га, по селу Матејчи, звали Матејића (као што је записао г. Ив. Јастребов), јер је разлика само између Матејча (nominativ) и Матејића.

оставише ми дубоко урез ануу души мојој жељу, да једном посетим ову задужбину наших старих, која расташе у мени с дана на дан све више и више, док прошле године, о распусту, не улучих прилику, да се из Врања кренем на овај пут.

19. јула прошле године у 8.$_{20}$ часова у јутру, оставим врањску станицу, те се брзим возом повезох за Куманово. После четири часа, пошто воз пролете кроз равно и плодно Врањско Поморавље, пројуривши мимо станице: Ристовац (право му је име Рајистовац), Зибевче (право му је име Жбѐвац) Божињѐвац, Букорѐвце и Табàновце — стиже у подне на кумановску станицу. — И 19. јула прошле године, баш у подне, нађох се у Куманову.

*

Ту смо сада. Или сада или никад, само ваља да добијем допуштење од полиције, а што је главније, да ме бугарски агенти не дочују јер ће ми они „скројити калпак“.

Још тога дана дознадох, да ће два јеснафа: абаџијски и папуџијски (то је обућарски) прекосутра, у петак, чинити излет у манастир Матејчу. Тога ради нађох се са старешинама ова два јеснафа и уговорисмо да и ја пођем с њима, само да, претходно, добијем допуштење од полиције.

Прекосутра пођох у полицију за допуштење. Уђох јузбаши а он ни да чује за то, него ми поче очитавати онакве „лекције“, какве могу само

турски полицајци. Држао ме је „на истинтак“ више од пола часа. И тек кад уђе Али зајим и опомену га да не чини то, него да ми да допуштење, пружи ми овај једно парче хартије, а путну ми исправу одузе и рече, да могу, „у царско име“ ићи у манастир и куд хоћу по кумановској и скопљанској околини.

*

Ма да беше нека паклена душа бугарских агената нашла за потребно да ме хитном депешом пред скопљанским валијом оклевета, и да мој наиван полазак у манастир Матејчу осујети — ипак сам могао још сутра, после подне, око два часа, у друштву Али зајима, Агуш јефендије и до стотину Срба коњаника, „у царско име“ поћи у манастир Матејчу. Искуписмо се изнад Куманова до турскога гробља, и притешњени од јаке јулијске врућине, брзо пројурисмо Бедињским пољем, оставивши село Бедиње десно од нас и дохватисмо се села Лопата. Остављајући десно од нас село Лопате и даље тамо Режановце, Опоје, Липково, Отљу и др., ето смо, после два часа, у селу Матејчи.[3])

---

[3]) Г. П. С. Срећковић пише место *Матејча* — Матејч Он је имао уза се турске жандарме и они су му казали село онако, како га Турци званично зову, јер сви овамошњи Срби па и Арнаути зову село Матејча а не Матејч. Турци имају особину свога језика да из многих наших именица одбацају крајњи самогласник, па су то у званичном списку учинили и с именом овога села. Ова особина турскога језика може се видети и у списку села врањ. окр., којим се је г. М. Ђ. Милићевић, пишући „с дунава над Пчињу“ послужио, јер су му ена села веома осакаћена.

Матејча је село прилично велико и богато. Имаће до 200 кућа и по изузетку, већина их је арнаутских. Арнаути беху чули за наш долазак, те се беху искупили у Матејчи. Мене одмах познаше и врло пријатељски ме примише.

После кратког одмора у Матејчи продужисмо кроз Матејчу и ударисмо реком Матејачком. Одмах изнад села дођосмо до једне развалине — цркве св. Ђорђа (како ми ево причају и Срби и Арнаути). Код ове се цркве скупљају Срби о Ђурђеву-дне те одавде носе крсте по пољу. Од цркве ове, упоредо с Матејачком реком, ишли смо скоро читав час. Сад се почесмо цети уз брдо Манастириште, на ком је и манастир Матејча, и после пешачења, више од једнога часа, узаним, овде онде помошћеним путем, стигосмо пред манастир Матејчу. Сјахасмо пред манастиром и потражисмо по горњу хаљину, јер вечерњи поветарац брисаше отуда са Гиланскога Карадага.

*

Ја сам чисто изгубљен. Машта је моја још путем развијала различне слике из старога доба, нашега историјског живота. — чињаше ми се, као да ће нас овде дочекати дворани и перјаници Нејакога Цара и милостиве Царице Јелене, господара овога српскога краја. Чињаше ми се, као да ћу с манастиришта, тамо у гори посматрати пуно јунака наших старих, пуно велмужа српских, који се, као пауни, шећу по овоме крају и слушају шта њихови потомци о њима

говоре! И док ми се такве историјске слике, такве мисли по глави врзаху — изгледаше ми као да ме њих неколицина вуку, отимљући се ко ће ме бољим и чаробнијим предметом забавити! Куд год бих бацио поглед — тамо би ми и остао. Уморио сам се гледајући већ! Све ми се чињаше лепше од лепшега! Па чега бих се пре нагледати могао и шта бих описати могао?

Да ли да се нагледам и оних густих јасенових и багренових гора; или оних горостасних липара, који се нижу свуда око Манастиришта; или питомих и мирисних долиница, кроз које тихо жуборе бистри поточићи? Или ћу погледати тамо на исток величанствену кумановску равницу, у којој се бели Куманово; или да преко Куманова погледам по пољу нагоричком, које последњи пут овога дана обасипаху сунчани зраци? Или ћу се загледати на запад у поноситу Црну Гору скопљанску, на чије се врхове, чини ми се, небо наслања; или на север да погледам, по кршном и горовитом Карадагу Гиланском, који вечерас баш бесно хучи, као да казује да му нешто није право? Или ћу пустити далеке погледе, далеко тамо на југ, па да, као у магли, разгледам по Овчем Пољу; да погледам на беле ридове овчепољске, у којима се уздижу стотинама задужбина српских? — Све бих хтео да разгледам, али не могу. Не могу јер сам се већ уморио гледајући!

Но оставимо нека се мрак мирно спушта на вај величанствени наш хоризонат; оставимо горе

ове нека м даље шуште, и поточиће, нека и даље роморе; оставимо их до сутра а сада хајдемо унутра, хајдемо у двор манастирски да потражимо собу и да се сместимо.

* * *

Кроз велика двокрилна дворска врата, улегосмо у двор. Одмах према вратима, на једно 30 корачаји, уздиже се црква Св. Богородице (8 септембра.), задужбина наших старих. Одронци од зидова, крова и стубова, ваљају се око цркве, а на крову се виде неколико младих јасенова и багренова, који су израсли још пре много година!

И на једној и на другој страни, од дворских врата, находе се прости двоспратни станови за госте да се у њима стане, када овде на збор, или иначе дођу. Сем станова има и осталих потребних зграда.

Док се сместисмо паде већ мрак. Послушници принесоше вечеру, вечерасмо, а после вечере настаде мало веселе. Само ко је имао прилике да међу овамошњим Србима буде у сличним весељима, тај само може представити себи вечерашње веселе.

Слегло се беше преко 100 Срба, 50 Арнаута и пет, шест Турака из Куманова. Дуж оба ходника беху постављене софре и вечерало се, а сада само падају здравица за здравицом. Почевши од „царско име“ па редом за здравље: мира и слоге међу браћом, трговине, беријета и тако даље.

После здравица, „док винце улезе у лице, а ракија беседити стаде“, а уз свирку милу скопљанских

свирача и пуцњаву пушака, заориште се са обадва чардака, песма за песмом; на изменце певаху једни па други, то јест, са једнога па са другога чардака.

Певало се и српских и турских и арнаутских песама, али највише привукоше пажњу наравно, српске песме. Не само садржина, но и слатка мелодија српских кумановских песама, натера ме, да неколико њих ево, верно, од речи до речи, прибележим. За то ћу пустити ево неколико Срба кумановаца, да нам попевају мало, како би смо садржину, ако не свакој и мелодију, чули.

Певаће нам неколико младих Срба занатлија из Куманова, који не знају даље од Скопља, а књигу су учили у „бугарски даскали“.

I

За го́ра има три дво́ра,
У среди двора три ба̀шче,
У средњу башчу три бо̀ра,
У средњо бо̀рче три пилца.
Тој не ни беву три пилца
Већ тој ми беву три свѐца.
Први је свети Ђорђи̏ја,
Други је Свети Или̏ја,
Трећи је сестра Мари̏ја.
Илија сестру пита̀ше:
„Мари̏јо, сестро, Мари̏јо,
„Што ти је чудна кошу́ља?
„Ни је на колци сно̀вана,

„Ни на навој навѝјена,
„Ни на разбој тка̀јена?“
Па му рече Марија:
„Илијо брате, Илијо,
„Када сам била малѐчка
Мајка ме дала дадѝју
„Ја сам си Бога чува̀ла,
„Божја ме мајка дарѝва“
Па ву рече Илија:
„Блазе ти сестро Маријо,
„Како си Бога трпѐла?
„Када се господ ка́раше
— „Планѝнске ка̀рпе[4]) ва́љаше
„Кр̀вава роса рѐсеше“.
Па му рече Марија:
„Илијо, брате, Илијо,
„Божја ме мајка крѝјеше,
„Под десно њојно па̀зуко“.

II

„Открѝва̂ј си, бела Ленко, бели тѝлбѐн
Да ти видим, бела Ленко, бело лѝце,
Бело лице, бела Ленко, без белѝло.
„Што да видиш, Млади Митре, вајду нѐма̂ш,
— „Моје лице, млади Митре, прода̀дено,
„Продадено, млади Митре, обљѝбено“.

---

[4]) Карпа = стена, крш.

„Откривај си, бела Ленко, бели тулбен
„Да ти видим, бела Ленко, црни очи“,
„Црни очи, бела Ленко, без сурмило[5]),
„Што да видиш, млади Митре, вајду немаш,
„Моји очи, млади митре, продадени,
„Продадени, млади Митре, обљубени“.
„Откривај си бела Ленко, бели тулбен,
„Да ти видим, бела Ленко, бело грло,
„Бело грло, бела Ленко, без ђердáна“.
„Што да видиш, млади Митре, вајду немаш,
„Моје грло, Млади Митре, продадено,
„Продадено, млади Митре, обљубено“.

III

Пуче пушка, мàмо, из Будúма града
Па удáри, мамо, бегов' чибукчѝју.
Удари, га мамо, танке половѝне,
Отвори му, мамо, деведѐсе ране.
Узвикна, подвикна бегов чибукчија:
„Јао леле Бога до милога Бога
„Ја си немам брата крвнѝну да врàти;
„Нити имам татка, јеђѝм да доведе;
„Нити имам мàјку, жàлна да ме жали;
„Нити имам љȕбу, меко да намести;
„Нити имам сестру, ране да превр̀же“,

---

[5]) Сурмило = боја за машћење обрва.

IV

Садила Вела вѐлешко лојзе,
Родило лојзе тој црно гројзе.
Правѝла Вела велешко вѝно,
Велешко вино црвено.
Учѝло лу̀до да иде да пије;
Испѝло лудо до две, три, четѝри;
Нема̀ло лудо паре да пла̀ти,
Оста̀ви лудо коња у рејим.
„Оста̀ни збогом Велче дево̀јче“.
„Збогом у здравље лудо без коња“.
Па си по̀врна лудо да пије,
Испило лудо до две, три, четири;
Немало лудо паре да плати,
Остави лудо пушке у рејим,
„Остани збогом Велче девојче“.
„Збогом у здравље лудо без пушке“.
Па се поврна лудо да пије,
Испило лудо до две, три, четири,
Немало лудо паре да плати,
Остави лудо аљѝшта у рејим.
„Остани збогом Велче девојче“.
„Збогом у здравље младо без аљишта“.

V

Мој се дра̀ги низ аз[6]) башче шета,
Па си узе перо и артѝју,

[6]) Аз, ас = лепа, красна, чиста, истинита (права),

Па си пише своје љубе пи̏смо.
Писмо пише бистре слу̏зе лије
И у писмо ова̀кој ми збори:
„Ја песлу̏шај драга моја мила,
„Ја послушај моји црни јади,
„Ја сирома за тебе у̏мреѐм“.
Па си нађи славеја у башчу.
— Славѐј поје на бадемско дрво.
Стаде драги славејче да моли:
„Тебе молим славеј пиле мало
Ти славејче често полету̏јеш
„До љубине куће долету̏јеш.
„Кад одлѐтиш љубе на пенцеру‘
„Моја љуба на пенцеру стоји.
„Ем си стоји ем си цвеће бере,
„Ти му пушти писмо у сакси̏је“.
Славѐј узе од драгога писмо
Па га носи мене на пенцѐру,
Тур ми спушти писмо жалови̏то.
И ја узна црно, жално писмо,
Ем га чатим ем си слузе лијем
Са̀гледа ме моја ста̂ра мајка:
„Што ми, чедо, толке слузе лијеш,
„Што ми, чедо, бело лице мијеш,
Да л’ је, чедо, во̀дица нестала?“.
Свуд је мајке водица потѐкла
И у моји очи искочила,
— Искочила лице да ми мије.
Од тешки је, мајки, жа̀лови протекла
Славеј ми донесе жаловито писмо,

Баш од моје драго које сам љубила,
„Кажи, ћеро, кажи што ти драги пише“.
Мамо мори мила, сас писмо ме вика
Сас писмо ме вика тамо да му идем.
„Какво си му, ћеро, писмо писàла?“
Ја му несам мајко никаквo писала.
Само слузе лијем низ бело лице
И у срце ране пò-големе правим.
Стаде мајка младу да ме учи
Како ваља писмо да напишем.
„Ја би, драги, дошла, мајка ми не дава.
А драги ми друго писмо написаја.
„Ти се, љубе, само на Бога помоли
„Да ти даде крила лабудови,
„Па прелети Вàрдâр и Мораву
„Па прелети Струму и Марѝцу
„Па си дођи на конàк у мене“.

VI,

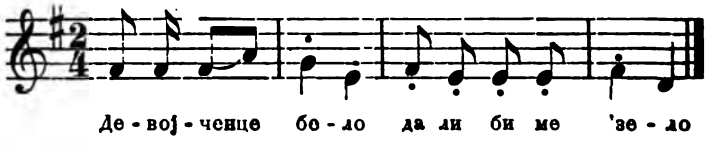

Девојченце бело, да ли би ме 'зѐло?
„'Зело би те, лудо, тики кућу немаш“.
Ако кућу немам жуте паре имам
— Паре ће да давам кућу ће напрàвим

Кућу на три ката *сьс* дванàес' врата!
„'Зело би те, лудо, тики коња немаш".
Ако коња немам жуте паре имам
— Паре ће да давам коња ће да кȕпим,
Коња доратаста и путоногàста,
Сьс шимширли седло сьс кȉткали узду!
„'Зело би те, лудо, тики пушке немаш".
Ако пушке немам жуте паре имам.
— Паре ће да давам пушке ће да купим
Сребрни пиштови из бела Призрѐна.

VII.

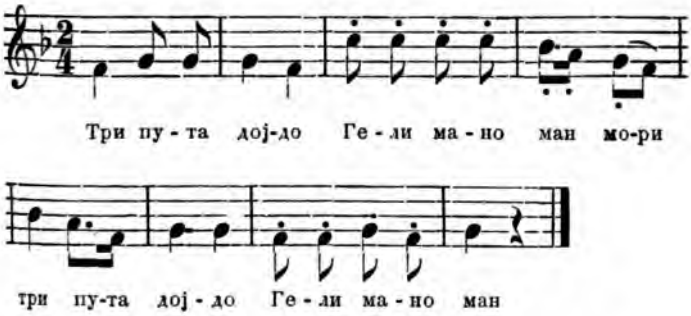

Три пута дојдо Гели мано[8]) ман мори,
Тебе те не најдо. „ „ „
Само ти најдо, „ „ „
Ладно одàјче. „ „ „
И у одајче, „ „ „

---

[8]) Неки кажу место Гелимано — Ѣелимано.

Меке постѐље,	Гели мано ман мори.
И на постеље,	„ „ „
Шарено ђерђѐвче.	„ „ „
И пред ђерђевче,	„ „ „
Свилу свакојàку.	„ „ „
Седнâ да везем	„ „ „
Не ми се везе.	„ „ „
Викнâ да плачем	„ „ „
Не ми се плаче	„ „ „
— Да знам да је старо	„ „ „
Да не арчим свилу.	„ „ „
Да знам да је младо,	„ „ „
— Да не жалим свилу	„ „ „
Да му навезем.	„ „ „
Самтурлија[9]) гаће„	„ „ „

Обе ове песме (т. ј. и VI и VII) су орске, и то прва из околине кумановске а друга из Овчег Поља, и зове се „Овчо-пољска“. И ми смо их тог вечера играјући певали.

VIII.

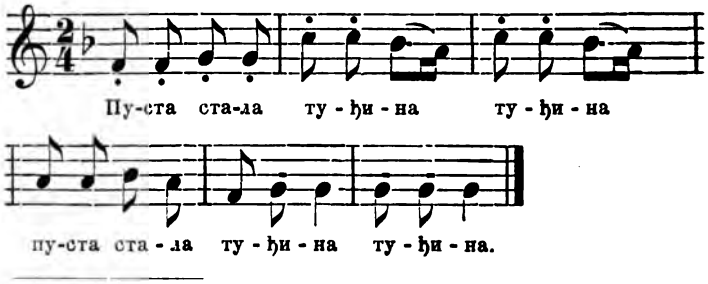

---

[9]) Самтурлија — широке свилене гаће са везом и широким ћенаром.

Пуста 'стала туђина,
Што га нема Костàдин,
Да донесе кљу̀чеви,
Да отвòрим сандьци,
Да извàдим ду̀кати,
Да нанѝжем ђердàнче,
Да измамим девòјче,
За мог' брата пòмалога.

IX.

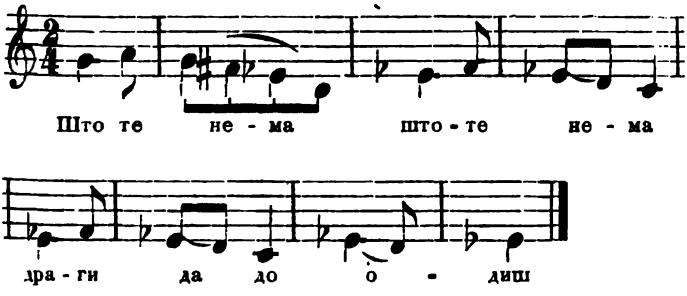

Што те нема драги да доòдиш.
Да л' си болан, да л' болнѝци чу̀ваш?
„Нит' сам болан нит' болници чувам,
„Већ сам сьга другу испросѝја".
Ако драги, ако мили, просто нека ти је.
С уста просто а сас срце никад.
Да ме викаш и мѐне на свадбу
„Ће дарȕјем сви твоји свàтови.
„На мајку ти свилену кошȕљу
„Свила ву се змија око шију.
„На брата ти везена учкȕра

„Ега Бог да вилице врзàја.
„На сестру ти везена јаглука
„Ега Бог да вилице врзàла.
„А на тебе пуна чаша једи
„Ем да сркнеш, ем да цркнеш!

X.

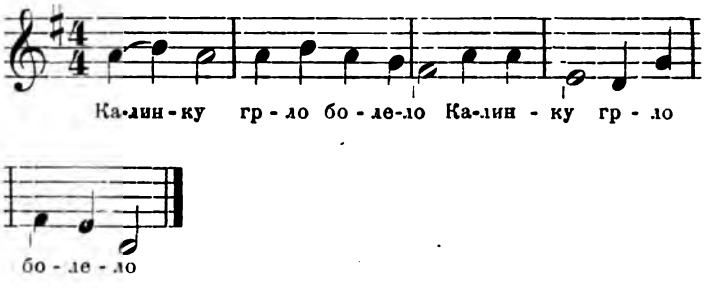

Калѝнку грло болѐло,
Отѝшла гора зелена,
Да бере биље кȍрење,
Да лечи бело то грло.
У гору нађе клàданче
Свѐдна се воду да пије,
Спази гу младо овчàрче.
Узвикна младо овчарче:
„Калинко добра девојко
„Таја се вода не пије.
„Јутрос ми војска пȍмина,
„Крвава крпи пѐреа
„Остри си сабље ȍстреа.
„Јучер се дете родѝло,

„Једњк га даньс крстили.
„Лично му име турили,
„Лично име Стѐфане“.

А ево сада ће да нам попева, баш „председатељ на блгарската православна општина в Куманово“ (!?) — Зафир Новосељац, рођен у кумановском Новом селу, а одгојен на крилу врле Српкиње мајке Стане. Књигу је учио у манастиру. Сем српскога, матерњег језика, говори и турски и арнаутски, а од неколико година на овамо, упиње се ево из петних жила, да пред бугарским агентима изговори: „свичките“, или: „така, тука“, или да каже: „јаз сам блгарин“, јер само толико зна више од осталих кумановаца. Говори, као што рекосмо, лепо српски а пева овако:

Стојàн си мајку прашује:
„Учи ме мајко карај ме,
„Како да земан Љиљàну
„Љиљану белу црвену,
„Љиљану тьнку високу
„Љиљану умну разумну.“
„Учим те синко карам те
„Како да земеш Љиљану,
„Љиљану белу црвену,
„Љиљану тьнку високу
„Љиљану умну разумну.
„Слезни си доле у село,
„Направи чешму шарену,

„Пусти си воду студену;
„Загради башчу шарену
„Насади цвѐће свакакво.
„Све ће ти моме да дȍјдев
„Све ћев воду да зѐмев,
„Белћим и Љиљана ће дође“.
Стојан си мајку пȍслуша
Слезе си доле у село
Направи чешму шарену
Пушти си воду студену
Загради башчу шарену
Насади цвеће свакакво
Насади ситан босиљак
Насади жути каранфиљ
Све му моме дођȍше
А Љиљана мома не дође!
Стојан си мајку прашује:
„Учи ме мајко, карај ме.....

и тако даље, а мајка га светује да се покалуђери па да направи цркву шарену и да изведе „часну причешњу“; па кад ни то неје помогло Стојану, а мајка га светује да „направи себе мртвца“ и онда му све моме дошле,

Па и Љиљана мома му дође,
И она му свећу донѐла.
Кад Љиљана у собу улезе
Проговара на своје другачке:
„Проклѐте да сте моје другачке
„Што Стојана живога плачете.
„Моје Стојанче неје умрѐло.

„Десно му око на подмиг
„Десна му нога на подрип,
„Десна му рука на подват“.
Тьга си Стојан пòдрипна
Вати Љиљану за рȕку.
„Евѐ ти мајко одмена
„И мени бела промена[10]“.

Весеље нас одведе и до два часа после пола ноћи. Ја умакох раније с весеља, а за то поручим да ме у јутру рано пробуде. И када сам био у најбољем зар сну; када се дан растајаше са ноћи, пробуди ме један пријатељ. Умих се и одох до цркве, да је разгледам, док још несу остали поустајали.

Ето смо дакле код цркве. Па да је разгледамо најпре с поља, па ћемо после ући и унутра.

---

[10] Ова је песма доста распрострањена по јужним крајевима српства — има је у доста варијација.

Г. М. Ђ. Милићевић у „Краљевина Србија, Ђ. Нови крајеви“ на стр. 325, под именом „Стојан и Љиљана“, забележио је ову песму из врањскога округа;

Г. И. Јастребов у „Обычаи и пѣсни турецкихъ Сербовъ“ на стр. 303, забележио је ову песму, као сватовску, из призренске околине,

Г. П. Пешић, сада II год. питомац војне академије, забележио је ову песму. у својој збирци народних умотворина из нишкога окр. (налази се сада у књижници дружине ђака нишке гимн. „Његош“), из нишког округа.

Поред ових варијаната слушао сам их још много из живих уста Срба из Прилипа, Тиквеша, Гилана и др. места.

У свима сам, и овим и оним следећим песмама, акценао оне речи, којих акценат одступа од правила акцентуа- *српскога књижевнога језика.*

*

Као што смо напред поменули, ову је цркву још 1873. године описао г. Панта С. Срећковић, али ми, ма да и не бисмо имали шта, више од описа г. Срећковићевога, нарочито сада после шеснаест година, да кажемо, ипак ћемо јој поклонити две три речи.

Црква је византијскога стила. Дугачка је око 42 а широка 26 корачаји, при том ће бити висока (рачунајући највише кубе) око 20 метара. Са западне стране јој је предграђе (претпрата) порушено, а преко овога има велика врата, у предграђу има једна велика рупа. Шајин и Дема, Арнаути из Матејче, који су одавно овде у манастиру, причају да је овде била она мраморна плоча, на којој је стајало исписано: ко је и кад је зидао ову цркву. Кажу да се ова плоча налази сада узидана у чесми села Никуштака[11]).

Овде у предграђу нађосмо једну плочу обичнога камена, од прилике један метар дужине; на којој, уздуж пише ово:

Ѡ помени господи рабѹ божию попадию елѹ егда придеши вь царствие твое..... вь лѣто зрни Ѡ.

Овде пише попадија Ела, али је народ зове попадија Вела — да ли за то што је ово име Вела најобичније овамо?

И на северном и на јужном зиду, скоро око средине, налазе се по једна зазидана велика врата. Из-

[11] Село *Никуштак* далеко је од манастира Матејче скор један час. На путу је за Куманово — али не на оном, који ми смо јуче дошли.

гледа да су она на северном зиду зазидана још онда, када је црква зидана; а она друга (на јужном зиду) као да су доцније зазидана. Срби о овим вратима причају овако: *када се је Цар Лазар у овој цркви крунисао за цара, ушао је кроз једна а изишао кроз друга врата и наредио да се обоја одмах зазидају.* Овако што причају и Арнаути, само што не именују цара, а Турци мешају овде и свога Гази Мурата. Они веле *да се је заиста Цар Лазар овде крунисао али, да је ушао кроз јужна (она на јужном зиду) и изашао кроз јужна врата.* Доцније пак, причају даље Турци, *када је дошао овде Гази Мурат, отвори она врата на северном зиду па уђе у цркву кроз њих, па нареди да се и она затворе.* (О овоме како је Мурат овде дошао чућемо доцније опширније).

Око обају врата ваљају се многи одронци мраморних стубова, на којима су биле изрезане многе људске и животињске слике. Нађосмо мало доцније многе комаде и састависмо, те испаде слика: *човек и жена а међу њима дете.* — Пуно се ваљају изрезани двокрилни орлови и друге животињске слике. (Неколико слика од ових склонисмо доцније у цркву).

То нам је црква с поља, а сада хајдемо унутра.

Са страхом отворисмо врата и одмах се од врата преко три степенице (и за две у предграђе — то је за пет степеница), спустисмо у цркву. И ето смо сада у оном храму господњем, у коме се пре 500 и неколико година, пред светим олтаром, мољаше Богу Нејаки Цар Урош; ето смо у оном храму господњем, у

коме пре 500 и неколико година удовица силнога Душана, побожна царица Јелена, провођаше тужне своје дане. Сада смо у оном дому божјем, у коме пре 500 година одслуживаху службу божју патријарси и архиепископи српски; сада смо у оном дому божјем, у коме се пре 500 и неколико година мољаху Богу, за царско здравље, велмужи српски, цео народ српски!

Заиста страшна промена за 500 година! Док се је пре 500 година сијала од царских украса — дотле је сада страх човека, да се нађе сам у њој!! Шест четвртастих огромних стубова носе огроман свод са пет већ пропалих кубета. Нагнуле се тугле, мислиш, стропоштаће се која врз мене. Готово у средини, баш до II стуба на левој страни, находи се гробница једна стара, која данас служи место олтара. Пред гробницом су огромни четвртасти светњаци од белога мрамора скопљанскога, са двокрилним орловима на рогљевима; а иза гробнице су три одграђена олтара. Иконе су својом огромном, више но природном величином, веома упадљиве у очи. Живопис је на зидовима и стубовима простом бојом израђен.

Још се познају танки зидови, којима је била црква подељена на мушку и женску цркву.

Одмах од врата на десној страни, на зиду, живописан је:

сты антонь и до њега царска јеврејска породица. На јужном зиду, све до олтара иконе су:

ста мари и; ста елѣн... и сты констан... даље је света Богородица па онда..... **аврсіє** и до њега... **мартені**. . . .

Даље од ових икона, покварене су све до олтара.

У олтарима су такође покварене иконе. У III. смо олтару могли прочитати помешан натпис из ћирилице и грчке азбуке (као и у већем делу цркве), св. Доментијан и св. Макарије.

На северном зиду, од олтара даље, важније су ове иконе:

сты сава (Сава). . . . **српски**

и до њега:

. . . н є м а н а.

Даље је: **сты їоан лестки . . . н к ь** и други.

На западном зиду, живописани су васељенски сабори и изнад њих, високо пише:

й к о н о м и к й.

Да видимо даље иконе на стубовима, и то прво на стубовима с десне стране.

На I стубу су иконе:

ста идела; за тим на другој страни:

сты петре оентотрали; на трећој страни:

сты сава и на четвртој, у војводском оделу са мачем у руци:

сты н ї к ї т а.

На II стубу је у царском оделу, али гологлав, живописан:

. . . . **стєфань** са св. Богородицом у рукама. Изнад ве иконе, на истој страни стуба је, св. Јован Крститељ и др., а на другој страни стуба је:

.... ст҃ы арсенїє (Арсеније)

На III стубу с преда, али доста високо, живописана је страшна једна икона — са три главе на једноме телу и изнад ње је написано:

трыстаїа.

На стубовима, с леве стране, су мање важне иконе, па их тога ради несмо ни преписивали. Само на првом стубу (разуме се с леве стране) је једна женска, икона, која је живописана као и св. Недеља, на десном оном стубу, али јој је натпис покварен. — Кроз отвор једнога кубета продирала је вода, те опрала боју са стуба и врз овај натпис нанела. Мучили смо се са једним пријатељем и пентрали се, да убришемо тај нанос те да прочитамо, али у залуд. Могли смо да прочитамо само:

ст҃а .... а ....

Сем овога има по зидовима још много натписа. Има их по зидовима, у олтарима, у гробници и тако даље, али све то избелело од сунца или покварено од неваљалих руку. По стубовима на пр., налазе се врло многи потписи владика, архимандрита, игумана и иначе знатних путника, који су овде долазили.

Жалосно је ово што су Турци (а ни по што Арнаути) покварили многе иконе и натписе изнад њих. Тако су иконама св. Саве, Немање и других светаца, које су могли од земље дохватити, извртели и очи: руке, а и многе натписе. Последњих година су и бугарски агенти покушавали да искваре, нарочито натписе

Е сада да се зауставимо код гробнице, садањега олтара. То је четвртаста, мала ћелија, као што смо видели, више на левој страни цркве, до II стуба. Озидана је од тугала и тесанога камена, али је доцније премазана малтером. Има двоја врата и унутра, сада, св. трпезу. Народ верује да је овде, у гробници, сарањена жена Душана силнога, а мајка Нејакога цара Уроша — царица Јелена. Жене нероткиње, или којима не живе деца, или не иде добро млеко — долазе овде те пале свеће и моле се. И Арнауткиње долазе, само што оне пале, место воштаница, лојанице.

Ето то нам је црква манастира Матејче, а сада хајде да распитамо овде на збору, колико народ овамошњи памти о постанку њеном.

*

Тек што смо крадом свршили посао у цркви, почеше да долазе и остали Срби. Дође и свештеник па отпоче јутрење, по том и служба божја. После службе божје искуписмо се сви пред црквом. Ту нас све послушници послужише, па се у томе поче разговор о цркви.

У народа нашега овамо, као што смо пре напоменули, постоје различна предања и читаве легенде о овој цркви. Тако Срби и Арнаути причају *да је ову цркву зидао наш српски цар (баш већина вели— млади цар) и да је овде, по што се је одрекао царскога престола, живео са својом мајком. Овде су живели обоје, овде су умрли, овде и сарањени, у оној гробници у цркви.*

Други пак причају *да ју је зидао цар Лазар, да се је у њој крунисао за цара и да је овде, у њој, и војску своју причестио, кад је на Косово пошао.*

А ево како нам данас после подне, када се на чардаку поведе реч о цркви, исприча један стари Арнаутин из села Жегре (два часа од Гилана — на путу Гилане—Куманово).

— Ову је цркву зидао један *велики ваш српски цар, јер је ово од вајкада било српско царство.* Озидао ју је био до кубета па је умр'о. И тако је црква остала недовршена. Но после неколико година је наш цар, Султан Мурат (Бог да му душу прости — и подиже се), освојио ову земљу, па кад је овуда прошао да освоји и Косово, ударивши преко Куманова, дошао је овде на Црну Гору и озго са „Султан цадеси"[12]) (показујући прстом на пут) опазио ову цркву и зауставио се с војскем па запитао:

— Шта је оно онамо?

— Црква одговорили му Срби.

Тада пошље Султан Мурат један табор војника и нареди, да поравне цркву са земљом, а он продужи с војском даље. Кад, тек што је био одмакао до Остро-

---

[12]) Пут, који се испод Црне Горе, између села Накуштака и Раштька двоји, и удара венцем Црне Горе, па преко Влај-Гроба, Вуксан планине, Горње и Доње Островице (која ћемо места доцније с Манастиришта боље посматрати) — зове се Султан цадеси», или „Султаново цаде (Султанов пут), за то што је, по народном предању, Султан Мурат овим путем прошао 1389. на Косово, да се тамо бори са Србима.

вицà (скоро један час далеко од манастиришта), јаве му да се војницима, који су рушили цркву, уватиле и руке и ноге. Тада се Султан Мурат врати са везирима, прегледа цркву, поклони се по своме закону, пошље одмах по мајсторе и нареди, да се црква доврши. Мајстори дођу и доврше је, то јест, озидају јој кубета. Тада је Султан Мурат ушао кроз она доња (она на јужном зиду) врата и изишао кроз њих, па наредио да се врата одмах затворе, да не би други који улазио кроз њих, јер ко је био раван њему? Нико!!

Тада је ова црква забележена у Стамболу у Ћутуку (не зна весели Арнаутин да неје био Стамбол још турски тада) и подарио јој Султан Мурат многа села. Тада јој је дао села: Матејчу, Отљу, Ваксинце (сва три у једној правој од манастиришта ка Врању) Нагоричане (старо), Вакьв (у скопљанском округу), Кьз башче[13]) и сву ону данашњу „Горњу Чаршију“ у Куманову са „Вакьвском“ (испод Куманова). Ето, тако је постала ова црква! Правили неко време наши

---

[13]) Кьз башче је турски, а Срби је зову «Девојкина Башча», или: «Девојачка башча». Од манастира овога далеко је више од пет часова. — На висоравну Бислимских стена (на један час испод Куманова, где се Опојска река улива у Пчињу), налази се једна зелена градина засађена, још Бог те пита кад, ружама јоргованом, крином и шимширом.

Народ прича да је у овој градини становала нека царева кћер (српска наследница престола), па за то се ова градина зове «Девојкина башча», или «Девојачка башча». Прича се да је одавде, од царских стада, спровађано млеко кроз воздене чункове до манастира овога, те овде, из оне чесме ред манастиром, истицало.

стари, када је било „вере и бесе“, а да ли ћемо ми сада да направимо овакву бину?

Ето толико се овамо памти о постанку ове цркве.

*

Сем цркве има још једна стара зграда. Изван манастирске ограде, на једно двајестину корачаји, северозападно, налази се кула једна готово сва у рушевини. Откривена и с једне и с друге стране, зид порушен, баш се види да је од скоро, а живописана је као и црква. Има два одељења. Падоше ми у очи женске иконе и крупни натписи над иконама и иначе по зидовима — али избелели од сунчаних зракова. До пре две године су је и држали нешто у реду, а сада затварају у њој манастирску стоку. Лане су, ринући из ње земљу, нашли две старе књиге. Ја сам обе добио. Једна је параклис св. Богородице, написан на пергаменту, а друга правилник св. Василија, написан на дебелој хартији. (Како ми рече један добар познавалац наших старина — правилник је, рукопис из XVI века).

Ову зграду зову овамо кулом, а можда је опет нека црквица или нека писарница.

Црквена су кубета, причају и Срби и Арнаути, била покривена оловом, а црква и ова кула ћерамидама (као што се и дан данји познаје). Кубета је открио неки Мамуд бег (стари) из Куманова, и однео олово те њиме покрио „Стару Џамију“ (Ески Џами) у Куманову. Причају да у тој „Старој Џамији“ има

и дан данѣи једна плоча са натписима из овога манастира.

Што је било у манастиру књига, и то на пергаменту писаних, има овде у Арнаута. Али их они сматрају за амајлије па их ни за какву цену не даду. Њима лече од многих болести.

Многе је књиге однео одавде „распопица“, како га овамо зову — Стеван И. Верковић, док је седео у Серезу и, као бајаги за Србију скупљао старине[14].

Црквене је утвари пре две, три године упропастио бив. тутор манастира, неки Прокопије Трајковић који је три године после смрти поп Ђорчине, био тутор; те тако рећи, нема ничега сада у манастиру, сем оно стотину грла стоке и нешто од непокретнога имања.

Тако од непокретнога имања, од оноликога имања, има сада само ово:

1) Сву гору у Црној Гори (скопљанској) а на име: Вуксан, Купузиште, Попорàмно, Манастѝриште, до Островицà, Влај-Гроба и села Никуштака и Раштька;

2) Три парчета њиве у атару кумановском. Сва три скупа имаће на 40 шиника (шиник има пола дана ораће земље) и једну градину у Куманову од пет шиника;

---

[14]) Овако је исто преварио и многе Србе, врањанце на пр. пок. Харитон Микић, бив. судија. Беше, још за Турака, откупио једне сребрне гривне (доста веће од садашњих), од некога врањанца и овоме их да да их пошље београдскоме зуму. Међу тим ми не видимо те ствари сада у београд. зуму — мора бити продао их је Стеван некоме другоме зуму као „бугарске старине“.

3) Две куће и један дућан у Куманову и једну воденицу у селу Матејчи.

А од покретнога, може се рећи, ништа сем манастирскога покућанства и оно мало стоке.

*

Око 1855 године заузму се из Куманова: Стари Иконом, поп Ђорчо[15]) и још неколицина од Срба, те пошто о свом трошку пошљу поп Ђорча чак у Цариград (јер им валија призренски не допусти) — добију допуштење, да ову задужбину, својих старих, призаграде. Тада прикупе, нешто од тамошњих Срба, а нешто добију милостиње по Кнежевини Србији (око 300 #) те заграде двор, подигну ове станове и поправе нешто и саму цркву. Од 1856 до 1883 године, до смрти, непрестано је поп Ђорчо бивао у манастиру и настојавао.

Бугарске владике пре 1880 године, Доротеј и Ћирило, са оно неколико трчилажа кумановских, пробаше на много начина, да добију у своје руке и ову задужбину српску, али осташе без успеха. За то ваља

---

[15]) Право му је име било Ђорђе а звали су га Ђорчо Војникмуа, по селу Војнику одакле је и родом (четири часа од Куманова у пчинском крају). Од како је пак почео да се бави у манастиру Матејчи, метне на главу поповску капу и обуче поповско пубе, те га по томе, као шале ради, прозову поп Ђорчо, па му то остане и до смрти тако, да га сада знају само под тим именом поп Ђорчо.

Ово је онај „чорбација Ђорђе, епитроп" о коме пише и г. Панта.

захвалити у првом реду Старом Икономy и Големом Јашар бегу, па поп Ђорчу и његовим Арнаутима.

После смрти поп Ђорча, буде тутор манастиру овом Тодор Гужва. Но како Тодор одмах идуће године даде оставку, јер је имао своја сувишна кућевна посла, поставе за тутора Прокопија Трајковића, кога смо и пре поменули.

Прокопије је био тутор само две и по године, и за то је време чак утвари црквене продао. Ено и бакарних чирака у Куманову у залози, а путир поклоњен манастиру од Ц. К. лане су откупили. Лане је управа манастирска поверена опет Тодору Гужви, а Прокопије је дат под суд.

Тодор је наново прикупио нешто мало коза и говеда (око 100 грла), а кроз две године мисли да нешто и у зградама поправи.

*

1881 године поп Спасо, игуман манастира Карпине, када га потераше Турци валији у Приштину, даде 300 турских лира једноме Србину кумановцу (Д. К.), кога многи у Краљевини Србији, по незнању, уздижу до небеса као патриоту — и поручи му, да тим новцем оправи манастир Матејчу. Овај пак по свом обичају, смота тих 300 лира у свој џеп, но и он их не могаде појести; и он их даде другима (Турцима). Даде их да откупи себе, те, како дошло—тако прошло.

* * *

Е, хајдемо сада пред дворска врата па да пре што сви одавде скупа пођемо на „Ајдучку чешму“,

да с манастиришта разгледамо околину ову, коју смо синоћке оставили да мирно почива. И ето нас код оне порушене куле. Ето нас у друштву неколико Арнаучића, који сваку стазу и богазу у овој околини познају. Ето нас с њима они ће нам лепо ову околину приказати. Толико су добри, да се надмећу, које ће пре и боље да нам је покаже.

Одавде, од манастиришта двоје се неколико путова: преко села Никуштака за Куманово и Скопље; преко Островица за Гилане; преко села Матејче за Куманово и опет за Гилане и др. места.

На западу од манастиришта је висока Црна Гора (а не Црни врх), на којој је највећи Влај-Гроб. И Срби и Арнаути, а ево и Арнаучићи причају, да је ту сарањен неки српски војвода Влајко. И дан данји му се познаје гроб (близу једнога извора), али је без и каквих натписа.

На северу од Црне Горе, а северо-западно од манастиришта, пружа се нижа планина Вуксан. Изнад Вуксана, северо-западно је Горња и Доња Островица. Арнаути је зову Островц, а Арнаучићи чак и Острец. Народ прича, као што смо чули, да је Мурат преко ове Островице прошао за Косово.

На истоку од Вуксан планине, спушта се нижа планина Купузиште. Источно од Островица и Вуксан планине, а преко Купузишта, пружа се планински ланац Попорамно.

Између Попорамна и манастиришта је диван поток у коме је, са своје хладне воде, чувена „Ајдучка чешма“, на коју се ми ево спремамо да идемо.

На истоку од манастириште, у продужењу Попорамна је Матејачка планина, којом тече и Матејачка река. На југу од манастириште су забели села Никуштака.

Сви су ови предели обрасли густом гором. Страховито се уздижу липе, јасенови, букве и друго дрвеће. Врло много имаде овуда дивљачи као: дивљих свиња (Арнаучићи кажу „оној ваше“), курјака, лисица а истера се и по који медвед.

Причају да је један Француз, испод Попорамна, пронашао калајну руду и већ однео око 100 вагона.

Док ми овако мало разгледасмо околину, дотле се беху и сви спремили да пођемо на „Ајдучку чешму“.

* * *

Око седам часова пре подне, уз пратњу свирача, певање песама и пуцњаву пушака, упутисмо се мимо манастирску чешму и купузиште, па потоком између манастириште и Поморамна, ето нас после једнога часа, код „Ајдучке чешме“.

Нећу да причам о овоме излету; нећу да причам о овоме весељу; да описујем шумовита брда и питоме долине; да описујем зелену шуму и бистре потоке; да описујем цвеће и дрвеће— нећу, јер то и не могу. То би могао само покојни Бранко да опева, или поштована старина Љ. П. Ненадовић да опише; да издигне ie од Швајцарске, јер шта је Швајцарска, шта шољ и Рим горди код овога величанственога српга краја?

Нећу, рекох, о томе да пишем. Остављам то другима, којима је вично перо а буду овде дошли, а ја ћу ево да прозборим коју са овом гомилицом Српчади и Арнаучади, која ме је са свију страна опколила и весело ме прати — Српчад уз певање српских кумановских песама, а Арнаучад уз пуцњаву карадачких[16]) револвера и призренских пиштоља. Баш су наивни! Отворено им је срце, да можеш у њему ишчитати тајне њихове!! Верни су, предусретљиви и радознали. Само ме запиткују: како је у Србији—Како то да у Србији нема спахија, нема десетка; како може сваки да бере своју летину кад хоће и тако даље? На све сам им давао кратка објашњена а они постају још радознанлији.

У овакоме занимању дођосмо до „Ајдучке Чешме“ и ту поседасмо да се одморимо. Моји млади пратиоци поставише на једном дрену мету, па ме позваше да гађамо нишан. Ма да несам никакав стрелац, ипак пођох да гађам — да им учиним по вољи. Гађаше они, гађаше, па дође ред и на мене. Узех мартинку, наслоних је и, случајно, врло случајно, погодих баш у данце! Ово изазва велико чуђење у Арнаучади, јер не могаше ни један више погодити данце, а неописану радост у Српчади, што сам ја погодио данце. Оставих мартинку и не бих је више узео, па да ми 100 дук. ц. даваху— а Арнаучад око мене па:

---

[16]) То су велики, тешки револвери. Њих овамо разликују двојако: „карадачки“, — то су они који се праве у Црној Гори (!) и њих сматрају за најбоље, и „немце алтипатлак“ — немачки шестопук.

— А си био у „низам“?

— Био сам, одговорим им ја.

— Е вала, ти си голем нишанџија. Сви ли ви тако гађате?

— Сви — — —

Тако остасмо овде код чесме пуна два часа. Око десет часова пођосмо натраг и ево нас у манастиру. Ручасмо, и ово нам после подне брзо, коме у разговору, коме у спавању прође; чак сам после подне писао песме.

*

Сутра дан је недеља. На служби се беше слегло прилично Срба и Српкиња из околних села. Беше придошло и Арнаута.

Тек што се је служба у цркви свршила и ми изишли пред цркву, стиже у манастир Дервиш јефендија, скопљански полиц[17]) са шест суварија. За што је, управо, био дошао, не зна се, тек пуче глас по нашему збору, да је послат од скопљанског валије, мене да поведе у Скопље пред Урфије (војни суд). Овај глас изазва велико огорчење и сету у свих Срба сем у Зафира и још пет, шест њих, а у Арнаута велику љутњу.

Агуш јефендија, Али зајим, Реџа и остали Турци и Арнаути, ухватише се добро са полицом око мене— а Арнаути се окрену мени и: немо око да ти мрдне. Нас је овде око стотине. Сви ћемо с тобом чак у

---

[17]) Полиц — Чиновник из полиције, извршитељ.

Скопље пред валију. Сав ће наш фис[18]) да погине а неће дати, да на теби и влакно не достане. Ово је страшна клевета, но опет од некога вашег (разумеју Србе) из Куманова!

Ну било како било, полиц ме је врло добро примио. Примио ме је онако добро, како не би ни један од турских полицајаца. Каза ми да је неко од Срба кумановаца депешом. јавио валији у Скопље, да сам ја овамо дошао као шпијун међу Србима, па како беше „Ново-Пазарско питање“ баш онда у јеку, послао га валија овамо да припази на мене и, ако би шта приметио, да ме поведе валији у Скопље. Но како је полиц нашао у мени поштенога човека (како говораше бар), то ће се постарати, да ми буде и на услузи, а валији ће да рапортира о мени, као о врло поштеном човеку. Још ми рече, да ће тражити, да се онај кумановац казни.

---

[18]) Фис је реч арнаутска, а српски ће рећи породица, племе. Има фисова од по 100, 200 до 500 душа. У фису је што може бити, најачи родбински осећај. Сви ће да изгину док освете кога из свога фиса. Цео фис има једнаке обичаје и чланови једнога истога фиса, не узимају се међу собом.

Има много случајева, нарочито у Ст. Србији, да су многе задруге српске једнога фиса са Арнаутима — што ће свакојако бити, да су и ови Арнаути били Срби православни, па прешли у ислам. Тако на пр. сви Арнаути у гиланском селу Жеговцу (два часа далеко од Гилана), једнога су фиса са Србима Раданцима (једна Српска задруга) у Гилану, Срби Раданци и сви Арнаути Жеговчани, држе се за најближе рођаке и то у мушкој линији. Раданци одлазе увек у Арнауте. Жеговчане и ови у Раданце као у најближе рођаке. Шта ћемо више, кад се женскиње Арнаута Жеговчана не крије од Раданаца!! И једни и други славе Ђурђиц (3. новем.) и тај дан ти ни један Арнаутин Жеговчанин ништа не ће у нити, па и да га убијеш. (Види и „Кнежевину Србију“ стр. 737, од г. М. Ђ Милићевића).

Колико сам доцније о овој клевети дознати могао — била је од Зафира Новосељца

Правдајући се овако полиц и још неки, стиже нас и подне. Ручасмо па се почесмо спремати за пут.

*

Око два часа после подне, остависмо ову задужбину наших старих са жељом, да је се сете Срби и из најудаљенијих крајева Српства. Око два часа после подне, кренусмо се сви скупа из манастира Матејче, и истим путем, којим смо и дошли, после четири часа, здраво и весело, стигосмо у Куманово.

А она продана српска душа, која ме беше депешом пред скопљанским валијом оклеветала—остаде без успеха.

II.

Два дана у Скопљанској Бањи (Катлаково[19]).

По што сам се вратио из манастира Матејче, и одморио се неколико дана у друштву Срба Кумановаца, паде ми на ум Скопљанска (скопска) Бања — Катлаково, у којој сам, док сам у Куманову дететом живео, најслађе дане проводио. Жељу моју саопштих двојици другова и она нађе у њих одзива. Још истога дана погодисмо коње до Катланова и натраг, и постарасмо

[19]) Од Куманова до Гилана, Овчег Поља и Скопља ову / зову Катлановом, ваља да по селу Катланову (у бли- : њеној) па ћемо је и ми овом приликом звати, највише, лановом.

се за најпотребнија средства — како бисмо могли још сутра поћи.

Радостан што ћу, после десет година, моћи и овом приликом посетити овај српски крај, једва сам могао дочекати освитак дана. Та тај дан, чини ми се после онога када сам полазио у манастир Матејчу, остаће ми као најдража успомена мога путовања по кумановској и скопљанској околини овога пута.

*

И тек се из ноћног мировања прешло у кретање; тек што је сунце, преко Кумановске Кьшле (паше) и преко Живкове Карпе, проказало своје зраке те је осмешкиво погледало на равно поље Кумановско, које се далеко тамо до села Матејче, и даље до подножја Гиланскога Карадага, пружа—а ми се мирно на коњима, кренусмо кроз град.

Вредни Срби кумановци већ хитају својим радњама, јер су их синоћке, још по заласку сунца, затворили; хитају да после ноћне почивке у затвореним дворовима и становима, погледају мало у овај шарен свет! Или се на Тумби (тако се зове главни трг у Куманову) овде онде, у гомилицама скупљаху аргати кумановски, и чекаху на аге и спахије, бегове и зајиме кумановске.

За кратко време остависмо Куманово и, ударивши мимо „Черкеске Куће“[20]), испадосмо на „Катлановски Пут“ између брега: Мáчкине Главе и Велешкога Пута

[20]) «Черкеске Куће» су једна, као са свим одвојена од Куманова махалица, у којој су сами Черкези. Ови су Черкези овде настањени још пре двајестину година — по што су, зар, из Русије изагнати.

При растанку са Кумановом, растасмо се и са оном веселом дружином „Четвртчија“[21]) који овде, баш на раскрсници путова од Куманова за Катланово и др. места, вршаху посао на добрима Мамуд бегових синова. То беху све млади Срби и Српкиње из Пчиње и Паланке, који нас веома заинтересоваше, а мене подсетише на питомо Овче Поље, на коме сам лане међу тамошњом браћом, неколико дана провео. Но узалудно беше наше заинтересовање, кад нисмо могли остати код њих и нагледати их се.

Али имаде шта да нас и даље заинтересује. — Непрегледно поље поче се већ пружати пред нама. На западу, тамо на огранку Гиланскога Карадага, на Црној Гори скопљанској, далеким својим погледом, дубоко нас потресаше манастир Матејча и пуно других старих задужбина српских, које су сада у рушевинама; или нам доле, на југо—истоку, привлачи погледе било оно, чијим подножјем јури бесна Пчиња.

Но ћутање наше које трајаше читав час прекиде село Рамановце. Тада ја први упитах другове моје: да ли ово беше село Рамановце? Знам, знам Рамановце је ово. Одатле се Српкиње девојке обично у град удају.

---

[21]) Кумановски бегови и спахије ору и сеју земљу, ону коју држе сами, са својим слугама. Па кад ће већ настати жетва, а они позову Србе и с њима уговоре: да им ови, Срби, ожању, вежу у снопље, оврху, здену сламу у „копе“, а да за све то, приме од нађенога жита четврти део. Па по оме четвртом делу: по тој четвртини, овакви се уговорачи разуме се она страна која ради), зову четвртчије. У четвртије иду обично Срби из Пчиње (разумем околину) и Паланчкога округа.

Одатле беше и она сирота Милинка коју Турци онолико мучише и пред пашу чак у Скопље водише — само да је потурче. Знам да јој Турци убише и оца и два брата — само да је уграбе и на силу потурче. али узалуд — она се опет удаде за Србина Д... у Скопљу.

Рамановце нам остаје лево од пута. Село је прилично велико; имаће око 200 кућа, а доста је богато. У њему живе Срби и Арнаути, али имаде више Срба.

Рамановце је на међи кумановскога и скопљанскога окр. Сад ћемо бити у скопљанском округу. Сад настаје скопљанско поље, које овде онде просецају мали поточићи и блатна језерца. (По овим језерцима имаде много пијавица). Бело је жито све пожњевено, у снопље везано и у стогове зденуто, само чека спахију — али кукурузи нам доста причају о родности овога српскога краја. А и ливаде нам казују плодовитост травину. По ливадама се виде хиљадама стогова сена, поред којих пасу многа стада оваца, хиљадама грла говеда, чопори свиња и ергеле коња.

У разговору и распознавању крајева, које смо иза нас и лево и десно остављали, ето нас код села Агина, (Агино). Агино нам је баш на путу и морамо кроза њ проћи. И оно је доста велико. Имаће преко стотину кућа. И у њему живе, измешано, и Срби и Арнаути, али имаде више Срба

Од Агина (села) ударисмо даље мимо село: Вакьв[22]). Оставивши Вакьв десно од нас прођосмо мимо

---

[22]) Ово је оно село — Вакьв — које је по народном предању Султан Мурат поклонио манастиру Матејчи, а неки кажу да је то било оно у Кум. округу.

село Дељàдровце. Остављајући пак Дељадрововце лево од нас, после пола часа, ето нас код села Аџарлàра. (Даље имаде и станица жељезничка Аџарларе).

У свима овим селима живе већином Срби; па за то да се зауставимо мало овде, при селу Аџарлару; да се зауставимо код становника овога српскога краја.

Све до Катланова сретаћемо Србе, Арнауте и, овде онде по кога циганина, сеоскога ковача. — Највише ћемо наћи Срба па Арнаута па Цигана.

Ма да је имање у рукама скопљанских бегова и зајима, или у рукама овд. Арнаута, те је, по томе, већина Срба турски чифчија, ипак су се Срби одржали као свесни Срби! Несу ништа изгубили ни од свога језика, ни од обичаја, а најмање од поноса српскога! Нарочито је лепо српско предусретање у овоме крају. Чак на педесет метара да те са своје њиве или ливаде види, „одмах би те поздравио са: „Срећан ти пут“ или: „Добра срећа“; или ако би те који срео, он би ти смирено Бога назвао са: „Добро јутро“ или: „Помагај ти Бог“ и питао би те за здравље.

Путујући овако сретосмо једнога старијега Србина, који ношаше крчаге пуне воде. Па кад му се приближисмо, а он стаде и заклони крчаге иза себе, и по што прођосмо, просу за нама мало воде из крчага. Кад смо га питали за што то чини, а он: „Е такој се ваља. Да ви иде срећа, како вода што иде“.

Оваким предусретањем, оваком уредбом и српским ;вом, био сам потресен од радости и од жалости. 'ао ми је што не могу да доведем овде кога брата з Шумадије, па да се нагледа своје браће и својих

сестара; па да се задиви овакој уредби њиховој. Но кад то не могу, а ја ћу ево једнога из скопљанскога окр. да нацртам у ове две три речи; да му нацртам уредбу и обичаје његове, обичаје српске.

— Погледајте га само! Од пете до перчина искићен је српским рувом као горски јелен! Широке плећи његове покрива ланена или памучна кошуља, џамадан јелек од самоткајке[23]), а преко овога сукнени копоран. Тесне сукнене тумане (ужичанске пеленгаће), шарене чарапе или обојци и ситно исплетени опанци — јесу руво његово. Бела долама са црним оптокама (гајтанима) горња му је „стојаћна“ хаљина. На глави му је морав вес, по појасу силај а на раменима огрнут зимски „кушљак„ (гуњ).

Послушајте га како збори само! Као да му мед из уста тече — Татко или тато, мамо, бато, чичо, дадо, снашке, снаво, снајо, стринке, братко, сестрице, сејке, роде, бане и тако даље.

Завирите му у обор његов. — Ту је кућа, кошара, амбар, кошеви (салаши), трло за овце, коњушница, говедарник, копе (камаре) сламе, стогови сена, четвери (воловска кола), колесник (двоколице), рала, санке (саонице) и тако даље.

Дођите му на свети његов, на славу његову, да видите како се крсно име слави; или на бадњи вечер, да видите како бадњак спрема и божић дочекује; или на Ђурђев дан, како врбовим гранчицама окити обор

---

[23]) Женскиње у свем кумановском и скопљанском окр. тка од дебелога памука и лана шарено платно, које зову „самоткајка“. Од те самоткајче праве мушке и женске јелеке.

свој и у поља крсте носи. Или га замолите да вам пева славу српску, да вам пева јунаштво предака својих; или да вам опева осећаје своје, да вам открије срце своје. — Све је то пуно српскога поноса, све је то слатко и умиљато!! Сутра ћемо се у Катланову наћи са једним Српчетом из села Бàрдавца (на један час од Скопља), које ће нам певати многе песме и причати многе приче.

Ето толико о Србима у овоме српскоме крају, а сада да видимо какви су Арнаути у овоме крају.

Арнаути се ови носе као и у свем скопљанском окр., али је говор чисто српски. Говоре као и тиквешки Турци, а држе и обичаје српске — што ће свакојако бити да су чисти Срби а прешли у Ислам. Како ми причају Срби — Арнаути ови и на дому говоре српски!

*

Остависмо сада овај крај одовуд насипа Скопље — Велес и ево нас преко насипа; ево нас близу „Ђола“.[24])

Ђол је прилично дубок и захватаће простор око 10 □ к. м. Застасмо на Ђолу прилично Срба где на чамацима рибу лове.

Одавде пођосмо лево, и од прилике, после $^3/_4$ часа, приближисмо се катлановској околини, где се почесмо једним постепеним брежуљком пети. После краткога пењања нађосмо се на једноме висоравну, одакле смо могли, далеко на све стране по скопљанеком пољу по-

[24]) Овако се зове оно језеро што лежи на десној страни га насипа. На Етнографској карти Ст. Србије и Македоније, Спире Гопчевића, забележено је као Катлан. језеро, али мало њих овако зову — већ Ђол.

гледати. Пред нама се, на југу, уздижу врлетне стене које продире бесна Пчиња. После десетину минута угледасмо одавде, доле у окуци Пчињиној, Скопљанску Бању — Катланово.

Признајем да сам се, и ако сам онолико желео да видим Катланово, овом приликом покајао, док не дођосмо у Катланово. Јер се с леве стране пута уздиже стрменито Катлановско брдо, с десне је дубока провалија, којом јури бесна Пчиња, а пут узан, колико да једва један натоварен коњ прође. Па ако ти се украде поглед доло у Пчињу помрчи ти свест; или ако се загледаш напред преко Катлонова у оно кршевито стење, па ти се и коњ поплаши — оде у наручје Пчињи.

Елем како тако, ми стигосмо весело у један и по час после подне у Скопљанску бању — Катланово.

* * *

Да најпре разгледамо Катланово, па ћемо после околину, пошто се на Катлановеко брдо, код „Пустих Авўза“ попнемо.

У једноме планинскоме, кршноме котлу, који је заклопљен од Катлановскога брда с две, и пчињиних кршева с друге две стране, у кршноме котлу из кога се види само ово сиво стење, бесна Пчиња и ведро небо — лежи Катланово.

Близу Катланова (бање) има, преко брда, и село истога имена. Које је од кога добило име не зна се, али биће свакојако, да је село добило име од бање, јер, као што смо видели, положај је бање веома котласт.

Па у томе кршноме котлу, баш онде где Пчиња, скрећући са истока на север, баш онде где прави ону правоуглу окуку, а на подножју Катлановскога брда, лежи Катланово. То вам је врло проста, ниска зграда, направљена пре тридесетину година. У њој је неколико соба, у којима ће да се стане гости кад дођу. Али на жалост, ретко се у овим становима стане Срби, јер не могу да добију реда од турских аремова!?

Ми се овога пута настанисмо у одељењу самога купала, јер нас познаје Јашар ага чувар бање.

У средини ове бањске зграде има једно велико купало за купање. Пада у очи да је кров над њим откривен, што нам не беше пријатно, јер поче ићи киша.

Кажу, а и очевидно је, да Пчиња, кад придође, тера воду чак у зграду.

Сем ове зграде има и једна стара крчма, у којој не би било пристојно ни стоку држати.

Ето то нам је Катланово

*

Чим смо се сместили па изишли мало пред купало, приђоше нам два Србина из Тиквеша, који беху овде са својим породицама дошли. Приђоше нам јер ме један од њих врло добро познаваше; поздравише се са мном па и са мојим друговима. Десет пута су ме доцније, чини ми се, сузним очима распитивали о Србији. — — А Србија, Србија! Шта ли она мисли са а? Што се не сећа синова својих, нас тужних ро-а! Што неће да чује наше уздисаје? — јадаху се

сиромаси. Ја сам ово јадање прекинуо са другим разговорима.

Скоро по том паде и мрак. Уморни јашући пуних шест часова, седосмо да вечерамо, а после вечере се одморисмо мало у друштву наших Тиквешана. Моји другови одоше да се после вечере купају (!), а ја остадох овде док се они не вратише, па одосмо у наше одељење у коме беху и Тиквешани са својим породицама, да спавамо.

Сутра дан се пробудих рано и одох у купало да се купам. Ево да сада из близа опишем ово купало, када се у њему налазим.

Четвртастог је облика; дубоко је од прилике један и по метар. Озидано је и помошћено белим скопљанским мрамором и има две степенице за силажење. На једној страни у зиду, одакле иде вода у купало, има један дугачак тамник са јаким сводом, од кога капљу хладне капље воде. Овамо верују да је једноставан камен и да су и купало и тамник још наши стари зидали. У овоме се тамнику само до преграде сме ићи, и ту је гвожђем преграђен, јер кад не би било, веле, преграде, отргла би вода свакога у своје дубоко гротло, па би га истурила чак у извору „Вруће воде“,[25]) код села Пројевца, на пола часа испод Куманова. У ово гротло, веле, иде сваке године по једна жртва. Причају, да се је прошле године удавила једна була. И

---

[25]) «Врућа вода» је далеко од Катланова више од шест часова, при том, наравно, има између Катланова и Вруће воде врло много река, долина и планина.

иначе о овој води постоје многа веровања. Тако били смо срећни да још јутрос чујемо једно од тих веровања, а то је поводом Ђурђе жене Л. Тиквешанина. Она јутрос причаше пред купалом да је ноћас „ни у једно доба“ кад се пробудила, чула где нешто по води пљуска; пљуска баш као да се купа у купалу патка или гуска. — Баш сам се била, вели уплашила, но пошто сам се сетила, да овакве воде несу без „сајбије“, дакле „сајбија“ је ово, што, се у „ниједно добо“ купа, ја се само прекрстих и одмах заспах.

Овај ноћашњи догађај даде многима повода, те испричаше по нешто о овој води, коју од Врања до Скопља и од Гилана до иза Тиквеша — цене као веома лековиту. Но сва се та веровања овамошњих Срба своде на то, да ова вода има неко надчовечије биће, по веровању њихову „сајбију“. „Сајбију“ народ наш у овоме крају црта овако:

— То је старац беле браде до појаса, са великом чалмом; са дугачким ћурком, чибуком и бројаницама у рукама. Он господари на свима водама и зградама и пази да нико не учини штете некој води или згради. Он радо јаше коње и иначе рогату марву. Он никога не дира (као вампир н. пр. што дира). Неки укућанин негде, прошао једном мимо „сајбију“, кад је овај седео на столици, па га тако „сајбија“ пљунуо, а то је као застидео га, и овај постао бео!:

„Сајбија“ се може претварати у многе животиње: „не мачка, псето, змија, кокошка и тако даље. а за „сајбију“ држе и оне змије на пр. које се „леким дворовима или око неких вода појављују, те

с тога „ни пошто не ваља“ такву змију убити. Једну од таквих змија ћемо још данас горе код „Пустих Авуза“ видети. Тако исто причају неки Срби из Гилана, верује народ и за ону змију, која се вија код воде Свинтуле.[26]).

Овако о „сајбији“ верују и у Врањи и у Нишу. У Нишу га зову „таласон“.

Многи веле да је „сајбија“ Турчин. И заиста Турци много верују у „сајбију“ и причају о њему много — али ја овде бележим веровање само српскога народа у овоме српскоме крају, од Куманова до Тиквеша.

Многи пак овамошњи Срби, нарочито старији, узимају „сајбију“ у смислу Бога. Тако на пр. кад некога теше: „Не бој се, Бог је јак. Он је наш сајбија, или: Један је сајбија, или: милостив је сајбија, он што ће рекне тој ће бидне“ — и тако даље.

Још „сајбију“ узимају у смислу сопственика некога добра, на пр. „кој је сајбија од овој имање?“, или: „кој му је сајбија?“ или „куде је сајбија овога на пр. вола...?“ и тако даље.

„Сајбија“ у последњем смислу, у смислу сопственика турска је реч (од сајби).

Па према ономе што народ у многим случајевима под „сајбијом“ подразумева Бога; према ономе што је „сајбија“ турска реч и што старији људи (Срби) не верују и да има „сајбије“, биће, по моме бар мишљењу, да је ово веровање, као и сама реч, турско, и да је

---

[26]) Свинтула је једно место два и по часа далеко од лана. Тамо иду Срби чак из Куманова и траже лека у води што се налази у Свинтули.

дошло у наш народ од Турака, место веровања у друго које биће, о коме је наш народ слично овоме веровао.

Толико о „сајбији“ а сада да разгледамо даље воду.

Вода је у купалу доста врућа. Ваља знати да се ова вода не меша са хладном као по другим бањама што се меша, него је сама по себи толико топла. Изгледа да је веома оштра, а то се потврђује и казивањем овамошњих Срба, да, ако се човек више од једнога часа у њој купа, да ће му поћи крв испод ноката и из ушију. Је ли баш толико оштра, остављам веровању других.

По што смо разгледали ову воду, сада ћемо мало горе на Катлановско брдо, код „Пустих Авуза“.

*

Тек што сам, после купања, изишао пред купало, а другови ми се спремили да пођемо горе до „Пустих Авуза“. С нама пођоше и Л... и М... Тиквешани са својим женама, Ђурђом и Анастасијом. Сви скупа пођосмо из купала узаном стазом уз Катлановско брдо. На мах нам се, пред очима, указаше висоравни на овоме кршноме стењу око Катланова, и преко ових, тамо на истоку, равна поља. На мах могасмо преко онога кршнога стења да угледамо многе пашњаке по којима пасу стада оваца и са којих се, пашњака разлеже умиљати глас фруле српскога чобанчета. Али наши погледи лутаху и даље на исток; лутаху по ономе не-
номе кршноме стењу, кроз које се, тамо, амо,
. бесна Пчиња. А најзанимљивија на овоме стењу
ата орлова и дивљих голубова, која, може

бити, од вајкада овде станују, као и она у Биславским стенама.

По што се наследасмо овога дивнога природнога створа; овога колико страшнога толико и величанственога српскога краја, хајдемо сада у „Пусте Авузе“.

— То нам је опет једна стара, већ пропала зграда. Има неколико врата и неколико одељења. У једноме одељењу застасмо неколико Срба сељака из околине, где се купају. Пођосмо у средње одељење, кад тамо имамо шта и видети. Велико, скопљански озидано и помоћено купало (скоро колико и оно у доњој бањи), пуно бистром водом, али тако бистром, да би се и игла на дну његову видети могла. Ово ме је веома зачудило, а још чудноватија је змија она, која се тамо, амо, вијаше по води, док се на послетку не сакри. А што по која велика жаба трчкара по води, то ме неје тако зачудило. Ето ово је она змија („сајбија“), о којој смо јутрос пред купалом доле говорили, коју овамо држе за „сајбију“ ове воде.

Народ наш овамо не памти много о овим купалима, као ни о доњој оној бањи, која сада ради. Народ прича да су нам остала од наших старих: да су их правили наши стари, када је било српско царство и тако даље.

Прегледасмо редом сва одељења па изиђосмо на поље да мало седнемо и да се још мало наследамо овога, као што мало пре рекосмо, колико страшнога, толико и величанственога српскога краја.

После кратког одмора, пођосмо доле и ето смо опет пред доњим купалом. Овај дан прође само у излет

до „Пустиѣ Авуза“ и што смо после подне излазили уз Пчињу, по њеном страшном, кршевитом кориту, те хватали голубове и орлове.

Али у накнаду ономе што смо се данас тако мало забављали, приредисмо вечерас једну, да речем забавицу[27]). Ту бесмо скоро сви катлановски гости Срби. Л... и М... Тиквешани са својим породицама, неколицина из села Бали-Бегова, две породице из Куманова, оно Српче песнопојче из села Бардовца и нас тројица. Седели смо, причали, певали, све до пола ноћи, и то тако весело како могу само Срби из Тиквеша, Куманова и Скопља.

Далеко би нас одвело кад бисмо овде ређали све приче које вечерас наше друштво причаше; приче у којима се причало о српским прецима, о српским јунацима; далеко би нас одвело кад бисмо овде казивали све оне песме, које вечерас певаше друштво наше. Но ми ћемо пустити ево да нам попева само оно Српче

---

[27]) Срби у овоме крају, а и у Врањи и Куманову, овакву забаву, каква беше наша вечерас, зову «седењс» или «седењка». На оваквим се седењкама певају српске јуначке и љубавне песме (женске) и причају разне приче; играју воте и тако даље. Гусала овамо ретко у кога имаде, али се и без гусала певају јуначка песме, какве ћемо и ми вечерас чути. У многих Срба овамо имају Вукова дјела (I или II издање) и из њих сви редом читају песме на оваквим забавама.

Док би се песме из Вукових дјела читале, или оне из овога краја певале, сви би ћутали и слушали, а богме, многи плакали. Многи од писменијих Срба грађана знају и по ну песама из Вукових дјела на памет. Мој ујак на пр. ор Вукашиновић, погинуо у Приштини), знао је преко 200 на памет, па их је са највећом сладошћу певао.

песнопојче; да нам Ђорђе Ристић из села Бардовца попева неколико песама из његовога краја.

Ђорђе је дечко од 16 година. Школу неје учио. Од рођења је у Акй.Пашином чифлуку у Бардовцу. Пре две године је овде дошао, и то опет међу Србе и Турке, а дотле никуда неје ишао. Да овако пева научио је од својих старијих, које је, као дете, о славама или о сличним забавицама — слушао.

Ево наколико од тих песама:

Бан Вукашин[29])

Лицба личи два млада тела́ла,
Глас се чује дори до Стамбо̀ла.
Да ли ће се најде ју̏нак од јуна̀ка,
Да ми иде у Једрене града,
Да ми вати Бана Вукаши̏на,
Да г' донесе при царско колѐно?
— Бакшиш има млада ба̀невица,
Баневица, баневи кона̀ци.
Се навати Турче Бошња̀че
Па си јавна своје добро коње,
И отиде у Једрене града.
Чука, вика на баневи порти

---

[28]) У Вуковим дјелима у I књ. (издање од 1887) на стр. 326. наштампана је оваква песма под именом «Јуришић Јанко». Као што се из оне песме у Вуковим дјелима и ове овде, г[illegible] сам исписао, види, ова је песма варијант оне у Вуковим [illegible]лима. Ја сам је, од Ђ. Ристића, чуо под овим именом, тим је овде и јављам.

Искочила млада баневица
Отворила своји вити порти
Турче влегна у баневи двори.
Бане викна од висок' чардàка:
„Оди Турче моје побратимче,
„Оди Турче да повечѐрамо“
Туре на Бане мирно одговара:
„Вечѐрај Бане, мене се не вечѐра,
„Вечерај Бане и вино се напиј“.
Бане вечера и вино се напи,
Вино се напи и си се опи.
Тъг рипна Турче од свилна душека,
Па повр̀за Бана Вукашина;
Па г' потѐра по бели дрȕмови.
Коња си тера и песна си поје:
„Блазе си мене млада баневица
„Блазе си мене баневи конаци“.
Па отиде у Стамбола града,
Однесе Бана на царско колено.
„Еве ти светли царе Сулѐјмане,
„Еве ти јунак од јунака,
„Што увати Бана без орȕжје“.
Тој прашȕје Царе Сулејмане,
Тој прашује Бана Вукашина:
„Је ли море Бане Вукашине,
„Ће те прашам право да ми кажеш.
Одговори Бане Вукашине:
„Ће ти кажам ич не ти се бȍјам“.
Ца ли знајеш Бане Вукашине,
Зад смо били у Косȍво рамно,

„Кој ми 'згуби онолику војску“?
— „Тој ми беше Марко Краљевићи.“
„Је ли море Ване Вукашине,
„Ће те прашам право да ми кажеш.“
Одговори Бане Вукашине:
„Ће ти кажам ич не ти се бојам.“
„Да ли знајеш Бане Вукашине,
„Кьд смо били на воду Ситницу,“
„Кој ми 'згуби војску на Ситницу“?
— „Тој ми беше Милош Кобилићи,
„Ништан има коње бу̀дурасто,
„Будурасто и путоногàсто.“
„Је ли море Бане Вукашине,
„Ће те прашам право да ми кажеш“.
Одговори Бане Вукашине:
„Ће ти кажам ич не ти се бојам“.
„Кој ми 'зеде царче од колено“?
— „Тьј ми беше Реља Шестокрили,
„Што одлѐти до Сереза града.“
Тьг подвикна Царе Сулејмане:
„Ај ти море Турче Бошњаче
„Води Бана под Стамбола града
„Да му земеш русу главу“.
Изведе Бана Турче Бошњаче,
Изведе га у царске ливàде
Тепа, тепа не мож' да г' утепа,
А Бане му мудро одговара:
„Ај ти Турче моје побратимче,
„Ја отидни у Једрене града,
„Ја донеси моја остра сабља.

„Она сече коњи и јунаци.“
Јавна Турче своје добро коње,
Па отиде у Једрене града,
Па узеде баш Банева сабља
Па се врати по бели друмови
Коња тера и песна си поје:
„Блазе си мене млада баневица,
„Блазе си мене баневи конаци.“
Па отиде у Стамбола града,
Па искочи у царске ливаде,
Па потрже сабља од ножница,
Да исече Бана Вукашина.
Вади, вади не ће да се 'звади,
А Бане му мудро одговори:
„Ај ти море Турче Бошњаче
„Пушти мене моја десна рука
„Да истргнем сабља од ножница
„После ће ти ја додадам“.
Измами се младо Турче,
Опушти му десна рука.
Бане трже сабља из ножница
Па удари на Турче Бошњаче.
Одсече му турска глава,
Све што нађе све посече,
Па и цара у Стамбола.
Па се врати у Једрене града.

Девет Бојковчића[29]).

Лицба личи два млада телала,
Глас се чује дори до Стамбола.
Да ли ће се најде јунак од јунака
Да отиде у Тесна Клисура
Да уватн Девет Бојковчића.
Навати се Осман Токајлија
И још младо Турче Усејинче.
Влегнаа си у царски јарови,
Одбраа си два коња зелена,
Отидоа по бели друмови,
Па дојдоа у Тесна Клисура.
Чукав, викав на вити порти
Искочила стара Бојковица,
Проговара стара Бојковица
„Кој' тој чукав на вити ни порти“!
Проговара Турче Усејинче:
„Отвори ни стара Бојковице
„Ни озебнаа ноге до колена
„Ни озебнаа руке до лаката“.
Одговори стара Бојковица:
„Па и гости ако сте ми,

---

[29]) У Вуковим дјелима у књ. I (издање од 1887), стр. 15 наштампана је песма под именом «Бог ником дужан не остаје»; у «Српству» за 1888. година III) у броју 17, штампана је песма из Куманова «Кучка Павловица»; ја сам прибележио онакву каква је у Вуковим дјелима, из врањск. окр. и у обадвема песмама, т. ј. и у оној из врањ. окр. и у Вуков. дјелима. подједнако сграда Павловица и за исту кр А поред те три песме ево и ове четврте у којој ст а Павловица.

„Не ви отвàрам у ниједно време.“
Мало час је стара Бојковица
Испратила снава Павловица:
„Иди снаво, иди Павловице,
„Иди види на вити ни порти,
„Да ли су јоште онија двојица“?
Павловица ојде и отвори.
Силно влегнаâ обадва Турчина,
Силно влегнаâ љуто зборнâ:
„Кажи, кажи стара Бојковице,
„Куде су ти девет кључа,
„Куда ти легав девет Бојковчиња“?
Проговâра стара Бојковица:
„Ја ги не знам ете тражите ги“.
„Кажи, кажи стара Бојковице,
„За што сьг ће да ти исечѐмо,
„Исечемо ноге до колѐна,
„Исечемо руке до лаката“.
Бојковица не ће да ги каже
Ји исекоâ ноге до колена,
Ји исекоа руке до лаката.
И на Бојка и на Бојковица
Извр̀тели им очи из главу,
Па зборише на снава ги:
„Кажи, кажи млада Павловице,
„Зарем ти си млада и зелена,
„Да не те сечемо и тебе.“
Ч лаши се млада Павловица
извади девет реда кључи
отвори девет доњи избе.

Улегнàше Турци у избите,
Затѐкоше девет Бојковчића
Сви заспàли како и поклàни,
Закачѝли сабљи на зидови.
Приватѝше обадва Турчина,
Подврзàше девет Бојковчића.
Кьда десна закачѝше рука
Најмалога сина Бојковога,
Разбуди се млади Стојанче,
Разбуди се па подвикна:
„Стан'те, стан'те мили браћа,
„Дошли су ни два Турчина“.
Разбудише се сви те Бојковчићи,
Разбудише се, али поврзани.
Ги извели по бели друмови.
Кьд су били до половин' пута,
Проговори млади Стојанче:
„Ај ти Турче Усејинче
„И ти море Осман Токалијо,
„Пуштите ме ја сам најмали
„Куде ће идев моји осам браћа,
„Куде ће они туј и ја ће идем
— — — — — — —
— — — — — — —

Наш певач не знаде даље да рецитује ову песму, него је на моје захтевање исприча, и то овако

— По што су пустили Стојанчета, он се укр и врати се кући; узе оружје и врати се, стиже Тур са браћом му, оба Турчина посече и браћу ослобо

па се повратише кући. Кад су дошли кући, узму лоја и катрана па намажу Павловицу и запале је за то што их је издала Турцима.

Патрўно пиле шарено,
Што си толко бело црвено,
Што си толко убаво?
Да ли си од земљу никнàло;
Да ли си од Бога паднàло;
Да ли те роса зароси;
Да ли те пороj донесе;
Да ли те ветар довеја;
Да ли те овца ојагњи?
Ни су од земљу никнало;
Ни су од Бога паднало;
Ни ме роса зароси:
Ни ме пороj донесе;
Ни ме ветар довеја;
Ни ме овца ојагњи
— Но ме је мајка родѝла,
На дњ на Велѝгден.
Со вино ме запојѝла,
Со млеко ме забањàла,
Со шећер ме заранѝла
— За тој су толко бела црвена!

Лома Мита болна лега,
Никој њума не верўје,

Кој гу њума верӯје
Ми отишал у Софѝја;
У Софија млад спајѝја.
Каву вари и се фали:
„Ја што имам посестрѝму
„Посестриму мому Миту,
„Како њума никој нема.
Мома Мита болна лега,
Лежѐјки си књига пише,
Па гу праћа у Софѝју.
У Софѝја млад спајија
„Јел' Софѝјо, млад спајијо,
„Да ли знајеш што писӯје,
„Што писије бела књига,
„Бела књига црни писма?"
Књига пише — Мита болна.
Понудица је од Сѐница
Од Сеница лубенѝца;
Од Софија леблебѝја;
Од Стамбо̀ла суво грујзе.
Си отишал млад спајија,
Да си земе опроштење.
Коња води, пешке оди;
Леба носи гладан оди;
Вода носи жедан оди;
Само да затече живу Миту.
Штом си дојде до село то
Он си јавна добро коње.
Коње тера пушки фрља,

Да дочује мома Мита!
Го дочула стара баба,
Он прашује стару бабу:
„Је ли бабо, стара бабо,
„Да ли ви је здраво село,
„Да ли су ви здрави момци“?
„Здраво ни је село, здраво,
„Сал ни јучер једна умре,
„Умрѐла ни мома Мита“.

Искàчај Видо на мала врата,
Ја да ти видам твоји руси коси.
Ја да ги пишам, напишам,
Па ће си идем у Стамбол.
Кьд ће ми текне за тебе,
Ја ће си бркнам у џепови;
Ће си извàдам бела књига,
Бела књига црно пѝсмо.
Кьд ће ти видам твоји руси коси,
Ће ми помѝне туга та!!
Искачај Видо на мала врата,
Ја да ти видам твоје алтьн чело.
Ја да га пишам, напишам,
Па ће си идем у Стамбол.
Кьд ће ми текне за тебе,
Ја ће си бркнам у џепови.
[illegible] извадам бела књига,
[illegible] књига црно писмо.
[illegible] ће видам твоје алтьн чело

Ће ми помине туга та.

Искачај Видо . . . . . и тако даље, пева редом „гајтан-већи“, „црни очи“, „бело лице„ и „танка снага“.

Толико са песмама.

Сан нам прекрати веселье и одосмо да спавамо. Сутра дан смо се могли пробудити тек око осам часова. Последњи пут смо, овога доласка у Катланово, овога дана разгледали околину и растали се, како са веселом дружином — Србима из Скопља Тиквеша и Куманова, тако и са величанственим овим српским крајем. — Око једнога часа после подне, баш по врућини, кренусмо се у Куманово.

*

Данас је била недеља. Ми смо се враћали ис тим оним путем, којим смо и дошли, те смо могли сретати многе гомилице лепо одевених Срба и Српкиња. Напред иду мужи или момци, а за њима, дивно одевене у српском руву, жене или девојке. Извезене женске ћурдије или девојачке сàје (горње женске и девојачке летње хаљине), скупоцени ђердàни и големи нàнизи на женскињу, велику пажњу нашу привукоше. Од грла до пафти је сам карàгрош (иде 8 гроша), аустријски талир (иде 20 гроша), рубља сарчлија (иде 17 гроша) и диреклија (иде 22 гроша), а међу ог новцем и по који сребрн новац из доба Немањ наших.

Уживајући у оваквим братским осећајима према овим Србима и Српкињама, пројурисмо, и не осетивши како, кроз скопљанско поље и ето нас на међи скопљанскога и кумановскога окр.; ето нас опет код села Рамановца. Од Рамановца изиђосмо на Велешки пут и ето нас у Куманову.

*

Успомена на овај дивни и величанствени српски крај, на Катланово и скопљанску околину; братски осећаји према Србима у овоме крају, натераше ме да о овоме српскоме крају и Србима у њему прозборим ово неколико речи. Надам се пак, да ће се наћи још много браће Срба из Краљевине Србије, који ће поћи у овај српски крај, у средину ових врсних Срба, па да се боље са њима упознају, јер ово што сам прозборио — то је колико је могло најмање бити.

На Крстов дан 1890
Врање.

Јован Х. Васиљевић
философ.

СРПСКЕ НАРОДНЕ ПЈЕСМЕ ИЗ ОКОЛИНЕ ХЕРЦЕГ-НОВСКЕ

СКУПИО В. РАДОЈЕВИЋ

I. Јуначке

Бој Црногораца с Махмут пашом.

На тисућу и седме стотине,
Деведесет и шесте године,
Махмут везир совјет учинио,
А на совјет Турке сакупио

Ја сам је добио с оваким називом:

Пјесна от боја, бившаго 1796 љета Господња, међу Црногорцима и Берђанима и Махмутом, везиром от Арбаније, Бјелопавлиће, више града Спужа, у село Мартиниће.

Исте ријечи налазе се по више дотичне пјесме, коју ми је повјерио мој пријатељ Божо М. Радовић учитељ, а нашао је међу старим списима свог покојног дједа Јокана, о коме би вриједно било коју проговорити. Али другом приликом. Само ми је наспомену ти, да се овај вриједни старац — и ако је живио на селу и о земаљској привриједи — бавио и књижевношћу: примао је разне онда шње белетристичне листове, алманахе и т. д., што је и до дан данји сачувано у прилично ј количини. Јавно није писао ништа, колико је мени познато, али држао је дневник и биљежио све главније и гла

У бијелу Скадру на Бојану:
Сву господу турску изабрану;
А 'вако је ријеч говорио:
„Ево згода моји витезови,
Да ми силну војску сакупимо
И да Црну Гору освојимо,
Црну Гору и приморје равно,
(Како јесмо жуђели одавно)
До бијела града Дубровника —
То је моја жеља превелика.
Ето нема у Боке которске

није у свом животу. И ову је пјесму такође овај вриједни старац од њекога преписао и сачувао нам је. — И пјесма и натпис — све је то писано старим правописом, што сам ја исправио по захтеву новијег правописа, задржавајући у препису вјерно терминологију оригинала.

О истом случају налази се пјесма у IV. књ. Вуковој (стр. 68, по којој и ми стављамо јој назив) иза које пјесме слиједи друга, са свим другог садржаја, са натписом: «Опет Црногорци и Махмуг паша». — Под првом пјесмом у астериску вели Вук: «Ја за цијело мислим да је ове обадвије пјесме о боју Црногораца с Махмут пашом начинио црногоуски владика Петар I. (садашњи св. Петар), па су послије ушле у народ и идући од уста до уста колико се могло догоњене према народним пјесмама» и т. д. До душе, и ја се слажем с Вуком за прву пјесму, по што су у Вуковој са свим изостављени њени особити изрази из моје, као н. пр. датум битке: «(И)јулија дан јеланаости. — Баш на празник свете Ефимије» и т. д.; а уз то Вукова је без сликова, изузевши њеке на 72 и 73. страни, док моја је већим дијелом прожета римама, што је очевидно да не потпуно одговарати оригиналу владичину. — И у збирци Осветниковој налази се пјесма истог мотива, у што краћим потезима изложена од Вукове. Доста је кад кажем, да је краћа од [illegible]ве 55, а дужа од моје 13 стихова, поред све њене су[illegible]ти и недостатка у погледу стварности.

[illegible] у натпису, тако и у пјесми кад и кад акузатив за[illegible]је [illegible]окал с предлозима у, и на, и обрнуто.

Принципова брода никакова,
Ни голема у приморје монка,
Но све пође у Талију равну,
Да чувају Млетке од Француза,
Који 'но су наши пријатељи,
И они ће нами помоћ дати,
Како су ми скоро обећали
На та' говор што смо вијећали.
Црна Гора није у јединству,
С нами боја учинити не ће,
Јер ја имам неке пријатеље,
Који 'но су лакоми на благо, —
Учинићу што је мени драго.
Али ево моје ране љуте:
Брђани ми затворише путе,
Тер не могу саставити војску
И' све равне земље Арбаније,
Арбаније и Ерцеговине;
Него хоћу прије ударити
И сва Брда огњем опалити:
Поставићу на Никшиће табор
И зелени разапети чадор,
Пак' отолен дијелити војску:
Једну право пут новске крајине,
Што је наше било од старине;
Друга војска ваља да се врне
И да иде преко Горе Црне,
Да удари на приморје равно —
То ће бити и принципу тавно —;
Треће — ево по мору бродове,

Нека возе бунбе и топове,
Прах, олово и другу. захиру,
Да о боју раде и на миру[2];
Поставићу брата Имбраима,
У Новоме бијеломе граду,
Нека за ме и Латини знаду;
А синовца, младога Мехмета,
У Дубровник, нека господује,
Да се ово на далеко чује".
Ал' не рече Турчин ако бог да,
Као што му ни помоћи не ће.
Пак написа листак књиге бјеле.
И шаље је до Петра владике
На Цетиње на сред Горе Црне.
У књизи га мило поздрављаше
И овако Махмуд бешјеђаше:
„Пријатељу Петровићу Петре!
Ево хоћу сакупити војску
И огњене обратити вјетре
На Пипере и Бјелопавлиће,
Да оборим мало и велико
И опалим огњем св колико;
Но ако ћеш да смо пријатељи,
Немој помоћ Брђанима дати,
И њихово робје пуштавати
Да утече у Горици Церној".
Кад владика књигу прочитао,
[illegible]орце на збор саставио,
[illegible]рони, овако говори:

[illegible]ире, — ради слика.

„Црногорци, моја браћо драга!
Ево ме је књига допанула
Од Махмута паше Бушатлије,
Да он купи силновиту војску
На Пипере и Бјелопавлиће.
Видите ли да се посилио
Од када је приђе доходио
И проз нашу земљу прогазио,
А нелогу клетву запазио,
Те нам кажу Турци Кошћелице
И трзају наше утробице.
Но сад, браћо, ако бога знате,
Да идемо у Бјелопавлиће,
Да чекамо Махмута везира“!
Црногорци када разумјеше,
Који 'но се на збор намјерише
У свакога срце узиграло,
Договорне тврду вјеру дају,
Да Брђане нигда не издају.
То владика једва и чекаше,
Видећ' слогу тер се весељаше,
Пак овако паши одговара:
„Што ми пишеш, Махмуте везире,
Да не дадем помоћ Брђанима,
То ми немој јопет споменути,
То ми не да закон учинити;
А што кажеш силновиту војску,
Спомени се, Махмуте везире,
Да је сила у бога једнога!
Ако си се пашо посилио,

Јер си с војском приђе долазио
Кад сам био у земљи Мошковој,
Јер си моју цркву опалио
И манастир на поље цетињско,
И проз Црну Гору прогазио
Преко вјере и на пријевару
Без жестока боја крвавога, —
Ти си тешке ране ударио
Свакојему редом Црногорцу
На сред жива срца јуначкога.
Ове ране подносити неће,
Бог ће дати да их и освете!
Но се прођи брдске сиротиње,
Не вријеђај ране црногорске,
Да те љута змија не удари“!

За то везир не обраћа главе,
Но подиже и окупи војску
На дољане више Подгорице;
А владика топе ужижаше
На високу гору Вртијељку;
Главарима књиге оправљаше,
Да кликују браћу Црногорце
И да иду у Бјелопавлиће;
Пак покличе на ближње сушество*)
Цетињане и друге јунаке,
Који 'но се онден намјерише,
И отиде у Бјелопавлиће
Су стотину и педесет друга.

суседство.

Боже мили на свему ти фала!
Кад то чуше млади Црногорци,
Који носе срце на јунаштво, —
Како хитро на ноге скочише
И шарене пушке прифатише!
Оставише мајке и љубовце
И чобане, у планини овце,
Сваки хита за владику пита
Докле су га били сустигнули.
Преко воде Зете прегазише,
На Слатину табор учинише
Према Спужа, града крвавога[3]:
Махмут пење бијеле шаторе
Више Спужа према Дерденеза,
Под зеленом гором Височицом.
Код владике војске три хиљаде,
Код везира тридесет хиљада.
Али што је код владике војске,
То су мрки из планине вуци;
Што пред војском јесу човође,
То су, побре, орли криловити;
Што ли млада момчад барјактари,
Оно јесу соколови сиви.
Телар чини у војску везире:
„Тко живога уфати владику,
Ево њему Зета, земља равна,

---

[3]) Мјесто *Спужу граду*.... — у својој синтакси г. Ж. вић вели (у претресу локала) о приједлогу *према*: „С предлогом локал показује што и генитив с истим предл само је локал много обичнији н. п. Кад је паре био *према цр*

И у Зети три бијела града,
И сувише три товара блага".
Вели Јакуп Сердаревић ага,
И делија Мехмет Кокотлија:
„Ми ћемо га уфатити жива
И довести тебе под шатором".
Но не веле Турци ако бог да,
Као што им ни помоћи не ће!
А владика дозива главаре,
Да подигну и окупе војску
Пред бијелом црквом ахранђелском;
Ту и' наук и благослов дава
И вишњему бог' препоручава,
Да он војски буде предводитељ
А Турцима скоро побједитељ.
Сва се војска богу помолила
И часнијем крстом прекрстила.
У четвртак војску уредише,
А у петак Турци ударише.
(Ијулија дан једајести,
Баш на празник свете Ефимије).
Боже мили, чуда великога!
Како грми звека от пушака,
Како л' трубби хиска[1]) от јунака,
И како је магла притиснула
Од силнога праха и олова,

Зукову рјечнику стоји: „Хиска. f. (у Ц. г.) vide ванише хиску и весеље —", тако у оригуналу пјесме а је писац био написао *хиск*, па умрљао прстом оно од: *ха*

А у маглу пушке сијевају.
Не би рек'о, драги побратиме,
Да је оно бојак огњевити, —
Него: судњи данак страховити!
Шест сахата боја жестокога
Поносе се војске по мегдану.
А кад било дневи око подне,
Црногорци, тако и Брђани —
Сви на помоћ бога покликнуше,
У једанак пушке упалише,
А једанак јуриш учинише,
Ћерајући Турке, сијекући,
До табора и до Дердемеза.
Да је коме стати и гледати
Тешку бруку Махмута везира:
Како бјежи главом безобзира,
Без турбана и без буздована,
А без себље и без коња врана!
Ту погибе војске од Турака:
Више него петнаест стотина,
И сувише аге и бегови
И памине биране делије,
Којијема донесоше главе
На Слатину пред кулом бијелом,
Међу њима Јакупова глава
И делије Мехмет — Кокотлије,
Који 'но се бјеху зафалили,
Да ће жива уфатит' владику.
Који онде у бој не падоше,
Срећни бише, јера утекоше,

Оставише зелене барјаке,
Самур-капе, црљене доламе
И свијетло јуначко оружје.
Ту погибе од стране христјанске:
Све на броју друга осамнаест,
Међу њима три добра витеза:
Крцун Савов из мјеста Бјелица,
И барјактар Станко с Љуботиња,
И од Брдах Војводићу Бего. —
Њима име нигда не умира,
Кад разбише Махмута везира.
Бог им дао у рају насеље,
Осталијем здравље и весеље![1])

Смрт Смаил-аге Ченгића*.

Пошетала два сокола сива
Про Цетиња преко поља равна,
Једно Машан а друго владика;
Шетајући разговарају се:
„О Машане, мој мили синовче!

---

[1]) У овој песми било је писано самогласно *р* са *ер*: церни, Берђани, кервни и т д.

*) У својој IV-ој књ. народнијех пјесама описао је Вук смрт Смаил-аге Ченгића — „истинити догађај" — (стр. 458—463): за тим слиједе три пјесме о истом догађају (стр. 463—504); а у нотацији под трећом — задњом — пјесмом вели Вук: „Ја имам још четири пјесме о овом догађају, које су у главноме све налик на ову прву, а у начину се мало разликују једна од друге". Ваља да ово неће бити ни једна од поште четири Вукове, јер се много разликује од свих трију :ових. — Вук је писао *Ченгијћ* м *Ченгиће*. (Гледај о томе у „О српском језику", од Јована Живановића, стр. 169—171.)

Знаш, Машане, није давно било,
Ево назад три године дана
Кад удари Ченгић Смаил ага,
Кад удари на Граово равно,
Дочекаше наши Црногорци,
Удрише се огњем из пушака,
Погибе нам неколико друга
И нашије седам Петровића,
А и јадни Станишић Стеване?
Свије' но смо, брате, осветили,
Ал' нијесмо Станишић — Стевана; —
Срамота је и свој Гори Црној,
А камо ли кући Петровића!
Но, Машане, мој мили синовче,
Ваља да га како осветимо"!

А Машан му сијерно проговара:

„О владико, славни Господару!
Ја сам чуо ђе кажују људи:
Ево горе у село Дробњаке
Има добар јунак на мегдану,
Добар јунак и људи га фале,
А на име Церовић Новица;
Но му пиши лист књиге бијеле,
Да је брже на Цетиње равно; —
Он ће теби осветит' Стевана
И погубит' Ченгић — Смаил-агу".

Кад владика ријеч разумио,
Машану је 'вако бесједио:

„О, Машане, мој мили синовче!

Ти отиђи у биљарду**) моју,
У биљарду у танку камару*_*),
Па дофати дивит и артију
И напиши лист књиге бијеле,
Па оправи књигу у Дробњаке,
А на руке Церовић — Новици;
Овако му у тој књизи пиши:
„„Поздравља те Петровић владика
Са Цетиња са сред поља равна
Да си брже њему на Цетиње““.
Кад је Машан ријеч разумио
(У млађега поговора нема),
Брже јунак у биљарду пође,
У биљарду у танку камару,
Па дофати дивит и артију,
Све написа што рече владика.
А када је књигу накитио,
Довикнуо слугу Милована,
Па му 'вако био бесједио:

**) «До 1847 год. није било ни једне куће на Цетињу, осим манастира, у којему су сједиле црногорске владике. А те године владика Петар II сазида себи конак одвојено од манастира у растојању неколико корака. Конак овај разликује се од манастирских ћелија само тијем, што се види на четири угла ограде (око њега) четири куле, које опомињу гледаоце на средњевјековне замкове и великашке станове.

«Конак овај прозван је у народу *биљарда* с тога, што је владика набавио у њ билијар, и што се од тада почело играти на Цетињу у конаку билијара и карата» (Гласник срп. тва, књ. XL). Пјесма је дакле спјевана послије не.

Собу. *Камара* долази од итал. camera.

„Миловане, моја вјерна слуго!
Ево теби лист књиге бијеле,
Понеси је брже у Дробњаке,
А на руке Церовић — Новици;
Али да си брже на Цетиње“.
Кад Милован ријеч разумио
(У млађега поговора нема),
У десницу књигу прифатио,
Па с' отоле јунак подигнуо.
Куд гођ пође, у Дробњаке дође
Под бијелу Новичину кулу,
(То је доба у по ноћи било).
Па удара алком на вратима.
Кад то чуо Церовић Новица,
Скочи јунак к'о да се помами,
У десницу зграби џефердара,
Па излази кули на пенцере
И овако био бесједио:
„Ко удара алком на вратима,
У живо му срце ударила“!
Проговара слуга Миловане:
„Не бој ми се, Церовић — Новица,
Него сађи пред бијелу кулу,
Ево теби књига са Цетиња
Од нашега Петровић — владике“.
Кад новица ријеч разумио,
На кули је отворио врата,
(А све држи пуста џефердара,
Е се Новак боји од Турака),
Па ето га пред бијелу кулу.

Кад га виђе слуга Миловане.
Предаде му лист књиге бијеле,
Па отоле крене пут Цетиња.
А кад Новак књигу проучио
И кад виђе што му књига пише,
Сам је собом ријеч бесједио:
„Фала да је богу истиноме,
А шта сам му јунак урадио,
Па ме прешно[1]) зове на Цетиње“!
Ал' на ино Новак не могаше
Већ оправи себе и ђогина,
Па се баца ђогу у рамена
И поћера семптом и ћенаром.
Кад се ђого поља добавио,
Узалуд га Новак сустезаше —
Не дâ му се ђого сустегнути,
Већ три копља у напријед скаче,
А четири пољем широкијем.
Кад је Новак низ Цетиње био,
Угледа га Петровић владика
Са пенцера од бијеле куле,
Па дозивље Машана синовца:
„О, Машане, мој мили синовче!
Који ј' оно на коњу делија

---

[1]) Мјесто: *хитно, журно.* — *Преша, прешно* долази од итал. pressa, pressante, прем да је у Вукову рјечнику кена као властита српска ријеч. «Шта ће нам италијанска и прешно (pressa, pressante), кад имамо своје ријеча, хитост, *хитан* посао, *журба, журење, журно*» (Скупљени списи, св. I., стр. 131).

Про нашега поља широкога,
Те је коња вучки уморио
И у б'јелу пјену обукао"?

А Машан му смјерно проговара:
„О, владико, славни Господару!
Ја би' рек'о, и би' се заклео,
Да је оно Церовић Новица, —
Што по њега јеси поручио,
Да ти прешно на Цетиње дође".

Кад владика ријеч разумио,
Оваку му ријеч бесједио:
„О, Машане, мој мили синовче!
Ти позови двије вјерне слуге,
Да изађу пред бијелу кулу,
Да му приме коња и оружје".

Кад владику Машан разумио
(У млађега поговора нема),
Брже зове двије вјерне слуге:
„Бога вама, двије вјерне слуге,
Изађите пред бијелу кулу,
Дочекајте онога јунака
На ђогину коњу великоме,
Примите му коња и оружје,
Па га вод'те на бијелу кулу".

Вјерне су га слуге послушале —
Изађоше пред бијелу кулу,
Дочекаше Церовић — Новицу,
Примише му коња и оружје,
Па га воде на бијелу кулу

У камару Петровић — владике.
Кад је Новак у камару уш'о,
Самур — капу узе у десницу
Па владици смјерно приступио,
Пољуби му руку и кољено,
А он њега у бијело лишце;
Крај себе му мјесто начинио,
Частио га кафом и ракијом,
Па му ваку ријеч бесједио:
„О, Новаче, моја вјерна слуго!
Ни ти питаш, ни ја теби кажем
За што'но сам по те поручио,
Да ми прешно на Цетиње дођеш. —
Знаш, Новаче, није давно било
Кад удари Ченгић Смаил-ага,
Кад удари на Граово равно, —
Дочекаше наши Црногорци,
Удрише се огњем из пушака,
Погину нам неколико друга,
И нашије' седам Петровића,
А и јадни Станишић Стеване,
Погуби га Ченгић Смаил ага;
Свије' но смо, брате, осветили,
Ал' нијесмо Станишић — Стевана,
Па је срамно и свој Гори Црној,
А камо ли кући Петровића.
Но, Новаче, моја вјерна слуго,
Т- сам чуо ђе говоре људи,
си добар јунак на мегдану;
л' се мог'о поуздати у се,

Да осветиш Станишић — Стевана:
Да погубиш Ченгић — Смаил-агу,
Да погубиш, ја л' доведеш жива?
Честита ћу тебе учинити:
Б'јелу ћу ти саградити кулу
На Цетињу крајем моје куле.
Док кољена буде Петровића,
Никада ти блага мајкат'[2]) неће".
Кад Новица ријеч разумио,
Поскочио на ноге лагане,
Пољубио владику у руку,
Па му' ваку ријеч бесједио:
„Господару, Петровић — владико!
Кунем ти се, а вјеру ти давам,
Да ћ' осветит' Станишић — Стевана:
Погубити Ченгић — Смаил-агу
Погубити, ја л' довести жива —
Да би' знао да би' погинуо"!
Кад владика ријеч разумио,
Машио се руком у џепове,
Извадио стотину дуката,
Па и' дава Церовић — Новици:
„На то теби, Церовић — Новица,
Докле дођеш у село Дробњаке,
Да се мало понапијеш вина".
Отоле се Новак подигнуо,

---

[2]) Ја мислим, да и ова ријеч долази од италијанског (mancare), премда је у Вукову рјечнику убиљежена као властита српска ријеч и са *ањ* мјесто *ј*: *мањкати*.

Па окрену у село Дробњаке.
А кад дође у село Дробњаке,
А на своју пребијелу кулу,
Ту је трудан мало починуо,
Па дофати дивит и артију,
Те написа лист књиге бијеле,
И шаље је Гацку широкоме,
А на руке Ченгић — Смаил-аги;
Овако му у тој књизи пише:
„О јуначе, Ченгић — Смаил-аго!
Сад је теби згода долазила,
Да нам дођеш у село Дробњаке,
И по њему да купиш араче;
Али саде али икадаре“!

Кад Ченгићу књига допанула.
Књигу штије, а на њу се смије,
Па искупи тридесет момака
И окрену селу Дробњацима.
Кад је дош'о Ченгић Смаил-ага,
Кад је дош'о у село Дробњаке,
А на б'јелу Новичину кулу, —
Лијепо га Новак дочекао,
Па га части кафом и ракијом;
А када су мало починули,
Прогговара Церовић Новица:
„Сада, аго, кад је теби драго“!
Ал' да видиш Церовић Новицу,—
Заставе је био учинио:
чекаше Ченгић — Смаил-агу,
Дочекаше огњем из пушака,

Погубише тридесет Турака;
Ал' побјеже Ченгић Смаил ага;
И заиста побјегнути ћаше,
Но му не дâ Церовић Новица,
Већ се момче за њим натурило,
Сусрете га на крај поља равна
И пасју му посијече главу,
Па је носи на Цетиње равно,
А на руке Петровић — владици;
Владика га дочекао дивно
И љепшијем даровао даром[3]).

Како је чинио, онако је и прошао.

Војску купи, од Пазара Мујо,
Војску купи, иде на Котаре,
Робље роби и сијече главе:
Посијече бана Задранина,
И јаднога од Котара Јанка,
И Јанково све осам синова;
И зароби осам невјестица
И Јанкову ојађелу љубу,
И Марицу лијепу ђевојку;
Па с' отале Турчин подигнуо.
Ал' да видиш Јанкову љубовцу,
Сакрила се мосту за ћуприју
Докле 'но су пролазили Турци,

---

[3]) Од гуслара Илије Тошића.

Па се врати назад у Котаре
На њезину пребијелу кулу;
Ал' јој бјеше пуста опаљена!
Па је кулу нешто поправила;
А носаше чедо под појасом.
Док бријеме на вријеме дође,
Мало је чедо породила,
Мало чедо, ал је мушка глава;
Крстила га Јанкова љубовца
И дивно му име нађенула,
Дивно име Јанковић Ненаде;
Ранила га медом и шећером.
Виши Ненад од двије године,
Него други од седам година;
Виши Ненад од седам година,
Него други од петн'ес' година.
Кад му бјеше петнаес' година,
Сјетио се коња и оружја:
Припасује свијетло оружје,
Па се ђогу баца у рамена
И отиђе низ пјане механе
Са сердарим пити ладно вино.
Вино пио седам осам дана,
А о свачем говорили људи,
Понајвише о добру јунаштву:
Ко је више песјекао глава,
Ко ли више добио мегдана;
ри нешто Јанковић Ненаде.
говоре котарски сердари:
Мучи, д'јете, Јанковић — Ненаде!

Него тражи мила баба свога,
Баба свога и осам ти брата,
И до осам својих милих снаја
И Марицу сестру од матере,
Што јој Турци љубе лишце б'јело".
Мучи Ненад, ништа не говори,
Но поскочи на ноге лагане
И окрочи добра коња свога,
Па ево га двору бијеломе
И срдито мајци проговара;
„О, старице, моја мила мајко!
Ко погуби мила баба мога,
Баба мога и осам ми брата?
Ко зароби осам мојих снаја?
Ко зароби Марицу сестрицу?"
Плачући му мајка казиваше,
Све му каза шта је и како је. —
Кад то чуо Јанковић Ненаде,
Извадио из торбе буклију
И напи се жежене ракије,
Па старици мајци бесједио:
„О, старице, мила моја мајко!
Идем трудан мало починути;
А кад први пјевци запјевају,
Пробуди ме, ако бога знадеш,
Да осветим мила баба свога,
Баба свога и осам ми брата,
И милијех својих осам снаја
И Марицу милену сестрицу".
То изрече, оде у душеке.

Спава Ненад три четири сата;
А кад п'јевци тице запјеваше,
Пробуди га остарела мајка.
Скочи Ненад на ноге лагане,
Умио се и богу молио,
Па оправи себе и ђогина,
Ђогину се баци у рамена,
Па он рече: „Остај збогом, мајко!“
Она њему: „Ајде збогом, синко!“
Оде Ненад гором пјевајући,
Оста јадна мајка кукајући.
Језди јунак Јанковић Ненаде,
Језди јунак преко равна поља,
Као зв'језда преко ведра неба,
Доклен ладну воду наодио
И на води осам бјеланица,
Ђе бијеле платна бијелога;
Па им 'вако Ненад бесједио:
„Бог на помоћ, осам бјеланица!“
А оне му боље прифатиле:
„Да си здраво, незнана делијо!
Опет Ненад 'вако бесједио:
„Бога вама, осам бјеланица!
Дајте мени мало воде ладне.
Да напојим себе и ђогина“.
Проговара осам бјеланица:
„Бога нама, незнана делијо!
Ова вода није добра оће
За уморна коња и јунака,
Него пођи мало наприједа,

Па ћеш наћи другу воду ладну,
А на води Марицу ђевојку
Ђе бијели платна бијелога,
Па заишти у ње воде ладне
И напоји себе и ђогина“.
Кад то зачу Јанковић Ненаде,
Метну руку у џеп од доламе,
Па извади до осам дуката,
Те дарова осам бјеланица
И 'вако им био бесједио:
„На то вама, осам бјеланица,
Да купите за платно сапуна,
Да вас не би була укорила
Колико сте сарчиле сапуна“.
Отолен се Ненад подигнуо.
Мало вр'јеме за тим постајало,
Доклен нађе другу воду ладну,
А на води Марицу ђевојку
Ђе бијели платна бијелога,
„Бог на помоћ“ па јој називаше;
Ђевојка му боље прифатила:
„Здраво био, незнана делијо!“
Опет вели Јанковић Ненаде:
„Бога теби, лијепа ђевојко,
Дај ти мени мало воде ладне,
Да напојим себе и ђогина“.
Кад то чула Марица девојка,
Подавила скуте и рукавце,
Па Ненаду воде заитила;
А када је Ненад напојио,

Напојио себе и ђогина,
Ђевојку је богом сестримио:
„Богом сестро, лијепа ђевојко!
Кажи право, тако била здраво,
Ђе су двори од Пазара Муја.
Је ли Мујо на бијелој кули,
И је ли се јунак ожених,
И има ли од срца порода?“
Проговара Марица ђевојка:
„Кад ме питаш, незнана делијо,
Кад ме питаш, да ти право кажем
Ђе су двори од Пазара Муја,
Је ли Мујо на бијелој кули,
И је ли се јунак ожених,
И има ли од срца порода —
Она кула, што је понајвиша,
Око куле велика авлија
Сва је, пуста, главам окићена:
Једна глава мила баба мога,
Мила баба и осам ми брата,
Оно ј' кула од Пазара Муја;
И он није на бијелој кули,
Но је пош'о доље низ механе,
Да с Турцима пије ладно вино;
И јесте се ожених Мујо,
И он има два близанца сина“.
Кад то чуо Јанковић Ненаде,
ну руку у џеп од доламе
извади два цекина жута,
дарова Марицу ђевојку:

„На то теби, лијепа ђевојко,
Да ти купиш за платно сапуна“.
Да те не би була укорила
Колико си сарчила сапуна“.
Отолен се Ненад подигнуо,
Ево ти га право у Пазаре
На бијелу Мујагову кулу.
Ту наоди булу Мујагову
Ђе му шика два близанца сина.
Ал' да видиш Јанковић — Ненада —
Узимље јој два близанца сина,
Па и' коље као јањад малу,
Па по кули покупио благо;
Заробио булу Мујагову,
Па отиде низ пјане механе,
По механам пије ладно вино,
А нагони булу Мујагову,
Да са њиме пије ладно вино.
То се чудо на далеко чуло,
То зачули од Пазара Турци,
Па говоре од Пазара Мују:
„Рђо једна, од Пазара Мујо
Ти ли пијеш по Пазару вино,
А не знадеш — у з'о час попио! —
Дође теби Јанковић Ненаде,
Дође теби на бијелу кулу
И закла ти два близанца сина.
Па по кули покупио благо,
И још ти је булу заробио,
Ш њоме пије у механи вино“.

Кад то чуо од Пазара Мујо,
Он поскочи на ноге лагане,
Па окрочи суру бедевију,
Ево ти га до пјане механе,
Ђе 'но сједи Јанковић Ненаде,
А завика иза свега гласа:
„Курво једна Јанковић — Ненаде!
Чије ли си поклао синове?!
Чије ли си покупио благо?!
Чију ли си заробио љубу?!
Но, Ненаде, ако жена н'јеси,
Изађи ми на мејдан јуначки!“
Кад то чуо дијете Ненаде,
Овако му ријеч бесједио:
„Бре не вичи, од Пазара Мујо,
Но се прођи кавге и мегдана,
Па одјаши, да пијемо вина“.
Срдито му Мујо проговара:
„Курво једна, Јанковић — Ненаде!
Изађи ми на мегдан јуначки,
Да ти влашку осијечем главу“.
Кад то чуо Јанковић Ненаде,
У јунаку срце заиграло,
Па поскочи на ноге лагане
И окрочи својега ђогина,
Па изађе Мују у сретање,
Удрише се сабљам окованим.
Ма да видиш, мили побратиме,
Није Ненад два пут' замануо,
А са Мија нестануло главе.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Ти ћеш вазда бити пријекорна,
Да си са мном у механу била
И да сам ти обљубио лице;
Да поможеш Јанковић — Ненаду,
Не ћеш бити никад пријекорна,
Водићу те са мном у Котаре,
Пазићу те као своју мајку“.
Кад то чула љуба Мујагова,
Овако му ријеч бесједила:
„Болан био, Јанковић — Ненаде,
Изу̂ ти се са ноге штивала“.
Кад то чуо Јанковић — Ненаде,
Сјетио се шта му була каза,
Па из чизме извадио ножа
И османа у срце удрио, —
Ни жива га земља не дочека;
Па узимље двије турске главе,
Па их меће у коњску зобницу.
Отолен се јунак подигнуо,
Собом води булу Мујагову.
Кад је дош'о на воду студену,
Ђе 'но бјеше Марица ђевојка,
Божју јој је помоћ називао:
„Божја помоћ, лијепа ђевојко!
Ајде, секо, дома да идемо.
Ево теби буле Мујагове;
До сад ти је за госпође била,
А од сад ће, секо, за робиње“.
[illegible] то чула Марица ђевојка,
[illegible] брату руке и кољена.

Отолен се они подигоше.
Проговара Марица ђевојка:
„Мили брате Јанковић — Ненаде!
Ти прифати својих осам снаја,
Па их води собом у Котаре,
Те им купи хиљаду оваца,
Нек чувају пребијеле овце“,
У ријечи у којој су били,
На другу су воду долазили,
Ђе 'но бјеху осам бјеланица,
Па им Ненад ријеч бесједио:
„Ајте, снаје дома да идемо,
Да идемо у Котаре равне, —
Доста вам је була додијала,
Доста сте јој били за робиње“.
Отолен се Ненад подигнуо
И окрену право у Котаре
Са својијех осам невјестица
И с Марицом, миленом сестрицом,
И с Туркињом, булом Мујаговом;
Здраво дође у равне Котаре,
А на своју пребијелу кулу[1]).

II
ЖЕНСКЕ

1 Удаја и смрт сестре Љутице Богдана.

Нема момка што млада Богдана,
Ни сестрице што је Богданове —

[1]) Од гуслара Илије Тошића.

Њу ми просе просци од свакуда:
Седам паша од седам градова
И четири аге од Новога; —
Никоме је братац нѐ 'ће дати.
Сви су му се просци одустали,
Ал' не хоће Сењанине Иво,
Него скупи по Сењу јунаке
И даде им коње и оружје:
Бритке сабље прије непасане,
Шарке коње прије неседлане;
Па окрену Богданову двору.
Кад је једно јутро освануло,
Устанула сестра Богданова.
Па овако брату бесједила:
„Чујеш, брате — чујеш, добро моје!
Нијесам ти санка боравила
Од жамора младијех момака,
Од звекета бриткијех сабаља,
Од пуцњаве шарака пушака,
Од вриско̑те бијеснијех коња,
У наранчи од сивог сокола;
Кад сам јутрос устанула млада,
Даде ми се нешто погледати,
Док угледах шатор у сред поља,
По ливади вранци коњи пасу,
У наранчи сиви соко сједи.
Ако ли ми, брате, не вјерујеш,
Ти изађи кули на пенцере,
Ћеш и сам чудо сагледати“.
Кад то чуо Љутица Богдане.

Оде јунак на бијелу кулу,
Па излази кули на пенцере
И сагледа чудо невиђено,
Баш к'о му је сестра кажевала.
Ал' да видиш Љутицу Богдана—
Ђе завика иза свега гласа:
„Чиј је шатор у пољу широку,
Чиј' су коњи у росној ливади,
Чиј је соко у жутој наранчи,—
Све му пусто за њим остануло,
Као што ће данас, ако бог дâ!“
Проговара Сењанине Иво:
„Не кун' тако Љутица Богдане!
Ја сам чуо, а људи ми кажу,
Да у тебе диван цвијет расте;
Док мирише, свак га бегеније,
Кад увене, нико ти га неће; —
Убери га, поклони га мени!“
Кад то чуо Љутица Богдане,
Цевердару љути огањ дава, —
Погуби му најбољега друга,
По имену Бошњаковић Вука.
Отолен се Богдан повратио,
Па силази у доње камаре,
Ђе је своју сестру наодио
И овако њојзи бесједио:
„Бог т' убио, мила сестро моја,
И кад си се лијепа родила!
С тебе су се земље завадиле:
Седам паша од седам градова

И четири аге од Новога, —
Сви су тебе у мене просили,
И сви су се просци одустали,
Ма не оће Сењанине Иво;
Ја ћу с тебе изгубити главу".
Ал' сестрица брату бесједила:
„Чујеш, брате — чујеш, добро моје!
Не ћеш с мене изгубити главу,
Ја ћу, брате, свијем повољити".
Па узимље један лакат платна,
Један лакат платна убјељена,
И пошета пољем широкијем,
На коме је зелено језеро, —
(Са платном је очи повезала)
Па се баци у језеро мутно, —
То не виђе Сењанине Иво,
Ал'то виђе један од сватова,
Па он каза Сењанину Иву.
Кад то чуо Сењанине Иво,
За њом скаче у језеро мутно
И извади Марицу ђевојку,
Па је води свом бијелом двору
И вјенча је себи за љубовцу.
Још не прође ни година дана,
Дивног му је породила сина,
Па овако Иву бесједила:
„Хајд'мо, Иво, мом бијелом двору,
Милог сам се брата ужељела!"
А Иво њојзи одговара:
„Не ћеш, Маре живјела ми глава,

Док не родиш до девет синова
И десетог златнорука сина“
Кад то чула Иванова Маре,
Плаче, кука како кукавица:
„Аваj мене до Бога милога!“
Кад ћу родит' до девет синова,
А камо ли златнорука сина!“
То зачуле њене другарице,
Па су Мару другу сјетовале:
Ти не плачи, наша другарице,
Већ ти поjи[1]) божjе литурђиjе,
Цркви носи пуње и проскуре
(Што бог хоће, може учинити), —
Ти ћеш родит' до девет синова
И десетог златнорука сина“.
Кад то чула Иванова Маре,
Она поjе божjе литурђиjе,
Цркви носи пуње и проскуре.
Брзо прође девет годиница,
Маре роди до девет синова;
Кад десета на измаку била,
Маре роди златнорука сина.
Опет Маре Иву бесjедила:
„Хаjд'мо, Иво, мом биjелом двору,
Милог сам се брата ужељела!“
Али Иво њоjзи одговара:
„Не ћеш, Маре, живjела ми глава,

---

[1]) Госп. Јован Бишковић претреса глаголе *поj поjити*, али не вели како им jе заповиjедни начин. Ја ми да jе од *поjати* запов. *поj*, а од *поjити* (стоку) *поjи*.

Прије него насадиш ружицу
Све од Задра до Корчуле равне".
Кад то чула Иванова Маре,
Плаче, кука како кукавица:
„Аваj мене до бога милога!
Ко ћ' насадит' румене ружице
Све од Задра до Корчуле равне?!"
То зачуле њене другарице,
Па су Мару, другу сјетовале:
„Ти не плачи, наша другарице,
Већ искупи коло ђевојака,
Обећај им рува племенита, —
Садиће ти румене ружице
Све од Задра до Корчуле равне".
Кад то чула Иванова Маре,
Брзо скупи коло ђевојака,
Обећа им рува племенита,
Садише им румене ружице
Све од Задра до Корчуле равне.
Опет Маре Иву проговара;
„Хајд'мо, Иво, мом бијелом двору,
Милог сам се брата ужељела!"
Али Иво њојзи одговара:
„Не ћеш, Маре, живјела ми глава,
Пр'је нег узмеш грану врбовине
И усадиш у твоме ђердану;
Па ако ти врба грожђе роди,
Онда ајде свом бијелом двору".
Кад то чула Иванова Маре,
Плаче, кука како кукавица:

„Авај мене до бога милога!
Је ли иђе у свијету било,
Да је врба грожђе породила?!“
То зачуле њене другарице,
Па су Мару другу свјетовале:
„Ти не плачи, наша другарице,
Но убери грану врбовине
И посади у своме ђердану,
Пол'јевај је јутром и вечером
(Што бог хоће, може учинити),
Врба ће ти грожђе породити“.
Кад то чула Иванова Маре,
Она убра грану врбовине
И посади у своме ђердану,
Пол'јева је јутром и вечером;
Још не прође ни година дана,
Кад јој врба грожђе породила,
Опет Маре Иву проговара:
„Хајдмо, Иво, мом бијелом двору,
Милог сам се брата ужељела!“
Али Иво њојзи одговара:
„Не ћеш, Маре, живјела ми глава;
Но искупи до девет синова
И десетог златнорука сина,
Па им подај виле и косјере,
Нек преврћу дрвље и камење,
Нека кољу змије шаровите, —
Онда ајде свом бијелом двору.“
И ту Маре Ива послушала:
Искупила до девет синова,

Па им даје виле и косјереć,
Да преврћу дрвље и камење
И да кољу змије шаровите.
Опет Маре Иву проговара:
„Хајд'мо, Иво, мом бијелом двору,
Милог сам се брата ужељела!“
Ту се Иву срце ражалило,
Па је пушта двору бијеломе
А са своје двије вјерне слуге.
Кад је Маре двору долазила,
Са својим се братом ижљубила;
И од њене велике радости
Мртва паде на земљицу црну.[2])

3.

Делија Иван и удовица.

Ја пошетах пољаницом
По њој ружицом,
Туда пасу хати коњи
Дели-Ивана,
Гледала их удовица
С града бедема,
Па дозивље хитре слуге,
Хитре од двора:
„Пошетајте пољаницом
По њој ружицом,

[2]) Види А. Видаковића

Ухватите хате коње
Дели-Ивана,
Довед'те их Ату Бату
Граду у врата,
Подајте им бисер-зоби
Мјесто шенице
Подајте им вина пити
Мјесто водице."
Послушаше хитре слуге,
Хитре од двора,
Похваташе хате коње
Дели-Ивана,
Доведоше Ату-Бату
Граду у врата,
Дадоше им бисер-зоби
Мјесто шенице,
Дадоше им вина пити
Мјесто водице;
У то доба младо момче,
Дели-Иване:
Удовице, пустошнице,
Пуштај ми коње!"[1])

4. Жетва виле и дјевојке.

Жетву жела вила и дјевојка,
У виле су златне руковеди[1]),

---

[1]) Од Савете М. Глеђа.

[1]) Слушала сам да се говори и: „У виле је златно р ковеђе".

У ђевојке чисто на редове.
Проговара лијепа ђевојка:
„О бога ти, пребијела вило!
Што с' у тебе златне руковеди[2])
А у мене чисто на редове?"
Проговара пребијела вила:
„О бога ми, лијепа ђевојко!
Што с' у мене златне руковеди,
То су моје бурме и прстени;
Што ј' у тебе чисто на редове,
Тебе чешће загледају момци".[3])

---

5. Црногорац и Црногорка.

О, ђевојко Црногорко,
Не сјед' код мене, —
Ја продадох плаве воле
За дођ' код тебе. —

О, ти момче Црногорче,
Ко ти рече то?
Не продаји плаве воле,
Сама ћу ти дођ'.

* * *

О, ђевојко Црногорко,
Не сјед' код мене, —
Ја продадох б'јеле овце
За дођ' код тебе. —

Такође: „Што ј' у тебе златно руковеђе",
Од Стане И Кукавичића

О, ти момче Црногорче,
Ко ти рече то?
Не продаји б'јеле овце,
Сама ћу ти дођ'.

*
* *

О, ђевојко Црногорко,
Не сјед' код мене, —
Ја продадох вранце коње
За дођ' код тебе. —

О, ти момче Црногорче,
Ко ти рече то?
Не продаји вранце коње,
Сама ћу ти дођ'.

*
* *

О, ђевојко Црногорко,
Не сјед' код мене, —
Ја продадох вране козе
За дођ' код тебе. —

О, ти момче Црногорче,
Ко ти рече то?
Не продаји вране козе,
Сама ћу ти дођ'.[6]).

6. Момак и три девојке.

С оне стране Саве воде
Три ђевојке саме оде,

---

[6]) Од Стане Н. Кукавичића.

С ову другу младо момче
Пјешке хода, коња вода,
Коња јати не умије,
Гледајући на ђевојке,
На ђевојке црнооке;
Гладан иде, љеба носи,
Љеба јести не умије,
Гледајући на ђевојке,
На ђевојке црнооке;
Жедан иде, воду гази,
Воде пити не умије,
Гледајући на ђевојке,
На ђевојке црнооке;
Вўца му се обувача,
Преобут' се не умије,
Гледајући на ђевојке,
На ђевојке црнооке.
Ђевојке му говориле:
„Хајде, јадан, кући нашој:
Врата су ти отворена
У по ноћи к'о у подне".[1])

7. Девојка вара мајку

Ко ј' то, Јело, с тобом код оваца?
Ово ј' мајко, јараница моја. —
Кад је, Јело, твоја јараница,
[illegible]е њојзи зелена долама! —

---

[1]) [illegible]ване Вучетића, Граховљанке.

Није ово зелена долама,
Но је ово зелена ливада.

*
* *

Ко ј', то, Јело, с тобом код оваца? —
Ово ј', мајко, јараница моја. —
Кад је, Јело, твоја јараница,
Окле њојзи нож и пушка мала? —
Није ово нож и пушка мала,
Но је ово друга и преслица.

*
* *

Ко ј' то, Јело, с тобом код оваца? —
Ово ј', мајко, јараница моја. —
Кад је, Јело, твоја јараница,
Окле њојзи капа и челенка,
Није ово капа и челенка,
Но је ово ђердан од дуката.[1])

---

8. Повољан одговор.

Момче пише иза горе књигу,
Па је шаље у приморје равно,
А на руке приморци ђевојци:
„О бога ти, лијепа ђевојко

---

[1]) Ову ми је пјесму дао пријатељ Милош Л. Поповић те ју је убиљежио о крсном имену код њекоје своје зван на Подима, у опћини херцеговској.

Како ти је у приморју стати?
Јадовито ј' за горицом стати!
Пошљи мени цвијет од приморја,
Ја ћу теби од горице грану".
Ђевојка му љепше отпишује:
„Што је теби цвијет од приморја,
То је мени од горице грана,
Но ти дођи у приморје равно,
Па убери цвијет и ђевојку".

---

9. Да зна само...

Која вода нема брода,
Но све камен до камена,
Под њом расте шимпелија,[1])
Под њом сједи Анђелија,
Гајтан плете, свилу преде;
С гајтаном се разговара:
„Ој, гајтане, мој гајтане!
Да ја знадем, мој гајтане,
Да ће тебе стар дерати,
Струњом би' те накитила,
Чемериком поткитила;
Да ја знадем, мој гајтане,
Да ће тебе млад дерати,

---

[1]) *Шимпелија*, мора да је какова биљка или стабло. У [illegible] рјечнику нема. Питао сам каживалицу пјесме шта и ова ријеч, па ми је одговорила: „То ти је, да се луди [illegible] кудри домишљају".

Златом би' те окитила,
А бисером поткитила".[1]).

---

10. Несуђено вјенчање.[2]

Овце пасе челебија Јово,
  Разблудо моја — челебија Јово!"[3])
Поред њега Пејакова Маре,
У Залому, зеленој планини.
Проговара Пејакова Маре:
  „А бога ти, челебија Јово,
  Куда ћемо обрнути овце?"
Проговара челебија Јово:
  „Ако буде ведро небо сјајно,
  Крени овце низ Трнове Доце;
  Ако буде росно и облачно,
  Крени овце на Јович на воду".
Ведро бјеше па се наоблачи,
Ведро небо попанула тама,
Превари се Пејакова Маре,
Крену овце низ Трнове Доце.
Кад је дневи око подна било,
Кад јој нема челебије Јова.

---

[1]) Од дјевојке Јоване Вучетића, Граховљанке.

[2]) Налик ове налази се пјесма у књизи „Српске народне пјесме из Херцеговине (женске), за штампу их приредио Вук Стеф. Караџић..."

[3]) „Разблудо моја" долази уза сваки стих с пог шест слогова. — У Вука није куплет.

Скочи Маре у бијеле овце,
Па ишћера четири звонара
(А на њима четири чактара),
Па и' гони на Јович на воду;
Ту налази челебију Јова,
Ђе он спава под јелом зеленом;
Посипље га водом из ибрика.
Проговара челебија Јово:
„Нека, нека, Пејакова Маре,
Мене другу испросила мајка!“
Проговара Пејакова Маре:
„Нека, нека, челебија Јово,
И мене је мајка другом дала!
Но ме чекај за нећељу дана, —
Крени овце преко друма пута,
Па ћеш виђет' Марине сватове“.
Кад истекла нећелица дана,
Крену Јово пребијеле овце,
Крену овце преко друма пута,
Кад ето ти Маре и сватова.
Проговара Пејакова Маре:
„Божја помоћ, челебија Јово!“
„Да си здраво, Пејакова Маре!“
На ти, Јово, три ките цвијећа,
Једну киту бијелог цвијећа,
Другу киту увела невена,
Трећу киту свакога цвијећа,
" мириши, а уздиши, Јово.“
зе Јово три ките цвијећа,
мирише тешко уздишући;

Од мира га забољела глава,
Па окрену двору бијеломе.
Кад је дош'о двору бијеломе,
Он дозивље своју стару мајку:
„О старице, моја мила мајко!
Простри, мајко, меко и широко,
Не ће бити дуго, ни за много —
Чини ми се хоћу умријети“.
Стара мајка сина послушала,
Прострије му меко и широко.
Болан Јово ў душеку паде,
Како паде, већ се не устаде.
Глас долази Пејаковој Мари,
Да је њојзи Јово преминуо;
Па говори Пејакова Маре:
Бога вама, свекру и свекрво!
Пушти те ме двору бијеломе,
Да ја видим остарелу мајку,
Е је мени мати на самрти“.
Проговара свекар и свекрва:
„Хајде збогом, наша мила ћерце,
У путу ти добра срећа била!“
Упути се Пејакова Маре,
Ал' не иде виђет стару' мајку,
Но долази двору Јованову,
Па дозивље Јованову мајку:
„О, бога ти, Јованова мајко,
Ђе је теби челебија Јово?
Ђе ли су му пребијеле овце?“
Проговара Јованова мајка:

„Бе не лудуј, Пејакова Маре!
Јово ти је скоро преминуо“.
Ал' говори Пејакова Маре:
„О, бога ии, Јованова мајко!
Поведи ме гробу Јованову,
Да ја вићу гроба Јованова“.
Кад то чула Јованова мајка
(На ино се њојзи не могаше),
Поведе је гробу Јованову.
На гроб паде Пејакова Маре,
На гроб паде, веће не устаде![1])

---

11 (*)

Зазвоњело подне у Новоме,
Није подне, ни до двије уре,
Већ проврела Сава и Дунава:
Сава носи три царева града
А Дунава и сестру и брата.
Сестра брата иглом будијаше:
„Устани се, мој милени брате!
Нема мати већ мене и тебе
И данас ће без нас останути“.

12, (*)

Ја подраних јутрос рано
прије зорице

Од Стевана Миловића, Граховљанина. Исти Стеван –, да је ово истинити догађај и да се десио у Невесињу.

И поиграх коња мога
  Преко горице,
Зачух вилу у дубрави
  Ђе пјесме пјева;
Ја уставих вранца коња,
  Да боље чујем,
И подигох бијел клобук,
  Да боље видим;
Ја јој манух марамицом,
  Да ми доигра, —
Прије ми је долећела
  Него стријела,
Слађи ми је пјелов дала,
  Слађи од меда.

---

13. (*)

Подрасла је наранџица
  Врхом зелена,
Под њоме је постељица
  Свилом везена,
На постељи ђевојчица
  Скоро верена,
На глави јој два вијенца
  Златом савјена,
На грлу јој два ђердана
  Дробна бисера
А на руци два прстена
  Драга камена.
Отуд иде стар делија,

Стари на коња;
„Божја помоћ, ђевојчице
„Скоро вјерена!
„Дај ти мени два вијенца
„Златом савјена,
„И дај мени два ђердана
„Дробна бисера,
„И дај мени два прстена
„Драга камена —
Ја ћу теби добра коња,
„Добра зеленка;
„Па га пушти низ ливаду
„Нек ти поигра,
„И мани му марамицом
„Нек ти доигра, —
„Прије ће ги' доиграти
„Него стријела“.
Проговара ђевојчица
Скоро вјерена:
„Ајд' отоле, стар' делија,
„Стари на коња!
„Нит' ћу тебе, ни твог коња,
„Ни сам за тебе“.
Стари пош'о, млади дош'о,
Млади на коња:
„Божја помоћ, ђевојчице
„Скоро вјерена?
Дај ти мени два вијенца
„Златом савјена,
И дај мени два ђердана

„Дробна бисера,
„И дај мени два прстена
„Драга камена —
„Ја ћу теби добра коња,
„Добра зеленка;
„Па га пушти низ ливаду
„Нек ти поигра,
„И мани му марамицом
„Нек ти доигра, —
„Прије ће ти доиграти
„Него стријела“.
Проговара ђевојчица
Скоро вјерена:
„Чујеш мене, млад' делија,
„Млади на коња!
„Оћу тебе и твог коња,
Твоја ћу се зват“.

---

14 (*)

Цмиље брала Сењанка ђевојка,
Цмиље брала, у гору гледала,
У гори је чету угледала,
Ђе спавају, не чувају стражу;
Па се к њима ближе примакнула,
Покрала им свијетло оружје,
Метнула га у зелену траву,
Покрила га гором листопадом;
Отоле се млада повраћала;
И у путу никога не срете,

До ли једног Сењанина Ива.
Проговара Сењанине Иво:
„Ој, бога ти, Сењанко ђевојко!
Што си тако жута и блиједа?
Ја ли си се препанула вука?
Ја ли млада у гори ајдука?“
Проговара Сењанка ђевојка:
„Ој, бога ми, Сењанине Иво!
Нијесам се препанула вука,
Нити млада у гори ајдука,
Већ сам цмиље по горици брала,
Цмиље брала, у гору гледала,
У гори сам чету угледала
Ђе спавају, не чувају стражу:
Покрала им свијетло оружје,
Метнула га у зелену траву,
Покрила га гором листопадом“.
Кад то зачу Сењанине Иво,
Меће руку у џеп од доламе,
Па извади злаћена ђердана:
„Нај то теби, Сењанко ђевојко,
Нај то теби за живота твога“.

15, (*)

Ситно цмиље, беру те ђевојке;
Ја ми те не беру ђевојке,
би боље попуштало грање,
[illegible]арало врата и прозоре,

Па би, цмиље, боље мирисало,
Чешће би ми драги долазио
И чешће ми даре доносио:
Жуте дуње у меду куване
И јабуке цукром посипане.

---

16 (*).

Мајка Мару на далеко дала:
Три дни ода преко поља равна
А четири про сињега мора.
Мајка Мари доста рува дава,
Ма се Мари мало учинило,
Иште Маре коња бабовога.
Ма ли Мари говораше мајка:
„Ал' ћеш, Маре, коња бабовога,
Ал' ћеш, Маре, благослова мога?"
Али Маре говорила мајци:
„Не ћу, мајко, благослова твога,
Него оћу коња бабовога".
На то мајка њојзи проговара:
„Ајде збогом, моја ћери Маре!
Ето теби коња бабовога
И ево ти благослова мога:
„„Здраво, Маре, поље прегазила,
Равно поље и дубоко море;
А кад дошла у бијеле дворе,
Под тобом ми коњиц поклекнуо,
Обје прве ноге саломио
И ти, Маре, у рамену руке!""

Узе Маре коња бабовога
И здраво је поље прегазила,
Равно поље и дубоко море:
Како дође пред бијеле дворе,
Под њом ми је коњиц поклекнуо,
Обје прве ноге саломио,
А Марија у рамену руке.

---

17 (*).

Шћери Маре, што се не удава
Шта ли чекаш, јада дочекала?
Ако чекаш Караметовића,
Та њему су испанули зуби
У тамници латинина бана
Кад то чула Марица ђевојка,
Сићану је књигу написала,
Те је шаље бану латинину;
Овако му у тој књизи пише:
„О, бога ти, бане латинине!
Пуштај мени Караметовића,
Даћу теби моје б'јеле руке“.
Када бану ситна књига дође,
И видио шта му књига каже,
Он је одма другу написао,
Па је шаље Марици ђевојци;
Овако јој у тој књизи пише:
„Чујеш мене, Марице ђевојко!
ѣ не оћу твоје б'јеле руке —
сам чуо да си везиљица —

Навези ми покров на коњица,
Пуштаћу ти Караметовића".
Кад Марици књига допанула
И кад виђе шта јој књига каже,
Стаде вести покров на коњица,
Навезе га за три б'јела дана
(Друга не би за три годинице),
Па га посла бану латинину,
А он њојзи Караметовића.

---

18 (*).

Вилина невјеста.

— митолошка —

Јуче вила оженила сина,
А синоћ га јадна укопала,
Јутрос снаху натраг повраћала;
Дивно вила снаху сјетовала:
„Снахо моја, румена ружице!
Када будеш кроз гору зелену,
Дигни свилу од зелене траве,
Ситни бисер уз прси бијеле,
Ресе-вјенце уз оба рамена;
Када будеш про Јелача града,
Излазиће јелачка господа,
Међу њима Јелица госпођа,
И теби ће говорити млада:
„„Сврн' се амо, вилина невјесто!"
А ти њима одговори млада:
„„Не би' ви се тамо повернула,

Да ми дате по Јелача града
И у граду студену водицу
И на води коња и јунака"".
Дивно снаха вилу послушала —
Кад је била кроз гору зелену,
Диже свилу од зелене траве,
Ситни бисер уз прси бијеле,
Ресе-вјенце уз оба рамена;
Кад је била про Јелача града,
Излазила јелачка господа,
Међу њима Јелица госпођа,
Вилину је снаху дозивала:
„Сврн' се амо вилина невјесто!"
Она њима тихо одговара:
„Не би' ви се тамо поврпула,
Да ми дате по Јелача града
И у граду студену водицу
И на води коња и јунака"[1]).

---

19. Девојке се најдивније ките.

Високе су оне горе,
Да би врхом доље пале,
Да се чини равно поље,
Да се сије свако биље,
А највише босиоци.
Босиоци б' говорили:
„Подајте ме ђевојкама,
Ђевојке ме дивно носе —
„и, зими у њедарца".

---

[1]) Пјесме означене звјездицом (*) поклонио ми је мој Божо Радовић, учитељ.

*

Високе су оне горе,
Да би врхом доље пале,
Да се чини равно поље,
Да се сије свако биље,
А највише карамфили.
Карамфили б' говорили:
„Подајте ме а момцима,
Момци мене дивно носе —
Љети, зими за капицом“.

*

Високе су оне горе,
Да би врхом доље пале,
Да се чини равно поље,
Да се сије свако биље,
А највише весигора[1]).
Весигор би говорио:
„Подајте ме невјестама,
Невјесте ме дивно носе —
Љети, зими 'ко појаса“.

III.

Сватовске.

Да бих допунио један недостатак наших (бокешких) сватовских пјесама у Вука (у „Ковчежићу“, I-вої

[1]) *Весигор* не знам шта је; ни у Вукову рјечнику „те ријечи. Питао сам каживаоца пјесме — Вука Кујачи шта значи та ријеч, па ми рече да не зна ни сам.

књ. и „Из Херцеговине“), изнијећу неколике варијанте Вукове са већим бројем још нештампаних, уз напомену гдје, кад и у ком се случају пјевају.

1. Код младожењине куће у очи вјенчања:

Јеси л' се Маре[1]), наспала
Све данке у твоје мајке?
А сад ћеш, душо, у мене,
На моме меку душеку,
На моме свилен' јастуку,
На мојој руци десници.

---

2. Опет тада.

Полећело јато голубова
Од Шпирова до Марина двора.
Дивно их је Маре дочекала:
Па је њихе богом заклињала:
„Бога вама, јато голубова!
Пјева л' Шпиру тале у дворове?
И је ли му нарек'о сватове?“
Проговара јато голубова:
„Тале Шпиру пјева у дворове

[1]) Или како буде име дјевојци. — Ја сам узео у опће правијех младијенаца, гдје сам коју пјесму слушао. За е у будуће наши младијенци звати: Маре, Анђе, Даре, о, Стево и т. д. Оволико ради знања, да бих само егао дотичне монотоне нотације пјесама.

И њему је нарек'о сватове,
Не̏го, Маре, приправљај дарове —
Сваком свату, што је за којега:
Првијенцу киту и здравицу,
Старом свату киту и здравицу,
Младом куму дуњу и наранчу,
А ђеверу даре и ђевојку,
Младом Шпиру сандук и ђевојку".

---

3. Опет тада; кад младожења полази у ђевојке:

Појектала зелен' гора,
Ни од гра̏да, ни од дажда,
Већ од игре млада Љуба
Када оде у ђевојке, —
Своје драге вјеренице.
За њим мајка излазила,
Сина Љуба дозивала:
„Стан', причекај, сине Љубо,
Да ти речем ов'је ријечи!
Када идеш у ђевојке, —
Твоје драге вјеренице, —
Л'јепо сједи, мудро збори,
Јер су тамо све ђевојке
Младе Даре другарице,
Да те не би забавиле; —
Ко те срете, нек ти рекне:
„„Благо мајци ко̏ја те родила,
Благо љуби која тебе чега!""

4. Код дјевојачке куће у очи вјенчања:

Подрасла је наранчица
  Врхом зелена,
Под њоме је постељица
  Свилом везена,
На њој сједи ђевојчица
  Скоро вјерена,
На глави јој два вијенца
  Златом савјена,
А на руке два прстена
  Драга камена.
Саво вели: „Дај ми једног, Маре!“
Маре вели: „Не дам ни једнога!“
Саво Мару на правду позвао;
Правда вели: „Суди прва, Маре:
Маре вели: „Суди први, Саво,
Суди, Саво: ти си мушка глава,
Суди, Саво: да те узме Мара“.

---

5. Опет тада.

Што се оно на истоку сјаше?
Ја л' је сунце, ја л' је јасан мјесец?
Ја л' даница међу звијездама?
Ја л' су виле Мару уграбиле?
  Нит' је сунце, нит' је јасан мјесец,
Ни даница међу звијездама, —
  ћ су виле Мару уграбиле;
  бо Мару на откупе иште.
  ' су виле бабу говориле:

„Да су виле откуп узимале,
Сву би гору златом позлатиле,
А коње би сребром потковале“.

---

6. Опет тада.

Млада Даре бостан посадила,
У бостану три планде цвијећа:
Прву планду стручак гарофала,
Другу планду стручак босиока,
Трећу планду стручак камомиља.
Туда паса[1]) младожења Саво,
Утргну јој цвијет камомиље.
Проговара из бостана Даре:
„Хајд' отоле, младожења Саво!
Нијесам га за тебе гојила. —
Гарофале за ђевере гојим.
А босиље за заове моје,
Камомио — ко ми суђен био“.
Проговара младожења Саво:
„Браћа моја ђевери су твоји,
Сестре моје заове су твоје,
Камомио — ја ти суђен био“.

---

7. Опет тада.

Анђе Савци[2]) бостан остављаше,
У бостану ружу и вијолу,

---

[1]) Мјесто: *пробе*. — *Пасати* долази од итал. passa

[2] Сестра, која се удава, настаријој сестри, која остаје с мајком.

Око двора зелену наранчу;
Туда ће ми кићени сватови[1]),
Не умију пута двору наћи.
Другарице Анђе дозиваше:

„Другарице, по богу сестрице!
Пуштите ме на пенцер изаћи,
Да ја кажем сватовима пута“.

Другарице за бога хајаху,
Пушташе је на пенцер изаћи.
Анђе зове ручнога ђевера:

„Мој ђевере, злаћени прстене!
Ти извади злаћенога ножа,
Па прокоси ружу и вијојлу
И поткреши зелену наранчу,
Па ушетај мени у дворове,
Поведи ме Стефу за љубовце“.

---

8. Опет тада.

Коња игра младожења Стефо
Испред двора таста и пунице,
Миле Анђе — своје вјеренице—;
Али Стефа нико не гледаше,
Веће Анђе — мила вјереница. —
„Божја помоћ, моја вјеренице!
Оћу ли ти у дворове доћи?
„Не смијем те пуштат' у дворове,

---

[1]) Овдје хоће да каже, да већ пролазе *кићени сватови.*

Ев' у двору мила брата мога
Ев' у двору миле браће моје".
Оде Стефо пољем широкијем,
Па је њега санак уватио,
Заспа трудан под јелу зелену.
А када се од сна разбудио,
Кад му Анђе на руци заспала.
Ма ли Стефо Анђу запиткује:
„Окле сада, моја вјеренице?
Али ми те вода донијела?
Али си ми из неба панула?
Млада Анђе њему одговара:
„Није мене вода донијела,
Нијесам ти из неба панула, —
Но ме срећа на те нанијела".

---

9. Опет тада.

Стеван ми лова ловљаше
Анђе му коња вођаше,
Дава му зобат' бисера
Из свога скута свилена,
Дава му пити водице
Из своје руке десницe.
Стеван ми Анђи говори,
(Дава јој свилен — кавада);
„О, Анђе мила и драга!
Је ли ти дворба плаћена?"
„Не, Стево, ни доплаћена".

*

Стеван ми лова ловљаше.
Анђе му коња вођаше,
Дава му зобат' бисера
Из свога скута свилена,
Дава му пити водице
Из своје руке деснице.
Стеван ми Анђи говори,
(Дава јој прстен од злата):

„О, Анђе мила и драга!
Је ли ти дворба плаћена?“

„Јест, Стево, и преплаћена“.

---

10. Опет тада; пред слагањем прђије у скрињу (сандук).

Ђевојачки сандучићи непозлаћени;
Маре моли млада Сава, да јој позлати,
Све му златно и сребрно, амин да бог дâ!
или, слагајући прђију:
Марино се рухо слаже часом добријем.
Маре моли млада Сава, да јој позлати,
Све му златно и сребрно, амин да бог дâ[1])!

а младожењом припијевају оца дјевојчина (ако га
ним мâтер, браћу, стричеве, ујаке, рођаке и т. д.—
дјевојке ово пјевају, припијевани међу новаца у скрињу,
ребрнијех (Види I. књ. Вукових пјесама, стр. 26).

11. Опет тада; кад слагају дјевојчину прћију:

Мајка Мари ситно рухо слаже:
„Хајде, Маре, весело га дрла[1])!“

---

12. Опет тада; кад дјевојке савијају ките за сватове:

Црвено цв'јеће ћетало,
Млада га Даре бераше,
Мајци га на скут мећаше;
А мајка с' скута на траве:
„Ни моја Даре ни цв'јеће“.[2])

У младожење, пред поласком сватова по дјевојку:

Жарко сунце кроз облаке сјаше,
Младожењи добро јутро зваше:
„Добро јутро, младожења Љубо!
Јесу л' твоји на искуп' сватови?
Јеси л' метн'о ујца првијенца?
А рођака млада барјактара?
За ђевера брата рођенога?

---

[1]) За мајком долазе *сестре*, за сестрама *стрине*, *ујине* и тако даље.

[2]) За мајком долази *отац*, за оцем *браћа*, *сестре* и тако даље; а на пошљетку тек долазе младожења (како је име), који мође цвијеће „са скута у њедра: — „*моја Даре и цв'јеће*““.

И остале — што је за којега?"
Тихо вели младожења Љубо:
„Јесу моји на искуп' сватови,
Метнуо сам ујца првијенца,
А рођака млада барјактара,
За ђевера брата рођенога,
И остале — што је за којега".

---

14. У младожење, кад сватови ручају:

Жарко сунце кроз облаке сјаше,
Кроз пенцере на софру гледаше,
Па гледаше ко љепше сјећаше
И црвено винце испијаше. —
Првијенац најлепше сјећаше
И црвено винце испијаше;
Колико је рода господцкога,
Види му се винце кроз гр'оце,
А ракија кроз бијело лице.)

---

15. У младожење, кад угледају сватове с дјевојком:

Л'јепо ти је погледати
На висину ведра неба,

а тим се припијевају истом песмом сви сватови ре-
———отву.

На свацкога првијенца!
На њему су кунар-гаће
На ширину равна поља,
И ђечерма од скерлета;
На глави му самур-капа,
А за капом три су ките,
С њима треска на сватове; —
Сви му свати поскочише,
Као сиви соколови,[1])

Опет тада и истим начином:[2]
Соко перјем воду бистри
Крајем језера,
На глави му брчно перо
Пуно бисера;
Па се соко перјем дичи
И он има чим;
И ми ћемо првијенцем,
И имамо ким.

---

17. У младожење, Кад уђу с девојком у кућу:
Коња игра млади Шпиро
Гором зеленом,
Угрија му ждрака сунца
Лишцу бијелу;

---

[1]) И овдје се исто припијевају сви сватови редом.

[2]) Ову пјесму дао ми је пријатељ, Милош Л. Попо с дотичним каментаром.

Клобук скида млади Шпиро,
  Бога мољаше:
Дај ми, боже, мало лада,
  Да отпочинем!“
Молио га млади Шпиро
  И умолио —
Бог му даде зелен јавор
  У крај водице.
Ту је Шпиро починуо
  Трудан уморан;
А када се разабрао
  Сана весела,
На руци му млада Маре
  Бјеше заспала.
„Окле ми те бог донесе
  Вило бијела?
Или си ми с росом пала
  Иза планине?
Или су те занијела
  Дунај-језера?
Проговара млада Маре
  Р'јечи медене:
„Нијесам ти с росом пала
  Иза планине
Нити су ме занијела
  Дунај језера. —
Него сам ти дошетала
  Ка но госпођа“.[1])

---

[1]) Налик ове налази се пјесма у Вукову „Ковчежићу“,

18. У младожење, прије него дјевојка подијели дарове:

Пред двор Љубу зелена неранча,
У неранчи сиви соко сједи,
Крил'ма круни цвијет од неранче;
Цвијет Дари у скут упадаше.
Ђевер снаси тихо говораше:
„Снахо моја, румена ружице
Шта ће теби цвијет од неранче?“
Ал' ђеверу снаха проговара:
„Мој ђерере, мој златни прстене!
У Љуба ми пуно рода кажу, —
Ја не имам за свије дарова;
Ако буду рода госпоцкога,
Примиће ми цв'јеће за дарове,“
И снаси је бог и срећа дала:
У Љуба су рода госпоцкога,
Примише јој цв'јеће за дарове.

19. У младожење, сјутри дан по вјенчању кад дјевојка уђе у коло:

Под оном гором зеленом
Мало се село виђело,
Велико коло играло,
У колу млада Даринка,
Спустила свилу до земље
А русе косе до бедре
А ситан бисер до паса.
Гледо је Љубо делија:

„Подигни свилу од земље,
И русу косу од бедре,
И ситан бисер од паса“.
Даре ми Љубу говори:
„Браћа су свилу кројила
Мајка је косу гајили,
Сестре су бисер низале“.

---

20. У дјевојке, кад облачи вјенчано рухо:

Жарко сунце од истока сјаше,
Од истока кроз пенцер гледаше
Како Маре свилу облачаше;
Сунце жарко Мари говораше:
„Ко је теби свилу сакројио?
Ко ли ти је лишце одгојио?“
„Бабо ми је свилу сакројио,
Мајка ми је лишце одгојила —
Све за Шпира, суђеника мога.“

---

21. У дјевојке, кад угледају сватове:

На студенцу б'јела вила
Од ружице в'јенац вила,
[illegible] обом говорила:
„[illegible] бих га нам'јенила?“
[illegible] стече та даница —
Маре другарица; —

Зачух пјесму од славића;
У тој пјесми славуј рече:
„Наша Маре-бјела вило; —
Ето по те млада Шпира,
Добре куће, добра рода
И кољена госпоцкога . . .
Многе ти га виле браше
Сабрати га не могоше,
Но га теби дароваше.
Да га н'јеси миритала[1]),
Ти га не би ни имала“.

[1]) *Заслужила.* — *Миритати* долази од итал. itar

16 КЊИГА ДРУШТВА СВЕТОГА САВЕ КЊИГА 16.

БРАСТВО

„Брат је мио које вере био"

VI

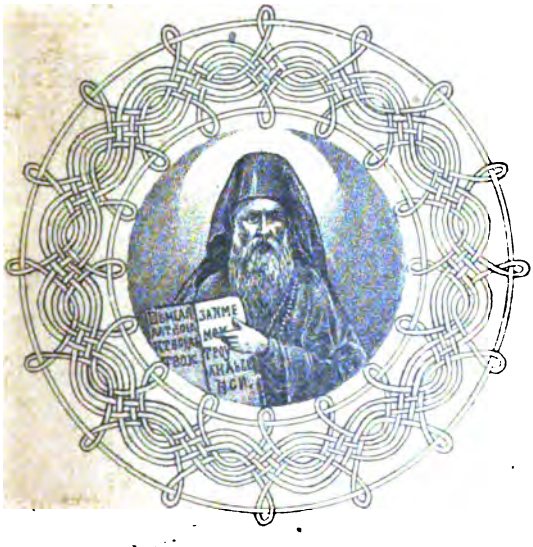

У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У КРАЉЕВСКО-СРПСКОЈ ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1894.

Цена **два динара** за оне који нису чланови Друштва Светог Саве.

У „Братство“ светосавскога Друштва примају се:

1., Чланци, у којима се описују српске покрајине или поједина места, чим било знаменита за српски народ.

2., Чланци о повесничким догађајима српскога народа, старим, новијим и најновијим; биографије знаменитих Срба, ратника, књижевника, наставника, духовника, и других заслужних родољуба;

3., Народне песме, приповетке, пословице и загонетке; популарне расправе о језику, обичајима и свима особинама српскога народа;

4., Патриотске, моралне и поучне уметничке песме, приче и расправе;

5., Чланци и из других наука, писани за народ, с намером: или да уклоне какав недостатак и заблуду, или да помогну радиност и умни развитак српскога народа.

У свима књижевним прилозима треба имати на уму онај велики патриотски задатак, који је Друштво Светога Саве узело на се. — Примљеним за „Братство“ списима даје се награда по 60 динара од штампана табака.

Из основних правила Друштва Светога Саве:

Чл. 11. Члан друштва може бити сваки Србин и Српкиња сваки пријатељ Српства и његове народне просвете.

Чланови су друштва:

а.) **Добротвори,** који једном за свагда дају *пет стотина* динара;

б.) **Утемељачи,** који једном за свагда положе *сто* динара улога или по 25 динара годишње за 4 године;

в.) **Родовни,** који дају годишње *пет* динара улога.

---

16. КЊИГА ДРУШТВА СВЕТОГА САВЕ КЊИГА 16.

БРАСТВО

„Брат је мио које вере био"

VI

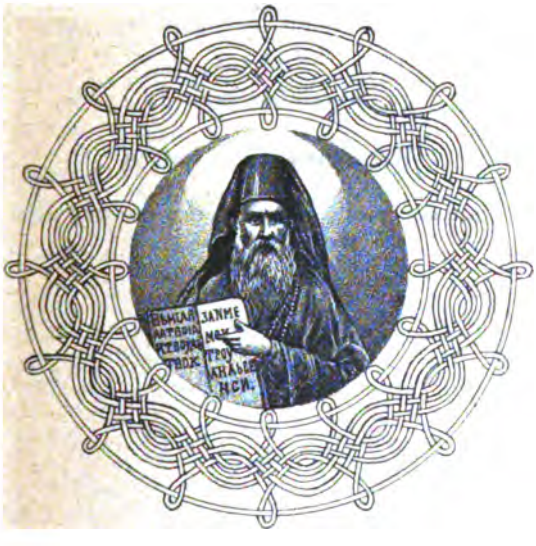

У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У КРАЉЕВСКО-СРПСКОЈ ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1894.

за **два динара** за оне који нису чланови
Друштва Светог Саве.

PRINTED IN YUGOSLAVIA

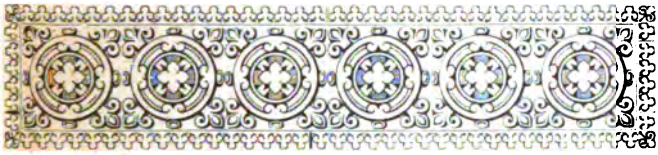

ПРИВИЂЕЊА

Посвећено г. Михаилу Павловићу трговцу у Београду.

I.

Мрачна је поноћ . . .
Студени вихар улице шиба,
Здружен са снегом, јатаком љутим;
Промрзло тело полако гиба,
Савесни стражар с гуњцем продртим . . . .
Одједном преста силени хук,
Па као оно изгладнели вук,
Узверен стражар опружи шију:
Пред собом страшну он виде змију! . . .
Утвора ова сатанске кужи,
Док цели њезин још спава сој,
Бујати поче снагом и дужи,
Мењати тела наклени крој.
Голема стаја к'о усправљен стуб,
Свијена при том у колут,
Отровни свој је испружила зуб,
Крвавом пеном обасут.
[illegible]икну стражар:
а желиш овде немани худа,
[illegible]ба л' ти срца зар мога крв? . . .

Дуго ти чекат' до страшног суда,
Зар одмах да те нахрани црв?!...“
А змија рече:
„Свирепе људске пакости
Отровни ја сам плод,
Грдила, греха и страсти,
Силни сам водовод...
Чедо сам злобе, и црна пакла,
Милости немам, но само зла,
Убијам веру, обарам над,
Зовем се: глад!...“
То рече неман, па у ковитлац
Вртећи телом одлете стрв;
Стражару јадном следи с' на пречац,
Мозак и крв!...
Још виде само као кроз маглу,
Где неман оде у песников стан;
Заклопи за тим промрзле очи...
На снег се сруши... у вечни сан!...

II

Кроз тмину ноћну, у малом стану,
Заспале деце чује се дах;
Главу је сваком чисту, опрану,
Материн уздах љубио плах!...
Уз недра мајке сневаху тио...
Анђели мали, тај божји дар,
Љупко се смеши образ им мио,
Светлуца на њем' невини жар...
Ох дивне среће!...
И нема веће,
Но мајчин чио што ствара мар;
Кад нега мајке уклања стид,
На месту своме свака је ствар,

Отворен деци зарана вид!...
Благословена да си мајчице
Задатак која познајеш свој.
У друштву твоје миле дечице,
Најлепши је за те перивој!...

*

На пољу поче вихар изнова
С бесом се хладним побио бес...
Од љуте борбе ових дивова,
Прозора трошних ори се трес!...
Па духну север немило,
Угаси собње кандило!...

*

Тада, чим наста мрачно мртвило,
Униђе неман, те опусти дом,
Сву храну затре ово грдило,
Не нада с' нико госту незваном!...
Ал' два су ока све то гледала:
Песник је будан стојао,
Јадима док му с' мис'о предала,
Гласно је часе бројао...
Уздахну тешко...
Зајеча болом пресвиса,
Задрхта грчем недиса,
Срце витешко!...
Па јекну песник:
„Свемоћна сило стира,
Велики творче свемира,
Ти, коме је само око
То грдно сунце високо,
Престолу сада пусти твом,
Сићушни да приђе атом!...
Реци ми снаго снага свих,

Непобедних и сломљених,
Камо нас води тог жића смер?...
Остаје л' човек и даље звер?...
Има ли усуд и даљи циљ?...
Кад престаје јада изобиљ?...
Хоће ли дуго још владат мрак?...
Просвете кад ће синути зрак?...
Одмекнут' кад ће срца камена,
Њихова згаснут' злоба пламена?...
Хоћу ли срећан икад још бит'?...
У срећи своје све загрлит?...
И наћи мира животу свом,
Избећи тешки судбине слом?..."

*

Заблиста стан...
К'о укопан,
На месту јада, песник задивљен,
Угледа појав, Богом оживљен:
Заносно бајна, та лепоте цвет!...
Песнику мома дође у сусрет...
К'о пена бела морскијех вала,
Нешумно, лако, пред њим је стала;
Па тихо, к'о струја вира,
Умилним гласом зефира,
Прозбори мома:
„Пошла сам о'ма,
Чим зачух твојих вапаја јек;
Послао вишњи мене је Бог,
Ја носим срдашцу твоме лек,
Лишавам бола те немилог!...
Сигуран лек је мој:
Са чела брише зној,
Сужава грешну жуд,
Са срца скида студ;

Тамани лажни стид,
Слепилу даје вид,
Подиже ведри мар,
Под ноге баца квар;
Невоље блажи јед,
Што ј' пелен, бива мед!...“
Узвикну песник:
„Ах, реци, ко си небески створе,
Оваке дивне што збориш зборе?...
А мома рече:
Ја свако вече,
Невидно стојим уз вредне људе,
Уморни њихов да крепим сан;
Са мном се опет ујутру буде,
Осване сваком ведрији дан!...
Нада се зовем,
Добрима говем;
Мноме се снажи,
Ко лека тражи!...“

*

И неста мила сен...
А песник окрепљен,
(Јер само ј' њему с висина дато,
Издржат' муке највећи збир,)
Ижљуби своје заспало злато...
И наста опет потпуни мир!...

III

Народе српски, биљко дивотна!...
Ветрова страшних жртво невина,
Витешка твоја борба животна,
јаде јади, није првина!...
о си борче, без *наде* био,

На камен голи сузе си лио,
Без оца, мајке, и добра брата,
Куц'о си заман на туђа врата;
Разбио груди о јада стење,
У помоћ нико теби да крене;
Сам си се јадан бранити знао,
Заблуде туђе крвљу си прао;
Кињен и мучен срце си стег'о,
С мегдана орле, ти ниси бег'о;
Па када твоје сломи се крило.
Ти само знадеш како т' је било!...

*

Народе српски, боре поносни!...
Све гране шљуби на врху твом:
Стреси са себе песак несносни,
Навејан љуто злобом душманском!...
Засушит' нигда стабло ти неће,
Светова творац и тебе креће;
Нада ти даје животну силу,
Пређ' ћеш са њоме Харивду, Скилу!...
Запојен њоме дивом ћеш бити,
Могнеш ли с' њоме још двоје слити:
Веру и *љубав*, алема оба,
Вечнога тад' се ти не бој гроба!...

На Васкрс 1893 г.
у Београду.

Стеван Ј. Јевтић.

КРВ ЗА РОД

МЕЛОДРАМА ИЗ НАРОДНОГ ЖИВОТА

ОД

ЉУБИНКА

ЛИЦА

Чича **Марко Радојковић,** сељак осредњег стања и старешина задруге „Радојковића.“

Рајка, његова жена.

Иван
Зоран } синови њихови.

Милена
Станија } снахе.

Радак, коморџија.

Илија
Цветан
Јован } војници.

Милунка, вереница Илїна.

Иванка, жена Цветанова.

Живан, сеоски кмет.

Ива, гајдаш.

Сељаци. Сељанке. Одборници.

Догађа се пред кућом чича Марїнковом у једноме селу у Србији, за време српско-турског рата 1876 год.

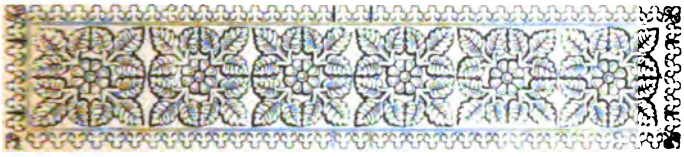

ЧИН ПРВИ

„РАСТАНАК“

Трем пред кућом чича марка по сељачки изведен на више дрвених стубова. Изглед је овога трема на шљивик, који се пред њим простире. Испод трема са стране од гледалаца виде се врата од подрума.

Појава прва.

Јутро. Кроз шљивик падају на трем први сунчани зраци. У даљини се чују: песме, фруле, гајде и весели усклици. Под тремом стоји чича марко у чистом сељачком руху. Седе власи падају му по раменима; ослања се на штап.

Чича Марко

(Уз тиху мелодрамску музику)

И он ће ићи!...
Четир' сам сина у бој послао,
Само ми Зоран дома остао;
Потпора моје трошне старости.
Потоњи зрачак моје радости —
И он ће ићи!...
Срце ра вуче у бој пламени,
'рце болом камени;

А мени жалост душу сатире,
Ох, ала тешко старац умире!...
Душа ми цвили с јâда големи',
Тешка се туга свила у мени.
Четир' ми бора вихар обори,
Ма шта то манит старац говори?
Четир' му стуба дома сирота,
Сад бране земљу.... Није л' дивота?!
За народ српски четир' живота!...

тужно

И пети дајем ... Још је тако млад,
Он ми је миље, живот, срећа, над!...
И њега шаљем да окуша лет,
Да л' ће ми тамо свенут' румен цвет?
Да л' ће се један вратит' дому свом,
Да склопи очи оцу несрећном?...

(Посрне, али се брзо прибере и бурно говори:

На страну тугу, Боже опрости!...
Ох, иди, иди моја радости!
Душман се силан на нас дигао.
Граници српској већ је стигао....
Ох, иди сине, иди Зоране,
Издајник који дома остане!...

Музика престаје.

Појава друга.

(Улази Милена

Милена

Ту ли си, бабо?

Марко

Ту сам, Милена!

Милена

Тако ти Бога, славе, имена!
Ох. кажи деда, својој снаици,
Хоће л' и Зоран с друштвом граници?

Марко

Умир' се, чедо, немој јадати,
Немој у нове слутње падати!
Па ако иде! — Тешто.... нек' иде,
Нек' старом оцу људи завиде:
Пет је синова, што им с' радов'о,
Српскоме роду вољно даров'о!...

Милена.

Ох, немој тако, деда, зборити,
Немој ми душу јадом морити!...
Хоће л' Србија мањом постати,
Ако ће Зоран дома остати?

Марко (с прекором)

Не збори тако, жено манита,
Зар неће твоја једра ланита,
Црвенет' онда — чујеш, Милена,
Кад за њим проспу ружна имена,
Кад рекну други: ми смо с' борили,
Крај нас се громки јеци хорили,
Пуцале пушке — топ је грувао,
А твој је Зоран кућу чувао!

Милена (болно јеца)

Ах, хоће, хоће!

Марко (наставља)

Зар не би стидом образ горео.
би те други 'вако кореo:
—на твоје сузе дирнуше,

Кад му се браћа у бој винуше;
Па оста дома — јад га снопао,
Када је други рâна допао?...

Милена (савлађујући себе, поносно)

Хвала ти, деда — реч ти светиња,
За час ме зане слутња детиња —
Нек' иде... ако... за то с' и роди,
Да живот даде српској слободи!

Марко (потресен, прилази Милени и загрли је

Српкиња права тако говори...
И моје срце пламом разгори,
Кроз тело нов ми живот пролази —
Осећам....

Милена.

Ћути, Зоран долази!

Појава трећа.

Зоран и Рајка.

Рајка (кроз плач)

Ох, стани, стани, надо милена,
Поносе драги нашег имена,
Жељна је мајка неге, обране,
Остани дома сине, Зоране!...

Зоран.

Не могу, мајко, веруј, не могу,
Грешан бих био роду и Богу,
Кад не бих с браћом у бој пошао,
Зашто сам мајко овде дошао?
Ој, за то, мајко, да ми опростиш,

Да ми у Бога милост испросиш
Па збогом, мајко !...

(грли је па се за тим окреће оцу)

Оче, опрости !

(љуби га у руку)

Што боле нижем твојој старости !

(Милени)

А и ти, љубо, цвете убави,
Спомене драги моје љубави –
Остај ми збогом !

Милена (болно јаукне)

Зоран.

Сузе ? Зашто то ?
Умир' се слатка моја милошто !...
Па чувај сина, малог Илију ;
Имамо л' од њега паду милију ?
Причај му борбу да је заволи, —
Тако се дижу српски соколи !

(Чује се труба с поља

Време поласку !... Збогом, ох збогом !

Рајка
Милена } кроз плач)

Тешко се нама растат' са тобом !

Појава четврта.

Улазе : Илија, Јова, Цветан и још доста младића из села, а међу њима : девојке, жене и старице. Види се у гомили и по који старац. Женскиње и старице тужне су и плачне. Сви носе понуде својима и ките их цвећем. У гомили је и Ива сеоски гајдаш.

Чича Марко (раздраган)

... дошли, драги синови,
..., видим, спремни готови !

Ха, тако, децо!... Бог вас пратио,
Па нам се сваки дома вратио!...
Дед, бако, вина... снахо, чутуре,
Врањ удри одмах, бако, у буре...
Нек пију деца....

(Рајка и Милена силазе у подрум и за мало па се враћају са грдним чугурама.)

У коло синци!
Ој, у коло млади освегници —
И ја ћу с вама!

(Иви)

Дед'. дуни Иво,
Ал' прво, сине, натегни живо!

(додаје му чутуру, а Рајка са Миленом обрећују остале)

Ха, тако, тако... сад почни једну,
Ама онако по твојски вредну!...
У коло, децо... ја ћу повести,
С вама ћу слатки часак провести!

(Ива засвира коло; сви се хватају. Чича Марко води, али тешко и тромо.)

Песма уз коло.

Хор.

„Хајд поведи, деда, коло,
„Ситно коло — наоколо!
„Крај тебе је снага јака,
„Све то јунак до јунака.
„Коло, коло,
„Наоколо!...
„Нек' се чује на све стране,
„Како Срби земљу бране!...“

(После песме вичу: живео деда Марко! Чутуре се опет обрећују).

Илија (накривио шајкачу)

Пођимо, дакле, брате Зоране!
Кад сутра нова зора осване,
Ко знаде где ће све нас затећи?

Милунка (очајно прилази Илији)

Не могу збогом теби изрећи...
Тек седам дана ми смо верени,
Ти си истрг'о срце у мени!..

(Хвата га грчевито за руке)

Иванка (кити цвећем Цветана)

Збогом ми пош'о, спаго, животе.
Шта ће без тебе наше сироте?

Цветан (свечано)

Од свог ми ока деца милија,
Ал' народ зове, зове Србија!...

Чича Марко бурно ступа у средину. Женске се групишу на леву, а мушки на десну страну позорнице. Уздигнуо главу. Лице му озарено светитељским сјајем. — Отежући)

„Ал' народ зове, — зове Србија!!"

(громко)

Да ли је наша земља нрђија,
Коју уз мираз другом дадоше?
Ох, за њу многи Срби падоше!
Свака је стопа сузом квашена,
Копитом турског хата гажена...
Били смо робље....
А земља цела големо гробље!
Љубе је наше Турчин љубио,
Главе је наше џелат рубио...
сада опет спрема окове,
нам из жила цеди сокове...

Ој, напред Станко, Јово, Илија,
Народ вас зове, зове Србија.

Сви.

Напред! Напред!

Музика — песма.

Хор.

„Напред! Напред!
„Отаџбина зове синке
„Да с Турчином бојак бију...

(женске)

„Ми смо, браћо, шумадинке. —
„Напред, напред за Србију!

(мушки)

„Кад малакшу груди жарке.
„Клоне рука, срце наше...

(женске)

„Бићемо вам болничарке, —
„Видаћемо ране ваше!

Хор.

„Заставе се свуда вију,
„Напред, напред за Србију!“

(Опрашгајући се одлазе са усклицима: за милу нашу **Србију**, напред, напред.)

Појава пета

Чича Марко сам.

Чича Марко (гледа дуго за гомилом, па онда из гласа викне)

Напред, напред за Србију!

(Хоће да пође у напред али му ноге клецају)

Шта ми је сада?... Ноге клецају,
А груди старе болом јецају...
Не видим ништа... мрак ми на очи,
Из груди хоће срце д' искочи!..
Где ми је Иван, Јанко, Видоје?
Где ми је Зоран, где је Радоје?
Синова пет сам кршних имао,
На крилу мале увек њихао,
Њима се тако — тако радов'о,
Па све сам вољно роду даров'о!...

(тихо)

Нек' иду — ако....

(заћену се у плачу)

Децо, радости,
Потпоре моје трошне старости,
Бар да је један дома остао,
Отац би мирно с душом с' растао!...

(После тешке душевне борбе)

Нашто су сузе? Хој, и ја сам био,
Млађан и бујан, напредан, чио...
Сећам се добро турских синџира. —
П' онда клепала са манастира,
Која нас на збор звала по ноћи!...
Тешко нам било до храма доћи, —
Ал' сви смо били на послу вредни
Ал' сви смо били освете жедни!
Једна нам мис'о крепила груди:
Да с' цела раја из сна пробуди,
Да јекну пушке... прсну синџири,
Пропевају бели манастири...
Да Србин веć'о кличе у лугу,
не зна јаде, болове, тугу,

Да сузом светлом ороси гробље,
Да више турско не буде робље!...

(с поносом)

То беше доба надања златна,
Од мушког гласа дрктаху платна
На старом храму — тамо далеко;
И тад је „Коца Милош“ изрек'о:
Држ'те се сложно... крв ће плинути,
Сви ћемо сада храбро гинути!...
За земљу српску — за род милени,
Закунте с', браћо, овде ви мени,
Заповест моју да ћет' слушати,
У ватри живој челик кушати!...
И сви су вољно, славно гинули!

(горко)

Ал' ти су дани давно минули!
Гробови стоје — споменик живи,
Да им се српски подмладак диви!...

(благо)

Ох, иди сине... соколе мио,
Бог те — благословио!...

Појава шеста.

(Враћа се Рајка и Милена. Обе су плачне).

Рајка.

Одоше!...

Милена.

Одоше мајко!...

Рајка (бризне у плач)

Ах, тешко мени!

Чича Марко.

Не плачи, Рајка!...
Бог ће нам чуват' дичне соколе!

Рајка.

Ко може пустом срцу д' одоле?
Сузе ми саме теку из ока....

Чича Марко.

На нашем срцу рана ј' дубока!...
Ал' нашто сузе?... Зар сад плакати,
Када се треба само надати,
Да нам се деца врате весела,
Исуса живог сила распела,
Па га је божја рука васкрсла!
У прах се тада чета распрсла!
Мол'мо се њему, Богу јакоме!...

(Скине вео и моли се Богу уз пратњу тихе мелодрамске музике)

Ти, што судиш свима, свакоме!
Врати нам дома децу милену,
Да слава брујн твоме имену!...
О теби ропске душе сневају,
Па милост твоју песмом певају!
Смилуј се, оче, на нас сироте,
Одржи деци младе животе!...

(музика престаје)

(Чича Марко, Рајка и Милена крсте се. Почивка.)

Рајка.

Сад ми је лакше... Хвала, господе!

Чича Марко (свечано)

Да нам бранич српске слободе!

[illegible]

[illegible]

Чича Марко. [illegible]

[illegible]

Хајка.

[illegible]

Рајка [illegible]

[illegible]

Хајка.

[illegible]

Чича Марко.

Да л' сад видиш лица?

Хајка.

Не видим... ал' је већ близу вратница:
Гарош се мазно поред њега вије...

Рајка стрепећи

Боже да није... (чује па онда цикне)
Ох, тешко мени, помрачи ми дан!...

Чича Марко (у страху)

Ко је?...

тишина.

Чича Марко.

(Прилази брзо првом стубу и гледа; брише очи, па онда испрекидано говори.)

Не видим ништа?
Ко је?

Милена (врисне)

Иван!

Чича Марко.

Он?!

Рајка.

Он?!

Чича Марко.

Хвала ти Боже!... Иван ми је жив!

(Тишина)

(Сви у страху гледају на врата).

Да л' нам је јако болан соко жив?...

Рајка.

Не питај, не знам... Чекај један час!

Глас Иванов (с поља)

Бабо! Мајко!

Рајка.

Ах, то је његов глас!

Појава седма.

Улази Иван у војничком извештаном руху, ослањајући се на два сељака. Рањен је, блед и увео.

Рајка (полети Ивану и падне му на груди)

Сине мој!

Иван (узверено гледа)

А бабо где је?

Чича Марко (посрћући дође до Ивана и загрли га)

Ту је, Иване... Камо да није!
Ал' ти си болан?

(Загледа га)

Ах, гле рана, крв...

Иван.

Рани ме, бабо, азијатска стрв...
Тешко ми јако... спремте постељу.

Рајка.

Одмах ћу твоју испунити жељу!
Хајдмо, снахо...

(у поласку)

Ах, како је блед!
Срце ми хладно — хладно као лед!

(Оде с Миленом)

Чича Марко, Иван и два сељака, који га придржавају.

Чича Марко (гледа у Ивана са саучешћем, прилази му и подиже косу са чела — благо)

А како, сине, рâна допаде?

Иван (прибира снагу и испрекидано говори)

Шанац нам један, бабо, пропаде!
К'о вихар када храшће обори,
Тако падаху наши злотвори!
Крв за час целу земљу обоји,
А турска чета шанац освоји...
Бранећи барјак — знамен Србина,
Дочеках тане једног Турчина!
За тим сам јоште рана допао,

Можда би тамо на век остао,
Да ме брат Јанко није изнео,
Па с муком у наш логор однео! —
Испуних, бабо, свету залогу...
Ал' сад опрости... више не могу!

Чича Марко (прикрива сузе)

Одмор'се мало, биће добро све,
У соби ено меке постеље!
Полако само, драги сине мој,
Кад снагу вратиш... причаћеш ми бој!

(Одведу сви Ивана онамо, куда је Рајка са Миленом отишла).

Појава осма.

Станија (задувана осврће се на све стране)

Каза ми сада тетка Милàна,
Да су довели браца Ивана —
Ранише, вели, баби сокола,
Али ће рани бити пребола;
Снагу ће вратит', остати нам жив,
Ох, Бог је добар, добар, милостив!

Појава девета.

Долази Радак.

Радак.

Помози Бог...

Станија.

Бог ти помог'о!

Радак.

[illegible] би помог'о — не би одмог'о.

(за себе)

Сад ћу јој пустит' змију у недра:
Доста је била блага и ведра,
Нек' сада пати! Моје срце зна,
Како је до сад силно љубљах ја!
Смишљеног гласа овај грозан јек,
Нека јој сруши цео млади век!

Станија.

Не збори тако, грешни Радаче!

Радак (притворно)

Ил' боље реци: — бедни лудаче!

Станија.

Ма шта је теби?... Чудног говора?!
Зар се вратила твоја комора?

Радак.

Био сам тамо... близу Извора...
Ал' то је битка!... Боже 'вала ти!
Ма то се неда причом казати!
Фијуче танад... прште шрапнеле;
Многе су наше у гроб однеле...
Тамо сам вид'о...

Станија.

Њега? Видоја?

Радак.

Јест, њега... ал' је...

Станија (стрепећи)

Пао сред боја?!

Радак (врти главом — лукаво)

Ej, није... није... камо да јесте,
Био би вредан своје невесте...
Ал' 'вако... прости....

Станија (кршећи руке)

Само говори!
Да ли га турско тане обори?

Радак (околишећи)

Знаш... неки... што су земљу бранили
У прсте сами себе ранили...
Хтедоше с' тако дома вратити,
Не знајућ' да ће главом платити....
Ал' војска... закон...

Станија (као ван себе)

Зар и он себе срамно обрани?!

Радак.

Тако је, снахо, враг га понео, —
И њему куршум палац однео...
Боље да је к'о роб камен туцао,
Него на себе што је пуцао!

Станија (једва се чује)

Па даље... даље...

Радак (са притајаном радошћу)

Сви смо гледали,
Када су их редом стрелци стрељали...

Станија (ужаснута)

Стрељали!... Ах!...

(покрије лице рукама)

Јао! Лакше срце ти,
Немој ми тако јако куцати!

(тихо)

Он ме је вол'о... силно и страсно!
Па сада сврши — сврши ужасно!
На мом се срцу туга савила,
Љубав му млађан живот убила!

(тргне се па онда бурно)

Ха, љубав није била за њега
Отаџбина је преча од свега!

(смеје се као у лудилу)

Стрељали, велиш?... Ако, Радаче!
За *таквим* мужем жена не плаче!...
Ја сам га некад тако љубила,
Ал' би га за то о' час убила!...
Стрељали њега?...

(грохотом се смеје)

Па баш стрељали?
И ви сте овај ужас гледали?...
Ха, ха, ха, ако... ал' се прослави!
Ал' свет'о спомен мени остави!
Стрељали?...

(Прилази Радаку и хвата га грчевито за руке)

Је ли? Да л' се заплака'?
Жена сам море славног јунака!...

(полеги вратима, на која је чича Марко отишао)

Красног ми, деда, имаш порода;
Муж ми је ругло свога народа?

(посрне; Радак је придржи)

Радак (за себе; тронут)

Ох, ала пати! Сада ме је жао!
За њене муке ја бих своје дао!

(с триумфом)

Па нек' пати! И мене туга слâма,
Моје су сузе у њеним сузама!

Појава десета.

Долази чича Марко.

Чича Марко.

Каква је вика овде на пољу?

Станија (бурно јаукне)

Чича Марко.

Да л' имаш, снахо, какву невољу?
Бледа си, тужна... шта је?...

Станија (тргне се од Радака и прилази чича Марку)

Не збори!
Један ми часак срећу обори!...

(Стане одважно пред чича Марка и гледа га право у очи).

Да л' би свом сину ране видао,
Када би своју земљу издао?
Да л' би га и тад, деда, љубио?

Чича Марко (одлучно)

Ја бих га овом руком убио!...

Станија (као у лудилу)

Ха, право велиш!... Скота убити!
Ће још таку нёман љубити?!

Ох, слушај, деда, па се камени...
И моје срце дршће у мени!...

(отежући)

За колац мога мужа везаше.
Па онда срамно... срамно стрељаше...

Чича Марко (задрхће)

Кога? Видоја? Не! То је варка!
Зар један син Радојковић Марка
Да је издајник? Не, и опет, не!

Радак (притворно)

Умир' се стари, — истина је све!

Чича Марко (скрушен)

Истина, велиш? Ах, тешко мени!

(падне на столицу)

Станија (осгив се нечега)

Ха, једне ствари
Његове више нећу гледати;
Све ћу их бесном огњу предати!
Нек' горе као душа у мени!
Шта ће ми ови мрски спомени?
Зар неће рубља онај бели лик'
Шаптат' ми увек: муж ти издајник?
Нек' гори као душа у мени,
Шта ће ми ови мрски спомени?!

брзо оде)

Чича Марко (као да се из сна буди)

Шта рече она? Ватра, пламен, дим?

(гаре очи)

Куд оде... реци... ја је не видим?

Радак (тихо)

Затрчах много! — Боље да сам мâн'о;
Срце ј' овом старцу болом обујмано!

(полако одлази из трема)

Чича Марко.

(Диже се полако, ослања се на штап, а седе власи падају му по раменима).

Стрељали, рече... зашто? Ха, сад знам!...
На лицу старом гори клети срам..
Разлио с' ево... осећам му жар...
И ти још живиш, тако трошан, стар?
И ти још живиш, — дишеш јоште ти?
Па докле тако бедна старости?
Зар да ме цело село презире?
Да сваки на ме прстом упире:
Марковог сина срамно стрељали!

(пође вратима па застане)

Ох, сви су моји нади пропали!

(узнерено гледа на све стране)

Ал' где је Радак?... Зар већ отиш'о?
А прави смис'о речи обиш'о...
Зашто стрељаше мага Видоја?
Да није срамно бег'о из боја,
Када је други земљу бранио?

(Глас Станијин из собе пропраћен дивљим смехом).

У прст си самог себе ранио...
Нек' гори рубље, к'о крв у мени,
Шта ће ми твоји срамни спомени?...

Чича Марко (с напрегнутом пажњом слуша речи Станијине, па очајно викне).

нио себе?... Ха, сад знадем све!...
ајник!... јао!...

(усправи се па гледа наоколо)

Гледај тамо, гле!...
И ветар благи... сунца сјајни лик,
Све ми то збори: проклет издајник!

(бурно)

Ох, сине, сине, ти ми уби век,
Па проклет да си — проклет за навек!
Па проклет... јао...

(посрне, па се грчевито ухвати за стуб од трема да не падне).

Појава једанаеста.

(Из собе излази Станија, са запаљеним лучем у десној руци. Коса јој расплетена. Изгледа као да је с ума сишла. За њом се појави румена светлост од ватре).

Станија

Ха, тако! гори!
Нек' разнесу пеп'о вихори!...
Нек' гори све... све... к'о крв у мени, —
Шта ће ми твоји срамни спомени?!
Ха! Ха! Ха! Ха!

(Као фурија слети са трема и нестане је у шљивику. Из далека се чује само њен дивљи, страховити смех).

Чича Марко (као да се пренуо из сна)

Ко се то смеје?

(Гледа на ону страну, одакле долази пламен).

Ха, како пламен из собе греје!
Ватра?... Шта је то?...

(Из собе Иванове чује се Рајкин очајни врисак).

Овамо, Марко!
Гаси се... гаси... сунце нам јарко!...

(Чича Марко потресен, пође онамо од куда се врисак чуо, па за тим се окреће на ону страну од куда пламен л... Не зна куда ће пре).

Онамо ватра... овде тужан глас!...
Тамо је пламен, овде смртни час!
Ох, куд' ћу, Боже!...

Појава дванаеста.

Долази кмет Живан са неколико одборника.

Живан.

Помози Бог!

Чича Марко (једва се чује)

Бог ти помого!

(маше несвесно руком)

Гледајте тамо — тамо...

Живан (престрашен)

Ха, ватра!... Људи, брзо онамо,
Угас'те пожар...

(Одлазе њих неколико у собу, одакле пламен избија).

Немој с' бојати,
Ја ћу ти за све добар стојати!

(околишећи удара штапом о под)

Дао је сваки, ко је што мог'о,
Те је дечицу нашу помог'о...
Знаш... селом... редом тако пођосмо,
И твоме дому ево дођосмо...
Што волиш дај нам...

Чича Марко (растројено)

Коме, Живане?

Живан.

Држави нашој...

Глас Рајкин из собе.

Сине, Иване!

Чича Марко (тихо)

Држави? —

Живан.

Јест, сена, зоби, хране...

Чича Марко (разведри се)

Све, све, Живане!

(Силази посрћући низ степенице и отвара подрум).

Силаз'те доле!... Моје то није!
Узмите вина, смока, ракије...
Све, све... узмите...

(Живан са осталима силази у подрум).

Коме дајем? Гле!
Коме сам дао своје благо све?!
Коме сам дао четири сина?!

(громко)

Живела отаџбина!...

Појава тринаеста.

(Живан са одборницима ваља бурад са вином и ракијом. Неки носе полутке од сланине и сувога меса).

Живан.

Хвала ти, деда!

Појава четрнаеста.

(Долази Рајка бледа кршећи руке).

Рајка.

Куку! До Бога!...
Нећеш га више видет' живога!

Чича Марко (недишући)

Зар је умро?

Рајка (тужно)

Умр'о овај час!

Гласови сељака (што ваљају бурад и носе храну)

Живео деда!

Чича Марко (с уздигнутом главом)

Чујеш овај глас?
Ох, жено, жено... све сам дао, све,
На олтар наше земље рођене!

(Чују се из даљине звона са сеоске цркве. Чича Марко скинуо капу и држи склопљене руке).

Бог да те прости сине милени,
Свенулог стабла цвете румени!...
За народ паде... смрт је славна то!...
Па збогом, збогом, драга милошто!
И ја ћу вољно у бој летети,
Освету свету само желети.

(Из далека чује се глас Станнјин).

„Нек' гори као срце у мени,
„Шта ће ми твоји мрски спомени?!...

Чича Марко (дигне се и сетно понавља)

„Нек' гори као срце у мени,
„Шта ће ми твоји мрски спомени?!

(бурно)

Нек' гори! Ако!... Тако и треба!
Тако ми сунца, Бога и неба,
Клећу га вазда док ме устраје..
Старога оца суза горка је,
Која се лије болно у тај мах!...
А' стегни срце, стегни, старче, дах!

(тише)

Будимо мирни... мирни обоје,
Још живи Зоран, Јанко, Радоје!

(Звона непрестано звоне. Чича Марко у једаред се тргне и дрхћућим гласом говори)

Не звон'те тако! Та доста је било!
Прво се сунце за облаке скрило!
Не звон'те више!... Ох, тише, тише...

(покрио лице рукама. Тишина. За тим прилази Рајки, која тихо јеца, и ухвати је за руке)

Не плачи, жено!... Бог је тако хтео
Што нам је цветак тако рано свео!
Ох, све ћу дати!.. Нека, нек' носе!
Лавови стари бури пркосе!...

(одушевљено)

Да бољи дани Србији сину
Све жртвовећу за отаџбину!

(Прилази Рајки. У тај мах улазе сељанке са босиљком и воштаницама у рукама. Побожно се крсте и улазе лагано у собу где је Иван издахнуо).

(Завеса пада)

ЛИЦА

Чича Марко.
Рајка.
Милена.
Станија.
Илија, син Зоранов.
Чича Стеван, брат Марков — из Бачке.
Никола, његов син.
Радак.
Станко Јоцић, ковач у селу.
Живан, кмет сеоски.
Вића, биров.
Аранђел, сусед Марков.
Маринко Радић, сељак.
I, II } жена
Један сељак.

Сељаци. Сељанке.

Догађа се пред ковачницом Станковом и кућом чича Марковом после три месеца.

ЧИН ДРУГИ

„КОБНИ ГЛАС“

Село. На десној страни види се један део куће чича Маркове са тремом напред. На левој страни је ковачница Станка Јоцића. Пред ковачницом стоји један точак за оправку и други ковачки алати. Јесен је. Са грана лисје опало. Преко позорнице прелазе сељаци хитајући пред општинску кућу.

Појава прва.

На позорници је сам Радак; доцније Станко.

Радак.

Ни дана немам правог одмора!
Опет се тражи пуста комора!
Већ морам ићи даље и даље,
Куда ме наша бригада шаље!

(сети се нечега).

Ха, ето јуче, њу сам скобио,
Е, боље „шибу“ да сам добио!
Како је бледа, тужна, несрећна!
Увену она ружа пролећна,
И то због мене!...

(сетно)

Ај, Стано, Стано,
Жељице моја и моја рано,
Ја сам те вол'о, ти ме одбила,
Моје си наде оком здробила;
Ти си ми срце, душу убила,
Јер си Видоја тада љубила!

(осветнички)

Нек' пати сад! И ја сам патио,
Презрену љубав њој сам вратио!

(тргне се — благо)

Ал' прости, Стано, занео ме бес,
Због мене, авај, помрачи ти свест!

Појава друга.

Долази Станко из ковачнице.

Станко.

А, ту си Раде?! Ја баш рекао:
Да ли ћеш доћи...

Радак.

Ту сам чекао!
Жури се, жури, морам хитати,
Јер ће ми Јован „слово" читати:
Те куд си до сад?... Што се забави?
Знаш га већ, брате!

Станко.

Мани, остави!
На врх ми главе лане изиш'о,
Кад сам по своје паре отиш'о!...

Радак.

л' већ готово?

Станко (гледа на точку)

Само још ово!
Видиш, дрво је суво и ново!
К'о челик, брате!... Гвожђе ће пући
Ал' ово неће...

Радак.

Сад морам кући,
Да спремим за пут хране, обуку!...
И ја, о, брате, мучим ти муку!
Тек што сам дош'о био с Извора
Сад, хајде опет...

Станко.

Пуста комора!
Она ти свуда мора касати!
Хе, сад је добро!...

Радак.

Брате, 'вала ти!...
Кад дођем с пута... све ћу платити.

Станко.

Дужност је „добро добрим" вратити!

Радак (гура руком точак)

Остај ми збогом...

Станко.

Збогом, комшија!

(**Радак** одлази).

Станко.

Ово је, брате, права комшија!
Трчи се, јури, рат је, јакако,
Ту нема више: мирно, полако...

Свак' мора бити на свом прозиву,
Свак' мора следит' своме позиву!...
Да буде дома? То би био стид!
И ја бих ишо, ал' сам — „инвалид“!...

(Полази у радионицу. Види се како на једну ногу нарамљује),

Појава трећа.

Вића, биров и Станко.

Вића (још с поља виче).

Ej, Станко!

Станко.

Шта је?

Вића (улази задуван)

Руда?...

Станко.

Готова!

Вића (није га разумео).

Знам да није моја, него кметова,
Ама је тражи... Хоће да преже...

Станко (с подсмехом).

Хајд' са мном мало сеоски „кнеже“,
Да ти дам руду .. таман за тебе!

Вића (љутито)

За мене руда — уже за тебе!

(Одлазе обоје у радионицу).

Појава четврта.

(Из куће чича Маркове излази Рајка и Милена. Обе носе: ћилиме, јастуке и поњаве.

Рајка.

Жури се, ћеро... време пролази,
На пут нам дека данас одлази!

Милена.

Журим се, мајко! Спремљено је све!
Печење, вино — само ракије
Из подрума да наточим саде..

Рајка.

Ха, нешто ми, снахо, на ум паде!
Декино гуњче, што о годе благе...

Милена.

Све сам метнула, мајко, у бисаге!

(Одлазе из трема).

Појава пета.

(Вића упргио руду преко рамена и једва је носи. За њим на вратима од ковачнице појави се Станко; гледа у Вићу и смеје се).

Станко.

Никаква, Вићо, није промена!
Као за тебе да је скројена!

Вића (званично).

Хајд', Станко, хајде, врећај само власт...
Скупо ћеш платит' чиновничку част!...

(Одлази љутит са рудом. Станко се из гласа за њим смеје, а за тим улази у ковачницу. За мало па се чују ударци по наковњу).

Појава шеста.

У дну позорнице појави се чича Стеван у чистом бачванском оделу, ослањајући се на велику палицу. Звера на све стране.

Чича Стеван.

Ово је село!... Да л' ће бити ту?...
Већ снагу скоро да изгубим сву!...

(долази на средину позорнице).

Давно је било!... Бејах дечак млад,
У брату своме гледах живот, над!
Ал' једног дана... кад опаде цвет,
Ја тада одох далеко у свет...
Жеља ме вукла у незнани крај!...
Ал' тежак беше растанак ми тај!

(тужно)

Равно пола века данас мину,
Како нисам вид'о — отаџбину!...
Сјајну звезду дичног рода мога,
Па ни свога брата — рођенога!...

(с топлином)

Земљо српска, колевко ми драга,
Благо моје, нада свег' ми блага,
Ја те љубим у сну и на јави, —
Љубим росу по зеленој трави,
Шуме, поља, пуна дивног сјаја,
Љубим земљу свога завичаја!...

(клекне; разгрће лишће и љуби земљу).

Колевко драга, да те пољубим;
У сузи топлој да се изгубим!...

(диже се; почивка)

К'о лађар кад се пусти на море,
вали прете лађу д'оборе,
| он погледа, кад ће с' јавит' дан,

Да стиша срибу бурни океан.
Е, тако, тамо, где Банат, Срем!

(окреће се)

— Ох, овде, овде, све изрећи смем! —
Погледа Србин свакога дана,
Из Фрушке лепе и Србобрана,
На мајку драгу надања свију,
На — Србију!...
Од ње чекају спаса и јава!

(горко)

„Ал' само слога Срба спасава!"

(стресе се)

Ух, ал' је хладно!

(гледа у около)

Нигде никога!
Да ли ћу наћи брата милога?
Да ли ћу видет' сина Николу?
Ил' су скрхали крила соколу,
Те сад ми лежи негде далеко,
Где га је смртни часак затек'о!

(дубоко уздахне)

Из Сенте пређе с друштвом овамо!...
Тешко му било живет' онамо,
Кад браћа бију са Турчином бој, —
И он је хтео дати живот свој
За име српско и слободу...

(одушевљено)

Ој!
Слава ти, слава, драги сине мој!

(Из коначнице чује се како Станко пева уз кцање чекића:
„Радо иде Србин у војнике...")

Да питам овде овог ковача;
За добру реч се ништа не плаћа.

(Оде у ковачницу).

Појава седма.

(Из куће излази чича Марко водећи за руку свога унука Илију. Илија је дете око својих 6—7 година. На чича Марку се види да је спреман за пут).

Илија.

Куда ћеш, деда?

Чича Марко.

Већ сам ти рек'о:
Тамо, далеко!...
Дуги су пути — снага слабачка,
Погла се ова плећа старачка
Под дугим низом тешка терета!...
Ал' морам ићи рад' свог детета,
Рад' твога оца...

Илија.

Где је бабо мој?

Чича Марко.

Далеко, тамо, где се бије бој!...
Сирома Зоран — па тек Радоје,
У првој битци славно пао је!...

Илија.

Зар умро Раде?

Чича Марко.

Тамо где ј' Дрина,
Он'о је цветак, белог ми крина!...
Мо је крвљу земљу топио,

Тамо је своје очи склопио!...
Оде к'о Зоран — к'о храбри борац,
Као — добровољац.
Осталу децу држава узе,
Ја остах овде да лијем сузе!...

(скине капу)

Бог да те прости! Мирно борави!
Светао спомен роду остави!
Почивај мирно, драги мој сине.
Лака ти земља своје отаџбине!...

(јеца)

Сад гледам циглу наду, одбрану,
У моме Јанку, у мом Зорану!...
Зоран ми с браћом у бој путује,
А о Јанку се ништа не чује!
Где ли је, Боже? Где се налази?
Осећам како телом пролази
Ледена језа кад помислим на њ...
Ох, ја сам труо, огорео пањ,
Вихар је бесни силно дувао,
Те му је старо стабло сурвао
У понор црни...

Илија.

Ти плачеш, деда?

Чича Марко.

Тешко ми, сине...

Илија.

Права је беда
Тај рат, је ли?

Чича Марко.

Не, то је света ствар!
Кад роба тлачи туђин господар;
Кад кује ланце да га окива;
Кад крв му врелу свуда пролива;
Светиње гази; вери се руга, —
Онда се диже потлачен слуга,
И тешко тада тирану клету!
Роб оштрим мачем пркоси свету —
Смеје се сили — огњиште брани,
У своме срцу освету храни...
Крв врелу лије — слободу штити,
Воли умрети, нег' робом бити!
Е, то је рат!

Илија (весело).

Рат! Мило ј' то рећи!
И ја ћу у рат кад будем већи!...

(За време овога говора појави се на вратима од ковачнице чича Стеван и Станко. Нешто тихо разговарају. Станко час по час показује руком на чича Марка. Чича Стеван је узбуђен али се силом уздржава).

Чича Марко (милује нежно Илију по глави)

Бог те живео!... Тако, Илија!
Од свег' је отаџбина милија!
Ал' сада иди... седи на кола,
Нек' бич ти даде бата Никола!
Па чекај деду... сад ћу и ја доћи;
Заједно ћеш са мном твом баби поћи.

(Илија отрчи весело иза трема)

Појава осма.

(Чича Марко сам. На вратима од ковачнице још стоје чича Стеван и Станко. Чича Марко окренуо се тако, да их не види).

Чича Марко.

Баш красно дете... сушти Зоран мој!...
И он ће, вели, отићи у бој
Да брани земљу!...

(Пође, но у тај мах стане пред њега чича Стеван).

Чича Стеван.

Помаже ти Бог!

Чича Марко.

И теби, брате!

Чича Стеван.

С краја далеког
Потегох довде...

Чича Марко.

Из ког си краја?

Чича Стеван.

Из српског краја, из српског раја!
Знадеш ли сунце када се јави,
Па кад се проспу по мекој трави
Злаћани зраци?... То сунце сјајно
Греје нам њиве, поље бескрајно;
Светли нам гробље предака мили',
— Ту су гробови свети нам били, —
По селу моме песма се шири;
Весело лете мали лептири;
По њему вали среће нам плове...

Чича Марко (упада живо у реч).

То срећно место како се зове?

Чича Стеван (узвишено).

Отаџбина!

Чича Марко (изненађен; гледећи у његово одело).

Отаџбина, је ли?
Зар твоје срце туђину жели?
Зар је тамо отаџбина твоја,
Где туђинци шире крила своја?

Чича Стеван (у све већем одушевљењу)

И та је земља српска од старина,
И то је наша стара дедовина!
Ал' опет, чуј ме! Другу једну волим,
Па за њу вишњем Богу се молим,
Да је срећна — срећна по сто пута,
Да је цвећем — славом обасута!

Чича Марко (гледа у Стевана; устукне један корак натраг, па онда муцајући говори)

Даље... Даље...

Чича Стеван.

Ах, ја оставих брата;
Пођох широм света непозната,
Да далеко трајем горке дане....

Чича Марко (узбуђен; стеже груди; јеца, па онда са узвиком полети на груди Стевану)

Ах, ти си, ти си, брате Стеване!...

Чича Стеван (такође грли Марка)

Марко, брате мој!...

Чича Марко.

Ох каква срећа!

Чича Стеван.

сунца, неба, много је већа!

Чича Марко (весело)

Хеј, Рајка, Рајка, Милена, Ико!
Та зар ме овде не чује нико?...
Хајд'мо унутра... овде је зима,
А тамо смока и вина има!...
Овај ћу данак славно провести,
Па ћу се сутра сину одвести!

(Одлазе у кућу.)

Станко (који је на вратима посматрао овај призор, потресен)

Слава теби, Боже, на висини,
Твоја милост сва нам добра чини!

(утире сузе и одлази у ковачницу, из које се одмах чују ударци чекића).

Појава девета.

Рајка, Милена и Илија.

Рајка.

То дека беше што нас дозив'о?

Милена.

Узаман није све нас позив'о;
Хајдмо унутра....

Илија (весело скакуће)

Дека је, дека!
Он само сада на мене чека!

(Одлазе сви у кућу).

Појава десета.

(У дну позорнице појави се кмет Живан са једном гомилом сељака и жена. Живан држи у руци једну хартију).

Један из гомиле.

Читај!...

Живан (за се).

Баш дршће срце у мени!

(гласно)

Ово је знате списак рањени'!...
Хајд'мо до суда па ћу читати,
Јер морам опет даље хигати...

Аранђел.

Дед' мало само... та два три ретка,
Бар из почетка...

Живан (чита)

„Миленић Станко"...

Једна жена из гомиле (вриснe)

Куку мени!

Мушки (наваљују на Живана)

Читај још...

Живан (чита)

„Ранко Челаков"...
„Петар....."

Друга жена из гомиле.

Чији то Перо? Да није мој?

Живан (званично)

Стој!...
Пред судницом ћу вам све казати!...
Званично писмо неће лагати!...

(мудро)

Рат је к'о киша, неког ороси,
ог, боме, слисти, покоси...

. се кроз гомилу, која за њим у вици одлази)

Појава једанаеста.

(На вратима од ковачнице појави се станко и гледа на гомилу).

Станко (наслони се на врата — тужно)

Сунце ће данас многима заћи,
Тражиће своје — ал' неће наћи!
Неко је рањен тамо у бој у,
Те један отац потпору своју
Гледаће како од бола јечи:...
Ох, немам сада довољно речи,
Да кажем како срце осећа!
Ај, то је, Боже, права несрећа!...
Гле, тамо како матере јуре,
Како се стари оцеви журе...

(Изашао из ковачнице и гледа на ону страну, куда је Живан са сељацима отишао).

И Миће ено... Стојана, Срете!...
А стара Анђа узела дете,
Па с њиме ено гомили хита!
Гле, Живан сада народу чита!
Е, сад ће бити жалости, јада,
К'о никада!...

(У даљини се чује запевка и жагор)

Ето, кажем ли!... Народ се згрн'о
Многи се данас зави' у црно!...

(брише очи кецељом и улази у ковачницу).

(Почивка).

Појава дванаеста.

(Улази Никола у оделу српског добровољца).

Никола.

Баш једва стигох!... Пешачити све
Преко врлети!... Путе тегобне
Једва сам преш'о!... Баш добро суста.

Уз'о сам месец дана отпуста,
Да амо дођем...

(осврће се)

Ово је село!
Како је тужно и невесело!
Изгледа ми овај пред'о цео,
К'о да га је застр'о покров бео...

(чује се од општинске куће опет врисак жена).

Кукају жене!... О, кукајте само,
Многи ваши остадоше тамо,
Где се борба са турчином води;
Крв дадоше земљи и слободи!
О, и ја сам већ патио много!
Ко би само исказати мог'о:
Кроз колико мука ратник прође,
Док до жељне слободе му дође!

(сетно)

Ето, ја сам из далеког краја,
Из туђине — туђег завичаја;
На дому ми оста отац стари,
Да због мене гоне га Мађари!
Јер сви Срби што прешоше амо,
Не смеју се вратит' више тамо;
Сваког брата што дође из прека,
Хладна мемла у тамници чека!...
Натраг не смем!... За то дођох амо,
Да л' сам близу свога стрица само?

(тргне се)

Ах, ја не бих на тај пут се крен'о,
Да не носим благо драгоцено...
Престен овај мога брата Јанка
[illegible] моје без светла огранка! —

(тужно)

Нисам знао да је тако тешко
Да ту е брата и најмилијег растати!...
Беше нојна!... Страшна мајстори лута.
Нигде стане нигде пруža лута...
Тек од једном — у сред свитег мира —
Трубач доле, убрзану свирку:
Сви ћутимо... Ја у Јанка стао:
Да је брат мој, — нисам тада знао!
Он ме гледа... гледа без престанка...
И ја гледах у свуђена Јанка...
Од једаред тол османска рикну:
„Јуриш, јуриш" — јасна груба пикну...
И ми тада као морска вала
На турски смо табор надисали..
Тада Јанку једно турско тане
Проби груди баш са леве стране. —
Паде доле, па тек болно брисну.
Ухвати ме, па за руку стисну:
„Ја умирем... поздрави ми мајку,
„Чича Марка, седог ми бабајку...
„Ја сам његов!... Знадеш село моје?
„Ал' те црне.. јасне очи твоје,
„Тихо зборе на издаху моме:
„Завет дајем брату миленоме!
„Узми прстен! Он је бабе мога
„Њим обдари мене, сина свога
„Ох, како је то сећање драго! —
„Прстен овај — породично благо
„Узми, брате!... И ја прстен узе!"
Из ока ми грунуле су сузе...
Тад сам вид'о, кад му душа пину,
Да сам жалост дочекао црну —
Тад сам сазн'о — у сред страшног рата
Да сам свога изгубио брата!

кроз сузе.

Брате драги... вечна т' била памет,
Испунићу верно твој аманет!
Ал' како ћу пред стрица изаћи?
Како ћу се у том часу наћи?

(Чује се од општинске куће вика помешана с вриском жена).

Опет врисак? Морам оној страни,
Где се купе бедни сиротани,
Шат ће један — у сред јада свога
Показат' ми кућу стрица мога!

(Оде ка судници).

Појава тринаеста.

(Из куће излази чича Марко. Окреће се према вратима куће и говори).

Чича Марко.

Одмор' се, брате... вратићу се ома';
Ти буди сада место мене дома!

(силази доле)

Сутра ћу с' кренут' да Зорана видим...

(таре очи)

Зар опет плачеш? Морам да се стидим,
Што сузе лијем, кад им места нема!

(гледа горе)

Опета небо црни свој плашт спрема!
Ал' нека буде мећаве и мраза;
Нек' се снегом заспе свака стаза,
Ја ћу с' кренут где ме дужност зове,
Бог ће ме чуват' од жалости нове!

(Из ковачнице чује се како Станко уз куцање чекића пева: „На Косово зове труба, је л' вам жао младих љуба...“

Чича Марко (весело)

о, Станко!... Нек' се песма ори,
се данас за слободу бори!

Појава четрнаеста.

(Улази Живан праћен гомилом сељака и жена).

Живан.

Окајте с', људи... имам посла ја!...

Аранђел.

Објави свету да за своје зна!

Живан.

Читао сам већ...

(Из гомиле се издваја Маринко и Никола).

Маринко (тихо Николи)

Оно ј' рођак твој...

(показује руком на чича Марка).

Марко Радојковић...

Никола.

Ох, Боже мој!

(Прилази чича Марку, који гледа на гомилу. Док се ова радња између чича Марка и Николе дешава, дотле народ наваљује на Живана, да чита списак рањених. Народ се непрестано прикупља. Живан између дијалога чита наизменце из списка имена рањених и погинулих војника).

Чича Марко.

Из неба опет загрмеће гром!

Никола.

Помоз' Бог!

Чича Марко (благо).

И теби и дому твом!
Одакле беше?... Знаш, слаб ми је вид,
А питат' опет није, синко, стид.

Никола.

Из далека сам!... Кесарију знаш?

Чича Марко.

Слуш'о сам, синко...

Живан (чита на сав глас)

„Милоје Кардаш“...

(Народ жагори).

Никола.

Жеља ме вукла да овамо дођем,
Да с браћом својом на Турчина пођем!
И ја сам био где се бојак бије,
Где крв се врела за слободу лије...
Тамо сам наш'о једну душу чедну,
За братство красну, достојну и вредну...
И тек што је познах... изгубих је, јао,
Мој пријатељ драги на бојишту пао,
На смрти ми рече: —

Живан (чита отежући)

„Раденковић Мрата“...

Никола (наставља).

„Молим те к'о брата,
„Однеси спомен мојој старој мајци,
„И кажи, брате, седоме бабајци:
„Да сина свога више видет' неће...“

Чича Марко (стрепећи)

Сирото дете!

Никола (тужно)

Увенуло цвеће!
Он бледи, што још само траје...

Чича Марко.

Да ли га овде бар ко год познаје?
Како се зове?

Живан (чита).

„Вукелић Станко“...

Чича Марко (све више у страху)

Како се зове? Ах, име, име...

Живан (чита).

„Јанко“...

Никола (ганут)

Каз'о је списак...

Чича Марко (брзо прилази Живану и дрхћућим гласом говори)

Јанко, рече ти?
Презиме, кмете, брзо кажи ми...

Живан (околишећи)

Не видим добро .. слова нејасна...

Никола (тихо)

Ох, то је слика страшна, ужасна!

Чича Марко (склопио руке и пада на колена; очајно).

Презиме, кмете... жив ти Милош твој!

Живан (отежући: глас му дршће).

„Радојковић Јанко“...

Чича Марко (као громом поражен, вриене).

Ох, Боже мој!

(диже се и хвата грчевито за косе. Тихо—испрекида

Мртав или жив?...

Живан (са учешћем)

Не знам!

Појава петнаеста.

(Долази Рајка, Милена и Илија; мало за тим чича Стеван, па онда Станко, народ и најзад Станија).

(НВ. Ова радња мора тећи живо и без прекида).

Чича Марко (не чује ништа; једва говори).

Мртав или жив?

Рајка.

Шта је то овде?

Никола (тихо; изненађено).

Да није стрина? — Ја сам крив!

Чича Марко.

Говори...

Живан.

Мртав!

Рајка (врисне).

Мртав! Ко?

Милена.

Мајко!

Чича Марко (кад је чуо глас Рајкин, дошао к себи, прилази посрћући њој и дрхћућим гласом говори).

Мол'мо се Богу...

Илија (трчи око бабе и деде, и хвата их за хаљину).

Бакице! Деко!

а (прилази брзо Живану и хвата га грчевито за руку).

Ко је мртав, ко?

Живан (муца)

Па... Па... Јанко!

Рајка (врисне)

Ах!

(Посрне. Милена и једна жена из народа придржавају је. Чича Марко приступа лагано њој. Гледа јој у очи и благо јој говори).

Чича Марко.

Не плачи, жено!... Штеди сузе вреле,
За српство су наше руже свеле!...
Три дивна цвета из градине наше,
На бојном пољу покошена паше!
О, добри људи, није л' то дивота
За српство мило три млада живота?

(сети се у тај мах нечега)

Ха, где је онај што из боја иде,
Што нашу наду на самрти виде?
Он спомен носи...

Никола.

Овде сам, деда!

Рајка (која се разабрала).

Какав ли спомен има да нам преда?

Никола (вади из недара прстен).

Прстен један...

Рајка.

Дај!

Никола (преда јој прстен).

Ево га, мајко...

Рајка (гледи у прстен па онда врисне).

Ах, његов!... Наш...

Чича Марко (прихвати је да не падне).

Рајка...

Појава шеснаеста.

(На вратима се покаже чича Стеван. Гледа узверено на народ и остале).

Чича Стеван.

Марко, брате, снахо, шта је то?

Никола (кад је чуо овај глас задрхће, и гурајући се кроз гомилу полети оцу).

Ој!...

Оче! Оче!...

Чича Стеван (узбуђен).

Никола, сине мој!

(грли га и љуби).

Чича Марко (као да се иза сна пробудио).

Зар то син је твој?

Чича Стеван.

Јест, Марко, син... син...

Чича Марко (прилази њима · ухвати топло Николу за руке и гледа му благо у очи).

Ах, исти, исти, — к'о мој скрхан крин!
Очи, уста, све... Сушти Јанко мој!

(јеца, али се брзо прибере и поносно усправи).

Нашто овде сузе;

(Стевану)

Славим сусрет твој!

Славим и хвалим провиђења час,
Кад је код мене саставио вас!

(народу).

Не туж'те, браћо, за децом драгом —
Не коб'те више за циглим благом!
Деца нам пала за слободу рода!
Деца нам понос земље и народа!

(У тај мах покаже се у дну позорнице на маломе брежуљку Станија са запаљеним лучем у руци и угушено се смеје Косе је расплела; стоји на средини и гледа укочено на народ).

Станија (храпавим гласом).

Нек' гори све к'о срце у мени
Шта ће ми твоји мрски спомени?

Рајка (на овај глас прене из заноса и гледа онамо од куда глас долази — тужно).

Сирота снаха изгубила свест,
Кад доби ону страховиту вест!

Чича Марко (замишљен).

Нестало росе са смиља ми цветна,
У јаду своме — па је опет срећна!

(Рајки)

Пусти је нек' се својом мишљу бави,
Победу своју на свој начин слави!
Гле, тамо, жено, крв од наше крви —

(показује на Николу)

Још није хора да се срце смрви!
Зоран нам живи — а и Јанка, ето!
Хвала ти, хвала, провиђење свето!...
Добро ми дош'о мили, слатки сине,
Па оди амо...

(шири руке).

Појава седамнаеста.

(Излази из ковачнице Станко с чекићем у руци).

Станко (за се).

Шта то овде чине?
Срце ми дрхће...

Никола (узбуђен; глас му дршће; полети с раширеним рукама чича Марку).

Добри стриче мој!

(грли га за тим прилази Рајки)

Ох, стрино драга, синовац сам твој!

Рајка (нежно, милујући га по коси).

Бог те живео!

(гледа га у очи па се загрцне).

Исти Јанко мој!...

Чича Марко (хоће да се насмеје, али му глас дрхће).

Ех, зашто плакат'?... Није за то доба;
Три сам црна ископао гроба!...
Три ми сина леже к'о три крина...

(бурно)

Живела отаџбина!

Народ.

Живела отаџбина!

Чича Марко (не зна шта ради; прилази једном сељаку).

Степане, брате, ти си сина им'о?!

(другоме сељаку)

Па и ти, и ти... пријатељу Симо...
Им'о си сина... па сад реци, где су?
У дому... авај, већ од данас нису!...

(плаче но се брзо прибере)

Немојмо плакат'... људи и жене,
Нек' сваки своје драге спомене...
Они су пали — да вечито живе,
Да им се редом поколења диве!

(Подигао на једној руци Илију, а другом загрлио Рајку. Чује се како се Станија угушено смеје).

И тебе, чедо... зоро моја рана;
И тебе, жено... миље мојих дана;
И себе самог... само кад бих знао —
На олтар земље све бих вољно дао!...

(узвишено)

Да лепши дани народу сину,
Све жртвоваћу за отаџбину!

Чича Стеван (скинуо шубару; стао поред Марка, па свечаним гласом понавља)

Све за отаџбину!...

Народ.

Све за отаџбину!

Станко (изашао напред са чекићем у руци и на сав глас радосно узвикује).

Све за отаџбину!

Музика — песма.

Хор.

Слава, слава борцу сваком,
Што ј' за народ српски пао!

Чича Марко
Чича Стеван } (заједно — речитативно).

Слава!

Илија (скинуо вес, узмахује с њиме и кличе).

Слава!

Женске.

Слава!

Хор.

Слава! Слава!
Што нам образ осветлао!

Станија (уз језовити смех — речитатив).

Нек' гори све...

(маше лучем око себе)

Хор.

Срб се бори,
Да слободу свету има!

Чича Марко
Чича Стеван } заједно — речитатив).

Слава!

Илија (узмахујући весом кличе)

Слава!

Женске.

Слава!

Хор.

Слава! Слава!
Изгинулим јунацима! —
За веком ће век да мине,
Па ће причат' жртве ваше,
Дико српске отаџбине!

(Завеса пада)

ЛИЦА

Чича Марко.
Зоран } његови синови.
Видоје }
Станија, жена Видојева.
Радак.
Цветан.
Командир чете.
I }
II } војник.

Војници. Болничари. Трубач.

СЛИКЕ

I. „*Читири гроба.*“
II. „*Уједињење Сраства.*“

Догађа се на бојноме пољу пред Ђунисом на шест дана после другог чина.

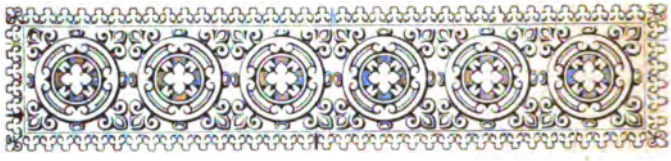

ЧИН ТРЕЋИ

„ПОСЛЕДЊЕ ЖРТВЕ“

Бојно поље пред Ђунисом. Виде се на брду српска утврђења на више места. На вису једном стоји српски топ „брдске батерије“. Час по пуца на турске грудобране. На позорници леже неколико српских рањеника. Кад се завеса подигне продазе болничари са црвеним крстом на десној руци и носе на носилима рањенике. Чује се из гомиле рањеника болни јаук: јао, мајко! Сејо! Брате! Оче! и т. д.

Појава прва.

(Долазе два војника).

I. Војник.

Жестока битка!

II. Војник.

Боме, жестока!
Турчин нас бије право са бока!

I. Војник.

Виде ли само оног старца ти;
Од куд' се овде мог'о створити?

II. Војник.

Све виче неког...

I. Војник.

Сина... унука ?

II. Војник.

Ко ће га чути у сред јаука ?

(јача пуцњава и ларма).

Хајдемо, брате... Турци узмичу ;
Њином се шанцу наши примичу !

(одлазе).

Појава друга.

(Улази чича Марко ; осврће се на све стране и звера).

Чича Марко.

Ту сам !
Два дана, ево, скоро минуше,
Како сам кренут живим жељама
Дошао овде у стан ратнички,
Да свога сина топло поздравим !
Да задњем стубу свога имена
Донесем поздрав мајке рођене,
И верне љубе — чеда јединог !
Тегобни пути — ал' сам прешао !...
Срце ме вукло моме Зорану,
Да га обиђем, видим, загрлим !
А мајка сиња сузе пролива,
Па своју наду болно дозива, —
Узаман јеца — нигде одзива !...

(горко)

што сам им'о то сам закоп'о !
[illegible] сина — ал' не, само три,

Јер један беше земље издајник —
Вољно сам посл'о у витешки бој!
Сад ми је ост'о само Зоран мој!
Па њега гледам као зорицу,
Када се на небу јави плаветном;
Гледам га као капљу росице,
Ко очи своје... Та он ми је све!...
Староме срцу дадох на вољу,
Па кренух амо... Пути далеки!...
Снага ме опет држи старачка;
Душа ми гори силним пламеном,
Да сина свога видим, загрлим.
Последњу наду мога живота!...

(ухвати се руком за чело)

Ох, ала гори... гори жестоко,
Ко да су десет снажних ковача
По њему тешким маљем лупали...
Гори и цепа... сад ће прснути
Није ни шала... Тол'ке жалости,
Што ова глава до сад претури!...

(са уздахом)

Бејах радостан!...

(с горким осмехом)

Свет ми с' милео;
Вол'о сам небо, сунце, звездице,
И жубор нашег бистрог потока,
Што тече тихо селу на домак;
Вол'о сам цвркут малих тичица;
И ситне капи дажде пролећне,
Јер они беху увек код мене,
Синови моји — моја потпора!...
А, сада, сада?... Звезде не гледам,
Не гледам сунце. небо плаветно;
Не слушам жубор бистра потока,

Јер мутна суза тече из ока;
Јер они, они — наде милене
Соколи моји, нису код мене!

(Тишина)

Дош'о сам овде... Ту ће бити он,
А ту је, веле, његов батаљон!
Ма до сад још га нисам видео,
Још тражим зору свога живота!

(Почивка. Благо)

И њу поведох! Јадна Станија!
Мирна је тиха као бубица,
А блага као цветна ружица!...
По кад—кад дигне очи упале,
Па ме запита гласом леденим:
Је л', деда, тамо гроб је Видојев?
А за тим стисне руку коштану,
К'о да би хтела лучем махати,
И прсне у смех страшан, језовит:
„Нек' гори све к'о крв у мени,
„Шта ће ми твоји мрски спомени?"
Е то је све што јадна спомиње;
У томе лежи њено лудило!
Како је добра, блага, питома!
Кад сам се хтео на пут кренути,
Она је своје руке склопила,
Па ме је топло, благо молила:
„Поведи, деда, мене са собом,
„Да видим нашег брата Зорана
„Друге ће, деко, да ме покуде
„Не донесем ли њему понуде;
„Милена болна свог сина гледи
Поведи мене, деко, поведи!"
ја је, ето, собом поведох,
види место страшна покоља,

Да чује рику тешких топова,
Да види њега, мога Зорана,
То ће јој можда умље вратити! —
(показује руком на десну страну)
Ено је тамо! Чека на мене,
Па да се крене после Зорану!
— Ако га само овде затекнем! —
Носи му вина, смока, обуке,
И своје мајке слатке поруке!...
(сети се у тај мах нечега)
И он је овде!... Ах, Никола мој...
Остави старог оца на дому,
Па пође амо — моме Зорану!
Хтео је видет' брата милена,
Бар њега само од толико њих!...
Млађану главу не мож' задржат'
Ма у смрт знала јурнут' онај час!
(са уздахом)
Младост је таква!... Знам је, разумем!
Ал' о њој причат' не умем.

Један глас из гомиле рањеника.

Воде! Воде! Ах!

Чича Марко (ужаснуто).

Боже, ко је то?

Глас.

Изгорех, јао...

Чича Марко (брзо прилази рањенику).

Ко си, момче, ти?

Рањеник (изнемогло).

Воде... умрећу!

Чича Марко (отвара малу чутурицу, која му виси о рамену).

Ево, ракије,
Напиј се мало...

Рањеник (пије, а за тим лагано отвара очи и гледа у чича Марка).

Хвала ти, старче!...
ужаснуто)
Боже мој! Стриче!...

Чича Марко (пикне).

Никола, ти си?!

Никола.

Ја сам... опрости...

Појава трећа.

(Долазе болничари и полажу рањенике на носила).

Чича Марко (у очајању).

Пустите, људи,
Да се синовца свога нагледам!

I. Болничар.

Умир' се стари! Није опасно!
Ову ће рану преболети он!

Чича Марко (полети за носилима у којима је Никола).

Синовче! Станте!
И мене с децом мојом сахран'те!

Глас Николин (из далека).

Ој, збогом, деда... Зоран ти је жив!...

Чича Марко (стоји потресен и гледа немо за болничарима. После почивке).

Добро рече! Још је Зоран жив!

Па немој, старче, бити жалостив!
Зоран је грана с лисна јавора,
Та он ће бити твоја потпора!

Појава четврта.
(Долази Цветан).

Цветан.

Где ли се деде побра Илија?
У час га један неста пред-а-мном!
(спази чича Марка).
Ене, од куд ти?

Чича Марко (гихо)

Ја тражим њега!

Цветан.

Њега! Зорана?

Чича Марко.

Јест, Зорана мог!

Цветан.

Ниси га наш'о?

Чича Марко.

Нисам, Цветане!

Цветан.

Па ту је, деко!... Ено, погледај!
У другом реду више опкопа!...

Чича Марко (држи руке на очи и гледа).

Не видим ништа!

Цветан.

Зар ни заставу?

Чича Марко.

Заставу видим.

Цветан.

Па он је држи! Он је заставник!

Чича Марко (усхићено).

Зар Зоран мој?!

Цветан.

Он! Гледај онамо...
Како је диже горе високо!

Чича Марко (гледа па се загрцне у плачу).

Јест, видим, видим... Ено заставе!
Народна боја!... Све се лепрша!...
Неко је држи... Ама, облак, дим,
Да ли је Зоран, синко, не видим!

Цветан.

Хајд' са мном, деко, па ћеш видети!

Чича Марко (радосно).

Хајдемо, роде, једва чекам час,
Да сина свога видим, загрлим,
Да се на младим грудма исплачем!...
Он ми је срећа, живот, нада сва!
Ах, очи старе исплакаћу ја!

(Одлазе).

Кратка тишина. По кад-кад чује се у даљини по који болни узвик рањеника).

Појава пета.

(Долази Станија. Обзире се плашљиво на све стране. Једном у руци држи шарену, пртену торбу, у којој су понуде за Зорана).

Станија (тихо).

Ој, деко!... Не чује...

(јаче)

Деко!

(ослушкује)

Ништа!

(звера око себе)

И ја сам, ето, на сред бојишта!
Гле, крв тамо... свуд!...

(стресе се)

Ху, страшно је све!
Да ли ту има крви његове?
Да видим...

(сагиба се и плашљиво гледа)

Нема!... Нема!...

(цикне и баца торбу)

Ах!

(падне на колена и пипа по земљи)

Гле, капље једне! Познајем је ја;
Она је већа, са свим друкчија!
То је из прста, што га обрани,
Те с плахе жуђе себе са'рани!
Како је густа, црна к'о пак'о;
Још ње се није нико дотак'о!...
Мора да пече, пали, сажиже,
У груд'ма слабим буру подиже
Од огња бесна! Баш да огледам!

(пипа јаче по земљи)

Ух, ала пече!

(као да се од неког огима)

Остави! Не дам!

(диже се брзо и уплашено устукне натраг).

Ох, ала је страшно овде стајати!

(мирно — прибрано)

Кога се само имам бојати?
Мртваци ћуте, и он ћути сад!
Ах, како беше наочан и млад!
Љубља ме силно, милов'о ме, да,
И њега вазда љубила сам ја, —
Па, ето, сад је свен'о као цвет,
На мене паде цео овај свет!

(чује се на близу болни узвик рањеника).

Мртваци с' дижу! Ето, долазе!
Сад своје драге, редом полазе...
И он ће доћи — ил' његова сен,
У сусрет жени — у загрљај њен!
Чекај ме само... идем, идем ја,
Сломљена надо — слико ледена!

(полако прелази преко позорнице)

Немој узмицат'! Стана се жури,
Ух, како тупо јече костури!
Клетва ти моја зар неда мира?
Зар она твоје санове дира?
Причекај, стани, клетву ћу маћи,
Па ћеш у гробу покоја наћи!

(Пође. У тај мах утрчи Радак сав разбарушен; појас му спао)

Појава шеста.

Радак.

Не дајте!... Ено!... Стигнуће ме звер!

Станија (тргне се; гледа укочено на Радака, као да га се сећа, па онда брзо му прилази)

тони, ај!

Радак (не гледа у њу, већ се окренуо на противну страну).

Дај ми рсволвер,
Ето га, ту је!

Станија.

Ха, Турчин то је!

(спази један револвер на земљи и брзо га дохвати)

Не бој се! Ево одбране твоје!
Стани, скоте!

(напери револвер на ону страну, на коју Радак гледа: и опали).

Ха! Како посрну,
Како се сруши на земљу црну!...
Спасен си, спасен!

Радак (окреће се њој).

Хвала!

(но чим је спазио Станију задршће и посрне)

Шта је то? Станија! Ти? Ох!

(клопе на земљу)

Станија (гледа дуго у Радака).

Гле, то је Радак! Први сусед мој...
Не бој се, Раде!... Гонилац је твој
Отиш'о Богу!... Ал' гле, шта је то?
Кошуља, јелек, све је крваво!

Радак (растројено; за се).

Она! О, Боже! Зар промис'о твој
Послао њу, да спасе живот мој?
Зар њу, Станију?

(гласно)

Рањен сам, Стано!
Моје је срце с ране покидано;
Ох, са две ране! Једна с куршума,

А друга — друга с твог мрачног ума...
Ја сам свему крив!

Станија (као да се лагано прибира)

Ти си, велиш, крив?
А за што, реци!...

Радак.

Рећ' ћу док сам жив!
Видоје живи! Није мртав, знај,
Надај се, Стано, надај и — чекај!...
Он је био ту...

Станија (задршће; таре чело, као да се нечега сећа).

Ах, јес, тако, да!
Сада се свега — свега сећам ја...
Ти си ми каз'о: ми смо гледали,
Када су их редом стрелци стрељали!
Је л' тако беше? Па сад? Шта је сад?

Радак.

Он је жив!

Станија (угушеним гласом.

Видоје жив?

Радак.

Бејах тад,
Занесен неком мишљу ђавољом;
Обрван тугом, јадом, невољом...
Јер ти си ово срце здробила,
Када си ми љубав хладно одбила...
Тада сам хтео... Стано, опрости,
Хтео сам твојој срећи, радости,
Да пружим капљу једа, горчине,
Ај, то су биле мисли злочине,

И ја ти рекох...

(ухвати се за груди)

Ах, ала пали!
Рекох ти: мужа твог стрељали!

Станија (прилази Радаку, напери револвер на њега и почне се грохотом смејати).

Ха, ха, ха, ха, ха! Траго погана,
Несрећо људска, душо продана!

(тргне се)

Ал' не ћу твоје крви пролити!
Сам ћеш у Бога милост молити!

(баци револвер; пође па застане, окренув се Радаку, који је према њој пружио обе руке, као да милост тражи)

Упамти добро!

Радак (очајно)

Милост!

Станија (подигла десну руку у вис).

У Бога!

одлази)

Радак (сам)

Да ли ће њега наћи живога?
Ох, хоће! Он је ропства допао,
Ал' за њу није — није пропао!
Заробљен јесте... ал' ће с' вратити,
А ја ћу смрћу грех свој платити!

(превија се у болу)

Ах, како пали... Смрт је већем ту!

(испрекидано)

Узеше Турци моју комору, —
На друму м' њихне страже сретоше,

Са друма кола на мах скретоше.
Ја тада нагох бежат' низ поље,
Ал' ту су биле грдне невоље!
Ноге су брзо биле сустале,
А озго на ме пушке пуцале...
Згоди ме једна... овде! Осетих
Како ме рани Турчин проклети, —
И ја сам рањен даље журио
За мном је један сабљом јурио;
Да нисам Стану овде затек'о,
Турчин би моју главу одсек'о!
Ал' Стана! Стана! И свуд она, свуд;
И онда, кад ме зовне страшни суд,
Она ће бити! Ах, воде, људи!
За грехе моје Бог ће да ми суди!

(малаксао клоне на земљу).

Појава седма.

(Улази један командир са трубачем).

Командир.

Проклети Турци бију жестоко!
Дед' свирај јуриш! Сад је згодан час!
Јер лево крило њихно малакса!

(Трубач свира јуриш. Одмах за тим чују се српски узвици. Ура! Ура! Ура!...)

Ха, тако, тако!... За мном, јуначе!

(одлазе)

Појава осма.

(Долазе неколико војника, а међ' њима Зоран са заставом у руци).

I. Војник.

У чувај!

Зоран.

Чувам, Благоје!

II. Војник.

Треба је горе одмах побости,
Кад наша војска шанац заузме!

I. Војник (гледа на ону страну где се борба води).

Наши се, боме, држе упорно!
Ено већ први шанац узеше!

II. Војник (гледа)

Једна се турска чета издвоји;
Крену се амо... Шта ће? Куда ће?

Зоран.

Хајдемо тамо!... Тробојка српска,
Пред војском треба да се лепрша!

Диже заставу у вис. Пођу неколико корака. Зоран се заниха).

Зоран.

Погибох! Јао! Чувај те барјак...

(хоће да падне, но у тај мах долази чича Марко са Цветаном).

Цветан (видев да је Зоран рањен, притрчи к њему и са осталима придржава га — потресен).

Деда, деда, ово је твој син!...

Чича Марко (тиска се кроз гомилу војника, и узима у наручја Зорана).

Ах!
Зоране, душо, надо потоња!
Па зар и тебе бабо изгуби?

(љуби га у чело и уста).

Зоран (болно: изнемоглим гласом)

Отац?! Ох, оче... заставу... не дај...

(чују се на близу усклици Турака: алах! алах!).

I. Војник.

Турци се ближе!... Ено, пазите!...
Заставу траже... на њу гледају —
Ама је Срби шале не дају...
Дај је овамо...

(пође Зорану)

(Чича Марко једном руком држи рањеног Зорана, а другом дохватио заставу и држи је високо према себи).

Чича Марко (бурно).

Не дам је, не дам!
Ја ћу је часно данас носити
У место свога сина Зорана!

(узвишено)

Кад ми последњи соко одлети,
Нека се старац за њих освети!
Збогом, Зоране!...

Зоран (изнемогло).

Збогом, бабо!

(Чича Марко пође са осталима напред држећи чврсто у руци заставу. Када је крочио неколико корака, застане погледа на Зорана, врати се опет и падне на-њ).

Чича Марко.

Још једном да те отац пољуби!...
Да ти целивам усне и чело,
Угасле очи, лице увело!

Зоран (издишући).

п..а..ви... иди... по..здра..ви... ми све!

(издахне).

Чича Марко (у највећем болу).

Причекај, стани!...

(подиже га и држи на рукама)

Ах, узаман клик!
Умре ми... умре, мили рањеник!
Зађе ми сунца мој потоњи зрак!
Ноћца се спушта, а с њом вечни мрак!..

(клек'о поред Зорана и љуби га)

Код тебе — чедо скоро ћу и ја,
Од свег' ми данас земља милија!

Појава девета.

(Долазе болничари са носилима и полажу на њих Зорана. Чича Марко ухватио се грчевито за чело; груди му се бурно дижу, и у часу, кад болничари полазе, полети за њима болно узвикујући).

Чича Марко.

Чекајте! Стан'те! Ој, Стан'те, људи,
Да му још једном паднем на груди,
Да га целивам!

(Болничари одлазе носећи Зорана).

Чича Марко (гледа не дишући за њима, па онда тихо дршћућим гласом говори)

Одоше! Јао!
Последњи цветак свен'о, опао!...
Изгубих све, све! Сам стојим туди,
Рањено срце — смрвљене груди!...
Ах, други би мор'о да полуди,
А ја још живим! Још ту гледам ја
Последњу зраку нада пропала!...

(после дуже, душевне борбе)

Ал' ћути, старче! Стегни срце ти,
Децу си дао мајци Србији!...

Збогом, Зоране!

(После тих речи подиже се; узмахује поносно заставом и громким гласом говори)

Ој, барјак тај
Кроз бојни сад ћу носит' окршај!

(Одлази а војници за њим).

Појава десета.

(Долази I и II тобџија).

I. Тобџија (задуван).

Где су сандуци?

II. Тобџија.

Там' у крај пута!

I. Тобџија.

Има л' у њима доста барута?
Нама нестало...

II. Тобџија.

И код нас тако!
Хе, пешаку борити се лако!
За грм се скрије — па пушком бије;
Ал' ми смо увек поред топова;
Таман помислим: посла готова,
А оно опет грмне — са брега:
Где ли су момци? Где је запрега? —
И тако петљај, прежи, натежи,
Пуцај и пуни — ил' даље бежи!...

I. Тобџија (који је за то време гледао на ону страну, где је чича Марко отишао)

дај само старца онога!
не боји овде никога!

Заставу носи, храбри соколе,
Права је слика светог Николе ?

II. Тобџија.

Баш жесток старац! То је поштен сој;
Такав је исти — исти отац мој!

I. Тобџија (гледа непрестано на бојно поље).

Ха! Шта је оно? Посрну деда,
Ал' српски барјак Турчину неда...
Држи га чврсто... наши га круже...

(брзо своме другу)

Жур'мо се, жур'мо по баруг, друже!

(Одлазе. С поља се чује вика; напред: Ура! Ура!)

Појава једанаеста.

(Појави се чича Марко посрћући на јединоме штапу. У једној руци држи заставу, а другом кида платно и меће га у недра, а штап баца далеко од себе.

Чича Марко (прибирајући снагу, викне.

Ето вам штапа, ал' платна не дам!
Богу ил' браћи то ћу да предам!...

(малаксало пада)

Ах, реко' л', сине, код тебе ћу ја?!
Рани ме пушка гадног Турчина,
Кад рука клону... јалакнуше сви,
Па бесно јурну нашој застави,
А'л' ја је скидох... па је метнух ту!...

(показује на срце)

Чувам и храним ову светињу...
Ти си ми рек'о: чувај знамен тај!
Турчину, оче, не дај га, недај...
И ја га чувам! Нека бесни бој;
Не дам га, не дам, барјактару мој!

клоне

Појава дванаеста.

(Улазе неколико војника).

I. Војник.

Победа, браћо! Турци узмичу!

Сви.

Ура! Ура! Ура!

II. Војник.

Где ли је чича? Не видим га ја,
Та куд се деде наша застава?

I. Војник (спази чича Марка на шанцу).

Ха, ено старца!...

(прилази му)

Снага клону сва!

(дрма га)

Ај, старче, старче, где је застава?

Чича Марко (тихо)

Код мене... ево...

(вади је из недара и пружа војницима)

I. Војник (узима платно)

Гле, крвава сва!

Чича Марко.

Децо, Срби, ој! Живот сад се мој
Примиче крају.. Од'те ближе сви...
Време је да се растанемо ми!

(долазе непрестано војници и скупљају се око чича Марка)

чајте, децо! Дух мој види све!
д-а мном светле будућности гле!
ено гробље!...

I. Слика.

(Тиха музика. Стражња се завеса подиже и виде се четири гроба један до другог)

О, децо моја, моја радости,
Потпоре красне трошне старости!...
Да вас пољубим. .

(лагано прилази гробовима и љуби их редом. Ове су слике самртничког привиђења).

II. Војник.

Њему се нешто као привиђа —
Ја, брате, ништа овде не видим!

I. Војник.

То само онај може видети,
С кошуљом што га мајка родила...
За њега веле да је видовит!

Чича Марко.

Иване, сине, ти си први пао,
За народ српски млађан живот дао, —
Па онда... онда, ох, Радоје сине,
Мој бели, красни, увенули крине!...
И ти си пао... за слободу рода;
Крвљу се само добија слобода!
Па и ти Јанко, добро моје веље,
Радости моја и моје весеље...
Пао си с браћом... да ти име сјаји,
Да му се диве српски нараштаји!
Гле, ту је Зоран... моје чедо мило,
Потоње сунце што с' за облак скрило!
Ај. децо моја, радости и дико,
Цветак је сваки у мом врту ник'о!
Сузом сам својом залив'о их редом,
Гледао нежно... очинским погледом,

У дану, ноћи, над њима сам бдио,
Међ' њима ја сам само срећан био!

(Диже се лагано и пехотице баци поглед на противну страну).

Ал' где је пети? Где Видоје спава?
Ил' гроб се сваки тако затрпава,
— Што крије од нас издајицу клету —
Да јој се не зна спомена на свету?
Не, ниси мој син!...

(Покрије лице рукама; јеца, па онда тихо, савлађујући бол).

Ах, зашто не би',
На самрти својој опростио теби?

(Диже обе руке, као да благосиља).

Од мене, просто, нек' ти буде, сине;
Од народа, Бога и од отаџбине,
Ах, не знам... не знам... ја ти клетву скидам,
Рањено срце милосрђем видам!

(Посрне. Цветан и још неколико војника придржавају га и полажу на земљу).

Чича Марко.

Сад ми је лакше. Груди су ми пуне,
Тешко је, децо, кад родитељ куне!
Лакше ми, лакше — љубио сам чеда,
Слатко је оцу кад свој пород гледа!

(Музика престаје).

Ах, један само да оста на свету,
Росица чиста на руменом цвету,
Да теши мајку, да јој боле блажи,
Да малог Иву за нов покрет снажи!
Ох, један само да је ост'о нама,
Мирно би' с' раст'о са овим мукама!

(болно)

гроба сад ми црна леже,

Па да ли коме може бити теже,
Но што је мени?... Ал' се тешим тиме,
Да су ми деца осветлала име,
Сем онога... што му већ спомен не стоји!...
О, децо драга, соколови моји,
За своју земљу ви сте пали славно,
А такво дело није заборавно!...
Из крви ваше... и другова ваши'
Синуће сунце лепших дана наши'!

Појава тринаеста.

(Кроз гомилу војника тиска се Видоје, разбарушен и поцепан).

Видоје (задуван).

Ха, ту сам, ту сам! Хвала, господе.
Кад се докопах жељне слободе!

Неки из гомиле (изненађено).

Од куда ти овде?

Цветан (даје им једном руком знак, да ћуте, а другом на чича Марка).

Лагано, ти'о...

Видоје (окружен војницима не види оца).

Ја сам вам, браћо, заробљен био,
Ал' вешто данас измакох њима...
О, тамо наших подоста има!...
Ма само кад сам међ' вас дошао,
Кад сам бригаду своју нашао...

(спази Цветана)

Гле, здраво побро!

Цветан (заборави се — радосно).

Здраво, Видоје!

Чича Марко (чуо овај узвик, подиже се полако, и гледа на Видоја, који у тај мах прилази Цветану да га загрли).

Вид! Вид! Не видим ко је?

Видоје (спазив оца устукне натраг; гледа не дишући у њега, па онда полети му на груди са узвиком).

Оче, оче мој!

Чича Марко (са потоњим напором своје снаге).

Видоје! Чедо моје!

(Грле се. Чује се са обе стране јецање. Тишина).

Чича Марко (узбуђен).

Ах, ти си жив?!

Видоје.

Жив сам, оче драги!

Чича Марко (подигао очи горе и држи руке склопљене).

Хвала ти, хвала, створитељу благи,
Што једног враћаш старом дому мом.
Да славу поји величју твом!...
Ти ћеш ми, сине, славу хранити:
Ти ћеш ми, кућо — кућу бранити;

Појава четрнаеста.

(У дну позорнице појави се Станија машући рукама око себе).

Станија (отежући).

Ја нећу твоје крви пролити,
Сам ћеш у Бога милост молити!...

(прилази ближе групи, која је састављена око чича Марка)

Чујте ме! Други земљу изд'о је
А није муж ми — није Видоје!

Чича (тргне се на тај глас и потресен гледа на Станију),

Л' збиља видим!... Жено! Стано!

Станија (устукне неколико корака натраг; уклања косе са чела: гледа укочено на Видоја, зајеца, рашири руке и са свом снагом узвикне).

Ти си! Ти си! Ах!...

(полете једно другом у наручја).

Чича Марко.

Дан је опет сван'о!
Хвала ти, Боже, ти јој врати свест!

Станија (муца).

Ја мишљах... стрељан...

Видоје.

Ко ту каза вест?

Радак (очајно)

Воде! Изгорех!...

Станија (прилази брзо Радаку).

Овај... ал' прости —
Бог суди свакој људској пакости!

(скида са рамена малу пљоску са ракијом и меће је на усне Радакове)

Ево, пиј...

Радак (гледа је укоченим очима).

Хвала!

Видоје (нагне се над њим).

Помоћ је прека,
Рана је тешка — ал' има лека!

(У тај мах улазе болничари са носилима, на које полажу Радака).

Радак.

Хвала ти, Стано... Видоје... Хвала!

Враћате добро за безброј зала
Што вам их дадох...

(Болничари одлазе).

Чича Марко (који се за то време мало предигао и гледао шта се пред њим збива — благо).

Остаће жив?
Ох, Бог је добар, добар, милостив;
Он сваком од нас по правди суди...
Та Бог је добар ал' нису људи!

(стресе се па онда као у некоме заносу говори: Видоје и Станија брзо му прилазе и придржавају га).

Чујте ме, децо! Сад се дух мој вину
У плаво небо — бескрајну даљину!
Невидљив анђ'о сад пред-а-мном стао,
Завесу будућности подигао...
Пред моје очи сад се јавља слика,
Српскога рода и понос и дика...
Гледајте тамо...

II. Слика.

(Музика засвира: „праг је ово милог српства на коме стојимо" и т. д. Стражња се завеса подигне. Около српског барјактара, који држи развијен барјак, стоје у групама: Сремци, Банаћани, Личани, Славонци, Босњаци, Далматинци, Херцеговци, Црногорци, Старо-Србијанци, Македонци и Срби из Србије у свом народном оделу. У овој групи има и женскиња. Више те слике, на узвишеном постољу, стоји „богиња Србије." У једној руци држи српску заставу, а у другој мач којим показује на исток. Група ова преставља „Уједињење васцелога српства." Румена светлост до краја осветљава овај призор).

Чича Марко (сањалачки).

ховном с' оку дивна слика јавља!
канствен личе новог српског славља,
– се, јави! Тебе душа гледи!...

Ах, ова слика много Србу вреди!
Пазите, децо, шта будућност каже,
Како ће браћа, браћу да потраже!

(Полако се диже и шири обе руке)

О, слико красна! О, јаво ми дивна!
Хвала ти, хвала, сило милостивна,
Што старцу даде тол'ка доброчинства,
Да види слику српскога јединства!

(малаксало)

Ах, душа ево већ из тела лети,
Пред-а-мном стоји Аранђео свети!
Поћи ћу скоро где ме Анђ'о зове,
Вид'о сам слику будућности нове!...
Ево ме Јанко — о теби сам снив'о,
Ево ме Раде, Зоране и Иво, —
Ево ме, децо, српству сам вас дао,
И ја сам старац за свој народ пао!...
Чекајте, ето, дух мој лети вама,
Тамо ће горе лепо бити нама,
Сви ћемо живет' рајски живот нови —

(окрене се Видоју и Станији, који се пред њим сагну, и рашири руке више њихових глава)

А сада, да вас отац благослови!

(свечано)

Мој благослов, децо, нек' вам стопе прати,
Дивно је децу Отаџбини дати!
Видоје, Стано, чувајте ми Ику,
Пазите лепо Зоранову дику,
У њему вазда, у души му благој,
Уждите љубав к' отаџбини драгој,
Да буде увек готов на све жртве,
Да свети оца и стричеве мртве..
Чувајте мајку... моју добру Рајку,
Милену, миље, Зораново смиље!...

(стресе се)

Умирем... с богом,... с богом, децо мила,
Нека вам пута каже српска вила

(показује руком на вилу)

По ком' ће српство новој стази поћи,
И својој браћи у загрљај доћи!

(узвишено)

Да лепши дани Србији сину,
Све жртвовати за отаџбину!

(клоне, војници га придржавају).

(После овога, музика прелази у песму. Док се песма пева, лагано се спушта из облака анђео и држи више главе чича Маркове мученички венац. Чича Марко, са потоњом снагом, лагано се диже, ослушкује песму и десном руком показује слику, позивајући покретима све около себе да се закуну. Сви около њега подигли десну руку на заклетву).

Музика — песма.

Хор у групи.

Отаџбино, мила мати,
Ти си српског рода рај,
За тебе ће живот дати,
Наш потоњи нараштај!
Земљо мила,
Срећна била,
Нек' ти с' славе вине лет!

Чича Марко (са прикупљеном снагом упада живо у песму).

Отаџбино!... Мој узоре свет!...

Хор у групи.

Кад настану нови дани,
Да се мачем земља брани,
потече река крви,
потвор се српски смрви

Тад' би мила,
Сјајна била,
Тако сјајна као пре!

Чича Марко (издишући упада у песму).

Закунте се:
За отаџбину жртвовати све!

Хор.

Тад би мила,
Сјајна била...

Сви (око чича Марка).

Кунемо се: крв за род дати,
За отаџбину све жртвовати!

Хор.

Тад би мила,
Сјајна била,
Тако сјајна као пре!

— КРАЈ —

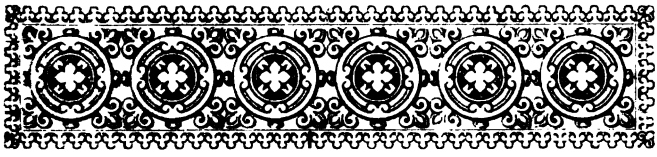

СЕДЕЉКЕ

ЈЕДАН НАРОДНИ ОБИЧАЈ ИЗ ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

описао

Михаило Ст. Ризнић

учитељ

Кад се приближе јесењи дани, и оберу пољски усеви, тада у селу настаје живље кретање. Улице сеоске оживе, а по њима од јутра до мрака врви старо и младо. Нарочито је у празничне дане пуно света по сеоским улицама. Тада ћете видети гомилице људи и жена, скоро пред сваким вратницама. Све је обучено у стајаће рубље, па весело ћерета, шали се или игра, пред домом својим. Старци поседали на клупе, или на мале троножне столичице, па зборе о свачему; а пред њима двори какво женско чељаде, са гостаром у руци, и служи им вино или ракију. Тада се уговарају: спреге, изори и позајмице; ту се пресуђују потрице; ту се претресају сеоске ствари и друге новости и т. д. све до мркле ноћи. У те дане, сељак је најспокојнији и најимућнији; пун му је и амбар и тор и обор, и кеса. То су златни дани за веселог ни, у које је он и сит и весео и од-

моран. Тада сељак обично плаћа „Богу Божје, а цару царево“, одужи се где је што узајмио преко лета, и нахрани, што но има реч, и алу и врану; — тада је сељак собом задовољан.

Али, тек се право весеље, у те дане види код сеоске омладине. На средини села, код општинске куће, или код школе; код сеоске цркве, или код записа; ту се у празничне дане скупља младеж обојега пола, да у игри и весељу проводи веселе вечери. Ту су најзгоднија места за састанке; за гледања и бегенисања; ту се праве веридбе и примају дарови, те кад зима наступи, пуно је по селу женидаба и удадаба и свадбених весеља.

А у радне дане (делник), кад год то време допусти, купе се сеоске девојке у малена јата, те крај јаснога огња заједнички: преду, плету и раде друге женске послове. Такви се скупови зову „Седељке“ у Браничеву; „Сеђанке“ у тимочкој крајини, а „прела“ у Шумадији. Но од та три назива најраширенији је „седељка“, па за то смо ми њега и усвојили, и њега ћемо се свуда при опису држати.

Седељке обично почињу од Госпођинских поста, па трају док снег не падне. У Звижду, Хомољу и Поречкој Реци, седељке трају и преко зиме: али тада се младеж не сабира на отвореној пољани, већ по домовима, у којима има девојака на удадбу, или код прошеница.

Седељке се обично граде на раскрсницама од сеоских путова; под сеоским записом, пред врагницама од двориштa, или на пространом дворишту у мали, где је доста девојака. Седељке се праве само у очи радних дана (тежатника, делника) а никако у очи светка и петка, или каквог било благога дана.

За сваку седељку потребна су дрва, од којих се огањ гради. Та дрва нанесу момци и девојке из општинске шуме, или из сеоских забрана. А где шуме нема (као што је случај у Стигу), ту свака девојка донесе собом и дрва за огањ, па ортачки ложе и крај огња раде.

Где ће да буде седељка, то обично одређују девојке при разлазу са седељке. Дешава се да се седељка састаје више недеља на једноме месту; али то ређе бива. Обично два три вечера бива на једном месту, па после на другом; како зажеле девојке. Јер често и то бива, да девојке из једне мале иду на седељку у другу малу к својим другарицама, и ове опет к њима, кад им буде воља. Али најчешће бивају седељке у оним крајевима, где има повише девојака и младих жена.

По некад и момци одреде, где ће се седељка држати. Ако који младић заволи какву цуру, он ће да сакупи друштво, па ће неколико вечера да прође улицом где му драга станује, певајући ову песму:

Милено, цвеће шарено!
Милено, миље рођено!
Наложи јасну седељку.
Оћу да дођем душо код тебе;
Оћу да седнем сунце, крај тебе,
Крај твоје руке писане,
Писане и урисане!

Из тимоч. крајине

Чим то чује девојка, које се тиче, одмах она још те вечери скупи другарице; донесу све дрва и пред вратницама њеним те вечери већ је „јасна [illegible]а!.“

[illegible] седељке иду: девојке, невесте и ши- [illegible] (које још нису за удају, а немају старију

сестру). Жене средовечне и старе, врло се ретко виђају на седељкама. Усуди ли се која да дође, онда она постаје предмет исмејавања, и даје повода селу да о таковој жени свашта говори. Уз девојке долазе на седељке и сеоски момци; било да прате своје сестре или рођаке, или да се нађу на близу до својих драгана и вереница. Ово испраћање и дружба мушкараца са женскињама остало је од старине, — још из турскога времена — кад је доиста била потреба, да се заштити сеоска младеж од турског насиља. Данас већ то није од потребе, и пратиоци су више од штете по сам обичај и рад, него ли од користи.

Чим зађе сунце, одмах се ложи огањ, приносе столице и оближње девојке хитају са радом, да крај огња место заузму. Прва, која дође, ложећи огањ, викнуће да пева што боље може, а на тај глас купе се девојке, као на дати знак. Момци већ долазе много доцније, Гледају на огањ и девојке са приличне даљине и бацају се из мрака: јабукама, воћем, лубеницама и грожђем. Неко спреми и киту цвећа, мирис, сапун, огледалце и друге ситнице, па се тиме баца на своју драгу. Бачену ствар диже обично она, која мисли и зна да њој припада. Ствари које нико не мисли да су његове, или воће, дижу све девојке редом, па их деле.

Чим седељка почне, одмах почне и песма, и она траје све док се седељка не сврши. Седељку, где се песма не чује зову „глувом;“ ту нико не долази и у место воћа и дарова, ту се бацају камењем. Негде певају по две и две девојке, а отпевају им по два и два момка; негде опет певају један део песме све девојке, а други сви момци. После от до шест песама настају одморци. На одморцима ни се игра, или по који момак приђе ватри па с а

по коју јуначку песму уз гусле. За одмором настаје опет певање и то тако траје до зоре. Једна група момака не остаје дуже од једног одморка, па се креће на другу седељку; а друга група момака долази овамо, и то тако бива док се све седељке не обиђу.

Живећи више година у Источној Србији, ја сам прикупио доста седељачких песама, али је сигурно много више остало у народу не забележених. Све те песме могле би се поделити у три групе, т. ј. на девојачке седељачке песме, момачке седељачке песме и гусларске седељачке песме. Ми ћемо покушати да изнесемо неколико песама из сваког одељка, а са разних крајева Источне Србије, те да би се боље упознао и сам обичај. У овим песмама биће по нека реч такова, која се у књижевности не чује, али коју народ употребљава, па је због тога нисмо смели изоставити.

А сад да пређемо на саме песме, и то на

I.

Девојачке седељачке песме

Прва седељачка песма, коју заједнички певају у Алексиначкој Морави момци и девојке ова је:

Прва група девојака:

Киша ли пада
А трава расте,
И цвати цвеће
По брегу горе.
Травка на травку,
Мирно си лега;
А цвет од цвета
Нигде не бега.

— Све друштво има,
Топло је свима!

Друга група девојака:

А ми девојке
Крај друм' седимо,
На огњу наше
Лице прлимо.
А на нас јадне
Нико не гледа
Свака си своју
Жичку препреда.
— И огањ букти, пред нама свима,
Опет крај огња свакој је зима!

Момци из даљине:

Убаве моме!
Лоше зборите,
Кад тако песме
Тужно појете.
Киша си пада
И на нас момке,
Цвеће си цвати,
За вас девојке.
Стичите огањ,
Да боље гори,
Певајте песме,
Све нек' се 'ори!
А уз вас и ми
Песме певамо,
Из тавне ноћи
На вас гледамо.
Још има млого
До беле зоре;

Ми ћемо с' вама
У ваше дворе!..

После ове песме певају се многе друге, и то наизменце и момачке и девојачке. Ако ко од момака има гусле и зна добро да пева, онда и он за време одмора отпева по једну, па се опет песма наставља од девојака.

Да наставимо даље, девојачке седељачке песме:

II

Поред мора порасла маслинка,
Под маслинком заспала девојка.
Дуну ветар од мора
Те сломи грану с' маслину
Разбуди младу девојку.
Сањива мома збораше:
— Бог нек т' убије ветрушко!
Што сломи грану с' маслину,
Те ме пробуди санану!
А леп сам санак уснила:
„На сан ми дошли три млади,
„Један ми даде јабуку,
„Други ми даде прстена.
„Трећи ме младу целува.
Шушкало грање с маслине:
„Тај што ти даде јабуку,
„— Свекар ти био до скоро.
„Тај што ти даде прстена,
„— Девер ти био до скоро.
„Тај што те младу целува,
„— Драги ти био до скоро.
„А што си млада сањала,
„До скоро с' очи гледала!

Из околине нишевачке.

III

Текла вода, текла, текла вода Моравица,
Текла вода, текла, текла вода Моравица.*)
Крај вароши Алексинца.
Тој ми рада платно бели.
Туд пролази младо момче.
Њега гледа бела Рада.
„Не стој Радо, не гледај ме,
„Однесе ти вода платно!
„Нек га носи, однела га!
„Ако буде Рада жива,
„Још боље ће изаткати;
„А тебе се нагледати

Из алексиначког Поморавља.

IV

Соко лети од јеле до јеле,
Крила шири од гране на грану.
У кљун' носи киту одољена.
Крила су му до краја сребрна;
Ноге су му до колена златне.
Гледале га из села девојке,
Гледале га, па су говориле:
„Ој Бога ти соко тица сива,
„Ко је тебе крила посребрио?
„Ко је тебе ноге позлатио?
„Ко ти даде киту одољена?
Говори им соко тица сива:
„Имао сам три сестре рођене,
„И све три сам удомио младе.
„Прва ми је у цара царица;
„Друга ми је у краља краљица;

*) Овако се пева сваки стих, два пута.

„Трећа ми је у паше косовског.
„Она, што је у цара царица,
„Та је мени ноге позлатила;
„Она, што је у краља краљица,
„Та је мени крила посребрила;
„Она, што је у паше косовског,
„Та је мени киту даривала;
„Даривала киту одољена,
„Да одолим муке свакојаке,
„Ко што она млада одолева,
„Робовање у Турчина грдног.

Из нишког Поморавља.

V

Спремале се девојке,
Спремале се у среду,
У среду младе да преду.
Две моме гори одоше,
Из горе дрва донеше,
И јасан оган кладише.
Две друге моме одоше
На извор воду да ваде,
Крај ватре друге да поје.
Треће две моме одоше,
У лојзе, гројзе да беру.
Из горе моме дођоше,
И јасни огањ кладише;
Од воде моме дођоше,
Крај огња друге појише;
Из лојза моме немаде,
Немаде натраг да дођу.
Натраг да дођу не знале,
Код пудара младог заспале!

Из тимочке Крајине.

VI

Мори Радо, бела Радо!
Мори Радо, бела Радо!*)
За тобом се Будим бије,
Будим бије, цар тугује;
Што ми Рада ближе није!
Цар собира силну војску:
Три стотине од спа'ије,
Шес стотина низамлије,
Па се крете белој Ради,
У дворове да ју води.
Бела Рада, 'абер нема
А за војску ни да чује!
Војска лети преко поља,
Док долете до дворова,
И залупа на капије,
На капије од авлије.
Бела Рада не дочула,
Већ то чула мајка њена,
Па говори белој Ради:
„Диг' се Радо, диг' се ђеро,
„Те отвори на двор врата;
«Неко лупа на капији,
„Може да су просиоци!
Скочи Рада, као вила,
Те отвори на двор' врата.
Ал' гле чуда пред вратима!
То не били просиоци,
Већ то били бесни Турци!
У'ватише белу Раду,
Метнуше је у кочије;
Па кренуше бој кочије
Отидоше ка Софије.

*) Сваки се стих понавља два пута.

Проговара бела Рада:
„Кочијаши, браћо моја,
„Уставите бој кочије
„Љуто сам се уморила
„Жеђ ме црна загушила.
„Додајте ми бир ножеве,
„Да расечем бир јабуку,
„Да оквасим уста моја.
Дадоше јој бир ножеве,
Неће Рада сеђ' јабуке,
Већ прободе срце живо!
Мртва паде у кочије!

Око Сухе Планине.

VII

Израсла јела до неба,
Спустила гране до земље;
Под њу ми Јова болује
Крај Јове мајка тугује;
Тугује, сина питује:
„Што ти је, сине Јоване,
„Те лежиш болан преболан?
„А мајци твојој не кажеш?
Говори болан Јоване:
„Не питај, мајко, не питај!
„Болест је моја голема,
„Лека јој нема до неба!
„Трују ме, мале, душманке,
„Душманке, мале, наше сељанке!
„Оне ми лебде, мале, пред очи,
„И дању, мале, и у ноћи,
„Оне ми на сан до'оде,
„Оне ме у гроб одводе.

Из Ћупријског Поморавља.

VIII

Садих јелу на камену,
На камену крај обале,;
А остави младо јелче,
Виту јелу, да ми чува.
Ја отидох на далеко,
На далеко, преко мора,
И не дођо' за годину.
Младо Јелче књигу пише:
„Дођи, дођи, млад Јоване,
„Јела ти се при'ватила,
„Вите гране распустила,
„По врху је сунце греје,
„По средини пчеле зује,
„У кореп је вода бије.
„Тој ми моме платно беле,
„Па све тебе помењују,
„Све у мене поглеђују.
„Дођи драги, дођи душо,
„Зај'дно јелу да чувамо!

Из Нишевачког Поморавља.

IX

Зора зори, петли поју,
'Оће да сване.
'Оће да сване.
Младо момче, коња јаше
'Оће да иде.
'Оће да иде.
Девојче му руком маје,
И ја ћу с' тобом.
И ја ћу с' тобом.

Момче њојзи одговара:
Врн' се девојко!
Врн' се девојко!
Кућа моја преко мора
Стићи не можеш!
Стићи не можеш!
— Створићу се мренка риба
Препливаћу га!
Препливаћу га!
Широко је Поморавље,
Пређ' га не можеш!
Пређ' га не можеш!
— Створићу се ластавица,
Прелетећу га!
Прелетећу га!
Висока је Шар планина
Пређ' је не можеш!
Пређ' је не можеш!
— Створићу се соко сиви,
Прелетећу је!
Прелетећу је!
Злу ја имам валилију
Удворет' је нећеш.
Удворет' је нећеш.
— Створићу се мелем благи,
Волеће ме сви!
Волеће ме сви!
Али неће мати моја
Злосрећница ти,
Злосрећница ти,
— Хоће драги и ти с њоме
Меп' ћеш љубити!
Меп' ћеш љубити!

Из Сврљига и Поморавља.

X

Девојка је зелен бор садила,
Бор садила Богу се молила:
„Дај ми Боже да мој бор порасте.
„Да се пењем бору под врхове,
„Те да видим то Косово равно,
„Где мој драги љути бојак бије.
„И да видим у том пољу равном,
„Ко ли гине, ко ли задобива.
„Кад ће драги са Косова поћи?
„Кад ће поћи, и оће л' ми доћи?
Ал' до бора на зеленој јели,
Закукала тица кукавица,
Па говори лепоти девојци:
„О чујеш ли лепота девојко,
„Нит' бор сади, нит' се драгу надај,
„Нит' се надај, нити ће ти доћи.
„Он је пао на Косову равном,
„И пао је славни царе Лазо,
„Пропала је српска царевина.
„Косе режи' а лице нагрди!
„Кукај млада од сад па до века
„Драги ти се повратити неће!

Из Алексин. Поморавља.

XI

Смиљ Смиљана смиљ по гори брала,
Смиље брала, па је залутала,
Налутала у горици војску,
И пред војском њеног старешину,
Старешину, Сибињанин Јанка.
Смиља Јанка Богом братимила,
Вишњим Богом и светим Јованом:

„Богом брате, Сибињанин Јанко,
„Изведи ме из горе зелене,
„Одведи ме до воде студене;
„Да оперем моје бело лице,
„Да с' напијем студене водице.
То је Јанко за Бога примио,
Изведе је из горе зелене,
Одведе је до воде студене.
Смиља сави скуте и рукаве,
Па се напи студене водице;
А кад измн то бијело лице,
Сину лице, к'о у гори сунце!
Сва се гора у сјај заодела!
Тад' говори Сибињанин Јанко:
„Кучко Смиљо, 'рђа те не била,
„Кад си знала да си тако лепа,
„Што си мене Богом братимила,
„Вишњим Богом и светим Јованом?
И ту Јанко клетву погазио,
И грехоту Богу учинио,
Смиљанино лице обљубио!
Љуто куне Смиљана девојка:
„Мађарине, проклето колено!
„Не дошао здраво са Косова,
„Убиле те девојачке клетве!
И што рече Смиљана девојка,
Што год рече, код Бога се стече.

Из Алексинач. Поморавља.

XII

Јесам ли ти Јелане,
[illegible]зорила дивна јело,
[illegible] не растеш јелане,
[illegible] не растеш, дивна јело!

Покрај пута, јелане,
Покрај пута, дивна јело!
Ґде пролази, јелане,
Где пролази, дивна јело!
Царска војска, јелане,
Царска војска, дивна јело,
Те ти крши, јелане,
Те ти крши, дивна јело!
Вите гране, јелане.
Вите гране, дивна јело!
Те се кити, јелане,
Те се кити, дивна јело!
С' твоје гране, јелане,
С' твоје гране, дивна јело!

Из Браничева.

XIII

Заспало девојче,
Брегу на камену,
Дрену на корену,
Момку на колену.
Будило је момче:
„Диг' се диг' девојче,
„Брег се под нас крши,
„Обала се руши,
„Дрен се већ и нија,
„Дол' је провалија!
— „Ој не бој се момче
„Збори му девојче,
„Брег нека се свали
„Камен нек с' обали,
„Дрен нек доле иде,
„Ја да идем нећу!
„Жалићеш ти моје,

„Лице не љубљено;
„А ја ћу жалити,
„Момче не грљено!

Из Крајине.

XIV

Сив соколе, не пролећи често,
Мој соколе, поред двора мога.
Штеди крила и витога тела,
Ја сам тебе одавно видела,
У себи се, одавно заклела:
„Другог нећу, за тобом умрећу!“
Ако будем твоја суђеница,
Сама ћу ти у двор улететі!
Шетаћемо, као паунови,
Гукаћемо, као голубови,
Сив соколе, моја златна крила,
Тебе ме је мати наменила!

XV

Девојка је селен брала у башти, у башти,
А у башти јавор дрво листало, листало,
Под јавором младо момче заспало, заспало,
Девојка је шапутала у себи, у себи:
„Не могу га од жалости будити, будити,
„Нит' га могу од радости љубити, љубити!
„Па се стаде вишњем Богу молити, молити:
„Дуни ветре, дуни јаче од мора, од мора,
„Те скрши грану с јавора, с јавора,
„Не би ли момче младо скочило, скочило,
„мене младу водило, водило!

Из Браничева.

XVI

Савила се грана јоргована,
Грана јоргована,
Под њом седи лепа Јулијана
Лепа Јулијана*)
Под главом јој снопак детелине,
А у руци свилена марама.
Питала је остарела мајка:
„Коме везеш свилену мараму?
„Дал' Јовану, или Радовану?
Говори јој лепа Јулијана:
„Ни Јовану, нити Радовану,
„Већ је везем Ђорђу капетану.
„Аох! Ђорђе, смедеревско грожђе!
„Аох! Ђорђе, грижена јабуко!
„Загрижена, паке остављена.

Из Поморавља Пожаревачког.

XVII

Радио Паја виноград
Хеј, виноград!
У пустој гори Јастрепцу
Хеј, Јастрепцу!
Са златом лозу врзао
Хеј, врзао!
С' десницом лозу држао
Хеј, држао!
Долете тица косовка,
Хеј, косовка!
Те му виноград потрга.
Хеј, потрга!

*) И т. д., свака половина стиха у певању понавља с

Паја се тици мољаше:
Хеј, мољаше!
Немој ми гројзе зобати,
Хеј, зобати!
Јел' ја ћу тебе стрељати.
Хеј, стрељати!
Говори тица косовка:
Хеј, косовка,
„Немој ме Пајо стрељати!
Хеј, стрељати!
Док љубу немаш у лугу,
Хеј, у лугу.
Кад љуба дође, на ружу,
Хеј, на ружу!

Из Алексиначког Поморавља

XVIII

Пила риба воду,
На моравском броду,
Воду пила, па зборила:
„Хеј броде, броде,
„Мој велики роде,
„Где ли ми оде?
„Куд' ли ми се дену?
„У туђу земљу немачку.*)

Из Врањског и Нишев. Поморавља.

XIX

Каравиље лале мој,
Кара ли те мајка?

*) Ова песма подсећа на сеобу Срба из Топлице у Аустро-Угарску.

Хеј, хој, лале мој!
Кара ли те мајка?
Нит' ме кара, лале мој,
Нит' ме разговара.
'Ај, хој, лале мој!
Нит' ме одговара.
Већ ме праћа, лале мој!
На Дунав, на воду.
Хеј, ој, лале мој!
На Дунав, на воду.
Да ја видим, лале мој
Куда Дунав тече.
'Ај, ој, лале мој!
Куда Дунав тече.
Дунав тече, лале мој.
Испод Београда.
'Ај, ој, лале мој!
Испод Београда.
Испод града, лале мој!
Три косача млада.
'Ај, ој, лале мој!
Три косача млада!
Пуче пушка, лале мој,
Из зелена луга.
'Ај, ој, лале мој!
Из зелена луга!
Те ми уби, лале мој,
Три косача млада!
'Ај, ој, лале мој!
Три косача млада!
Један рече: лале мој:
Јаој моја мајко,
'Ај, ој, лале мој!
Јаој! моја мајко!

Други рече, лале мој!
Јаој моја селе!
'Ај, ој, лале мој!
Јаој моја селе!
Трећи рече! лале мој!
Јаој лепа из села девојко!
'Ај, ој, лале мој
Из села девојко!

Из Браничева.

XX

Крај Дунав' коло играло,
Из кола мома говори:
„Ко може од вас младиње,
„Тихо Дунаво да преплива?
Из кола Вељко изађе,
У тихо скаче Дунаво,
До прве дође отоке,
Па отуд младић говори:
„Не дајте, верна дружино!
„'Ала ме нека прогута,
„Од ногу па све до колена!
Сви момци доле гледаше,
Не гледа Ружа девојка.
Вељко си даље пливаше,
До друге стиже отоке;
Па отуд младић говори:
„Не дај ме, верна дружино!
„'Ала ме нека изеде,
„Од ногу па све до појаса!
Сви момци земљи гледаше,
Не гледа Ружа, девојка!

Вељко си даље пливаше,
До трће дође отоке;
Па отуд младић зборaше:
„Не дајме, верна дружино!
„Хала ме нека прогута,
„Од ногу па до рамена!
Сви момци доле гледаше,
Не гледа Ружа девојка;
Већ скину рубу свилену
У тихо скочи Дунаво!
Из Дунав' Вељко говори:
„Ој Ружо, душо рођена,
„Ој Ружо цвеће, шарено!
„Не кваси тело господско
„Не мрси косе свилене.
„Не лубај груди убаве,
„Не сломи руке мекане.
„Ја пробам Ружо, дружину,
„И твоју љубав једину!

Из Поречке Реке.

Сем оваквих песама, певају се и друге шаљиве и пригодне песме на седељкама. Ми ћемо навести само две, колико да се види њихов значај; и ако их има повише, и отимају све више маха на седељкама у место озбиљних и достојанствених песама.

Сву ноћ предох, ништа не опредох,
Само драгом гаће и кошуљу.
И то драго вечерас не прође,
И то драго вечерас не дође;
Кучка да сам! ако више предем!

Девојци, која радећи прва задрема; или, а је на седељку дошла па неће да пева и да е весела, тој обично певају ову песму:

Легај ми легај, врнду'о,
За теб' и није седељка;
Већ дрвен кревет, постеља!
За козу није ливада!
За јарца нису земичке!
За тебе нису игличке!

Из Тим. Крајине и
Алексиначког Поморавља.

Сад да наведемо неколико песама, које момци певају на седељкама и то или сами, или два и два у друштву са девојкама.

II

Момачке седељачке песме.

I

Сву ноћ идо' ђидо
Сву ноћ идо' млади Ђидо,
Ништа не украдо!.
Ништа не украдо'!
Кад би зора, Ђидо,
Кад би зора, млади Ђидо,
Украдо' девојку!
Украдо девојку!
Па је бацих, Ђидо,
Па је бацих, млади Ђидо
За собом на коња!
За собом на коња!
Однесох је, Ђидо,
Однесох је, млади Ђидо
Двору господскоме,
Двору господскоме,

Па је љубим Ђидо,
Па је љубим, млади Ђидо.
Док зора заруди!
Док зора заруди!
Она мене Ђидо,
Она мене, млади Ђидо,
Кад год се пробуди!
Кад год се пробуди!

Из Браничева и Ресаве.

II

Јеси л' чула Маро?
Јеси л' чула душо?
Ресавске јунаке:
Је си л' вид'ла Маро?
Је си л' вид'ла душо?
Какве коње јашу?
Какве сабље пашу?
Како вино пију?
Како Турке бију!
Како срму носе?
Како се поносе?
Маро Ресавкињо!
Маро јунакињо!
Је си л' вид'ла Маро?
Је си л' вид'ла душо?
Ресавске јунаке:
Како кола вију?
Како Турке бију?
Како цуре љубе?
Па како се носе?
Како се поносе?

Из Ресаве.

III

Ову песму певају мешовито момци и девојке.

Момци:

Ој девојко душо моја
Ти ћеш моја љуба бити!

Девојке:

А ја нећу твоја бити.
Створићу се мренка риба,
Сакрићу се у водицу,
У водицу под крљицу.

Момци:

А ја, јунак мрежу имам,
Бацићу је у водицу,
Уловићу ту рибицу;
Па ћеш моја љуба бити!

Девојке:

Створићу се сојка тица,
Одлетећу у шумицу,
Сакрићу се за гранчицу,
За гранчицу, у ракљицу.

Момци:

А ја, јунак стрелу имам,
Отићи ћу у шумицу,
Пораниће сојку тицу,
Па ћеш опет моја бити!

Из Поморавља.

IV

'Ај жалила се бела була,
Етум, те тум, те,

'Ej, жалила се Кара Ђорђу
Бре! бре! бре!
'Ej, тужила је Хајдук Вељка
Етум, те тум, те,
'Ej, тужила је Хајдук Вељка,
Бре! бре! бре!
'Ej, што јој ломи виту снагу
Етум, те тум, те,
Хеј, што јој ломи виту снагу
Бре! бре! бре!
Хеј, што јој мрси русе косе
Етум, те тум, те,
Хеј, што јој мрси, русе косе,
Бре! бре! бре!
Ej, што јој љуби бело лице
Етум, те тум, те,
Хеј, што јој љуби бело лице,
Бре! бре! бре!
Ej, говори јој Кара Ђорђе:
Етум, те тум, те,
Хеј, говори јој Кара Ђорђе:
Бре! бре! бре!
Хајд' одатле бела було!
Етум, те тум, те,
Хајд' одатле бела було!
Бре! бре! бре!
Ја не могу Вељку судит'
Етум, те тум, те,
Ја не могу Вељку судит'
Бре! бре! бре!
Јер је Вељко, добар јунак
Етум, те тум, те,
Јер је Вељко, добар јунак.
Бре! бре! бре!

Он Крајину моју чува,
Етум, те тум, те,
Хеј, он Крајину моју чува
Бре! бре! бре!
И крајинско вино пије,
Етум, те тум, те,
Хеј, и крајинско вино пије
Бре! бре! бре!
Видинлије страшно бије,
Етум, те тум, те,
Хеј, Видинлије страшно бије
Бре! бре! бре!
А снага је за ломљење,
Етум. те тум, те,
Хеј, а снага је за ломљење,
Бре! бре! бре!
Бело лице за љубљење!
Етум, те тум, те,
Хеј, бело лице за љубљење
Бре! бре! бре!
Руса коса за мршење,
Етум, те тум, те,
Хеј, руса коса за мршење
Бре! бре! бре!

Из Крајине.

V

Јеси ли се наспала?
Дилбер Анђелино ле!
Море, јеси ли се наспала?
Две вечери без мене,
Дилбер Анђелино ле!
Море две вечери, без мене?

Треће вече ја дођох,
Дилбер Анђелино ле!
Море, треће вече ја дођох.
Тебе дома не нађох,
Дилбер Анђелино ле!
Море, тебе дома не нађох!
Већ те нађох сред села,
Дилбер Анђелино ле!
Море, већ те нађох сред села!
Где с' кметови збор збориш,
Дилбер Анђелино ле!
Море, де с' кметови збор збориш
И с' попови бир режеш,
Дилбер Анђелино ле!
Море, и с попови бир режеш!

Из Поречке Реке.

VI

Радован се на рај наслонио,
Па из раја у пакао гледи,
И ту виде Јелу удовицу.
Горе њојзи руке до рамена,
И горе јој ноге до колена,
И гори јој теме на врх главе!
Говори јој млади Радоване!
„Ој Бога ти, Јелке удовицо,
„Кад те питам, право да ми кажеш:
„Шта си тако Богу сагрешила,
„Те ти горе руке до рамена
„И горе ти ноге до колена,
„И горе ти коса на вр' главе?
Говори му Јела удовица:
„Кад ме питаш, право да ти кажем.
„Три пут' сам се удавала млада,

„И сва три пут пасторке имала.
„Они мене лепо зваше: мајко;
„А ја им се лоше одазивах.
„Једно рече: „Дај ми 'леба мајко,“
„— А ја сам га земљом заранила:
„Друго рече: „Дај ми воде мајко,“
„— А ја сам га крвљу напојила:
„Треће рече: „Опаши ме мајко,“
„— А ја сам га змијом опасала!
„И љуто сам дете проклињала
„— Нај ти појас, мртвог те пасали!
„А кад су ми деца поодрасла.
„Сви рекоше: „Срежи нам одело“
„А ја сам им о камен резала!
„И овако децу проклињала:
„— Кад порасте студено камење,
„Тад порасли и моји пасторци!
„А то Богу није мило било,
„И ту сам се грдно огрешила,
„И грехоте Богу учинила,
„И вечите муке заслужила.

Из Доњ. Милановца.

VII

Што Морава пену носи,
И у пени шарен сандук, —
У сандуку лепа Мара.
Лепа мара проговара:
„Кој отвори шарен сандук,
„Онога ћу љуба бити.
Отуд' иду три Мацара,
Отварали не могали,
Оставили па отишли.
Отуд' иду три Бугара,

Отварали не могали,
Оставили па отишли.
Отуд' иду три Србина,
Три Србина чобанина,
Отварали, отворили;
Лепој Мари говорили,
„Оћеш наша љуба бити?
Проговара лепа Мара:
„Ја вам могу бити друга,
„Ал' не могу бити љуба,
„На вас красна три јунака
„Сва тројица једнолика
Ко' три бора три велика!

Из Ресаве

VIII

Ала имам снагу, виту као јелу!
Мајка је роди, отац је 'рани,
Пуцајте душмани!
Ала имам тело, — као млеко бело!
Мајка га роди, отац га 'рани,
Пуцајте душмани!
Ала имам лице, — као јарко сунце!
Мајка га роди, отац га 'рани,
Бог ми га даде, душмани!
Ала имам очи, — срце да си скочи!
Мајка их роди, отац их 'рани,
Бог ми их даде, душмани!
Ала имам веђе! — ко' пијавке, смеђе!
Мајка их роди, отац их 'рани,
Пуцајте душмани!
Па што имам уста! — Као шећер — пуста!
Мајка их роди, отац их 'рани,
Бог ми их даде, душмани!

Ама имам зубе, — кога да не љубе?
Мајка их роди, отац их 'рани,
Црквите моји душмани!
Па што имам гласа, — мртва да пробудим,
Мајка га роди, отац га 'рани,
Бог ми све даде, душмани!

Из Алексиначког Поморавља.

IX

Пуна градина бел' босиљак,
А ја млађан не накити се,
Не накити се, не насити се,
Да је од туге, — ни пола муке,
Већ од сељани, моји душмани.
Кад год ме виде, увек ми прете:
„Да ми поломе плот на градине,
„Да ми погазе цвеће на леје,
„Да ми одведу прошену драгу!
А ја па њима, овако зборим:
„Чујте сељани! чујте душмани!
„Ја браћу имам, што коње јашу,
„Што коње јашу, што сабље пашу;
„Код цара служе, са цара зборе
„Са цара зборе: да ме удоме!

Из Нишевачке.

X

Јова шета по Беломе граду,
Па се вије по нове чаршије.
Гледале га грађанске девојке,
Гледале га па су говориле:
„Мили боже, да лепа јунака!

„Кад би срећа на мене гледала,
„Моме би' га двору дотерала.
„Дала би' му пола Бела града,
„Дала би' му моје лице бело,
„Дала би' му моје очи црне,
„Дала би' му моје косе вране,
„Дала би' му и срце и душу!
„Нек' ме љуби, док му срце жуди,
„Нек' ме грли, кад год се пробуди.
„Дођи Јово, убили те јади!
„Сустигле те девојачке клетве!

Из Нишевачког Поморавља.

Сем ових момачких песама, које се певају у групи, чуо сам више пута на седељкама по где кога момка да пева уз гусле. Ово нарочито бива онда, кад је мало мушкога друштва, те се не могу да певају друге песме. Ово бива чешће у Тимочкој Крајини и Алексиначком Поморављу, у другим крајевима Источне Србије већ је ређа појава.

У овој прилици гуслар најрадије пева песме, са љубавном садржином, и оне где се прича о удадби и о женидби наших јунака. Нарочито се радо опевају славна дела: Краљевића Марка, Обилић Милоша, Хајдук Вељка и Сибињанин Јанка. У тимочкој Крајини радо се у песмама спомиње некакав Стојан.

Ми ћемо од ових песама навести само три, колико да се јасније види сам обичај; а остало збирку оставићемо за други пут, да је у једној целини изнесемо.

III

Гусларске седељачке песме.

I

Грујица дијете и црни Арапине.

Закукала сиња кукавица,
На Јастрепцу, високој планини,
Без земана око Митров' дана.
То је чуо Грујица дијете,
У зеленој гори са дружином,
Па говори Старини Новаку:
„О мој бабо, Старина Новаче,
„Што то кука сиња кукавица,
„Без земана, око Митров дана,
„А под зиму кад јој није време?
Говори му Старина Новаче:
„Мило дете, млађани Грујица,
„То не кука тица кукавица,
„Већ то цвили млада удовица,
„У Крушевцу граду бијеломе.
„Осили се неки Арапине,
„Преко ове, Јастребца планине,
„Па све роби жене и девојке,
„И убија млађане јунаке.
„Нит' се може који оженити,
„Од зулума црног Арапина!
Ал' говори Грујa лудо дете:
„О мој бабо Старина Новаче,
„Срежи мене рухо девојачко,
„Скупи мене виђене сватове,
„Опреми ме преко горе чарне,
„Ка Крушевцу граду бијеломе,
„Да ја видим црног Арапина,
„Хоће л' и мен' млада уграбити?

То је њега Новак послушао,
Среза њему рубу девојачку,
А под рубом оклоп и оружје,
Скупи њему стотину сватова;
Све бираних, по гори хајдука,
Па га прати преко горе чарне;
А он седе на врх Страцимира,*)
Па одатле гледа у долину,
У долину у ту жупу равну
Шта ће Арап радит са Грујицом?
Свати језде кроз гору зелену,
Гором језде, гора одјекује.
Глас допаде црном Арапину:
„Да му иду кићени сватови,
„Ка Крушевцу граду бијеломе.
Ал' и Грује друштву говорио:
„Чујете л' ме кићени сватови,
„Чим видите црног Арапина,
„Побјежите у гору зелену,
„Западните дрвљу за бусије,
„Па гледајте из те горе чарне:
„Како ћу ја њега дочекати
„И с црном га земљом саставити!
У то доба Арап пред сватов'ма!
Прште сваки у гору зелену,
На друм' оста лепота девојка!
Њој допаде црни Арапине,
Па је пипа по недрима меким
И овако млади говораше:
„Бог убио твоју стару мајку,
„Што те тако удомила младу,
„Удомила младу, без дојака!
Говори му лијепа девојка:
„Не брини се црни Арапине,

*) Највећи вис на Јастрепцу.

„Не чуди се мојој старој мајци,
„Ја јој бејах јадна, јединица,
„Па је мати једва дочекала,
„Да удоми мене 'вако младу.
„Скини мене са коња витеза,
„Додај мене злаћане папуче,
„Па ме води твојој танкој кули,
„А ја ћу ти и на двору расти.
„Све се бојим од мојих сватова,
„Да ме опет не преотму младу!
Говори му црни Арапине:
„Не будали лепото девојко,
„Ја се никад уплашио нисам,
„Ни од љутог Старине Новака,
„А камо ли од влашки козара!
— У том чу се из горе зелене:
„Удри Грујо! отпале ти руке!
Препаде се црни Арапине,
Па говори лепоти девојци:
„Лепа цуро, ко то отуд, виче?
„Не беше л' ти Грија у сватов'ма?
„— Какав Груја, убили га јади!
„Ја га никад ни видела нисам!
„Докле бејах на дому девојка,
„Чешће су ми Грују помињали,
„И још чешће њега проклињали,
„Што нам краде по планини овце.
„То што вичу сада по планини,
„То ће бити планински козари;
„Ако би се и од њи' бојао,
„Не би био рода јуначкога!
„Него дај ми те папуче златне,
„Нешто су ме ноге забољеле.
Превари се црни Арапине,
Превари се, уједе ґа гија,

Па се саже до земљице црне,
Те невести ногу прахватио
И папучу златну наместио.
Тад' је Груја мача повадио,
Те удари црног Арапина,
Преко леђа у сред срца жива!
Арап паде у зелену траву,
Арап паде, дружина допаде,
Те Арапу одсекоше главу!

Из Алексиначког Поморавља.

II

Млади Стојан и паша Совиски.

По'вали се млад' Стојане,
Млад' Стојане, у каване:
Да има коња гојена:
Да има сина рањена,
И дилбер љубу Јованку.
Коњче му вреди три града,
Синче му вреди пет града
Јованка више од сви градови
Градови, као Цариград.
Ту 'валу ветар разнео,
Од земље па чак на море,
Од мора пак до Стамбола.
Тој чуо паша совиски,
Па збори на тиј сејмени;
„Сејмени, млади сејмени,
„Идите на куд Нишаву,
„У тој земљу Србију;
„Стојана младог вржите,
„Код мене кучку водите;
„И с њега коња гојена,

„И млада сина рањена,
„И дилбер фату Јованку.
Сејмени млади скочише.
На бесне коње седоше,
На пут се даљни кретоше,
Србији земљи дођоше,
Стојана младог фатише,
На бесна коња врзаше,
У град Совију однеше!
Говори паша совиски:
„Стојане, ђаур Стојане,
„'Вала се твоја дочула,
„Од земље паке до мора,
„Од мора чак до Стамбола:
„— Да имаш коња гојена,
„Да имаш сина рањена,
„Да имаш љубу Јованку.
„Коњче ти вреди три града,
„Синче ти вреди пет града,
„За љубу мере не има!
Говори млади Стојане:
„— Чуј мене, пашо совиски,
„Ја имам коња гојена
„За мене, пашо, спремљена:
„Ја имам сина рањена,
„За мене, пашо, рођена;
„Ја имам љубу Јованку,
„За мене, пашо, прошену.
Паша му опет зборaше:
„Деде ти млади стојане,
„Да мегдан љути бијемо
„Да гојне коње тркамо,
„По равно поље совиско.
„Па који од нас добије,
„Нек' води коња гојена,

„Нек' води сина рањена,
„Нек' љуби љубу Јованку!
„Ако ли ти мене достигнеш,
„На час ти була најлепша,
„На час ти благо големо
„Из целог града Совије!
Стојан му ни реч не рече.
На гојна коња потече,
Низ равно поље утече,
А за њим паша полете,
На бесном коњу арапском.
Кад беше стојан на среди
Пуче му коњу коланче!
Љуто ми пишти Стојане:
„Ој леле мене до Бога!
„Изгуби' коња гојена,
„Изгуби' сина рањена,
„Изгуби лепу Јованку!
Коњче му вришти по поље
Газдине гледа невоље.
Ал' нешто као да рече:
„Не бој се млади Стојане,
„Настави коњу колане;
„А он ће стићи до краја
„До краја поља совиског,
„Све паше море, цареве!
Стојан си рипи са коња
Коњу настави колане,
Па прну преко пољане,
И за час стиже и прође
Беснога пашу совиског
Сас ветар пашу обори!
С коња му ребра поломи,
Па оде преко чаршије,
Да пије љуте ракије!

По са'та време протекло,
Док пашу коњи донели
Он пишти како кукавче
Пиштећи 'вако лелече:
„Стојане млади Стојане.
„Џабе ти коњче дебело,
„Џабе ти двори и благо;
„Џабе ти пола Совије,
„Не тражи моје Аније (буле).
А млад му Стојан говори:
„Коња си имам хубава.
„Турско ми благо не треба,
„Ал' була твоја, красна је
„За тебе пашо и није.
„Њу хоћу пашо за себе,
„Да двори пашо пред мене,
„Да жали пашо, за тебе.
Кад чуо паша совиски,
Од једа пао на земљу
У тешку лего постељу
Из ње се више не диже.
А бела була Анија
Стојану беше милија
Нег' цела варош Совија.

Око Старе Планине.

III

Сибињанин Јанко у тамници.

Шта се бели горе у планине?
Да л' је иње, ил' бело ковиље?
Ил' девојке бело стиру платно?
Или војска пење чадорове?
Ил' јунаци беле коње шећу?

Ил' чобани бела стада крећу?
— Нит' је иње, нит' бело ковиље,
Ни девојке бело стеру платно,
Ни по гори шатори се беле,
Ни чобани бело стадо крећу,
Нит јунаци беле коње шећу:
Већ то јесу три голема снега.
Један лањски а други полањски,
А трећи је од ове године.
Из њих тече река Раваница,
Она тече крај тврдих тамница.
У тамници нигде никог нема,
До јунака, Сибињанин Јанка,
И крај њега два сива сокола.
Месо сече Сибињанин Јанко,
Месо сече те соколе храни,
Сузе рони те соколе поји,
Косе стриже те им гнездо гради!
Једне ноћи, око пола ноћи
Закликташе два сива сокола,
Па падоше на рамена Јанку.
Те се крил'ма од нечега бране.
Говори им Сибињанин Јанко:
„Ој Бога вам, моје тице сиве,
„Да л' сте гладне меса дебелога?
„Ил' сте жедне студене водице?
„Или вам се, тице, досадило,
„Робовање у тамници хладној.
„Ако вам се, тице, досадило,
„А ви прн'те тамници на прозор,
„Одлетите ви до двора мога,
„Па видите шта на двору раде,
„Надају л' се старом господару?
Говоре му, два сива сокола:
„Не праћај нас, добри господару,

„Ми смо синоћ дошли од дворова,
„Видели смо твоје беле дворе.
„Двори су ти поодавно пусти,
„На двориштy пелен цвеће расте,
„А по башти дрва огорела,
„На њих често кука кукавица.
„Једна кука јутром и вечером;
„Друга кука око пола дана;
„Трећа кука никад не престаје!
Говори им Сибињанин Јанко:
„А знате ли, моје тице сиве,
„Ко су оне кукавице сиње?
„Та, што кука јутром и вечером,
„То је моја сестрица Јелица;
„Та, што кука око пола дана,
„То је моја љуба несрећница;
„Та, што кука, никад не престаје,
„То је моја остарела мајка!

Из Алексинач. Поморавља и Ресаве.

На крају ових песама напоменућу још и то: да се на седељкама сем певања још и прича и загонета. Ту се чују свакојаке доскочице и бројенице које ћу ја другом приликом изнети. Обичај овај веома је стар. Али из године у годину он се квари, нарочито томе помажу мушкарци, те сад ретко који домаћин пушта своју кћер на такве заједничке радове. Није далеко време, кад ће седељака сасвим нестати; тада ће се изгубити и оне лепе песме, које се на седељкама певају. За то сам ја и прибележио овде најлепше, те да им се бар у књижевности спомен сачува.

Концем фебруара 1892. год.
У Прћиловици.

СЕРДАРЕВА КЋИ.

(УЛОМАК)

Немојте ми никад казати да се јуначка крв узалуд пролила; она шаље јеку која грми кроз све вјекове.

(*Валтер Скот*)

I

Зора праши....
Вукосава красна
са капцима слатко приклопјеним,
сјетна чела... ал' пунашне снаге,
на постељи гојећи се сновим'
што се јутром јатомице врзу....
своје витко тијело одмара.
Буде л' санак одјек жеља̂ јаве...
прса јој се надимају витка
рекао би е се душом прашта;
кад с' уморе... онда уздах дирну...
и он лако про̂ усана пирну.

Почивајући за зору не мари —
нит' ју маме нит' јој занос кваре
мноштво ружа̂ росом покапаних

првим прашком зорице румене — —
мало хаје јер Даница бл'једи —
нестаје је... старим путем сл'једи.

На врх гране већ и славуј стао,
прска капи са лакога перја —
накострешен са смрзлице рâне...
крилца шири, кад и кад се кљуне,
а пјесме му танкоситни звуци
разл'јежу се кроз лиснато грање;
абер даје... да би шеве мале
са цариħем својим запјевале.

Цјела зора у укупном складу
кô да тражи чим би да зачини,
да намири што ħе да изгуби
трептајуħу на Истоку зв'језду.. —
как' би чарна још чарнија била:
с тога шапħе, тепа... да устане
Вукосава — прекаљено злато!
Вишњи Бого коју као да је
у накнаду зори намјенио — —
да с њом дружи, да с њоме ужива:
— она неħе —
у прошлости тражи...
мило Српство!... па о њему снива:
„Ман' се зоро! слатко ми се спава:
ту је наша велика држава,
српска сила.. слава.. и слобода..
од Дунава до мора сињега!
Ту је Призрен царска пр'јестоница,
царски двори и столови златни;
по њима су орли двојеглави
и грбови нашијех земаља
искиħени драгијем камењем.

По дворова скрлет и кадифа,
до двориштa многа рисовина — —
још од свуда мрамор приступио...
цас ме бије... од силна госпоства!
На Бистрици, на води студеној,
у сред града стоји задужбина...
од ње љепше у свијету нема —
градило је Душаново благо;
намастир је светог Аранђела
крсно име куће Немањића!
Црква дивна! стубови је вежу
и облуци дл'јетом изведени;
стесала их вјештакова рука.
Ту су с неба пали херувими...
дивну цркву пјесмом зачињели,
дивном пјесмом вјере православне;
по сводова разносе се гласи —
а кубета дрхћу и играју.
На дверима протопоп Недјељко
у одежди брадом до појаса...
бјеља му је но на гори снијег;
за пјевницом млађи духовници — —
па у славу Бога истинога
и за здравље цара самодршца — —
ту се јутром служи летургија,
а с вечери читају бденија.

— — — — — — — — — — — —

„Ман' се зоро! слатко ми се спава;
хеј! у Скопљу на р'јеци Вардару!..
(зелен Вардар кô зелена трава
пир пирујући — кроз своје корито,
размеће се као игдје р'јека.)
ту је Душан царски заогрнут...
на глави му зрно бисерово,
златну круну прекрилило листом;

у руци му владарско знамење.
Сакупио све по избор људе,
сву властелу велику и малу,
све јунаке из првога реда,
државнике, здумне савјетнике,
свих дванаест смирених владика
с Јаниђијем старим патријаром — —
па им мудре законе издаје.
Издаје им златне установе —
рад правице у србинском дому,
рад поретка бољег од бољијех...
и рад звека државничке свјести.
Није шала српски Душан силни,
нису шала ратови његови — —
све побједа једна иза друге,
једна другој омаћи не даје...
куд се крене руши и осваје!

— — — — — — — — — — — —

Ман' се зоро! слатко ми се спава:
Мађари се у страху заклињу....
заклињу се — не ће преко Саве;
три су пута грдно пострадали..,
изгубили Сријем земљу равну —
изгубили сву богату Мачву —
утујили кланце и богазе —
све од Жиче — седмоврате Жиче,
до обалâ тихога Дунава!
Андроник је, Грче, пресвиснуо...
све од јада е надбит' не мог'о
цар-Душана и његову војску;
не могао... већ пустио редом
простор многи и градове многе
до Солуна мору на обали;
напустио силом допустио...
да над њима српско сунце грије...

да с' на њима српски орô вије!
— — — — — — — — — — — —
„Ман се зоро! слатко ми се спава;
од Шара се ошмрк отиснуо — —
страшан ли је!..
Кроз њега се барјаци промичу:
— од јабукâ и крстова златних —
од калпака, окованих пера —
од колајнâ, коластих аздија —
од штитова и сабаља бритких —
од копаља лаких коштуница —
сипље бљесак на свакоју страну!
Фрхте коњи — упријеко скачу,
дижућ' главе пропињу се често,
топузине лете под облаке
па се враћу у јуначке руке.
Хиљадама црних гавранова
извило се над ошмрком пустим...
силно гракћу... веселе се ручку
од јуначког и коњскога меса;
— кô громови кад с прољећа сукну...
тутањ тутњи спр'једа и озади —
потреса се горда Византија!
Виде Грци чудо не виђено...
дивно знаду што им Душан спрема:
и ено их!...
с Турцим се братиме..
преко мора у Азији Малој
пружају им обадвије руке...,
по што за што.. да им помоћ даду,
да с' одрже у свом Цариграду!
— — — — — — — — — — — —
„Ман' се зоро! слатко ми се спава;
мани, мани свé љепоте твоје — —
ухо т' слуша...

ал' срце не слуша... —
срце слуша...
чим' га душа куша.. —
душу дражи...
што Србина снажи.. —
ту је наша велика држава,
српска сила.. слава.. и слобода...
од Дунава до мора сињега!
Ту је Србин!..
ту је српство мило!..
цјелином ми душу освојило!!"

Снива.. снива.. — небесно јој чело
зној пробија; сред борица танких,
вреле капи — бисер драгоцјени...
скупљају се — поточиће праве — —
и онда се мртво разилазе
по странама анђеоског лица,
крајем густих мрких обрвица.

*

Ка вратима малене одаје
без накита просте ал' мирисне,
гдје Спаситељ у наручја мајци
бл'једа лика... шенишнова зрна[1] —
мукло сија...
поред плама канђеоца малог,
које цвили, пуцка, и превија.
Зар уреса да би љепшег било
са бисером ил' млетачким златом,
нег' што одсјај дјевојачког лица...
и уздаха њена миомирна...

[1] Народ у Боци и Црној Гори вјерује, да је само такова икона чудотворна.

(писац)

реси скромну сељачку одају
у јуначкој земљи Херцеговој ?...
Ка вратима малене одаје,
момче Стојан забринуто ступа
у опанцим' са кораком лаким — —
ни да трене самим оком неће...
док не види да л' му чедо спава,
да л' почива душа мирисава.

Јунак диван кô сунчани пламен
што с' пред вече са врховим прашта.
Под фесом му густа коса сјаје
црња јој је од поноћи саме,
дуги му се објесили брци
кô гаврану уморена крила
Очи веле... што му прса таје...
која крију многе осјећаје...
која но ће скоро да прекипе...
на освету да срце искале — —
да покају од Косова дане,
многом братском сузом покапане.

На плећ'ма му зелена долама
извезена скадарским гајтаним'
црвенијем од мекане свиле;
по долами токе запучио,
потпуно је прса заштитио,
јер се нада газит' ватру живу.
Чифт му у пас ђаковских[1] пушака,
које но су сребром извезене,
најчистијем што позлате не ће...
да се злате за годину дана.
Међ' пушкама задјенуо зором

[1]) У Ђакову у Старој Србији купљене.

бјелокорца фочанске[1]) направе,
што при нокту тилут му превија...
у покос би длаку пресјекао;
пуст не остô... бљесне у јунака...
као силна муња из облака!
Џевердан је руком пригрлио,
уз раме га десно прислонио;
(мушки понос)
на њему је седам златних пафтâ,
цијев му је жицом преплетена
у пресумит врху до нишана.
гвожђе му је слатко и уздано — —
бој да бије три године дана...
прско не би или иштетио.
Зоран Стојан, наочит и једар
витез мио...
сватовски се јутрос наредио.

„Вукосава! — устај жељо жива
да се роду опознили не би...
дан рочишта већ је на помолу!“
Она снива...
Најстрашнију клетву
која но се у сјен претворила...
кроз крвавих пет стотин' година — —
прахом никла из гробова славних,
прадједовских!...
Издигла се у висине даљне,
над површјем небесима леће...
Србу сл'једи... куне и преклиње...
не да мира ком је срце хладно,
кад се поклич убојан разлеже:
— за крст часни и слободу златну! —
Савјет даје да с' опет окупи

[1]) Из Фоче у Босни гдје се народни ножеви врло ваправе. (писац)

измучено стадо разагнато...
са неслоге... у оковим' тешким',
и уждене у једну торину...
под кључевим' једног господара;
соколи га... и јунаштвом жари...
„сад је хора!...
на ноге се смјели освѐтари!
Нек пропоје Равијола вила
у Мирочу високој планини,
с крај клисуре нек се опет јави
у одори са злаћеним' крилим'...,
коју везло тридесет чарних вила...
бистром капљом са планиског цвјећа...
на језеру при заходу сунца.
Гласна пјесма пробудиће Марка
у пећини из дремежа давног.. —
пробудиће слободе јунака;
турит' ће се на рамена Шарцу,
пројахати по градовим' знаним',
здравити се са новим јунацим'... —
тек се онда опростити свјетом..,
са Србином!..
са слободним цв'јетом!"

Снива.. снива..
чудну слику виђа!...
пред њоме је бабо Радоване!... —
какве ли му страховите р'јечи:
„Кад ме оно Турци посјекоше
Крај Зубаца изнад Суторине,
скидоше ми златан прстен с руке,
запалише кулу са чардаком
и јединца заробише сина.
Ја не жалим своју русу главу
мушку сам је мушки замјенио..

нити жалим кулу са чардаком —
шта ће пуста без обране кула;
жалим само-ој! те како жалим,
љуто жалим дијете Богдана,
а још више *златан прстен с руке,*
што га б'јесни турци однесоше — —
однесоше — с њим се понијеше — —
некоји се међ' дружином хвали:
„„Златан прстен дин-душмана стара —
слова пишу: Радован сердара!""

Прô снијежног Вукосаве чела
Стојан једва руком превукао:
„Голубице!"
Она ћипи, глену,
а лице јој жарка румен осу.
„Соколе мој! —
Зар су други запјевали пјевци?
Ох опрости! у одмору слатком
млађани ме снови преварише...,
ал' ми опет добро претказаше..,
биће срећа српска ако Бог дâ —
осмјех неба кô да се излива...
над онима које мрак прекрива!"

Шта је вила у очи олује
кад засија на облачној грани
циком зоре о Ђурђеву дану —
љуљајућ' се — косу чешљајући
свилну, дугу, мимо танког паса —
сипљућ' росу... кад се другом јавља
планинскијем — међ' тврде врлети,
где тек орô своје гн'јездо вије — —
шта је она?.. Бл'једа сјенка чари
прам дивотног мјесечевог лика...

Вукосаве

српског осветника!

Већ на грудим' токе удешава
које многа зрна изломила...
по којима крвљу исписано...
оном врелом из витешких рана:
„памти збиљске у Србинству дане!“
Аманет јој од оца остао
који паде гдје му дужност била,
гдје му браћа мријет' не жалила...
гусле зборе...
да му се је десна посветила!

Пред иконом ничице су пали
сакрушено... само ту са страхом;
Вукосава смјерно руке свила,
спустила их перу по силају,
гдје но циче двије присојкиње;
Стојан диљку о тле положио — —
па се крсте неколико пута,
крстом крсте и Богу се моле:
„Света мајко заштитнице правде?
помоћнице гдје се мука јави...
тјешитељко угњетене раје..
прости гр'јехе знане и незнане,
благослови р'јечју чудотворном,
надахни нас духом божанственим
и улиј' нам вјечито поштење;
осмјели нам срца на попришту...
дај у руке муње и громове — —
паднемо ли — —

љубав наша дивна..
посљетку ће останути славна!“

Саво Ст. Рачет

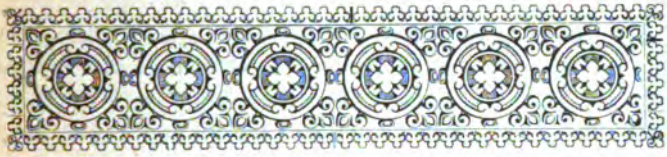

БУГАРИ И БУГАРСКА

(Историјска црта)

I

Било би залуду спорити, да се Срби и Бугари не слажу. Претеране претензије бугарске, изазване и потхрањиване са стране, не даду Бугарима да трезно мисле о нашем односу. Задирући сваком приликом у нас, драже нас на отпор, у коме се такође не слуша увек разум. Користи отуда немају ни једни ни други. У таквим приликама корист односи увек трећи (у нашем случају и четврти). Ко ради на томе, да овај спор, који стварно није оправдан, ослаби и сасвим легне, тај је пријатељ и Бугарима и Србима. Ми смо чисто једна крв и један народ. Будемо ли се гложили, не будемо ли се слагали, остаћемо слаби и нејаки, туђа сиграчка и оруђе, и првом приликом пропашћемо и једни и други. Сложимо ли се, као што нас све прилике на то упућују, бићемо велики и виђен народ, који ће [illegible]и с образом вршити задатак, који је промислом [illegible]јим у развитку човечанства одређен историј- [illegible] народима.

Наш међусобни спор досада се дубоко ујео у нашу крв, али зато не треба мислити, да му нема лека. Буде ли добре воље, разума, братске љубави, све то може да се доведе на своје право место. Почнимо само на томе радити и од једне и од друге стране, па ће се одмах опазити добре последице. Не кажем, да успех мора одмах бити потпун; биће, ко ће споразуму нашем и да смета; али ово нас не треба да плаши. Нека наше поколење учини срећан почетак, па ће они, који за нама дођу, тим пре циљу доћи. Али увидимо једанпут, да нас овај раздор само злу може одвести, јер је противан разуму и истини.

Добро познавање наших прилика, како су поникле и развијале се до данашњега стања, најбоље је подобно, да нам у том погледу отвори очи. Зато нека за читаоце *Братства* буде овде изнесен кратак преглед повеснице *правих Бугара*, да се види, како данашњи Бугари никакве сродности немају с њима, до ли име, које су примили у стању своје порабоћености.

II

Име *Булгар* постало је Византинцима познато тек после распада хунске државе. Али је оно далеко старије. На изласку другога столећа пре Христа дошла је са севера једна гомила Бугара у Јерменску и сместила се западно од Арарата у крају, где је главно место Карс. По имену свога старешине *Вента* назвали су своју нову отачбину *Ванант*. Њих су из старих седишта у средњој Азији покренули велики преображаји, који су се око тога времена тамо били учинили и са којих су многа турска племена, па међу њима и Бугари, потражила на западу нова седишта. Ова разна племена турска сложила су се под укупним именом

Булгара и кренула су се на запад. Прво су се задржали између Волге и Дона. У даљем продирању на запад дочекају их на доњем Дунаву Остроготи, и ту их поразе (475. год.) те Булгари мироваше неко време. Али кад се Остроготи са Дунава кренуше у Италију (488, г.) испратише их Булгари, па се сад сместише на доњем Дунаву.

Много су се учени људи препирали око народности старих Бугара. Било их је, који су доказивали, да су они Словени (наш Рајић, Руси: Венелин, Иловајски); други (Шафарик) држе их за чудско (финско, уралско) племе. У питање о бугарској народности Шафарик је унео доста збрке тиме, што је именом Бугара означио све Словене, који су у раније време становали у Каравлашкој и Карабогданској, у Ердељу и јужној Мађарској, од дунавског ушћа до Мораве, у Тракији и Македонији, Арбанији и Тесалији, у Грчкој и Пелопонезу. Али се у доцније време доказало, да су стари Бугари били *турскога порекла.* На име 1866. г. издао је Рус А. Попов кратак један хронограф (летопис), у ком је списак бугарских ханова од најстаријих времена до 765. г. Овај летопис словенски је написан, али је измешан речима старог бугарског језика. Ове несловенске речи покушавали су да протумаче језиком мађарским и чувашким, али покушаји нису испали срећно. У најновије време пошло је за руком академику В. Радлову да докаже, да су несловенске речи у поменутом хронографу без сваке сумње турске. Према томе језик старих Бугара био је турски и они су били турскога колена.*)

*) Ево тога старога хронографа, у коме су овде несловенске ечатане *положеним словима:*

„*Авитохол* жит лет 300, род јему *Дуло,* а лет јему *дилом* „*Ирник* жит лет 100 и 50, род јему *Дуло,* а лет јему *ди-*

Ако су Бугари и ратовали с Остроготима на позив византинског цара Зенона, при чему их, као што видесмо, није срећа особито служила, по одласку Острогота у Италију они су брзо одустали од пријатељства с Византијом, па су почели да нападају на њу. Већ 489. г. напада бугарски хан *Бузан* на византинску царевину, али га Зенонова војска победи. Зато 493. г. за цара Анастасија, Бугари опустошише целу Тракију, а после шест година поновише своје пустошење. У Византији оживе страх од Бугара, који 502. г. опет пустошише Тракију, при чему у бој изгубише 4000 људи. Али у 504. г. отеше им Остроготи Сирмију (Митровицу сремску). Да би бар Цариград био од њих колико толико безбедан, подиже Анастасије 512. године тако звани *дуги зид* од Селимврије на Пропонтиди до Деркона на црном мору, у дужину 280 стадија.

Ако Бугари нису више могли да непосредно ударају на Цариград, они су своја пустошења управљали сада више на југ, било сами, било у друштву са покореним или савезним Словенима. Кад је 527. г. на византински престо сео Јустинијан I. (Словенин Управда), он је настао да своју

лом твирем. Госгун намјестник сиј 2 лет, род јему *Лерми*, а лет јему *дохс твирем. Курт* 60 лет држа, род јему *Дуло*, а лет јему *шегор вечем. Безмјер* 3 лета, а род јему *Дуло*, а лет јему *шегор вечем*. Сии 5 кнез држаше кнеженије об ону страну Дунаја лет 515 остриженими главами. И потом приде на страну Дунаја *Исперих* кнез, тожде и до селе. *Есперих* кнез 60 и одино лето, род јему *Дуло*, а лет јему *верекиалем. Тервел* 21 лето, род јему *Дуло*, а лет *текучетем твирем*... 28 лет, род јему *Дуло*, а лет јему *дваншехтем. Севар* 5 лет, род јему *Дуло*, а лет јему *тохалгом. Кормисош* 17 лет, род јему *Вокил*, а лет јему *шегор твирим*. Сиј же кнез измјени род *Дулов*, рекше *вихгун винех*... 7 лет, а род јему *Укил*, јему имјаше *горалем. Телец* 3 лета, род јему *Угаин*, а лет јему *сомор алтем*. И сиј иного рад *Умор* 40 диј, род јему *Укил* а јему *дилом тутом*.*

царевину заштити од северних варвара. Тога ради подиже дуж Дунава 80 тврдињица, а његов војвода Мунден разби Бугаре у Тракији (529. г.). Али како је Јустинијан више пажње поклањао западу, него ли северу своје царевине, то су бугарска (и словенска) пустошења била на дневном реду. Тако 538. г. два бугарска хана, које зову *Вулгер* и *Друнго* (Дрого), прећоше Дунав у доњој Мизији; у Добручи разбише римску војску и убише војводу Јустина, те продреше у саму Тракију; али ту их Јустинијанова војска знаде опколити, силни Бугари изгибоше, оба хана падоше и Римљани повратише сав плен. Далеко већма заплашише се у Цариграду, кад Словени и Бугари под ханом *Забером* (Забергом, Замергом) у 559. г. навалише са две војске, од којих једна провали на југ до Термопила, друга у Тракију, а сам хан са 7000 коњаника под сам Цариград допре одакле га једва седи војвода Велизар одби. Једва се опрости Јустинијан ове беде.

Осим овог вечитога рата с источним римским царством, имали су Бугари посла и са Лангобардима, који су били дошли са севера у Панонију (око 526. г.). Једне ноћи ударе Бугари на неопрезне Лангобарде, многе их побију, самога краља лангобардскога Агелмунда убију и кћер му заробе. Лангобарди на то узму Агелмундова посинка Ламисија за краља, који да би осветио свога поочима, удари на Бугаре и у крваву боју победи их.

За источно римско царство ствари се на горе окренуше.

Горе поменуте промене у средњој Азији, које су приморале турска племена, да на западу траже нова седишта, нагониле су и турско племе Обара (Авара, Ујгура, Авара), да се на запад окрене. У шестога столећа Обри су били толико силни

да су нагонили Бугаре, да признаду врховну власт њиховога хана. Појачани Бугарима, Обри даље продираше на запад и око 566. г. већ су имали своја седишта на средњем Дунаву. Са Лангобардима, који су се пре четрдесет година били настанили у Панонији, погоде се мирно, те ови оду у Италију, а Обри заузму Панонију. Са Лангобардима отишли су тамо и некоји панонски народи, међу њима и Словени, као и добар број Бугара, које су населили западно од миланског округа, те се њихова насеобина звала бугарском жупанијом.

Уз Словене учествовали су и Бугари у нападајима обарским на источно римско царство. Стојећи под врховном влашћу обарскога хана, они су војевали у засебним четама. Г. 596. лакоумно изазвани Петром, војводом цара Маврикија, Бугари разбију једно одељење цареве војске, које је било прешло преко Дунава. Идуће године царски војвода Приск избаци из Сингидуна (Београда) Бугаре, који су овај град држали за обарскога хана.

Г. 626. Обри у савезу са Персијанима ударе на Цариград, али с великом својом штетом. Показавши том приликом своју немоћ, а и онако додијавши народима, с којима су врло нечовечно поступали, ови почеше од њих одметати се. Први се одметнуше од Обара западни Словени, који 627. г. под Самоном (Самовитом, Земовитом) основаше велику државу. У г. 630. изроде се распре између Обара и Бугара у Панонији. Кажу, да су те распре биле око врховне власти, али ће пре бити, да су се оне изродиле због обарске сверепости. Најпосле дође до крвава боја, у коме Обри надјачаше. На то 9000 Бугара са женама и децом оставе Панонију и заиште од франачкога краља Дагоберта да их прими у своју државу. Краљ им одреди зи-

мовнике у Баварској, докле он са својим већницима не угоди, шта ће с њима. По договору са својим саветницима даде заповест Баварцима, да за једну ноћ побију ове Бугаре, што Баварци и учинише, тако да једва 700 Бугара са својом чељади умакоше под војводом *Алциком* (Алцеком) ка словеначком херцегу Валуку, код кога подуже осташе, а оданде отидоше у Италију, где им лангобардски краљ даде у Абруцима земље да се населе.

Успех Обара над панонским Бугарима није им ништа помогао. Њихова сила, и онако сувише раширена, није могла да одолева нападајима са свију страна. Над Бугарима између Дњестра и Дунава, у тако званом Углу (данашњој Бесарабији) владао је од 634—668. г. хан *Курт* или *Кубрат* (Куврат Коврат, Кроват), који смисли да збаци јарам обарски. Цар Ираклије одмах се стави у споразум с њим и даровима и титулом византинскога патрицијa подстакне га у његовој намери. Обри не могоше одолети Кубрату и источним Словенима, у толико мање, што их на другој страни Срби и Хрвати притискоше, те обарска моћ распаде се и би сведена само на Панонију.

Кубрат је за свога живота држао мир са византинским царевима. На самрти препоручи својим синовима, да се не деле, него да буду сложни, како ће бити јаки и уважени код суседа. Али му синови не послушаше савет. Најстарији син *Бадбај* (Батај) остаде око азовскога мора и на води Кубану. Други син, *Котраг* (Кутраг), намести се с оне стране Дона до Бадбаја; трећи, *Исперих* (Аспарух), заузе очевину између Дњестра и Дунава; четврти син пристаде уз Обре у Панонији; пети се отиште чак у Италију и настани се око Равене. И тако се распаде Кубратова држава.

III

Видећи распарчаност бугарске силе и њену слабост, одметнуше се од Бугара Козари (Хазари), такође турско племе као и Бугари. Обе хордије Бадбаја и Кутрага, пошто их Козари победише, не хотећи својим дотадашњим поданицима покоравати се, вратише се у праседишта бугарска на средњој Волзи и Ками, где са својим сплеменицима, који се нису селили из завичаја, основаше нову државу. У том крају било је и слободних Словена, који су били у овој држави равноправни с Бугарима, тако да арапски писци често народ тамошњи називају Словенима, а владаоца му словенским царем У граду Булгару била је престоница ове мале државе. Око 922. год. хан ових Бугара, *Алмус*, прими ислам, али као да је с њиме мањи део његових поданика примио Мухамедову веру, јер су у овој северној Бугарској били многи хришћани, као и различни незнабошци. За владаоце у овој Бугарској кажу, да су се држали особитих правила. Знајући, да су паметни и поштени људи најопаснији за самовољу, они су их убијали, говорећи, да су такви људи сувише добри за овај свет, него они ваља да служе богу.

Кад је основана руска држава, владаоци руски, ширећи своју власт, носили су своје оружје и на ове Бугаре. Већ Светослав од Кијева ударао је на њих, а велики кнез св. Владимир предузимао је три похода против њих. Најпосле начине мир и пријатељство. Ови Бугари покушавали су да св. Владимира задобију за ислам. Они су били у зависности од Руса све док нису Монголи покорили и њих и Русе и бугарски главни град Булгар разорили и све огњем и мачем уништили (1237. г.). Кад су Руси Монголе скинули с врата, они су до-

били натраг и земљу источних Бугара. Руски цареви носе титулу бугарских господара; али осим ове титуле и имена заосталих развалина града Булгара ништа није остало од источних Бугара, којима се име изгубило у самој њиховој постојбини на Волзи. Османлије данас зову Бугарима казанске Татаре. По бугарском племену Хвалисима. који су имали седишта око ушћа реке Волге, зову Руси касписко море хвалинским морем. Бугарска разна племена била су растурена по осталој данашњој јужној Русији, те су са Половцима удружени тукли Мађаре, своје блиске рођаке, кад су ови онуда пролазили из Бесарабије у Панонију; у једанаестом столећу, удружени са Куманима и Власима, пустошили су ови Бугари ужасно подунавске крајеве грчке царевине; али сва та племена у току времена изгубила су се и нестало их је.

IV

Кубрат је држао пријатељство с царем у Византији, али његов син *Исиерих* брзо поквари ово пријатељство и стане из Угла (као што су му земљу звали Словени, а и данас је Турци зову Буџак) преко Дунава прелазити и пустошити по Мизији, па и по Тракији. Цар Константин Погонат таман је тада имао посла пуне шаке, јер је уређивао односе своје царевине према Србима и Хрватима, који су му признали врховну власт, а још већма га је бунило нападање на Солун македонских слободних Словена (678—680. г.). Ипак 679. г. поведе војску на Бугаре, и кад је мислио, да му победа не гине, претрпе пораз. Како је боловао од [illegible], диже се са маленом пратњом натраг у Меврију у бању. Видећи војска, да цар одлази,

помисли да он бежи, те за царем појури и коњица. Бугари, који су били опкољени, те су се били спремили, да своје главе што скупље замене, кад ово опазише, повијаше Грке, многе их побише и испратише их до Дунава. За тим пређоше Дунав и они и брзо допреше до Варне. Имајући и онако велику невољу са македонским Словенима због Солуна, цар не могаше да Бугарима даје отпора. Он дакле с њима учини мир, пристане да им плаћа годишњи данак и уступи им доњу Мизију, т. ј. земљу између Дунава, Црнога Мора и Балкана. Бугари проширише тамо свју власт западно до Тимочана. А с оне стране Дунава размакоше своје границе на запад до обарске државе.

Први им посао у освојеној Мизији беше, да тамо за себе очисте земљу. Из данашње Добруче, која се тада звала Мала Скитија и особито је згодна била за номадско бугарско племе, преместе они словенске Северане на исток од Береговскога кланца; исто тако још других седам словенских племена покрену, премештајући их према својој згоди. Имена ових седам племена нису нам позната.

Тиме је основана држава турских Бугара на Балканима, која је трајала три столећа. За две трећине овога времена била је ова држава прво незнабожачка и за тим мухамеданска; трећег столећа њенога бића овладало је у њој хришћанство. За то време преокренуо се у њој и однос у погледу на народност. Бугари, као номади, нису ни онако никад могли бити многобројни. По седиштима, која су по прелазу свом преко Дунава заузели и која су једва трећину данашње Бугарске обухватала, можемо да видимо, како је саразмерно незнатан био број Исперихових Бугара. Масу народа у бугарској држави. с једне и друге стране Дунава

чинили су Словени. А било је Словена без сваке сумње и у Углу, па даље на исток до Дњепра и преко Дњепра, јер још у другом и првом столећу пре Христа Сармато- (Србо-) Словени били су освојили те земље од Скита (Турака), и свакако могли су се одржати тамо и до седмога столећа и даље. И далеко већи број, и више изображење причинили су, те се однос између бугарских господара и словенских поданика морао преокренути, премда и иначе не може бити сумње, да је уз Бугаре господаре било и слободних њима равноправних Словена. Мало по мало пословењавала се бугарска држава, па и сами Бугари примали су словенску народност, премда је криво оно мишљење, да су се сви Бугари пословенили. Напротив, маса ће бити да је остала и даље при својој бугарској (турској) народности, па кад су Османлије пре пет стотина година освојили Бугарску, тамошњи Бугари прелили су се у сродне им Турке Османлије. Само тако даје се објаснити, откуда у источној Бугарској да данас има до 800,000 Турака. И сам ислам биће да се међу њима одржао све до доласка Турака Османлија. На пр. у Мађарској све до турске владавине било је (турских) Бугара, који се у законским књигама зову исмаелити. Ови су се за турске владавине претопили у Турке. Кад су у католичанској Мађарској, и под самим фанатичним Анђовинима, могли Бугари да задрже ислам, у Бугарској могли су то тим пре учинити, што је држава њихова била, а Словени у погледу на веру нису нетолерантни. Према томе могло би се рећи са пуно разлога, да је криво мишљење о некој таско-турској крви у данашњих Бугара. Данашњи ари никако нису своју крв са турским племевећма мешали, него остали Словени на бал-

канском полуострову, који су били, или су још под турском влашћу.

Бугарски господари у доњој Мизији имали су столицу у Великом Преславу (данас Ескистамбул). И они и народ им имали су обичаје, као и други номади турскога племена. Поглавица им је имао титулу *хан*. Уз њега били су шест бољара, старешине главних племена. Многоженство је у њих било у обичају. Жене су им покривале лице. Хан је имао свој велики харем. Хан је обедовао сам, његови дворани подаље од њега, седећи на столицама или чучећи. Почасно место у Бугара било је на левој страни. Носили су широке шалваре и око главе обавијали су чалму. Државну границу затварали су плотом од трња и многим стражама чували су је. Бој им је био најмилији посао, а почињали су га пошто би врачари извршили своје вражбине и казали, да је дан срећан за бој. У кога је оружје било у рђаву стању, ко није имао наредна коња, ко би утекао са бојнога поља, ко би био непослушан, тај би се казнио што строжије, обично смрћу. Као убојну заставу имали су коњски реп (туг). Народ је био веома суров, зато му је и суђење било суровo. Од непријатељских лубања правили су пехаре. Кад су правили уговоре клели су се на голи мач и том приликом пресекли би пса по пола. Лешине отмених Бугара спаљиване су заједно са њиховом пратњом; ако су их погребли у земљу, с њима су погребавали и њихове слуге и жене. Новаца нису имали, него су трампили за говеда и овце. У мирно време продавали су Цариграђанима у робље словенску мушку и женску децу.

V

О Исперихy савременици немају много да причају. На сву прилику занимао се он уређивањем своје нове државе. У то умре цар Константин Погонат (685. г.) и на престо седне његов син Јустинијан II. Овај одрекне данак Бугарима и кад Исперих тога ради на њега поведе војску, победише Грци у боју. Исперих употреби царево војевање против македонских Струмљана Словена, те продре у Тракију и цара, који се враћао са Струме, дочека у планинским кланцима, тако да је цар једва изнео главу. Али ово није ништа решило у односу међу Бугарима и Византијом. У толико више имала је Византија утицаја на бугарски царски двор, који једва тридесет година после Исперихова прелаза преко Дунава већ подражава византинским дворским церемонијама.

Самовоља Јустинијана II. изазва у Цариграду устанак и војвода Леонтије седе на царски престо. Цару одсекоше нос (зато га Грци прозваше Ринотмет, крњонос) и заточише га у Криму (695. год.). Али како Леонтије није одговорио очекивањима народним, то и њега збацише, одсекоше му нос и заточише га у Далмацији у једном манастиру, а војводу Апсимара подигоше на престо под именом Тиберија III. (698. г.). Међу тим збачени Јусинијан II. утече са Крима Козарима, а од њих Бугарима, где га хан *Тервел* који је по Исперихy дошао на владу, лепо прими и са 15,000 коњаника поведе у Цариград. Тиберије био је ваљан владалац, али је бугарска војска тако изненада дошла под Ца-
рад, да је цар био посве изненађен, тако да је
тинијан трећи дан могао да уђе у Цариград.
хвати Тиберија и обсеи га са Леонтијем; а

Тервелу даде титулу ћесара, огрну га багреницом, даде му богате дарове, седаше га поред себе на престо, обећа му давати данак и уступи му Загорје (на јужној страни Балкана од данашње Ескизагре до Бургаса). То је било 705. г. Не прође две године дана, Јустинијан II погази уговор са Тервелом, али га хан разбије код Анхијала. У таквим односима прођоше још седам година, а тада падоше Бугари опет под Цариград, и онда начинише по себе користан трговачки уговор (714. г.). Године 717. падоше Арапи под Цариград. Грчки цар Леон III држао се особито храбро, а кад су Арапи, да би набавили хране, по Тракији пљачкали, те и на Загорје наишли, дочека их Тервел и побије их до 22,000. Пуну годину дана удараше Арапи на Цариград и најпосле уступише, пошто у бојевима, од зиме, глади и болештина изгубише 140,000 људи. Тервел се спомиње још 719. г., кад је збаченога грчкога цара Анастасија II хтео да поврати на престо; али Леон III ухвати Анастасија и погуби га, а Тервел се не усуди да га освети.

После Тервела владао је од 720—748. г. хан, коме се не зна име, а после овога од 748—750. г. *Севар*; али о овим двома ништа није прибележено у летописима. Међу тим Бугари нису престајали четовати по грчкој царевини и пустошити је на далеко; али међу самим њима као да се родило неко незадовољство противу ханова, чему је узрок можда било то, што после Тервела ништа нису у већем размеру предузимали. Незадовољство је ово велико било, да у њему пропаде и истроши се династија Дуло, и на престо хански седе *Кормисош Укиловић* (753. г). У то време био је у Цариграду на престолу Константин V (од 741 г.), енергичан владалац, који наста да стане и

пут бугарском четовању. Он добро укрепи градове у Тракији, а затвори кланце у Балканима и у Шару; опустошену Тракију насели људима из Сирије и Јерменске. Ово се Бугарима не свиђаше, а канда је Константин употребио немире у Бугарској, па је у Загорју заузео некоја места и утврдио. Кормисош у 755. г. поведе преко Балкана велику војску и упути се Цариграду, али после жестоких бојева би сузбијен. Године 757. Бугари удружени са Словенима удараше на Солун, који једва спасе грчка моћнија флота. Цар на то удари на независне Струмљане Словене, опустоши им земљу, покори их један део, а многе пресели у Малу Азију (758. г.). На годину удари на Бугаре, али у берегавским кланцима (између Анхијала и Варне) би поражен. Како су се у Бугарској у то време изродили унутрашњи немири и међусобице, то је цар могао наново да продре у Бугарску и још исте године да Бугаре код Марцеле на Дунаву разбије. Цареви успеси причинише, те се у Тракији многи Словени покорише, па да не би и даље од бугарских пустошења страдали, преселише се у Витинију, у Малој Азији, и населише се на реци Артани (762. г.).*) У Бугарској су и даље трајали нереди. Кормисош би збачен и ханом постаде *Телец*, од племена *Угаин* (760. г.). Телец бејаше смеон и поносит младић. С војском упадне у грчку царевину, али га Константин 30. јун. 763. до ноге порази код Анхијала. С тријумфом врати се цар у Цариград. Заробљене Бугаре поклаше Цариграђани пред градским вратима.

*) Византински историци кажу, да је ових Словена било 208,000, који су се у Витинији населили. Њихова насеобина звала Сербохорион, што најбоље показује, од кога су словенскога племена били Словени у слободној Славинији (т. ј. у Тракији, Дарданији, Македонији, Тесалији, Арбанији и Грчкој). Ово је пресудно

Озлојеђени Бугари збацише Телеца и убише га, а за хана узеше Кормисошева зета *Савина* (Сабина). Овај хтеде да прави мир с Грцима, али Бугари нису то хтели, него викаше: Ти хоћеш да Бугарску предаш Грцима! и Савин мораде бежати у Цариград. Бугари сад подигоше на ханство *Бајана*, а други начинише ханом *Умара* од племена *Укила*, али овај би протеран после 40 дана. Бајан дође лично у Цариград и ту уговори мир с царем, али овај мир не потраја дуго, јер већ 764. г. пође цар с војском на Бугаре. До боја не дође јер се цар повуче натраг. Већ те године није Бајан више био хан, него је за њим дошао *Токту*. Ни овај није био срећнији против Грка, јер у боју с царем на доњем Дунаву погибе са многим бољарима. После ове победе Грци су опустошили велики део Бугарске (765. г.). Грчки успеси у Бугарској засташе, кад 766. године страшна бура уништи велики део сјајне флоте, с којом је цар Константин мислио да од црнога мора продре у Дунав и оданде да удари на Бугарску; у исто време македонски и тесалски Словени толико задаваше цару посла, да цар мораде од њих скупим жртвама да купује мир.

Немирно стање у Бугарској у неколико престаде, кад ханом постаде *Цериг* (Телериг, Телегур). На њега се диже Константин V. с 80,000 људи и јаком флотом. Дошавши у Варну, начини маја 774. г. с Бугарима мир, по коме су имала престати међусобна оружана упадања, а градићи, које је цар подигао на бугарском земљишту, да остану у грчким рукама. У овим тврдињама цар је за тим умножио грчку посаду. Још онога лета опреми Цериг 12,000 људи, да пустоше брсјачку земљу и да оданде преселе робље у Бугарску. Брс-

јаци су тада били самостални, али грчки цар, било што је полагао право на њихову земљу, било што му се згода чинила, он узме Церигову намеру као повреду уговора, пак удари на бугарску војску и развија је. Цериг се освети цару тиме, што је посекао грчке пријатеље међу Бугарима. Цар на то крене војску на хана, али га болест савлада и он умре (775. г.) После две године дана Цериг, не зна се зашто, утекне у Цариград, где се покрсти, а цар Леон IV. ожени га једном царском принцезом и начини га римским патрицијем. Он је био први Бугарин, који се покрстио.

Са Цериговим бегством у Цариград као да се прекинуше бугарске међусобице. Нови хан *Кардам* поведе Бугаре опет на Грке, од којих заиска, да му дају данак. Константин VI одби тај захтев, на што Кардам победи грчку војску на Струми (г. 788.). Рат потраја неколико година и у јулију 792. г. опет Бугари победише Грке, који том приликом изгубише неколико својих војвода. Опет Кардам заиска данак од цара, који му ругајући се одговори, и 796. године срећно ратоваше с Бугарима.

Докле су се и Бугари и Грци овако борили без одсудна резултата, Франци су на западу уништили обарску силу и своје границе размакли до сремскога Дунава. Ове франачке (фрушке) победе даваше повода Бугарима, који су били под обарском влашћу, да збаце обарски јарам и да се сједине с бугарским ханством на доњем Дунаву. тако да је сада власт бугарскога хана граничила на средњем Дунаву с франачким царством. Нашавши се између панонских и мизијских Бугара, биће да су тада врховну власт бугарскога хана признали и Тимочани, Кучани, Браничевци и Бодричи.

Како су Грци морали тада да уступе Францима своје државе у Италији с Венецијом, као и Далмацију, те тиме ослабили, то је канда дало повода новом бугарском хану *Круму*, да отвори рат на Грке. Године 809. Крум освоји Средац и том приликом учини тамо страшан покољ. Цар Нићифор скупи јаку војску с намером, да учини крај бугарској држави. С почетка успеваше тако да му Крум нуђаше користан мир. Али цар искаше, да му се хан сасвим покори. Међу тим је Крум успео да затвори грчку војску негде око Шумле, па 26. јул. 811. пред зору удари на цара, не без споразума са многим Грцима, којима је Нићифор био мрзак због великога данка, тако да је у то име узимао и црквено имање. Бугари учинише страшно крвопролиће, сам цар буде убијен у његовом шатору, како се чини, од грчке руке. Нићифорову главу натаче Крум на једну мотку, а после неколико дана скиде је, одера је, окова је сребром и начини пехар од ње, па је о частима из ње наздрављао својим бољарима.

После ове победе пустошио је Крум Тракију и Македонију, пресељавајући народ у земље с оне стране Дунава, које је од Обара био добио. Успех му је био тим лакши, што се против новога цара Михаила I. Рангава бунила војска. Крум добије Девелт, Анхијал, Месемврију. Рат се настави, јер цар није хтео да изда хану Бугаре, који су њему били пребегли. Крум победи Михаила 22. јунија 813. близу Дринопоља; цар се повуче у Цариград, али се војска побуни, збаци га и зацари војводу Леона Јерменина. Мало за тим падне и Крум под Цариград. Залудни покушај нападања на престоницу увери га, да неће имати успеха, зато стане преговарати за мир, иштући од цара да-

нак, многе златоткане хаљине, известан број лепих девојака и право да пободе своје копље на цариградским Златним Вратима. Цар покуша да Крума на превару ухвати или убије. Ово разјари хана, те ужасно опустоши цариградску околину и палећи и робећи оде на север, а ханов брат освоји Дринопољ, па га опљачка а становнике му пресели у задунавски крај.

Цар Леон V настави рат 814. г. и продре до Месемврије, где једне ноћи у мало што не зароби Крума. Зато Крум опустоши крај на води Ергину и одведе 30,000 робља. Сад се стаде свом силом спремати на Цариград и купити војску из Бугарске и подвласних му словенских кнежевина. Цар Леон од своје стране спремаше се својски на одбрану, кад у сред ових спрема Крума угуши крв 15. апр. 815.

За Крумом постао је ханом *Цок* (по другима *Дукум*), а за овим *Диценг*. Брзо се учини и трећа промена у ханству и ханом постаде *Омортаг* (Мортагон). Забележено је, да је дринопољски епископ, кога је Крум у ропство одвео, толико успео међу Бугарима, да су многи постали наклоњени Грцима и хришћанству. Кад уз то почетком 817. г. Леон V код Месемврије порази хана и у Бугарску продре пустошећи, начини се мир на 30 година. Године 823. видимо Омортага, да помаже цару против бунтовнога војводе Томе, Словенина, кога разби под Цариградом. Тому за тим набише на колац.

VI

Ако су односи према Грцима били за неко еме мирни, пореметили су се они на западној ранци према Францима. Тимочани, Кучани (Гу-

душани), Браничевци и Бодричи (ови последњи у Срему, банатском подунављу и с обе стране Тисе до карпатских изданака), који су признавали врховну власт бугарских ханова, одметнуше се од Омортага и пристадоше уз Франке (818. г.). Омортаг искаше да се учини разграничавање, Франци ово избегаваше. Најпосле 827. г. отплови бугарска војска на лађама уз Дунав и Драву и до 829. г. срећно освоји доњу Панонију, где бише намештене бугарске старешине.

Не зна се, кад је Омортаг престао владати, а не зна се управо, ни ко му је био наследник. Цар Константин Порфиророднн зове га *Пресјамом;* а охридски архиепископ Теофилакт каже, да је Омортаг оставио три сина: *Нравоту* (иначе *Војина*), *Звиницу* и *Маломира.* Најмлађи Маломир постао је ханом, пошто је убио брата Нравоту, што се овај био покрстио. Тако Пресјам, или (по Теофилакту) Звиница, полакомио се успесима у доњој Панонији (данашњој Славонији и Хрватској), пак науми да све Србе покори. Пође с војском на *Властимира,* кнеза над Србима (од Мораве па до Хрватске). Рат је трајао три године (836—839. г.), али Пресјам не имаде никаква успеха. Пресјамов син *Борис* (Богорис), који је постао ханом око 844. године као да је успео да Босну добије; али Властимирови синови, *Мутимир, Стројимир* и *Гојник,* не дадоше му да освети пораз свог оца, него они њега победише и сина му *Владимира* са дванаест бојара заробише. Срби су му тако уништили војску, да је Борис молио за мир, а кад је овај био закључен уступањем Босне Србима, молио је Мутимирове синове *Борена* и *Стефана,* да га отпрате до српско-бугарске границе, која је тада била код Раса (данашњега Новога Пазара).

Ту су се пријатељски растали и међусобно обдарили; српски кнезови дали су бугарском хану на дар два роба, два сокола, два пса и деведесет куна (око 863. г.). Кад су се касније Властимировићи међу собом завадили, Борис је помагао Мутимиру, да постане самодржац (872. г.).

Пошто је истекао тридесетогодишњи мир с Грцима, крене Борис војску на Тракију и Македонију (850. г.) и далеко продре, али га сузбије царица Теодора, која је владала на место малолетњега сина Михаила III, и тамо се поврати пређашњи однос, пошто се мир закључи а заробљеници измењаше (852. г.). Сад се Борис удружи с моравским кнезом Растиславом против Франака (853. г.), али брзо остави Растислава и пристане са Францима против Мораваца (862. г.) и при том савезу Бугара са Немцима остаде.

VII

У то време спремала се у Бугарској велика промена Хришћанска вера продрла је и у државу бугарских ханова, ако су се ови томе и противили. Нарочито од времена хана Крума, који је небројене хиљаде крштених поданика грчких царева преселио у своју државу, ухватило је хришћанство јака корена међу Бугарима. Залуду је хан Омортаг беснио против хришћана. Он мученичком смрћу умори дринопољскога архиепископа Манојла, кога је Крум с осталим робљем био довео у Бугарску; Манојло би по пола расечен. Омортаг погуби тада и заробљенога девелтског епископа Ђорђа, епископа Петра, никејског епископа Леона, уз њих још три свештеника, две заробљене војводе и 377 хришћана. Кад је с Грцима правио мир, врати им Омортаг

све заробљене Хришћане. Али тиме не истреби хришћанство у Бугарској. Борис је већ с пажњом слушао, што му је о хришћанској вери говорио заробљени калуђер Куфара; а кад царица Теодора за Куфару поврати Борисову сестру, која је као дете била заробљена и одрасла у царском двору, те примила хришћанство, утицај хришћанства код Бориса би још јачи. Он увиде, да се његова држава неће моћи одржати у исламу међу хришћанским државама и народима. Како је у пријатељским односима био с франачким царем Лудовиком, то у прве изгледаше, да ће од Рима да прими крштење. Међу тим и Јевреји живо радише на томе, да Бориса добију за своју веру; исто тако некоје хришћанске јереси. Али се Борис одлучи за православну источну цркву.

Око тога времена био је рад словенских апостола, *Ћирила* и *Методија*, у највећем јеку. Они су били синови једног војничког заповедника у Солуну и по свој прилици словенскога порекла. Старији, Методије, био је у световној служби и неко време служио је као стратиг у струмском тематy. Млађи, Константин (на неколико недеља пред своју смрт примио је монашки чин и назвао се Ћирило, под којим именом у опште је познат), био је васпитан са царем Михаилом III и учитељи су му били најученији људи. Пошто постане свештеником, оде у Свету Гору, где му се придружи брат Методије. Али они нису хтели да себе закопају у манастиру, него да шире слово Божје међу незнабошцима. Константин је проповедао јеванђеље прво међу Словенима на Вардару. На жељу козарскога хана отишла су браћа у његову земљу и ту је Константин с успехом проповедао Христову веру против јеврејских и мухамедовских богослова. Међу

тим моравски кнез Растислав потражи наслона у Цариграду, јер су се против њега били удружили Немци и Бугари. У његовој земљи проповедали су јеванђеље талијански, немачки и грчки мисионари и у народу се начинила читава збрка. Растислав заиште у Цариграду добре људе, који ће Христову веру његовом народу на његовом језику проповедати. Цар Михаило III пошље у Моравску Методија и Константина, који успешно проповедаше јеванђеље. Константин изуме писмена словенска и оба брата латише се да преведу свештене књиге на словенски језик, чиме ударише основ словенској књижевности.

Не из унутрашњег убеђења, него из политичког рачуна примио је Борис хришћанску веру. Од 859. г. био је у рату с Грцима с којима начини мир 864. г. Уговарајући овај мир, изјави вољу да се покрсти. Ово беше мило чути цару Михаилу III, те уговорише, да цар буде хану крштени кум, а своме кумчету да даде Загорје, које је Константин V Копроним од Бугара био отео. Загорје, као спорна погранична област, било је тада скоро пусто. Епископ Јосиф крсти Бориса, који на крштењу доби кумово име *Михаило*. С њим примише крштење и многи бојари (865. г.). *)

Кад се Борис вратио у Бугарску као покрштени Михаило, настао је свом силом, да тамо шири

*) Новија савесна истраживања доказала су, да Методије и Ћирило нису имали учешћа непосредна у покрштавању Бугара. А да се језик, на који су апостолска браћа превела свештене књиге, сасвим погрешно назива старобугарским језиком, то је данас чиста ствар. Сам Јиречек констатује, да у Борисово време владајући бугарски (турски) народ никако није био сливен у једно са потчињеним Словенима. Бугарски ханови никад нису владали над Тракијом (изузимајући привремено Загорјем) и Македонијом, али су у ове земље продирали ради пљачке и као савезници тамошњих независних Словена против Грка.

хришћанску веру. Он заповеди своме народу да се крсти; али Бугари не хтедоше тако, него усташе на њега да га збаце. Енергичном руком угуши Борис ову буну; 52 бољара са женама и децом погуби, а прости народ, који је пристао уз бунтовнике, пусти без сваке казне.

Али ће Бугари, тек што су се покрстили, да осете и благодети од различних јереси хришћанских, а нарочито од распре између Источне и Римске Цркве, која је тада почела да узима велике размере. Разни проповедници вере поплавише Бугарску. Сам Борис, бојећи се за црквену независност, обрати се Риму (866. г.), јер му Грци ни епископа не хтеше дати. Од папе искаше, да Бугарима даде праву науку, пошто је разни људи разно проповедају. Папа посла Борису два епископа, а грчки свештеници бише протерани, учење Римске Цркве поче ширити се по Бугарској. Али оно не имаде каде да се и утврди. Борис и папа не могоше да се погоде око лица, које би било постављено за бугарског архиепископа (кад већ папа није хтео да Борису даде патријарха, као што је овај искао). Међу тим и Цариград није у томе седео са скрштеним рукама. Како је 869. г. био у Цариград сазват црквени сабор ради решења спорних црквених питања, то Борис пошље с писмом на сабор свога рођака Петра, да пита, да ли Бугари у црквеном погледу стоје под Римом или под Цариградом? Источни патријарси решише у корист Цариграду и Бугарска се опет сједини с Источном Црквом (3. марта 870). Бугарска доби архиепископа Јосифа и десет епископа; римски свештеници са својим епископом одоше из Бугарске; у Цариграду имаше бугарски архиепископ при свечаностима дворским место одмах иза патријарха; цар назва Бо-

риса својим духовним сином; а Борис од своје стране посла у Цариград на васпитавање свога млађега сина Симеуна, кога због тога зваше сугрчицом.

С хришћанством није у Бугарску дошло и словенско богослужење. Ово је тамо овладало до краја деветога столећа с доласком Методијевих ученика, које су по смрти Методија (885. г.) Немци протерали из Панонније и Горње Моравске. Главни ученици били су ови: Горазд, Климента, Лаврентије, Наум, Сава, Анђелар и др., који се кренуше у Бугарску. У Београду прими их тамошњи заповедник што лепше. Борис и његови бојари указиваше им сваку почаст. У покрштеној Бугарској као да је Борис тражио главни наслон на Словене после оне буне незнабожачких Бугара. Ово је морало дати повода независним, тада већ у главном покрштеним племенима словенским у Македонији, те су признала над собом врховну власт крштенога словенско-бугарскога господара. Стари Борис свом је душом пригрлио православну веру, коју су му Методијеви ученици знали да објашњавају. У пространој словенско-бугарској држави учврсти се словенско православље и засади се просветни цветник, који је доносио најлепше плодове.

Седи Борис зажеле мира и 888. г. предаде круну своме старијем сину *Владимиру*, а он се повуче у манастир. Али Владимир се не показа достојан круне и престола. Када Борису дођоше жалбе на Владимирова насиља и зла дела и да одвраћа народ од хришћанства, подиже се стари хан, скиде иночку расу, обуче се у владалачку одору, припаса мач и с малом дружином пође на сина, ухвати га, ископа му очи и баци га у тамницу;

за тим сазва државни сабор и постави на престо свога млађега сина *Симеуна* (892. г.).

Борис оде натраг у манастир и умре 2. маја 907. у дубокој старости. Православна Црква узела га је у своје светитеље.

VIII

Докле је Борис на престолу седео, имали су Грци од Бугара мира, али са силаском његовим с престола замути се овај однос. Бавећи се у Византији годинама, Симеун је имао прилике да позна слабе стране грчкога царства, па је само вардао прилику и повод, да отвори рат против њега. Овај повод Грци лакоумно дадоше. Цара Леона Мудрога отац имао је у служби човека, који се с два богата Грка трговца добро живио, те им је на руку ишао, да су добили монопол на трговину с Бугарском. Своје користи ради они главни трг преместе у Солун, где су велике дажбине наплаћивали од бугарских поданика. Симеун, који је канда уз брата Владимира имао јака учешћа у државним пословима, жалио се против тога цару, а кад цар не хте да злоупотреби на пут стане, почне се рат са Грцима (889. г.). Симеун поведе војску у Македонију. Царев војвода Кринит, ако је и имао Козаре као савезнике, не могаше никаква успеха да постигне; најпосле изгуби и одсудну битку, у којој и сам погине с многим војводама, а што од грчке војске није погинуло или утекло, то је пало у ропство. Симеун заробљеним Козарима одсече носове и пошље их цару. Видећи своје савезнике тако нагрђене, Грци плану осветом, али не уздајући се у своје силе, позову у помоћ козарске рођаке и другове, Мађаре. Мађарима, који су имали седишта

у данашњој Бесарабији, пошље цар богате дарове и пошто једни другима дадоше таоце, начини с њима савез против Бугара. Докле је једна војска с југа продирала у Бугарску, флота је с другом војском и са Мађарима имала прећи Дунав и са севера напасти Бугаре. За време ових преговарања грчко-мађарских мање се ратовало, него ли дипломатисало; кад уједанпут дође глас Симеуну, да су Грци и Мађари посекли ужета и ланце, којима су Бугари били Дунав затворили и да су ушли у Дунав, одакле нападају на Бугарску. Симеун се остави Грка на југу и похита да брани што му је пречe било. У три маха изведе војску против удружених Мађара и Грка и увек би поражен, тако да прво потражи заклона у Доростолу (Силистрији), где је била главна државна тврђава, а за тим у Мундраги (Мулдраги). Мађари опустошише земљу и продреше до Великога Преслава, где је била бугарска престоница Пошто цар Леон од њих откупи бугарско робље, врате се Мађари преко Дунава у свој завичај (890. г.). У овом рату предводили су Мађаре Арпад и Кузан.

По одласку Мађара настави Симеун рат с Грцима, ако и не с пређашњом жестином. Симеун је желео да се Мађарима освети, па је почео с Грцима преговоре око мира; а Леон, кога срећа и онако није особито служила у рату, к томе од природе мирољубив, и сам је желео да престане рат међу двама хришћанским народима. Да би се мир лакше могао закључити, повуче цар своју војску 'са бугарске земље. Преговори се отегоше у бескрај Симеуновом дипломацијом и мир се не закључи ни 891. г.

Међу тим је Симеун радио, како ће Мађарима се освети и тиме уједно да Грке лиши савез-

ника. Са Печењезима (Половцима), мађарским суседима од истока, начини савез. Рад овај текао је тако вешто и прикривено, да ни Грци ни Мађари ништа нису осетили. На позив немачкога ћесара Арнулфа оде Арпад с мађарском војском на Светопука, моравскога господара, и у савезу с немачком војском пустошили су Мађари огњем и мачем моравску земљу (892. г.). Докле је Арпад био далеко од своје земље, Бугари удружени с Печењезима ударе на мађарска седишта у Углу, где је саразмерно слаба одбрана остала била. Ипак је многа крв том приликом пала; говоре да су 20,000 Симеунових коњаника том приликом погинули од мађарске руке. Победиоци Мађаре у Углу што исекоше, што у робље одведоше. Кад Мађари дођоше натраг из Паноније у свој завичај и видеше га пуста, не хтеше више да се ту настањавају између непријатељских Печењега и Бугара, него оду у земљу на Тиси и Дунаву, коју су познали, докле су помагали Немцима против Моравана.

Опростивши се тако непријатеља на северу, Симеун почне енергичније да говори Грцима. Преговори око мира запну, јер је Симеун тврдио, да му цар није вратио све Бугаре, које су Мађари били заробили. Рат наново пође с већом жестином, али с лошом срећом по Грке. Код Вулгарофига близу Дринопоља порази Симеун Грке до ноге; ко од Грка не утече, тај погибе. Сам војвода грчки Теодосије изгуби главу. Цар Леон сада попусти и мир се начини онако, како је хтео Симеун (893. г.).*

Ако је Симеун мислио, да је с поразом Мађара у Бесарабији скинуо себи с врата непријатеља на северу, он се добро преварио у рачуну.

*) Кронологија ових догађаја веома је збркана, разни летописи стављају их између 889. и 896. године.

Сишавши Мађари преко Карпата у земљу на Дунаву и Тиси, наиђоше на бугарске ханове, који су тамо имали државе, а преславскога хана признавали су као свога врховнога господара. Нема сумње, да су Мађари тим јаросније светили на овим Бугарима своју несрећу у Углу. За неколико година они су имали у својој власти земљу на Тиси, Киришу, Моришу и Тамишу. Већ 998. г. они су прелазили преко Дунава у Симеунову државу, ако и изгледа, да су ово биле само пљачкашке чете. Овакво мађарско четовање није после престајало. Докле је цар Леон владао, држао је Симеун мир с Грцима, старајући се тим више за унутрашње уређење и просвету своје простране државе. Али кад Леон умре (912. г.), његов брат, цар Александар, непромишљеношћу својом увреди посланике Симеунове, који су били дошли ради обнављања уговора, пак и саму личност бугарскога господара погрди. Александар је истина ускоро умро, али увређени Симеун није више хтео да зна за мир с Грцима. Већ 913. године паде његова војска под Цариград. Брзо се почеше преговори око мира, који не имадоше никаква успеха, и обе стране развиђоше се. Идуће године понови се рат. Симеун паде под Дринопољ и после дуге опсаде поможе му издаја да га добије (септембра 914. г.). После тога опет се начини примирје и Симеун врати Дринопољ; а време примирја обе стране употребише на припреме за одсудни бој. Грчка дипломација развила је рад на све стране; код Печењега, Мађара, Арапа, независних Срба тражила је савезнике. Грци успеше, те с калифом начинише мир, који им је дао могућности, да из Азије доведу своју војску у Европу. Али је Симеун с друге стране био срећом добро служен. Грчке војводе ревеле су један

на другога, јер код малолетности цара Константина VII Багренороднога сваки је тежио да постане владарем и зато један другоме нису помагали у рату, нити су ишли на руку. С Печењезима био је истина од стране Византије закључен савез још 914. године, али Византија отуда није имала никакве користи, јер патрицијe Вога, који је с њима савез уговарао, посвађа се са заповедником грчке флоте Романом Лакапином, који је требао да печењешку војску превезе преко Дунава у Бугарску, и Печењези се врате озлојеђени у своје пустаре. Са српским независним кнезом, *Петром Гојниковићем*, повео је драчки стратиг Леон Равдух у потаји преговоре (917. г.), да би га задобио у савез са Грцима против Симеуна, пак је у томе и успео, и кнез Петар почео је радити, да у тај савез увуче и Мађаре. Мађаре је тада на пљачку мамила богата Италија, зато се не одазваше; али је за то Симеун могао да задобије другога српскога кнеза, моћнога хумскога господара *Михаила Вишевића*.

Докле је тако дипломација радила, војске су се и на једној и на другој страни у велико спремале. Грчка војска притисла је поље око Цариграда. У лето 917. године изнесе свештенство пред војску крст, на ком је Исус био распет, и војска се закле, да ће се борити за цара. За тим се војска крену приморјем на Бугарску, а уз обалу пловила је флота, олакшавајући војсци храну. Део флоте био је отишао на дунавско ушће по Печењеге. Грци узеше Девелт (Бургас), Анхијал и Месемврију. Близу Месемврије на реци Ахелоју дочека их Симеун, који се тада већ био уверио, да од Печењега нема ништа да се боји. Дана 20. августа ударише се обе војске. Симеун је с једне хумке управљао бугарском војском. Први Грци уда-

рише и Бугари почеше уступати. Ту угледа Симеун неко комешање међу Грцима. Врховни грчки војвода Леон Фока одјахао је био коња, да се напије воде. Други веле да је хтео да види, шта ради заповедник над флотом, Лакапин, јер се бојао, да је овај можда окренуо у Цариград, да би се дочепао владарства. Војводин коњ зазре, поплаши се и пројури кроз војску. Видећи војници војводина коња без коњаника, помислише, да је војвода погинуо, па се узнемирише. Опазивши ово комешање међу непријатељима, Симеун заустави Бугаре и поведе их на Грке, који брзо окренуше леђа и прснуше куд који. Толико су били збуњени, да су једни друге убијали. Леон Фока једва утече у Месемврију, остале грчке војводе изгибоше, војска им сва погибе, или се разбеже. Сами Грци веле, да таквог крвопролића није скоро било.

Грчка царевина беше без одбране пред Симеуном. Изгледа нам, да је Симеун требао да иде правце на Цариград, који би сад можда без великог напора био добио. И онако је скоро сва Тракија била у његовим рукама. Али он место тога држаше за преће и важније, да узме наслов *цара бугарскога и грчкога*, место кнежевске титуле, коју је Борис узео после крштења. Знајући да од грчкога цара неће добити признање царскога наслова, нити да ће цариградски патријарх хтети венчати га за цара, он се обрати римском папи уз ласкава обећања. И папа пошље Симеуну царску круну и свој патријаршки благослов. Држећи, према тадашњем мишљењу, да уз цара треба да је патријарх као црквена глава у држави, Симеун подигне бугарског архиепископа на сан патријарха. Свој двор уреди на грчки начин и за некоје дворске обреде заведе

и грчки језик. Све то показивало је, да је Симеун тежио да постане грчким царем.

У место да своје оружје окрене на Цариград, као што су зацело и његови савременици очекивали, Симеун нападне на српскога независнога кнеза Петра.

После кнеза Мутимира, коме је хан Борис помагао да дође до самодржавности, дође на владу у главној српској кнежевини његов син *Прибислав* са браћом *Бореном* (Браном) и *Стеваном* (891. г.). Али браћа Мутимировићи нису годину дана владали, а протера их Петар Гојниковић, кога је Мутимир био при себи задржао, па га је овај био оставио и у Хрватску побегао. Из Хрватске, куда се био склонио, нападне на Петра Борен Мутимировић са сином *Павлом*. Лоша га срећа послужи, јер га Петар ухвати са сином и обојицу ослепи (895. г.). Не прође две године, а на Петра удари *Клонимир*, син Стројимира Властимировића, који је с братом Гојником испред Мутимира био нашао уточишта у Бугарској. Петар победи и Клонимира, ухвати га, па га погуби. Петар је за тим гледао да се обезбеди и од бугарске стране, па се спријатељио са Симеуном, који га је окумио. По свему се види, да је Петар био даровит и енергичан владалац. Он себи потчини и Неретву, али ту се побоја независни хумски кнез Михаило Вишевић, да ће и њега Петар да покори, па како је Петар, уз пријатељство са Симеуном, умео да одржава и добре односе с Византијом, то Михаило који је дотле такође био уз грчкога цара, пристане уз Симеуна. Прво му беше, да Симеуну прокаже Петра, како овај смера да у савезу са Мађарима удари на Бугарску. Симеун је тада разбио Г[illegible] на Ахелоју, па науми да и Петра уништи. Он

веде на њега главну своју силу, а против Грка остави само један део војске, који је пустошио цариградску околину. Леон Фока искупио је био нешто војске и пошао на ове Бугаре, али ови ударе њаљ изненада ноћу код Катасирте и његову војску растуре.

Војводе цара Симеуна *Мармај* и *Сигриц* водиле су са собом слепога Павла Бореновића, кога је Петар оних година био с оцем му пустио у Бугарску. Петар дочека бугарску војску на граници. Симеунове војводе не смедоше да отворено ударе на Петра, него употребе превару. Почеше да се с њим погађају, па кунући се, да му не мисле о злу, даду му у залог сина бугарскога цара, Петрово кумче, тим начином домамише га у бугарску војску, ухватише и као роба одведоше у Бугарску, где га Симеун баци у тамницу, у којој га после и умори. А на Петров престо постави слепога Павла, који је владао под врховном влашћу његовом. Ова промена дабогме да се не свиде у Цариграду и оданде послаше на Павла другога претендента, *Захарију Прибислављевића*. Павлова војска победи Захарију и ухвати га, а Павле га пошље цару Симеуну. Али Павлу брзо додија бугарски притисак, он се одметне од Симеуна и над собом призна грчку врховну власт. Симеун на то пошље војску на Павла и са војском претендента Захарију. Павле изгуби мегдан и Захарија седне на кнежевски престо под врховном влашћу Симеуновом (920. г.). Да у свима овим променама, од којих су ови Срби највише морали страдати, беше много и можда највише посла грчке дипломације, ме нема сумње. Сацар Константина VII, Ро- Лакапин, начини савез против Бугара са хум- кнезом Михаилом и хрватским краљем *Томи-*

славом. У тај савез стане и Захарија. Али ни Симеун није седео са скрштеним рукама. Хотећи да освоји Цариград, потражи савеза у тунетанских Арапа у Африци, који би му са својом флотом помогли, пошто Симеун није имао на мору војске. Пошто би тако Цариград освојили, Симеун би га задржао за себе, а Арапи би узели који део грчке царевине (можда Морију). Арапи врло радо прихватише Симеунове предлоге и кад су Симеунови посланици од њих полазили дома, пођоше с њима и неколики од арапских великаша, да са Симеуном ближе уговоре што треба. Али Калабријанци, који су били у рату с Арапима, ухвате лађу, на којој су били арапски и бугарски посланици, пак ове пошљу у Цариград. Цар Роман баци бугарске посланике у тамницу, а Арапе обаспе милостима и богатим даровима, којима преокрене расположење керванскога калифа, те се осујети Симеунов савез с Арапима (924. г.).

Али је међутим у 923. години велика бугарска војска пала под Цариград и у првом загону стерала грчку војску за градске зидове. Околина цариградска би страшно опустошена. У јунију 924. г. изиђе из града грчка војска на Бугаре и опет зло прође. Међу тим је Симеун освојио Дринопоље и за тим је пустошио Тракију и грчку Македонију. Најпосле, почетком септембра дође и он под Цариград. На сву прилику видећи, да без флоте неће моћи Цариград тако лако добити, поручи у Цариград, да му дође патријарх с великашима ради преговарања око мира. Кад ови дођоше, захте да се састане са самим царем Романом. Оба се цара састаше и помирише се (9. септ. 924. г.). Роман богато обдари Симеуна и обвеза се на плаћање данка, Симеун њему врати Дринопоље и јужну Тракију, и тако се цареви расташе.

Од Цариграда окрене Симеун своју војску на
рпскога кнеза Захарију. Војску су предводили
Чармај и Сигриц, они исти, који су кнеза Петра
а превари умели да заробе. Лоша их срећа по-
лужи, јер Захарија их дочека и разби, саме њих
заробе и погуби, а главе им посла у Цариград.
ад Симеун пошље на Захарију нову војску, већу
д прве, којој Захарија није могао да одоли, него
е склони у Хрватску. С војском послао је Си-
еун новог претендента српскога, *Часлава*, сина
лонимира Стројимировића. Кад је Захарија оста-
ио своју земљу, бугарске војводе прогласе Часлава
кнеза српскога и позову српске жупане, да
ђу и приме свог новога кнеза, кунући им се, да
е раде ни на каквој превари. Кад српски жупани
ђоше на веру у бугарски око, њих окују и у
рпство одведу, али ни Часлава не оставише у
мљи, него га одвуку натраг у Бугарску, пове-
авши у робље силан народ. *) Многи Срби из
ежевине склонише се испред Бугара у Захумље,
еретву, Босну и Хрватску (крајем 924. и почет-
м 925. г.). Али за то није престао Симеунов рат
Србима. Захумски кнез Михаило Вишевић, који
држао Хум, Требиње и Зету, настави рат, па
7. године порази бугарскога војводу *Алогоботура*,
ји у бој погине. У по овога рата умре и Си-
еун 27. маја 927. **)

*) Раковски у *Асену Првом* стр. 112. каже, да се око Елене
трновском округу и данас налазе остаци од ових заробљених
ба. На каквим је мукама ово робље било, види се отуда, што
тамо у народу, како Раковски вели, ушле у пословицу *сри-
муке*.

**) Гдекоји мисле, да је војвода Алогоботур главом Симеун
је погинуо у бој са Србима. Обично се узима, да је Алого-
погинуо у бој са Хрватима. Јован Суботић у *Српском Ле-
у* књ. 88. стр. 132—136. доказао је, да Симеун није ни уда-

Симеун је бугарски највећи владалац и његово владање узима се као бугарски златни век. Овај суд обично се изриче по његовим срећним бојевима с Грцима, по његовом односу ка младој словенској књижевности, на којој је и сам радио, по његовом богатству и велелепности. Ако погледамо изближе његов рад, мора се овај суд знатно изменити. Од оца свога наследио је велику државу, у којој су (изузимајући Хрватску, подринску Србију с Босном и Рашком, Неретву и Хум, Требиње и Зету) биле скоро све „Словиније“ на балканском полуострову; јер су уз покрштенога Михаила Бориса, који се поради хришћанске вере више ослањао на Словене у својој земљи, него ли на своје саплеменике Бугаре, радо пристали и врховну му власт признали независни кнезови словенских племена у Тракији и Македонији, Тесалији и Арбанији. Осим тога наследио је од оца и простране земље прекодунавске, које су обухватале Влашку и Ердељ, Банат и пределе на Киришу између Дунава и Тисе све до јужних изданака карпатских, к томе земљу између Саве и Драве. Против Мађара није могао да одржи северну половину својих држава, нити је и покушавао касније, да ове земље поврати. Накнаду за то хтео је да тражи на Дрини и Босни. Одродивши се од Бугара, није пригрлио словенску народност, него је остао варварин, полугрк, сугрчица, уз велику амбицију, да седне на престо римских ћесара. Ова мисао, која као да је код њега имала искон више у личној сујети, него ли у државничком рачуну, руководила му је политику, која се ослањала за достизавање својих циљева само на

рао на Хрвате. Цар Константин VII. Багренородни, Симеунов савременик, изрично каже: *Ниги је Бугарин ратовао са Хрватима, осим за Михаила Бориса.* Ово је пресудно

атеријалну снагу. Отуда видимо га, да не уме да добије ни Словене, а још мање Грке, којима је ео да буде цар, а овамо их је пустошио и тама-о, као чисти Бугарин турске крви. Без држав-чкога вишег погледа, лије крв свога народа, набав-јући му само богатство од пљачке, не бринући да му будућност обезбеди уређеним спољашњим унутрашњим односима н природним границама. роз четрдесет година била је судбина балканског олуострова у његовим рукама и он није умео да угледа на свог оца и да се користи расположе-ем словенскога племена тамошњега и да му отвори ата најсјајнијој будућности. Зато је после његове рти одмах и почело распадање његове државе, које су отпадали поједини делови, тако да је ћ са његовим сином пропала држава, коју је Ис-ерих основао.

Није боље стајало ни са књижевношћу. Јесте лада словенска књижевност ојачала у Борисовој Симеуновој држави, па и сам Симеун спада у рве по времену словенске књижевнике. Нарочито рквена књижевност словенска добила је тада чвр-а основа. Али у пуној мери важи за књижевни ивот Симеунова времена суд, који о њему изриче иречек: „Душевни правац његове (Симеунове) на-ке и начин његовог изображења био је Бугарима ћ и није могао загрејати ни срце ни фантазију ародну. Симеунов век, златни век бугарске (!) ижевности, нема никаква уметничког песништва д то доба поче се међу Словенима одомаћивати изантинизам; Бугари га пресадише међу Србима Русима“.

IX

Иза Симеуна остала су четири сина; од прве жене имао је сина *Михаила;* од друге жене, која је била сестра бољара *Ђорђа Сурсубула*, имао је синове: *Петра, Јована* и *Бајана* (Венијамина). Најмлађи, Бајан, изишао је на глас, као врачар, да је себи могао дати облик курјака, или другог каквог звера. За њега се иначе ништа није прибележило. Симеун је најстаријега сина Михаила искључио из наслеђа у царству, закалуђерио га је и турио у манастир, а млађем, Петру, оставио је царство под старатељством ујца му Сурсубула. И у томе се види Симеунова кратковидост. Петар је у рукама Сурсубуловим постао оруђе једне странке у земљи, чиме је остале вређао и на отпор изазивао.

Ако је Симеун и начинио мир са грчким царем, правог мира није међу њима било. Године 926. нападали су македонски Словени на Солун, а сам Симеун спремао се на нов рат с Византијом, но га у томе спречише српски послови. Година Симеунове смрти била је веома тешка за Бугарску. Неродица је бацила земљу у невољу, а скакавци су мршаве усеве таманили; Срби нису били умирени; Мађари су отимали земљу међу Дравом и Савом; Грци су почели узнемиривати бугарску границу. Пошто је Петар, као и отац му, добио царску круну из Рима од папе уз папин благослов, он је сузбио грчко нападање у Македонији; али његов ујак, тражећи наслона за свога царскога нећака против унутрашњих и спољашњих незгода, начини са Византијом мир, а пријатељство с њом би утврђено браком између Петра и цареве унуке, лепе *Марије* (8. септ. 927.). У уговору су остављене између обе царевине доондашње границе; Ви-

антија је и даље плаћала Бугарској данак; бугарском господару признаје се царска титула; бугарски посланик има првенство пред свима другим посланицима; Византија признаје бугарску патријаршију.

Основавши бугарску политику на пријатељству с Грчком, Сурсубул је изазвао велико незадовољство међу осталим бољарима. Ови бољари узеше у своју среду млађег Петровога брата Јована, хотећи њега изацарити; али их похваташе и подвргоше страшним казнама, а Јован доби шибе и за тим га Петар посла своме царском тасту у Цариград. Грчки цар хтеде Јована прво да покалуђери, али се предомисли и даде му велико имање, ожени га неком Јерменком од господскога рода, па га задржа код себе, да би га по потреби могао употребити против Бугарске. Мало за тим најстарији Симеунов син Михаило скиде монашку расу, дочепа се неколико града и пође да тражи царски престо. Узањ присташе многи, који су били незадовољни с Петром. Али Михаило брзо умре (929. г.), а његови приврженици, пошто оставише Македонију и Тесалију, населише се најпосле у Епиру, као грчки поданици. Ако су оба ова устанка и свршена с победом Петровом, није за то његово царство ништа тврђе стајало. Мађари као да су тада узели били од Бугарске земљу до Саве; а 931. године отмакне Часлав Клонимировић из бугарског ропства и ослободи српску кнежевину на Дрини и у Рашкој.

Симеунова држава нагло је опадала и дробила се. Мађари сваки час пленише Бугарску. Да би своје земље од њих колико толико сачувао, Петар не њих пропуштао кроз своју земљу на грчке краљеве, које су Мађари страшно пустошили. Године 941. емаше се руски кнез Игор на Цариград. Дошши Бугари за ово, јавише у Цариград за Иго-

рову намеру и руски поход не испаде срећно. Игор се спремаше наново на Цариград, па тога ради удружи се с Печењезима. Византија знаде отклонити ову напаст и начини мир с Игором, који враћајући се пусти Печењеге да пустоше по Бугарској. Али није Бугарска опадала само у свом државном животу. И душевна страна њена показиваше у свему опадање. Словенска књижевност, која је узела леп полет, брзо поче венути; место делотворних проповедника Христове науке узеше мах испосници и пустињици: место чисте Христове науке, стаде се у народу ширити богумилска јерес с њеним утицајем, који је растурао друштво и државу: све последице Симеунове кратковидности, коме је иначе срећа добро служила, али се он није умео да послужи њом, да би својој држави дао чврст основ.

Не остаде ни на томе. Један од незадовољних бојара, *Шишман Мокро* (Мокрош) од Трнова, диже се са својим синовима *Давидом*, *Мојсијом*, *Ароном* и *Самуилом* (Стефаном), да обори Петра и грчки утицај. Покушај му не пође за руком и он мораде са Јетре (Јантре) да бежи са синовима и оде у Македонију, где Словени нимало нису били задовољни с бугарском политиком, тамо оснује ново. чисто словенско царство (963. г.). Петру остаде још само земља између Родопе, Мораве, Дунава и црнога мора.

Исте године, кад су од Петра отпали македонски Словени, добила је Византија новога цара Нићифора II. Фоку, човека умна и храбра, који брзо ули нов живот у старо римско источно царство. Успоставивши углед Византије против Арапа и у Италији, смерао је он да Бугарску сасвим уништи. Већ се више пута жалио на Петра, г

преко своје земље пушта Мађаре да пљачкају грчке
крајеве, и Петрови одговори нису га могли задо-
вољити. Непосредни повод рату доби 965. г., кад
е у Цариграду славио свој тријумф над Арапи-
ма, а баш у тај пар дођоше Петрови посланици
да му ишту данак. Нићифор их прими пред свима,
који су се у двору били искупили ради свечано-
сти. „Куку, Римљани! зар сад, кад смо савладали
наше противнике, да плаћамо данак никаквим, мр-
ким, варварским скотовима?“ повика и у гњеву
заповеди да избију посланике бугарске, а цара Пе-
тра назва кожухарем. Нићифор одмах крену војску
и заузе бугарске тврђаве испред Родопе у Тра-
кији (966. године). Али није хтео да сам напада
на Балкане, него пошље у Кијево патрицијa Ка-
токира, да на Бугаре позове рускога кнеза Свето-
слава. Сувише су му далеко били Руси, да би му
е опасни чинили, а ако би Руси са севера сло-
мили бугарски отпор, у толико би било олакшано
Грцима. Светослав, који је ратовао само „рад' јор-
дана и славе јуначке“, радо се одазва Нићифору,
нарочито кад од овога доби 1500 либара злата и
згледе на богат плен. У августу 967. године до-
лови Светослав до Дунава са дружином, која није
могла имати ни 10,000 људи. Бугара изиђе предањ
60,000, али Руси ударише на њих и у првом за-
лону потискоше их, а Бугари се затворише у Дрстар
(Доростол, Силистрију). Када цар Петар чу за
овај пораз, од дерта разболи се. Светослав узе Др-
стар и још 80 градова на Дунаву, пак паде на
зимовник у Преславац. Плен је добио неизмеран.

Ако је Нићифор Светославу и послао опет
много злато, окренуо је према Бугарској нову
политику. Његов посланик код Светослава, Кало-
удешавао је тако, како ће руском помоћу да

се сам докопа грчкога престола, рад чега је Светославу обећавао силно благо и стављао му у изглед, да ће Бугарску за себе моћи задржати, ако је отме од Петра. Ово измени грчку политику. Нићифорови посланици дођоше Петру и закључише савез међу Грцима и Бугарима, који ће да се утврди удадбом двеју Петрових кћери за два сина покојнога грчкога цара Романа; уговорише помоћ грчку против Руса и вратише се у Цариград с Петровим синовима, *Борисом* и *Романом*, и с бугарским таоцима. Нићифор се стаде спремати на рат с Русима.

Међутим Светослав, чим прође зима, наново удари на Бугаре. Али му дође глас, да су Печењези ударили на његову државу и да им Кијево једва одолева. Светослав се врати у Русију (968. г.). На скоро по одласку руском умро је цар Петар (30. јан. 969.). Њега је црква узела у светитеље. Давид, син македонскога цара Шишмана, дође у Бугарску да је узме, али га уз грчку помоћ одби нови цар *Борис II*. Али већ у лето исте године ево Светослава опет на Бугарску. Њему се допала ова земља, па поделивши своју државу међу синовима, хтео је Бугарску за себе да освоји. Борис му се одупре, али Руси свуда надвлађиваше Бугаре. Најпосле оте Светослав и Велики Преслав и ту зароби Бориса и брата му Романа. Подунавска Бугарска била је у његовим рукама. У пролеће 970. године пређе Балкане и оте Пловдин, главно место у Загорју, где учини страшно крвопролиће. Цела Бугарска била је покорена.

Али ту се појави Светославу нов противник. У децембру 969. године сео је на византински престо Јован Цимисхије, пошто је убио Нићифора. Нови цар био је добар војвода, срчан војник, умăн државник. Он позва Светослава, да иде из Бугар-

ке, а да прима данак, који му је обећао Нићифор. ветослав одрече, па поткрепивши своју саразмерно алу дружину Бугарима, Печењезима и Мађарима, премаше се на рат, који и поче у јесен 970. године. У пролеће пређе Цимисхије Балкане и доби Велики Преслав, где му паде шака бугарски цар Борис, кога прими са почастима, говорећи да он ојује само против Руса. Крвави овај рат сврши е најпосле победом Цимисхија. Светослав остави Бугарску и врати се у Русију (јулија 971. год.).

Сад је сва Бугарска била у грчким рукама. Цимисхије се врати у Цариград, водећи са собом Бориса II. и Романа. У тријумфалном походу уђе град; у цркви св. Софије принесе Богу на дар богату круну бугарских царева. За тим у дворцу царском призва Бориса, који онде скиде са себе царско одело: порфирну капу, багреницу и црвену обућу. Бориса начинише царским мађистром, а млађега му брата Романа ушкопише. Бугарски патријарх *Дамјан* би збачен и бугарска патријаршија укинута. Борис одмах оде из Цариграда и упути се у своју негдашњу државу, али ускоро погибе од убилачке руке.

X

И тако паде држава турских Бугара, пошто е трајала равно три столећа. Слична државама турских племена, она је нагло бујала, притајивала се, у великим скоковима у напред полазила и најпосле изгубила се, ишчилела, издахнула малаксала и изнурена. Тако се изгубило Атилино царство, тако обарско. Бугарска држава далеко би раније стала са својим бићем, да јој није хан Михаило Борис потражио чврсћа основа у хришћанској вери

и у наслону на словенску стихију. Свакако је Борис највећа и најсимпатичнија личност међу турским Бугарима. Али његово велико дело његови наследници нису умели да учврсте и наставе. Већ Симеун изгуби северну половину бугарске државе. Његов син изгуби западну страну, а његов унук постаде мађистром источнога римскога царства.

Словени балканскога полуострова (свакако српскога племена), ако су у прве били противници Бугарима, касније су им се зближили, кад се Борис покрстио и почео тражити боља ослонца у својим словенским поданицима. Турски Бугари биће у главном да су остали и даље некрштени, али они већ нису могли пресудну улогу играти у Бугарској код огромне масе Словена у њој, а нарочито што је Борис нагонио и све отменије Бугаре да се покрсте, истребивши уједно бојарске породице, које су крштењу биле противне. Овај моменат пресудио је. Да је Симеун за своје четрдесетогодишње владе умео да настави дело свог оца, данас би можда била велика словенска држава од Карпата до Матапана. Његова кратковидост онемогућила је Словенима у тим земљама срећнији развитак на народном основу. Словени у Македонији, Дарданији, Тесалији и Арбанији (у такозваној Славинији), тражили су обезбеђења од Грка својој државној и народној самосталности у наслону на покрштену Бугарску, у којој је Борис прибавио надмоћност словенској стихији. Ово причини, те се граньце Борисове државе размакоше без крви чак до арбанаскога приморја. Од своје су воље Словени из Славиније пристали да приме врховну власт бугарскога покрштенога хана-кнеза, нити су донде бугар

анови долазили у Македонију иначе, но или да
ељачкају по њој, или да као савезници тамошњих
независних Словена војују с Грцима. А кад је
од царем Петром мрски византински утицај овла-
дао у Бугарској, македонски Словени, који су само
рховну власт бугарскога цара над собом призна-
ли, а иначе били под својим кнезовима самостални,
одустали су од Петра и основали су засебну државу,
оставши независни, као што су били и пре врховне
ласти бугарских господара над Славинијом, с том
разликом, што су сад имали свога врховнога го-
подара.

Године 971. престала је држава турских Бу-
ара, коју је Исперих основао. Царство македон-
ких Словена, које је трајало 56 година, исто
ако у неправом смислу назива се бугарско, као
царство, које су крајем дванаестога столећа из-
међу Дунава и Балкана основали Асановићи. По-
литични, никако пак етнички обзири, били су ме-
родавни, кад се бугарским назвало македонско и
асанидско царство. А и данас, строго узевши, у
етничком смислу не може бити говора о бугарском
народу. Као и у средњем веку, Бугарска је земљо-
писан и политичан појам, никако пак не озна-
чава етничку народност. Зато ће вазда носити обеле-
жје усиљености сви напори, да се створи засебан
бугарски језик и засебна бугарска етничка народ-
ност. Срби и садашњи Бугари један су народ, један
им је језик, једна им је судбина била и иста ће
их судбина постићи и у будућности. Буду ли по-
деспани, ни један ни други неће ни до чега доћи.
Само прави родољуби бугарски и српски нека раде
слози ових двају народа, које би њихови заје-
дници непријатељи хтели да вазда држе у завади. Оста-

вимо се распре око имена српскога и бугарскога; нека то питање реше време и етничке особине народне; а ми данас настанимо радити на нашем новом зближењу, тамо, где су ово наши заједнички непријатељи у недалекој прошлости прекинули. Зближујмо се, сложимо се! У томе нам је спас и једнима и другима.

Ђ Поповић.

ДЕДИН ГРОБ.

Мој је прадед за славу погинуо! То је било одавно. И моја мати то не памти. Она је одавде. Она је то од свекрве слушала, па мени, још кад сам био дете, причала. Она је сирота одавно умрла. Бог да је прости!

Године се нижу једна на другу. Време пролази, године се претрпавају. Прве под другима ишчезавају, док им се траг не изгуби! Или од неких година остане само слаби траг, о коме се још мало говори, али као прича.

И прича је некад била дело!

Ја сам већ стар, врло стар. Једва се и сећам онога што ми је мати причала. Причала ми је често, причала је лепо. Ја ћу мучно да испричам као она. Али све једно, хоћу да кажем смрт свога прадеда, нећу да са мном ишчезне и прича матере моје, хоћу да још ко зна, макар и мало, о моме прадеду.

Мој је прадед био свештеник далеко одавде, далеко преко границе. И са Преполца сам гледао.

Видео сам Косово и преко Косова домовину браће своје, али своје постојбине не догледах. Још је даље. Мајка ми ју је причом омилела, али не мајка, не знам од кад је волим, чини ми се с том сам се љубављу и родио. И то волим је онако исто, као и ово место где сам век провео. Та оба су места моја! И ту и тамо су браћа моја!

Мој је деда много знао, многе је земље прошао. Од Цариграда до Свете Горе и од Свете Горе до гроба Господњег, свуд је пролазио и много видео. Видео је и где се троши српска мука и српски зној. Видео је и много је пута причао пастви својој о томе.

Мој је прадед волео, врло волео свој народ. Није се двојио од њега. Он је с њим одрастао, с њим век провео, и није дао да се и једна особина српског народа изгуби и заборави. За то је много поднео и пре времена у гроб легао. И народ је њега волео. Кажу да су се с коња људи скидали, да га у руку пољубе.

Било му је преко шесет година кад је погинуо.

Онда су славу забрањивали. Није знала мати, да ми каже зашто, али су је забрањивали. Харедин-бег није дао да се слава помене. Његов спахилук и село били су одмах до нашег села, за један пушкомет. Он је био наредио некима да пазе ко слави. Људи су љуто одговарали за славу, а нису знали ко их је јавио. Било је зар изрода који су потказивали, јер у нашем селу није било Турака.

Прадед је славу српски славио, частио је госте и званице, како српски ваља и требује. Онда је и уз гусле певао. По некад је са сузама у очима

после гуђења говорио: Гусле Србина подсећају и на боље дане у прошлости и на лепше дане у будућности!

Сви су га поштовали. Увек се пазило шта ће рећи Хаџи-попа, тако су га звали, звали су га и ед' аџија и просто аџија.

Није био строг, напротив права благост. Није е могао лако наљутити, али кад се наљути не зна шта ради.

Имао је пунолетног сина, то је мој дед.

Дође и наша слава Ђурђев-дан.

На неколико дана пре славе дође оружан Турчин пред нашу капију, изазва деда попа и нешто у рече. Деда поп му љутито нешто одговори и ђе у кућу. Турчин викну: Послушај ме, нећеш се ајати! кресну труд, упали лулу на дугачком камину, ободе коња и оде. Деда попа ушав у кућу, не рече ником ништа. Био је љут.

У очи Ђурђева-дне позваше наши госте на вечерје. Спремали су јела и пића, могли би цело ло почастити.

На навечерје дођоше гости. Дошло их је доа. Страшно је доћи на славу, али не могу да се мере дед-аџији.

Навечерје пође тихо и нешто невесело. Мој дед смеје и шали али му не иде од срца. Није други пут. Служи госте а пиштољ му за поом.

Било је у пола вечере. Мој се дед саже да иије кондир пред старим чича Стојком. Рукавом ачи силав и таман да се превије преко совре, силава се чу страшан тресак, који заглуши е и дим обузе целу собу. Пиштољ се сам за ом откинуо. Тане удари у врата и проби их,

ал ником ништа не учини. Једва се људи разабраше од изненађења у које их ненадни пуцањ баци.

Деда попа седи и ћути. Поседаше сви и заћуташе, нико не може да почне разговор.

Деда попа се диже као иглом убоден, усправи се па викну:

— Сине Марко, сам ти Свети Ђорђе преко пиштоља казује, славу треба да огласиш! Пали синко и ја ћу! — За тим се окрете, са чивије скиде два пиштоља отвори прозор и испали их у помрчину.

Ноћну тишину проломи двојни пуцањ пиштоља, и у рукама божјег и народног угодника пушаху се празне кубуре.

Још и не затвори прозор, а пред кућом, као одјек на прва два одјекнуше још два пуцња, и у собу са празним пиштољима ступи мој дед. На уснама му осмех, ал некако тужан, из уста му излеташе потресеним гласом певана песма:

О убава лепа славо божја
Свети Ђорђе, крсно име моје . . . . .

— Тако, викну деда попа, ти си мој син, таке те хоћу, немој да чамиш, не бој се никог до Бога јер је само он силан и свемогућ!

Гости не могу да се разберу, само ћуте као претрнули, ништа не говоре. Боје се последица дединог весеља и дедине славе.

Прадед то уочи. Дед поче да пуни пиштоље прадед отпоче из почетка тихо, а за тим све јаче и јаче:

„Браћо, ја видим зло време, горе од нас самих но од злотвора. Ми сами себи не помажемо па нам неће ни Бог помоћи. Видим да неки остали

ју славу своју! Ноћу кад ви сви спавате, ја ачем и наричем за тим, ја плачем за родом сво-м, који се сам напушта.

„Ми смо Срби, Србин је са славом рођен. Не ави ли славу није Србин. Славу није забранила ква, као што „папаз Стефанос“ прича, црква јој и песме наменила и обред удесила. Славимо аву, славимо божје угоднике, молимо их да нам воље пред Господа изнесу, да Господа умилостиве, да не одврати лица свога од намучених Срба! етитељи, мученици живот су свој положили да де ослободе од греха, ропства, стида и срама! етитеље молимо да нас умудре, да будемо у љу-ви и у слози да тиме угодимо Господу, а он нам подари силу и крепост, па да свакоме оно-ко нам права пречи, ко нам на пут стаје, ста-мо ногом за врат. Да будемо, браћо, спремни за о време које доћи мора, кад топуз Краљевића рка из мора изађе, па да Марков топуз прихва-ло, Марка и Милоша да заменимо, па да осване о је некад било. Не дајте да нас у гробовима оклињу наши стари.

Мени је наручено да не славим славу, јер ће стати живота. Нек стане! хоћу да дајем живота себи. Хоћу да славим да се види да сам Србин!

Устанимо да пијемо у славу! Славо божја, ци божји, угодници божји . . . . . .

Тресак плотуна у близини проломи ноћну ти-ну, и прекиде деда-попин говор. Он заћута за нут, па викну из свег грла:

Турци! Славо моја помози!

Као момче скочи, скиде с чивије пушку. За с метну два пиштоља и излете у мрак.

И гости журно скочише, и сви су се те ноћи храбро борили. Многи су и изгинули те ноћи. Чији леш не нађоше, тај је отишао гори у хајдуке, да слободно живи. Станка му није било на другоме месту.

Те је ноћи и деда - попа погинуо. Син га је осветио.

Попа се борио те ноћи као прави хајдук, и тек је хтео уз присој да изађе гомили паствe своје, која се одатле борила а неко потрча за њим и викну; Стој папаз бре! Попа се осврте, онако у мраку испали пиштољ на њега, али га не погоди. Стара му је већ била рука за сваки погодац. Противникова не промаши. Мој прадед погођен у потиљак. У светлост противникова пуцња панишани и опали мој дед . . .

Све занеме, наста мртва тишина.

У освитак румене зоре Ђурђева дана, поред мртва тела мога прадеда, нађен је мртав и јединац Харединов, погођен испод леве сисе.

Наше је село одмах расељено. Моја баба, са мојим оцем пребеже овамо.

Тако погибе мој прадед. Сарањен је још те зоре где и погибе, под старим дубом. На његов гроб није метнут белег да га Турци не нађу. Стари храст, који ће још дуго трајати једино је обележје гроба његова.

Сина му је после тога нестало. Никад га нико није видео. Балкан и Румелија пропатише од освете Марка хајдука. Многи кажу да је то био главом мој дед.

Често је, причају, на старом дубу осваљивало кандило и дебела воштана свећа. Ко их је метао,

не зна нико. На то се пазило, али се није дознало. Дед-аџије се неко сећао више но остали. Није било у околини даће или задушнице да се његово име не помене. Свећу му нико није смео јавно припалити. Нико га није смео јавно ни поменути. Али хајдук, можда баш попин син, сме. Хајдук се сећао деде јунака, палио му кандило и свећу, без беда, без задушница, кад може и кад стигне. И сад по некад, причао ми је један земљак, на старом дубу осване упаљена воштана свећа.

Цео присој око гроба зове се *Дедин Гроб*, а дуб је прозват *Дедин Дуб*.

О мом се прадеди и сад прича, и дуго ће се причао о узору говорити и причати.

И ја често мислим на причу материну, помишљам на свога прадеда и молим Бога. Боже, дај да доживим да и ја нешто учиним. Стар сам већ да се борим. То је било па и прошло. За то сад млађе гајим. Већ се Богу молим да ме доживи, да на ослобођеном гробу свога прадеда назидам цркву, па да у тој цркви буде мој син свештеник, па да на гробу свога прадеда сваког празника помиње име његово, а слободна околина са поносом и захвалношћу да помиње слободно дела деда Јована, Хаџи попа . . . . . .

Старијег сина дао сам да буде војник, млађег да буде свештеник. Даће Бог, те ћу и доживети, да ми се молитве испуне.

На Митровдан 1893. г.
Алексинац.

Рајић

I

О СЕЛУ КРАЉУ.

Село Краље, добило је тај назив одавно. Оно га је добило још од Краља Стефана Дечанског, а по причању мјештана, оно се до краљевог доласка у то село, звало: „Добра-Ријека“.

У то вријеме село Добра Ријека, а од тада: Краље, било је насељено око потока Дедењака и на ономе мјесту код старог гробља по лијевој страни ријеке — сада Краштице, — које мјесто и сада се зове Селина.

Од Сјеверне стране Краље је као село најближе Кому. Оно је на једнаком одстојању озго од Плава и оздо од Будимља; но ако је вјеровати народном предању, Краље је припадало жупи Плавској, која се пружала низ Лим, и мијила се. са жупом Будимском и Требачкијем кршем са лијеве, а Сеоштицом и Побјеником с десне стране Лима, гдје и до данас још стоји побијен мијник, мрамор; но може се мислити да је мија жупама била и тијеснац Сутјеске клисуре на Лиму више утока Злоречице, и тада би Краље припадало жупи Будимској.

Скоро сва мјеста у Плавској жупи побјележена су у повељама: Свето-Стефанској, Дечанској и Св. Горској, која се и сада налазе око Плава и Гусиња са својим непромијењеним именима и називима.

У Будимској жу́пи, у колико ова потпада под Васојевићку нахију, помиње се село Горажде, које и до данас стоји и носи своје старо име, оно је од Будимља на сјеверу. И мјесто, звано Градац, од Будимља на југу. Ово је последње на једноме доста високоме брду, међу селима Виницком и Бучем а на лијевој страни обале Лимске више тако званог: Градинског — Градског — поља.

Градац је у ствари био велика тврђава, град, темељ и зидови његови виде се и данас; но много су опали. Он је и за данашње оружје на врло важном мјесту. О времену и постању његовом тамо се ништа не зна. Од исте је важности био и замак Будимскога града, но овај је на десној страни Лима, више села Будимља на брду Заграђу, које је од Лима удаљено за један са̀т пута на исток.

Мислим поуздано, да би се и сами стручњаци за ова два мјеста изјаснили у корист мога мишљења, односно Будимске жупе.

У жупама: Плавској и Будимској има трагова од старијех зидина, још и на овијем мјестима, као: на Овсинама, у Шеремету, на Брезовачкој Главици у Плаву, у Гусињу, у Шекулару, у Заостру и нешто на Пеовима, али сем Шекулара, о овијем другијем зидинама, у данашње вријеме нема потребе водити каквог већег рачуна.

Зла судбина и вријеме порушило је Градац, она је порушила и Будимски замак, а жупе: Плавску и Будимску, постигло је оно што је постигло све остале српске жупе, и Лимска долина, и ако

у срцу српскијех земаља, била је, по тој злој судбини, за дуго вријеме већином пуста. Због тога се по њој била подигла силна гора и по самијем селиштима, те је тако и Краље било опустило, и обрасло, скоро све у силној, густој и честој планинској гори.

Васојевићи — Љеворечани, немогући живјети у оном малом и неродном куту планинском на изворима Таре у Лијевој Ријеци, отпочну се селити, и досељавати на Лим, и населе се у Краље и око Зле Ријеке, а затијем и по осталој нахији, те тако Лимска долина почела је да оживљује, и Краље, као село најближе Кому постане најјаче село, насељено све самијем Васојевићима. Тако су и око Зле Ријеке постала неколика села, где се у старо доба није орало а ни копало, те тако и Коњухе некад пасиште краљевијех коња, постане село, и у њему војвода Лакић, за све Васојевиће на Лиму.

Краље је сада добро насељено, али је насељење ливадарско, засеоци су селу Краљу: Пеовац, Присоја, Доњ̇ье Краље, Горње Краље, Љетрошевице, Обло Брдо, Чука, Гњили Поток, Костурница, Лази, Сјеножета, Јеленборе, Главица, Обор, Кланац, Челопек, Поди, Селина и Дедењак, али сви ови засеоци зову се: Краље, а становници Краљани.

У вријеме тешкијех и горкијех дана на Лиму, жупе Будимска и Плавска остале су пусте, а Плав и Гусиње с помало потурчењака. Многе куће у Плаву и у Гусињу по пресељењу с патријархом стајале су за дуго празне; но неке од њих присвоје потурчењаци за себе, а у некоје ушла је сиротиња која се није могла да крене у селидбу са патријархом, но тад и они као чивчије беговима; а многе куће и даље су остале празне па се тако

порушиле, јер нијесу могле добити новијех до-
аћина који би их и даље одржавали.

Будимље, у којем није било потурчењака, било
е поарано и запаљено још раније; а по пресељењу
стало је савршено пусто.

У објема жупама, сем планинскијех мјеста,
ао: Шекулара, Горњијех Села, Велике и Метеха,
ије остало живе душе, а у овијем мјестима остао
е приличан број староседелаца, а у једном крају
стали су били још, и Букумири, — ово су били
тари Богумили — *), који нијесу пошли за патри-
архом, те се и они а ради безбедности своје још
оље придруже остатцима неисељенијех хришћана
а Лиму.

Потурчењаци Плавски и Гусињски и ако су
риграбили за себе сва имања из обје жупе, опет
у они тек тада осјетили да ни за њих нема онога
обра пређашњега, и да су и они изгубили много
а својим одсељенијем рођацима, с којима их је
амо вјера дијелила. Зато се они почну понашати
а остатцима народа као с браћом рођеном, и неко
ријеме живјели су с њима дијелећи зло и добро,
ли доцније забораве како на крвну везу, тако и
а потребу, и клали су се и били гдје су се год
рели као највећи крвници, а тако раде и данас.

Пресељење патријархово за Арбанасе било је
добро дошло, и као поручено, и они су се заиста
умјели њиме да користе, и користили су се, јер су
они у скоро узели сва она мјеста која су Срби
напустили, па и богати пашњаци планински око
Плава и Гусиња мамили су Арбанасе, и око из-

*) Богумила на Лиму било је, но они су ту јерес напустили
авно и прешли у православље, али су их хришћани ипак за дуго
рали као нешто одвојено. Неки су узели за славу Св. Стефана
ског. О њима има прича.

вора Лимскијех, те се тако они населе у водопађи Лимској, а у селима око Гусиња, и ту се одомаће прво у Вусању и Мартиновићу а одатле још и по некијем селима.

Док су се Арбанаси, — Пљанчори, — угнијездивали око Гусиња и Плава и снажили, имајући у томе ослонца и на Скадарског везира, коме је то било у вољи; дотлен су Васојевићи и Брђани, подстакнути силом околности и оскудицом, у знатном броју већ били заселили сву Будимску жупу, — Равни Ас, — и знатан дио Плавске жупе до Чакора. С друге стране пак Кучи својим досељавањем прошарају па и заселе нека села око Гусиња и Плава, те тако Срби на Лиму и у том горњем крају добију добру већину. У данашње вријеме око Плава и око Гусиња, та је већина много опала.

Крвнички живот на Лиму отпочео је међу Гусињанима и Плављанима с једне, и Васојевићима с друге стране одавно, управо од појаве Васојевића у Лимској долини; но на неколико година прије Ћул-Бега, и Ћул - Бег тако је отпочео гонити Васојевиће и Србе на Лиму, да овима није било остало ништа друго него да силу силом одбију, и заиста, у томе су били сложни сви Срби на Лиму и тако су били задали страх Турцима, да ови у последње вријеме нијесу смјели у Васојевиће ни слазити.

Ова слога међу племенима српскијем на Лиму, од којих су били многи потурчењаци, има се приписати војводи Симу и његовом оцу војводи Лакићу. Њима се има приписати и оно покрштење Васојевића, којијех је било доста истурченцјех; но за ово, има велики дио заслуге и Петар Фатић, који

је много година био Турчин и звао се Таир Фата, па се под старост опет покрстио, а родом је био из села Коњуха. У томе времену у свијем селима готово, сем села Краља, било је Васојевића потурчењака, али и у самом Краљу православље се било заљуљало. У последње пак вријеме ни један Турчин из Плава и Гусиња није смио ни да макне низ Лим, ако га не би који Србин узео на вјеру.

Краље је било да и сад је најјаче село, на Лиму, у њега су Турци из околине Плава и Гусиња често бјежали, и налазили уточишта од крвних освета, па и саме турске власти нијесу никада ни покушавале да од Краљана своје бјегунце траже; и кад је гођ које село било нападнуто од Гусињана, Плављана и Арбанаса, што се тамо често догађало, то су Краљани били увијек први за помоћ и одбрану.

У вријеме кримске војне и Омер-пашиног тумарања по Босни, Краљани су били први који су примили Црногорце на Лиму и у Васојевиће са ове стране Кома, и од тада сви Срби Лимски отворено су радили против Турака, и прва борба Васојевићка позната је под именом боја на Полимљу у коме су и Црногорци учествовали, и исход те борбе био је непомирљивост Васојевићка са Турцима. *).

Тај бој има значаја за све Србе на Лиму, и у овоме: све крвне освете које су Васојевићи и Срби остали, имали да траже један од другога до тада, на општем договору укинуте су; и ово је заиста за похвалу било, и служи на част свијема онијема који су ту мисао први покренули.

*) На бојнијем пољима, од почетка ове друге половине овога вјека, Краље је изгубило преко стотине својијех бораца за слободу.

Прича која следује, карактерна је црта живота на Лиму, од почетка до половине овога вијека, у коме су времену Турци били потпуни господари све Лимске долине, када су Васојевићи имали и своје племенске војводе.

II

ПАЋЕНИЋ

ИЛИ ЖИВОТ НА ЛИМУ

Милован Вуковић добар је момак, вриједан, окретан и срчан. Зна он сваки рад пољски, њему се ништа отети не може, што види начиниће, а вјешт је и око стоке. Он зна да гради и свако посуђе, али што зна да начини рало, то је милина! Па гусле, што он начини, то су тек гусле, па што зна да гуди, да га слуша и гладан човјек, не би се сјетио да једе, али он добро и пјева уз гусле, а глас има као вила из планине, па прстима, кад пребија уз гусле, заиста би сваки рекао, као да гусле говоре, тако он то вјешто зна да пребија прстима.

Он је начинио гусле и војводи Симу из Коњуха, које војвода сад не би дао, да му ко за њих вола да. А што опет зна да свири добро у свираљу, познао би га човјек у сто свирача. На сабору пред црквом о Велик-дану, кад он засвири, цио сабор скупи се око њега, да га слуша. Ђе је он, ту други свирачи и не ваде свираљу из паса. Тако исто и о Петрову дану, на сабору планинском, кад он засвири, све се скупи око њега да га слуша, а он свири ли, свири; њему се чуде и најбољи наши свирачи и они га слушају.

А пушка у његовијем рукама, то је права стри-
ела. Његова ћошема зато је онаква, што његово
ко низ њу нишани, сваки нишан он однесе међу
рвима и први.

Да богме, да он тако добро све то зна, да му
е ни један не може раван да нађе. За то га је
ојвода и узео да му он „шиндачу“ гради, и ко
од хоће да му је кућа права мајсторска, то Ми-
ован нека му је мајстор!

Сироче, па га Бог обдарио знањем и вјешти-
ом, а он нема никога свога, само једну мајку
Неду и сестру Вукану, а отац му је погинуо у
Будимљу; Бог да га прости! кажу, да је био добар
унак, а погинуо је од неких јаничарских бегова,
били су га ноћу због тога, што је онако лијепо
репокрио и поправио Ђурђеве Стубове у Беранима.
Но он и не памти оца, мајка га је у наручју до-
ијела тада кад је побјегла из Будимља а и ја га
е знам лично, само што сам чуо од другијех људи,
а је био добар јунак. Зато се Неда не шће да
реудаје и ако је остала удовица млада од 20
одина, алал јој вјера, јунак жена, но и син
ој је прави јунак, имала је кога да чува. Његово
ело и око баш не мрда, већ је он оца — већ је
н три . . . . . да, јест у Лиму су три Тур-
ина нађена мртва у Сутјесци, а баш је добар овај
аш млади војвода, неће бит' гори од оца покојног
ојводе Лакића, он чува Милована, а Турци би како
а мрзе одавно испратили к оцу макар и са сво-
м злом, но војвода га чува.

Овакав говор повео је у својој кући Спасоје
ов. Алетић у селу Краљу између домаће чељади
је. Његова сестра Јасна слушала је све то што
ојеч брат говорио о Милованy Вукову, који тек

ако је могао имати 24—25 година; број таман они
јех година о којима се за момке води говор по они
јем кућама у којима има ђевојка за преко прага
а Јасна бијаше већ за удадбу. Она је истина св
то слушала о Миловану и пређе и знала је све т
о њему, што је брат њен причао и познавала г
је, па га је и тога дана виђала бар два три пут
а једном га је и срела у путу носећи воду, те му
је и Бога назвала стојећи на доњој страни пута
по обичају, а и Милован је знао Јасну добро, али
само толико да је то кћи Јована Алетића старог
поглавице села Краља а сестра Спасојева који је
био већ нашљедио поглаварство свога оца над се
лом Краљем, и које у тој породици траје још од
попа Катане.

* *

Још прије двије године у Коњуху заволио је
Спасоје Алетић Милована Вукова, а то је било онда
кад је био војвода Васојевићки начинио себе нову
кућу на Дули-пољу под Комом, коју му је Мило
ван као мајстор правио, па су тад сви сељаци били
ишли к војводи по своме староме обичају те му
кућу честитали и носили „поклон“ с којим из
сваке куће и из цијелог села иде по један човјек
обично домаћин, са по једним чланом своје поро
дице, обично женском која и поси поклон; и до
маћин нове куће дочекује госте, прима честитања
и поклон од пријатеља, па све њих задржи на ру
чак који су и они донијели а и он спремио, и уго
сти их као своје најмилије госте и пријатеље.

Да честитају нову кућу војводи били су дошли
сви Коњушани са Савардака, Минићи, Кошутићи
и Дули-пољци. Но осим Коњушана на честитање
су били дошли многи Злоречани и Краљани.

Међу Краљанима био је дошао и Спасоје Але-
ић као млади поглавица села Краља и донио до-
ћански поклон: овна маторка закланог, двије
епсије пите, неколико погача, лебова, колонбоћ-
ица и један бардак велики и крчаг мали ракије.

Како при доласку тако и при поласку гости
у пуцали из пиштоља чиме се на Лиму обично
вако весеље сретало, поздрављало и испраћало.

По дугом весељу пред вече ближњи гости вра-
ли су се својим кућама а даљни су задржавани
а конак, којих ако је много било, одводе комшије
о својим кућама, па сјутра пошто у домаћина нове
уће ручају полазе, објављујући свој одлазак пи-
тољима.

Ту је Милован на прагу нове куће војводине
аклао дебелог овна домаћинског, да окрвави праг,
у је гудио, пјевао и свирао што је Спасоје слу-
ао и гледао; но од војводе је чуо и за друге
ајсторије Милованове; и онај говор Спасојев у
уђи његовој отуд је потекао који је Јасна паж-
ьиво слушала.

Још у Коњуху рекао је Спасоје, Милована,
оре Миловане, начини и себе кућу, па се сави
а једном мјесту, и окући се, бар да ти мајка зна
јесто, видим дај ој се старост примакла, па гледај,
е јој се што год одужи, она те је млого задужила,
ајка је то, те још каква!

Бих Спасоје, и сам видим да треба, али гдје бих?
видим да немам гдје, има ли у Краљу мјеста, па да
дмах тамо дођем? —

Има, Миловане, дођи ти, па одмах кући се!
војвода ми каже, да имаш и нешто стоке, а кад
тога биће брзо кућа, а ти си како чујем за сва-

што вриједан, тако и треба, а то видим и по овој кући, а и војвода каже, да имаш руке право благо.

Вала Спасоје, хоћу ако Бог да, и то брзо.

* * *

У Краљу је Милован већ двије године, па Дедењаку начинио кућу, а над селом у Љетрошевицу *) стан, тамо држи говеда и нешто ситне стоке; преко дана иде он кући те ради а мати Неда код стоке; а у вече он иде стоци а мати кући. Пролазак тај био је поред куће Спасојеве, а није ни било другог проласка. Ту је на томе проласку Милован сретао Јасну за пуне двије године, управо од кад је постао Краљанин, и увијек, случајно кад се десило, па баш и тога дана, коме је шљедовао онај говор Спасојев у кући, била се Јасна с Милованом срела, па му је и Бога назвала.

Онај говор Спасојев слушали су сви укућани његови, али Јасна све је то упамтила, што је брат причао о Миловану као из књиге, па и кад су поспали били Јасни се сву ноћ чинило било да слуша свог брата како све прича о Миловану. Од те вечери већ је Јасна свагда вољеља да Милована у проласку види, и то јој сад бијаше нешто најмилије, али кад би случај изнио да се сретну, она се више с пута склањала, држећи сад и главу погнуту.

Једном приликом кад је Милован био код стоке у Љетрошевицу, отиде Јасна на поток дедењачки као да нешто пере, па том приликом сврати и Неди као на разговор, разгледа кућу, која бијаше

*) У дипломи Дечанској Вјетрошевице.

нова а у разговору разгледа и око куће па за тијем и оде.

Други пут кад је Јасна била дошла у кућу Миловановy, дошла је са сватовима: она је била млада, Милован младожења, а Неда — свекрва. Спасоје дао је сестру за Милована, која послије двије године срећног живота добије сина.

Прије него ли ће се опростити благословеног бремена, Јасна је уснила да носи мушко дијете, да ће се ускоро растати с појасом и да томе дјетету надјене име: Велимир; но да ће Велимир по матери остати сироче, она ће умријети. Овај сан казала је Јасна најприје својој свекрви, па онда матери и снаси, а ове све то кажу Милованy, а снаха каже зато још и свом брату Спасоју, и мало доцније за тај сан знали су сви укућани Спасојеви па и неки од сусједа. И заиста, у брзо за тијем саном Јасна добије сина, кога по њеној жељи крстише одмах по порођају другог дана, на св. Јована, и даду му оно уснивено име, Велимир, а Јасна и не задоји свога сина умрије, као што је и уснила, и сахранише ју у старом гробљу на Селини, а Велимира задојише натакнутом сисом од овце на рог говеђи, који су на врху пробушили и на њ сису од овце натакли па онда у рог млијеко сипали те тако дијете дојили, и таквијем начином Велимир је задојен и одојен не познавајући шта су то материне груди, и већ је почео да иде, само је његова баба Неда много муке видјела докле га је подигла.

Име дјетиње „Велимир“ због ријеткости било баби необично, она се томе имену и чудила, таког имена она никада није чула, али онно нешто због онога сна, а нешто снаси из

атара није се томе противила; но кад дијете оста без матере баба га прекрсти за свој рачун: „Веко бабин“, што му је остало до живота, па чак они нијесу ни знали право име његово а ни право презиме друго. И заиста Велимир није имао вршњака или ког старијег имењака у свој нахији и тек доцније добио је једног, зато и јесте било у неколико и чудно оно Јаснино сниј еваше о имену дјетета.

Милован проведе као удов једну годину, за тијем се поново ожени Неном из Бастаја а из породице Шчекића из Горњијех Села и са истом послије једне године добије сина Радуна, а послије још једне добије и кћер Стану. Тада Миловану умрије мајка Неда, баба Велимирова, коју сахранише поред њене прве снахе Јасне у доњем гробљу Краљском на Селини.

Милован није био празне руке ни онда, кад је у Краље дошао, а од како је дошао и окућио се, све му је у кући ишло добро и он имаше стоке доста како крупне тако и ситне, нарочито имао је доста говеди, самијех крава музара имао је преко двадесет грла. Стоку држаше у Љетрошевицу коју је пасао до Тресака, а у избору друга био је срећан како с првом женом, тако исто и с другом; вредноћа материна, док је била жива, била је позната и по другијем селима. Све ово чинило је да је кућа Миловановa у свему напредовала, и Милован бијаше богат Краљанин. Зато га по смрти матере Неде њена родбина из Лијеве Ријеке често похађаше, а имаше и кога!

За Милована бејаше село Краље до тада права „Добра Ријека“ као што се некада и називало. Но Миловановој срећи завидјела је несрећа.

Једног пролећа уз велики пост дође Илија Раовић из Сјеножета к Миловану. Овом доласку не би се требало чудити, јер су у Милованову кућу долазили сви сељани села Краља, а његова кућа и јесте била права кућа гостинска, али овај долазак био је кобне и несрећне намјере Раовићеве за срећни дом Милованов, па и за саму главу Милованову, што ће се у овој причи истина видјети доцније.

Кад је то Илија Раовић дошао к Миловану, та је година била неродна и сва нахија патила је од велике глади, без хране, и ако су у сваком селу били пуни амбари Рецепагића из Плава и Шабанагића из Гусиња, они их ипак нијесу хћели да отворе ни из њих жито да продају, док још глад не узме већега маха, па да онда продају жито по својој вољи, а поред тога још бијаху бегови љути на Шумадију и на параду Кара-Ђорђијеву, која једнако трајаше већ од прије четири године.

Но и осим тога било је много другијех узрока, што су Рецепагићи и Шабановићи држали храну затворену, чак један био је и вјерски, како би нужда глад натјерала народ на мрс уз часни пост, који се у нахији најстрожије постио, а православље у томе крају и у томе времену постом се највише чувало; и ко би се омрсио уз часни пост рачунао се да је отишао под барјак Мухамедов.

У Миловановој кући било је још хране, он је имао ђеба јошт до Ђурђева дана, али је он ипак био гостопримљив, и ако је требало да штеди он ипак угостио свога госта Илију Раовића ни мало штедећи и онако као у добријем годинама, и по-

што га је угостио, тада Илија рече Миловану: „Вала Миловане, ја се данас угостих код тебе и наједох се љеба, а сјутра шта ћу? Знаш ли болан, да га у мојој кући нема већ има мјесец дана, сва ће ми чељад помријети од глади.

— Мука је то Илија мука, но Бог ће ти помоћи, он ће ти дати и неко чаре, одговори Милован, а наше трпљење није од скора оно је одавно; но као да је преврело већ. чујеш ли шта се ради тамо по Шумадији? да ли ће му бити краја? О Боже помози свакоме брату Србину.

— Ти Миловане оде далеко. Не, не, Миловане, ја нијесам дошао к теби да чујем шта се ради у свијет већ мука и невоља ме нагнаше. У мојој кући биће гробова од глади те скоро, а Рецепагићи ето не отварају амбаре ни сада, па ме невоља и мука од глади нагнала да данас дођем к теби, а ти би ми могао помоћи, и да ми поможеш.

— Бога ми Илија, ја бих ти и помогао кад бих имао чиме, али ето у мојој кући нема више од сто ока жита и то је све до новога, а има нас петоро на љебу од којијех ово троје дјеце не зна за немање.

Илија видје да га Милован није разумио, па ће му опет рећи: можеш Миловане, можеш, но хајд'мо мало пред кућу, да прегледамо оно воће какво је. Знам да си ти та дрва посадио, па видим да су сад доста велика и напредна, а рад сам и уљаник да видим, како су ти се пчеле изимиле? Кад су изашли под крушке, и осамили се, тада Илија настави започети говор: Миловане, ја нијесам дошао да гледам ова дрва, знао сам их ја и од пређе; а ни уљаник да ти гледам, већ сам ја до-

шао к теби да некако дођем до жита, а Бога ми и теби ће требати; сто ока на пет душа ту нема више од шест недјеља, а ти тако рече, да немаш више. Ако знаш Миловане, шта је велика невоља, да пођеш са мном још колико је довече и да си ми по Богу брат, а ти имаш и свердао јармењак.

— А куда Илија? А што ће свердао?.

— Свердао треба, близу ћемо, нећемо далеко. Да идемо на амбар Рецепагића, ту горе на Витлачу, да га проврти мо, те да из њега узмемо по једну врећу жита, то се неће да позна ништа, двије вреће шта је то?

Милован упорно одрече Илији такву услугу, но тад Илија отпочне са пријетњом.

— Ти, Миловане, немаш овдје свога племена, па ако на ово не пристанеш то добро знај да нећеш бити Краљанин. Ти мислиш Миловане, да ја незнам и за погибију она три Арбанаса у Сутјесци, знам ја Миловане, знам, а шта ће ти Шумадија? Бога ми Миловане неће ти Шумадија помоћи.

Миловане, ко међу нама сједи мора играти онако, како му се засвира. Но да идеш довече са мном друго ти не може бити.

Милована то тако сневесели, да је остатак дана, од муке ходао. борећи се с мислима шта сад да ради и бирајући од два зла мање, докле се Милован борио у мислима, дотле је Илија проводио вријеме у спавању под тек пролисталијем грушкама до самог мрака.

Кад су Милован и Илија ушли у кућу у вече, дјеца су већ била поспала, а Илија тад настави и пет рече: Миловане, шта чекаш, хајде, друго ти може бит. Тада му Милован рече доста јетко,

хајде Илија на зли пут који ће ме и раскућити, па и главу ми узети. Сада тек видим да је човјек право сироче, кад нема свога племена и када није у своме племену, права је капља на листу. Послије овога говора било је још млого ријечи, које је изговорио Милован, на пошљетку рече му Илија: хајде не причај. Тада Милован устане, опаше боље силаф и узме своју ћошему — дугачку пушку — без које никад није ходио. Тада му Илија чисто весело рече: Миловане, остави пушку, па узми свердао, он ће нам ноћас више требати од ње, без њега немамо куд. Милован не остави пушку, узеше свердао и понијеше двије вреће.

Амбар Рецепагића био је у крај села, њега није нико чувао, сва стража била је то: „Амбар Рецепагића". Кад су дошли к амбару, Илија тад узме и свердлом проврти дебелу подницу моликову, постави вреће и напуни их. Кад је вреће напунио, он онда метну клин и њиме затвори свердлину, коју замаза и блатом да се новина клина неби познала, Милован само је гледао шта се радило држећи за сваки случај пушку припрану.

Кад је све то било готово, узели су вреће и заметнули да носе кућама, тада Илија и као подругљиво рече: Миловане, видиш ли да твој свердао похара амбар Рецепагића, па Бога ми добро је да знаш и то: да сам ја племеник Раовић, а ти си дошљак, и међу нама без свога племена. Ове ријечи Илијине, значиле су праву пријетњу, и, Милован је њихов значај добро разумио, али није могао ни да помисли на то да ће му Илија и главе доћи, као што му је и дошао, те од тада и данас још пате за онај изпуђени гријех свога дједа унуци и праунуци Милованови.

Илији Раовићу већ више није требао Милоан; он је сад имао све што му је требало, а то био Милован и она сврдлина на амбару, на коју Илија точио жито неколико пута, и толико да у амбару већ могло лако да позна, да има мањка, он је то радио с рачуном тако, да ће то све кијати Милован, кад се буде кијало, па тако је јпослије и било.

Када је глад одољела била, на молбу сељана ла Краља дође Рецепагић да отвори амбар, и вори га, но кад видје да је у њему жита много ње, опет га затвори и не прода из њега ни оке.

Тада Рецепагић ју-бег, позове своје људе пожно, у којима је имао вјере. нареди им да му вају амбар и да трагају за похаром, па знајући то, да ни један Краљанин није имао жита, то реди још да се мотри и на изметке и зато обећа добру награду; а другијем сељацима одвори „кад нађете онога ко ми је амбар порао, одмах ћу доћи и амбар отворити“ и тад бег е у Плав. Људи, које је бег онако тајно постао да му сад амбар чувају, бијаху рођаци Илини, и они никад нијесу ни замишљали да ће ихов лов бити главом Илија, њихов најближи рок, па још и највиђенији. Али на брзо за тијем ђе лија на омаш, и Илија буде једне ноћи ухваен на самом дјелу, у крађи жита, и то од својих ђака, коме није сметала ни она мрачна ноћ без есеца, ни као тијесто густа помрчина да нађе у сврдлину на амбару, и баш онда кад је Илија нио врећу стражари га ухватише, и кад га поадоше изненађено викнуше: зар си ти Илија! — ла ја главом, а зар и ви то знате?! Камо ви еће, јесте ли их напунили?

За какве врће питаш, Илија, Бог с тобом! зар не видиш, ћорило те не видјело, да ми амбар чувамо, и да си ти метнуо главу у врећу, а ти си тај од кога смо га чували.

Кад се увјери Илија да је то заиста стража, рече: не, за Бога браћо, не прокажите ме, а ја нијесам. — У томе га прекиде један рођак, и љуто му рече: ти си Илија на све готов, ти кажеш нијеси и сад кад смо те ухватили, али у твојој кући све пролеће и качамака и коломбоћнице, па чак и код твојијех чобана, а други свијет нема ни коприве да подмете и опет имаш образа да кажеш, да нијеси.

Полако момче, полако, јесам ја, али јесте и неко други, што нијеси стегао да ухватиш Милована? па онда да те видим.

Ког Милована?

Па ког, Милована Вукова, Србљака с Деденјака. Он је похарао амбар, он га је провртио, он је и мене навукао на ову бруку. Ох, леле до Бога!, шта би! и како ми онај несрећник оцрни образ, убио га јаки Бог! Да јест, мене је онај препредењак уватио и увукао у ову кљусу, а ја се, браћо, никад не бих ни сјетио ове похаре, да ме није он главом на њу навео.

Ама како то? ама зар и Милован Вуков?

Јест. и Милован Вуков, он је похарао амбар, а ево како. Једнога дана као за несрећу, ја сам дошао к њему; ни сам не знам за што, он ми се тада жаљаше, да нема љеба и како му је већ нестало жита, па ме некако наговори те и ја с њиме дођох на амбар а ова свердлина проврћена је његовијем свердлом, јармењаком; како вам то до сада он није пао шака?!

Дакле Србљак, Милован Вуков? а јест, и око
егове куће видјели смо измстака од хране житне
не баш млого.

Јесте, јесте, и он је — одговори Раовић; но
з трага му глава; за њега ми ни мало није стало,
и куда ћу ја, куда ће мој образ? До сад сам
мијешао са поглавицама, па и наши бегови при-
вали су ме. Може бити да би био и поглавица
селу, бар ја из наше куће; и то би било добро
за све Раовиће; а овако сад од тога биће нигђе
ништа.

Док је то Илија причао, стражари су ћутали
жалили, што је њин лов био баш Илија, а не
илован. Па мука и зло ако га сакрију а још горе
о га прокажу; што но веле: зло је поћи, а горе
е доћи, а награда је ту.

Један се чувар изговори: а би ли се то могло
алити на Милована?

Илија као хитра звјерка, који је то и смиш-
ао, користи се тијем питањем, па ће рећи: Ја
дим браћо, да сам на муци, а да сте и ви; али
уди могу све да учине, па бисмо и ми могли учи-
ети добро, кад бисте ме хћели послушати само.

Ако се може што учињети без наше штете по-
ушаћемо те; а ти де кажи да чујемо како.

Да кажем, и да ме послушате, па ћемо сви
бро проћи, ја и ви. Милован није нама ништа,
је Србљак. ви ћете само то рећи бегу: да је
илован похарао амбар; ја ћу то потврдити, али
ја и ви да знамо и нитко други; за даље ја
све удесити онако како треба, па ће бити и
из на мјесто и пуна торба. Па ако хоћете да

ме послушате и ви бисте могли узети по једну вреће
жита почем га немате, а Богом вам се кунем, све
ће то Милован платити скупо.

Ми ноћас вреће немамо а и зора је близу. А
и може ли то тако да буде!

Може, може, само ако вам је стало до образа
Раовића, ако ме слушате и ако ви будете ћутали
То је моја брига, а ја ћу то све удесити онако
како то треба са Рецепагићем и да иде све как
подмазано, а Милован као што вам рекох и ниј
нам ништа, па нема ни ко да га тражи: он овдје
нема никога сем Спасоја, али и ту је: „умрло кумче
престало и кумство“, а до клетве неће баш ни доћи
а неће бити ни „амина“.

Добро Илија, кад кажеш тако, ми пристајемо
само још, да не изгубимо ни ону награду, коју нам
је и бег обећао.

Ево вам Божија вјера, награду изгубити нећете
а добит ћете и више; но је ли Божија вјера од
вас да ћете само слушати мене?

Хоћемо Илија, и вјера ти је од нас, рекоше
сви, и ради веће сигурности пружише руке један
другоме, вјера — је слушаћемо те.

Е сад браћо, зора је, хајдмо кућама, а довече
донесите вреће и да се састанемо овдје, а ја ћу још
сјутра да идем у Плав, до бега.

Сви су сад пошли кућама, и разиђоше се. Но
Илија са свијем задовољан успјехом, како му то
све лијепо иде до сад и као намазано, смијешећи
се још од сад раскућу Милованову, говорећи сам
собом: рекох ја њему још онда, да је он самац
и без племена и да сам ја Раовић а и Делетићи
су сви моје племе.

На уречено вријеме по звјездама, ноћом, до-
ли су Илија и стражари, при доласку јављали
у се један другоме фијукањем, и састали се, али
е ради разговора ни да амбар чувају већ да узму
они по једну врећу жита а њих је било троица.
Илија није био донио врећу, зато, што је он своју
ноћ био напунио и у зору је однио. Намјера њe-
вог доласка била је, да се увјери о синоћ зада-
ој вјери и о послушности чувара. По малом раз-
вору стражари напуне вреће и заметну их на
амена.

При поласку Илија понови да сјутра пола-
бегу.

Један од чувара амбара нашали се са Илијом:
ћеш ли Илија и за нас казати бегу како му
ерно амбар чувамо?

Носите ви, носите, Милован ће све то платити.

Сутра дан Илија је већ био у Плаву. Кад
га јавили бегу он га је примио у одају.

Илија бегу назва Бога уобичајеним поздра-
м каквим су обично Срби у Плаву и Гусињу по-
рављали Турке:

— Добра срећа ју-беже, из честите куће Ре-
епагића.

Бег уобичајеним начином отпоздрави Илију.

— Дао Бог добро, Илија, од куда тако сад
ђе? —

— Вала, честити беже, дошао сам до тебе, упра-
јутрос из Краља, а послали су ме Краљани.

— „Хаирола“ за какво добро? да те нијесу по-
али за кључ од слијепе кључанице да амбар отво-
е? Отворили су га они и без кључа онако како

су они знали и хћели; Краљани су млого нешто дигли рогове, али ће им се и поломит, хаирола?

Илија прихвати ријеч: све ти било с аиром да Бог да, Беже.

— Хеј-вала Илија, сједи. —

Илија сједну на подвијена кољена. —

— А бре Илија што ми амбар разбисте и похарасте? — зар тако знаду Краљани!.

Илија на ово питање готово збуњен, но и приправан, одговори: „Па, беже, ако је то учинио један човјек из Краља за њега није све село криво, он ће ти то и платити, те скупо, ко је беговима Плавскијем до данас остао још дужан? —

— Вала и била није и неће, а ти кад кажеш да је један то је и боље, е де нађите тога једнога, он мене и треба, који је то што је пружио покте на мâл Рецепагића, — бре ви сте сви крмци па крмак крмка крије а мога жита у амбар није!.

— Није, беже, није све село криво, нијесу ни сви Краљани криви, за једнога. Ми не кријемо рђаве људе а ја мислим баш и да га знаш који је, и заклео би се да је то тај делија кога ја знам, због тога сам и дошао данас до тебе, а твој амбар, то је образ наш, то је аманет, који се неће и не може да сакрије.

— Тако је Илија, тако, а ти ако знаш и кажеш ко ми је амбар похарао бићеш поглавица цијелог села Краља, од Лима до Кома. Ти се кан' да нечега бојиш, од кога? —

— Па не бојим се, знаш, али се не боји ни он.

— Који он? Шта бре зар се ти бојиш у кућу Рецепагића? — Овдје нема страха. Плавски бегови не знаду за страх ни од Стамбола од кога се цио

вијет боји, и ни од кога, а кога ми чувамо, тога вала и била“ и Бог чува; де кажи га. А да ћеш бити поглавица Краљски ево ти вјера коју ти јубег као најстарији у име свију педесет бегова Реџепагића даје. Кажи га, бре, да знаш, па да поглавица Краљски још ове вечери сједне с бегом на вечеру.

— Честити беже, хајде баш да ти га кажем; но да ме причуваш, а зато сам и дошао, да ти га кажем. Нама Краљанима, особито нама Раовићима, било је за амбар твој теже него ли за наше куће. Није то шала црн образ свега села, па смо сви ударили у трагање, и нашли смо, да је твој амбар похарао онај Милован Вуков а зет Спасоја Ј. Алексића, што му је кућа испод горњег гробља мало ниже до онијех крушака под бријегом, баш на потоку Дедењачком испод твог амбара, а Србљак је, он и није Васојевић, дошљак је, али му је чело као у крмка тврдо. Ми од њега кријемо у прле јаме да знамо, е је он, јер је то прави курјак тврдога чела.

— Вала Илија, прснуће му чело као јаје, гдје Реџепагића сјекира удари, ту не може бити тврдо, па да му је глава као наш Виситор, опет ће му прснути.

Сједоше на вечеру, Илија с бегом. Било је и ракије за ново названог поглавицу. На вечери рекао је бег Илији да хоће Милована живог у руке.

— Кад хоћеш Милована живог, њега треба пријеваром ухватити, а да се њему о глави ради, и да не би он то како дознао од кога, то да оставимо хватање његово за Велик-дан, јер кад би он то дознао, то је прави курјак не би се ухватио лако, ј ћомске су планине велике, шта би смо му могли у анину, а ово је већ пролеће, гора се обукла па било Бога ми муке.

— Добро Илија, добро, ти га ухвати, а поглаварство је ту, а ја хоћу тог вука живог, а мртвог никако, ја хоћу да се с њим живијем рачунам и наплаћујем, онако како ја знам.

— Честити беже, скоро ће бити наш Велик-дан, ухватићу ја њега баш на Васкрс, кад он и не мисли, а тебе честито кољено Рецепагића ако је мило, дођи, да видиш, како ће то бити и како Илија зна да и вукове лови; по и оним људима што амбар чувају треба нешто дати и они ће нам требати и за Милована; без њих се неће моћи ухватити онај несрећник.

— Знам ја то Илија, бринем се ја за њих, нек се они не боје, ми знамо цијенити наше људе, Рецепагићи не остају дужни; таки људи требају нама беговима свагда; а за ваш Велик-дан надај ми се, тада ћеш ти постати прави поглавица, кад ухватиш Милована, и кад ти њега предаш мене у руке, тада ћу ја тебе дати поглаварство.

Те ноћи копаковао је Илија Раовић у беговој одаји у Плаву, а сјутра дан опростио се с бегом и вратио се кући у Краље бројећи данове до Велик-дана, и, смишљајући како ће да ухвати живог Милована од чега је зависило поглаварство. Кад су га упитали чувари, шта је урадио, одговорио им је: „Ко умије њему двије“, битће по двије мене и вама, причекајте само за мало времена, брзо ће то бити. За Велик-дан доћиће и бег. но језик за зубе, а да сам ја у Плав ишао то други нико не зна а не смије ни знати, језик за зубе! А на Велик-дан кад дође бег, сви троица да се нађете ту и око њега, можете му нешто и требати, и да га што послушате за свој хаир“.

ријеме до Велик-дана било је најдуже Илији, дуже
его ли дјеци за шарена јаја, но и ово је већ прошло,
стало је још до сјутра. У очи Велик-дана поја-
ше се од кланца оздо преко Седине пет коња-
ика. То бјеше ју-бег с три своја пратиоца и с
опом краљскијем, који се с њима упутио од цркве
Андријевице из које је био узео честице св. при-
ешћа да их носи за сјутра у Краље, и да на Ве-
ик-дан причести Краљане. Ју-бег са својом прат-
ом оде горе на витлачу на конак кући Ћировој,
поп се одвоји и оде на конак кући Спасојевој.

Чим се бег скинуо с коња, а Илија Раовић,
ло из џепа са својих пет шест другова јави му се
поздрави га, познатијем поздравом: „Добра сре-
а“. За тијем бег одвоји Илију мало на страну и
о малом разговору с њим врате се, тада се бег
оздрави и са осталијем друштвом Илинијем, па
тад окрену опет Илији и рече: сад идите а сјутра
ђите, но пораније.

Добро, беже, доћи ћемо.

У свој лимској долини народ се највише при-
ешћивао по гробовима и црквинама, причешћем,
је се оставља сваке године на велики Четвртак
цијелу годину за нужне случајеве, као н. пр.
болне и преостарале људе, али како у цијелој
имској долини до Бијелог Поља није било више
четири цркве, и то: двије из старог доба што
остале, Ђурђеви Стубови у Беранима и Брезовичка
ква близу Плава, и двије нове брвнаре: Шеку-
рска и Андријевица — то се морало тако радити,
и због крвнијех освета није се далеко ићи смјело;
во причешћивање обично се вршило на велике
знике, заго је поп и сад дошао у Краље, да
чешћује, већ трећи пут од запоста, своју фи-

зично здраву но религиозно доста обољелу инурију;
и заиста православље на Лиму задржало се о концу
и чудним случајем са Петром Фатићем — Таир
Фатом.

У свануће на Васкрс поп је већ био изишао
на гробље горње, донио св. причешће и плоску
вина, коју су му Срби Гусињски из Пећи донијели
нарочито ради причешћа, и народ се већ бјеше
почео да скупља, и куд да се окрене могао је поп
да види, како му овај са сваке стране долази једн
нако као рojак матици својој, и преобучен у чис
то рухо па и весео као пролећње тице доселице
Кад је народа приличан број био дошао, поп који
је до тада био сједио код узглавице једнога гроб
устаде и узе бисаге и из њих извади црквено одр
јело благослови и намаче петрахиљ и обуче одежду
па онда извади дрвени Путијер и ужицу, од тисо
вине, обоје дивно израђено, тада отвори и једн
малу дрвену кутију израђену налик на сандуч
из које извади честице св. Причешћа, сасу их
путијер и нали га вином; а све ово радио је у
читање молитава из једне дебеле књиге, и пре
крстом, који стајаше на ниској округлој софр
јаворовој коју је био донио Спасојев најемник
и кад је био готов. отпочео је да причешћује сво
инуријаше. Људи су пушћали најпређе нејач
жене с ђецом. па су тек они почели да прила
на причешће, али сви под оружјем, и то се врши
све у најбољем реду. Жене и ђеца по причешћ
одмах су се враћали кућама а људи остајаху
се разговорају.

Да неби било гурања при причешћу одржа
вали су ред неколико постаријих људи, те се р
био добро и одржао и ако се било неколико лу
умијешало и међу дјецу, и причестили се.

То јутро изашао је био и Ју-бег на горње робље доста рано, па је сједио на једном малом брежуљку и гледао, шта поп ради и чуди се, како о све иде са некијем особитијем редом и у тишини доста примјерној.

Причешћени људи одвајаху се на ону страну, дје бег сјеђаше сад са Илијом и са још два три човјека, а Илија се бијаше причестио међу првима, но то њега није могло поколебати ни сузити од намјере, да Милована ухвати и живог бегу преда, шта више он је баш зато и грабио да се прије и причести, како би био слободан у своме плану, који је већ био склопљен још раније у Главу с бегом као што знамо. Св. Причешће овом приликом Илија бијаше употријебио као сресто за своју гадну цијел; његова окорела душа остала је непотресена у намјери, а срца није ни имао, зато е он испред свештеника, испред св. Путијера и крста, и могао одмах отићи бегу на разговор, који е међу њима дуго трајао, по кад што и на уво запућући.

Људи који су се по причешћу с бегом поздрављали враћали су се од њега по кратком поздраву а свој уобичајени посао да се куцају јајцима који е обичај у тим крајевима тако развијен за тај дан да а ни старци не пропуштају, већ цијелог дана и ни у тој хришћанској забави проведу.

Овај обичај у овој прилици био је бегу од коде, те се он са Илијом могао да разговара до миле воље. И кад је смотрио Милована да долази, који се био мало задоцнио, рече бег Илији: — Ти си ко избрао добро вријеме, и по томе се види да а за поглавицу; оно је истина да се ждралови и асте виђају код нас до јесени, змије до Крстова

дана, луб се дере до Преображења, штркови се
вићају до Макивија а кукавица се чује до Петро-
ва дана, а овом кукавцу данас ће бити вријеме,
но тражио га је сам, а ти да си учио књигу код
Раденовића или да си гледао у громовник не би
знао боље погодит. *)

Како да почнемо, беже, да ли Амином, да ли
са заклетвом; па кад Милован приђе тада да се
ухвати.

Почећеш како знаш да је боље.

План је био готов, за који је требало још и
неколико људи куражнијех, а бег и Илија у томе
оскудеваху, њихово бијаше плашљиво лукавство,
хватање се морало повјерити некијем људима. То
дознаду Илија Маријановић и Ласко, оба добри
јунаци и добри пријатељи Миловановн. Они су не-
како дочули све шта се ради па удесе прилику у
оној гомили и кажу Миловану, да је бег данас ту
дошао највише због њега, и да се њему о глави
ради и Марјановић рече: шта ћеш ти овдје Мило-
ване на зло твоје, — а Ласко му очима и главом по-
каза пут, и ријечима: одмах се мичи и бјежи по-
гинуо си.

Тренутак је био судбоносан, Милован да зна
да хоће да се прође, и тијем начином дохват
се мале, по ближње дубраве, кроз коју протрч
брзо на другу страну држећи дугачку пушку н
руци и тако као јелен гори, побјеже управо кући
Сад се тек диже читава граја: — Камо Милова
гдје је, нема га, у дубрави је. Енога преко ливад
с пушком на руци, зашто оде кући, гле ка
брзо оде у Дедењак, ено га већ код куће. Идит
ухватите га, што који не иде да га ухвати?

*) У одређивању времена Турци на Лиму служе се
и Срби.

неће му ништа бити, нек дође, зовите га, доведите га. Зове га и бег. шта му је? Шта је? што је подивљао? бег је добар и поштен човјек. — Неки су знали шта је, а многи су се чудили; но већ су видјели сви да има нешто, и куцање с јајцима бјеше престало, али за Милованом баш нико не потрча, нити ко пође да га позове; само што се дигла нека гужва од људи беговијех и Илинијех, која се једнако мотала, а да пође који за Милованом, то ни један није смио. Док мало доцније викну Раовић: Ха! енога! пође од куће.

— Куд је пошао? Иде ли овамо? упита бег.

Раовић одговори и рече: — Не иде овамо. Ено га већ прелази ријеку к Дофињаку, у Расток, тамо ће он звијер код звјерова, рекох ли ти ја, беже. да је то звијер. Ето видиш, како се догоди, и ја сам се тога бојао; али ти хоћеш живог вука да се с њим кусураш: но намиришемо се добро. кућа му је остала, ако је он побјегао њу није однио а пуна је, у њој ће имати мала Бога ми и тебе за наплату штете и попутине, а биће и нама за награду. Опет ћемо се добро наплатити.

Док се та гужва мотала по горњем гробљу, Милован је већ учинио што је требало. Он је казао својој жени Пени. шта је у ствари и наредио јој да одмах узме дјецу Радуна и Стану, па да с њима иде у Љетрошевице, тамо да га чека, но ако би ко дошао у Љетрошевице да стоку тјера, а доћи ће: — и почем ју одбранити не можеш то немој ни да говориш ништа, а они ће кад стоку узму, вратити се. јер тамо они неће дуго ни стајати, а ја ћу доћи кад могнем, а сад ја одох с Велем у Расток; њега ћу ја повести, но и ти одмах иди и олази. да не би гледала раскуће, кад се не види ого је лакше, а ја ћу доћи довече. И тако Ми-

лован с малијем Велимиром у Расток, а Нена с Радуном и Станом у Љетрошевице одоше, и обоје понесоше по мало хљеба.

Тај одлазак од куће био је и вјечни растанак од свога милога дома. Милован се није ни окренуо, кад је пошао, али Нена не само да се је окренула већ је и плакала, да се до Бога чуло. Али су сузе зато биле и згодне и кад се у таквој прилици не би пролиле, Нена се не би звала женом и онда не би требало ни да их има. Но ово је био тек почетак суза Нениниjех, а видјећемо и зашто.

Чим је Милован оставио кућу и прешао у Расток под заклон Товарнице, и малог и вељег Пеха, одмах се она гужва јунака са горњег гробља упутила кући Миловановој, коју вођаше Илија Раовић сад јуначки. Други се људи разиђоше својим кућама, нешто због ручка а нешто и због тог догађаја. Бег је овом приликом био више човјек него ли Илија, он сам, и ако је био позван, није хтео да учествује при плачки, већ је отишао кући у којој је био одсјео на конак. Шта га је руководило у томе, нећу да погађам. Миловановa кућа бијаше остала отворена ширимице. Пред кућом Илија викну: — Гле кућа је отворена, гдје си домаћине, хоћеш ли „мусафира", гдје је домаћица да сретне госте, — и затијем уђоше у кућу сви. Илија опет настави: — А гле нема ни домаћина ни домаћице у кући! Куд ли су? Но на посао браћо! А први је да готовимо ручак, и други да идемо дотјерати говеда из Љетрошевице, да се бегу штета наплаћује за похарани амбар, чули сте да га је Милован похарао; но да посао брже иде треба га подијелити, па док једни готове ручак, други ће дотјерати говеда, а оно оваца што их је, ту су му код Будића.

Зато се треба постарати, да говеда што прије буду дотјерана, а ова заклана јаловица ако је доста и претила, мало је за ручак, а данас на Велик-дан треба да се добро руча. По овој јаловици рекао бих, да се Милован надао гостима; но овај лонац крај огња не казује то да се он надао мусафирима, много је мали, треба заклати још једног брава, имаће још јаловине у овцама.

На то неки Нико рече: — Има, има, ја познајем све његове овце, биле су му зимус у Гвоздима код Ђекића и сваку могу да одвојим, били смо на зимовнику комшије и ранили смо браве на једнијем торинама.

Ко говеда да дотјера, ко стоку, ко ручак да готови све се то одредило и већ се свако лаћао посла, у томе бег посла субашу, преко ког наређује Илији Раовићу, да он главом иде у Расток и зове Милована на вјеру и на предају. Посао се продужи и свак је на свој одређени посао пошао, а Илија који је био по првом распореду остављен код куће, сад по беговој наредби морао је да иде за Милована. Бегова се испунити морала, макар живота стала, и заиста мало доцније чуо се у селу танки и високи глас Илије Раовића, како по густом Растоку виче: — Миловане! Миловане! Миловане! И Милован му се одазва: Што ме зовеш Бранковићу; но гласом који се није могао далеко чути?

— Нијесам ја Бранковић Миловане, ја сам мученик, ти не знаш шта ме чека од бега, па су ме послали људи к теби да и ти идеш, а и бегови људи рекли су, да ће нас обојицу одмолити само да му паднемо на аман, зато сам дошао, хајде Миловане, да идемо. Он нас обојицу тражи и зове.

— Ти си му отишао и незван, знам ја то; но иди од куд си дошао.

— Хајде и ти са мном, па што нам Бог да, бегу на аман. Хајде да идемо — и пође Миловану ближе.

— Стој, викну Милован врло озбиљно, не напријед, да не плашим ово дијете. Враћај се, убих те — и окрену пушку на Илију.

Илија се устави: па зар нећеш Миловане?

— Нећу, да сам хтио не бих овамо ни долазио.

— Миловане, ако нећеш, ја ћу пропасти, хајд на братску да се побратимимо, хајд да идемо.

Миловану већ прекипље па викну на Илију као лаф да се и по селу чуло: — Одлази одатле безвјерниче један, сад ме зовеш на братску вјеру а на Божију си заборавио. Зар јутрос на Божији закон хоћаше да ме предаш невјернику, невјеро ниједна а сад ми пружаш братску вјеру. Какве су то твоје вјере? Убио те Бог и Божија вјера, разгубао те закон Божији, који си јутрос из оне св. чаше примио! Одлази невјерниче, ни једне више, док ти нијесам начинио пенџер кроз груди, одлази док си још здрав, да не носим и твој погани гријех, одлази одмах!

Тако се Илија вратио и бегу казао. Овдје му лукавство није помогло, у мало га није и главе стало. Међу тијем ручак бјеше готов и чекало се само још на оне, што су отишли за говеда у Љетрошевице. Од друштва Илију нико није ни упитао, како је прошао, видјело се то и по њему, да је било зорта и муке, а и сам он сад је само ћутао.

У Љетрошевице баш кад је Нена била отпочела да музе краве на попасак, дођоше њих неколико људи право на тор. Њој не рекоше ни добро јутро па ни „Христос воскресе". Отворише љесу, и њих неколико уђоше у тор и из њега истјераше преко тридесет грла говеди крупне. Све ово гледаше Нена, но не проговори ни једне ријечи, нити

се заплака, већ тако остаде у празном тору као пањ непомична. Њен мали син Радун забављаше се с малом сестром Станом, коме се пуњаше трећа година. Ова чета, која се бијаше подигла и дошла да доврши раскућ Милованов, овдје је показала да има срца. Одвоји једну краву, врати је у тор и затвори је са ријечима „ова дјеци нека остане“. Одвојена крава почне да риче за крдом нагло, те она натјера и Нену на плач и она се опет расплака исто онако као кад је из куће изашла и пошла, и тако Нени и дјеци остаде само једна крава од толико говеди; но и друга остала је случајно, била се отелила тог дана, па није била ни дојавила на попасак, већ доцније и пошто су она говеда отјерана била — срећа дјечија. —

Кад се дотјерала стока кући на бријег дедењачки, Илија Раовић овесели се и тад проговори, „добра трговина“, то му је била прва ријеч, коју је проговорио с друштвом од како се вратио из Растока. Ручак је већ био готов, ручало се, и тако доцкан, а по ручку дијелила се стока, ту се најприје бегу штета накнадила, било је и фајде а платила му се и путнина, награђени су чувари амбара, а и главари за свој труд добили су награду. Све се ту пазило коме шта да се да. Најпослије подијелише кошнице и покућанство и тијем се подјела свршила. Тада за кућу рекоше да се спали, и до мало час а кућа Милованова сину сва у пакленом пламену и сва изгоре.

Милован из Растока гледао је све, како му се стока дијелила па видје и то, како му кућа изгоре у којој је неколико година као срећни домаћин жио. Мали Велимир био је заспао те није видио д је кућа горела.

Кад га је Милован разбудио да иду, мали Велимир упита оца, хоћемо ли сад кући. Стегнутијем срцем одговорио је отац сину, не сине, нећемо кући, хоћемо сад к нашем стану у Љетрошевице, тамо је Радун и мала Стана, тамо је и Нена.

Велимир с оцем идући, ако и по мраку као зечић скакуташе и брзо иђаше. Кад је у стан дошао, његове радости за братом и сестром ријетко је било, а тако и њине за њега и ако су се тек од јутра били растали, кад су од куће кренули. Милован и Нена ту радост дјеци не закратише; но по дугом ћеретању најпослије, дјеца су поспала као јагањци.

Тада Нена исприча Миловану сав догађај.

Милован кад чу од Нене, шта је све ту са стоком било, коју је и он видио, рече Нени: — Синоћ су нам и кућу запалили, кућа нам је изгорела, и ја сам гледао како је горела.

— Дакле, Миловане, ми сад немамо куће; и Нена се по трећи пут заплака горко.

— Немамо Нено, но остави се плача, па гледај одмах те чини по једне нове опанке нама свијема и начини их да нам се нађу, јер могу нам требати и сјутра. Нена тад узе и правила је опанке сву ноћ не сушећи образа од плача, док је Милован до свануће стражу чувао и био на опрези и на вар. У зору Милован нешто од муке, а нешто од неспавања био је јако уморан. Зато чим је свануло и чим се мало дан одгријао он оде у шуму да се одмори; тамо је легао и заспао је под Оружјем. Нена му је била стражар.

Илија Раовић већ је у неколико био постигао своју цијел, са себе је скинуо сумњу, но и ако се

поглаварство Спасоја Алетића заљуљало било, опет Илија и овом приликом није постао и није добио назив поглавице над селом Краљем за који он толико већ жуди. То је Илију јако жуљило. Зато се он око бега бијаше млого узвио мислећи и надајући се да ће га бег међу Краљанима за таквог одмах прогласити, но у томе своме рачуну преварио се. Бег се спремаше да иде у Плав, зато најприје испрати стоку, коју је добио за похарани амбар, попутнину и старешинство, па онда нареди да се жито прода, кључеве од амбара преда Спасоју Алетићу и постави три човјека који ће ту продају вршити; а Спасоју нареди да ову продају назирава и новце да прима, рекавши му, кад све жито буде продато да му пошље паре по Илији Раовићу.

— Ти ћеш доћи Илија, и да учиниш тако.

— Доћи ћу чим буде Спасоје готов.

Бег тада затражи још пратње до Полимља, ова му се да и он тако оде.

Ова наредба бегова утјешила је Илију Раовића неколико у његовој нади. Зато он једва чекаше да продаја што прије буде готова, и заиста продаја жита била је брзо готова по одласку беговом, за које су давате паре и са искиданијех ђердана. Чим је продаја била свршена, Спасоје тада позове настојнике и Илију, пребројише паре и све их дадоше Илији да их он сад понесе бегу, по његовој наредби

Кад је Илија примио паре, није отишао ни кући да јави за свој одлазак, већ је одмах пошао у Плав да бегу однесе новце, тврдо вјерујући, да ће отуда доћи као поглавар, но бег је примио Илију врло ласкаво а паре је примио без ласкања.

Тада ће рећи бег: — Е Илија ти и паре ми донесе
али поглаварство још не можеш да понесеш, он
је тешко, оно се не носи лако. Без погибије Ми
лованове сви су бегови рекли да се поглаварств
никоме не даје. Милована треба убити, уби га, п
онда готов поглавица. За његову главу поглавар
ство се даје. Тако је суд пасулио међу свијем
беговима Рецепагића из Плава и Шабанагића и
Гусиња, тако се то рекло и ми смо сви то так
утврдили заједно и друкчије не може да буде, а т
си и сам то рекао, да се убије Милован, дакл
уби га и одржи ти ону ријеч, коју си дао и рекао
ми ћемо нашу одржати.

Илија, коме ово не бијаше право, јер се о
сад томе захтјеву није надао, рече: — Али ако Мило
ван буде утекао, како се чује, требаће мито давати
па да се убије, и то богато, па још ако буде
Морачу; а ја тога немам.

— Оно и ми бегови мислили смо нешто тако
разговарали смо се о томе, де кажи Илија, колик
би требало да буде мита.

— Па ако Милован буде по селу, то неће мно
требати; но ако он буде домануо већ у Морачу
Богме, ту онда треба да буде богато; Морачан
се лако подмитити не могу.

— Ти ради Илија, сад како знаш а њега треб
убити на сваки начин, ми њега нећемо да трпим
па био он у Краље, Морачу или ма гдје, он мор
да погине, у осталом ко га убије па било то ма
сторијом или сам пушком, тај ће бити поглавиц
а мито ће се дати, најпослије ја мислим да Илиј
Раовић неће дати да му се поглаварство из рук
измакне за које се многи грабе. Заиста ово је при
лика одвише јевтина да ко постане поглавицом.

— Е па даје ли се мито и колико је, ако Милован буде утекао у Морачу, као што се већ чује?

— Било у Морачу било у Краље, и гдје да буде он, ономе ко га убије, даће се осам леденица, — пушака сребром окованијех — и поглаварство, а то је доста, тако су бегови рекли Плавски и Гусињски, а тако и ја велим, доста је толико, — шта велиш ти?

— Бога ми доста, то чини најмање осам кеса.

— Доста је, доста, а ево и леденица, и заиста Илија, то није шала, осам леденица па још и поглаварство над једнијем селом као што је Краље а све то за једног Милована, за кога нема ни да упита ко а камоли да га освети и опет за њега бегови дају осам леденица и поврх тога поглаварство, а ово се све тебе нуди и даје, узми Илија не пушћај другог да послије не буде доцкан.

— Хоћу, беже, кад тако велиш, хоћу. Но незнам, да ли то може бити брзо, оно је курјак, чува се он.

Бег донесе леденице Илији са ријечима: — Вала скупо погодисмо онога крмка, но бегови дадоше цијену и пазар је твој и од тога пазара добит је твоја и ћар, па поврх ћара тога и ћар на ћар поглавица, а познајеш ли ти Илија кога год у Морачи пријатеља? —

— Познајем, беже, тамо имам доброг пријатеља.

— А кога познајеш, који је то пријатељ? —

— Познајем Века Илинчића, убио би оца.

— Лако би оца; но може ли Милована? видје ли ти, он тебе утече испод носа.

— Вала беже, неће га утећи, његов је живот већ у мојим рукама а милости му нема.

— Добро, Илија, и то ћемо видјети.

— Вала те скоро, беже; а поглавица кад? —

— То ћеш бити тек онда, — рече бег, — кад свршиш и кад Милована не буде; од тебе зависи.

Илија сад метну пушке леденице у торбу, опрости се са бегом, и са том цијеном оде низ Лим у своје село Краље, на Краштици, да тамо тргује и пазари живот Милованов, но ипак Илија у Краљу не нађе ни једног муштерију, и ако се знало, да се Милован још бавио у селу и да ће у Морачу; опет Илија није могао да нађе никога за тај пазар из узрока тога, што су прави јунаци вољели Милована, а плашљивци бојали су га се, нарочито, како му је кућа изгорела, те за то не испаде Илији да ту богомрску намјеру своју изврши, док је Милован још по селу био.

Милован је својијем очима видио, шта је са његовијем мáлом и са његовом кућом било, а од пријатеља сазнао је и то, да је свему томе био узрок Раовић и да се он на томе није зауставио, већ да он сада тек кује и плете нове замке, за нови лов на његов живот. Зато је Милован послије онога свога одмора и спавања у шуми пошто се одморио употријебио неколико ноћи на то, да обиђе своје пријатеље као: Спасоја Алетића, Илију Маријановића, Милету Зоњића, Ласка, Нова Будића, војводу Сима и друге. Сви ови људи као пријатељи, рекоше му, да се што прије може уклони из села Краља, колико ради њега самог толико и ради њих и да за неко вријеме отиде у Морачу, јер тамо Турци никако не улазе, и он их послуша.

Једне ноћи дође Милован у Љетрошевице, разбуди дјецу, која га не бијаху видјела већ двије недјеље дана, а жени нареди да се спремају за пут, у чему и он помагаше. Дјеца видјећи спрему упиташе: — хоћемо ли кући? Нано, хоћеш ли сад,

да нам даш она црвена и она шарена јаја из клијети да се куцамо. — На ове ријечи Нена окрену главу на другу страну и поток од суза појури јој низ образе, а Милован рече: — Хоћемо, хоћемо. — Дјеца се тој спреми радоваху. Кад су већ готови били, Милован тад упрти торбу обрамницу са брашњеником на плећа и Велимира узе и поведе за руку, а Нена упрти Радуна и Стану, тада отворише и оне двије краве са једнијем телетом преко којих су пребацили ноћне хаљине и тако потјераше их и пођоше под заклоном већ листале горе Комскијех планина идући од Љетрошевица уз мали и велики Пех изнад села Коњуха па врхом Тресака на Недину плочу уз Развршіе па планином Штавном до Кома. Ту на крај Штавне под самијем Комом оставио је Милован Нену и дјецу да се одмарају и краве да напасу, а он оде уз Ком и припне се на врх Бована — врха Комског — одлкле је посматрао највише Гусињску и Плавску околину, па у вече сиђе и собом донесе уловљену дивљу козу и ту законачише. Сјутра дан прешли су Точила, Љубан, сишли на Оманов Дô и прешли у Јеленјак на други конак. Трећега дана сиђу у Тару до Јабуке, а четвртог дана дошли су у Морачу у село Мурву близу Петрове Равни и ту се смјестили, у једној колиби.

Овај пут без пута преко Комскијех планина био је зато тако дуг, што се није смјело ићи правијем путем Друком и Таром од Колашинаца.

Милован, коме бијаше мати Неда умрла прошле зиме, и коју је он из пуне куће оправио у вјечну, сад немаше ништа, а имаше да осим себе издржава жену и троје дјеце. Он се сад ослонио на рад и вјештину својијех руку, то му је остало! Он одмах окрену радити и то с почетка мање су-

дове, док тако наврну муштерије, па онда отпочео је и веће радове, и тијем начином он је зарађивао храну својој породици и понешто уштеђивао. Села Мурва и Петрове Равни, то бијаху његове муштерије, и обадва села већ су била видјела и познала да у Миловану имађаху доброга мајстора, каквог у та два села није било, а поред тога и гусле га дигоше као пјевача на глас, па га је зато и игуман Морачки Теодосије звао и држао по неколико дана у манастиру да гуди и пјева, и једном ријечју његова вјештина, гусле и пјесма препоручише га у свој доњој Морачи, па је позиван и у Јасеново, на Баре, на Стијену, на Равни и т. д. а ово му је ходило добро на руку и занату, те он свагда имадијаше доста рада, и тако његова мала породица ни овде не оскудјеваше скоро ни у чем, па ни дјеца не помињаху више црвена јаја из Клијети а ни Велимир не питаше оца: хоћемо ли дома? Но Милована је жеља морила, она га је сваки дан све више вукла на повратак у Краље, и она га је већ два пута натјерала да иде и он је ходио, но оба пута вратио се к дјеци у Морачу опет на Мурву.

На пошљетку Милован опет и по трећи пут из Мораче оде у Краље да окуша, може ли се да врати на своје кућиште за које су га доста лијепе но и горке успомене, као везаног држале. Том приликом видио се он са свима својим пријатељима на Лиму и ови га тјешаху, да ће доћи време његовом повратку, но нек се још за неко вријеме тамо претрпи, макар и друга зима нек прође.

Тада му војвода напомену, да се добро припази свуда, јер се на њега сад бацају и опе три крви арбанашке што су у Лиму под Бањем у Сутјесци нађене, а не зна се од кога су, и да је за

њих соћбина истурена и сок се нашао, а каза му и то, да је за њега истурено велико мито ко га убије, и да је то узео већ Илија Раовић од Турака: — Но за ово можеш и боље дознати од Краљана: Милете Зоњића, Илије Маријановића, Ласка, Спасоја Алетића, Нова Будића, Спасоја Драгојевића а и Руфима. Они су тамо ближе са онијем огубаником Раовићем, а то су све твоји пријатељи, а Милета Зоњић и кум ти је. Они те чувају па чувај и ти њих. Но иди у Морачу, па се припази и притрпи, а Бома ми и тамо се припази и причувај, јер мито игра, а људи свуда има лакомијех, а у Морачи нема суда; док ја са Ћул бегом то не рашчистим тебе овамо пута нема, а кад Ћул-бег рекне, — и ако је крвопија, држи ријеч, — онда ћу и ја тебе слободно рећи да се вратиш и нећеш се бојати од другијех бегова, а дотле не ништа, но да си код мене долазио то немој никоме казивати.

— Срећом, Ћул-бег не зна за оног војводу српског што га ја с тобом испратих до Црне Горе, а питао ме је ко га је провео, а да још и то зна, не би ни мене било свртишта у Коњухе а камо ли твога повратка, но хвала Богу кад за то не дознаде још нико до сада.

Ето, и оног сиромаха, но доброг духовника Руфима, хоћаху Бјелопољски и Рожајски Турци да објесе баш пред црквом у Беранима због неке нове пјесме шумадинске, у којој се пјевало како је српски тобџија неку џамију топом пребио на пола, и већ му бијаху спремили вјешала, али како се није био десио у манастиру, то му неко доказа и он утече у Краље и ја га код Ћул-бега одмолих те га ни глава не заболе. Истина он не смије ни данас се врати у Ђурђеве Стубове, али му је добро Краљу у оној ћелији на Боротаку, и што се Кра-

љани нијесу почели да турче, за то се може рећи хвала Руфиму, и зато је добро било што је он у Краље дошао и ту остао.

Видиш ли Миловане, од Гусиња до Бијелог Поља и од Кома до Јаштака шта би и шта се уради са овијем народом. Од прије ни доље по равном Асу у Будимаљској жупи, а ни горе у Плавској немаше много Турака. За вријеме мога оца војводе Лакића било је Турака и то у Гусињу, Плаву и у она два села, Мартиновићу и Вусању, а она друга села на броју близу осамдесет, бијаху сва чиста као оно срма и злато и све браћа као од једне мајке и једнога оца. Лако је било моме оцу онда војводовати и судити народу! Но боље је за њега што је преминуо, док је тако на Лиму и око Злоречице било. Заиста за вријеме његовог војводовања готово се није нико потурчио, а од како он умрије, као да неки бијес униђе и овај народ. Сад Турака ето има по свој нахији. Моји савјети и Мојсеови пропадоше узалуд и све то иде и оде у Турке као поток к ријеци. Остави Лабане, то су ускоци Васојевићки и ако се Васају. Но гледај, шта би са доњом Ржаницом: сва се истурчи и сва пође за онијем једнијем потурчењаком Рам-Усом. Ето, зађи и по другијем селима свуда ћеш наћи Турака, па ето и овдје под Комом мој рођак и први комшија Мео Фатић до јуче бијаше Србин, а сад: Турчин и по, и као да је из Шама дошао! Шта би ово чудо и шта се уради? Па и дјевојке, да их Бог убије, иду и удају се за ове потурчењаке сваки дан, и то све из бољијех кућа. У овоме огњу коме сад да се вјерује, на кога да се ослониш и са ким да радиш? Вјеровати никоме не смијеш. Но ти бјежи у Морачу. Ђул-бег је змиј и да може не би крста нигдје у свијету остал

али ја ћу радити све што се може да те вратим, ти иди у Морачу и чувај се, а причувај се и од оног Ака с Пеовца. То је најгаднији скот, псина једна, пси му главу појели, гори је од сваког зла на свијету; но зло се понекад и трпјети може, а он се баш не може да трпи. Од овијех потурчењака прави су Турци далеко, далеко бољи. Но ко би сада могао рећи да правих Турака нема ни на Лиму ни на Дриму и да су то све потурчењаци.

Но ако Бог да и подржи да онако пође, како је до сада ишло отуда од Старога Влаа, Мораве и Шумадије а и одовуда с Цетиња, нећемо ни питати Ђул бега за повратак, а и ови потурчењаци крстиће се и десном и лијевом. Увућиће рогове, те још како.

— Да Бог да војводо, али ја то чини ми се дочекати не могу, бојим се то ће бити за мене доцкан. Мене срце казује, да ми се крај живота примакао, ја ћу погинути скоро. Но то је ваљда судбина моја, која је пратила све моје старе стопу у стопу нарочито од двјеста година на овамо и то још од Богдана из Шеремета. Јесте војводо, нас је потјерала нека зла судбина и неки зао час још од онога дана кад је то Богдан раскућен из Шеремета и кад су његова чељад прсла куд које од које су једни што су утекли од турске сабље и ропства, отишли некуд преко свијета и преко Мора, те им се ни трага не зна. Једне су Турци исјекли, а нејач похватали, поробили, одвели и истурчили. Ено им потомака сад у Пећи — прави Турци. Они већ сад и не знаду то да су потомци некад чувеног и богатог Богдана Шеремета, ако се тако и данас још незивљу Шереметима.

То је тада био први и прави страшни дан за ову нахвју послије Косова, но било је и таквијех послије и више. Кад је то Шеремет опустио онда

су опушћена и многа друга села, тада су опушћена и села: Крушево и Криваче. Страшан је то покољ био! Онда су Турци и онај збјег у Пећини Жољевичкој топом гађали с Пашине воде од Лима и згодили га. Од тада се онај извор и прозвао Пашина вода.

Један Никола од заробљенијех Шеремета некако стркну и утече у Голеш планину више Мурине и Шеремета и тако као прст го остаде без нигдје никога свога у планини, доцније живјећи животом страшно мучнијем и потуцајући се с мјеста на мјесто, оде у Зету, одакле и јесу старином; али и тамо дођоше Турци. Његови потомци одигоше и одселише се у Мораву, негдје код Ибра и Мораве код Карановца у неком Курилу селу; али и тамо Турци, те се моји најпослије опет вратише овамо на Лим у Будимље и населише се у опом дијелу села, који се и до данас зове Чаршија*) и таман што се смјестише, смирише, окућише и рекоше, помози Боже, а Турци их искасапише као што и сам о томе знаш по чувењу од твога оца. Ух! што то и мене није тад постигло, те не би већ имао ко ни кога да жали, што ме тад изнесе мајка!

Ето и данас под Голешом до Лима у Шеремету из калдрме, која се и сада може видјети и види се, израсле су велике букве као бадњеви дебеле, може бити има их од сто година старијех и на самом огњишту Шереметовом. Ондје гдје су Шеремети срећно живјели неколико стотина година, сада је права пустиња, кад човјек прође путем, да га страх ухвати, таква се тамо гора подигла. Да је

*) Доњи крај села Будимља зове се и сада Варош или Чаршија. Она је то и била некад.

тада и Никола кад и Богдан погинуо, бар би на своме огњишту код оца кости оставио.

Збогом војводо, с Богом!

Војвода, кога је Милованов говор јако дирнуо, остаде доста потресен, а Милован оде право к Пеху преко Рајчића дола за Краље, но и тамо му то исто казаше, што му је и војвода казао.

Кад је Милован прешао из Коњуха у Краље заданио је у Гвозда код Ђекића и сестре Вукане, ту га је осјетио Илија Раовић, но није смио да га нападне. Сестри Вукани с братом Милованом то је био пошљедњи састанак и ако га је она од Раовића здравог отпратила.

Међу тијем то што Илији Раовићу није испало за руком и овом приликом да Милована ухвати или убије, то је испало Веку Илинчићу из Мораче, за кога је Илија и казао Рецепагићу да би убио оца; и заиста тај Илинчић био је такав. Њега је Раовић нашао, подмитио га, сад се гледала само згодна прилика па да се Милован никад више не врати у Васојевиће на Злоречицу у његово село Краље.

Док је Милован био на Злоречици и по Краљу и док је он тражио начина како да се врати на згариште свога дома, дотле је био Илија Раовић отишао у Морачке Катуне и негдје на Јабуци *) нашао Века Илинчића, с њим се договорио и уговорио да овај Милована убије за мито, на што је Веко пристао и ту се побратиме, а да ово убиство испадне у повратку, било је доста времена, јер се Милован доста био задржао по Краљу, гдје га је Илија, кад је из Мораче дошао, и затекао код сестре у Гвозда под Лисом планином; но ови га вје-

*) Катун у Тари.

што препрате до Вељег Брда са оне стране Лисе, те се тако и овом приликом Милован измакао од Илије, и тако је он до Вељег Брда Дрцком и Таром прешао у Морачу не знајући шта га тамо чека; а Илија већ је био сигуран да га од Илинчића у Морачи неће имати ко да сакрије.

Милован је с пушком на руци прешао Комске планине и дошао у Морачу. А чим је прешао у Морачки крај, он је објесио пушку о раме што је био знак сигурности. Кад је силазио низ Кост Планину он ту на самом подножју планине наиђе на једну заклану козу на сред пута више ријеке Сјевернице, коју псето бијаше почело јести. Пошто одби псето он ову козу издиже и објеси на букву која је израсла на сред пута била и пут је са обје стране обилазио. Ово је Милован урадио зато, да псето неби кожу покварило, па затијем он је продужио пут к Сјеверници, поред које пут га вођаше у неколико к селу Мурви, гдје су га жена и дјеца чекали са жељом.

Мало ниже, и то баш ондје, гдје се поток од Тузи уваљује у долину, који се мало ниже састаје с другијем већијем потоком који долази од Пл. Острвице, од којих кад се састану почиње ријека Сјеверница, сретне се Милован с Веком Илинчићем из Мораче наоружанијем скоро до зуба. И Веко Милована назове Бога са:

— Помози Бог Миловане,

— Бог ти помогао Веко.

— Одакле ти сад?

— Ја из Васојевића.

А зар ти још идеш тамо, како смијеш? Зар те ко смије тамо да прими?

— Ја смијем, и идем, мој је метериз Ком и Комске планине, а да ме ко прима ја то и не тражим све дотле док је Комова и Комскијех Планина. Они су ми најбољи пријатељи.

— Добро Миловане, али се причувај нијесу Комови само твоји метеризи *). А видје ли коју козу гдје год око пута, нема ми коза па их сад тражим, а бојим се да их нијесу плијенили Тужани и отјерали, јер они то хоће.

— Ја нађох једну но мртву, на сред пута, бијаше почело псето да је једе и ја га отјерах а козу дигох и објесих на букву. Ето ту горе одмах, нема одавде ни пушкомет, наћићеш ју на оној букви на сред пута, види се.

— Видим, то су Тужани узели ми козе. Е баш се од њих не може ока отворити. С Богом!

Милован низ ријеку а Веко уз поток оба пођоше.

Веко Илинчић чим је оставио Милована да га овај већ није могао да види окрену и спусти се у ријеку па коритом стрча низ њу, док дође управ на спрам Милована. А Милован бијаше дошао на чисту и отворену једну пољаницу преко сред које пут вођаше к мосту на Сјеверницу, кад иза обале пуче пушка. Нишанио је Веко Илинчић а нишан је био Милован. Нишанџија погодио је Милована у десну страну испод ребара и на лијевој страни испаде Милована Парче од црне утробице, а синцирлија кроз Милована удари у један дебели граб те и овај доби рану но не паде ни он као ни Милован. Тај граб и данас још стоји, рана му је ваљда

*) Метериз, значи заклон, шанац.

зарасла која се до скоро видјети могла. Из граба је исјечена синцирлија, то су два куршума везана жицом. Ето овако је гостопримство Веко Илинчић спремио Миловану. Заиста Мораче и Морачана недостојно. А она заклана коза била је ту, што ју је сам Веко био заклао и на пут оставио, како би Милован код ње застао те да га он могне узети на нишан, али се мјесто показало неудесно, јер ту на томе мјесту није било сигурног заклона за Века, због тескобе.

Милован од ране није пао у Сјеверницу. Он онако рањен удвоји снагу, скиде с рамена пушку, узе је на руке, пође, пређе мост на Сјеверници и оде добра два сата пута док дође у село Мурву, ту погледа и видје своју дјецу која му се радоваху, и уздану дубоко, па на мах рече жени, Нено, ја сам зло и тешко рањен. Брже иди тражи гдје год по селу ракије комовице и донеси да опереш ране и измијеш ако што помогне, брже. Нена поражена тијем гласом, зграби крчаг да иде ракије да тражи и да донесе, отрча, а Милован леже поред ватре на скромну постељу, с које је сутра-дан однесен у вјечну кућу — гроб.

Кад је Нена пошла трчећи да тражи ракије за прање рана, наредила је Велимиру да уђе и да сједи код оца. Велимир је одмах послушао Нену ушао и сједио код оца, за њим уђоше Радун и Стана. Милован их сад последњи пут загрли и пољуби и рече им, идите дјецо, иди сад Веле, иди, играј се с Радуном и Станом, па мало послије дођи. Велимир изађе с братом и сестром и мало се поигра, па опет уђе. Милован бијаше затворио очи, већ умр'о, њему се учињело да му отац спава, па га покри струком по лицу и опет изађе да се братом и сестром поигра. Тада дође Нена с ра

јом и упита Велимира шта ради отац, Велимир одговори, да спава, и да га је покрио гаљачом. Милован је био умр'о несачекав понуду ни прање рана. Ту је на Мурви сахрањен. Опјевао га морачки калуђер Теодосије. Од своје дјеце није освећен на Илинчићу.

Но вјечна правда осветила га је од Раовића, она је задовољена. Илија Раовић у мјесто тога да добије поглаварство над селом Краљем, добије болест губу, разгубао се сав. Он се сав од те болести жив распадне, те га зато издвоје од људи, и тако болестан живио је од сваког одвојено у једној нарочито за њега начињеној малој колибици, но изван села; из његовог вагана и његовом ожицом нико није јео, ни из његовог саплака воду пио. Он је био издвојеник,*) па тако и његово посуђе било је издвојено, та болест постигне и дјецу његову, те послије двадесет година од Илије Раовића није остало живе душе.

Зар ово није био прави Божији суд?

Пошто је Милован умр'о и сахрањен у гробљу на Мурви, Нена се једнога дана спреми у колико је могла и једнога јутра остави Мурву и Морачу, и са великијем трудом и муком врати се у Краље са дјецом у Љетрошевице и у онај стан, из кога је била отишла у Морачу. Собом је дотјерала и оне двије краве и оно теле већ воловодче, ту у томе стану зазими с дјецом.

Пријатељи Милованови потпомогоше је те зиме, и издржаше је са дјецом; но тај живот био је страшно горак и чемеран; али Нена га са дјецом

*) У селу Краљу, и у осталој нахији Васојевићској, умрлијем од ове болести одвојени су гробови од општег гробља. Ова строгост народна била је умјесна. Она је била чувар да та болест не узме већега маха. Сада је то брига државе.

издржа јуначки цијеле зиме поред огња без собе и пећи освићући често пута у стану снијегом завејаном као у гробници. Кад је прољеће дошло, ни Нена ни дјеца немогаху подносити свијетлост сунчану, јер им дим бијаше очи покварио, бијаху одимили; но благост пролећна и вријеме љетње излијечи их те тешке муке.

Тога љета Спасоје Алетић узе Велимира као сестрића у своју кућу који је остао сироче по мајци од рођења а по оцу од прије године дана. Нена се није томе противила и ако је вољела да дијете код ње остане, а она се за тијем преудаде за једнога Шошкића на Улотини у Полимљу; собом одведе и своју дјецу Радуна и Стану, те су се тако та мала и сиротна браћа на свагда подијелила. Судбина Српска. На дијелу добио је Велимир очину пушку Ћошему и ону струку — гаћачу — која бијаше пробушена од метка Илинчићева у Сјеверници, а Нена је узела за Радуна и Стану оне двије краве са волом ватком, и тако се та дјеца више никад нијесу мијешала ни кад су одрасла; сем кад су једно другом на братско вићење у госте долазила. Ту подјелу извршио је Спасоје са Неном. Он је заступао Велимира а Нена Радуна и Стану, и тако је Велимир остао у Краље код ујака а Радун и Стана буду одведени у Улотину најприје код очуха; но кад и овај на скоро умрије, тада Нена оде са дјецом више Шеремета горе у Мурино и ту се настани да живи. —

Бјеше Стана испрошена кад Турци из Плава и Гусиња ударише хајдучки једног прољећа на Полимље. Са свијем случајно опазила је тај напад турски Нена, и она прва нада глас и каже по селу да су ударили Турци и нагне са дјецом бјежати низ Лим к Улотини, али је куршум из турске пушке

стигне и она падне на мјесту мртва у Шеремет, а Радун и Стана побјегну у планину. Послије тога догађаја са Неном, Стана се удала у богату кућу Крцића у Криваче за Милутина за ког је била и испрошена као дијете још. *) Стана је имала два сина и једну кћер кад су јој убили домаћина Масловарићи из Божића. Умрла је на рукама својијех синова: Обрада и Јанићија, снаха и унука као срећна мајка и старица.

Радун је највише осјетио пошљедице раног сирочета. Кад се дохватио рада, радио је све оно, што је и његов отац радио, умр'о је несрећним случајем! Кад је једну кућу у Брезовици довршивао падне скела и он остане на мјесту мртав. За живота шест је кћери удомио. Сина Јована ожењио и једног малог но болестног оставио. Три пут се женио, а то су све узроци били, који Радуну нијесу дали да се за живота одмори. У гробу је нашао одмора! . . . .

Велимир је био у нечему срећнији од брата, женио се један пут. Његов живот потпуно је личио на живот његовог оца. Док је Краље било под Турцима, он је био гоњен од некијех бездушних поглавица Васојевићских. У овоме се неки Ћуно из Црешњева показао спрам Велимира слично Илији Раовићу с Милованом. Велимир је био неко вријеме и талац с другим Васојевићима у залогу код Турака у Гусиња. Ово узимање талаца од стране Турака чињено је свагда кад се какав покрет гдје год од стране Срба осјећао ма на ком мјесту.

Бјеше Белимир већ заборавио на прве жалости родитељске за својом старијом дјецом, синови-

*) Обичај на Лиму вјерити малу дјецу.

ма: Милованом и Петром, и кћерима: Милицом и Радосавом. Бјеше он заборавио и на ону прву кућу његову, коју су му Турци изгорели у 1862. години. Он имаше кћери и синова, он имаше и кућу још бољу од оне прве и оба му сина бијаху књигу научила, а он и ако стар и претурио 70 година живота, опет бијаше здрав, крепак и задовољан старац, а њега тек тада задеси претешка жалост за Милутином својим млађијем сином, ког му у бој код села Првошевине убише Турци 2. Августа 1876 године на Превију близу Зле Ријеке, а за тијем у скоро изгореше му Турци и другу кућу. Сестре Милутинове: Милосава, Стоја и Аница још оплакиваху свога дивног и дичног брата Милутина, оне још ношаху за њиме црна фута, кад и Велимир погибе на Горажду близу Будимља и Биора гдје га Биорски Турци посјекоше.

Кућиште Велимирово још се познаје, оно је било близу кућишта његовог оца Милована. Но гробови су им далеко. Милованов је на Мурви у Морачи; Велимиров у Горажду на Полици, а Милутинов је у Краљу на Селини код браће и сестара и бабе његове Јасне.

А мајка Милутинова, стара Милена још живи; њене се очи од суза никад не суше. Од куда то оне још трају? Од куда извиру? Она се одужила, она је и задужила. А њој? . .

Једне године рећи ће један Васојевић у једном великом друштву на скупу: — Овај син Велимиров што је изучио књигу у Биограду, шта ли ће бити, а други му на то одговори: — Ништа код нас, он није Васојевић.

Милован Вуков има потомака и од сина и од кћери. Има их на Лиму, у Црној Гори.

их у Србији, а има их сада и у Старој Србији у Призрену.

А онај Илија Раовић нема их нигдје!!!

Правда Божија била је суд.

А за отаџбину погинути, дужност је.

А отаџбина зна своје дужности.

* * *

Велимир се и своме ујаку Спасоју Јов. Алетићу одужио, синове Спасојеве умрлог Петра и у бојевима и четама погинуле Милована и Милуна, он је у гробове спуштио, и то: Петра у Краљу, Милована на Чакору Планини а Милуна у Беранима; он је и свог преостарелог ујака Спасоја у гроб спуштио, он је и унучад Спасојеву неговао и чувао, од којих је Радована Петровог скоро истијех дана, кад је и свога сина у гроб спуштио, но посјеченог и без главе.

На кућишту Спасојевом опет је кућа подигнута, пуна људи, млађих Алетића.

21. Маја 1891. год.
у Пироту.

МИЛОШ ВЕЛИМИРОВИЋ
поп. — шкремет.

СРПСКЕ НАРОДНЕ ПОСЛОВИЦЕ
И РАЗНЕ ИЗРЕКЕ

скупио

Вељко Радојевић.

Ако је све Бог убио, није шалу.
Ако ј' тамо килав ђувегија, овамо је с млијеком ђевојка.
Ако не излаја, не измаја.
Ако не умијем ткат', умијем зјат'.
Ако сам и туга, нијесам твоја руга.
Ако сам се одоцнио, нијесам се осрамотио.
Ако сам ти у кући, нијесам ти у г . . . . и.

Без муке нема гуке.
Бог је оставио шалу, а ђаво истину. — Гледај у Вука: Бог је шалу оставио, а ђаво цркву.
Богу ужежи (или: ваља ужећи) једну, а ђаволу двије (свијеће). Т. ј., показуј се већи пријатељ прама ономе који ти може зла учинити, него ли прама ономе који ти није опасан.

Боже те сачувај ведра Божића, а облачна Ђурђева дана.

Боже те сачувај руњаве жене, а гола чо'ека.

Боља је добра штедња, него најбоља радња.

Боља је и самота, него срамота.

Боље је подранити, ма и нокат стук'о.

Боље је ситу у раду, него гладну у 'ладу.

Боље је: тамо га, него: камо га. Не умаљуј нечега, па ма касније и сувишно било.

Види се из кога ће млијека масло ударит'. — Види: У јутру се види какав ће дан бити.

Виђеће се на печено (месо). Вели се за резултат нечега какав ће бити, јер се најзадње јело износи — особито код нас по селима — печење.

Више ваља подранак, него вазданак.

Врти му се шушак око главе. Рече се за човјека, који има какав трудан посао да изврши. — У „Народном благу“ Капетановића: Врти му се капа око главе.

Глади се по трбуху. Каже се, кад неко плаче да је гладан.

Далеко је то од мене, као од бабе добра срећа.

Дан по дан, док и смрт за врат. Кад некога упиташ за здравље, тако ти одговори. — У „Нар. бл.“ има иста изрека, али није истумачена.

Дођ'ће мача на сланину. Пријетња: опет ћеш ме требовати.

Дрвће као риба на просуљи (тàви). — У „Нар. бл“. Дршће као риба на остима.

Ђе има затвора, нема пóтвора*).
Ђе је Марко, ту је и ођело.

Жени се од куће, па ако је и од кучке (дјевојка). — Види у „Нар. бл.“: Нек је од куће па макар од кучке.
Жива глава све покрива, а мртва све открива. Рече се, кад се мисли да је њеко презадужио своје имање.

За што је баба изгубила душу? — За деспек**) (инат). Рече онај, који из срџбе нанесе сâм себи штете.

Иде као пребијено псето.
Изгубљен као брав у туђем крду.
Из дома. Кад њекога запиташ одакле је, а овај неће да каже, — тако одговори.

Један ти Бог, а једна (и: ти) божја вјера. Заклетва.
Једно је божић, а једно Велики Петак.

Кад је чо'ек здрав, и вода му је слатка.
Какав дан, така му је част. — Види:
Какав је дан, о њему се бавимо. — Види у Вука: Какав дан, така част.
Како Јакову, тако свакому.
Као боним рукама (послује њешто).
Као да је прикован (не миче се).
Као да није жива чо'ека гледао (тако је дивљи).
Као да се на трн по . . . . о. — Види у Вука: Као да се на коприве по . . . . о.

*) Овдје је дакле генетив сингулара од мушке именице *потвор*, које нема у Вукову рјечнику. У Вука је само *потвора*, и женског је рода.

**) Од италијанског dispetto.

Као зет у пунице (узео слободу).

Као Јанко на Метериз (не оставља од ручка вечери и обратно). Причају, да је отрагу 50—60 год. био њекакав војник, именом Јанко, на Метеризу у селу Каменоме, у опћини херцегновској, па кад би имао што за јело, све би на једном поио, не мислећи шта ће у будуће. А кад би остали војници јели оно што би заштеђели на јецеку, Јанко би само звиждукао око њих.

Као муве на г . . . о (напали су га).

Као смрт на бабу. — Види:

Као смрт на живот (кидисао).

Као у Вукадиновој тамници (помрчина). Причао ми је један старац, који је већ претурио 85-у год., да се он сјећа кад је постала ова нар. изрека. — „Био сам — вели — дијете, кад је Вукадин Радуловић с Кривошијâ убио некога Дендића из Конавала; за то га власт уапси и умрије у которској тамници“.

Као у злу добар на камену (расте).

Кàц, мàц, — не зна му се отац. Мало данас, мало сјутра, док се (њешто) истроши све.

Коме је врућа постеља, студен му је ручак.

Коме је црно, нека му је црње. Говори се за човјека сиромаха, кад га сопане каква несрећа.

Ко не јаше коња, и не сломије се (с коња). — Види:

Ко не пије вина, и не опије се (о вино). — У Вука: Ко вино пије, и опиће се; ко коња јаше, и сломиће се.

[illegible]оче, не утече.

[illegible]ему, баба о доброј срећи.

[illegible]ему, ми о добру. Напијалица.

Ко ти вјеров'о, пасју вјеру вјеров'о.

Куд ће грозд, него под лозу (пасти). Од добрих родитеља ваља да су и дјеца добра.

Куни му кућу. Рече се у шали, кад се ко жали да га боли зуб.

Лаж чуо, лаж казао, и бог(ми) те веселио. Кад се когод ухвати у лажи, тако се исприча.

Ласно је за тебе, али није за поштене. Рекне се у шали ономе, који се хвали да је нешто неочекивано постигнуо; или ономе, који се жали да га је каква биједа снашла.

Међу два бана, баби глава оглодана.

Ми о вуку, а вук иза плотине. — У „Нар. бл.": Ми о вуку, а вук на врата. — Гледај у Вука: Ми о псу, а пас те на врата.

Мислио сам да су у попа и говеда крштена, а онамо су и чељад бијесна. — Ову сам изреку чуо од свог еспрецептора, г. Риста Ковачића. Чешће би тако псовао једног мог судруга, поповског сина.

Мој је дјед на његову бабу скак'о. Кад некога питаш да ли је њеком род и шта му је исти, тако одговори (по што му није род).

Мујо сјаши, Алија узјаши. Рече онај, кога напане већина друга задиркивањем, псовкама итд., па један га пушти а други ухвати.

Нема бајдалије. — Види:

Нема нигдје објешенијех комада. Ваља радити, па имати.

Немао среће, као (или: колик') ни жаба длаке.

Не учи попе владику.

Не чудим се како вас бог даде, него како вас

стави. Каже се из шале неком друштву, у коме су особе: више тијела и једна душа.

Није бака сретна. Неће то мене допанути.

Није био дома кад су му кројили (ногавице). Рече се у шали, кад су некоме кратке ногавице.

Није крива губица, што је лакома г . . . . а.

Нијек је груба ствар.

Нијесам ни ја убио попа у главу. — Види:

Нијесам се ни ја на цркву каменом бацио. И мени ће бог помоћи.

Није ти пршут пред очима (па не видиш).

Нит' ми старо кашље, нит' нејако плаче. — Види у Вука: Ни ми старо кашље, ни лудо плаче. — У „Нар. бл." иста је изрека, али није истумачена.

Нити плачу кад пођем, нит' пјевају кад дођем (дома). Није ми хитати, е немам никога.

Нит' се мужа бојим, нит' му уре бројим, — Види у Вука: Нит' се мужа бојим, ни уре бројим. — И у „Нар. бл." иста је изрека, с разликом: *сахате* мјесто *уре,* и без тумача је.

Обио Буну, Буницу и ђавољу г . . . . у. — Види у „Н. бл.": Обио Буну и Буницу.

Ово су зуби натукли, а нијесу мрави навукли. Рече онај, коме се чуде да је одвише претио — гојан.

Од длаке гумину (прави). Вели се за педанту. — У „Босан. Вили" 1886.: Од длаке прави конопац.

Од Јуде до Пилата (н. пр. ишао неко). Од злог човјека до горег.

Од сваке звјерке по једну длаку, а од лисице највише (има). Вели се за човјека превећ лукава.

Сваке се тице не једе месо једнако. Живи како

ти се с ким свиди. — У III-ој књ. „Братства“: Сваке се тице месо не једе. — У „Н. бл.“: Од сваке се . . . . не једе.

Оће био крс' и андио. Рече се, кад се при јелу спомене ђаво.

Окле мајка, отале и ђеца.

Опарен кашу лади. — У „Н. бл.“: Жежен.....

Ора пйћу продава.

Осудио се као Ра́де на пицулу (замислио се).

Оће јаје да научи кокош. Вели се, кад млађи хоће да премудри старијега.

Памет у зановет (отишла). Рече се за човјека расијана.

Памти на којој си (бесједи. Сад ћу ја говорити). Упадање у ријеч.

Пињата се повразу руга, а оба су омрчена друга. — Гледај у Вука: Пињата се повразу руга.

Питали коња: каква је зоб најгора? — а он одговорио: бобова слама, а за овом празне јасле. — У Вука: Боља је и бобова слама, него празне јасли. — У „Б. В“. 1888.: Најгоре Најгоре су празне јасле. — У „Н. бл.“ исте су, које у Вука и у „Вили“.

Погледај мајку, па узми ћерку. — У „Н. бл.“: Гледај мајку, па јој узми ћерку.

Помело те к'о Роја у Гручевој улици. Рече се, кад се њеко жали да му је зима у вријеме мале студени. — Види примједбу у *подлистку* 48. бр. „Гласа Црногорца“ од г. 1889.

Потрагљив, као потрагљива овца.

Према животу се крв пушта. — У црногорскоі „Грлици“ г. 1890.: Према жили треба пуштити.

Свади се с чо'еком да те поучи, а с погани — да те ѐбручи.
Ситу чељад и Бог рани.
Смео се као прасе на раскрсници.
Смије се као да је нашао поткову. — Види „Срп. дал. маг.“ 1869.: Смије се као да је балоту нашао.
Смисли и промисли, па учини.
Смрди као вуга. — У Вука: Смрди као вуга.
Сто пара кућу не ваља, а сто и једна из темеља.

Тако и дома смирио (сијао мир у својој породици). Рече се из шале, кад ко хоће да кога завади међу се.
Тешко болу у потребну дому. — У Вука: Тешко бону у дому голу.
Тешко луду и у рају.
Тешко мени и по брату моме, ако немам у тоболцу своме.
Тешко овци, која се туђи свога крда.
Тешко родитељима, који гледају на једно око. Тј. „кад немају већ јединца сина“.
Траг му се по трагу сметнуо. Клетва.
Траг му се сметнуо као шарењијем коњма.
Трчи за њим, као циганска вјера за турском.
Туђе не плаћено, гријех неопроштен. — „Н. бл.“: Дуг неплаћен.....

У злато ти се оковала.
У јутру (или: из јутра) се види какав ће дан бити. Рече се за дјечије понашање. Т. ј., ако су марљиви као дјеца, биће и као људи; у про-тивном случају — нељуди. — „Н. бл.“: Из тра се дан познаје.
[illegible] си мјесец (трудан или трудна). Рече се кад

когод види штогод од јела, па с великим неустрпљењем иште да му се дâ.

У свакој шеници има љуља. — Види „Срп. дал. маг.“ 1870—71. У свакој шеници снијети има. — У Вука: У свакој шеници има кукоља.

Утек'о из гаћа. — Види: Није био дома кад су му кројили.

Учини љубав — да дочекаш срамоту.

Чуо — не чуо, видио — не видио (ваља се кад кад претварати). — У црногорској „Грлици“ г. 1890.: Што чух не чух, што виђох не виђох. — У „Н. бл.“: Што чуо не чуо, што видио не видио.

Што има бити послије (касније), нека буде прије.

Што је рано, то је и на рамо.

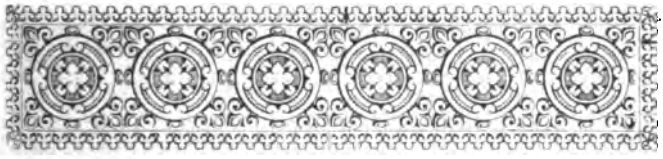

СРПСКЕ НАРОДНЕ ЗАГОНЕТКЕ
ИЗ НИШАВСКОГ КРАЈА

ПРИБРАО

Мих. Ст. Ризнић

УЧИТЕЉ.

По Нишу и околним селима, народ се радо уз дуге зимње вечери и беле недеље бави загонетањем. Загонетају и стари и млади; и мушкиње и женскиње, и то два и два; или један задаје загонетке, а сви други слушају и погађају.

Свака се загонетка почиње са реченицом: „шта ми ти је шта?“ После тога долази загонетка, а одмах за њом настаје погађање или одгонетак.

Загонетака у овом крају има доста, но ми смо изабрали само оне, за које држимо да нису нигде штампане, и у којима је најлепше сачуван српски језик овога краја. За сад шаљем 40, а доцније приредићу и другу киту.

1. Јуне теле отелило,
   На уже се угојило! Врежа и дулек.

2. Ај га!.. Нема га!

Варница.

3. Како пуче,
Одма штуче! Варница!

4. Шуман тачко, од шуме и мајка, слатку децу рађа.

Гица, чокот и грожђе.

5. Кад се роди па четири ноге 'оди;
Кад одрасте, две му ноге доста;
Кад остари и три су му мало!

Дете, човек и старац са штапом.

6. Пуна ливада шарене тојашке.

Змије.

7. Шарено штапче, кроз плот промаче!

Змија.

8. Ко је, из подвучи трн?

Змија.

9. Ко је, из прерипи трн?

Зец.

10. Пуна каца ситна јајца.

Зуби.

11. Пуна рупа, бели бува.

Зуби.

12. Корен има дрво није; месо пара оштро није, погоди андрак који је?

Зуб.

13. Ако оћеш кида, ако волиш коље, ако оћеш меље, све по твојој вољи!

Зуби (очњаци, предњаци и кутњаци).

14. Ваган на ваган, грчка товарија,

Жељка (корњача).

15. Товар 'оди, товар носи,
Још се с' њега[1] и поносе!
(Жељка корњача).

16. Оклоп носи, војник није;
Погоди што ли је? Рак. (Нагузлоза).

17. Шта по дану лута
А ноћу се скута[2]. Метла.

18. Црвен ку. на тањур!
Црвена паприка.

19. Дању сам лаж, а у ноћ истина цела.
Сан.

20. Шилибићи, везу;
Шилибићи преду;
Шилибићи режу;
Шилибићи сваког одевају,
Само себе голе остављају!
Прсти на руци.

21. Бело га углавим, црвен га извадим.
Нов чеп за буре.

22. Дуб дубија, вир вирија,
Лесковина њега свија,
Вода да му не пробија.
Дуге, каца и обручи,

23. Ђа на тамо ђа овамо!
По цел[3] дан се потикамо[4],
Целом свету ручка дамо! Сито.

24. Залете се вос,
Преко дос;
Ач на ач,
ватају га за кркач.
Клупче од плетива.

есто „с њиме". 2. место сакрије. 3. место цео. 4. значи: идем час тамо час овамо.

25. Ја довека натраг ходим,
И репове напред водим.
Мутавција.

26. Напред стрижем,
Натраг одим;
И дубоке воде бродим. Рак.

27. Кратко дебело,
Сваком краци видело. Праг.

28. Оздо стеља, озго стеља,
У среди постеља. Гибаница.

29. Док у кући беше, очи ти вадило,
Кад напоље оде, и небо видело!
Дим.

30. На Морави кучка лаје,
Бог да знаје [1] на што лаје?
Пирајка од кошуља.

31. У планини ничем,
А у море штучем [2]. Река.

32. Што је криво да је право,
До Бога би стигло. Путови.

33. Нит' га бијем, нит' га карам; оно вика [3]:
таралам! таралам! Чевић.

34. Вода ме упали, ватра ме не пали.
Креч.

35. Лајка лаје у горине,
Глас одлеже у планине.
Трлица. (Набојник).

36. Дрвена кућа по потоку лаје.
Пракћача.

1. место „зна". 2. место „нестане". 3. место „виче".

37. Дању ми лети и скаче, а ноћи се не помаче. Скакутка (Скакавац).

39. Пуна чашка воска, свему свету доста.
Сунце.

39. Не једу га, а једе се често, чим промени место.
Месец.

ИЗ ВЕЋЕ ЗБИРКЕ ОДАБРАНЕ

ЖЕНСКЕ НАРОДНЕ ПЈЕСМЕ

(БОСАНСКЕ)

У ОКОЛИНИ ГРАХОВСКОЈ

САКУПИО

Милан Ђурадовић.

ПРЕЂ. УЧИТЕЉ У ГРАХОВУ.

1.

Ој јаворе мој јаворе!
Зелен ти си род родио:
На дви гране дви јабуке
А на трећој соко сједи,
Соко сједи, тер бесједи;
Па он гледа низ ливаде,
Низ ливаде некошене,

Низ навиљке несношене,
Куд војвода коња вода,
У сребрну синџирићу,
Сирџир пуче коњ утече,
Држ' дјевојко коња мога!
Бићеш моја ја л' мог брата,
У мог брата сјајна капа
А за капом до три перца,
Једно перце жарко сунце,
Друго перце сјај — мјесече,
Треће перце роси - киша; —
Жарко сунце за сироте,
Сјај мјесече за путнике,
Роси-киша за шенице
А шеница за погаче
А погаче за дјевојке.
А дјевојке за јунаке
А јунаци за правицу
А правица Богу мила!

2.

Дјевојка је шену жела,
У чобана погледала,
По прсту се порезала:
Гон' чобане бјеле овце!
Овце ти се не јањиле
Ако ти се узјањиле
Мртве јањце појањиле!
— Муч' не куни дјевојчице!
Ти се мајци не удала
А ако се ти удала
Мушког чеда не имала
Ако би га и имала,
На војску га опремала,

Са војске га не гледала,
Дружина му коњ' довела
И о коњу бријеткињу
И о ћорди рукавицу,
Пуна крви наливена,
Црном свилом зашивена.
Нек су мајци црни данци
А сестрици годинице!

3.

Соко лети преко будве града,
Жуте му се ноје до кољена,
Злате му се крила до рамена
А у репу перјаница вија.
Питале га Буђанке дјевојке:
Богом теби наш соколе сиви!
Ко је теби ноје пожутио?
Ко ли те је крила позлатио?
Ко је теби перјаницу дао?
—Дворио сам добра господара,
Господара Краљевића Марка,
У њега су двије сеје биле:
Једна ми је ноје пожутила,
Друга ми је крила позлатила,
Марко ми је перјаницу дао.

4.

Дјевојка је код горе стајала,
Све се лишће од лишца сјајало:
Давор лишце, давор бриго моја!
Да ја знадем моје лице бјело,
Да ће тебе стар војин љубити,

Ја би ишла у гору зелену,
Сав би пелен по гори побрала,
Па би тебе лишце умивала;
А да знадем моје лишце бјело,
Да ће тебе млад војин љубити,
Ја би ишла у башчу зелену,
Сву би ружу по башчи побрала,
Па би тебе лишце умивала,
Кад стар љуби, нека му је горко,
Кад млад љуби нека му је слатко!

5.

У Дамјана црква од тамјана,
Покривена лимом и оловом,
Искићена цвијећем и бисером,
У њој свеци рујно винце пију:
У вр стола Петар и Никола
У дну стола Петка и недјеља,
Служио је Светац Симеуне,
Ода чаша од руке до руке,
Дође руци светитеља Нике,
Паде чаша на свету трпезу,
Њега кара светац Симеуне;
— Не карај ме светац Симеуне!
Добар сањак * ја јесам сањао,
Да ј' Марија родила Христоса
Христос лежи на зеленој трави,
А Марија на студеној стјени.

6.

Два су друга вјерно друговала,
Једно Раде, друго Костадине:
Кад сјавише овце у пландиште

* Сапак.

[illegible]

7.

Шђа ли ме дјевојче!
Ђоме нећу младо момче'
На тебе су до три мане:
Једна мана малушан,
Друга мана танушан,
Трећа мана смеђушан,
Не будали дјевојче!
Што ја јесам малушан,
Свом сам коњу лагушан:
Што ја јесам танушан,
На господу наличим;
Што ја јесам смеђушан,
То е девојкам' одајући?!

8.

Црквица је грађена,
Тамјаном је кађена,

Галопером покривена,
И са златом преплетена,
У њој сједи свети Јован,
Свети Јован богословац,
Бога моли свјећу пали,
И дозивље сестру Машу:
Сестро Машо погледајде!
Погледајде десно љево,
Како циди допадоше
Твога сина попадоше,
На крст њега разапеше,
С прси крвцу отвораше,
Црна крвца покапаше,
Три анђела допадоше,
Ону крвцу покупише,
Пред Бога је изнесоше
И сами Бог говораше:
Ко ову молитвицу ишчита,
Нека се не боји ватрице,
Желице, виле вленице,
И од змије отоке.

9.

Расло смиље крај сињега мора
А босиље крајем Велебита,
Наслоња се смиље на босиље
Како момче на младо дјевојче,
Јунак Марко ни на кога неће,
Већ он ода од града до града
И он тражи јабланова лада,
Нема нигдје јабланова лада,
Нешто мало накрај Сарајева,
Под њим лежи удовица млада,

На руци јој заспала дјевојка
Мисли Марко мисли свакојаке,
Па он љуби удовицу младу;
Кад с' пробуди лијепа дјевојка,
Љуто куне лијепа дјевојка:
Бог т' убио шехер Сарајево!
Кад с' у теби удовице љубе.
Њојзи Марко 'вако одговара:
Волим злато на пола дерато
Него сребро ново изливено!

10.

Купи мобу дјаконе Стеване,
У недјељу на Приображење,
Сто момака а сто дјевојака
И у њима Дјаконова сеја,
До подне је жела не пјевала,
А од подне жела и пјевала,
У пјесми је момче дозивала:
Ој с' богом ти момче од оваца!
Је с' јавио на старо пландиште?
Је с' умуз'о од оваца мл'јека?
Је с' дојио у јели голуба?
Њојзи момче уз свиралу каже:
Јавио сам на старо пландиште,
Ја сам муз'о од оваца мл'јека
Неће голуб од оваца мл'јека
Нег' он хоће мл'јека дјевојачког.
А говори Дјаконова сеја:
С богом теби Дјаконе Стеване!
Пушти мене за гору на воду.
— Ајде секо ма не забави се!
Она нејде за гору на воду

Него иде у гору зелену,
Па задаја у јели голуба.
За њоме се Дјакон натиснуо,
Угледа је Дјаконе Стеване,
Она лети главом без обзира,
Ал' говори Дјаконе Стеване:
Немој сејо скочит' у језеро!
Скоро ми се снаша породила,
Ја ћу рећи да се облизнила,
То не слуша Дјаконова сеја,
Баца чедо у зелену траву,
Свеза очи у језеро скочи.

11.

Мили боже на свему ти хвала!
Што жарано задоцнило сунце?
— Задоцнило јаде гледајући,
Гдіе се купе на мору коморе
Пратиоци нежењени момци,
Коморџије млађане дјевојке
Свак је своју до мора пратио
Шпиро Мару до за сиње море,
Када били у бјеле градове,
Купио јој бурме и пршћење,
А на руке златне наруквице,
У њедарце сјајно огледалце,
Кад с' расташе, онда заплакаше.

12.

Л'јепа Мара цмиље брала,
Гдје је брала ту заспала,
К њој долази младо момче,

Љубио би гријота је.
Будио је, срамота је,
А он бере киту цмиља,
Па он кити л'јепу Мару,
Пробуди се л'јепа Мара:
Мили боже теби вала!
Оклен мени кита цмиља,
Да би рекла да ј' од Бога
Ни ј' одавно киша ишла,
Да би рекла да ј' од Иле,
Није мене близу био.
Иле зове иза јеле:
Ево мене близу тебе!

13.

Са̀дражà Ми̏лић и Милица,
Садража се девет годин' дапа
И десете три мјесеца равна,
У петак се момче разболело,
У суботу ваздан боловало,
У недјељу гробље поновило,
К њем' долази Милићева мајка:
А мој Миле, мој једини сине!
Је ли теби црна земља тешка?
И лучеве даске око тебе?
Више Миле камен проговара:
Није њему црна земља тешка,
Ни лучеве даске око њега
Нег' је тешка дјевојачка клетва:
Овноћ' гуја у косама спава,
А овдан му црне очи пије!

---

* Обноћ.

14.

Пасла Мара коња врана,
У љевади крај бунара,
Над бунар се надносила,
Сама себи говорила:
Мили боже, л'јепа ти сам!
Л'јепа ти сам, б'јела ти сам
Да с' ми косе и подуље,
Обрвице и поцрње,
Три би града намамила,
И три она капитана
И војводу цетињскога!

15.

Текла вода име јој је Сава,
По њој расла широпера трава,
По њој пасу свилоруне овце,
Чобан им је лијепа дјевојка
Десну руку за каницом носа
А с' лијевом овце разузбија,
Отуд иде незнана делија:
Божја помоћ лијепа дјевојко!
— Да' Бог добро незнани делијо!
— Која теби голема невоља?
Десну руку за тканицом носаш
А с' лијевом овце разузбијаш.
— Имала сам брата и драгога
Оба су ми на војску отишла.
— Шта би за њи муштулука дала?
— За драгога обе очи своје
А за брата гендар испод врата
А када би по правици било:

Не б' за брата ни гендара дала,
Није ми га братац саковао,
Пола драги а пола је бабо!

16.

Цркву гради Бојана дјевојка,
Темељ мође мрамора камена
А прагове вита коситера,
Вјенчанице сваке сумјесице,
Покрива је лимом и оловом,
Накити је драгијем каменом.
Уметнула срчали — пенцерс
Пода њ стави од злата столове,
Ал то цару тужба додијала,
Што уради Бојана дјевојка.
Ал говори царе господине,
Он говори својијем слугама:
Ајте слуге Бојани дјевојци!
Ја ли њојзи главу осијец'те
Ја ли њојзи руке савезајте!
Па одоше дви цареве слуге,
Они иду пред бијелу цркву,
Па говоре Бојани дјевојци:
Изиђ' амо Бојана дјевојко!
Да ми теби осјечемо главу,
Ја ли да ти руке савежемо
Да т' водимо цару господину.
Ал говори Бојана дјевојка:
Не дам се ја савезати жива,
Нит' ћете ми главе осијећи
Могу и ја до тог' цара доћи.
Она иде цару госодину.
Ал говори царе господине:

Је л' истина Бојана дјевојко?
Је л' истина шта ми људи кажу,
Ал говори Бојана дјевојка:
Јест истина царе господине!
Јест истина што ти људи кажу.
Ал говори царе господине,
Он говори својијем слугама:
Ајд узмите од тамнице кључе,
У тамницу мећите Бојану!
Он' узеше од тамнице кључе,
Тамо мећу Бојану дјевојку,
Па је мећу на дно у тамницу.
Мало време било постојало,
Мало време три године дана:
Ал долази Бојанина мајка,
Она иде цару господину
Љубила му скуте и рукаве,
Да јој даде од тамнице кључе
Па да купи кости Бојанине,
Да их пере водом и ракијом,
Да их суши на жаркоме сунцу
Да их копа у црну земљицу!
— То је царе једва дочекао,
Даде њојзи од тамнице кључе,
Она слази на дно у тамницу,
Али сједи Бојана дјевојка.
У руци јој златна купа вина,
Она сједи у златноме стоцу,
Кад цареве то видиле слуге,
Они иду цару господину,
Па говоре цару господину:
Ја да видиш Бојане дјевојке,
У руци јој златна купа вина,
Она сједи на златноме стоцу.

— Ал одлази Бојана дјевојка,
Она иде својој бјелој цркви.

17.

Пасла овце Тодора,
Широм миром до мора,
Под осојем бројила,
Отуд иде војвода,
Па говори војвода:
Пођи за ме Тодора!
— Боме нећу војвода,
Синоћ сам те гледала,
Водиш коња на воду,
Нарамујеш на ногу,
Никад не знам на коју.

18.

Подранила љуба Краљевића,
Подранила у бостанак башту,
Бостан гази жуто бере цвиће,
Љуто куне љуба Краљевића:
Бог убио свако жуто цвиће!
Нит цвјетало ни се сјеменило,
Ка' ни љуба Краљевића Марка.
Мени веле да сам за јунака,
Знала не би што је мушка рука
Да не било Дуке Сенковића.
То мислила да нико не чује,
То дочула мајка Краљевића,
Па казује Краљевићу Марку:
Ој мој сине Краљевићу Марко!
Твоја љуба јутрос уранила,

Уранила у бостанак башчу,
Бостан гази жуто бере цвиће,
Бог убио свако жуто цвиће!
Нит цвјетало, ни се сјеменило!
Ка' ни љуба Краљевића Марка;
Мени веле да сам за јунака
Знала не би шта је мушка рука,
Да не било Дуке Сенковића.
Кад то чуо Краљевићу Марко,
Он узима своју вјерну љубу,
Обје јој је прорезао дојке
И кроза њих провлачио руке,
Па је одби у гору зелену,
Она туца од јеле до јеле
Као јање од овце до овце.

19.

Игра коло под гором,
Под високом планином,
У том колу дјевојка,
Танка струка висока,
На њој чова зелена,
На њој пуца плетена,
Отац јој је елџија *
Чову јој је скројно,
Братац јој је трговац
Пуца јој је сковао,
Мати јој је планинка
Косу јој је гојила.

Охолица.

20.

Разболи се лијепа дјевојка
Под прстеном код свој' миле мајке,
К њој долазе два дјевера млада
И доносе два прстена златна:
Наша снашо, оћеш умријети?
— Ја умрла, ја остала жива
Ја се ваша снаша назват нећу,
Јер је ваша потворила мајка
Да сам вашег овчарала Марка
А тако ми данашњега данка,
Нисам вашег ни видјела Марка,
Него синоћ на води лађаној
Он ми баца зелену јабуку
Пола гњила пола увенула,
Ја му бацам везену мараму,
Што но везла девет годин' дана,
Потрошила девет фиорина,
И сувише три дуката злата
И мајчину везену мараму
И бабина коња оседлата
И братову везену доламу
И сестрино злато испод врата!

— —

21.

Пошетала Роса — робињица,
Све по башчи, зеленој ружици,
У руци јој игла од бињела,
Њој долази тица ластавица:
Добро јутро Роса робињица!
— Да' Бог добро тица ластавица
Јеси л' била код земље Инђије?
Јеси л' чула, ја ниси л' видила?

Јесу л' ми се браћа поженила?
Јесу л' ми се секе поудале?
Је ли моја у животу мајка?

22.

Али грми, ал се земља тресе?
Ал удара море о брегове?
Нити грми нит' се земља тресе,
Нит удара море о брегове,
Већ пуцају кићени сватови,
Свати оде а дјевојку воде,
Када били у гору зелену
А бесједи лијепа дјевојка:
С бором вами куме и дјевере!
Срамота је у вас и гледати
А камо ли с вами бесједити,
Чувајте се Плетикосе Павла,
Просио ме три године дана,
Отац даје а мати не даје
Са тога је ошо у хајдуке,
За њим има до тријест ајдука,
Све момака млађаних јунака,
Који нема ни оца ни мајке
Који нема превијерне љубе
Кој' не жали изгубити главе.
Њој бесједи куме и дјевере:
Душо моја лијепа дјевојко!
Шта ће шуша учинити вуку?
Шта ли нами тридесет ајдука?
Тридест ајдук' а шесет сватова
По два свата на једног ајдука
Још каквије имаде јунака,
Да се ведро небо проломило
На сабље би њега дочекали

Да б' се црна земља провалила
Турцима би земљу зачепили.
То је јунак Божју преступио
И јест јунак Бога увредио
Ударише на бусију клету,
Иж ње пуче тридесет пушака,
Мртви паде тридесет сватова
Јопе пуче тридесет пушака
Мртви паде тридесет сватова,
Сама оста на коњу дјевојка
А њој трче Плетикоса Павле,
Руке криле у лишце се љубе,
Па је води у своју дружину
Па је дава сестрићу Милићу:
О мој брате сестрићу Милићу!
Узми ујку за бијелу руку
Па је води врју * на планину
То узимље сестрићу Милићу,
Узе ујку за десницу руку,
Одведе је врју на планину,
Саставше се млађани ајдуци,
Туте ** пију рујенику вино,
Ал дјевојка удна невесела,
Па је пита Плетикоса Павле:
Душо моја лијепа дјевојко!
Што си мени удна невесела?
Ал ти није вољан ђувегија?
Ал ти нису по ћуди сватови?
— А јест мени вољан ђувегија
Јесу мени по ћуди сватови,
Ал' с' остали свилени дарови
Чим ћу јадна свате даровати?
Чим ћу своје лице отворити?
Ал бесједи Плетикоса Павле!

* Врх. ** Ту.

С бором теби сестрићу Милићу!
Узми ујку за десницу руку
Па је води друму јуначкоме,
Нек' покупи свилене дарове,
Нек' дарује кићене сватове.
У млађега поговора нема,
Узе ујку за десницу руку,
Одведе је друму јуначкоме,
Да покупи свилене дарове
Да Дарује кићене сватове
Он' не купи свилених дарова
Већ завраћа гаће до кољена,
Гази крвцу даље од кољена,
Па налази кума и дјевера:
Ај с богом ти куме и дјевере!
Што се јесте на ме наљутили?
Не одите мене не водите!
Не водите, гдје сте наумили.
Мртва уста ништа не говоре.
Умива их леденом водицом
Утире их зеленом доламом,
Причешћује црљенијем вином,
А залаже крувом бијелијем,
Па преврће рањене јунаке
Да ми нађе ђувегију свога,
Када нађе ђувегију свога,
Из крви је њега избавила,
Ладном водом њега умивала,
Утире га зеленом доламом,
Црљенијем причешћује вином,
Задолаже крувом бијелијем,
Па је њему млада бесједила:
Ђувегија, очи обедвије!
Што се јеси на ме наљутио?
Што не водиш лијепу дјевојку?

Што не водиш пребијелој кули?
Што не водиш, па се милуј ш њоме.
Мртва уста ништа не говоре.
Ту је она сузе оборила
И његове ноже налазила,
Па се јесте слатко ударила
Како ми се слатко ударила
На ножу је срце извадила
Мртва пала крај драгога свога
А кад виђе сестрићу Милићу,
Да дјевојка укабули* глави
Он се врати натраг уз натражје,
На Чатрњу воду ударио,
Кад Чатрња мутна и крвава
Кад ли носи два рањена друга
Избави их сестрићу Милићу
Па ми пита рањенога друга:
Шта је било ако бога знадеш?
— Не питај ме сестрићу Милићу
Диже с' панца од града Панцура,
За њим ти је тридесет стражара,
Од њих пуче тридесет пушака,
Мртви паде тридесет ајдука,
Тако рече, грешну пусти душу!**

23.

Ајој мени до Бога!
Испаде ми подлога
Одоше ми говеда,
Преко брда голема,
За њим' нема никога,
Нег' Никола и Обад

* Кидисала. ** Сви погинули па и Плетикоса.

А и сеја Љељана,
Носи виту невена,
Да покити говеда,
Да покити по рогу,
Да покити по ногу,
Нека прије полегу!

24.

Зелени се зелен бор
Господину пред двором,
Чувала га дјевојка,
Л'јепа танка висока.
Њој долази стари отац:
Дај ми ћери јабуке
— Боме не дам ни једне,
Нисам за те гојила,
Ни од вјетра бранила,
Ни од сунца ранила.
Њој долази стара мајка:
Дај ми ћери јабуке!
— Боме не дам ни једне,
Нисам за те гојила
Ни од вјетра бранила
Ни од сунца ранила,
Њој долази млађи братац:
Дај ми сејо јабуке!
— Боме не дан ни једне
Нисам за те гојила
Ни од вјетра бранила.
Ни од сунца ранила.
Њој долази мили драги:
Дај ми драга јабуке!
— На ти драги јабуке!

Јесам за те гојила
И од вјетра бранила
И од сунца рзнила.

25.

Југ прегоња по небу облаке
Догони их Ћиверову двору,
У Ћивера ћерца на удају,
Југ је проси Ћивер се поноси:
Ајд отален јуже мутиводе!
Све си ладне помутио воде,
До ли воде Ђурђева бунара,
Код њег' сједи Ђурђевица млада,
Шије Ђурђу танану кошуљу,
Златном жицом сребрном иглицом,
Више злата нег' бијела платна
Код ње сједе три сина нејака,
Играју се од злата јабуком,
А говори понајстариј' сине:
Мени моја понајволи мајка
Кад ја пођем шеницу орати,
Бога моли моја мила мајка
Да удари росана кишица,
Да ми роди за руком шеница.
А говори понајсредњи сине:
Мени моја понајволи мајка!
Бога моли мила моја мајка
Да огране сјајна мјесечина,
Да ја видим путе путовати.
А говори понајмлађи сине:
Мени моја понајволи мајка:
Кад ја пођем бијелим овцама
Бога моли моја мила мајка
Да огране жарано сунашце
Да огрије мене код оваца.

Синоћ касно киша ромињаше,
Дјевојчина мајка умираше.
Бога моли лијепа дјевојка:
Дај ми Боже да не умре мајка!
Нит' ћу пити рујанога вина,
Нит' ћу носит' зеленога в'јенца,
Нит' ћу љубит' млађана јунака.
Кад не прође ни недјеља дана
Бога моли лијепа дјевојка:
Дај ми Боже да ми умре мајка!
Нема лица без рујана винца,
Ни љепоте без зелена в'јенца.
Ни љубави без млада јунака!

26.*

Савјети материни својој кћери

НАРОДНА ПЈЕСМА.

Мајка Мару ситно плетијаше,
Плетући је лијепо свјетоваше:
О Марија ћери моја драга,
Мајка тебе на далеко даје,
Преко мора за банова сина,
По имену млађана Јована.
У Јована наопака мајка.
Кад ти дођеш у свог драгог дворе,
Не говори за годину дана,
Не говори док не родиш сина.
Луда Мара мудри савјет прими;
Кад је дошла у банове дворе

* Ustupljeno meni iz Zbirke Koste Novaka pareha i S. Baića direktora škole u Grahovu.

Не говори за годину дана,
Не говори док и сина роди.
Кад је она свог сина родила,
Долази јој стари свекар бабо,
Посипа је ситнијем бисером,
Лудо чедо драгијем каменом;
Мара шути ништа не говори,
Пред свекром се смјерно поклонила,
Љуби њега у скут и у руку.
Кад је свекар од ње одлазио.
Долази јој стара свекрвица,
Посипа је жутијем дукатим',
Лудо чедо ситнијем бисером,
Па је снаши својој говорила:
„Сретно теби њемакињо Маро".
Мара шути ништа не говори,
Пред њом се је смјерно поклонила,
Пак је љуби у скут и у руку.
Тад се врати стара свекрвица
И говори свом сину Јовану:
„О мој сине бановић Јоване
Дај да просим за тебе ђевојку,
Да ти просим говорљиву Јању,
Јер што ће ти њемакиња Мара".
Јово шути ништа не говори;
Али мајка Јову и не пита,
Већ му проси говорљиву Јању,
Без питања покупи сватове,
Пак одоше говорљивој Јањи.
Кад то виђе Бановић Стјепане,
Мили братац Бановић Јована.
Одмах иде племенитој Мари,
Пак је њојзи Стјепо говорио:
„Снахо Маро од злата јабуко,
Ми идемо довести ђевојку

За мог брата Бановић Јована
А на име говорљиву Јању —
Већ чујеш ме драга снахо моја
Кад ти видиш кићене сватове,
Ти с' обуци што гођ љепше можеш,
Пак изиђи пред бијеле дворе".
Тад одоше кићени сватови,
Поведоше говорљиву Јању.
Кад су свати близу двора били
Близу двора Бановић Јована
Угледа их њемакиња Мара;
Обуче се што гођ љепше може
Па изиђе пред бијеле дворе.
Кад су свати близу двора били,
Проговара говорљива Јања:
„Бора вами куме и ђевере
Шта се сјаји пред Јовиним двори
Ил' је алем или драги камен
Или сунце ил је мјесечина"?
Говорио Бановићу Стјепо:
„О бора ти говорљива Јањо
Нит је алем нит је драги камен
Нит је сунце а ни мјесечина
Већ невјеста њемакиња Мара".
Кад су били пред Јовине дворе
Говорила говорљива Јања:
„Божја помоћ њемакиња Маро"
Одговара њемакиња Мара:
„Божја да си говорљива Јањо!"
Кад то чуле злато - Јове слуге
Они иду на муштулук Јови:
„Дај муштулук господару Јово
Проговори њемакиња Мара"
Кад то виђе Бановићу Стјепо,
Узе снаху за бијелу руку

Одведе је на бијелу кулу
Па говори свом брату Јовану:
„О мој брате Бановић Јоване
Проговори њемакиња Мара“.
Њем говори Бановић Јоване:
„Одмах врат'те говорљиву Јању
Вратите је материну двору
Нека сједи гдје је и сједила“.

ПРИБЕЛЕЖИЛИ:
К. Новак. и С. М. Бабић.

27.

Опрема се прежарено сунце,
Опрема се на пут путовати,
Седла коња Светитељ Илија,
Свети Ђурађ узду приватио,
А говори остарила мајка:
Немој ми се врло уморити!
Преодећи небеске вишине!
— Нећу* ти се врло уморити,
Јер ја имам добре пријатеље,
Пријатеље Бога истинога,
Кад ја будем небу на сред подне
Онда сједнем, мало отпочинем,
А ти с Богом остарица мајко!
Не буди ме ко с буде јунаци,
Већ ме буди пером по образу:
Устај сунце твоје путовати!
Па ти огриј воке и тежаке,
Па ти огриј коња и јунака
А највише нејаке сироте!

---

* Сунце.

28.

Колика је Јањина планина,
Не море је орле преорлити,
Не море је ждрале преждралити,
Прејездише кићени сватови,
Ја с' Боланком лијепом дјевојком,
Када били на сред горе чарне,
Реч изрече лијепа дјевојка,
Реч изрече а душу испушти,
Од сватова нико не бугари,
Сам' бугари Јован ђувеглија,
Ајој моја лијепа дјевојко!
Нит' грљена нити обљубљена,
Ни вјенчана нит молитве дата*!

*) Не очитав поп молитву на самрти.

СТОЈАН ЧАВДАР

ВОЈВОДА ЗАПЛАЊСКИ.

Име овог славног и великог јунака, и ако до сад није нигде забележено, оно се са хвалом и славом проноси не само по *Заилању*, него на далеко по свима крајевима ослобођене Србије.

Родио се од сиромашних родитеља у селу *Великом Крчимиру* (окр. топлички ср. нишки) баш под самом *Сувом планином*. Родио се у оном добу када је био највећма од потребе својој потлаченој браћи. И ако је по његовом кршном Заплању ретко смео да захрже бесни турски хат, носећи на својим плећима још бешњег свог господара, — ипак је он знао и осећао какве муке и невоље притискују српски народ. *Ђеле-кула,* поред које је он стотинама пута минуо, немо му је причала грдне патње и зулуме које трпи Србин. Она му је још више челичила витешки дух, и будила у њему свету и заветну мисао: да се Срби дижу на оружје. Но и саме политичке прилике, у којима се тада налазила Турска држара, о којима ћу ја укратко неку рећи

опомињале су овога витеза да: *дође земан ваља војевати*. И доиста он прегне свом силом, да отргне свој крај, од туђинског господарства.

Од почетка овога века, Турска држава почне да се распада на ситније своје делове, које мало по мало отрзаше *петвековни* робови испод страховитог „мача пророковог“, стварајући за себе нове државе.

Прва се отресе турског господарства Србија, па одмах по примеру њеном скочише Грци и Румуни, те помоћу оружја а и заузимањем Европских велесила, извојеваше за себе државну самосталност. И поред овога, и иначе труле стубове Турске царевине, највише затресоше самовољни и бесни *јаничари;* који се сваког часа бунише противу Султана и по својој вољи збацираху их, а мач пророков опасиваху ономе, који им највише даваше блага. Султан *Селим III,* увиђао је грдне и штетне посљедице које ће усљед овог јаничарског беснила, постићи његову државу: за то науми да их се отресе уводећи нове *реформе* у својој земљи, по европском начину. Но кад се јаничари због тога побуне, а *улема* га *анатемише,* он мораде предати владу једноме своме рођаку, који га баци у тамницу па га доцније и погуби, кад од њега оружаном силом захтеваше паша Рушчучки, *Мустафа Барјактар* највећи поборник Селимових реформа, — да се уклони с престола и уступи га поново Селиму. Али овај султан плати главом за смрт Селимову од истог паше, а мач пророков опаса о своја јуначка бедра чувени реформатор *Махмуд II,* који по што најпре саби улеми рогове у главу тиме што узе за *Шеих-ул-ислама* свога човека који у свему благосиљаше његов рад, — он онда позове аничаре да се покоре његовим реформама. Но, они

се због тога побуне. Али одважни Мехмед позове под „Пророкову заставу“ све правоверне, те се састави голема војска која под његовим предвођењем груне на побуњенике, те их са свим сломи. Остатак што му се предаде, пошље Махмуд џелатима под нож. И тако нестаје са свим јаничара 1826. год. Десна рука у извођењу Мехмедових реформа, био је испочетка његов вазал, Мисирски паша, силни *Мехмед Алија*. Но доцније овај паша хотећи се са свим отрести султанског господарства, потпиривао је незадовољство међу појединим пашама на Балкану, противу увођења нових султанских реформа у војсци. И тако букне устанак у Босни под чувеним *Хусеином капетаном*, а око Скадра под *Шкодра-пашом Бушатлијом*, за кога се вели, да је пореклом од српске властеоске крви *Мрњавчевића*. Но оба ова устанка буду угушени, а тиме и Мехмедове реформе доцније уведене. У сред овог врења, које је трајало у целој турској царевини, плане од једном *устанак* у Заплању и око *Власотинаца* (1841 год.). Душа заплањских устаника били су *Стојан Чавдар* и *Никола Срндак* из *Душника*, који су стајали у вези и договору са кнезом *Милојем* из *Каменице*, чувеним у то време поборником за ослобођење свога краја. Кнез Милоје набави нешто оружја и муниције из Србије, — за које веле да је послала кнегиња Љубица — и преда Чавдару те он у неколико наоружа Заплањце и позове их на устанак. На позив његов скоче сви листом на оружје и тако се покупи голема војска устаничка, од које тек ако је била половина лошијим оружјем наоружана, а друга половина *тојагама*. Тада Чавдар раздели сву војску на двоје. Један део крене се под Срндаком на Ниш, где су се имали састати у *Еминовој Кутини* са устаницима које је предводио кнез Милоје, па да одатле

удружени нападну на Ниш. Другу половину одведе Чавдар на лесковачки друм те га опседне и заузме висове код *Корвин-града,* како би спречио пролазак Турцима из Лесковца, ако би ови пошли Нишу у помоћ. Но Срндак не затече кнеза Милоја у Еминовој Кутини, а Турци чувши шта се догађа у Заплању, пошљу пред Срндака једног свог изасланика — сердара, који их запита: „Шта хоћете рајо те се буните? Ако вам је велики порез, смањићемо вам. Ако вам је тежак кулук, олакшаћемо вам. Не дижите на цара руку, тако вам је и Бег Милош поручио". Но Срндак му одговори, да поздрави Турке, како више нема за њих у Заплању *ни баница* ни *кокошака.* Изасланик се тада врати и о свему извести Турке који изјутра рано груну с војском на Срндака. Срби су се очајнички борили, али како нису имали ни довољно оружја а и бројно мањи морадну одступити, — управо даду се у бегство, оставивши приличан број рањених и мртвих на бојном пољу. Чувши Чавдар за овај пораз на Кутини и да су Турци продрли дубоко у Заплање те му зашли за леђа, он се врати са својом војском натраг која се још у путу разбегне. Ваља признати да су Турци овом приликом поступили са Србима доста човечно. Они затраже те се устаници, код села Душника, провуку испод укрштених турских сабаља па их отпусте кућама.

Али устаници Власотиначки прођу много горе. Пошто је угушено Заплање, Турци из Лесковца груну свом силом на Власотинце, растерају и потуку многе устанике, а башибозучке — арнаутске чете, пошто најпре са свим опљачкају Власотинце, предаду га огњу те са свим изгори.

Чавдар и остале вође спасу се бегством у Ср-у и оду у Београд. Но по тражењу турске владе,

Вучић их стави у затвор, у коме су неко време тамновали. Чувши да ће бити предати турском паши који тада становаше у зидинама Београдског града, — прокопају апсу и једне ноћи сви побегну (80 њих) преко Дунава у Аустрију. Оне ноћи кад су утекли из затвора, дођу они испод града на Дунав и ту нађу неке дерегље и чамце, а лађари беху поспали сем једног који држаше велики чибук у руци и дремаше. Они се полако прикраду њему и одмах му поднесу нож под гушу претећи му да ће га заклати само ако се јави, па га онда вежу, а за тим поседају неки у чамце неки у дерегље и отисну се низ Дунаво. Но кад су прилично измакли, онај везани лађар стане викати те се и остали пробуде и почну их гађати из пушака и они и турска стража, те неке од њих ране, али се они сретно превезу где их Аустриске власти лепо приме, отпустивши их да иду куд је коме воља. (Овако је доцније сам Чавдар причао својим савременицима који су ми и дали грађу о свему).

Неки остану у Аустрији а Чавдар с неколико њих, отисне се низ Дунав и оде право у Цариград. Кад је Чавдар пребегао у Србију, Турци му протерају целу породицу у „сургун“ у *Ловче* — у Бугарској — а са њим још неколико породица виђенијих Срба из оног доба.

Дошавши у Цариград, Чавдар се стави под заштиту руског конзула који му изради те буде пуштен пред *великог везира* где га веома лепо приме. На питање везирово, Чавдар одговори: како се народ не буни противу цара, но противу његових чиновника и осталих глобадија, који чине свакојака насиља по народу. Тада му везир обећа, да ће казнити све оне који у народу чине зулуме, па му да „тескеру“ да слободно може ићи својој кући и

сити оружје. Но пре тога, велики везир изведе Чавдара и пред самог Султана, коме се јако допадне појава и држање овога, јер беше необично леп и стасит. Султан га прими врло љубазно, обећавши да ће помоћи своме народу колико год може. Том му приликом поклони цар доста новаца и веома лепог хата из своје коњушнице, кога Чавдар свечано дојаха у своје село В. Крчимир.

Мучили смо се у Ловчи те смо зарађивали комад хлеба да се исхранимо — вели баба Јаглика кћи Чавдарева. — Али и нас једно јутро огреје сунце. Дође сам паша и још много Турака у нашу кућу где смо становали. Пошто се сви искуписмо он нам рече; да се спремимо за пут да идемо својој кући где нас отац чека. Тада нам порезаше нове хаљине и свима дадоше, па нас на колима испратише све под стражом до В. Крчимира, где затечемо оца.

Од тог доба Чавдар је слободно и мирно седео у своме селу радећи тежачке послове. Турци су га потајно мрзели, али му ништа нису смели чинити, јер га сматраху за царева „доста“ и пријатеља па су се чешће и клонили од њега.

1861. године, један бег у једном селу близу Власотинца силује једну девојчицу. Отац осрамоћене девојке потужи се својим сељанима, и они скоче на тог и иначе поквареног бега који једва испред праведне народне освете жив утече, оставивши све што је имао те сељани разграбе. По примеру њиовом, побуне се још нека села противу својих господара и протерају их, па онда пошљу жалбу Султану у којој тражаху да се стане на пут насиљу господарском, и да им се отргну господарлуци из руку. Турске пак власти, подмићене

од протераних господара јаве у Цариград, да се раја буни.

На „високој порти“ буде решено да иде главом сам *Садразам* — велики везир — да умири рају. И тако се Садразам с војском упути из Цариграда преко турске царевине коју као страховити олуј пројури и:

Ђе дође донесе грозницу.
Сузе саме скачу на очима.
И захучи земља од кукања,

па се онда заустави у Нишу. Пошто испита ствар како је било између раје и господара, он нареди да се она силована девојка лекарски прегледа. Но Турци изведу пред њега са свим другу девојку, коју лекар прегледа и нађе да је здрава, те тако буде раја окривљена као да се хтела бунити противу цара.

Одмах по доласку своме Садразам позове к себи Чавдара и понуди га за *Обор-кнеза* у Заплању. Али се овај нехтеде примити те почасти, изговарајући се да је ослабио и остарио, — те се врати натраг својој кући.

У то време беше Садразаму поднесен списак свију главнијих људи из Нишког пашалука, за које се мислило да су покренули питање о укинућу „господарлука“. Но у томе списку били су побележени сви они, који су били на сметњи, било Грчкој било Бугарској пропаганди, било насилним тежњама турских господара, — и ако нису имали никаквог учешћа у покренутом питању. Но агитаторима и једне и друге пропаганде, била је згодна прилика да своје противнике опадну код Садразама као бунтовнике, и да их се тако са свим курталишу како им не би сметали у будућем њиовом раду на претапању српског живља у Бугаре и Грке.

Сувременици ове крваве игре, која је те године одиграта у „гордоме граду“ Нишу, доста криве тадањег владику — Грка — (чије име нећу за сад овде помињати јер је још по несрећи жив, недостојног наследника *владике мученика Мелентија,* који је борећи се за „крст часни“ и слободу свог угњетеног народа обешен 1820 год. — и с правом му пребацују што се онако нехришћански понашао у тим ужасним тренутцима, који снађоше његову „паству“. Он, као „царски већил“, могао је а и требао је да се заузме за своју паству, која се неправедно гони и сатире само за то, да се угоди ћсифу и самовољи неколицине турских готована и глобаџија, или да се утре пут пропаганди две *антисриске* странке, које су тада у Нишу постојале. Но „смирени саслужитељ Божијег престола“, без икаквог зазора и протеста благосиљао је Садразамове пресуде, кад је требало кога свештеника или мирјанина обесити. Ни чим није дао знака свога нерасположења и негодовања, противу неправедних и тиранских поступака ондашњих турских силника и Бугарских осветника, који су помоћу Садразамове силе и власти вршили освету над невиним српским свештеницима и осталим виђенијим Србима. Седам свештеника обешено је тада пред очима свога владике, који је сваком — ваљда ради очинске утехе при последњем часу — под вешалима ножицама стригао браду и косу с главе, а погледима својим пратио, како се на вешала пењу ови мученици за веру и слободу свога измученог и напаћеног народа. Но поред тога, овај је владика, покупио у својој дијецези све српске писмене споменике, и однео их собом, те је тиме учинио грдне штете Српству.

Турски сејмени били су се размилили на све стране по Нишком пашалуку, хватајући једног по једног угледнијег Србина, које су махом везиване и оковане доводили Садразаму у Ниш, где их је очекивала и напред спремљена ужасна пресуда на — *вешала.* Страшније и ужасније дане Ниш није запамтио. Са освитком сваког дана, освитале су и нове жртве. *„Тавна чаршија“*, била је искићена обешеним лешевима јадних Срба. Ко год је доведен у Ниш, није се враћао више кући својој, но или је обешен, или послат у „сурґун“. Број обешених био је тако велики, да су сахрањивати на нарочито место, које се после прозва „гробље обешених“. Страх и ужас беше овладао свуда такав, да се одавна није запамтио. Нико није био сигуран ни за један тренутак са својим животом, бојећи се да га сејмени не отерају Садразаму у Ниш.

О доласку Садразамовом дознао је одмах и мој отац Чавдар — прича баба Јаглика. — Ја сам била тада удата. Муж ми беше отишао у планину к стоци, а у кући нисмо више никог имали, до нас двоје, и ја одем оцу да преноћим. У вече смо сви вечерали заједно. Ми млађи легнемо, а он оста седећи на столчици поред ватре. Имало је три сахата у ноћ кад пси залајаше страшно. Мој отац дочепа пушку по средини, изађе у авлију, привикну на псе који одмах заћуташе.

Јеси ли жив брате Стојане? чух где га неко запита крупним гласом.

Жив сам, — рече он, и пољубише се. Обојица уђоше у кућу и седоше поред ватре. Онај човек сијаше се сав у срми, а беше наоружан до зуба. То беше друг мога оца из првог устанка који је подједнако са њим страдао.

По имену зваше се *Стојан Качар од Рајино поље*. Стојан је дуго нешто причао. Мој отац само је дубоко уздисао, а кад му напомену да се по Нишу веша готово све изреда, он јецаше од плача као мало дете. При растанку рече му мој отац: Стојане, сутра изјутра да се састанемо код моје воденице на реци *Љуберажди*, ту да се о свему договоримо па да прегнемо на једну страну, па куд пукло да пукло. Овако се више не може живети. Али тако не би.

Изјутра тек што беше ограну сунце кроз маглу, која се спушташе одозго са Суве планине, бахну изненада једно одељење коњице у нашу авлију у којој застаде мога оца.

„Предај се војвода Стојан“! привикаше сејмени с окренутим пушкама у њега. Приђите слободно, за што да вам се предајем, ја никуд и не бегам — одговори им он. Тада они приђоше и пошто га опипаше да нема оружја код себе, посадише га одмах на једног коња испод кога му ноге спуташе букаглијама, и у трку одјурише к Нишу. А Стојан Качар, борећи се са сејменима, погибе одмах другог дана на самом врху Суве планине.

Чим стигну у Ниш, одмах га изведу пред Садразама који га упита „за шта се буне“. Чавдар му одговори: Да се народ не буни, но не може више да подноси господарске зулуме.

Први пут Садразам га осуди на „вешала“. Но после се покаје, или се уплаши да тиме не потпали поново устанак, — па га пошље у „сургун“ с осталима. Но, по причању, буде удављен Чавдар на путу између Једрена и Цариграда. А ми опет причају да је одведен у Азију, и тамо

затворен у неку кулу. Но вероватније ће бити оно прво.

Од порода живе су му и данас три кћери и много унука од сина му Анђелка, кога су Турци после много мучили и кињили, те само дочекавши ослобођење Заплања, — умре, пошто буде изабрат за председника у својој општини.

Народ је у разним „легендама“ обесмртио име овог свог јунака и витешка дела његова. Сваки Заплањац с поносом прича како га пушка није могла убити, но је истресао куршуме из недара као пшенична зрна. Садразам се уплашио од њега кад га је први пут видео.

На захтев неких Турака, осуди га Садразам да се „посече“ — погуби.

Недељу дана — прича народ — ковата је нарочита сабља, која је 10 ока била тешка. Али опет нико се није смео усудити, да њоме скине главу с рамена овоме Диву, јер се свак осећаше нејак и слаб и вероваше да га никаква сабља не може посећи. Народ још верује да је Чавдар жив, управо замишља да не може никад ни умрети. Да је затворен у неку „гвоздену кулу“, која је 40 конака далеко преко мора, и ту га и дању и ноћу чува по један „табор“ турских низама. Пре две године беше се пронео глас по Заплању, да се Чавдар избавио ропства, и да ће кроз који дан доћи у Заплање. Овоме се свако живи обрадова. Но једни се брзо уверише да то није истина, а други и дан дањи очекују његов повратак.

Стојан Чавдар био је високог и крупног раста. Црномањаст, и у опште врло леп и стаси

човек, дугих бркова, крупног и громког гласа. Био је тежак на кантару 100 ока. Нарави необично благе, али у часу пдане у љутину и гњев; но брзо се стишавао и праштао радо увреде. Веома је мало говорио, и то увек мудро и одмерено.

Освитком XIX века, почела је свитати и слобода српском народу, која је непуних пет векова била угушена и спутана ропским ланцима. XIV-ти век, који сахрани у једанпут на Косову цвет српских витезова, кан'да је оставио у аманет овоме веку, да Србима одгаји и дарује нове јунаке и витезове, који ће пропалу српску државу васкрснути, понова обновити и вратити јој некадању славу и величину.

И доиста, као по неком утврђеном плану, готово у свима српским покрајинама јављају се у једно исто време народни устанци, под предвођењем главнијих својих јунака са једним истоветним задатком: *ослобођење и уједињење раскомаданог Сриства*. На овом светом, за сваког Србина, задатку радио је и борио се и овај племенити Србин, искрен родољуб и велики јунак *Стојан Чавдар*. Душманска рука угасила је његов живот раније, и није дочекао да види своје јуначне Заплањце уједињене са храбрим Шумадинцима. Али је радом својим припомогао и ускорио њихово уједињење.

Стојан Чавдар обесмртио се борећи се за ободу свога народа. Име његово помињаће се

чаје. После ручка (у селу ручају око 9 часова пре подне) сакупе се све девојке, које ће певати, код које другарице и ту држе пробу певања, а затим поделе улоге, шта ће која бити. При том свака девојка тражи себи другарицу, с којом се најбоље у певању слаже, те њих две сва три дана заједно певају. — Затим се разиђу.

После подне, обично око 1 сата, долазе момци и девојке на игру. Одиграју се неколико кола, а по том се девојке, које ће певати, издвоје и тада почиње

1. „Скупљање“

Кад је свака девојка нашла своју другарицу, онда начине круг и две најстарије девојке, машући марамама (џепним), отпочињу певати:

„Гранумо, манумо,
„Све девојке сабрамо;
„Павловица не дође,
„Да л' ју Павле не даде,
„Да л' кошуљу немаде? —
„Њој ми Павле не брани,
„Но кошуљу немаде.

То исто понављају и сваке друге две; а кад све сврше, пуштају се и иду у коло.

2. „Просидба“

Другог дана, пошто се сакупе и неколико кола одиграју, издвоје се шест најстаријих девојака. Две од њих стану на супрот другим двема у растојању 8—10 корака, а око њих се остале девојке и момци сакупе, али који никаквог удела немају, већ су про-

сти посматрачи. Она група, у којој се најстарија девојка налази, зове се „војводина група“; сама пак најстарија девојка „војвода“ а њена другарица „јасанџија“. Друга група супротна првој зове се „девојачка“. Од оних двеју девојака, које не припадају ни једној групи, једна носи барјак и зове се „барјактар“, а друга, која са њом иде, „пратилац“.

Кад је све уређено, „барјактар с пратиоцем“ прилази „војводиној групи“, „војвода“ им шане неколико речи, и они се одмах крећу „девојачкој групи“, певајући:

„Прати нас наш војвода
И војводин јасанџија,
Да ни дате лепу Јасну
И уз Јасну кондир вина.
Урумен, медовино, Леро!“ —

И у том дођу до „девојачке групе“. Ова их дочекује са:

„Ите, ите два улака,
Два улака, два јунака,
Не дамо ви лепу Јасну
Ни уз Јасну кондир вина.
Урумен, медовино, Леро!“ —

„Барјактар“ и пратилац понова се враћају ка „војводиној групи“ певајући уз пут:

„Не радуј се наш војводо,
Ни војводин јасанџијо!
Не дадоше лепу Јасну
Ни уз Јасну кондир вина.
Урумен, медовино, Леро!“ —

Но „војводина“ их група опет шаље са:

Ите, ите два улака,
Два улака, два јунака,
Опет траж'те лепу Јасну
И уз Јасну кондир вина Леро!“ —

Они се и по други пут враћају, певајући као и први пут, т. ј.:

„Прати нас наш војвода
И војводин јасанција,
— — — — — — и т. д.

Онда им „девојачка“ група одговара:

„Ајте, ајте два улака,
Два улака, два јунака,
Да ви дамо лепу Јасну
И уз Јасну кондир вина, Леро!“ —

Па им затим даду једну девојку од оних, које су посматраде. Ови се сада враћају с младом весели и певају:

„Радуј ни се наш војводо
И војводин јасанцијо;
Дадоше ни лепу Јасну
И уз часну кондир вина.
Урумен, медовино, Леро!“ —

Девојку предаду војводи и на томе се ствар сврши. Младеж се разилази да игра.

3. „Провлачење“

После једног сата играња, издвоје се опет девојке — певачице; поређају се у два реда — в

војници — али тако, да растојање врсте од врсте буде 2—3 корака. Свака девојка из десне врсте састави руку са руком другаричином из леве врсте, држећи обе у састављеним рукама мараме. По том се оне две девојке, које су најзадње остајале, провлаче испод састављених руку осталих и у том провлачењу певају:

„Вишњичица род родила,
Роде мој, роде мој! [1])
Од рода се саломила.
Ко ће вишњи пудар бити? —
Пудар јој је младо момче,
Младо момче и девојче,
Срамше момче не девојче,
Испод стида говораше:
Дај девојче бело лице,
Дај девојче црне очи!“ [2])

Кад изађу на крај, стану као и остале са састављеним рукама напред. Тим истим редом иду и певају и оне две, које су по одласку првих крајње остале, па изишавши на крај стану испред оних, које су дотле прве биле. Тако се исто провлаче и остале, док се напослетку и оне, које су прве биле, не провуку; тада је свршено.

4. Павун

После „провлачења“ долази — настаје „Павун“. И овде све девојке — певачице, као и код „Скупљања“ стану у круг. Једна од девојака стоји

1). Припев, који се у сваком стиху додаје.

2). Ова се песма налази штампана и у Вуковим делима, али бележим због радње, која се приликом певања врши.

у средини круга покривена по глави гуњчетом, а у рукама држи мараме, којима непрестано маше, и та се зове „Павун“. Две најстарије девојке, помичући се за време певања у десно, певају:

„Павун пасе, трава расте;
Павун мој, павун мој![1])
Павун трепти, да полети.
Љуби павун' коју оћеш:
Или мене ил' до мене
Или моју другарицу“.[2])

Затим исту песму отпевају и сваке друге две. Догод певање траје, „Павун се непрестано окреће у кругу то на једну, то на другу страну, рогушећи се; а кад се песма сврши, „Павун пољуби коју хоће девојку, и она постаје „Павуница“. Тим је „Павун“ завршен; и девојке одлазе да играју.

5. „Јежа“

Певачице образују круг; једна стоји у средини покривена каквом пољавом или гуњем, и зове се „јежа“. Прве две отпевају први стих, друге две други, треће трећи, и тако редом, док се цела песма не сврши.

Певају:

„Оће јежа да се жени,
ježo, ježo,
Оће јежа да се жени,
Ој ježo! } ПРИПЕВ.

1) Припев, који се сваком стиху додаје.

2) Ова се песма у Вука овако налази:
Паун пасе, трава расте.
Паун мој, паун мој! — Припев.
Пауна нам ноге боле,
Пауна нам глава боли,
Пауна нам леђа боле.

Где ћемо му слику наћи?
Слика му је удовица,
Удовица с девет деца,
Скроб да гради, да ју рани.
Чучни, јежо, те поплачи!“ —

Јежа се тада згрчи и плаче. — Девојке настављају:

„Оће јежа да се жени,
јежо јежо,
Оће јежа да се жени,
Ој јежо!

Где ћемо му слику наћи?
Слика му је девојчица
Од петнаест годиница.
Скочи, јежо, те поиграј!“ —

Скаче и игра. Даље певају:

„Љуби јежо коју оћеш:
Или мене ил до мене
Или моју другарицу.“ —

Он онда пољуби коју хоће; и која се зове „јежиница“. Девојке — певачице се разилазе по колу, да још коју одиграју, па да иду кућама, јер је већ сумрак.

6. „Рељ а“

Трећег дана Ускрса у вече, кад се и последње коло одигра, начини се коло од девојака. Једна се од њих направи баба а друга старац — „Рељ а“, и обоје уђу у коло. Баба узме преслицу и еде, а старац вртило, место пушке. Старац ре- ши баби: „ја ћу, бабо, у лов, а ти гледај, те

ми што пре испреди кошуљу (гаће, или ма шта друго)“, изађе из кола. Изишавши. обилази око кола да види, шта му баба ради. Затим се врати као тобож из лова и пита бабу: „Јеси ли бабо готова?“ Баба одговара: „Јесам, старче, јесам“; и тада му вајно узима концем обумеру. Старац поново излази из кола, а баба остане предуђи. Девојке пак отпочну певати:

„Неси кадар, Рељо,
Мому да обљубиш,
Но ју други љуби!“

На те речи, уђе једна од девојака, пољуби бабу. па нагне бегати. Старац, видећи то, нагне за њом, али немогавши је стићи, гађа је вртилом, но она побегне. Старац киван баби, што је допустила да је други пољуби, дође и почне је туђи. Баба га моли, да је не туче, извињујући се да она није оног момка звала, већ да је сам дошао; а да би га сасвим утишала, каже му, да му је сасвим ново одело скројила. Старац се на то не само утиша, него се и обрадује, па почне је чак и миловати; и на послетку њих двоје поведу коло, које је у исто време и последње.

После овог разилазе се сви кућама, да се окрепе за сутрашње напоре, који их очекују.

9—IV—1892 год.
Крушевац

Дан. Ђ. Катић
гимн. VIII. год

ГОВОР

Ј. МИОДРАГОВИЋА

УПРАВНИКА СВ. САВ. ВЕЧЕРЊЕ ШКОЛЕ

(Приликом прославе Св. Саве 1894. г. у Дому друштвеном)

Поштована господо,

У првој половини четрнаестога века беше духнула с Истока страшна олуја. То не беше обична олуја, од поремећаја равнотеже у атмосфери небеској, већ то беше олуја од узнемиренога духа људскога и земаљскога. И та олуја духну на Запад. На путу јој беше најпре Балканско Полуострво. На томе полуострву беше трула грчка и силна српска царевина. Тој олуји не беше тешко, да оно што је слабо поломи и да свом снагом продире даље. Цавевина српска беше већа но икада, и изгледаше, да ће она сву силину страховитога оркана заустави и постати наследница грчке царевине. Али кад се главни грм српске горе сруши, поче она нагло обарати и друге редом. И на част српских го̑рâ, на част снаге царевине српске, њој је тре-
о не мање од једнога пунога века те да поо-
ı све.

Олуја се ширила и даље у све провинције Балканскога Тропоља, и обарала редом. А најсилнија је била у правцу Запада. После Србије на путу јој је била Мађарска. Заузевши дотле и Тракију, и Бугарску, и Србију, и Влашку, и Маћедонију, и Тесалију, и Грчку, Трапезунт и целу Малу Азију, и Морију, и Крим, и Молдавију, и Персију, Арменију, Сирију, Палестину и Мисир, турској сили није требало ни педесет година па да покори целу Мађарску с Ердељем. Одавде је јурнула и даље, допрла је до Беча и претила је да поруши сву Јевропу, да уништи цивилизацију. И, ко зна, каква би она била данас: ко зна шта би било с цивилизацијом јевропском и народима и вером хришћанском, да ову страховиту олујину није јуначни краљ пољски Собјески зауставио!.. По Јевропи би се данас место хришћанских прекрасних храмова и високих фабричких димњака издизала мунарета и са њих би се славио Алах, исто онако, као у граду великога цара Хришћанина Константина у Цариграду, са величанствене Аја-Софије. Олуја се овде сломила и изгубила свој правац. Ударајући и у лево и у десно, на све стране, она је слабила и на послетку ударила натраг. И оној истој сили, којој је за рушење и продирање од Саве и Дунава па до Беча требало више од две стотине година, требало је сада од Беча до Београда, Смедерева и Пожаревца само три године!

Страшна је и чудна 1683 година за турску државу! У почетку њеном беше она на највишем ступњу силе, славе и величине своје. А на крају њеном стајаше као порушена. Од то доба свака срећа окренула јој је леђа. Војска турска се и данас храбро бори, али Турска пропада у миру и трпи непрестано губитак за губитком

Још читав век трајале су борбе по Мађарској, док се она није са свим очистила од њих. Било је тренутака, кад их је аустријска и мађарска војска терала до Софије и до на Косово. Али то је било без успеха, или је он био веома мало трајан.

У почетку овога века граница њинога царства беше Сава и Дунав. Само су на доњем Дунаву имали с леве стране две велике кнежевине, Влашку и Молдавију. Од то доба почињу да се буне и устају да се ослободе и народи с ове стране Саве и Дунава. Тако, 1804 а за тим 1815 устају Срби у Шумадији, Мачви и Крајини, а 1821 Грци и у истини се ослобођавају, само остају да формално признају главно старешинство турско. А 1875 године знаменита „пушка невесињска“ огласи, да је време, да се и две дичне провинције српске: Босна и Херцеговина ослободе од силе турске. Последак ове буне бй, да се обе кнежевине српске упустише у неравну борбу с турском царевином, а последак опет овога, да и моћна Русија ступи у рат с Турском. Последак пак овога заједничкога рата бй: да Црна Гора доби проширење, а Србија, влашка и Грчка и проширење и независност, и да се роди вазална кнежевина Бугарска с Источном Румелијом. Али се највећа неправда учини баш оним провинцијама српским, које су и покренуле овај устанак и биле повод рату. Босна и Херцеговина, место да се прогласе за самосталне, или барем за вазалне, или да се присаједине Србији и Црној Гори, оне берлинским уговором буду дане Аустрији, „да она у њима *уведе ред*“....

И тако су Турској у Јевропи остале фактички још само ове три провинције: Тракија, Македонија Старом Србијом и Албанија. Само један поглед карту Јевропе и Балканскога полуострва дово-

љан је, па да се види како се за последњих две стотине година сила турска у Јевропи страховито смањила.

Један професор једнога немачкога универзитета покупио је цифре о томе, како су Турци за ових двеста година назадовали у Јевропи и на Балканском полуострву, и по томе рачуну, по сразмери у којој су до сад опадали, излази, да за педесет а највише сто година *Турака неће бити више у Јевропи.* Јевропска цивилизација њима не годи. Нити се она слаже с њима, ни они с њом. Олуја је ударила о силне бедеме, и одбија се натраг. Поља, брда, долине и планине, што их је опустела, остају *саме,* да на њима из истога корења ниче ново дрвеће, иста млада шума, *иста гора која је и пре била,* или да се на томе земљишту засеје и ниче нова шума, друга гора, друго дрвеће, које ће и род друкчији доносити . . . . .

Ако су, господо, бројеви ствари за веровање, онда настаје питање: *које* ће од овога двога бити? Да ли ће се на развалинама царства турскога дићи опет и остати да живе народи и државе, које су и пре биле; или ће преобладати друга вера, други народи и створити нове државе, које би имале више погодаба за живот?

Изгледа са свим природно, да се ту дигну народи и државе, које су и пре биле, и да је то много вероватније. Али има пуно знакова, по којима изгледа да тако не мора да буде. За толико векова корење се прилично посушило, закржљало и изметнуло. Или, барем, за толико стотина година клима се је прилично изменила, и питање је, може ли старо корење, старо биље поднети за нове прилике и ново доба? Може ли се оно с њима сложити и одржати се у животу?

Ово је питање и сувише важно, и решење његово није нам лако, јер се тиче наше коже, наше судбине, нашега опстанка или неопстанка. Тиче се најкрупнијега питања; *да ли ће нас Срба бити на свету или не?* Да ли ће деца наша, унучићи и праунучићи наши, певати лепе песме наше на овоме парчету земље што се зове српско, или ће остаци њини кукати на развалинама дома свога, куће — отаџбине своје, док на послетку и њих нестане?...

Турска за то и пропада, што не може да се сложи са захтевима новога времена, што не може да се прилагоди модерној култури, на кратко, што није способна за цивилизацију. Па да ли ће моћи да се сложе и прилагоде њој, да ли су способни да приме цивилизацију народи, који остају на Балканском полуострву иза Турака?

Нама би много угодније било, кад бисмо одговорили да могу, и да ће њино царство бити на Балкану по одласку Турака. Али, допустимо и противних мишљења. Исти онај научник,[1]) који је хватао цифре о опадању Турака у Јевропи, хватао је и друге, по којима излази, да колико се турска раса или народност губила и смањивала, у толико се германска раса или немачка народност у тим земљама множила. И кад би се узела иста сразмера и за ово, онда би изишло, да ће онога дана кад нестане Турака у Јевропи, на развалинама њиховога царства бити највише немачке народности, која би као најинтелигентнија била и „владајућа". И наша маленкост имала је срећу или несрећу да слуша и чује, кадâ је овај поштовани научник у патриотскоме одушевљењу узвикнуо: „. . . И тако, „одо, ми смемо поуздано тврдити, да ће се за

[1]) Проф. *Бирнбаум*, на универзитету у Липисци.

сто а наједаље за две стотине година на развалинама турске, османлијске царевине залепршати застава немачкога двоглавога орла“.....

Може нам бити само од користи, господо, ако вам из његовога предавања изнесем још нешто, те да видите чиме он још потврђује ове своје наводе. Данашњи век, вели, век је национализма и цивилизације. Народи се уједињују и стварају велике државе, те су способни и за велика дела. А мањи народи, особито необразованији, пропадају. На Балкану је, вели, пуно малих народића и сви су на ниском ступњу развитка. А таки народи не могу да увиде своје праве интересе и неумерени су у својим захтевима и претензијама, те се никад не могу сложити. За то их је увек лако и завадити. А старо римско начело „завади па владај“ и данас вреди у политици у пуној мери. Онда појединце ређа све народе и народиће словенске и несловенске, почевши од Чеха па до потомака старих Јелина, казује с каквим су особинама и претензијама, с каквим супротним интересима и дијаметрално различним жељама, па показује, да нити је могућно да један од њих стече надмоћи и превласти нада другима, нити је могућан какав споразум и савез. Већи народи у свако доба могу их освајати један по један и претапати у се, као што и чине.....

Господо! Кад би ово био само патриотски занос једнога друштвенога родољуба, ми бисмо једино жалили, што он није наш и што он у опште тако мало ради на нашем земљишту. Али кад цифре говоре, онда је то сасвим друга ствар. Цифре су страшна ствар. Оне су неумитне. Оне не казују жеље, но свршена дела. Оне казују да је *било* и да *бива* оно што ми и не бисмо желели да буде. За то се пред њима морамо поклонити.

У овоме ће бити узрок, што је наш највећи политичар самоук, велики основалац наше данашње слободне државице, рекао једном нашем државнику: „*Упамти добро!* . . *Муставино би и прође; он се, век и амин, неће вратити да суди у Србији* . . . *Али ме је страх од ових* . . . . *одовуда. Од њих је мене страх сто пута више него од Турака!* . . . .“ [1])

Чудно је, али ми је дубоко урезано у душу причање мога доброга родитеља, који је утувио турски земан у овој нашој земљици и који је Турцима бос вадао коње по снегу. Један пут, вели он, беху дошли нама неки Турци на конак, па по вечери један, понајстарији од њих, извади неку књигу и сгаде из ње казивати, како ће они изгубити царство, а ми га задобити; али, вели, *ни ваше неће бити дуга века,* него ће доћи нека *друга вера* у црне рубе, и она ће *отети и од вас и од нас*....

Све ово казује, да с Турцима не иде и сва наша брига о земљи својој и себи. Све ово казује, да ми можемо имати још већега непријатеља, но што су нам били Турци.

А све нас ово опет може поучити и упутити, којим путем да пођемо, шта да радимо и чега да се клонимо. Залуд је празно одрицање. Залуд проста мржња, која срце квари. Залуд самообмана. Овде нису доста ни патриотски уздаси, ни величанствене сузе које оплакују отаџбину. Овде ваља озбиљно стати и дубоко размислити, и мислити сваки дан: шта нам ваља да радимо, којим путем да пођемо, који је пут најспасоноснији, а шта је штетно, па чинити само оно, што иде на добро отаџбине и народа нашега.

1) *Кнез Милош у причама*, од М. Ђ. Милићевића, стр. 169.

На првом месту ово нам може казати, да ваља што више да се држимо као *једна компактна целина,* као једна јака задруга, која ће импоновати на страни слогом и снагом својом. За то ваља партијске страсти што више да се стишавају и разлике ублажују. За то сви ваља своје појединачне воље да жртвујемо целини и да их што више сливамо у једну, општу, којој ће бити циљ само општи интереси народни. Време је, да оно што смо пет стотина година клели један пут доиста прокунемо и отерамо од себе. Не помаже више само запомагати: „Ој проклета неслого!“...

На другом месту, ово нам може казати, да ваља да тражимо *што више пријатеља* око себе, у малих народа, и подаље, у народа великих. О, кад би сви народи шареног Балканскога Полуострва и његова домашаја чули и разумели и добро запамтили оне страшне речи: „Они су прости, необразовани; не виде своје интересе, и лако их је завадити, па један по један освајати“! Онда би много мање кавге било међу њима, и — међу нама самима.....

На трећем месту, господо, долази оно, што највише доликује данашњем дану и овоме месту. То је *просвета српска.* Ваља се оружати оним оружјем, којим непријатељ продире и осваја. Непријатељ данас највише продире културом. Он побеђује својим већим умом, својом умешношћу, својом промишљеношћу и рукама, својом вредноћом, својом предузимљивошћу, својим устаоштвом, својом постојаношћу, својим *радом.* А политика и оружје само крче пута овоме.

И нама ваља да у политици будемо мудри, у рату јуначни, а у време мира мирни, вредни, ред-

ни, промишљени, марљиви, усгаоци, истрајни, неуморни. Рад и вредноћа, и то рад промишљен, тачан, частан, пун солидности и умешности, одликује културна човска. И ако се привикнемо на такав рад, нама је осигурана будућност. Непријатељ овим побеђује; и ако ми стечемо то оружје, онда се нећемо дати ни у миру! Турци за то и пропадају, што нису кадри да постану културан народ. Човечанство иде непрестано у напредак. Оно се развија. Цивилизација се шири. Па, ко није кадар да је прими, он изостаје и пропада.

А сав напредак, сва култура и цивилизација шири се у главноме школом и књигом. За то, што више школа у једнога народа и што су оне боље, то се и овај напредак брже и више шири.

Остављајући бригу о овоме у самој Краљевини редовним позваним чиниоцима, Друштво Св. Саве узело је на се бригу, да нарочито буде у помоћи оним српским крајевима, где још нема никаких школа и никаке просвете. То су крајеви ван Краљевине. За то је његова вечерња школа и постала центар све омладине, која из свих српских крајева дође овамо, нуждевна, невољна, потребна помоћи и жељна знања и науке. А да су имовни извори друштвени обилатији, друштво би чинило и више. Свему нашему народу просвета је потребнија но и једноме другоме. Јер, докле се је у главноме српски народ борио с олујином азијском и заостајао је, дотле су се остали народи у Јеврони на Западу мирно просвећивали и напредовали, и за то су измакли у свима гранама живота народнога и државнога.

Господо,

Ко хоће да гледа појединo дрвеће, он иде у шуму; а ко хоће да види горе и планине, он се пење на највеће висине. Ко хоће да изучава људе, он мора да се дружи с њима; а ко хоће да позна народ, он мора да се попне у небеске висине и одатле да га посматра. И мени се учинило веома корисно, да бацимо овако општи поглед на народ наш, на прошлост и садашњост његову, са свим оним што га окружује и од чега зависи будућност његова.

Данас у васпитању обично заступају само два правца развитка човекова: интелектуални и морални. Морални обухвата и естетични с религиозним. Телесни развитак често се занемарује и оставља лекарима. Али, сем тога, што ми јаче истичемо потребу свих ових праваца у развитку народа нашега, него истичемо још један *нов,* понајважнији за одржање и опстанак наш, а то је као што смо видели технички или уметнички развитак; то је још *васпитање у раду.*

Цивилизација је почела на Истоку. Одатле је отишла на Запад, најпре међу романске народе. Од романских народа прешла је на народе германске и данас кулминира ту. Одатле је ред да пређе на словенске народе, и она данас већ то почиње да чини. Од словенских народа вратиће се опет на Исток, у свој завичај, да ту отпочине, оставивши свуда трагове свога благодетнога утицаја на народе, кроз које је прошла.

За то се надајмо добру. Парадимо мудро на општој кући, па ће и будућност бити наша и ми њени. Ко ради и Бог му помаже. Боље је умети, него имати.

Живели сви они, који посредно или непосредно раде на овоме, те да се народ наш просвети, одржи и уздигне на ону висину на којој данас стоје други образовани народи!

Живео сав народ српски, где га год има, и Бог свевишњи нека дâ, да се скоро види под једном заставом српском!

Живела узданица јединства српскога: Живео Краљ Александар I!

СВЕТОСАВСКА ВЕЧЕРЊА ШКОЛА

од

Ј. Миодраговића

Поред других средстава и начина, којима се Друштво Св. Саве служило у остваривању свога узвишеног задатка: ширења српске мисли и просвете, оно је обдржавало и *вечерњу школу*. Последњи извештај о њој штампан је у књизи „Друштво Св. Саве III“. 1889 године, стр. 45—49. То је у исто време и први извештај о овој школи, који је обухватио постање њено и 1888—9 школску годину. Од то доба никака гласа о њој није било у јавности. И да није било у новинама изјава захвалности дароваоцима овој школи, и да се ученици њени нису јављали на неколиким забавама и концертима са својим певањем, ни најближа публика београдска не би знала да ова школа и постоји.

Ми настављамо извештај онде, где је он стао и обухватићемо све време до краја 1893—4 шк ске године.

I

О уређењу

Уређење ове школе остало је све до данас готово исто. Она има три разреда основна и два приправна. Прошле године помишљало се на укидање приправне школе, пошто је потреба коју је подмиравала мања, а спрема коју она даје одвећ скромна. Али су разлози за опстанак њен и даље преобладали. Прво, није на одмет да кандидата учитељских има више, како би се могао чинити избор. Друго, многи изиђу ваљани, и употребљивији од оних из редовних школа, а због година својих и оскудице средстава за издржање без вечерње школе не би научили ништа и остали би оно што су. Треће, мала спрема овде накнади се после у редовној учитељској школи и животу, а држава много мање потроши. Четврто, приправна школа служи као мамац и подстрекач на труд онима у основној школи; јер да није ње, ни половина их не би било у II и III разреду основне школе. Све би долазило само да научи да чита, пише и рачуна (у I р.) па би напуштало школу. И ово је понајважнији разлог за одржање приправне школе и даље.

У овој школи пре су се учили неки предмети, који су после изостављени. Тако, учили су се: *Јестаственица, Физика, Историја општа* и *Француски језик.* Али се опазило, да се време и духовна снага ученичка са три часа у вече, после обичних дневних послова, тако растури, да се не постигне добар успех из најважнијих предмета, као читања, писања, Рачуна, Земљописа и Историје свога народа. За то су они формално избачени, а остало да се понајглавније ствари из њих пређу узгред

у науци о васпитању, Земљопису и Истори
ској. А место Француског језика много ј
потреба била за *Турски*, те је овај и уведен
тако уведена је и *наука о васпитању* (Педа
у приправној.

Уз преглед наставнога плана прегледа
и утврђени су и наставни *програми* из поје
предмета. Ово је било потребно с тога, да
ници у појединим разредима тачно знају шт
који разред из ког предмета одређено, како
ли, одакле да почну, где да стану и шта им
пређу и траже од ученика.

Пошто ови програми нигде до данас нису
пани на јавности, то их ми доносимо овде.

ПРОГРАМИ
СВЕТОСАВСКЕ ВЕЧЕРЊЕ ШКОЛЕ
У БЕОГРАДУ

I РАЗРЕД

1. ***Српски језик.*** — **Читање** и **писање.** Чита
но, с разумевањем, и колико је могућно, с прав
нагласком. Чита се из **Буквара, Читанчице** за
и, по могућству, из других згоднијих књига.
правилно и лепо. Пише се само на таблицама.

Ово је најважнији предмет у овом разреду
ваља читати и писати **што више.**

Крајњи циљ: да деца умеју читати; **брзо**
шака, **с разумевањем** и размишљањем о ономе
тају, и да то могу казати и **својим речима;** д
да напишу сваку реч, да пишу и помање речи
да преписују без погрешака.

2. ***Рачун.*** — Бројање **на рачуналци** и с
до 100. **Усмено** без ствари с голим бројевима.

израчунавање **примера** или задатака из живота. **Писмено** само до 100, али **без правила**, но онако као усмено.

3. ***Наука хришћанска*** — Да се лепо **прекрсте** и **Очеваш** на словенском с тумачењем. О **рођењу Христовом** (Божићу). **О Св. Сави**, како је побегао у калуђерство и како је учио народ. **О слави.**

4. ***Зидарство с цртањем.*** — **Познавање грађевинског материјала.** Праве и криве црте и спајање њино. Цртање најлакших предмета.

5. ***Певање.*** — Најлакше народне и црквене песме.

II РАЗРЕД

1. ***Српски језик.*** — Читање и писање наставља се по Читанци за II разр. а за тим и по другим згодним књигама. Тражи се, да деца читају **без погрешака**, да **разумеју** све и да **причају** слободно, и, колико је могућно, без погрешака у језику. Сем лепога писања долази и писање по казивању, правилно преписивање и писмено исказивање својих мисли (писање писама, признаница и т. д.).

2. ***Рачун.*** — Очигледно представљање бројева до 1000. **Усмено** и **писмено** у сва четири вида. **Нове мере** и појимање **делова** до десетина. **Таблице** множења и дељења. Све — више практично и очигледно.

3. ***Земљопис.*** — Школа и стране света. Цртање школе и околине јој. Даља околина и бележење на хартији (прављење карата). Округ, срез, општина. Остали окрузи: где је који и шта је најзнатније у њему. Све ово **без књиге**, а помоћу карте. Поменуће се и важнији **догађаји** где се који збио.

4. ***Наука хришћанска.*** — **О празницима**, оним редом **како** иду, и онда, кад је који.

5. ***Зидарство.*** — Употреба грађев. материјала.

6. ***Цртање.*** — Продужује се слободном руком и лењиром, с особитим обзиром на размер, правилност и потребу у животу и зидарству.

Певање. — Народних и црквених песама даље.

III РАЗРЕД

1. ***Српски језик.*** — Читање брзо, лепо и с разумевањем. Читанке из III и IV разреда осн. школе. Писање: лепо (краснопис), по казивању и исказивање својих мисли.

Спољни свет и сазнавање његово. Знање и мисли. Говор или језик. ***Речи:*** Имена стварима и лицима. **Радње** ствари и лица. **Какве** су ствари и лица и **колико** их има. — Декламовање лакших и занимљивијих састава.

3. ***Рачун.*** — Проширење и утврђење **писменога** рачунања у сва четири вида. Писање разломака простих и десетних и рачунање с десетинама. Обнова о новим мерама и рачунање с њима. Израчунавање **површина** и **запремина**.

3. ***Земљопис.*** — **Српске земље** (све на мапи очигледно, и да ученици и сами цртају и бележе) и **Балканско полуострво.**

4. ***Српска историја.*** — **Досељење** и насељење у данашње земље. **Крштење** и азбука. О животу за владе жупаниске у опште. **Немања** и уједињење; утврђење вере. **Душан** и његово царство. Распад. **Вукашин,** Угљеша, Гојко и Краљевић Марко. Долазак **Турака** у Јевропу. **Бој на Косову.** Пропаст. Под Турцима. **Устанак.** Ослобођене и неослобођене српске земље.

5. ***Наука хришћанска.*** — **Рођење, живот** и **наука** Христова. Читање Јеванђеља.

6. ***Словенско читање.*** — Упознавање с азбуком и вежбање у читању.

7. ***Зидарство.*** — Обнова досадашњице, цртање и разумевање планова и прављење предрачуна. О уговорима. О вођењу дневника на грађевини. О довршним радовима.

8. ***Цртање.*** — Продужује се **слободном** руком **са сенчењем** и **геометриско** с лењиром и шестаром.

9. ***Певање.*** — Народно и црквено даље.

ОПШТЕ ОДРЕДБЕ

У овим разредима најглавнија је **национална** страна. По томе најважнија је **писменост,** читање и писање и живи **говор српски.**

За то ваља поклањати особиту пажњу **читању** и писменоме исказивању мисли. А у старијима долази и **Историја српска** и познање **земаља српских.** Тек онда долази практична страна: рачун и други предмети.

У предавањима даће се више **активности** и учешћа ученицима, и предаваће се што се може **забавније** и **поучније**, те како би ученицима школа и наука била што милија и видели што више користи: умне, моралне и практичне.

ПРИПРАВНА ШКОЛА

I РАЗРЕД

1. ***Српски језик.*** — **Граматика:** девет врста речи. Промењивање њино. **Читање** лепо (естетично) из читанке за I разр. гимназије. **Писање** по казивању и вежбања у писменим саставима. Декламовање.

2. ***Рачун.*** — Кратка обнова рачунице у целини. **Размере, сразмере** и **правило тројно.** О разломцима (усмено и писмено).

3. ***Земљопис.*** — **Преглед Јевропе** и целе земљине **кугле** (почевши од Балканскога полуострва). Земљина округлина. Све у свези с **важнијим историским догађајима.**

4. ***Српска историја.*** — Опширније од досељења до косовске битке (у обиму за гимназије).

5. ***Наука хришћанска.*** — **Хришћанске светиње** у обиму за основне школе).

6. ***Словенски језик.*** — Читање из Читанке за осн. школе и **Часловца.**

7. ***Наука о васпитању.*** — **Општи** део или теорија гогије: **Могућност** васпитања. Шта има да се разу детета. (**Тело, ум, умешност** и осећања: мо-

рална, естетична и религијозна). Телесно, умно, **уметничко**, морално, естетично и религијозно васпитање. Веза и зависност између њих. Свестрано или **хармонијско** образовање. — Све, више на **историјској** основици и практично, у примерима и с обзиром на наше прилике домаће, школске и друштвеве.

8. ***Цртање.*** — **Геометријско и слободном руком** продужује се даље.

9. ***Певање.*** — Црквено. и нар. продужује се даље.

10. ***Краснопис.***

II РАЗРЕД

1. ***Српски језик.*** — **Обнављање и проширење Граматике.** Нешто најглавније из **Синтаксе. Преглед књижевности, с читањем** важнијих литерарних производа и декламовање.

2. ***Рачун.*** — Друштвени рачуни, интересни и **мешање** или смеса.

3. ***Земљопис.*** — **О земљи** као **физичком** телу и појави на њој: у атмосфери, на површини и у њој.

4. ***Српска историја.*** — Од косовске битке до **данашњице**, опширније.

5. ***Наука хришћанска.*** — **О хришћанским дужностима** и обредима. (Катихизис).

6. ***Словенски језик.*** — Читање псалтира и црквених књига, с тумачењем.

7. ***Наука о васпитању.*** — **Рад у школи.** Дидактика и Методика. Шта се тражи: од **наставе, наставника, ученика** и **школе** у опште. **Како се предају** поједини **предмети** у основној школи.

8. ***Основи практичне геометрије.*** — С премеравањем и израчунавањем неприступних дужина.

9. ***Цртање.*** — Слободном руком, даље.

10. ***Певање.*** — Црквено и народно продужује се даље.

11. ***Краснопис.***

ОПШТЕ ОДРЕДБЕ

И овде остаје главно: **национална страна.** Али се она преноси и на поље, за које се спремају ученици ове школе. За то ће се пазити, да све одговара **спреми учитељској и потреби основне школе.** За то је потребно, да се при предавању свакога предмета узима прво оно што треба њима као **наставницима** и обрађује **онако, како ће они после да предају** деци.

Примедба. Од почетка школске 1893—4 год. уведен је и ***Турски језик*** **с познавањем турских закона и уредаба** и предаје се у свима разредима.

II

О ученицима

Школа је ова и постала за оне многобројне младе Србе из Турске, који се овде баве по својим пословима. И они су и данас у великој већини. Али поред њих протури се по који шегрт или калфа или надничар и из Краљевине Србије, који су годинама прешли време за основну школу или им посао не допушта да иду у редовне школе дању. Још их више има из Босне, Херцеговине и Црне Горе. Сви они дању раде своје редовне послове, а у вече долазе на предавања. Како су за ово најзгодније зимње ноћи, то их тада највише и има. Сем тога, по занимању највише има зидара, који у зиму не раде ништа; а чим пукне пролеће, они разиђу по радовима и у школи не остане ни половина.

1. О упису

Главни упис врши се у Септембру месецу. Али се тада не упише ни половина. Ове 1893—94 школске године, на пр. уписало се:

у Септембру до	100	ученика
„ Октобру	30	„
„ Новембру	35	„
„ Децембру	15	„
„ Јануару *до Маја* . . .	39	„

Као што се види, уписивање траје *преко целе године,* до самога Маја, особито у I разреду. У старијим разредима, особито у приправним, упис се изврши на време.

1891—2 *) школске године уписано је:

у I разред основне . . .	95	
„ II „ „ . . .	17	
„ III „ „ . . .	16	
„ I „ приправне . .	11	
„ II „ „ . . .	12	
Свега .	151	ученик.

1892—3 уписано је:

у I разред основне . . .	71	
„ II „ „ . . .	38	
„ III „ „ . . .	17	
у I „ приправне . .	17	
„ II „ „ . . .	10	
Свега . .	153	ученика,

Но овде нису рачунати они, који су само кратко време походили школу.

*) За 1889—90 и 1890—91 немамо тачних података, јер бележени уједно.

1893—4 уписано је:

у	I разред	основне	110
„	II „	„	35
„	III „	„	29
„	I „	приправне	30
„	II „	„	13
		Свега	217 ученика.

Из овога се види, да број ученика у овој школи из године у годину *расте,* и да вечерња школа постаје све већи чинилац у ширењу просвете српске.

2. Похођење школе

У старијим разредима ученици походе школу уредно. Има их, који ни једне вечери нису изостали. А кад се сетимо колики је Београд, кад се сетимо да они станују већином по периферији Београда, (скоро половина их станује у Палилули, а једна петина на цигљанама и Топчидерском Брду), кад помислимо по каквој помрчини, блату, снегу, зими и вејавици иду у школу, а особито, око 9 до 10 сати, из школе, онда не можемо а да се не дивимо издржљивости и марљивости ове наше младе браће.

Али је занимљиво похођење школе у I разреду. Од 110 њих ове последње (1893—94) шк. године походило је школу:

10	месеца	2	ученика,
9	„	1	„
8	„	3	„
7	„	7	„
6	„	7	„

5 месеца	5 ученика		
4 „	8 „		
3 „	15 „		
2 „	28 „	а само	
1 „	18 „		

Из овога се види, да је само **2** ученика ишло у школу *целе године* (и један девет месеци). А највише их иде у школу по 2—3 месеца, те научи да чита, пише и рачуна, па онда напушта школу. А ова 2—3 месеца не морају да падну у почетку школске године, но и у средини или на крају, управо, кад ко стигне. Кад би неко завирио у овај разред у почетку школске године, па дошао после на свршетку, он не би познао I разред; јер нема готово ни једнога од оних, или само 2—3, него су све други, нови.

3. Места рођења

1891—2 школске године било их је из округа или вилајета:

	I	II	III	I	II	СВЕГА
Велескога:	18	2	—	—	—	20
Кичевскога:	19	1	—	—	—	20
битољскога:	10	3	3	1	—	17
тетовскога:	8	3	1	1	3	16
крушевскога:	11	1	1	—	—	13
прилепскога:	9	1	—	1	1	12
дебарскога:	4	4	2	1	—	11
новопазарскога:	1	1	2	1	1	6
охридскога:	1	—	2	1	1	5
кумановскога:	2	—	—	2	—	4
приштинскога:	2	—	1	—	—	3

	У I	II	III	I	II	СВЕГА
скопљанског: · ·	3	—	—	—	—	3
призренског: · ·	—	—	2	—	—	2
Свега из Турске: · ·	*88*	*14*	*14*	*8*	*6*=	**130**
„ Босне и Херц.	2	1	1	—	3	7
„ Црне горе	—	—	1	2	1	4
„ Ауст.-Угар.	1	—	—	—	—	1
„ Краљ. Србије	4	2	—	1	2	9
Свега из др. земаља:	*7*	*3*	*2*	*3*	*6*=	**21**

1892—3 школске године било их је из округа или вилајета:

	У I	II	III	I	II	СВЕГА
кичевскога: · ·	15	7	1	1	—	24
тетовскога: · ·	6	4	3	3	2	18
крушевскога: ·	6	9	—	1	—	16
прилепскога: ·	12	2	1	—	1	16
велескога: · ·	14	—	1	—	—	15
битољскога: · ·	7	4	3	—	1	15
дебарскога: · ·	2	6	1	1	1	11
приштинскога: ·	1	1	1	4	—	7
охридскога: · ·	2	1	1	1	1	6
кумановскога: ·	4	—	—	—	1	5
новопазарскога:	—	—	1	2	1	4
скопљанскога: ·	—	2	—	—	—	2
призренскога: ·	—	—	—	1	1	1
Свега из Турске: · ·	*69*	*36*	*13*	*14*	*8*=	**140**
„ Босне и Херц.:	1	1	1	—	—	3
„ Црне Горе:	—	—	1	2	—	3
„ Хрватске:	1	—	—	—	—	1
„ Краљ. Србије:	—	1	2	1	2	6
Свега из др. земаља:	*2*	*2*	*4*	*3*	*2*=	**13**

1893—4 шк. године било их је из округа или вилајета:

	У I	II	III	I	II	СВЕГА
велескога: · ·	26	6	—	1	—	33
прилепскога: ·	19	2	1	4	—	26
крушевскога: ·	11	9	2	2	—	24
битољскога: · ·	11	4	4	3	—	22
тетовскога: · ·	10	3	3	3	1	0
кичевскога: · ·	11	2	4	—	1	18
дебарскога: · ·	3	3	6	1	1	14
охридскога: · ·	—	3	1	—	1	5
приштинскога: ·	1	—	—	1	2	4
новопазарскога:	—	—	—	2	2	4
кумановскога: ·	1	2	—	—	—	3
гњиланскога: ·	1	—	1	—	—	2
скопљанскога: ·	—	—	1	—	1	2
беранскога: · ·	—	—	2	—	—	2
призренскога: ·	1	—	—	—	1	2
Свега из Турске: · ·	*95*	*34*	*25*	*17*	*10*=	**181**
„ Босне и Херц.	2	—	—	1	—	3
„ Црне Горе:	—	—	—	8	3	11
„ Хрватске: ·	2	1	—	—	—	3
„ Аустро-Уг.: ·	2	—	—	1	—	3
„ Краљ. Србије:	9	—	4	3	—	16
Свега из др. земаља: ·	*15*	*1*	*4*	*13*	*3*=	**36**

Из овога се види, да их је највише из округа: *велескога, кичевскога, прилепскога, битољскога, тетовскога* и *крушевскога*. Онда долази *дебарски*. А кад се узме карта Балканскога полуострва, видеће се, да је ово *јужни* део Старе Србије, *десни* слив Вардарев, најбрдовитији крај између Вардара и Црнога Дрима, с центром **Крушево - Прилеп**. Ако окружимо овај предео, онда *Велес* долази у северни, *Битољ*, у јужни, *Кичево* и *Дебар* у западни крај његов; а *Тетово* у северо-западни, бл" Призрену.

4. Године узраста

Занимљив је преглед по годинама старости. Ова се школа и овим одваја од других. Њени су ученици много *одраслији* од ученика других школа њенога ранга.

Ево прегледа за ове три године.

	1891|2	1892|3	4893|4
Од 9 година било их је:	2	1	2
„ 10 „ „ „	3	1	3
„ 11 „ „ „	1	2	3
„ 12 „ „ „	7	3	11
„ 13 „ „ „	10	9	23
„ 14 „ „ „	15	11	18
„ 15 „ „ „	18	17	23
„ 16 „ „ „	24	19	26
„ 17 „ „ „	14	24	24
„ 18 „ „ „	20	12	18
„ 19 „ „ „	14	15	16
„ 20 „ „ „	9	13	20
„ 21 „ „ „	4	11	9
„ 22 „ „ „	4	3	6
„ 23 „ „ „	—	4	7
„ 24 „ „ „	3	3	2
„ 25 „ „ „	1	1	4
„ 26 „ „ „	1	3	1
„ 27 „ „ „	1	1	—
„ 33 „ „ „	—	—	1

Из овога се види, да их је највише од 13 па до 20 година, и да их је више преко 20 него испод 13 година.

По узрасту дакле ученици ове школе према-

шају доба основне школе и долазе у доба гимназиске и преко овога. *)

Кад се гледа по разредима, излази, да ученици млађих разреда нису ни мало млађи од ученика старијих разреда, јер и у њима има исто толико њих преко двадесет година као и у овим.

5. По родитељима

Одвећ је занимљив и карактеристичан преглед ученика ове школе по родитељима. По редовним нашим школама готово је реткост и одвећ незнатан проценат оних, који немају родитеља. Међу тим, овде је готово то правило.

Ево како стоји с тим.

	1891|2	1892|3	1893|4
Није имало ни оца ни мајке:	45	36	49
Имало само оца	42	35	50
„ „ мајку	23	29	41
„ „ и оца и мајку	41	53	77

По томе, од 151 1891|2 имало је родитеље само *40;* а **110** није имало или оца, или матере, или ни једно. Од 153 1892|3 имало је оба родитеља *53*; а **100** није имало или једно, или друго, или обоје. Од 217 ученика 1893|4 имало је оба родитеља 77; а 140 није имало или оца, или мајке, или ни једно.

Из овога се види карактеристична одлика ученика ове школе: да су великом већином: **сирочад.** Синовско срце српско не одваја се тако лако од родитеља. А они који остану без родитеља, особито без мајке, потуцају се по свету, да траже себи среће . . . .

Од ових било је 3—4 жењених и имали су деце. И жена и деца остала су им тамо, на вилајету, а они дошли овамо по радњи.

Кад се по годинама загледају мало боље ови бројеви, види се, да је сирочића пре било *више*, да их је најпре било највише те, по томе, као да су у почетку *сами сирочићи* и долазили у ову школу. Што даље идемо овако, то их је све мање. А ово је веома значајно за школу. Значи, да и родитељи све више увиђају важност писмености и корист од ове школе, и почињу да дају децу своју као у редовне

6. Занимање

Да наведемо преглед по занимању само од ове последње године.

Тако, било је:

Зидара	117
Цигљара	5
Надничара	13
Хлебара	10
Пиљара	4
На занату	9
Послужују	59
Свега	217

Види се, дакле, да их је огромна већина *зидара*. А кад се узме, да су и надничари већином зидари, а посао цигљарски да је сличан зидарскому, онда излази, да их од овога посла има пуне *две трећине*. И они су сви у нижим разредима. У вишима има највише оних што послужују. То су највише они из Црне Горе, Краљевине Србије и др. земаља, сем Турске.

III

Настава и успех

До почетка 1891|2 школске године предмети наставни били су подељени и у основној школи на поједине наставнике. Тако је сваки имао у сваком разреду по нешто. Од те године учињена је измена, те цео I разред има *један* наставник, цео II разред други, а III трећи. Само у приправној остала је подела на предмете. А Певање и Турски језик слушали су сви заједно. Исто тако и Зидарство с Цртањем у основној школи предавало је нарочито лице.

Школска година почиње 1. Септембра и траје до Петрова дана. У Јуну ученици полажу испит. Но пошто их је тада много по радовима, то их мало дође на испит сад. За то га многи полажу у почетку идуће године, Септембру или Октобру, па онда пређу у старији разред.

Од целога броја 1891|2 шк. године дошло је и полагало је испит:

у I разреду	I одељ.	. . .	12
„ I „	II „	. . .	17
„ II „	. . . . .	. . .	11
„ III „	. . . . .	. . .	10
„ I „	приправне	. . .	10
„ II „	„	. . .	11
	Свега	. . .	71 ученик

Од ових положило је испит:

у I разреду (оба одељ.)	.	25
„ II „	. . . . .	8
„ III „	. . . . .	7

„ I разреду приправне · 6
„ II „ „ · 10

Свега · · · 56 ученика

По упису, у општем резултату, било их је:

	У I	II	III ОСН.	I	II ПР.	СВЕГА
одличних · · ·	—	1	1 „	1	1 „	*4*
врло добрих ·	15	4	5 „	4	7 „	*35*
добрих · · · ·	14	6	3 „	5	3 „	*31*
слабих · · · ·	—	—	1 „	—	— „	*1*

1892|3 шк. године дошло је на испит на крају године:

у I разреду осн. · · · · 12
„ II „ „ · · · · 11
„ III „ „ · · · · 11
„ I „ припр. · · · 14+1 ванр.
„ II „ „ · · · 10+1 „

Свега · · 58+2 ванр.

Од ових положило је испит:

у I разреду осн. · · · · 12
„ II „ „ · · · · 11
„ III „ „ · · · · 11
„ I „ припр. · · · 12 и
„ II „ „ · · 10+1 ванр.

Свега · · · 56+1 ванр.

Чудновата случајност, да је и ове године, као и прошле, свршило 56!

Но ове године било их је:

	I	II	III осн.	I	II ПР.	СВЕГА
одличних · · ·	6	5	6	4	3	*24*
врло добрих ·	1	5	5	6	7	*24*
добрих · · · ·	5	2	—	3	—	*10*

По томе, успех је ове године био знатно бољи но прошле.

1893|4 шк. године дошло је на крају године на испит:

у	I	разр.	основ.	11
„	II	„	„	7
„	III	„	„	15
„	I	„	приправ.	21
„	II	„	„	12
			Свега	66 ученика.

Од овога броја положило је испит:

у	I	разр.	основ.	11
„	II	„	„	7
„	III	„	„	15
„	I	„	припр.	14
„	II	„	„	7
			Свега	54 ученика.

Занимљиво је дакле, да је ове године, кад их је највише било уписано, положило испит најмање. Узрок је томе: прво, што је било лепо време овога пролећа, те се разишли по радовима, особито зидари; а друго, што су ученици строжије оцењивани.

По успеху ове године било их је:

	I	II	III	осн.	I	II	пр.	свега
одличних	6	3	2	„	4	2	„	*17*
врло добрих	3	2	9	„	6	4	„	*24*
добрих	2	2	4	„	4	1	„	*13*

Успех је дакле ипак више него врло добар.

Ученици су веома вредни, особито они из јужне Старе Србије, испод Шаре. Али им највише смеће посао и краткоћа времена.

Владања су сви примернога. Казне се никаке не употребљавају. А, ако би се ко показао упоран и недостојан школе, он се отпусти. Такав је био само један случај 1891|2 и хтео да буде један 1893 4. Занимљиво је, да су обојица из Црне Горе, и да се с њима највише има посла због свађе, боја, бежања с послуживања, непоштовања туђе својине итд. Старосрбијанци су много мирнији и бољи. Они су веома скромни у свему, а вредноћом надмашују, рекао бих, и нашу омладину у Краљевини.

IV

Наставна средства

Сва наставна средства, као: књиге, писаћи и цртаћи прибор, набавља Друштво Св. Саве преко управе школске. Друштво је отворило кредит управи школској код књижарнице В. Валожића, и ова изузима кад јој што треба на требовања, која Друштво после исплаћује. Тако школа долази до свих својих потреба уредно и на време.

Последње две године и краљевско-српско министарство просвете, желећи помоћи овој сирочади, изволело је на молбу управе ове школе одобрити, да се за потребу ове школе издаду из Државне Штампарије све књиге, које су државна издања, а могу послужити као ручне ученицима њеним.

Тако исто и општина београдска, сем зграде, огрева и осветљења, давала је много пута и хартије, те се Друштву олакшавало и у овоме:

V

Наставници

Наставници за ово време били су:

1. Г. *Зарија Поповић,* благајник краљ. - срп. Народног Позоришта а доцније статистичар министарства просвете и црквених послова, за Науку хришћанску, Словенски језик и Певање, од постања школе до данас.

2. Г. *Манојло Смиљаник,* философ а доцније предавач III београдске гимназије, за Српски језик и Рачун, до краја 1892|3 шк. год.

3. Г. *Јован Ђорђевић,* философ, за Земљопис, Српски језик и Српску Историју, до краја 1891|2 школске год.

4. Г. *Аврам Поповић,* философ, за Рачун, Срп. језик, Српску и Општу Историју, до краја 1891|2 школске год.

5. Г. *Божански,* подинжињер, за Геометрију, Цртање и краснопис, до краја 1891|2 шк. г.

6. Г. *Лука Зрник,* философ, за Српски језик, Српску Историју и краснопис, само 1892|3 шк. г.

7. Г. *Спасоје Станишић,* сврш. техничар, за Зидарство, Геометрију, Цртање и Краснопис, од почетка 1891|2 па до Марта.

8. Г. *Божидар Миник,* техничар, за Зидарство, Геометрију и Цртање, од Марта 1891|2 па до краја 1893|4.

9. Г. *Јован Марковић,* техничар, за Рачун и Земљопис 1893|4 шк. г.

10. Г. *Владимир Спасојевић,* писар министарства просвете, а за тим г. прота *Сава Пјешчић* Српски језик и Српску Историју 1893|4 шк. г.

11. Г. *Петар Шреиловић,* учитељ а за тим чиновник Народне Банке, за I, а за тим за II разред осн. школе 1891|2, 1892|3 и 1893|4 шк. г.

12. Г. *Дим. Илић,* учитељ, у почетку за I, а за тим за III разред осн. школе 1891|2, 1892|3 и 1893|4 шк. г.

13. Г. *Михаило Сретеновић,* учитељ, а за тим г. *Радул Вељовић,* бивши учитељ и порезник, за I разред основое школе 1892|3.

14. Г. *Јевто Ербез,* слушалац на В. Школи, за I разред осн. школе 1893|4 шк. г. И

15. Г. *Петар Симоновић,* дојурниста, за Турски језик од почетка 1893|4 шк. године.

Управници, а у исто време и наставници, за ово време били су:

г. *Ђура Милијашевић,* професор а за тим директор треће београдске гимназије, 1889—90,

г. *Милош С. Милојевић,* професор и управник пансионата друштвеога, 1890—91, и

г. *Јован Миодраговић,* професор учит. школе, 1891|2, 1892|3 и 1893|4 шк. године.

VI

Ђачка књижница

По занимању своме ученици ове школе, сем школских књига, не би имали шта друго да читају. А да би то било на штету не само успеха у читању, него и самога њинога образовања, то је извесно.

За то је управа школска прегла, да у школи ој састави једну збирку одабранијих књига, одабр ученици узимали на читање. За ту је по-

требу прво управник отишао у Дом, и од свих књига што их има тамо одабрао понајбоље и најзгодније. Одатле је донесено око две стотине разних књига. За тим су од појединих лица стизали поклони и завођени су у списак. Тако данас ова „ђачка књижница“ броји на три стотине разних дела, згодних за ову потребу, и око 4—5 стотина комада.

Поред свих својих послова вредни ученици ове школе достижу да узимају из ове књижнице на читање и да читају, особито они из старијих разреда. Њима је дат списак, и они знају којих књига има у књижници и узимају који коју хоће. Многи су од њих прочитали по 10, 15, 20 књига а по неки и више.

Тако је поред наставе створен још један моћан чинилац образовни или средство за ширење знања и писмености и за упознавање с књижевношћу.

VII

Свечаности

Што су славе и свечаности домаће у животу народноме, то су разне светковине школске у животу школскоме. Не само да се чељад, домаћа и школска, тада више види као једно међу собом, него том приликом долазе у тешњи додир и с другима и уче се уљудности и образности.

Оваких свечаности наша је школа имала више но друге школе.

Прво, наша је школа сваке године прослављала славу школску *Св. Саву*. Прослава се в[illegible] у Дому друштвеноме. Ни једна школа у Беог[illegible]

не може се похвалити тако млогобројном походом као наша. Сваке године све су просторије препуне света, да је тешко реда одржати. Ученици певају српске народне песме из Македоније и Старе Србије и декламују прилагодне декламације; и то ће бити оно, што највише мами публику на прославе њене. А за ово највише има да се захвали вредноме хоровођи и наставнику ове школе г. Зарији Поповићу, који марљиво скупља тамошње народне песме и слаже их у „китице“.

Трошкове око овога подноси *домаћин,* који се бира од оних грађана престоничких, који су отуда родом.

Друго, вечерња школа чини сваке године у Мају месецу *излете у поље* (екскурзије). Ово су најлепше и најкорисније светковине за ученике ове школе. Јер тога дана виде се заједно сви са својим наставницима, виде млого и проведу се најлепше. Доовогодишњи излети чињени су у манастир Раковицу, а овогодишњи на Авалу. Трошкове за ово подноси Друштво.

Даље, већ је две године како Друштво приређује ученицима и наставницима ове школе, обично по Св. Сави, по једну *заједничку вечеру.* Обе су биле код признатога родољуба Старо-Србијанца г. Косте Шуменковића. Тада дође и по који члан Главног Одбора, од отране друштвене, те се сви заједно проведу. Ученици ове школе, који као надничари проводе самачки живот, овом приликом најбоље виде, да су јединице једнога народа и да сваки за себе, без ове целине, не вреди ништа. А кад се одушеве нашим лепим песмама народним и декламацијама, онда је милина гледати ову младу децу, како се између себе грле и љубе.

На послетку, наша школа и сама ствара прилике за заједничке свечаности, и то не само за себе но и за ширу публику. Она има части, да је позивају, да *суделује* са својим кором на концертима, забавама итд. Она и сама *приређује села* у корист својих сиротних ученика, и она су јој увек добро испадала. Ученици овде виде, да, удружени, и они могу нешто да створе и пруже публици. Ове последње године она је приредила на Цвети у дворници Вел. Школе „Старосрбијанско вече“, које је у свему испало на опште задовољство.

VIII

Зграда, огрев, осветљење

Вечерња школа нема своје нарочите зграде. У Дому друштвеном она не може да буде с тога, што Дом није на средокраћи, него на крају, и то баш на ономе, одакле има најмање ученика. А за долажење и одлажење ноћу, особито зими, ово је и сувише јак разлог.

Предавања се држе у једној од основних школа, која је на средокраћи, а то је теразиска мушка основна школа. Општина је уступила не само зграду, него даје још и дрва и „гас“ (петролеум). А док се још спроведе електрично осветљење и просече и калдрмише улица и удари тротоар оном страном којом се долази школи, онда ће се све учинити што једној престоници доликује да учини за овако крупне и племените циљеве.

IX

Школска година

Школска година траје од 1 Септембра па до Петрова дана, дакле 10 месеци. Јула и Августа школа не ради.

Уписивање ученика почиње од 1 Септембра и продужује се готово до краја тога месеца. Дотле се већином упишу сви стари ученици, сем оних, који су послом ометени, који нису у Београду. Дотле положе испит они, који су пали из по кога предмета, или који нису могли доћи на испит у Јуну. Међу тим, нови ученици, за I разред, као што смо видели, уписују се непрестано; и што се даље улази у јесен и зиму, то све више.

На Петров дан после службе ученицима се свечано саопшти ресултат испита и успеха годишњега и добри ученици обдаре се књигама, те да имају за читање и преко распуста школскога.

X

Завршетак

То је живот и садање стање ове скромне установе, што се зове вечерња школа.

Она је и сувише скромна да задовољи све просветне и образовне прилике српскога народа ван Краљевине, а особито у великој Отоманској царевини, и све умне и моралне потребе оних који у дођу. Али она се теши тиме, што чини *колико може.*

И нека би ова малена, невидична школа сваке године само по стотину задобијала за српску књигу и просвету, па је то за десетак година читава војска пионира на пољу рада за добро народа нашега.

Нашем народу и у Краљевини, а камо ли ономе у Отоманској царевини, треба што више просвете. Просвета ће га упутити како да живи и да истраје у мирноме развитку своме и светскоме.

Томе служи и вечерња школа.

18. КЊИГА ДРУШТВА СВЕТОГА САВЕ КЊИГА 18.

БРАСТВО

„Брат је мио које вере био“

VII.

У БЕОГРАДУ
ШТАМПАНО У КРАЉЕВСКО-СРПСКОЈ ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ
1896.

Цена **два динара** за оне који нису чланови Друштва Светог Саве.

Друштво Св. Саве основано је са задатком: **да шири просвету и негује национално осећање и врлине у српском народу.**

Друштво врши свој задатак: 1. издавањем ваљаних **књига, слика и песама**; 2. подизањем и потпомагањем **школа и цркава**; 3. **новчаном помоћу.**

Сваки Србин и Српкиња и сваки пријатељ Српства и народне просвете може бити члан Друштва Св. Саве.

Редовни су чланови они, који дају годишње **пет** динара улога;

Утемељачи су они, који једном за свагда положе **сто** динара или 25 динара годишње за 4 године;

Добротвори су они, који једном за свагда положе **пет стотина** динара.

Сви чланови добивају **друштвене књиге** бесплатно.

Чланови утемељачи добивају **дипломе** на чланство.

Чланови добротвори добивају **светосавску медаљу** с **дипломом** и правом да медаљу могу носити на прсима.

18. КЊИГА ДРУШТВА СВЕТОГА САВЕ КЊИГА 18.

БРАСТВО

„Брат је мио које вере био“

VII.

У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У КРАЉЕВСКО-СРПСКОЈ ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1896.

Цена **два динара** за оне који нису чланови Друштва Светог Саве.

PRINTED IN YUGOSLAVIA

УРЕДНИК ОВЕ КЊИГЕ

МОМЧИЛО ИВАНИЋ,

ТАЈНИК ДРУШТВА СВЕТОГА САВЕ.

Да и ова књига „Браства“, као и све до сад, угледа света, помогло је и министарство просвете и црквених послова тим, што је г. министар одобрио да се штампа о државном трошку.

Помоћ, која је тим учињена Друштву Светога Саве, учињена је оној родољубивој мисли, које ради и постоји ово друштво.

За то, у име свију српских родољуба, нека је хвала садашњем г. министру просвете, као и свима пре њега, који су тим државним доброчинством задужили Друштво Светога Саве.

На Велику Госпођу 1896.
у Београду.

Председник Главног Одбора
Друштва Св. Саве,
Свет. Николајевић.

Тајник,
Момчило Иванић.

ПРЕГЛЕД САДРЖИНЕ.

СТРАНА

1. **Растко Немањић** круг песама од *Вл. М. Јовановића* . . . 1
2. **Шта вреди просвета у животу народном?** од *М. Ив.* . . . 9
3. **Поред Топлице** путописне белешке од *Тих. Р. Ђорђевића* . 14
4. **Марија с Лопуда** дубровачка приповијест саопћио *Лујо В. Адамовић* 104
5. **По кумановској и скопљанској околини** — манастир Забел — од *Јована Х. Васиљевића* 167
6. **Како је Настас налбантин тражио и нашао срећу** прича од *Н. Н. Вукићевића* 183
7. **Историја Мораче до 1820. године** написао *Андрија Јовићевић* 215
8. **Браћа Недићи** животописне црте од *Косте Т. Андријашевића* 249
9. **Отац** — цртица из Херцеговине — од *Свет. Ђоровића* . 269
10. **Стрижење** народни обичај у Сврљигу описао *Алекса Васиљевић* 273
11. **Што рђаво наумиш — одуми** по народној приповеци написао *Андра Глигоријевић* 284
12. **Српска народна здравица из Босне** прибележио *Душан С. Поповић — Момир* 296
13. **Божја казна** по народном причању препричао *Андра Глигоријевић.* 298
14. **Мома жељка свог војна** — песма из пиротског округа — прибележио *Андра Глигоријевић* 304
15. **Школе у Скопљу** од *М. В. Веселиновића* 306
16. **Светосавска вечерња школа** извештај од *Јов. Миодраговића.* 319
17. **Српски Владаоци у Дому Друштва Светога Саве** на Видов дан 1896. извештај од *М. Ив.* 333
18. **Заборављен некролог родољубу учитељу** † Марку Поповићу од *Алексе Васиљевића* 338
19. † **Протопрезвитар Лазар Поповић** некролог од *Лазара Богдановића* 348

ика Илићка некролог од *Свет. Ник.* 359

РАСТКО НЕМАЊИЋ

I. Одлука.

Други у гори живот проводе,
Планински даси души им годе,
Слушају песме веселих птица
И мило-свирку гласних фрулица,
И беру цвеће, пуно мириса,
А ја тугујем — препун уздиса.
Крај мене сија сребро и злато,
Али ја... ништа — не марим за то.
Све је то — пљачком задобивено
И људском крвљу све заливено!
Погледам камен, где блесно сија —
Ал' ми је жива гора милија:
Крај хладног, бистрог, планинског вира,
Уз звуке звона од манастира.
Чека ме сјајна царска порфира,
Пуна свеславе ал' и немира...
Крвавим копљем смере постиже,
крвљу врелом славу подиже
силом треби непријатеље.
. такве жеље... нису ми жеље!

С крстом у руци и црним рухом...
Јесте — са крстом и бадрим духом —
Предвођен Богом и молитвама,
Са тим на освој страним земљама!
У место горких суза од злости —
Слађане сузе од побожности!
Место уздаха од рањеника,
Гласи умилни светих звоника
И смерни узвик Богу небесном
И његовом делу чудесном!
Нек мач блистави чува корице...
Волијем... крсте и бројанице...!
Што мач мукама ратним постигне —
То крст речима тихим достигне.

II. Тајно путовање.

Ноћ бурна, тамна, земљу обвија...
Тек, где год, само... месец... васија,
Те каже пута ка Светој Гори,
Куд млади Растко Неманић — скори.
А са њим другар и вођа верни,
Србин одважан, калуђер смерни.

III. Потера.

Изасланици помамно јуре —
Далекој сврси хитно се журе:
Да нађу Растка царскога сина,
Да га поврате у свет милина.
Ал' заман јуре, заман хитају,
Заман за царског сина питају —
Не иде пред њих с круном на глави —
Но... монах смерни... калуђер прави.
И место њега оцу му носе...
Парче од свилне — младићске косе.

IV. Монах.

У тихом нêму ћелије мирне,
Где светски ветрић никад не пирне,
Где се сав ваздух мирисом слади,
Где га измирна и тамјан кади —
Ту живи, мисли и ноћи спава
Немањин Растко... Божији... Сава!
Мануо скиптар... и... светске бриге —
Погледе спушта само на књиге.
Мисли о Богу и Божијем сину
— С њих му се очи и небу вину —
Те шаље молбе Христу и Богу...
Да ниште српску пусту неслогу.

V. Растанак са сином и животом.

Немањи седом, сребрних власи,
Долазе немо последњи часи.
А очи он, руку, полако диже...
А Сава главу спушта све ниже...
Те му благослов с усана лети
— Као са неба божји дух свети —
Те га с усана очиних прима,
И руку таче жељним устима...
И роси врелим, дробним сузама.

VI. Пут на небо.

Небо се српско ломом пролама,
И дух Немањин Богу одлази,
Да претке своје старе полази.
[illegible]ша небеским духом постаје;
[illegible]о на земљи само остаје.
свето миро точи из њега

— И мирис силни обузме свега —
Те, кад се целив Светом подноси...
Светим се миром сваки заноси.

VII. Мирење браће.

У Студеници вечним сном снива
И у ковчегу мирно почива,
Ал' и животом вечним још живи —
Свети Симеон, Мироточиви.
И, над светињом очева тела,
Помиње Сава... Очева дела...
Па зове Брађу с далеких страна:
Зове Стевана, зове Вукана...
Те оба руке над оцем шире —
Грле се љубе, за свагда мире.

VIII. Архијерејство.

Пред светлим царем грчким, Ласларом,
Пред светлим царем и патријаром
И пред златном му светом тијаром,
Што сија сјајем од дијаманата,
Па и од скупих брилијаната,
Те се и дању и ноћу сјаје,
Па и благослов свакада даје...
Ту наш калуђер, Растко и Сава,
О српској земљи податке дава:
„О, свети оче, преузвишени!
Заман Србији војници њени...
Заман Србији и краљ над њима...
Када им није — један Бог свима!
Једни верују — бога Перуна!
Други поштују — бога Нептуна!
Једни верују силног Стрибога!
Други светкују Бахуса свога!

А Богомили — цркве немају —
По кућама се Богу спремају!
На све је стране пуста невера...
Пала је српска нестална вера.
Без једне моћне црвене главе —
Нит је јединства, снаге ни славе...!“

IX. Крунисање.

У Жичи славној, са седам врата,
Блиста се сјајна круна од злата.
И њоме архијепископ Сава
Стевана, брата свог, крунисава
И првим, српским краљем назива,
Краљевство српско њиме оснива.
На Спасов дан је крунисан,
А отад беше и — независан.

X. Хаџилук.

Јерусалим је хаџијска слава,
У њему и сам Немањин Сава.
Побожно миље свега га узе;
На Христов Гроб је пролио сузе,
И молио се божјему сину...
Да пошље слоге — тужном Србину.

XI. Напрасна смрт.

У славном граду, сјајном Трнову,
Проведе сретно годину нову.
А о светоме Богојављењу,
Служећи бдењу а и јутрењу,
Презре и здравље и себе —
Ознојен брзо озебе.
Тешко му беше и леже,

Мораде бити грозница...
Јер му требаше — ложница.
Кад је у ватру пао
— За себе није знао —
Ал' у заносу небо се отвори...
И он са Богом говор прозбори...
Те моли Бога за Српство своје,
Да му се бољи дани изброје.
А њега моли, себи да зове,
Да давној жељи својој угове:
Да се поклони Творцу вишњему...
И да ужива блажен у њему.
И Бог приступи свечаном делу:
Нареди своме Арха-Ангелу,
Те Сави душу побожну узе...
А целом Српству остави сузе!
Цару Асену жалост велику,
Јер је и њему био на дику.
Он је радио, те Владиславу, без мана,
Асена другог ћерка је дана.

XII. Асен и Владислав.

Асен жаљаше свог пријатеља,
И кад премину беше му жеља,
Да га у својој земљи сахрани,
Те тамо беху — први му дани.
Али Владислав, синовац Саве,
Кад чу за премин црквене главе,
Одмах заиска тело Савино...

XIII. Св. Сава у својој земљи.

У земљи славној Херцег Стевана,
Беше за време негдашњих дана

Наследна земља Светога Саве,
И сада пуна давнашње славе.
Ту краљ Владислав Богу храм диже;
Ту Милешево славно подиже.
И ту, у миру, тихо почива —
Неманић Растко, светитељ Сава.
(Растко му мати од мила дава)
Сваки га Србин смерно целива,
И сузом топлом јад олакшава.

XIV. Спаљивање.

Ал' Синан бесни тело однесе,
И на Врачару ватром изгори...
Али и прахом кад се претвори,
Прах се по ветру Српством пронесе,
И са њим веру српску разнесе.
И сада јоште свуд звона звече,
И песме њему по Српству јече.
С љубављу кличу светоме Сави.
Слава му никад свенути не сме;
Спомен се Сави још свуда слави,
И свуд по Српству свечаност прави.

XV. Савинац.

Сад на Врачару, где га спалише,
Савинац лепи брзо ставише.
Док траје Српства, да ту долази,
Да свето место српско полази.

XVI. Свето-савски дом.

А на прилазу дунавској обали
А стоји више дворац опали*)...

*) Развалине двора принца Евгенија.

Него се диже „Дом Светог Саве“:
Извор скупоцен свесрпске славе,
Из ког се цркве и школе праве,
И у коме се и Српчад баве
Из старих, славних, српских крајева,
Којој се наук школски прохтева.

у Шапцу
14. Јануара 1895.

Вл. М. Јовановић.

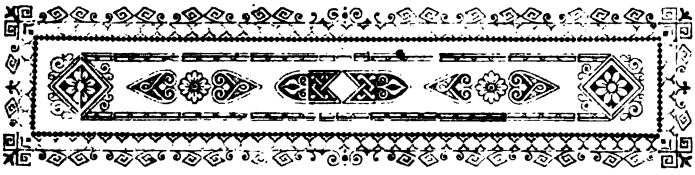

ШТА ВРЕДИ ПРОСВЕТА У ЖИВОТУ НАРОДНОМ?*

Српски велики жупан, Стефан Немања, и његов најмлађи син Растко, наш Свети Сава, узајамно су се допуњавали и потпомагали, да створе снажну и просвећену српску државу у средњем веку. Стефану Немањи, као српском владаоцу, било је, истина, главно да српску државу политички оснажи, да прикупи и уједини све српске земље: али из Историје знамо, да је он, одмах у почетку владе над засебним делом своје очевине, почео подизати цркве и манастире, и да је због тога дошао у сукоб са својом браћом. А кад се још сетимо, да су цркве и манастири у средњем веку били једина места, у којима се учило писмености и најпотребнијим знањима људским, да су они били средишта, у којима се гајила просвета и књижевност, — онда се види, колико је Стефан Немања, већ као млад владалац, ценио просвету свога народа. А кад је срећно извео и у дело привео своју главну замисао, уједињење српских земаља у једну државу, Немања је још не имао прилике, да се одужи оном, за чим је

*) Из беседе, која је говорена о Светом Сави ове године у ској Школи г-ђе Марије Маринковићке у Београду.

жудела његова побожна и просвећена душа, да утврди нашу свету веру и да тиме шири просвету међу Србима. На послетку, колико је он био искрено одан син своје цркве и колико је ценио просвету свога народа, види се и по том, што је на неколико година пред своју смрт оставио световну власт, закалуђерио се и са својим сином, тада већ монахом, Савом подигао у Светој Гори најзнатнији српски манастир Хиландар, средиште целокупне просвете и књижевности српске у средњем веку.

Оно, пак, што је Стефан Немања поред својега главнога државничкога посла доспео да уради за српску цркву, просвету и у опште умну образованост, то је његову сину, нашем просветитељу, Светоме Сави, било главно. Ради тога, Сава се одрекао сјајних двора владалачких, одрекао се свих земаљских уживања, да би стекао себи и своме народу вечита душевна блага, — отишао је у манастир у Свету Гору и годинама, као прост калуђер, испоснички живео, док га преке потребе и љуте невоље његове земље и народа нису позвале, да се врати у своју отаџбину. Да измири крваво завађену браћу и угуши несрећни међусобни рат; да за тим настане мир у српским земљама, те да по њима може он ширити свој просветитељски рад; да не само отклони опасности, које су од спољних непријатеља наилазиле на српску државу, него још да је одликује и спољним сјајем, крунисао је, „венчао“, свога брата, Стефана, краљевском круном, символом државне снаге и самосталности; да српски народ добије своје првосвештенике, те да тиме истисне свеколики штетан утицај грчкога свештенства, он је у цариградскога патријарха изр самосталност српске цркве, сам постао први ср архиепископ, уредио српску цркву, заведавши

епископија и снабдевши их свима потребама, нарочито књигама, на којима је и сам много и одлично радио, тако да се сматра као први и најбољи књижевник старога доба у Срба; да сам лично поучи народ и свештенство хришћанским врлинама и примерном животу путовао је по земљама државе српске; и на послетку, да би задовољио своју побожну душу, два пут је путовао у света места, и са таквог једног пута враћајући се у отаџбину, и смрт га је снашла: све су то побожна, родољубива и просветна дела нашега правога просветитеља, Светога Саве, чиј спомен сва српска школска омладина данас срдачно слави!

Као што је Стефан Немања дарежљивом руком обилато потпомагао и подизао српске цркве и манастире, те једине просветне заводе у средњем веку, тако су и сви његови потомци на српском престолу управо се надметали ко ће већу и лепшу задужбину подићи и оставити на вечита времена своме народу. Нема скоро ни једног српског владаоца старе српске државе, који и животом и радом својим није чинио, да хришћанство у српском народу ухвати што дубљег корена и да се што већма рашири. А као што су Стефану Немањи подражавали у дарежљивости и побожном животу његови потомци на престолу, тако су по примеру Светога Саве радили и многа добра српској цркви, просвети и књижевности донели његови следбеници у реду калуђерском и на престолу српске цркве.

И онда, када је државна творевина Немањина и његових потомака пропала, остало је оно, што никаква физичка сила није могла уништити: остала је [illegible]има српским чврсто усађена наша света вера. [illegible]та није могло српски народ од ње одвратити. [illegible] како се то показало спасоносно за српски

народ у тренуцима тешкога искушења! Као да су и Стефан Немања и Свети Сава великим духом својим догледали опасност и буру, која ће снаћи српски народ, па су му дали заштиту тврђу од свију земаљских тврђава. Турци су освојили све тврђаве српске, покорили и потчинили својој варварској сили скоро све српске земље, али нису могли освојити духовно царство српскога народа: нису га могли раставити од његове свете вере; нису га могли одвојити од хришћанске просвете. Тешки су то били дани, које је српски народ преживео под тиранском силом турском, велика су била искушења, којима је он морао јуначки одолевати! И он је сва зла и насиља турска претурио преко своје главе, веран и одан нашој светој вери, послушан поукама Светога Саве и његових следбеника у свештенству.

Прибрајајући се хришћанским народима европским, не само да је српски народ у поле згоднијим друштвеним и политичким приликама имао права на учешће у европској просвети и образованости, већ — и на пажњу и потпору хришћанских држава европских као народ, који, већим делом својим, ни у највећим мукама и искушењима не хтеде се одрећи своје свете вере хришћанске.

И доиста поче се ведрити натуштено небо српско, које је претило српском народу вечном тамом и пропашћу. Већ при крају прошлога, а још више у почетку нашега века, када су наши јуначки преци џиновском снагом прегли да стресу несносни јарам турски, почеше Србе обасјавати бајни зраци новије просвете европске.

Па, као год што је средњевековној, хришћанској просвети у Срба ударио темељ Свети Са тако је и први српски народни књижевник и фи соф, Доситеј Обрадовић, с највећим успехом по

ширити међу Србима, својим бесмртним списима, савремену европску просвету. Да треба наш народ у просвети изједначити са осталим европским образованим народима; да му треба писати и у школама учити га на народном језику, како би се просвета што брже и јаче у њему ширила; да све треба и у животу народа и у животу појединца одбацити, што не може одржати критике здравога разума; да се треба опростити старих предрасуда, сујеверица, рђавих навика и порока, а на место тога пустити, да у пуној мери наука просветли српски дух, — врлине, пак, и породичне и народне и човечанске, да загреју срце и душу српском народу: то су главна начела нашег новог просветитеља, Доситеја Обрадовића; на тим основима даље се развијала српска просвета и књижевност; на тим основима она стоји и данас, доносећи и све више обећавајући плода српском народу. Јер, као год што је Свети Сава оставио за собом ревносне следбенике, који су његово дело наставили и у српском народу утврђивали средњевековну хришћанску просвету, тако је и Доситеј, и за живота и после смрти, имао и за собом оставио ваздан следбеника, који су његове узвишене замисли у дело приводили и данас приводе.

С тога, као што је средњевековна просвета била необорива тврђава и бранич српскога народа у времену, кад му је био јако угрожен опстанак, тако ће и права савремена просвета, својски гајена и ревнósно подизана, не само штитити и бранити српски народ онде, где је још и сад угрожен, — него ће му и у будућности најпоузданије обезбедити опстанак у данима какве било опасности.

М. Ив.

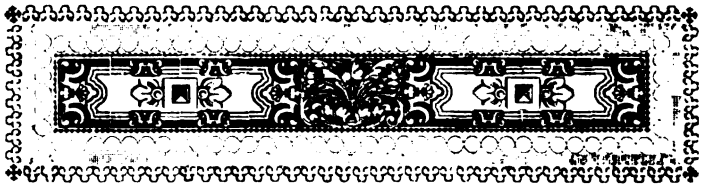

ПОРЕД ТОПЛИЦЕ

ПУТОПИСНЕ БЕЛЕШКЕ

Био сам срећан, да месец јун ове године, проведем на местима где некада беше живо било старога живота. Тим билом тецијаше некада исток Балканског Полуострва западу, и обратно. Беше ми пало у део, да проведем месец дана поред Топлице, у ревизији основних школа, у срезовима добричком и косаничком, у округу топличком. Веома сам био задовољан, што ми је у део пало, да тим крајем прођем; јер су то крајеви, који некад нити беху овако ванпутни, као сад, нити овако мртви као сад. Једна важна вена старога организма ту је пролазила. Овуда продираше пут, који везиваше Дубровник са Моравом; и живо крстарење са мора на Мораву тецијаше баш поред Топлице. Поред ње су и крајеви некада чувени и знани са своје важне улоге у владавини оснивaоца старе величине наше.

Радовао сам се при помисли, да ћу моћи на местима, чија нас имена подсећају на прошлост и узгред, уз пут, потражити трагове прошлости. се у надању преварих, јер нити је сад лако

сведоке прошлости, нити је сад тако згодно одредити по њима оно, што у старини беше и знано и јасно.

Старо је било престало. Данас њиме милй још по мало стара крв, али је та крв из далека. Она пута не зна, она места не познаје; јер је од скора ту. Поред Топлице је сад сам досељеник, који замени Арнаутина на том месту, па је и њему све ново и непознато.

Силне развалине, које ти казују стару насељеност, стари живот и напоре за одбрану живота, стоје у рушевинама; оне су неме, и не умеју ти ништа рећи ни о себи ни о својим старим господарима. Старе тврђаве, које туда беху, време је оборило, а земља је својим сурим и тешким плаштом застрла на многим местима остатке њихове. Тешки је плашт крунио старе већ изнемогле остатке старога доба. Кроз продерани земљин плашт, још на неким местима вирê: поломљени, онакажени и већ трошни савременици прошлости. Подићи плашт од земље, и завирити под њигово тешко покривало, нити је брз, нити лак посао.

Па и традиција је о тим сведоцима минулог живота мртва. Још те на некадање живовање подсећају једино силне њене развалине, којима садањи становник Топлице, дошљак из далека, ни имена честито не зна.

Чудноватe мисли обузимају човека, кад се попне на какво разваљено и порушено, често усамљено и пусто градиште. У њему се буде успомене на прошлост, на некадање господаре градске, на њихов живот и напоре, на њихове борбе и весеља. Доста пута стајао на градиштима и у мислима обнав- прошлост. Сведоци прошлости буде дух, да о лости размишља, и ствара слике. Са градишта

човек чисто очима тражи места, где су гозбе биле, где се војска за бој спремала, где су били мегдани и витешке игре, у којима је многи јунак окушао своју снагу, опробао своју моћ; тражи места, где су непријатељи на град нападали и т. д. Пред очи ти излази представа господске трпезе за којом господар наздравља пријатељима и господи, све по реду и по старешинству, и труди се да у двору господскоме свак буде задовољан и весео. Или ти се чини да са града видиш витешку борбу, или трку, или утакмицу; чини ти се да градско поље оживљује и сија сјајем силне госпоштине, а ти не знаш, у шта ћеш пре погледати: или у јунаке, или у коње, или у светло, бојно оружје, или у дела, која ти витезови пред очи изводе. Поред себе, на бедему градском, чини ти се да видиш дичне госпе старога времена, чије су очи управљене у градско поље, да се чуде чуду од јунаштва. А јунаци распаљени њиховим погледима, занесени славом, а ношени частољубљем, купају се у зноју и напору, а њихове коње спопадају пене беле и крваве. — Или ти се покаже другојача слика. Искрсавају мутни дани озбиљне прилике. Не чујеш ловачки рог, занеми песма и весеље, умукне весели грохот на двору војводином, зачути војвода и преко чела му прелећу тешки облаци. И кад залупају бубњи, и кад одјекне рог или труба, не чине се сад припреме за лов и весеље, већ се из подграђа, из села, заселака и катуна, подижу војници из својих клетишта, да их војвода поведе онамо, куда господар земље захте, да му делом покажу ваљаност и оданост своју.

Топлица обилује оваквим утисцима.

Али ћеш узалуд ишчекивати, да ти ту нар прича доживљаје својих градова и војвода. Нар овде не зна граду подграђа, не зна му трга, не

потецишта, не зна ништа. Не зна ни имање старих господара, не зна им ни баштинâ ни купљеницâ. Он зна толико исто колико и ти, што радознао обилазиш градишта, и жељан си да ти се о њима што каже.

А од куд би то народ и могао знати? Садањи становник Топлице није заменио на овом земљишту онога, који је оно, од чега се остаци виде, подизао, већ онога, ко је то порушио и гледао, да му и последњи траг уништи; да би са трагом нестало и последњег подсећаја на правог господара, чију стечевину уграби; јер би га траг подсећао на отмицу, на онога чије је, и можда још на што!

Али је ипак остало упорнога трага, и то оног српског чувеног трага, који се не глади, већ дуго остаје, и намеће ти се данас, да га потражиш и нађеш!

Зáр за време Турака Арнаутима насељена села, у којима ни живе душе српске не беше: Речица, Драгуша, Блаце, Житни Поток и т. д. не подсећају својим именима на српска села? Зар Плочник не буди никаквих успомена? Зар силне црквине, и по какав траг на њима, не казује пређашње српско живовање на тим местима? Зар све ово не казује да су Арнаути на тим местима Србе наследили? Зар најзад српска народна песма није ознаменила места око Топлице именима својих љубимаца:

На *Прокупљу* граду бијеломе
Онде бјеше *стари Југ Богдане*
С девет сина, *девет Југовића*,
На бијелом граду *Куршумлији*
Онде бјеше *Бановић Страхиња*,
На *Топлици* на води студеној,
Онде бјеше *Топлица Милане*,
А на оној равној *Косаници*
Онде бјеше *Косанчић Иване*.

Ну нису Срби први, који својим животом оживеше ова места. И творевине старије од Срба имају овде својих трагова. Често су на њима, или од њих, Срби справљали своје потребе. И римски остаци нису овде ретки. Човек се чисто чуди множини остатака, који казују некадању насељеност овог краја и некадању важност његову.

Још да је домаћин остао на своме огњишту, можда би он у причи, предаваној од колена колену, представљао и свој и туђ живот, и оживљавао мртво камење старих, онакажених грађевинских трагова. Али господар оде, други га замени. Кад заменика одагнаше, сродници правог господара дођоше, да по трошним погаженим мрвама са старе трпезе закључују о оном, што некад на трпези беше, да нему стену порушена огњишта питају о њеном домаћину и живовању његову и његових старијих.

Па и слаби траг већ угашене приче, и хладни камен, и разлупана цигла морају давати одговора, морају сведочити, јер су једини који што знају. Ми их скупљамо, и захвални смо им, тим изнемоглим сведоцима.

Ништа ми друго не остајаше, но да уз пут уочим и забележим по што год, што би имало ма какве интересности, не надајући се нимало, да мој посао буде исцрпан и потпун. Залуд ћеш у овим белешкама тражити великог реда и системе. Тога нити има, нити може бити у узгредним путним белешкама, у којима се, поред другог главног посла, бележи само оно што човеку уз пут у очи падне. Ја сам гледао, да по што шта и разберем, али мој разбор не могаше бити задовољен, јер не могаше отићи свуда где чега има, већ се морадох задовољити означењем, белешком где што видех или чу да бих бар упозорио онога, ко буде путовао ра

исцрпнијег и савршенијег бележења. Бележих и друге ствари, које ми се учинише вредне да се забележе.

Александрово 1. Јуна.

Још кад сам 30. маја по подне пошао из Врања, срећан сам био, да путујем са г. Урошем Кнежевићем адвокатом из Лесковца, а пређашњим начелником округа топличког, који је још уз пут почео, да ми омиљује предео, кроз који ми дужност налагаше, да прођем; наглашујући ми по што шта интереснога у том крају, дражећи тиме још више моју радозналост. — На напоменама ја сам му веома захвалан.

Из Врања до Лесковца ишао сам железницом, а од Лесковца до Прокупља на колима. Могао сам истина ићи и преко Ниша, али сам овим путем хтео да добијем то, да видим и Лесковац, јер не имађах прилике, да у њему будем, и ако га неколико пута гледах из вагона.

31. Маја око 9½ часова већ бејах на колима, и оставивши Лесковац, путовах дивним насипом пут Прокупља. Красни пут, питома, раскошна и веома лепа долина моравска, уоквирена горама, које у даљини, кроз прозрачно плаветнило, дају оку многоструко уживање, — чине путнику обилну пријатност, те му чисто саме долазе у уста речи песника „Сеобе Србаља“:

„.... ова рајевина пуста,
Река, поље, дубрава и гора
Силом нука, да ту останемо.

И заиста се човеку из ових чулних угодности, х нема сваки дан, тешко одмиче.

Па и кад пут напусти моравску долину, да се ˇплицу вине, иста је чаробност и утисци. Ужи-

вање овога пута, неће ми се лако из успомене изгладити.

У Прокупље стигох око два часа по подне. Ту се одморих, и снабдех оним, што ми беше за пут потребно, па се сутра дан зором кретох у стари Добрич, у најмлађу школу његову — у Александрово.

Пред мој полазак отпоче ситна киша. Причеках да престане, али она све јача постајаше. „Киша пада, путници путују“, вели пословица, и ја се кретох на пут, праћен још среским пандуром, кога ми у срезу ставише на службу. Око 9 часова стигох сав мокар у *Александрово*. Ово је село на ђенералштабној карти забележено са „Александровац“.

Александрово је на средини пута од Ниша ка Прокупљу. Оно је на средини и поља Добрича, које и наши стари споменици знају. Александрово је ново село, насељено Србима из разних крајева преко Саве и Дунава, али су наши уобичајили те их све зову једним општим именом *Банаћани*.

Пошто сам свршио посао ради кога сам дошао, остаде ми до мрака још 2—3 часа. Хтео сам да идем даље, али ми киша поквари план, те остадох ту на конак.

„Банаћани“ су врло вредни људи, и своје пољске радове раде на савршенији начин од околних сељака, а и живе много угодније и боље од њих. Наши их сељаци из околине дирају за то, називајући њихов рад и живот господским.

Оно неколико тренутака, што их проведох у друштву ових веселих људи, било ми је врло угодно. А конак у сељачкој кући у Александрову, ни чем се не разликоваше, од гостинског конака варошкој. Ужасна разлика од конака у кући наг сељака!

Учитељ александровски, г. Живојин Стојићевић, који је пре био са службом у Каменици близу Ниша, казиваше ми, да у једног тамошњег свештеника има некаква свештеничка књига, руком писана, у којој су неке молитве, које народ тражи, да му се читају. Замолих г. Стојићевића да ту књигу набави, да бих је могао разгледати. Он се томе одазвао, и ја сам је доцније разгледао. Књига је нова и има на првом месту црквеним словима овај запис: Слушаите, Сеи Єписталиѧ попъ Георгіинова Горно Матефца ѩли 14-гъ 1861 лѣто. Испод овога рукописно стоји: *Подписа гу Георгіа Петковъ одъ Лесковацъ,* а даље другим мастилом: *учитељ горњоматевачки.*

У ову су књигу преписани ови, сигурно старији, састави:

I. У овом првом саставу казује се „како слезе сиѧ епистолиѧ ѿ господа Бога, блгви шче кодъ патрихара иерусалимъскаго“, у којој се плеонастично казује како треба живети, и казне за оне који тако не живе.

II. Слово против оних, који траже помоћи у гатању и бајању, и казна која постиже цара у Самарији, што тражаше помоћи у неке „магеснице“.

III. „Чудеса Богородична преведени ѿ книга нарицаемаѧ грешникомъ спасение“.

IV. О греху неисповедања греха.

V. „Сказаное на 12 петци годишні.“ (Зли петци).

VI. Један сан Богородичин.

VII. Једна посланица „послана отъ смога Гда нашего Исса Хрта“, у којој је настава за живот.

При крају књиге је „Молитва Господнѧ, истолковано одъ славѧнске речи на србски прости език“, и исписујем целу: „Татко нашъ кои си на небо, имо те учины ни, да живимо по твою волю, и ѩ да можемо и друге люде къ тѣби на богоугоданъ

животъ да приведемо, научи ни насъ светимъ дѹкомъ твоимъ, како бы поживели овде на землю теби угодно, а и за вечно царство да се ѹдостоимо. Хлѣбъ нашъ данашныи даи намъ за данасъ. И опрости намъ наше грехове, као што ми на наши дѹжныци шпростѹемо, и немои да ѹведешъ насъ у некѹ преварѹ, но сачѹваи насъ одъ сваке беде, и од нашега зломисленика. Аминъ.

После молитве Господње записано је преведено „Вјерују“ али није цело:

Символъ православне христиѧнске вѣре.

1: во: Вѣрѹемо у еднога Бога нашега отца вседржителѧ, кои е створио небо и землю, и све што очима видимо, и не видимо. Вѣрѹемо да е онъ еданъ сотворио.

2. Вѣрѹемо у еднога Господа нашега Исѹса Христа сина Божиега, кои е онъ еданъ снъ Божі, отъ оца рођенъ пре оваіи светъ і вѣкъ одъ света и Ѿ свѣта Богъ е истинъ і одъ Бога е истінъ, рођенъ а нее сотворенъ, раванъ е отцѹ і све съ нымъ единосѹшанъ.

3. Ради насъ человѣцы и ради наше избавление слегао е отъ небо, и зачео се одъ дѹха света у светѹ девоикѹ Марію, као човекъ.

4. Распеше га за насъ у време понтиского пилата, страдао е и умрео и закопан за насъ грешныи.

5. И оживео е і славно ізъ гроба ізишао и ѹ трећи данъ како што е писано у свето писание.

6. И вознесао се у четерести данъ по воскресение на небеса и сео е о десноѥ странѹ до Бога отца своега.

7. Вѣрѹемо да ће Исѹсъ Христосъ па да доиде на землю сасъ нѣговѹ славѹ, да сѹди живи и м'ртви. (Више нема).

За овим је „много лѣтвие шпщее“:

1. Ѡ Христе рождени свѣте невечерныи, кои свѣ владашъ ии ѹ тавниі видишъ.

2. Ѣиди шву кућу, дан твоиі празнујућу, сви у ноиі коиі живе, твое име славе.

3. Сви стари и млади посту одъ поклади, тебе честъ чинећи, Богу говећи.

4. Данасъ се радую, славећи празнују, јел' су доживили, кои су дан желили.

5. Данъ рођена твога спаса нинога, из твое любави домаћинъ позволи.

6. Да му испоимо, колико знаемо пѣсныи богоугодниі кои су тебе скодніі.

7. Ми смо истинъ слаби према твои слави, но почемъ смо ћаци шдати наући.

8. Наука казуе, Богъ децу милуе коѧ су смирена иі умом трезвена.

9. Ѡ Христе рождени смилуи се надъ нама и домъ се прослави.

10. Кућномъ домаћину, с нѣгову роднину, крепко здравѣ дарујиі сви кућни помилуи.

11. Многаѧ лѣта сеиі денъ да дочека, аминъ.

Ово ми изгледа као некаква песма, ну за коју је прилику не стоји забележено.

На крају ове књиге написано је једно бајање, које носи наслов: *„Запрещаная“*. Испод наслова је крст начињен двема цртама, — а око крста има К̄ ХС̄ НІ КА̄:

К̄	ХС̄
НІ	КА̄

Испод крста је текст бајања, које овако гласи:

Запрещава тебе треско ѿ светаго прока Иілию і светаго пророка и претеча крестителѧ Іѡвана и ѿ таго арханѣела Михаила и Гаврила ѿ свети апо-

столи, ѿ свети мѹченици, ѿ свети бесребреници Космо и Дамѧна, та излезни изъ раба Бжїѧ име рекъ[1]) та улезни ѹ немиропомазанога.

Сви састави, који су у овој књизи, писани су правописом, који нема у себи логичности, а језиком, који у већим саставима, које овде не исписах, садржи нешто бугаризама. Целу ову књигу преписах, нека се нађе.

Велика Плана 4. јуна.

Синоћ сам стигао у Велику Плану, три часа на северозапад од Прокупља. Село је прилично лепо, има: школу, цркву, општину и кафану, те чини упечатак пријатнији од оних других села, кроз која пролажах ово дана.

Из Александрова сам се кренуо 2. јуна, рано из јутра, праћен јаким пљуском. Јастребац и Пасјача састављени су густим облаком, као каквим тешким сурим ћебетом, из кога као из кабла лије крупна киша.

Путовао сам на север у село *Облачину*. После пуна два сата, стигох у облачинску школу. Чим стигох, киша преста. Моја срећа!

Облачина је мало село, на месту, где се последњи огранци Малог Јастрепца, на јужној страни, у Добрич спуштају. Сељаци су староседеоци, по изгледу сиромашни, неумешни и хаљкави. За време Турака плаћали су поред *десетка* цару, још и аги *четврто*.

Одмах по ручку узјахао сам коња, па вођен неколицином сељака, одох да видим једну зидину, коју су скоро сељаци откопали. Зидина је на стотину корака испод *Биљешке Чуке*. Западно од села

---

[1]) То јест: реци име болесника, из кога треба да изађе.

Биљега зидина је у земљи. Колико се види озидана је на свод четвртастом циглом, која је дуга 0,37 мет. а широка 0,26 мет. дебела око 0,03 мет. Ту је нађено и нешто људских костију. Изгледа ми да је ова зидина остатак од Римљана. Колико простора захвата, и шта је некад била, можда би се сазнало тек онда кад би се више откопавало.

Враћајући се, свратих у биљешку цркву, која је нова, али је подигнута на темељу старе црквине која је ту нађена. — Изнад цркве, на брегу, нађени су некакви зидови, од широких цигала, које су, по казивању сељака, везиване тврдим малтером. Код ових зидова налажено је и костију, али ми време не допусти, да идем да и ове зидове видим.

На запад од Облачине налази се *Облачинско Језеро,* за које причају да је у старо време било веће, и да је у њему живела *Змија троглавка,* која је излазила из језера, савијала се око њега, а главу метала на брежуљак *Чукарче,* па би се тако сунчала. Неки Турци убију ову змију. Од тог доба језеро све једнако усахњује, и нема више оне водене тре́шње, која је пре била.

3. јуна оставих Облачину, па се кретох за *Доњу Речицу.* Морао сам поранити, јер до Речице има четири часа.

Путовао сам северном страном таласастог Добрича, право на запад. — Ко год је пролазио Добричем, могао је приметити, да је вода на неким местима по мало земљу издубла, да, кад се из далека гледа, изгледа као откоси на ливади. Народ овде и зове таква места *откоси.* Зову их још и *Јеринини откоси.* Причају да су ти откоси заостали покошене траве, коју су косиле *самовиле* [1]). Прича

[1]) У Соко Бањи и околини (Језеро) чује се клетва: „Однеле *самовиле*“. Светислав Марић, учитељ, забележио је из Добрича

се још и то, да је цео Добрич био пространа ливада. Кад је једне године покошена, нападну Турци. Народ се разбегне, откоси остану непокупљени. Бог прокуне, да се ти откоси довека познају, па тако и буде!

Путем сам врло пријатно разговарао са пандуром, врло поузданим, поштеним и бистрим човеком, родом из околине Новог Пазара.

Ишли смо Добричем од прилике за један сахат, па почесмо наступати у брдовитије и шумом обраслије крајеве — огранке Јастрепца, почесмо залазити у пределе, где за време Турака беху насељени Арнаути. Одавде већ настају предели, који су некада, у несрећној сеоби српској, од Срба остављени, јер се Срби кретоше из њих да траже нове отаџбине. Срби се иселише, а њихово домиште заузеше опасни Арнаути. — Изузевши извор Топлице и околину извора (Копаоник) и ушће њезино (Добрич), цео добрички и косанички срез беху за време Турака насељени Арнаутима.

Г. М. Ђ. Милићевић је у својој Краљевини Србији, на страни 379. исписао из књижице Јаниција митрополита нишког и белоцркванског један запис из 1734. год., у коме се помињу села изнахије прокупске и имена неких Срба становника тих села. А на неколико година само после овог записа у истим селима већ није било ни једног Србина. Србе замени друга „вера“ — Арнаути. Казивано ми је на путу, да где где, особито у планинама, има места̂, која су некад била села, па

загонетку: „*Самовила* вила, у гору се вила, ни воду пила, ни траву пасла, сама дома дошла“. (Звоно, управо његов звук). *Братство* књ. VI стр. 310). У поменутој већ књизи коју ми је набавио Жив. Стојићевић, учитељ александровски, има: „Слово за *самовил* („ходетъ на нихъ, на вражалици і на баѧрици“, у коме се брањује тражење помоћи од „самовилки, вражалици и баѧрици

остала ненасељена, пошто се народ из њих исели. — Године 1737. митрополит нишки и белоцрквански у друштву са патријархом Арсенијем IV. оставио је своју столицу и своју отаџбину, па се заједно са народом одселио преко Саве и Дунава. „Тада Топлица сва оста пуста“. (М. Ђ. Милићевић Краљ. Србија, 380.)

Ја сад залажах у места где се за време Турака без опасности за живот није смело ступити. Па и сад по кад што се Арнаутин довуче планином дотле, да учини пакост, светећи бајаги своје!

Пролазили смо дивним ливадама и младом шумом, и напајали се свежим ваздухом летњега јутра, који беше чист као кристал, јер га киша од два дана опра.

Мој пандур Вукоман причаше ми о расположењу нашега народа под Турцима, и о неприликама његовим са Турцима. Мени је био мио овакав разговор, те га још више распитивах. Причаше ми и о плаћању *владичне мирије*; то је плаћање владици по 6 гроша и 10 пара од куће. — У марту месецу дође заптија, и јави кмету да је наређено да се покупи владична мирија. Кмет је за неколико дана покупи, па је носи „на сандук“ власти, а власт је предаје владици.

Пролазили смо све некако између селâ, те слабо кога на путу виђасмо. Кад пођосмо уз један брег, шумом обрастао, Вукоман измаче напред, али као случајно. Пође неколико корака, па скиде пушку са рамена и метну је преко крила. Ја га упитах, шта то чини, а он рече: „Дотежа ми на рамену, господине“. Ја више и не мишљах о тој обичној ствари.

ад после пола сата изађосмо на брег, на чистину, коман опет метну пушку на леђа и продужисмо г. Наједаред ће ми рећи: „Знате ли, господине,

што скидох пушку". „Не знам", одговорих. „Скидох је, јер смо ту скоро овде долазили на извиђај; нађен је убијен човек". Није хтео одмах да ми казује, да ме не би поплашио.

Путем наиђемо на један поток између села, Г. Кординца и Рељинца, насељен пре 3—4 године народом из Старе Србије, који ту начини нешто јадних кућица. Село се зове *Југовац*, или обичније по потоку, *Томин Поток*. На ђенералштабној карти овај се поток зове „Толин Поток".

За села *Рељинце, Баботинце* и *Трнаву*, која су ту близо једно до другога, чух да су добила своје име отуда, што су се са *Боденика* (врх на Јастрепцу) надбацивали топузом: некаква баба, Реља и Трнак. Где паде бабин топуз, место се прозва Баботинце; где Рељин, Рељинце; а Трнаков, Трнава!

Између села Булатовца и Д. Трнаве, откопан је пре годину дана некакав зид, за који кажу да је стара црквина.

Још мало и ево нас у Доњој Речици у селу, које ни положајем својим, ни изгледом, нити ичим другим, може лепо утицати. Рупа, па то ти је!

Народ је у Речици сам досељеник. Распитивао сам о каквим било остацима из старине, па ми ништа не умедоше казати. Питао сам и о старим свештеничким породицама, код којих би било чега од старих књига или синђелија, али ни тога не нађох. Г. Филип Поповић, учитељ у Речици, рече ми, да је његов отац Сима Јаниићијевић био од свештеничке породице, да је био свештеник у Приштини, и да му је остало нешто старих књига. Разгледао сам те књиге, које нису, Бог зна како, старе, и међу њима нађох једну књижицу од седам листова који су, $^1/_4$ табака велики, исписани крупним црквеним словима. Наслов јој је: „Пѣсна стомꙋ великомꙋ

нику Георгію". На свршетку песме на последњем листу стоји запис исписан црвеним мастилом рукописним писменима. „Конецъ песми светога Ѓорѓіа. Написа нѣки Петаръ Манойловићъ учителъ ѣаковачкіи, дне 10-го октовріиа 1830 лѣта" Испод овога стоји црним мастилом: „Како самъ нашао написано на дрѹго место, тако самъ и ѧ преписаш".[1])

На крају једног требника додата је хартија, па су на њој исписане црквеним словима молитве од којих су неке различите од оних штампаних молитава у требницима. Међу молитвама нашао сам и некакав цртеж на коме пише „Сие печатъ ѿ врази". Сем овога још један круг у коме је забележено рукописно двапут једно испод другог „*Сава*". — На крају је једна, као посланица, која почиње: „Аврамъ Мілостію Бжіею патріархъ стаго Божиа града 'Ерѹсалима. Оумереніе наше ѿ благодати и т. д."

После овога на последњем листу су записана бајања: „Ѿ грознице, или на киселу ѧбѹкѹ или лебѹ. Амасаиде доркатомъ оче се даръ мередена тымѹтаръ. местереме шстиронъ грозница халветете хаветете сабраста шендисть ѿ раба Божи имрѣкъ. Єоди запретиѧ човекѹ на нокте све а коню на копите све. Гедиврисъ тортосъ Гедеонъ Фисосонъ Геонъ Тігаръ и Єфрат. Ѿ кровь комѹ тече на носъ или ѹста. Ѣсхд

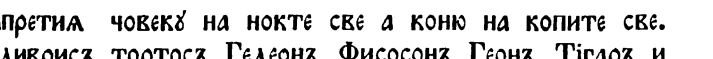

Зеочшξξ 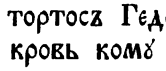 сиѧ трѣ аминъ 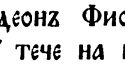 Ко оўкр

і лебѹ заши

о	о	о	о	о	о	о	о	о	о	о
х	х	х	х	х	х	х	х	х	х	х
х	х	х	х	х	х	х	х	х	х	х

Коѧ жена не

[1]) Белешку о овој песми послао сам „Босанској Вили".

може родити отроче, напиши на киселъ лебъ да изеде: Се двери небесни ѿверзите и ти ѿроче изиди зове те Іисъс изиди отроче зоветъ предитечъ исцащаите исцащаите приложи имъ на крестъ и ѿ раба Божи имрѫкъ.

Ѿ ћеле на главъ сабери бршлѧнь шо зелено лист да има, добро стъци со винемъ свари па търи ъ вече мажи.

Ѿ змие кога печи напиши на .... па сми сценомъ водом ..... За овим је излизан цртеж са словима, и још нешто али доста излизано.

За време Турака Доња Речица и околна села била су насељена Арнаутима. Г. Филип Поповић учитељ забележио ми је о њима ово:

У Горњој Речици био је Фис (племе) *Сопљани,* врло опасни Арнаути. Овај Фис живео је у Кољуши, Белољину и Пашинцу.

У Доњој Речици живили су *Жушани* и *Сопљани.* Жушани су живели и у Микуловцу и у Мађару.

У Горњој Трнави живели су *Гашани.* Ово је био најопаснији Фис. Славили су Св. Николу.

У Булатовцу били су *Ашани* — *Подгоричани.* Славили су Петковдан, те су их звали и *Петковчани.*

У Рељинцу беху *Стрељани.*

У Ресинцу *Кржалићи* и *Жушани.*

У Кординцу *Чкрељани.*

У Бајчинцу *Душкићи.*

У Микуловцу *Поломчани.*

У Горњој Јасеници Сопљани, који су славили Св. Николу. Кад год би прелазили преко воде увек би рекли: „помози Боже и Св. Никола!“

Од оних Арнаута који су држали славу, неки су месили и колач и палили свећу. На Бадњи да сви су заједно са Србима куповали орахе. Фис Кл

менти, који је славио Петковдан, метао је о Бадњем дану и бадњак на ватру, исто онако као и Срби.

Око пет часова по подне праћен још и учитељем из Доње Речице кретох се за Велику Плану. Уз пут свратисмо у Горњу Речицу, да видим изнад ње некакву стару црквину. — То је остатак од некаквог слабог темеља црквеног, на левој страни реке Речице, за који народ вели, да је од цркве Св. Петке. Дужина цркве са дубином олтара износи 7.70 мет. а ширина 4.67 мет. — Народ се овде скупља сваког младог петка, да у молитви помоћи тражи. — У олтару сам видео један пободени стуб од простог камена, који изгледа да је био нога на средини часне трпезе. На ову су црквину народу, кад се овде после рата досели, указали Арнаути. „Треба да знате“, говорили су им, „да ту и ту имате стару богомољу.“ Пре нису хтели казати, и ако је у Горњој Речици било неколико српских породица. — Место где је ова црквина необично је лепо. Између два брега питома ливада, поред које тече бистра Речица, чисто ти нуди да се на њу простреш колики си дуг, па да се у вечерњој прохладници напајаш свежином, коју само на оваквим местима можеш наћи. Али посао не допушта ни да седнеш, а камо ли да се одмориш. Журиш напред.

Пролазећи преко лепих шумовитих огранака Јастрепца, уживајући у вечерњој милини питоме горе, у први мрак бесмо у *Великој Плани.*

Пред сеоском кафаном застадосмо неколико људи. Ту застасмо и месног свештеника, који ме својим јуначким растом, оком и погледом, својим густим ·вама и свим својим изгледом подсети на јунаке ородних песама. То је Марко Поповић, свештеник нски, родом Пећанац. Од природе одарен би-чном, — и ко би се надао: питомином и бла-

гошћу. У онаквом телу онаква душа! Што га пак јуначнијим чини, то је, што му с леве стране на куку видиш револвер, а у рукама дебели чворновати штап.

Пред кафаном је и учитељ, ту је и председник општине, рођени брат владике жичког г. Саве, ту је и још нешто отменијих сељака, чекају на мој долазак.

Отац Марко дочекао ме је са необичном благошћу, што ме изненади; ну доцније се, као што поменух, уверих, да он није онакав, како изгледа. Нисам могао да се уздржим а да му не кажем, какав је утисак на мене учинио. Ну он ми рече, да мора такав изгледати, јер је такав крај у ком је живео, па се човек мора силом јуначити. Био је свештеник у селу *Будисавцу* у Старој Србији. Учио се у Дечану и у Пећи, у крајевима опасним.

У пријатном разговору за часак прође вече.

Слушао сам овде, да су Срби, кад се из Плане иселише, населише Плану у округу подунавском. Тако су казивали Арнаути досељеници.

До школе планске видео сам остатак једне арнаутске текије. Сви унутрашњи дуварови њезини ишарани су некаквим турским ставовима. Шта ови ставови садрже нико не умеде, да ми каже.

Пред вече, после свршеног посла у школи, отишли смо до *Ајдановачке цркве* која је од Велике Плане за један сахат далеко у планини. — *Ајдановачка црква*, за коју не знају што се тако зове, поправљени је остатак српске цркве из онога доба, кад су Срби живели у овом крају. На лепом је месту између повисоких огранака Јастрепца. По простору је мала, а озидана је доста тврдо каменом и циглом. Има малу препрату, која је сва живописана. Г. Урош Кнежевић, пређашњи окруж.

начелник на̀стајавао је, да се ништа не поквари од старог живописа при поправљању и обнављању ове цркве. Али, још пре тога, време је учинило своје. — У олтару на источној страни прочитао сам имена светаца: Св. Ћирил, Св. Василије, Св. Јован Златоуст, Св. Глигорије. У цркви на зидовима били су ликови светаца, али је доста искварено. — Патрон је ове цркве *Св. Ђорђе.* — Црква је дугачка до олтара 8 мет., а са олтаром 10,70 мет., широка је 4,12 мет.

Изнад врата што из препрате у цркву воде, био је натпис, који је сав искварен, и од кога видех само ово:

ДЄЧЧІЄВІОІН М·МІТОЧПРС
МОУВЛНРОНО . . . . . ТН
МКТ . . М . . . . . .
ВЛ . . . . . .

На корицама једног псалтира из године ҂аѡѵ (1815.) видео сам ову шару, која није ретка на књигама, и која се у болестима болесницама записивала:

ш	а	т	о	р
а	р	е	п	о
т	е	н	е	т
ѻ	п	е	р	ѹ
р	ѹ	т	а	ш

сто ѹ треба *а*, а исто тако и у доњем реду).

Кад смо се вратили у Плану био је већ мрак.

После вечере сам разговарао с овим пријатним планчанима, и не беше ми дуго време.. Молио сам их те су ми певали уз гусле. — Паде ми на ум да запитам, зна ли ко песму о *Владимиру* и *Косари*; али је нико не знађаше. — Подстакнут овим мојим питањем, г. Марко Поповић рече ми да у селу *Будисавцу*, где је он служио као парох, у цркви *Преображења Господња*, метоха пећске патријаршије, има старе двери, које су некад биле у цркви, која је била у Пећи на месту *Ћенавија*,[1]) где је сад српска школа. На тим дверима пише: „*Сије двери приложи Косара жена Владимирова цркви Ћенавији.*“ Ово ми се учини интересантно, али некако сумњиво; ну отац Марко ме увераваше, да је ово цела истина, и ја забележих онако, како ми је казано и изговорено. Он вели да се записа тачно сећа, да га је својим очима читао и да је баш такав, као што га ја записах. — Не би с горега било кад би се о овоме распитало.

За овим се разговор водио о различним стварима из Старе Србије, па и о Арнаутима. — О Арнаутима који су били у Плани не знају ништа. Причали су ми о Арнаутима из околине Пећи и других крајева, с којима су у заједници живели. Казивали су ми како и Арнаути певају уз гусле, али обично нове догађаје. Опевају каквог необично храброга Арнаутина и његова дела, или што из рата и т. д. Старије ствари слабо знају. — Један ми планчанин рече, да је слушао где Арнаути певају *Мусу Кесецију и Краљевић Марка*, али тако да Муса по-

---

[1]) *Ћенавија* ће можда бити: *coenobium* (*κοινόβιον*) = Monastere ou convent des moines ou des religieux, appelé ainsi p qu'ils vivent en commun. (Hieron. Ep. 22. n. 36.). (Dictionnaire antiquités romaines et greques par Anthony Rich, traduit de glais sous la direction de M. Chéruel стр. 176.).

бењује. Не дају да је Марко бољи од Мусе. — Кажу да има још неких песама о Краљевићу Марку.

— Сви досељеници у овом крају знају арнаутски говорити, јер живљаху у Старој Србији, или заједно с њима, или близу њих. — Замолио сам попа Марка да ми каже један стих које арнаутске песме, која се уз гусле пева, и он ми каза те забележих:

Призрен јон миледон
Тештат краља пореинтељин

Приметио сам одмах, да ови стихови не могу да се певају као стихови наших народних песама, јер није исти број слогова. Сви ми потврдише да није ни онако згодно, ни онако лепо певати сваку арнаутску песму уз гусле, као нашу, а веле да неке песме другојаче и свирају и певају. Има песама које се певају исто онако као и наше, само није баш онако лепо. Можда Србима нису арнаутске песме лене као српске и за то, што су арнаутске!

Многи Арнаути знају да нису старином соја арнаутскога, али им није у вољи, кад им се то каже. Поарнауђавање Срба бива још и данас.

Отац Марко ми казиваше да у селу *Буђану* у Старој Србији, на граници између пећског и ђаковачког округа, које је (село) насељено Араутима, има арнаутска фамилија *Стојковићи*. Попу Марку је казивао Јаниђије Жабељац, да је у кући Стојковића, кад бејаше хришћанска, био једном на конаку владика *Хаџи Захарија*,[1]) кад је путовао, и

[1]) По казивању попа Марка Поповића, овај Хаџи Захарија је умро 1818. г. — Ну у „Подацима за историју српске цркве“ од С. Јастребова, читамо да је одмах после Јоаникија „постао митрополит призренски, дечански архимандрит *Хаџи Захарије*, што се види из његова печата на синђелији, коју је дао дечком манастиру, Хаџи Захарије био је родом из села Винце-

да је том приликом заборавио у њих једну гвоздену синију, која се још чува. — Стојковићи, пре но што су се поарнаутили славили су Ђурђев-дан. Фиса су *Крсникци*. Њихова је мајка Стевана умрла као хришћанка, не хтевши променити веру. Синови су је сахранили у Дечанима. — Стојковићи су превртули вером због зулума. Притиснути зулумима, хтели су да се иселе, али су тражили тако добро место, као што је Бућане. Такво место нађу у селу Истоку у пећској нахији, али се не иселе, већ се потурче.

На овом месту хоћу да поменем и једну причу о постанку Арнаута, коју ми је казао г. Светислав Марић учитељ, а њему ју је казивао пре неколико година у Прокупљу некакав Арнаутин, старац од 80 година.

Старац је овако казивао: У старо време погреши нешто у Шаму један младић од царске породице. Грешка је била тако велика, да је морао бежати. Бежећи дође у Ђаковицу. Ту се прибије у једног Србина, да служи. Као слуга одликовао се вредноћом, и врло се допадне своме господару, те овај намисли да му да своју јединицу кћер за жену, само ако промени веру. Ну слуга оста сталан у својој вери. Србину буде жао такве прилике, те му даде своју кћер, и ако оста мухамеданац, али с том погодбом, да им мушка деца буду мусломанске вере, а женска хришћанске. Свога зета назове *Арнабут*, што значи арбанашким језиком: сталан, чврст, упоран. Од његова мушкога порода постану Арнаути мухамеданци, а од женскога Арнаути католици.

У Плани сам видео синђелију попа Миленка Виријевића од 8. октобра 1845. г., која му је дата

(кумановског округа). Умро је у почетку 1830. г.* (стр. 75.). [illegible] вање попа Марка о смрти Х. Захарије је по причању, по[illegible] неверно.

на парохију села *Тушимља*[1]) два сата од Новог Пазара на граници Рашке. Ова је синђелија у синовца Миленкова у Вел. Плани. Издао ју је: *Игнятие*[2]) *милостию Божию православни архиепископъ и митрополитъ ѿто рашки и призренски и скендерски и прочихъ*. На почетку ове синђелије чита се: *Рашко призренски скеѳериски Игнатие и всѣмъ молитва и благословение 1840.* (У години је 4 наопако написано). У синђелији се наређује шта ће се давати свештенику, па се најзад каже *„и прочая, како што е адетъ да се акъ плаћа и дава ѿщеникѹ.“*

Прокупље, 8. јуна.

Данас око четири часа по подне стигох у Прокупље, да мало душом данем, јер четири дана бејах у великом послу јурећи из села у село, а нигде угодна одморка.

Из Велике Плане пошао сам рано 5. јуна, журећи на посао, који ме тог дана очекиваше у *Драгуши*. Ишли смо на југо-запад рђавим путем без насипа, без ћуприја. За три четврти сахата од Велике Плане на југо-запад дођосмо у равницу између Доње Бреснице и Прекопуца. У тој је равници заселак Доње Бреснице, који се зове *Крљи Град*. На ђенералштабној карти нема овог имена. Остатака код овог „града“ кажу да нема, а што се тако зове не знају.

Прешли смо преко Бресничке и Јошаничке реке. У пољу између ових речица, казују да има много некаквих старих темеља и зидина, те народ држи да је ту у старо време била варош.

---

[1]) Село Тушимље помиње се још у Светостеванској Хрисо- (Тоушимли). (Споменик Ак. IV. стр. 4.).

[2]) *Игњатије* је постао митрополит призренски после *Синесија* —1840) и био је митрополит призренски до 1849. г. (И. С. бков, „Подаци за историју срп. цркве“, стр. 75.).

Северно од пута, којим пролажасмо, остају села *Здравиње* и *Придворица*. Ово ми последње село беше именом својим нешто интересно, те распитах, да ли око њега има каквих старих остатака, и добих одговора: да се између села *Међуане* и Придворице, у пољу, налазе остаци од темеља; да на једном вису, изнад села Придворице, има градић који су Арнаути звали *Курвин Град* (Каљаја Курвес). Спрећу овог градића, на другом вису, има велико гробље, са усправљеним простим камењем. Између гробља и градића, казују, да се познаје широки стари, већ у букве урасли *друм*, који се распознаје, док не изађе на планину Јастребац.

На ове податке ваљало би пажњу обратити и боље их испитати.

После три сахата путовања стигосмо у Драгушу, која је насељена досељеницима са Косова и околине, а има једна породица и из моравског округа у Србији.

Намучивши се скоро целог дана у најгорој школској згради, можда у целом Српству, пред вече изјахах са председником општине и неколико сељака до драгушке цркве *Св. Илија*, која је на четврт часа од села, на дивном брежуљку, са кога се на далеко види. Чак и магловити Копаоник помаља свој врх, те га од цркве Св. Илије видиш у даљини као какав непомични прамен магле иза високих гора.

Драгушка је црква обновљена на Св. Илију 1893. год. на месту старе црквине. Кад је Драгуша опустела, онда је и стара црква заспустела, а на место ње подигао се леп забран, који су Арнаути звали: *црквени забран*. У црквени забран нису смели никако дирати, јер се вероваше, да ко у њега дир тај мора полудети. Кад су Срби дошли у Драгу тада им Арнаути, који су долазили ради прода

својега имања, казаше да ту има црквина. — Око цркве има и надгробног камења које је оштећено, и без знакова. — У порти црквеној показаше ми један камен од сиге, дугачак 0,55 мет., а широк 0,22 мет., а дебео 0,19 мет. На њему с једне стране стоји урезано:

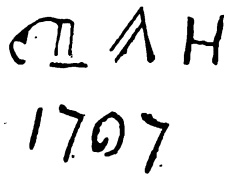

С друге стране је урезан крст, а на темену камена су писмена:

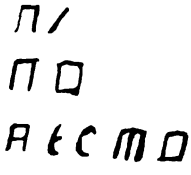

Била је ту, веле, још и једна плоча са натписом, али је узидана у садашњу цркву.

Као год оно на Добричу, тако исто и око драгушке цркве, види се на неким местима уздигнуто земљиште, те личи на откосе. Та места народ овде зове *Маркови откоси*.

У Драгуши сам видео један комад оперважене старе римске цигле, а веле, да их туда има доста. Испод Драгуше казују некакве старе зидове. И њих ћадох кад разгледати.

Ош за ручком тога дана, рече ми г. Вујица Симоновић, свештеник из Сврача (Доња Јоша-

ница), да је од свештеничке фамилије из околине Призрена, и да има нешто књига. Био је тако добар, те ми их је уступио ради прегледа и употребе. Међу њима сам нашао: једно Јеванђеље, штампано у Острогу у Русији 1581. г., као што запис на крају казује; једну нову рукописну књигу с молитвама и неке ситне хартијице на којима су врачања. Са тих хартијица исписујем ово:

На првој хартијици нађох: Во время шно боляше глава имрекъ ма кижъ вторникъ вторникъ накраймца. Глава предаде Адаму, Адамъ предаде Иевви Иевва предаде морѹ, моро предаде краѹ краи предаде пескѹ, песакъ предаде трави и трава предаде роси, и роса предаде слнцѹ, сунце предаде ветрѹ, и ветар рася болезнѹ, шть раба Божия, име

Во имя отца и сина и святаго дука аминъ.

На другој хартији стоји: записъ ѿ грозници: Молитвами честнаго, славнаго пророка предтеча крестителѧ Ишана честнаѧ глава твоѧ наблюдѣ трѧсаше сѧ, костани трѧсавица кастани дневнаѧ или тридневнаѧ шступи ѿ раба Божиѧ.

На трећој: Коя жена не може родити чада сие пише слова і сувари небесни отвердите и ти штроча изиди зове те Исусъ изиди штроче зове те претеча и стошаите имъ и стошите и приложите на крестъ, име.

На четвртој хартијици има неколико записа ја исписујем само овај један:

Коме се не држе деца.

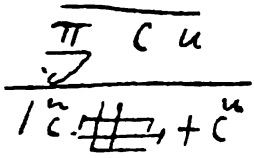

Станемъ добрѣ, станемъ со страхомъ, и тако да станетъ свака напастъ ѿ чади рабе божие.

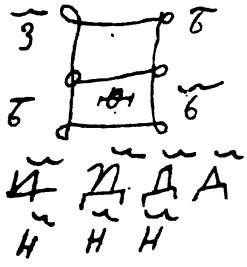

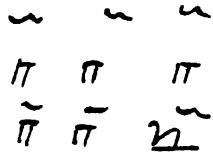

богородице дѣво радуи сѧ и помози рабе твое.

Од сина свештеника драгушког, који је такође из Старе Србије, добио сам: *Запис од беснила*, који његови стари даваше, а и сад дају у невољи:

а	т	о	н	а,	ш	а	т
о	н	а,	р	е	т	о	н
а,	р	е	п	а	т	о	н
а,	т	а	с	ъ,	а	р	ї
г	а	р	ї	ф	у	с	ъ,
ї	с,	х	с,	н	ї	к	а

Овај запис од уједа бесна живинчета напише се на чистој и мазној корици хлеба, па је уједени поједе на ште срце. Ово се мора чинити бар на седам дана после уједа, иначе није поможено. — Од њега сам добио и *запис, кад човеку или живинчету стане вода.* — Запис гласи:

Гедиврис тортос Гедеон и геон фисон геон Тигер Јефрат. — Овај се запис исписује човеку на прсима, коњу на копитама и т. д.

Сутра дан 6. јуна морао сам да журим у *Блаце*, на северо-запад за два сахата. Морао сам журити тим пре, што ми је ваљало тог дана свршити испит у Блацу и вратити се на конак у Драгушу. У Блацу нисам смео ноћити, због сифилиса, за који чух, да га у том селу има. Такво сам упутство и поруку био добио од неких пријатеља, којима је овај крај познат. По савету пријатеља, у Блацу није ми требало ни јести ништа, нити се за живу главу напити воде. Тога ради доручковах у Драгуши; али јест, око 12½ часова осетих такву глад, какву никад дотле. Морао сам што јести, иначе ће се, чињаше ми се, издахнути. Почнем сад полако испитивати учитеља о зарази. Он ме слобођаше, да је зараза само у неким кућама а не свуд, да је врло ослабела и т. д. Ово ићаше само мени у прилог, а, чини ми се, и да ме није слободио, ја бих ручао. — Одем, дакле, у кафану, кажем пандуру, да настоји да судови буду чисти и т. д., и неисказано добро ручам. Шта буде нека буде, не може се борити с природом, трбух хоће ручка, не пита за заразу.

Блаце је лепо и велико село, на примамљивој и благој падини последњих огранака Јастрепца, кој се једном страном губе у *Јанковој Клисури.* З

време Турака и у Блацу су били Арнаути, а сад су у њему насељеници из крушевачке Жупе.

Испод Блаца налази се *Блацко језеро*, које више личи на бару, но на оно што му име казује. Цело је скоро обрасло трском. За Блацко језеро казују, да је местимице врло дубоко, али по прорашћу језерском не бих рекао.

Северозападно од Блаца, за два часа, налази се дубоки преслап планинског бїла, које се протеже од Сувог Рудишта до Суповца. Тим преслапом тече *Блацка река* из топличког у крушевачки округ. Посматрачу изгледа, као да ова река на више тече, јер се уз реку спуштају падине планинске. Овај дубоки преслап зове се *Јанкова Клисура*, која по народном предању доби име своје отуда, што њоме прође Сибињанин Јанко, идући на Косово. — На путу од Блаца ка Јанковој Клисури налази се село *Сибница*, у коме је Јанко, по причању, одморио војску, и које је по Сибињанину добило име Сибница. У жупском срезу има црквина *Јанковица*, која, кажу, такође доби име своје по Сибињанину Јанку. На тој црквини казују Блачани. очувао се и један свод и на њему запис.

Још се прича да је Јанковом Клисуром прошла, идући на Косово из Крушевца, кнегиња Милица. Она је била понела кнезу Лазару помоћи, коју је била добила од других народа за ратовање против Турака, кад кнез Лазар беше отишао на Косово. Журећи Косову, дошла је била до села Блаца; али ту чује за пропаст на Косову, и све што је понела баци у Блацко језеро. Том је приликом у језеро бачено само рубаља 27 кола, а башка других ствари!

Народно помињање Јанкова и Миличина про- „ Јанковом Клисуром подсећа на старински пут ·ролаз овим преслапом. И заиста је ово место

најугодније за пролазак преко дугачкога бйла планинскога, које се протеже од Старе Србије до Мораве. Ту је и сад једини угодни пролаз.

И околина Блаца има остатака из старине, које би вредно било разгледати, а ја их само спомињем, по казивању блачана:

У селу Сибници на Сибничком брду има старо градиште.

У селу Чунгулу има велики град, који народ зове *Кулина*.

У барбатовачкој општини има шест црквина: Прва у селу Калудри. — Друга између села Калудре и Спанца. — Трећа у селу Чунгулу. — Четврта у селу Гргуру. — Пета више села Гргура у Церовици. — Шеста у селу Манастирици.

Из Блаца сам се доцкан вратио у Драгушу на конак.

Сутра 7. јуна кретосмо се косом од драгушке цркве ка Топлици за село Концељ на друму Прокупље — Куршумлија.

Коса којом пролажасмо има неописано леп положај, са кога се далеко на западу види сури врх Копаоника и два камена рога Штавске Треске, северно ти је Јастребац, а источно таласасти огранци његови, који се постепено спуштају на југ да им најниже падине пере брза Топлица, која се зеленом долином блеска и прелива у чаробном летњем јутру. Преко Топлице се уздиже Пасјача и њени западни високи огранци, на којима казују, стара градишта.: Изнад села Букулурама има развалина старог града. На Вичком брду, западно од села Вича, казују друго градиште, а испод њега са северне стране има велика стара црквина.

Ова долина Топлице, што се са бйла којим се спуштасмо види, или још боље долина од Куршум-

лије до Прокупља и од Јастрепца и његових огранака до Пасјаче и њених огранака, може се по остацима рећи, да је још за време Римљана била насељена и врло утврђена, о чем сведоче многа градишта распоређена по крајевима ове лепе долине. Овом је долином текао пут од Прокупља ка Куршумлији и од Крушевца преко Јанкове Клисуре за долину топличину. У њу је силазио још један стари пут, чиј траг поменух, кад беше реч о Курвин Граду, ну који не знам оправити. Можда је овде силазио и одавде излазио још који пут, али му трага не могох наћи.[1])

У *Концељу* сам разабрао, да се на међи између села Концеља и Мађара налази у земљи широких цигала.

Г. Коста Милосављевић, учитељ из Концеља, показа ми један сребрни новчић римски, који на једној страни има натпис:

L·SCIP·ASIAG·

Овај је новчић нађен у концељским виноградима, где има и широких цигала од некаквог старог зида. Сељак, чиј је овај новчић, тражио је много за њега, те га не купих.

---

[1]) У *Србији* од Влад. Карића на страни 758. читамо ове редове који се односе на Топлицу: „Ми смо више пута помињали како је њеном (топличином) долином ишао дубровачки друм, којим је не само Дубровник, него и цело приморје српско стајало у вези с Царградом а преко Ниша. Тако исто није Топлица спутна ни попречноме саобраћају са севера на југ... Јанковом Клисуром улазило се у Топлицу из Мораве и из Шумадије, а из ових, доњих предела, преко Топлице и долине Бањске и Косанице вазда је био најпречи пут у Косово. Кроз све време наше старе државе, на за време Турака, овуда је водио не само знаменити трговачки друм, него и војнички. Војске српске, војске најездâ аустријских и турских овуда су јездиле гонећи једна другу, а овуда су и изјицале и повлачиле се.“ —

Марљивија испитивања овуда би можда још што нашла.

Концељ је за време Турака био насељен опасним Арнаутима.

На брдашцу близу Концеља, на друму за Прокупље, подижу сад концељци цркву, на месту старе црквине. — Стару су црквину били Арнаути разнели, те од њезина материјала направили џамију у Кончићу. Садањи концељци руше џамију у Кончићу, и враћају својој цркви што је било однесено.

Код концељске цркве видео сам један широк камен пешчар, који је донесен од кончићске џамије, где је био узидан. На њему има и запис:

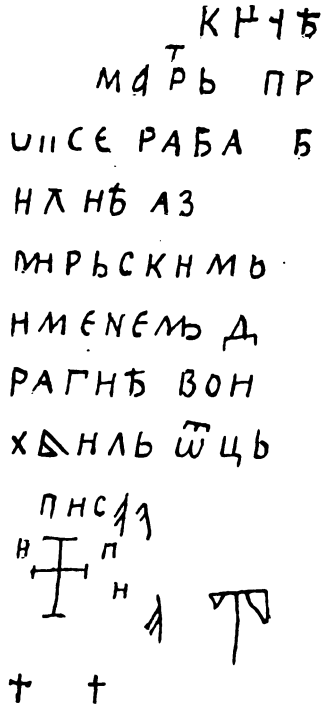

8. јуна, пребродивши Топлицу, упутих се у Губетин, село на десној страни Топлице, на средини између Концеља и Прокупља, да по наредби г. министра просвете прегледам приватну, губетинску, основну школу. Ову су школу основали сами сељаци, јер не имађаху школе у близини, а осећали су потребу за школовање своје деце. У Концељ и Прокупље, места по један сахат удаљена, нису могли слати своје деце, јер би морала прелазити Топлицу, а прелажење је и лети неугодно и немогућно, јер нема мостова, а зими је апсолутно немогућно. — Народ је ишчекивао, да му се школа отвори, па кад се не отвори, отвори је сам, бирајући и наставника и школске потребе онако, како сам разумеваше и за добро налажаше. Пити у овом избору беху срећни, нити имају какве користи од ове школе, где полуписмени наставник само броји дане, и чека своју награду, а о успеху и не уме да брине. Деца знају скоро толико исто, колико су и пре школе знала. Предложио сам г. министру да овде оснује сталну школу, за коју се види народно одушевлење већ и из тога, што ју је сам подигао како је умео и знао.

Губетин је мало село од 35 кућа, насељено самим насељеницима из Старе Србије. Има и своју цркву, која је подигнута пре неколико година на темељу старе запустеле цркве *Св. Петке*, коју су тако звали и Арнаути староседеоци.

Председник општине горњостопоничке, под коју спада и Губетин, Марко Букумира, родом из села Ступа 2 сахата од Сенице, у Старој Србији, казивао ми је да се од Сенице на четврт часа, на брду Дубници, познаје стари опали град, у коме су били ·ои *Васојевић Стеве*. Испод Дубнице је река Врело, ·ојој су некада биле воденице Васојевић Стеве.

Ово тврдиште још неки сељаци, који су овде насељени, а родом су из околине Сенице.

Одмарајући се у хладу, после свршеног прегледа „успеха“ у школи, распитивао сам о Васојевићу Стеви, да видим колико је моћно народно предање о овом јунаку народне песме, ну ништа не знађаху причати, а један од њих рече: *„Без Бога и без гусала ништа ти, господине, не умемо казати.“*

Око три часа по подне кретох се у Прокупље. Пребродивши Топлицу, кренем друмом, по коме се брзо језди и по највећој жези, тим пре што у Прокупљу чека добар одмор.

Житорађа 13. јуна.

Рано 9. јуна кренуо сам се из Прокупља за Доњи Добрич, да прегледам школу у *Балајинцу*.

Балајинце је село на Мерошинској реци, три сахата на исток од Прокупља, за један сахат јужно од мерошинске друмске механе.

Ово је село за време Турака било насељено Србима, као и сва села око њега, која су близу ушћа топличина. Становници ови, староседеоци, разликују се и ношњом и говором од насељеника из горњега топличина тока. До школе је црква која је, веле, подигнута на темељу старе црквине.

У Балајинцу нема ничега пажње вредног, сем што се где где нађе по која широка римска цигла, за које кажу да су из села *Градишта*, које лежи за непун пушкомет од Балајинца уз Мерошинску реку. — Село Градиште добило је име, по растуреном и већ скоро разнесеном граду, који је био на брду *Кулини*, одмах изнад садањег села Градишта. На Кулини сам виђао остатке од старе тврђаве, ко је врло оштећена, материјал разнесен, а остаци с

земљом сравњени и већ обрасли. — Казују да је са овог градишта ношен материјал за грађење некаквих грађевина у Нишу. Много је штете нанесено овом градишту и тиме, што су га многи прекопавали, да задовоље своју болест — копања блага. Колико се по заосталим траговима старог града види, он је захватао прилично простора. — Сељаци казују да је град имао и лагум, којим се силазило по воду, али се од тога ништа не познаје. — Земљиште је Добрича таласасто. Таласи се пружају од Јастрепца ка Топлици. Кулина и њено градиште су на највишем таласу Добрича, те се са њега види цео Добрич. У градишту сам налазио четвртастих цигала. Премерио сам две, па сам нашао да је прва дуга 0,36 мет., широка 0,28 мет., дебела 0,05 мет., а друга дуга 0,31 мет., широка 0,29 мет., дебела 0,04 мет.

Пре српско-турског рата у овом је градишту нађен, по казивању једног сељака, *купел* (бар то мисли сељак да је био тај суд), који је имао на себи нешто исписано, што није нико умео да прочита! Овај је суд продат калајџији у Нишу, који га је можда и прелио, и тиме за увек уништио једини спомен са писменима са овог старог града.

Казивали су ми сељаци из Балајинца да у селу Бресту, за по сахата од Градишта, уз Мерошинску реку, има некакав камен са натписом; али брештани мислећи, да га ја тражим с тога, да бих ископао по његову запису новце из градишта, не хтедоше ми га показати, говорећи, да је доиста био у њих такав камен, али где је сад, не знају.

У пољу под Кулином има остатака од цигле малтера.

Г. М. Ђ. Милићевић на стр. 356. своје „Краљине Србије“ говори о овом градишту, и свој

говор завршује тиме, што мисли да би стари град *Копријан* ваљало тражити пре у овом градишту, него на другом месту.

Између села Гадишта и Бреста има једно црквиште, чиј се темељ лепо познаје. Темељ је саграђен од широких цигала које су ваљда са градишта, али само црквиште изгледа да није старо. Дужина црквишта са олтарским удубљењем износи 8,20 мет., а ширина 3,70 мет. Црквиште има и препрату. У црквишту сам видео и једну лепу танку, белу мермерну плочу.

10. јуна пошао сам на запад у село Мекиш, да и тамо прегледам школу. Мекиш је на Бугариновачкој реци под другим таласом Добрича. Насељен је староседеоцима.

Мекишани су за време Турака, као и сва околна села, имали *агу* (господара) и *спахију*. *Ага* или купи у султана или од њега добије за одликовање у рату. или буди где, по једно или више села, и из њих наплаћује за свој рачун *девето, осмо, седмо,* па чак и *четврто* и *треће*. Сељаци веле: агама је било по праву девето, а што наплаћују више, то је по њиховој вољи. Против овога вишка могло се и жалити, али то нико није смео чинити. — *Спахија* је чиновник који наплаћује *десето* (десетак). Спахија је десетак узимао под закуп, и плаћао за њега султану једном за свагда или годишње.

Из Новаковићева „Села“ знао сам за *царасиур* (Село, стр. 177.—178.) и за *кесим* (Село, 178.), па распитах о значењу тих речи у овом крају. За параспур сам забележио значење слично ономе што га наводи г. Милићевић на стр. 135. „Краљ. Србрје“. *Парасиур* је рад господару на господареву им. Свака кућа морала је на *парасиурној њиви*, је својина господарева, засејати 20 ока пшен

коју је господар давао, па да овршено жито преда господару. Господари у Мекишу и осталим селима имали су по две параспурне њиве, свака по онолико дана орања колико је кућа у селу, јер 20 ока семена таман засеје дан орања. Једна се њива сеје једне године, а друга друге. Док се једна њива сеје, друга се угари и негује да се земља не испосни. — *Кесим* и *„узимање на кесим“* био је такав намет, што су господари своје овце давали на кесим, и то овако: Господар, н. пр., даје једноме на кесим 20 оваца, услов је тај, да му се после године дана врати свих 20 оваца и 20 ока вуне. Сав приход од оваца и јагањци остају ономе, ко их је узео на кесим. Ако у току године која овца мањка, морала се надокнадити. Овце узимане на кесим чуване су на господаревој земљи. — Кесиму и параспуру исто је значење у целом Добричу.

У Мекишу нема остатака од старине, а и народно предање мало зна о прошлости.

На гробљу изнад Мекиша упозорише ме на један надгробни камен, на коме нађох ове знаке:

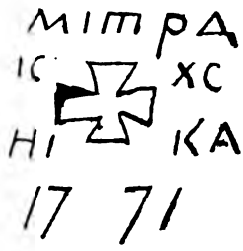

Прича се да је ово камен некаквог рабџије — је ту умро, и оставио новаца да му се камен чгне. Зове се *рабџиски камен.*

Мекишани казују да је у старо време на Добричу била велика битка, у којој је текла крв коњу до узенгија. Ту су се тада бориле различите „вере“, па је од различитих крви тих вера постао на Добричу божур различите боје. Божур црне боје постао је од крви циганске, плави од крви турске, а црвени од српске!

Толико народно предање зна о бојевима на Добричу, за који (Добрич) још архијепископ Данило зна, да су на њему многи од древних царева страшне борбе међу собом стварали (Данило, Животи Краљева и архиепископа српских, стр. 180.). О доцнијим догађајима на Добричу може се читати у „Срби и Турци“ од Ст. Новаковића, стр. 159. и 162.

У пољу између села Градишта и Мекиша сељаци су налазили многе гвоздене стрелице, за које верују да су из доба кад је град на Кулини порушен.

На Мекиш је, причају, три пут бацана апатема. Кад је бачена први и други пут не знају. Трећи пут је бачена пре 50—60 година. Не знају казати ко је тада био владика, али казују да је после њега дошао за владику Глигорије.[1]) — У селу затрудни девојка од субаше Турчина. Владици је било криво што се то десило, и изгрди целу фамилију. Брат девојчин одговори такође са грдњом владици, назове га магарцем, и говораше да му владика не може ништа. Тада владика дође са 3—4 пишка свештеника и једним ђаконом. Ту је био и месни свештеник Мита. Пошто је на сред села освећена водица и народ кропљен, сви се скупа крену кући преступниковој. Кад су дошли до куће, владика први узме камен.

---

[1]) Пре Глигорија био је владика у Нишу *Јосиф*, (М. Ђ. Миљевић Краљ. Србија, 33.), али је онда бацање анатеме на Ме морало бити раније за коју годину, но што се прича.

и убаци га у кућу говорећи: „проклет да је!“ Тако је учинио три пут. То је исто чинио и остали народ. Проклињани је из куће грдио све, и бацао се камењем на народ. Од тог доба остане онај презрен у свем селу, те се одсели негде у садањи крушевачки округ. Онај ко станује у његовој кући, веле, мора имати по једног болесника. У целом селу није здравље најбоље, јер је село подводно, отуда му ваљда и име Мекиш. Ну сељаци то тумаче као дејство проклества, баченога на село. — Пре по године дође мекишкоме свештенику кмет и још неколико сељака, да их научи шта да чине, те да дође владика у Мекиш, да проклетство скине. Са свештеником је био и учитељ мекишки г. Илија Илић, који ми и даде белешку о овој ствари. „Немамо си *навидлак* (напредак) ни у поље, ни у чељад, ни у стоку, па да скинемо анатему, ега би народ некако прогледаја.“ Кад им се рекло, да би то и коштало, одговорили су да би дали по пет динара од куће: „и ако се нема сал' да се скине проклетија.“

11. јуна био сам у *Кочану*, 12. у *Ђакусу*, 13. у *Житорађи*.

Идући из Мекиша у Кочане свратио сам на *Комњигу*, коју г. Милићевић зове Комига или Комиг (Краљ. Србија, 356). Питао сам о тим именима, па ми рекоше да се тако не зове. На ђенералној карти Краљ. Србије на секцији Ниш забележено је име *Комнега*. Међу тим, као што рекох, мештани је зову *Комњига*. Комњига је истакнут купаст брег на левој обали Мораве према Курвин-граду. Г. Милићевић вели, да на Комњизи „има стара црква од које сада стоје тек зидови до 3 метра високи.“ Кад сам ја ишао, на Комњизи сам видео обновљену црквицу, коју ми рекоше да је подигнута на темељу старе цркве, која је запустела онда „кад се претерао

овај свет.“ Садања црквица зове се *Св. Јован* (26. јуна). Обновио ју је неки Живадин из Ниша. За време рата, веле, чувао је ту стражу, па се зарекао, да направи цркву ако остане жив.

На Комњизи нисам могао запазити никаквих темеља нити остатака од града, и ако јој по положају личи да има на себи град. Али сам видео нешто мало окамењеног малтера и једну половину велике цигле, чија дужина износи 0,33 мет.

Видео сам и *Шупаљ Камен* на Комњиги, који помиње и г. Милићевић. То су два камена наслоњена горњим својим деловима један на други, а доле су растављени, да се може између њих провући. Ту се провлаче болесници, надајући се да ће им то помоћи. На гранчицама око Шупља Камена невољни вешају крпе или пешкир или чарапе. И за време Турака долазило се овом камену. Зову га још и *Лековав Камен.*

На југо-западној страни Комњиге казују некакву стару, већ уништену, црквину, али је ја не видех.

Са Комњиге је неисказано леп изглед на све стране. Са ње се најлепше види Курвин-град, и одатле га је најзгодније снимати.

Са Комњиге, пребродивши Топлицу, дођосмо у Кочане.

Кочане је на лесковачком друму, између Лесковца и Прокупља, за по сахата удаљено од Мораве. У Кочану не запазих ничега што би спадало у оквир мога бележења. Оно носи тип свију оних села, која су у долинама, а кроз која или близу којих је жив пролаз. Ту су и трагови из старине уништени, и предање је мртво. И ако народ овде казује св старо становање, том се казивању не може вел пажња поклонити. То исто казују скоро сва се

поред Мораве, па се при свем том зна да су им становници досељеници, и то не свуд Бог зна како стари.

Кочане је на месту где се последњи најнижи огранци планинскога дела среза добричког у Мораву спуштају, да се у долини моравској изгубе. Земља је врло плодна, онаква каква је свуд у питомини моравској. Казују да има где где и *смуђавог* земљишта. *Смуга, смуђе* (и од тога придев *смуђав*) означује овде такво земљиште, које је слабо, песковито и пригорљиво. Веле да је такво земљиште онде, где је у старо време пролазио цигански цар!

Забран овде зову *корија*, ретко *забел*. У Копаонику (ср. косанички) забран зову *забео*.

Из Кочана сам морао журити у *Ђакус*. Идући у Ђакус, морао сам се враћати на Мекиш, јер је ту пут.

Између села Мекиша и Ђакуса село је *Самариновце*, за које чух да се тако прозвало, што су му становници некада носили благо на самарима.

У Ђакусу сам био 12. јуна. Тог дана у вече, по свршетку званичнога посла, пео сам се на *Главшинску Чуку*, која је од Ђакуса за пола сахата на запад. Пошто ми те вечери за разгледање Главшинске Чуке беше сувише мало времена, то сам и данас 13. јуна, идући за Житорађу, поново свратио.

Главшинска Чука лежи на два сахата од Прокупља, на левој обали Топлице. Главшинска се зове по селу Главшинцу, које је у близини. Она је доста висока, и са ње је врло велика прегледност низ Топлицу, а доста је велика и на друге стране. Са ње се види Хисар над Прокупљем тако лепо, да леда е се може руком дохитити. Врх Пасјаче, на ој има градиште, чини се тако близо, да изгледа, сэ с ње може на Главшинску Чуку каменом до-

бацити. — На Главшинској Чуци нашао сам силу остатака у камену и цигли. А колико ли је било тих остатака пре но што они посташе мајдан за вађење камена и цигле! И сад сам нашао на велике гомиле поваћеног камена, спремљеног да се пренесе и употреби за друге грађевине. Сав овај материјал остатак је великог старог града на Главишинској Чуци. Простор, који је некада град захватао, скоро свуда се јасно распознаје. Премерио сам на брзу руку и дебљину зида и простор града, па сам нашао: дебљина огољеног зида од темеља, из кога се камен вади, на источној страни износи 2,05 мет., а на западној 1,59 мет. Простор унутрашњости градске, мерен са истока на запад износи 114 корака, а од севера на југ 266 корака. Колико се сад познаје, град је био саграђен од камена и цигле. Овај је материјал везиван врло чврстим малтером. Многе цигле главшинског града имају на себи шаре. И цигле и шаре, како ми изгледа, показују римско порекло града.[1])

Од главшинског градишта на исток, од прилике за 200—300 метара, налази се скоро опала стара црквица, коју мештани зову *Латинска црква*. Ну на овој црквици сем имена материјала од кога је начињена нема ничега латинскога. Рекох материјала, јер је скоро цела црква саграђена од материјала, који је много старији, но што је и мисао о њеном грађењу. Ово се јасно види на зиду црквеном, који је саграђен од цигала онаквих истих од каквих је и град саграђен, а на доста места и из комадића од истих цигала. Још се боље познаје да је црква саграђена од остатака старијих грађевина по томе, што су на неколико места у зид црквени узидаг

---

[1]) Белешка о главшинском градишту штампаће се у „Стар нару“, где ће бити и неколико снимака цигала.

готове зидане стене, опале од друге старије грађевине. Ове се стене распознају тиме, што у њима цигле иду другим редом, што су цигле у тим стенама међу собом везане чвршћим малтером, и најзад се стене као засебни део материјала јасно виде. И малтер, који је ове уметнуте стене спајао са осталим зидом, трошнији је и другојачи од онога. који је у самој стени. Црква је дуга 5,70 мет., широка 3,20 мет. Дубина олтарског удубљења износи 0,72 мет. Дебљина зида на црквеним вратима износи 0,76 мет. На десном црквеном зиду до врата очувао се слаби траг од живописа и на њему се на једном месту чита СТ ГЕОГІЕ. У жртвенику је била на зиду слика која се врло мало очувала, и на њој се може прочитати сты стефань. У цркви има и неколико каменова, који немају на себи никаквих знакова, сем два камена чиј ће нацрт изаћи у „Старинару“.

Око цркве има доста камења, које изгледа као да је на гробовима, али је већ урасло у земљу.

Око Главшинске Чуке и ове црквице поред ње мислим да би ваљало да се старинари позабаве. Чини ми се да им бављење не би било бескорисно. Ако се буде још чекало, како се на вађење камена не пази, неће бити далеко време кад ће се узалуд тражити остаци старине на овом месту.

Данас око 9 часова стигао сам у Житорађу, село два часа удаљено од Прокупља, на друму који везује Прокупље за Лесковац.

Пред вече сам отишао до села Јасенице, да видим некакав камен са натписом, за који чух да га је поред друма ископао Младен Стајић из Јошанице. Он га је носио Евреји́ма у Ниш да га прочитају, а га Срби, којима га изношаше, нису умели прочитати. Ну и они га не прочиташе. И Турци су гледали, па ништа. Мени нису показали тај камен,

бојећи се да га не тражим из какве користи. Изговарали су се, да нису ништа нашли, да је био некакав камен, који су бацили и т. д. Најзад замолим да ме изведу до места, где је камен ископан. То је место одмах изнад села Јасенице поред самог друма. У ископаној рупи има комађа од оперважених римских цигала и слабих остатака од некаквог зида.

Наш је народ за чудо суревњив према онима, који иду ради истраживања старина. Чудновата манија копања новаца причињује им страх, да други не пронађе оно што би они желели наћи. То је разлог што народ воли прикрити сваки траг старине, но показати га. Нарочито народ држи, да на камењу има белега, које казују где су новци сакривени, и онда сваки камен, ма са каквом белегом, ревносно крије. Ово ће моћи потврдити сваки онај, који је путовао у циљу археолошких екскурзија.

Прокупље 18. Јуна.

Ево ме у Прокупљу, да се одморим од тешкога пута, који прођох преко врлетних огранака Пасјаче и Петрове Горе. Крајеви, којима пролажах ово дана, необично су лепи. У њима се види сва разноструко́ст, коју планински предео Србије пружити може. Пролазећи њима, човек жали, што нема каквога надахнућа, па да укаже чари ове разноструке идиле. Сваки је опис узалудан, јер не може да обухвати све оно, што утисак чини. Кад би коме ставили у дужност, да предмете ове природне убавиње фотографише, мучно да би могао лако изабрати место, које би требало снимити, а које оставити. Треба проћи природним рајем од Житорађе до Статовца, па бац поглед свој на далеко и на близо, докле можеш држати силне утиске, што их раскошна прир

производи, па ћеш се уверити, да је овде велико обиље природних дражи.

Али и та лепа разноструко́ст и њена романтичност постану човеку тешке својим неугодностима. Творевине духа и руку људских овде су у зачетку. Путеви су рђави, села изгледом својим убога. Природни дар, који у сваком човеку овде видиш, потпуно је неуређен. Овај добри становник и његова околина чекају, да им се дода много што шта. Још да није школа, које, поред све напуштености од оних власти, чијем су старању поверене, пружају најугоднијега одморка, тешко би се могло издржати дуго путовање овим крајем.

14. јуна кренуо сам се из Житораће за *Дубово* преко валовитих јужних огранака Пасјаче, који су и врло ненасељени и необделани. И кад од Житораће до Дубова прођеш кроз које село, ти видиш да је бедно, сиромашно и неупућено.

На путу је једно ново село насељено самим Црногорцима. Ово село чини утисак, кога се грозити ваља. Ни воћку, око чађавих и у сваком погледу јадних кућерака, нису хтели да засаде. Тако је на много места у овом, самом себи остављеном крају!

После два сахата и нешто више дошао сам у Дубово. И у Дубову су насељеници из разних крајева.

У овом селу на састанку потока Старо Момчилово и Момчилово у плацу Благоја Николића налази се некаква зидина, за коју кажу да је манастириште. Зидина је сва урасла у трње, те јој је тешко и прићи. Арнаути су причали сељацима, да је зид од овог манастира разнесен, те грађена нека воденица.

Староседеоци из околних села казују, да је село Дубово било око овог манастира (сад село захвата

већег простора) и да се звало *Дудово*. Тако причају да су га звали и неки Арнаути.

Западно од Дубова, на путу за село Асановац, види се један велики огранак Пасјаче, који се зове *Шупљи Кимен*. Са овог је Камена велика прегледност на све стране. Сељаци, кад изгубе стоку, пењу се на Шупљи Камен, те је са њега по околини очима траже. На Шупљем Камену има остатака старог градског зида, али не имађах времана да се на њега пењем и разгледам. Слушао сам да су на Шупљем Камену неки сељаци из Дубова копали новце, јер су им се, божем, пре тога у сну јавили, али не нађоше ничега другог сем некакав оловни сандучић, у коме није било ничега.

Западно из Дубова за 15 минута даљине има остататака од некакве грађевине, за које сељаци казују да су од цркве.

Пред вече сам са дубовским и мекишким учитељем изјахао за $^3/_4$ часа на југ од Дубова до Пауновог Луга у Граничком Потоку,[1]) да видим некакве остатке, за које ми у Дубову причаху. И заиста у самом Граничком Потоку нашао сам откопаних крупних комада римских цигала, од којих неке имају перваза, неке немају, а неке су корубасте. Дебљина је ових корубастих 0,03 мет., ширина 0,36, дужина не знам колика је, јер не нађох ни једне целе. Један сељак из Дубова однео је одавде својој кући врло велику четвртасту циглу која је дуга 0,60 мет., исто толико и широка, а дебела је 0,06 мет. На самом месту видео сам много комада оваквих цигала, али не нађох ни једне целе. — Казују да је овде нашао и ископао некакав сељак из Црнатова пуну касу с новцима!

---

[1]) Гранички Поток добио је име по селу Граници, које је близини преко потока.

Рано 15. јуна кренуо сам се за *Житни Поток,* западно од Дубова. Жеља ми беше да успут свратим у село Злату, и ако је тај пут мало заходнији, да и ту прегледам старе остатке о којима читах у Краљевини Србији од М. Ђ. Милићевића, стр. 352.

Село Злата је на Златској реци у сутесци, коју чине огранци Пасјаче. У самој Злати има темељ и нешто зида од старе цркве. Око цркве има широких цигала, које су дуге 0,33 до 0,35 мет. У цркви сам видео и неколико комада мермерних плоча са врло лепим шарама, али без натписа. Кад је црква откопавана, нађен је и један пребијени мермерни стубић. — У олтару се види усправљени камени стуб, што је држао часну трпезу. Стуб је сав обрастао у маховину. На овом стубу испод маховине, чини ми се, да има нуно шара, ну да ли су то писмена не могох разабрати, јер је ваљало најпре остругати сву маховину, која је јако учвршћена за камен, а за то не имађах времена. — У темељ ове цркве са верне стране, с поља, узидан је један иштећени мен са натписом, који преписах колико се поаје.

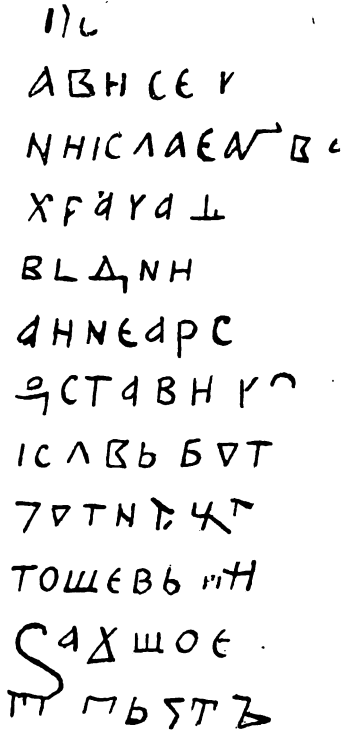

Злата је до 1878. год. била насељена Арнаутима. Црква је ова дакле из доба пре Арнаута, и у темељ те старе цркве узидана је ова још старија плоча.

Црква је дугачка без шупљине олтарске 4,95 мет., широка 3,35 мет.

Изнад села Злате на северо-западној страни брег је, са којега је лепа прегледност ка селу Коњувцу низ Златску реку, а исто тако и уз реку. На овом брегу који мештани, насељеници, зову *Кале*, има крупних остатака од ужасно масивне грађевине, која је захватала велики простор. Један сељак из Злате, кога поведосмо на Кале да нам покаже где је што, казиваше да се и на брегу преко Мачинске реке, источно од Злате, налазе остаци од тврђава. Ови остаци на Калету разликују се од свију остатака које дотле видех. Овде је зидање од самих цигала, које су везиване међу собом тако јаким малтером, да ћеш пре окрунити од камена но од заостале стене са Златског Калета. На другим градиштима су зидови или од камена или и цигле и камена. Стене, делови грађевина, су овде боље очуване но на другим местима. — Са јужне стране, мало низ Кале, ка Златској реци, одржао се врло јак зид, који је на једном месту преко 2 мет. дебео, а на 4—5 мет. висок. — Још ниже на југ на Златској реци види се од прилике 3 метра дебели чврсти бедем, озидан од самих широких цигала. Овај бедем, пропуштајући Златску реку, прелази и преко ње, те изгледа да се њиме река затварала. Мештани држе да је то био мост, али не изгледа да је то.

Из Злате после једног сахата јахања стиже се у *Житни Поток*, велико и најлепше село на јуж страни Пасјаче. Ово село, као и сва околина, за вре Турака беше насељено љутим Арнаутима, тако оп

ним, да хришћанска душа и не залажаше у ове крајеве.

У Житном Потоку показују једно место, што се зове *Марин гроб*. Одавно, не знају кад, узео је Арнаутин на силу Српкињу Мару за жену, и с њом изроди децу, коју она на самрти умоли да је не сахрањују онде, где се Арнаути сахрањују, и они је сахранише у селу. То су место и Арнаути звали Марин гроб.

Житни је Поток на тако лепом месту, да му се може завидети. Права је милина из њега погледати на Пасјачу, Радан и Петрову Гору, што се ређају као полумесец, а источна је страна отворена.

Јужно од Житна Потока, на састанку Староселске, Статовачке и Богојевачке реке на левој страни има један доста истакнут брег, на коме су остаци старог града, који су потпуно шумом обрасли.

Мало на север од овог градишта има црквина, коју зову *Пусти Свети Јован*.

У селу Мачини за један сахат на исток од Ж. Потока има остатака од старе цркве, која је била озидана каменом и циглом. Цигла је дуга 0,34 мет., а широка 0,30 мет. Црква је дуга 11,50 мет., а широка 5 мет. Насељници не знају ни како се зове ова црква, ни кадања је.

Између Житна Потока и Мачине има на два места арнаутског гробља.

У Житноме је Потоку свештеник г. Јеврем Илић, који ми причаше о своме деду *Јоку Каралићу*. Ја га замолих да ми то забележи, и он ми забележи ово:

„Кад је Кара Ђорђе пошао с војском да освоји ви Пазар и Сеницу, дође у Сеничко Поље до близу а *Житнића*, које је у Сеничком Пољу између Па- а и Сенице. У Житнићу и околини био је у то

доба кнез *Јоко Каралић* из племена Каралића, које је старином из Лијеве Ријеке испод Кома из племена Васојевића. Јоко је био врло виђен човек у целој околини, и уживаше необично велико поверење народно. Кара Ђорђе позове Јока, и постави га за старешину народног у том крају. Кад је Кара Ђорђе почео узмицати у Србију, Јоко Каралић га запита куда ће, и шта ће он са народом, што га диже против Турака. Кара Ђорђе му одговори: „Јоко, народу неће Турци ништа, јер им треба да им ради, а ти бежи у Србију под *Јанков Камен*, док се ствари на боље окрену.“ (Ово је било 1809. г.). Јоко тако и учини: са стварима, стоком и својом чељади побегне под Јанков Камен. — Јанков Камен зове се једна велика стена пободена у земљу у ужичком округу на врх једне голе планине, која се зове *Бабићи*. Прича се, да је ту стену побо Сибињанин Јанко кад је пошао на Косово. Кад је Јоко пребегао из Житнића, настани се у планини Бабићима под Јанковим Каменом, и ту начини кућу. То је била ту једина кућа, а и сад је једна једина. Кад је и где је умрО Јоко Каралић не знам. — Ово је све забележено по причању, које упамтих од моје баба Неде која је живела 107 година.“

Ову белешку увршћујем овде, да сачувам од заборава још једног човека који осећаше и рађаше онако како ваљаше, па да ускрсне Велика Србија.

У општини житнопоточкој је председник *Алекса Караџић* из Статовца. Алекса је досељеник из Дробњака у Црној Гори (пређе Херцеговини), и вели, да је од исте фамилије од које је и Вук Караџић. И сад је фамилија Караџића у Дробњацима врло велика и има на сто пушака. Село из кога је бан Вукова фамилија зове се *Петница*. Баби Вуков а мајци оца Вукова Јоксима, било је име Са́ва. З

друге, најближе сроднике Вукове не зна како су се звали. Презиме Караџић, вели Алекса, врло је старо. Овај Алекса Караџић врло наличи на Вука. Да сам имао апарата за фотографисање, баш бих овога Вукова рођака фотографисао.

17. јуна отишао сам у *Статовац,* најодстрањеније и најдаље село у коме има школа у срезу добричком. Његова одстрањеност, раштрканост и осамљеност чини учитељима великих незгода, те у њему не остају ни по неколико месеца.

Село је подељено на неколико заселака, а сваки заселак једва има по 2—3 куће.

Јужно од Пасјаче, северно од Статовца, налажене су у земљи цигле у сред шуме. Ту има, казују, и две црквине.

Изнад села Статовца, на југо-запад, на једном великом кршу има старо градиште. Од тог градиштака Радану казују да има стара калдрма.

У засеоку села Статовца, који се зове *Шатра,* налазе се у каменој стени израђени остаци старе цркве. И олтар је у стени, и јасно се познаје. Црква је била сва у стени, само је с једне стране био зид.

Г. Никола Пејовић, бивши сресни писар, који сад живи у Статовцу на своме имању, нашао је испод села Статовца близу Статовачке реке једну грубу камену плочу са натписом, коју је употребио за басамак. Плоча је доста оштећена и може се разабрати само ово:

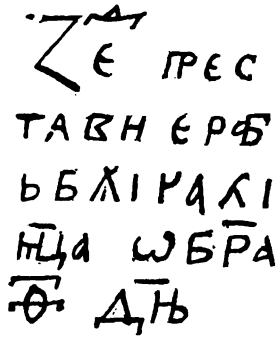

ва је плоча дуга 1,20 ., а широка 0,35 мет., ела 0,20 мет.

И Статовац је за време Турака био насељен Арнаутима.

Из Статовца морао сам се враћати на конак у Житни Поток, јер се у Статовцу нема где ноћити.

18. јуна кренух се из Житна Потока преко Пасјаче за Прокупље. — Прошао сам испод села *Гласовика*. Један сељак из Житна Потока, који ми је пут показивао, причаше ми, да северно од Гласовика, на доста високом огранку Пасјаче, има градиште које зову *Јабуловац*. Досељеницима, вели, причали су Арнаути да је ту град војводе *Јабучила*, који је ту становао и војводовао. Испод градишта познају се темељи села *Јабуловца*. Ту у близини, казиваше ми пратилац, има и црквина.

Узлажење уз пусту Пасјачу врло је тегобно. Пут није никакав. Густа се гора испреплетала са свију страна, и чини ти се да се пењеш на облак, јер ни с које стране не видиш ништа друго до густу шуму и над собом нешто неба. На неким си местима над провалијом, у коју не смеш ни да погледаш, а ако погледаш, кожа ти се најежи. — На врху Пасјаче насељено је црногорско село *Пасјача*, у које свратих, да видим некакав камен са шарама, за који чух још у Житорађи. Видео сам тај камен, али је без важности. То је груб камен, на коме су некакве грубе резотине, врло изукрштане, те не бих рекао да су запис.

Беше ми намера, да, кад сам већ на Пасјачи, походим и *Пасјачко Кале*, које је још за један сахат косом Пасјаче, на крајњем истоку њеном, према Главшинској Чуци, коју сам пре помињао; — али ми време не допушташе. Тог дана ваљаше ми да стигнем у Прокупље, а сутра да се кренем за К шумлију.

У селу Пасјачи разбарах, да ли где год у близини има каквог старог гробља, али ми не знадоше ништа рећи. Кад се већ реч навела на гробље, Црногорац из Пасјаче, Саво Радуловић, казиваше ми, да у Црној Гори у селу Косу, у срезу морачком, има *Мацурско гробље* и да таквих гробља има доста у Црној Гори. Мацуре[1]) су, вели, дугачки људи, који су били пре овог света. Гробови су у Мацурским Гробљима врло дугачки.

Мацурска ме Гробља подсетише на *Цидовска Гробља*, у која су, по причању народном, сахрањивани некакви дугачки људи — *цидови*. Знам једно Цидовско Гробље код Бована у срезу алексиначком. — Кад сам у Драгуши повео реч о старим гробљима, причаше ми један сељак, који је родом из села Миливе у окр. моравском,[2]) а сада је досељеник у Драгуши, да изнад села Миливе, за један сахат на исток на *Јелена-пољани* има Цидовско Гробље са усправљеним каменом. — Председник општине у Драгуши, Коста Лазаревић, родом из села *Самодреже* на Косову, причаше, да у селу Самодрежи, на брду Свраћак, има Цидовско Гробље.

Пошто се у Пасјачи добро одморих, кретох се на пут. На отворену пољану, где је село Пасјача, упрли сунчани зраци, сву жестину своју, припека је таква, као да си у врелом котлу, а не на врху

---

[1]) У Вукову речнику нема ове речи. Тамо код речи Мацàруо стоји: *Мацàруо*, руга, m. (у Боци) дијете које умре некрштено па послије (као што се приповиједа) у гробу оживи и из гроба кашто излази и малу дјецу мучи и дави. Кажу да мацарули ноћу иду у друштву и свакоме на врх главе гори мала свјећица, а они пљешту рукама и подвикују. — Можда мацуре и мацарули имају неке сличности.

[1]) Милива је ниже Манасије за један сахат. Исти сељак каза ми је да баш до Ресаве код Миливе има стара црква, која порушена кад је био *Миливски рат*. Ту су на Јовановом брду били бећари Турке, па се с тога и шанац на том брду зове *Турски Шанац*.

планине. И ако беше жега, морадох на пут. Кад зађох у шуму и жега се умањи. Силажење низ Пасјачу траје доста дуго, и врло је заморно. Уз Пасјачу се могло и јахати, низ Пасјачу се мора пешице. Силазиш, силазиш, а не видиш колико си сишао. Већ ти и ноге клецају, а не знаш још колико још имаш да се спушташ. Најзад после заморног силажења, које траје више од два сахата, после пребијања испод изукрштаних грана од великих и густих букава, после непријатних скокова преко потока, сиђох у Бучинску реку. Овом се реком иде још за три четврти часа, па се дође до црквине *Св. Петке*, која лежи у развалинама близу ушћа Бучинске реке у Топлицу. На зидовима ове црквине очувани су ликови светаца. У горњем су реду свеци у круговима израђени до појаса, а у реду испод овог свеци су у природној величини. — Од препрате очувала су се два стуба. — Дужина цркве износи без препрате 6,40 мет., ширина 3,78 мет. — Чини ми се да ову цркву зову и *Растовница*.

Од Св. Петке, Прокупље је већ близо, али онако уморном учини ми се читава вечност. Бејах разглављен кад стигох у Прокупље.

Крајеви којима ово дана прођох, и ако су сада мало насељени и примитивни, својим остацима од старих времена показују, да њихова красота беше некад више важна, боље цењена и добро утврђена. Не би се погрешило, кад би се овим крајем прошло само у намери испитивања остатака из старине.

Куршумлија 22. јуна.

Сутра у име Божје полазим за Блажево, треба да доведем у ред оно, што сам у Куршумлији забележио, и ево, и ако је већ поодо, пишем

Још од детињства вукла ме је жеља, да видим најновије крајеве наше отаџбине. Жеља ми се мало по мало испунила, све сам их видео, а Куршумлија оста невиђена. Дошла некако у страну, и не беше ми згоде, да је походим. Куршумлија ме је себи вукла још и тиме, што је на месту, за које су везане силне успомене из прошлости наше, те горах од живе жеље: да посетим места где Немања зидаше красне задужбине, где се Топлица и Косаница, чија имена буде успомене на два побратима, састају и љубе, па приљубљене као једна, теку у Мораву; да видим места где је некад Лазарева Србија Косову јурила, да га крвљу својом напоји „за крст часни и слободу златну“; да видим места где се напа крв у последњим ратовима за обновљење „крста и слободе“ обилно пролила. Понесен сам био и силном жељом, да се попнем на Преполац, да са њега прегледам Косово, Приштину, Лаб и Ситницу, места где су наши стари царовали, царовали па и преминули, а за собом оставили толиких знаменитости; та места, кад их само у мислима прелетиш, освежавају у теби и старо сјајно доба и крв у којој нотону, али не потавне.

Кад сам се 19. јуна кретао из Прокупља за Куршумлију, јутро беше дивно и обећаваше силну припеку преко дана. Пожурих, да раније пођем, да се не печем на врелу сунцу незашумљеног краја између Прокупља и Куршумлије.

Од Прокупља до Куршумлије рачуна се 7—8 сахата пешачкога хода, али се на колима по угодноме насипу стиже много брже.

Пролазиш левом обалом Топлице, красном долом, где се за време Турака без великих опасности није могло проћи. Чак су и деца арнаутска успутних села излазила на друм, и каменицама

нападала на мирне путнике. Цео овај дивни крај беше насељен опасним Арнаутима. Дивљачни поступци њихови дали су повода да се створи изрека: „Да те Бог сачува Љуше и Коњуше, Мађара и Крчмара.“ А то су све села између Прокупља и Куршумлије. — Ова места беху опасна од нападаја рђавих људи и онда, кад не беху у њима Арнаути. Међу „Споменицима српским“ што их је скупио К. Јиречек (Споменик XI) налази се на страни 91. једно писмо Матија Павловића, драгомана дубровачких поклисара, к цару турском од 15. августа 1609. год., у коме из Прокупља јавља за мноштво разбојника на путу, кад се из Прокупља пође, те су се морали вратити у Прокупље, јер „naprieda ne smiemo.“

Пошто се пређе село Концељ, иде се још од прилике један сахат, па се наилази на село *Плочник*, знаменито са победе српске савезничке војске над турском. — Пошто је Мурат 1386. г. освојио Ниш, упути се 1387. г. даље у земљу кнеза Лазара. Али војска из земље Лазареве и Твртковe (краља босанског) дочекају војску Муратову на Плочнику и до ногу је потуку.

Слушао сам док бејах у Концељу, да на десној страни Топлице између села *Точана,* које је за време Турака било насељено најопаснијим у овом крају Арнаутима, и села *Трнолаза*, према Плочнику, има остатака од некаквог великог старог насеља. Остаци су у зидовима, који су од камена и изгледају као неки велики темељи. Они се на неким местима јасно распознају, а негде су обрасли старим, дебелим дрвећем. Негде су ти зидови тако очувани, да је становницима још мало требало, па да од њих зграде чине. На том је месту сад заселак Точана.

У селу Бацу, неки Радојица Лукић ископао је некакав стари лонац, који и сад чува.

Још мало, па је пред тобом на десној страни Топлице село *Крчмаре*, где ти казују, да је била крчма *Крчмарице Маре*. посестриме Краљевића Марка. — Близу крчмара је село *Куч*, које зову и *Маричић*, јер ту живљаху на своме имању синови Крчмарице Маре.

Кад се примакнеш Куршумлији, онде где се Косаница у Топлицу улива, ти питаш за цркву *Св. Богородице*, коју подиже Стефан Немања, па уредивши у њој браство, старање о њој повери својој жени Ани. Упитани ти показује на стотину метара испод друма према Топлици уништене скоро трагове од ове цркве.

Куршумлија се не види из далека, јер је окружена брдима, али што видиш пре но ма шта од Куршумлије, то је драгоцени украс овог скромног места, то је на једном брежуљку пред њом кула и још нешто зида од великог храма Немањиног *Св. Николе*, који подиже спрам ушћа Бањске у Топлицу. — Боже мој, какве осећаје буди овај велики неми траг, који се пркосећи времену одржа, да се знаде е је царовано!...

Куршумлија својим скромним и чисто идилским изгледом чини пријатан утисак на госта. На поширем платоу испод Самокова шири се пространа пијаца, око ње неколико кафана, нешто дућана и кућа, и то је све.

Пред кафанама у хладовини седи нешто света, гледа радознало у кола што у варош улазе, распи-
:, ко је оно што је у колима, док не сазна, а
о после зна и цела варош, ко је и шта је, а
о и још више од тога.

Борављење у Куршумлији било ми је најугодније од свију где прегледах школе. Оно је управо господско према ономе што имађах на путу.

Још првог дана пред вече изађох до црквине Св. Николе, разгледах је, а ништа не забележих, јер реших, да ми прва посета буде посвећена само наслади у разгледању. Човек се некако врло необично осећа прилазећи оваквој светињи из старине. Прилази ближе, а свему се више намећу мисли: на њеног оснивaоца, на њен сјај, њену прошлост, њену улогу, њене патње у сред крила арнаутског. Кад унутра ступаш, лева ти се рука сама маша капе, а на десној ти се састављају три прста и подижу челу. Чини ти се, да си готов да пољубиш свако место овог изнуреног роба, кога подигоше побожне руке старога доба, у коме им се појаху литургије и за живота и после смрти њихове. Али кад сила силу замени, кад српско царство пропану и насташе чемерни дани, кад Србин у окови тешки пишташе и трпљаше муке свакојаке, кад „лепа села и вароши красне постадоше станиште Турака“, тада умуче и овај свети храм, дуго се у њему не помену име Србиново. Ну он се, и ако у ропству беше, одржа, пркосећи времену до наших дана, дочека да се ропства избави и да понова у њему пропоје литургија. Стари изнемогли борац још служи Господу, коме је некад служио. Њему нема одмене, и ако је сав скоро истрошен! Цео косанички срез нема друге цркве!!!

Кад сам се вратио из црквине, одведоше ме у башту Милоја Лазића, која је у вароши до саме Топлице, према црквини Св. Николе. Милоје Лазић ископао је пре месец дана у својој башти једа стуб ваљкастог облика од белог камена. Стуб преломљен, те му тачно не знам дужине, остат

је дуг око 1 мет. Пречник стуба износи 0,30 мет. На врху стуба има запис: *MIL IX*. Ово ће бити стари римски *milliarium*, и показивао би девету миљу. Такве су стубове метали Римљани на свим главнијим путевима на сваку миљу растојања.[1])

Још у првом пролазу кроз Куршумлију запазио сам, да је цела данашња варош подигнута на старом зиду, који се на много места види. На неким су местима грађани и копали, те у земљи зид оголели, и из њега камен вадили. Ишао сам на неколико места где је зид огољен, и приметио сам да је зид дебео негде више негде мање од метра. Зид је везан врло јаким, тврдим малтером, те би се могло рећи, да је на месту садашње Куршумлије био град. Има и комада римских цигала са и без перваза, по којима (циглама) се види, да су биле доста велике. — У Куршумлији је налажено старих римских бакарних новчића. — Ова мала белешка имала би да каже то, да је насеље Куршумлије подигнуто на старом римском насељу.

У Куршумлији сам провео три дана, те имађах прилике да видим доста народа из околине. Становници Куршумлије и околине сви су досељеници, и то поглавито из Старе Србије. У Куршумлији за време Турака беше сам Арнаутин, сем двојице Срба, који се, ни у начину живљења, ни у ношњи, ништа не разликоваху од Арнаута, па и опет, кажу, да су имали грдне муке. Један од њих био је хлебар, а

[1]) У „Dictionnaire des antiquités romaines et grecques par Anthony Rich, traduit de l'anglais sous la direction de M. Chéruel", стоји на стр. 406.: *Milliarium*. Borne milliaire. Les Romains en placaient de mille en mille pas (1,600 m.) le long des principales routes, comme on le fait encore dans certains pays, et ils y marquaient la distance de l'endroit où elles se trouvaient par raport à la ville voisine. Ce fut C. Gracchus qui introduisit le premier cet usage. (Plutarch. C. Gracch. 7). — За milliarium-е у Галији за време Римљана види Histoire de la civilisation française par A. Rambaud, стр. 34—35.

други занатлија, али заборавих какав. — Становници из околине су красан народ. Развијени су, здрави и сви су некако јуначкога ока и погледа. Сви су необично задовољни и срећни, што живе у слободној Србији. Многи насељеник Косанице и Топлице био је *усташ* у последњем нашем рату с Турцима, те их многи и зову све из реда *усташима*. Причали су ми многи да је народ у Старој Србији постао нестрпељив, чекајући, да га Србија ослободи. Скидајући капу говорио ми је један сељак из околине, родом Пећанац: „Е кад би дао Бог да се још један пут закрајини, не само мушки, но и жене би скочиле на оружје, па би прискочиле својој браћи, кад пођу да их ослобађају“. — Овакве је жеље гајио народ српски у Старој Србији увек, у свако доба, овакве га мисли нису никад остављале. Казивао ми је председник општине у Куршумлији, да је за време кнеза Милоша у околини Новог Пазара био кнез неки Илија Вранић—Врановић. Илија буде са још неким кнезовима позват од цара у Стамбол, да кажу како им је под Турцима, и да ли је народна жеља, да се са Србијом сједине. Као најразборитији буде Илија одређен, да у име народа пред царем говори. Угњетачи Турци потплате Илију, и он је цару рекао, како је у царевини све срећно и задовољно, и да ништа више не жели. Кад се Илија врати, Срби га прокуну и презру, свак је са гнушањем пружао прст на њега. Илија умре презрен и проклет, али се на његово потомство и до данашњега дана пренесе иста мржња и исто презирање. Народ би Илији можда и другојаче судио, али није смео. Тако мисли народ српски у туђинској власти! Бог ће дати, те ће добро бити, споји се што је раздробљено!

Народ је око Куршумлије од природе одарен бистрином и окретношћу. Народ као народ, свуда га има свакојаког, па и овде. Деси се по кад што и крађа, али се и у злу делу огледа бистрина и несташлук. Чуо сам једну интересантну крађу кукуруза из њиве. Тројица се договоре да краду. Један од лопова узјаше другога, па тако уђу у њиву. Јахач ломи клипове и даје их трећем, који их мође у торбу. Ако их ухвате овако се куну, да нису криви: Онај што је био јахан и онај што је носио врећу куну се, да ако су одломили корен својом руком, да им отпадну обе руке и т. д., а јахач се куне, ако је крочио у туђу њиву, да му отпадну обе ноге и т. д.

Живовање у друштву са Арнаутима, и чести нападаји Арнаута ради крађе стоке, нарочито поред границе, нагнали су становнике око Куршумлије да сви носе оружје; и кад је у Куршумлији пазарни дан, пијаца, изгледа као какав војнички логор.

Пред основном школом у Куршумлији нашао сам уза зид прислоњену оваку доста велику камену плочу:

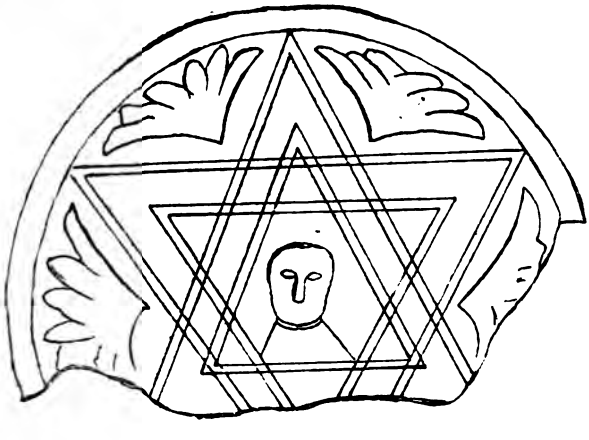

Ова плоча била је некад округла, па је после преломљена, а нађена у вароши, кад је копан темељ за општински суд. Из ког је доба ова плоча и чему је служила не знам, али ми се чини да је из доба римског.

Г. Никола Костић, трговац из Куршумлије, поклонио ми је један сребрни српски новчић, на коме се с једне стране чита $\frac{\text{Д Є С}}{\text{П О Т}}$, а с друге је стране слика Спаситељева. С десне стране Спаситељеве слике чита се $\overline{\text{IC}}$ а с леве $\overline{\text{XC}}$. Овај је новчић нађен у селу Шатри, два сата југозападно од Куршумлије. (Види о истом новчићу Симе Љубића. Opis jugoslovenskih novaca, стр. 167. и tab. XII. broj 12.).

Кад сам се по други пут пео на црквину Св. Николе, побележио сам ове ствари. Цела је црква озидана широким циглама, са којих је леп потпуно опао. Премерио сам две цигле, па сам нашао да су дугачке 0,36 мет. широке 0,30 мет., дебеле су 0,05 мет. На трима циглама нашао сам рељефно израђен овај знак:

Г. Богосав Поповић, свештеник из Куршумлије, казивао ми је, да је у црквини виђао једну циглу на којој је био израђен знак онакав исти, као што су „мице“, које се у нас у варошима играју.

При уласку у пространу цркву, очувао се једа висок торањ црквени (кула) са десне стране. К

зују да је и с леве стране био некада исти такав торањ, али да је пао.

У самој цркви нашао сам две камене плоче са записима. На једној се запис боље очувао и ја га преписах:

ВЬ ЛѢТ SWНЗ МЦАНУЛА
ЕДЬ ПРСТАВНСЕ Р(?)(?)
НКОЛА ЗОВОМЧ
ВРАТКО СНЪ УНЛС
РНКА ВРАТКА Н
ОУТОНОЧ ВЬ СН Р
МЕННШАВЂ БРАТС
ПОМСНЕТЕ ВАСЬ Б

На другој плочи је запис врло излизан и врло оштећен, те га не могох прочитати, само ми се на једном месту учини година Swпа.

Сем ових двеју плоча, које поменух, била је у цркви још једна плоча сва изломљена. Она је пренесена у среску канцеларију на чување. Испису јем и запис са ње, али бих волео, да га је ко други извежбанији у читању записа од мене, прочтао и преписао, јер се бојим да нисам погрешио преписивању врло оштећеног записа:

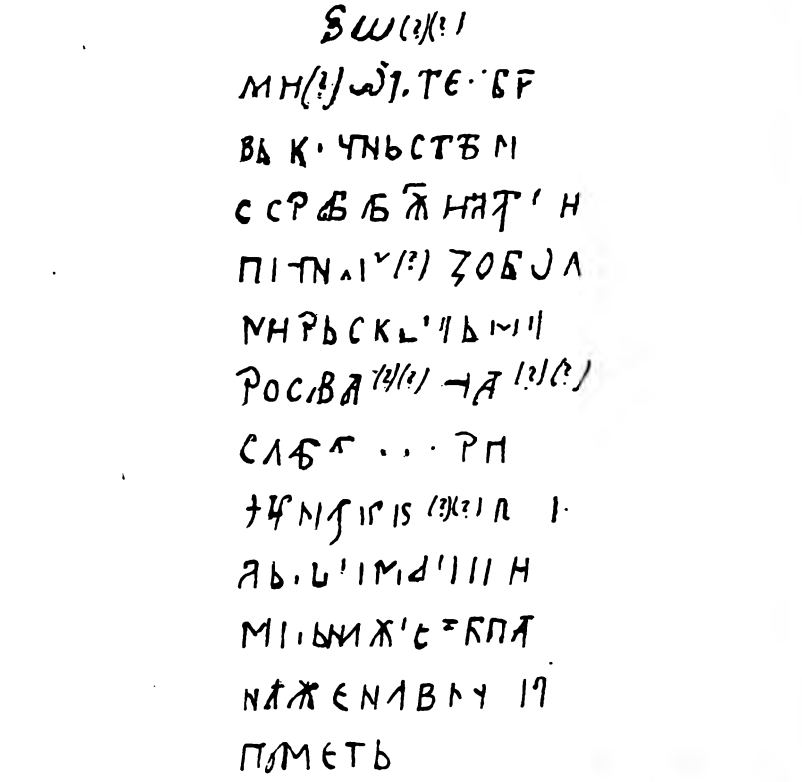

У зиду пред црквином на боку једне цигле урезан је ситно овај запис:

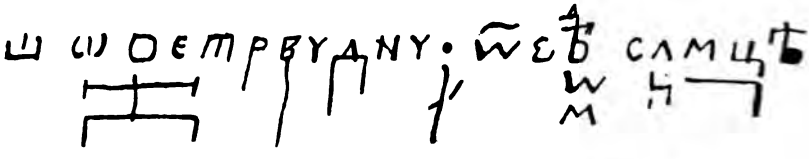

Да ли је овај запис из доба кад је цигла п
љена, или га је доцније неко урезао, не знам!

Око цркве има и гробова са камењем, које је полупано и без знакова.

Г. Крста Поповић свештеник у Куршумлији, који је старином из пећске нахије, био је тако добар, те ми је уступио на употребу *синђелију* свога деда Пере Поповића, који је био свештеник у селу Кошу у нахији пећској. — Синђелија је писана 8. јула 1832. године у Пећи, на обичној половини табака. Она је интересантна и с тога, што се у њој помињу нека села, која се помињу и у Светостеванској хрисовуљи. Ја сам ову синђелију послао на штампање Српској Краљевској Академији Наука.

Обичај је био, да кандидат, пре ступања у свештенички чин, буде исповедан од духовника, који му даје исправу да је достојан ступити у чин. Г. Крста Поповић дао ми је једну такву исправу од 1857. г. — Једну овакву исправу имам и из пиротског округа од 1855. г.

По казивању г. Крсте, свештеници су се спремали за свој позив у Дечану, или у којој другој цркви, или у каквог спремног попа.

Куршумлија — Блажево 23. јуна.

Ваљало ми је сад уз Топлицу ићи 8—9 сахата да прегледам једину сеоску школу у срезу косаничком у Блажеву. Ну нисам смео проћи овим путем само са пандуром, јер ми је казивано, да тим путем, нарочито до Мерћеза, често испадају Арнаути, не да дочекају путнике, већ да краду стоку из села поред Топлице, где за време Турака беше њихово становиште. Ако би их ко у вођењу украдене стоке ·о, радије би га убили, но што би га оставили.

Граница је од пута којим имамо проћи близо; ·де сахат, негде више, а негде и мање, како где.

Још из Турске отпочиње планина са тако густом шумом, да у сред бела дана може Арнаутин њоме ићи и границу прећи, а да га нигде сунце не огреје. Ну, и ако је шума густа, Арнаути граничари умеју се у њој наћи у свако доба. Од Куршумлије до Мерћеза беху некад њихова села, те им је сва околина позната боље но досељеним, садањим становницима. На ове последње су Арнаути нарочито кивни, јер им заузеше места, па врло често долазе у села и краду стоку. Обично долазе у групама, и нападају на поједине куће изненада, ноћу; разбијају штале и одводе од стоке што могу. Ови нападаји и одвођења нису ретки и дању, нарочито пред вече.

Замолио сам у Куршумлији, да ми се да поуздан и вечан пратилац, и изразих жељу, да би ми још милије било, кад би са мном пошао још неко од чиновника среских. Г. Сава Стефановић, писар и заступник начелника среског, одреди ми за пратиоца једног старца пандура, али човека смела и поуздана, коме иђаше у прилог још и та околност, што је у Турској био три године *качак* (хајдук). Арнаутски говори боље но српски. Вешт је пушци и боју као сваки хајдук. — Г. Сава је и сам имао некаква посла у Блажеву, те је, узевши још једног жандарма коњаника, пошао са мном.

Чисто ми је смешно било, кад сам седајући на коња, загледао своје пратиоце. Сви, па и г. Сава, имађаху острагуше на леђима и патроне на кајишу око себе. А ја, сем малог перореза у џепу, ништа више. Да сам још и ја имао пушке, наш би квартет изгледао као каква хајка. — Помишљао сам: у слободној Србији, па оволика мука, да се прегледа успех једине сеоске основне школе у срезу косаничком!

Нисмо одмакли ни за пушкомет уз Клисуру топличину, а моји сапутници скидоше пушке са леђа, и метнуше их преко крила, — знак да већ може бити потребе, да се оружје употреби! Ја почех да се осврћем да видим и загледам места, у којима је опасност. Не видех ничега необичног; места као и друга места, којима сам пролазио, и где сам могао сам самцит у свако доба проћи. — Подаље пред нама јахао је жандарм, а за нама пандур.

Од Куршумлије уз Топлицу села су ретка, а и ако наиђеш на село, то није село онакво какво ми знамо, већ једна или две куће, у којима станује насељеник, по читавих по сата далеко од друге куће истога села. Чудиш се, како смеју да живе у тако усамљеним кућерцима, у сред планине, где, на случај напада Арнаута или рђавих људи, свака помоћ била би или немогућа, или позна. Са чуђењем сам питао о овоме. Рекоше ми да је овде жилав народ, који је навикао на такве ствари; живео је у друштву са Арнаутима, док не насели овај крај, а кад га насели, нападаји му посташе обични. Свака кућа има по неколико пушака и добре псе. Долазак Арнаута оглашују пси, укућани пуцају и отерају их.

Казивао ми је један сељак у Жучу, чију кућу видесмо у пролазу, на десној страни Топлице, потпуно усамљену, у сред планине, и од сваке друге куће удаљену више од пола сахата, да су пре две године на његову кућу нападали Арнаути. Преданили су негде у шуми изнад његове куће, и још преко дана разгледали, шта се око куће збива, где се стока затвара, где се седи и т. д. Тек што је домаћин легао, Арнаути прескоче ограду, пођу шгали, су били волови, разбију је и поведу стоку. Пси силно лајали. Домаћин погледа кроз отвор од е и види да му се стока тера. Одмах пробуди

чељад, и почну пуцати. Ну и они: неки окупе пуцати, а неки терати стоку. Потерали су били: два вола, једног јунца и две краве. Једну краву и јунца нису могли отерати, изгубили се ваљада у мраку, те их је газда сутра дан нашао; а остало су отерали.

Овакве ствари у овом крају нису ретке.

Путем којим иђасмо Топлица се често броди. Народ по селима прелази преко *матина* (Матина овде зову брв).

После два сахата путовања, дођосмо у село *Жуч*, где је и општина. За време одмора показаше ми близу жучке кафане, на једном брежуљку, некакво старо црквиште. Разгледао сам га и нисам нашао ништа, само крупно камење из темеља старе зграде и велико надгробно грубо камење око ње. Ово је црквиште откопано, пошто су се Срби овде после рата доселили. Србима су Арнаути обратили пажњу, да је ту била црква. Сабор се скупља на Велики Четвртак. У цркви на једној плочи од пешчара стоји ситно танко урезано:

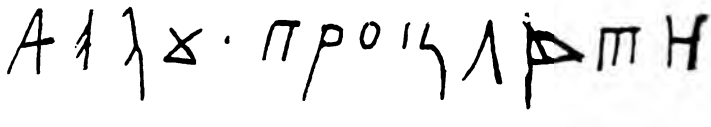

Поред ове црквине је и садање жучко гробље. Пролазећи поред једног малог гроба, спазих на њему преврнуту колевку. Запитах шта ће ова колевка на гробу, и добих одговор: да је овде обичај, да се ствари умрлог малог детета баце на гроб. Кад човек умре, онда бацају и његове ствари или у реку или где ван пролаза. На свима гробљима пор Топлице, запазио сам на свежим гробовима по дене мотке и на њима привезане многе мараме

шамије. Неке су од њих већ избледеле и поцепане, и нико их није дирнуо. Обичај је да се мење, и да нико не дира.

Одморивши се мало у Жучу, ваљало нам је проћи најопаснијим местима на овом путу, — поред *Ранковице* и *Чкаље*.

Ранковица је поток, који се на један сахат од Жуча уз Топлицу улива у исту с десне стране, и својим коритом чини клисуру, која предваја планину што се пружа десном обалом Топлице. Ова клисура Ранковице је најзгодније место за силажење Арнаута, и ту су најчешћи испади. Ту скоро пред наш пролазак неколико Арнаута пређе границу, спусти се Ранковицом, пређе Топлицу, и нађе једног сељака где чува волове. Они му одузму волове, и нагнају га да их пропрати до границе, и овај је морао пристати. Враћајући се наиђу на Ранковици на другог сељака који је хватао ракове. И њега стану нагонити да их прати до границе, како би се обезбедили, да их не јави за прелазак и крађу. Овај не пристане да их прати изговарајући се послом. Они га из пушака убију, па заједно са стоком и сајбијом њезиним оду до границе, ту њега пусте, а стоку му отерају. Ово је било у сред бела дана.

И Чкаља је као и Ранковица, само што је врло близу Мерђезу, те се ваља чудити смелости испада арнаутског у таквој близини српском селу. Арнаути су као и гладни вуци. Не знају за опасности. На живот ни свој, а камо ли туђ, не полажу много.

Уз пут, само ако волиш да чујеш, могу ти казивати пуно места, где су људи изгинули. „Овде је погинуо човек, овде писар сремски, овде један писар штински, овде тај, онде онај и т. д.“ Кожа ти језди, и ако си најслободнији, подилазе те мрави, ти се ређају такве ствари у сред клисуре за-

вијене планином, у коју човечја нога никад не ступа, и где је од честара немогуће ступити, где се само шума, река и мали део неба види.

Није никакво чудо, што путем среташ или стижеш људе наоружане као да ће у бој.

Дешава се често да се Арнаути намере на наше људе, склоне се, и ништа није ни било. Или кад се спазе побегну они од наших, наши од њих и опет ником ништа. — Истог дана после нашег проласка десило се на путу ово последње, те нам то испричаше у повратку у Мерћезу.

Стигосмо пред кафану у Мерћезу. Кад овим путем поменем кафану, не треба мислити, да оне имају ма какве сличности са нашим друмским и сеоским кафанама. Ове последње су према кафанама у косаничком срезу прави булевари и ресторације. Ово су ћумези у којима се, сем худе кафе и још горе ракије, не може ништа друго добити. Па и вино је ретко.

Од Куршумлије до Мерћеза може се отићи и на колима, али даље уз Топлицу не.

У Мерћезу је за време Турака била српска основна школа, коју је народ сам издржавао. И Срби су ту били отворили основну школу, али је она 1893. године затворена! Не треба нам! Шта ће школа у овој дивљини?! Мерћез је робија за учитеље. А шта је онда садање Блажево и његова школа, која је још четири сахата уз Топлицу? Тешка је дужност бити у оваквом крају учитељ, то сваки зна, али се учитељу може дати добар додатак, и он би са добром наградом и овде вршио свој позив. А од какве је потребе школа овом народу, не треба ни доказивати. Распитивах у Мерћезу и видех да народ силно чезне за школом, али сам не може ништа.

Пошто мало одморисмо коње у Мерћезу, ударисмо десним путем опет уз Топлицу. Сад нема више опасности од Арнаута. Места, којима пролажасмо, за време Турака беху насељена Србима, те Арнаути на њих, и ако су толико исто од границе далеко, колико и она до Мерћеза, не гледају онако попреко, као на старо своје имање, а и околина им није тако позната као до Мерћеза, те су им и испади и крађе много ређе.

Ну, и ако нема опасности од Арнаута, опасан је пут. Има места, где ни два коњаника не могу напоредо ићи. Има места, где се мора са коња скидати, те да се, стајући са камена на камен, пење и спушта, а доле са стране у провалији хучи Топлица. Да ти склизне камен испод ногу, ниједна ти кост не би остала читава. Такав је пут од Мерћеза до Блажева. Ожењени учитељ из Блажева мора своју децу у кошевима носити, а јадно ђаче или иначе сељаче из Блажева, и не зна шта су то кола, јер се на њима не може из Блажева нигде; нити их ко има, нити коме што требају! Овоме би се могло доскочити, могао би се начинити друм, да се олакша саобраћај. Рекоше ми да се на овоме ради. Шта ће бити не знам.

Места од Мерћеза до Блажева врло су слабо насељена. Тек где где видиш по коју усамљену, худу кућицу, из које извирује прљава чељад, да се чудом чуди, шта ћемо ми овде, или да се још више чуди нашем оделу, и да нас са зебњом погледа. Поред кућица стоји још по која зграда: или ижина[1]),

---

[1]) *Ижина* је зграда, која се гради пре но што ће се неко куће оженити, да би у њој са својом младом становао. У Вуву речнику код речи ижина стоји f. vide жижина, код хижина vide клијет, а код речи клијет забележно је поред осталога и значење које поменух да се овде даје ижини.

или кошара, или кош; али су и ове зграде мале, ниске, бедне и све сламом покривене. Ћерамидне су куће врло ретке у *Копаонику*.

Заборавих да поменем, да се предео око горњег тока Топлице зове Копаоник, ваљда с тога што су све планине овуда блиски огранци копаоникови.

После два сахата путовања од Мерћеза дођосмо у село *Бабицу,* од којег видесмо само једну или две куће; остале су у шуми. Пред општином се мало одморисмо и написмо хлађане водице.

Са једног места пред селом Бабицом виде се у планини дуварови опале бабичке цркве, која је зидана за време Турака [1]), али је сад батаљена!

Оставивши Бабицу путовасмо још за један сахат уз Топлицу, која је овде тако мала, да би се могла прескочити, а и извор јој није далеко, па пошто је пребродисмо, пођосмо лево поширом клисуром за Блажево. Али до Блажева ваљаше још читав сахат. И ако је клисура лепа, а и пут бољи, не осећах више насладе у путовању. Бејах већ уморан и нестрпељив. Није шала, осам сахата бити на коњу, и

---

[1]) Добротом г. Ж. Протића из Куршумлије, чији је отац био парох у Бабици, износим овде ферман царски за зидање цркве у Бабици. Г. Протић ми је уступио превод фермана на препис, јер је у њега, а остао му је од оца. Ферман гласи:

„Моме узвишеном везиру Мидтад-паши валији вилајета нишког, носиоцу ордена Мецедије првога реда, кадији, муфтији, мудиру, као и члановима мецлиса округа куршумлијског, кад буде приспео овај мој свети знак, нека вам је свима на знање.

„Поданици моји грчке вере, а становници села *Копаоника* (села Копаоника нема, поменуо сам напред шта се овде зове Копаоник) у вилајету нишком у куршумлијској нахији, немајући своје богомоље у истоме селу, поднели су молбу мојој царској влади, да им се дозволи подићи једну цркву у истоме селу, која би се звала *Света Марија* (т. ј. Богородица), и да иста црква буде у простору: у дужини *тридесет,* у ширини *двадесет* аршина; а висина да буде *петнаест* аршина.

„На овај плац, где поменути поданици моји желе подићи цркву, не сме нико никакво право полагати, већ треба да буде чиста њихова сопственост, да не припада никаквом вакуфу, и

не имати пред собом ничега другог до дивљу романтичност, која у почетку чини необичну драж; али кад се од незгодног и далеког пута умориш, и кад ти је она непрестано пред очима, постаје ти досадна и сувишна. Једва чекаш, да се с коња скинеш и да се одмориш.

Скоро већ малаксали скренусмо десно, и до Блажева је пушкомет. Већ се види школа, кафана и судница. Још мало, па смо ту....

Блажево 23. 24. и 25. јуна.

Најзад око пет часова по подне, изломљени од силна умора, стигосмо до Блажева.

Много сам пута чуо, да се говори о Блажеву, од како сам на путу. Сваки ми скоро говораше, да је тамо био, да је околина лепа, да је школа дивна и сличне ствари. Тако се некако у мени створи представа о Блажеву, да је то лепо село са силним удобностима.

Али како се изненадих, кад дођосмо до Блажева, а Блажева не видех. Нема га! Дођосмо до школе, ту је и кафана и судница, али села нема. Питам

једне аспре не сме се наплатити од њих за то, само треба имати на уму, да ова зграда не буде у улици где Турци станују, нити пак да буде коме на сметњи.

„Место ово, где ће се црква подићи, ако је до сада доносило држави какав приход, о томе приходу треба претходно поднети извештај мојој царској финансији.

„Дакле под горе наведеним условима нека је дозвољено поменутим поданицима моје царске владе, а становницима села Копаоника, да могу они себи подићи једну цркву, у границама горе означене ширине, дужине и висине, без да коме шта плаћају за то, и нико да им не сме стати на пут на ово њихово предузеће.

„Ово да знате, и да поштујући овај мој свети знак, према коме тачно поступите.

„Написано и издано у другој половини месеца ребил-акија 30. године, т. ј. 1863. године. —

Тада се народ трућаше сам за богомоље, а сад су оне под ним батаљене, и у целом је срезу без њих! Заиста чудновато!

за село, па ми рекоше, да је горе у брегу, и да је врло раштркано. И заиста сам се после уверио, да је моја представа о Блажеву само представа и ништа више. Блажево је онакво исто, као и друга села у Копаонику.

Пред општинском судницом и кафаном затекосмо пуно сељака, који су ту дошли на некакав скуп. Пошто се поздравих са људма, који ми изађоше на сусрет, дође и учитељ блажевски.

У кафани се добро одморисмо.

Предложих да изађемо на поље да гледамо Копаоник и оно што се видети даје.

Над Блажево се спушташе красно летње вече, оно доба дана, које је најлепше, најживописније, — доба, кад се уморни путник са одморка подиже, да пут по хладу настави, јер га нешто само позива и пуни одмором и свежином.

Учитељ нас одведе на један брежуљак, изнад школе, који се зове Буковица, на коме казују црквину, од које се ништа не познаје.

Са Буковице је доста широк преглед, и ми имађасмо величанствену насладу.

И ако Блажево као село не чини никакав утисак, а оно га својом раскошном природном лепотом преплаћује.

Са свију стана бесмо опкољени силним брдима. Пред нама је *Штавска Треска* са своја два камена рога на врху, који, окићени шумом са свију страна, као каквом бујном гривом, изгледаху у вечерњој румени ненадмашно чаробно.

Испод Треске, баш пред нама, на таласастој и брежуљкастој доњи шарене се простране ливаде урешене бујном, још непокошеном травом, те г гледају као какав огромни чупави ћилим, нема

ливо разастрт, да се по њему преливају шарене боје, неправилно изукрштане.

С десне и с леве стране најахали силни огранци копаоникови један на други, те би чисто запитао оне мање, да ли им је терет већих тежак. Или су мањи загрљени већима, као да их ови хоће од нечега да заштите. А сви су лепи: и онај мали обрађени и засађени брежуљак, и онај већи шумовити, и онај највећи голи; сви, сваки за себе, и сви заједно опијају, те и заносе нечим што не би умео именовати.

Из ових неједнаких узвишица, које су свака на свој начин украшене и окићене, вири по где где по који убоги кућерак, да те увери, да ова чаробна пустиња није потпуно сама. Па и те кућице изгледају као ситни вештачки украс на лепом и једром лицу нашега идилскога видика.

Али најсилнији утисак чини озбиљни, намргођени и чисто страшни Копаоник, који нам је за леђима, чији се врх преко великих брегова који су испред њега, као какво велико чело грднога џина, помаља, да покаже да је он ту господар. — Преко тога џиновскога чела, као преко чела љутитог јунака, прелећу облаци, час сури, час бели. Или му се облаци са чела подигну и он се разведри, и поносно стоји, да ти своју величину и величанственост прикаже; али ти је онда његова горостасност страшна и некако поштовања достојна.

Не знам за што, али је Копаоник на мене чинио утисак седога старца намрштена чела, озбиљна лика, који само тако изгледа, а готов је, да те обаспе благодећу и милином, ако му руку пољубиш.

Бејах задивљен, очаран, и ћутах. Ћутаху неко време и они који са мном беху. Они и разговор почеше, а ја се освртах на све стране, не знајући

у шта ћу пре да поглидам, у чем пре да уживам, и чему пре да се дивим. Бејах готов да у овом првом расположењу, што га богата природа на мене учини, заједно са Ј. Илићем запевам овим немим горама:

Под вашијем лијепијем хладом,
Да је мени вјеровати младом,
Вијек био б' ми годиница једна.

Ко би и помислио, да бих се преварио, кад бих се под овим првим утисцима заклео на оно, што ови стихови кажу, јер Блажево поред свих својих романтичности, тешко може и за краће време привезати човека за себе. Ово лепо место има великих неугодности за живот, за које треба питати учитеља блажевског. Блажево је, и ако лепо, одстрањено, усамљено, пусто, без најобичнијих потреба за живот, и у њему се не може дуго.

Гладни и уморни, брзо потражисмо вечеру и одмора.

Сутра дан, 24. јуна, после свршетка званичнога посла, појахасмо коње да разгледамо околину. Са мном пође учитељ и Миладин Ковачевић из Блажева.

Ишли смо на север ка Копаонику, али не да се на њега пењемо, то смо за сутра оставили, већ да му подгорје прегледамо, и да се од седења у школи разгалимо.

Јахасмо падинама блиских копаоникових огранака, који су голи без шуме, али су обрасли лепом бујном травом. На многим су местима ове падине врло влажне, и земља је на тим местима мекана, да, кад се на једном крају нагази, свуда се у наоколо тресе. Таква места овде зову *маква* или *тресавац*. У њима се може и заглибити, чему ме искуст. поучи. (У Вукови речнику оваква се места зо трёсет).

За трн четврти часа дођосмо до једне куће села Бозољина, која у сред изукрштаних огранака копаонакових лежи усамљена поред извора воде Петковице, за коју држе да је лековита. Силан се народ по некад код Петковице скупља, тражећи лека себи у невољи, нарочито од окобоље. Особито су овде велики скупови на Велики Четвртак и Петак, на Ђурђев-дан и на Св. Методија 20. јуна, који дан овде народ зове Свето Метоће. Свето Метоће празнује цео Копаоник, и нико тог дана не ради.

У кући поред Петковице је и некакав худи дућанић, из кога се околина потребама снабдева.

Напивши се хлађане водице са петковичиног бистра врела, која се може пити и онда, кад човек не осећа нимало жеђи, појахасмо коње, да се натраг вратимо, али не истим путем, већ да начинимо круг ка селу *Грацу*.

Узишавши на брег Петковац, дођосмо до једног малог брдашца, где казују да је била некада црква. На том месту видех растурено крупно грубо камење, као да је надгробно. На ово се место скупља народ кад о Тројици литију носи.

Са овог је места диван изглед на Копаоник, који ти изгледа да се на њега можеш каменом бацити. Али он беше сав скоро маглом покривен.

Ова ми магла задаваше велики страх, и обећаваше силну жалост. Блажевска ми школа беше последња у прегледању, и ништа ми више не сметаше, да још један дан употребим, да се попнем на Копаоник, да са његове простране висине погледам оно, о чем ми готово само из *ситних* књига знамо. Са Копаоника је другојача књига. „За Србина“, и пок. Панчић, „лежи ту отворена *огромна* књига, којој су словима, којих никакво време збрисати може, записани небројени догађаји из прошлости

српскога народа.“ Беше ми жеља, да се сутра, 25. јуна, попнем на Копаоник, да просричем макар *неколико речи* из ове огромне књиге.

Све беше припремно, да се сутра зором пође на пут. Али магла на Копаонику наговештаваше да ће време покварити све и порушити толике лепе изгледе на насладу. Копаоник се натмурио, и завио маглом, па се ни видети не да.

Још смо се бавили на брду Петковцу, а са Копаоника се пружи к нама један прамен облака, као да га Копаоник шаље, да ми забрани, да се нагледам и његова најближег подгорја.

Ободосмо коње, и поред села Граца, које, и ако има име Градац, кажу да нема никаквог града, утекосмо блажевској кафани; али нас ипак облак са Копаоника мало захвати и ороси.

Преко ноћи сам два пут устајао, да видим какво је време, да ли се Копаоник одобровољио, и разагнао таму са себе; да ли се спрема да нас на своје пространо плеће прими. Али Копаоник беше исти срдити и намргођени Копаоник.

Ништа ми друго не остајаше, до да се растанем од овог доброг, а сада зле воље старца.

Кад сам се пео на коња за повратак, реших се, да се пењем на Копаоник у сред магле и облака, али ми рекоше, да је то само узалудан труд и мука, и ништа више.

Збогом Копаониче, расрђени старче, тако близо бесмо, а не састасмо се. Нека је на твоју вољу, против које се не може ништа!

Збогом Блажево, дивља убавиљо, дражесни чару очима онога, који у твојој романтичности насладе тражи!

Збогом места, мало посећена, мало виђена, мало и жељена и знана!

Блажево—Куршумлија 25. јуна.

Око шест часова оставих Блажево и природне дражи његове, у којима проуживах неколико слатких тренутака.

Ну, поменух и напред, није овако пријатно Блажево ономе, ко је принуђен у њему непрестано становати. Поред све природне лепоте, Блажево са својом школом спада у она места, где је учитељима најтеже. Са великом сам жалошћу морао бити према Блажеву незахвалан, предложивши га г. Министру Просвете као место, где би учитељу ваљало дати додатак, јер Блажево сем својом убавом околином, ничим другим не привезује човека за себе. Лепота никад не задовољава све!

Не враћах се истим путем, већ ударих десно да видим стару *штавску цркву*, која је на путу, кад се из Блажева, преко Лукова иде за Мерћез.

Испод Блажева, кад се пође десно, пролази се поред *бораначке цркве*, која не ради. — По причању Ђорђа Симића из Ковизле, г. Сава Стефановић, писар сресски, записао ми је о овој цркви, да је најпре била црквина, па је пре 30 година неки Ђурђе из Ковизле са осталим сељацима измолио у цара ферман за обнављање ове цркве. Освештао ју је владика и митрополит сарајевски *Милентије*. Ферман о обнављању ове цркве је у Аксентија Станисављевића из Боранца. У време последњих ратова с Турцима ова је црква пострадала.

Око бораначке цркве с десне стране налазе се велике гомиле шљаке, остаци некадањих рудних прерађевина на том месту. — Слушао сам да у рђа Симића из Ковизле има некакав *преклад*, за и држе да је скован још у оно доба, кад је ва- ла руда из Копаоника.

На овом месту да поменем још и то, да сам чуо да се у Ђурђа Михаиловића из Ковизле налази пун један сандук старог новца и још неких старих ствари. — Ово би требало још тачније испитати.

Да сам се враћао низ Топлицу оним путем, којим и стигох до Блажева, имао бих бар путању, ако ништа друго. Али из Блажева преко Штаве нема ни тога, већ се иде потоцима, јаругама, преко високих брда, кроз изукрштано буково грање. Не смеш ни да се исправиш на коњу, ако ниси рад, да ти у најбољем случају, не одлети шешир с главе.

Изгледаше ми, као да се пењемо на небо, јер нити видимо куда идемо, ни докле ћемо овом густом шумом, која изгледа да је бескрајна. Пели смо се скоро два сахата, борећи се са незгодама, док не изађосмо на једну чистину, на којој спазисмо гомилу жандарма, који су били пошли у некакву потеру. — Жандарми овде нису баш онако прописно одевени, како смо навикли да их виђамо. На глави им је шајкача, на ногама опанци око појаса патрони, — прави горски синови, ни они жандарми, ни боже дај!

Одавде смо морали пешице силазити дубоко ка Штави, јер на коњу нити се сме, нити се може. Силажење није мало трајало, док сиђосмо у један котао у коме забеле мала *штавска црква*. Око цркве има и неколико кућа села *Штаве*. Село је изгледом убого, и прљаве му куће изгледају као појате. Јадни штављани у своме котлу не виде ништа друго, до небо и шуму, шуму и небо.

Штавска је црква у земљи. Дугачка је са дубином олтара 5,75 мет., а широка 4,35 мет. Има и препрату, која је дугачка 3,09 мет. Зид црквени дебео је 0,55 мет. — Црква је сва живописана. Међу свецима видео сам велике целокупне ликове Св. Саве, Св. Симеуна, два Св. Пахомија. Над

тима, која из препрате воде у цркву, насликан је на коњу *Св. Мина*, црквени патрон. — У препрати црквеној, на поду, налазе се две лепе беле мермерне плоче са натписима по крајевима; али не имадох времена да натписе преписујем, а можда би вредно било. Око цркве видео сам неколико мермерних стубића лепо израђених.

У цркви изнад врата налази се врло избледели запис, који спрам светлости од неколико свећа једва прочитах и преписах. Ево тог записа који није цео, јер му је последак оштећен:

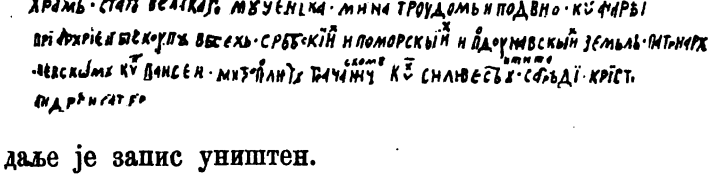

даље је запис уништен.

Народ зна о овој цркви само то, да је врло стара, и да је два пут горела. Кад је први пут горела, нико не зна, а други пут је опустошена и попаљена у последњим нашим ратовима са Турцима.

Казивано ми је да се у Огњана и Васе Стевића из Мочића, општине блажевске, налази некакав ферман са правом над Штавом и околином. Какав је тај ферман, каданьи је и шта садржи не могох сазнати. Ово помињем једино с тога да би се како год дошло до овог фермана.[1])

[1]) У „Малим Новинама", бр. 257 од 15. септембра 1895. г., један допис о Луковској Бањи, у коме се говори и о Штави.

Од Штаве пођох само са пандуром низ Мрчку реку, опет пустом планином, где нити кога сретосмо, нити стигосмо, нити видесмо; све је немо, пусто и тајанствено. Путања је пространа таман за једнога. Идући тако, дођосмо до једног потока, у коме видех један кућерак села Мрча, али мя је ваљало више од пола сахата док дођох до још 2—3 кућице истог села; и то је све. Ко је овом селу надео име Мрче, имао је пуно право, јер је и у њему и око њега све мрачно, тамно, усамљено, тужно и жалосно. Па и она велика природна лепота ове планине ишчезава према осталим неугодностима, неуредностима и неумешности у овој мрачној клисури, где чисто човек заборавља да је у насељеној и просвећеној Србији. Овде по неко и живи, добро му је, јер не зна за боље.

На овом путу бејах поверен једном једитом цратиоцу и то некадањем качаку, који са запетом пушком иђаше преда мном и као мачка звераше то на једну то на другу страну, а ја иђах лагано за њим и без прута, којим би коња ошинуо, јер ни за то није овде згоде. — Места којима пролазим близо су границе, и бивају по некад посећена незваним гостима из преко границе; а прећи границу овом планином, ништа лакше.

Долажаше ми на ум, да мора бити да је хајдучки живот страшно неугодан. И они се пробијају, као и ми сад, стрепећи, да или не наиђу на заседу, или да ко не наиђе на њих. Падâше ми на ум и то, што сам чуо за мог пратиоца, да је био хајдук, и то ме некако куражаше. Доцније чак, кад смо на безбедна места наишли, и кад сь

штавској цркви и о некаквом ферману. Да ли је то тај ферман о ком ја рекох не знам.

рахат напоредо могли јахати, ја сам га питао што је отишао у хајдуке.

— Освета, говораше он. Убише ми стрица баш на Васкрс, а ја убијем једнога од њиних (Арнаута); они ми после убише брата; ја онда још једнога убијем, а једнога раним. И мене су гађали неколико пута, нису ме могли убити, али су ме ранили. Није ми више било станка, и одметнем се са још два Арнаутина. Три године смо хајдуковали. Тежак је то живот. Не смеш нигде да се појавиш. И кад силазимо у ханове, ми то са плашњом чинимо. И нас се боје, али није ни нама лако. Једном смо заклали туђу биволицу у пољу, узели меса колико нам треба, а кожу продамо, да нам се за те новце џебана купи. Имали смо и *бесара*[1]), код којих смо слазили и набављали што нам треба, али и од њих нисмо могли увек добијати потребе. Кад ми се досадило хајдуковати, побегао сам у Србију.

Од Мрча иде се још гором путањом: час преко кршева, час преко потока, негде силазиш као са облака, а негде се опет пењеш. И гле! Ко би и помислио да на оваквом месту, на оваквом путу, наиђе на трагове старог саобраћаја. На много места од Мрча низ реку до Луковске Бање познаје се стара калдрма, која је где где баш лепо очувана, — знак да ова пустиња не беше увек таква, да се њоме пролази и опасним и врлетним путем са пушком преко крила, обзирући се непрестано, да са које стране не искрсне бели ћелепуш дивљег Арнаутина. — Можда на ово место пада један делић пута који је водио из Дубровника у Ниш, који Ј. К. Јиречек помиње у својим „Трговачким друмовима по Србији о Босни у средњем веку“ (Види „Отаџбину“

[1]) *Бесар* је онај који даје или прима бесу (веру). (М. Ђ. Ђевић Краљевина Србија, 733. зове бесара *бесаџија*).

књига VIII, св. 32, стр. 608.), и за који М. Ђ. Милићевић вели да је силазио на Мерћез .али поред Топлице. (Краљ. Србија, стр. 381).

На овом путу, за један сахат од Мрча ка Лукову налази се, баш поред Мрчке реке, на десној страни њеној јак топли извор, који зову *Луковска Бања*. Дно ове бање све је црвено од талога, који се из извора таложи. Поред извора распознаје се на два места јак опали стари зид од некаквих, како изгледа, великих и врло тврдих грађевина, које су шипрагом обрасле. Остаци би ови казивали да је ова бања некад вршила дужност, коју бање имају.

Од Луковске Бање прођосмо кроз сеоце Луково, где видесмо малу цркву, која се сад обнавља на месту старе цркве. Ферман за грађење старе цркве налази се у Раденка Гашића из Лукова.

Од Лукова до Мерћеза јахали смо истина врло мало бољим путем, али опет потпуно усамљеним, јер њиме никога не сретосмо. Нити на њему, и ако држи два сахата, има села, нити живе душе.

Г. Сава Стефановић, писар ср. косаничког, казивао ми је да је чуо предање народно. које вели да је некад под *Вукашином* од Луковске Бање до Мерћеза било девет *самокова*. И сам сам разбирао о овом причању, и потврдише га.

У Мерћезу се добро одморих, па у друштву једног Жучанина, који у Мерћезу очекиваше друштва, да не пролази сам поред Чкаље и Ранковице, пођох Куршумлији. —

Тако изгледа крај, који је поред Топлице у срезу косаничком.

Кад сам се вратио у Куршумлију беше ве перви мрак. И ако сам био уморан, спремао сам

да сутра одем до Куршумлиске Бање и до Преполца, да у његовом лепом изгледу, о коме сам много слушао проуживам, да ми се терети и напори пута гледањем у српску даљину исплате. Али моја стара срећа! Сутра дан беше ружно време, које ме лиши и овог задовољства за којим сам чезнуо.

Жалосно сам погледао уз Бањску и уз Косаницу, уз коју не имађах посла да одем, те да видим места у којима је Иванова кула, места за која казују, да је њима прошла војска Лазарева на Косово; да видим *Трпезу* где причају кнежеву вечеру у очи битке косовске, близу које показују један стари гроб који зову *Праведни Гроб*, јер је у њему сахрањен слуга Топличин, који је турску уходио војску, и хтео да каже кнезу Лазару право стање турске војске, од чега су га три побратима одвраћала, па га и убила, кад их није хтео послушати и кнезу криво казивати, да је мало у Турака војске. — И Арнаути су овом гробу велико поштовање указивли, и кандило му палили.

Збогом, Прокупље, Бањско, Косанице, видећемо се, ја вас нећу невиђене оставити, ако Бог да здравља!

Прокупље 26. јуна.

На послетку хоћу да поменем у две три рачи оно што у Прокупљу видех, а што чини ми се није забележено.

У цркви *Св. Прокопа* у Прокупљу, као праг левим вратима, што у цркву воде, углављен један камен са натписом, од кога се оволико ди:

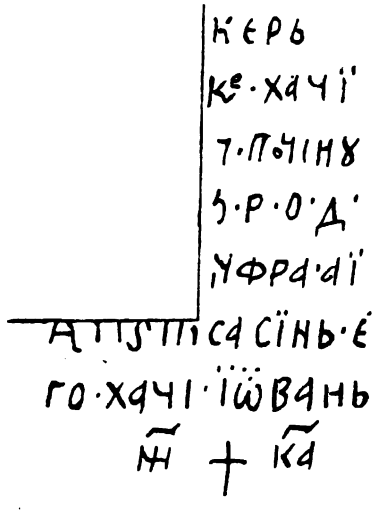

У порти црквеној начињен је од једно плоче са натписом басамак, на том басамаку пише:

1668 NA 22
GENARA
OVDI POCIVA
MAT. IVVANO
VIC·ℯ (?) (?) ħIM
BOG MV DAO
V (?) CN POCOI

Покојни Мита Ракић у својим путничким писмима „Из Нове Србије“ прочитао је овај запис овако: *1668 na 22 genvara ovdi pociva Mato Jovanovic heechim Bog mu dao viecni pocoi.* — У моме препису реч *heechim* се не распознаје, а не бих ı рекао да је на камену баш та реч на дотичнс месту. Пок. Ракић је због те речи рекао још и ос

„Ово није ни мало важно, али је пуно жалостан спомен из кога видимо у оно време ретку појаву, да син нашега народа стаје у службу највећега непријатеља његовог. Да је Мато умр'о као слуга турски, а не као санитетски официр у војсци ћесаревој, ја мислим да се може закључити по речи *хећим*, како се, без сумње, не би звао, да је у аустријској војсци био.“ (Отаџбина књ. IV, св. 13., стр. 11).

Србин Мато Ивановић могао је у Прокупљу бити грађанин из колоније дубровачке, за коју се ту зна у то доба. (Види: „Белешке доктора Брауна из српских земаља од године 1669. од Ст. Новаковића,“ Споменик Академије IX стр. 38. „Споменици српски скупио Конст. Јиречек,“ Споменик Академије XI стр. 91. 94.). Шта је пак Мато био по занимању, запис не казује јасно.

Г. Јефта Милошевић, учитељ у Прокупљу, показао ми је пред кућом своје мајке један мермерни стуб са римским натписом, који је доста излизан. Овај би стуб ваљало пренети у Народни Музеј, јер је то најстарији споменик у Прокупљу, који на себи има записа. Ја га не преписах због његове нечиткости, па се бојах да не погрешим.

У поменутим путним белешкама пок. Ракића налазимо на страни 8. ово: „Хан помиње, да овде у народу има традиција, да су Турци после многих узалудних покушаја узели на јуриш Прокупље од Немаца, пошто су га, испреко Топлице с једне стене к северу окренуте, били јако из топова, и да је том приликом изгинуло седам паша; али ни сам не верује да ће у аналима аустриских ратова с Турцима бити спомена о овој опсади. Ја пак наводим то само ради потпуности.“

Г. Филип Поповић, учитељ из Речице, коме нека на овом месту хвала на учињеним ми услугама,

забележно ми је слично предање народно о опсади Прокупља, само што се место Немаца помињу Срби. Предање вели: Кад су Турци заузимали Србију, свуд су лако продирали, али у Прокупљу добију велики отпор. Срби су се били затворили у Хисару, и отуда тукли нападаче из топова и пушака. Султан је слао многу војску на Прокупље, али узалуд, Срби су се држали. Наредио је и лесковачком паши Усејин или Јусен-паши да и он нападне, али ни он не мога ништа. (За Јусен-пашу се прича да је подигао многе цркве, па и *Св. Петку* у Трну у Бугарској, и *Св. Наколу* у Црној Трави 6 сахата од Ниша. Ову је последњу освештао, како се прича, врањски владика Венедик). Пошто код Прокупља погибоше тројица паша (три велика везира), послатих из Стамбола (гробови ових паша означени су тулбетима: једно тулбе на путу куршумлиском код Буџићеве воденице, друго на Креч-бајиру, а треће у Черкеској механи у Прокупљу), онда се и сам цар крене, да види, како се то Срби држе у опкољеном граду. — Срби су имали лагум кроз град до испод северних врата и кроз лагум су воду износили у град. Цар нађе у Прокупљу некакву бабу, која му каже да се град не може заузети, док се не разбију она врата градска, што су спрам садашњег новог гробља. Цар је ишао само до места између садање Данчевићеве воденице и општинског суда, те се то место по цару зове *Царина*! Кад су Срби видели да се даље не могу одржати, јер им нестаде хране, наместе на граду један гоч (бубањ), који је сам лупао и производио толику ларму да се могла на далеко чути, и једне вечери, пошто с коње наопако потковали, изађу из града и побегну Сутра дан су се Турци, видећи коњски траг, дили, како су могли још толики Срби да уђу у гра

и са *Соколице* (виса спрам Хисара) груну топовима на град, из кога им се не одговараше. Тада Турци учине јуриш, продру у град; кад тамо — нигде живе душе, а гоч сам бије.

Овде завршујем своје белешке, и имам пуно разлога, да правдам непотпуност њихову. Потпунију слику предела, кроз које пролажах, у сваком погледу, ваља очекивати тек онда, кад се овај крај буде подвргао специјалном прегледу, што се од мене у приликама под којима скупљах ове белешчице, мислим и није ишчекивало, нити је право да се на то помишља.

Алексинац, 1895. г.

Тих. Р. Ђорђевић.

МАРИЈА С ЛОПУДА

ДУБРОВАЧКА ПРИПОВИЈЕСТ *)

САОПЋИО

ЛУЈО В. АДАМОВИЋ

I.

Не далеко од Гружа, тога гласовитог пристаништа дубровачког бродовља, уздиже се над морском површином низ мањијех и већијех острва, између којих три су настањена и позната још и старијем Грцима под опћијем називом *Елафитског Острвља.* [1]) Сва три острва имају у опће исту климу, исто зем-

*) Ову сам занимљиву приповијест слушао од своје бабе, која је родом с Лопуда. Она тврдо држи да је ово истинити догађај, који се је по свој прилици збио почетком XVII. вијека.

Ја ово износим онако *pure et simple* како ми је испричано. Буде ли овдје чега лијепог и доброг, имаће се захвалити само народном предању. Сви недостаци пак, — којих, разумије се да ће бити лијепа кита, — чист су производ мојег невјештог пера. Ја поета, на жалост, нијесам! На нашијем је драмскијем пјесницима да разраде овај диван сиже, који им ето у ту сврху и излаже

[1]) *Елафитско острвље* се састоји из три повећа, насе. острва: *Колочеп, Лопуд,* и *Шипан* и из неколико незнатнијех стијех острвића. Ова је острва добио Дубровник на дар о. хаила Зојислава око 1050—1080 године.

љиште, исту вегетацију, а становници се још и данас баве поморством, рибарством а по нешто и пољском привредом. Ипак *Лопуд* се је вазда одликовао од својих сусједа, *Колочепа* и *Шипана,* између којих сједи као кићена невјеста међу двјема гиздавијем дјевојкама, или како је у пјесничком заносу пјевао дубровачки латиниста Рестић:

„Inter Elaphites Elaphis pulcherrima trinas,
Qua nihil in tota pulchrius est Adria.“ [2])

И одиста, дивно ли ти је то острво Лопуд! Одакле га год гледаш, увијек ти падају у очи његове неописиве чари, којима је од природе и од људи обилато украшен!

Обле главице, одјевене веселијем зеленилом густог борја, издижу се изнад китњастијех брежуљака, по којима трепери сребрнасто лишће питне маслине. Ниже тијех природнијех паркова, бијели се на *Игалу* [3]) поносита варошица Лопуд са својим веселијем кућама богатијех помораца и раскошнијем љетниковцима дубровачке властеле. Те су зграде од бијелог, корчуланског, тесаног камена, који својом љепотом и издржљивошћу мало што уступа мрамору. Прозори и портали тијех љетниковаца махом су у готичком и талијанском средњевјековном, укусном стилу. Исто су тако украшене и породичне капеле, гдје побожна властела о великијем празницима и о крсном имену присуствоваху служби божјој.

Куће су начичкане цијелом дужином обале једна уз другу, само што су, гдје тер гдје, растављене тијеснијем али лијепо калдрмисанијем улицама, које

---

[2]) Међу трима Елафитама, најљепша је Елафис (Лопуд), од зема ничега љепшега у цијелој Адрији.

Игалом се зове равна, плитка обала помањег морског за-

полазе од обале ка врху брежуљака, тако да комплекс, с мора гледан, личи на амфитеатар, којему би море било арена, куће сједишта а улице ходници. Ну осим улицâ, одвајају зграду од зграде и баште, које су, према нахођењу и потреби сопственика, засађене разнијем поврћем и варивом, или су окићене палмама, акацијама, магнолијама, лимунима и наранчама. испод којих развија свој заношљиви мирис разноврсно шарено цвијеће.

Подножје те панораме окружује неумитна пучина морска. Ну ни она се не осуђује да својим бијеснијем, пјенушавијем валовима запрска и облије тај елдорадо, већ сву своју силу ломи о неустрашиве суре гребене, којима се завршују ôба рâта[4]), те затварају ову поуздану луку, дајући јој тако облик коњске поткове. Шта више, ни боја мора, у тој луци, није она, која нас прати онуд, гдје само видимо небо над собом и море под собом, и гдје нас само дебљина даске на лађи дијели од немиле смрти. Око лопудског игала постепено блиједи пучинско модрило и прелази у зеленкасто плаветнило, а уздуж саме обале прелијева се у сребрнасте пруге, које се непрестано играју са бијелијем жалом[5]), остављајући га сад на суху а сад опет под собом.

Главна и најљепша улица лопудска јесте сама обала — игало. Ту се све стиче и све туда врви. То личи на улазак у какав пчелињак или мравињак. Од бијеле зоре па до мрклог мрака не престаје ту лупњава чекићâ, маљâ, длијетâ. полугâ, звека тестерâ, тесалâ, стругалâ, свердалâ, шкрипање разбојâ, виталâ, чекркâ, весала и конопаца на лађама, пљускање

---

[4]) Залијев, у којем је варошица Лопуд, свршава се два ратовима (ртовима, гребенима), од којих се сјеверни зове *Рат Михаила*, а јужни *Бенешин Рат*.

[5]) *Жал* је крупан, округласт, бијели шљунак дуж обале мо-

мора, кад се у исто баци какво сидро, бачва, греда, или кад које обијесно дијете зарони или запљива. Уза све то настаје вика и ужурбаност између мајсторâ и радникâ на шкару[6]). С кућа се пак чује дрека дјечице и кријештање матера, кад не могу или неће да им задовоље све прохтијеве. На угловима улицâ сједи, с мотовилом или кудјељом у руци, по која баба и дозиваје „кону преко плота“ на уобичајену сијесту, да започну и јутрос облигатно стењање и уздисање за златнијем временом „кад су оне биле младе“, не устежући се при тому ни најмање да оговоре садашњи „покварени нараштај“.

На врху једне од такијех улица, води, преко брдашца, путања, којој и десно и лијево остају виногради, засађени по окрајцима смоквама, бадемима, шипцима и кестенима. Мјестимице су ти виногради прекинути којом маслинском баштом или шумарком лаворике, рогача, планике, мрче, сомине, тришље, вријеса, ружмарина, зеленике и тетивике, по чијим се гранама веру модрокоси, славуљи, и рмуше и гаравице, извијајући најоригиналније каприсе и фантазије.

Када том стазом допремо до на врх брдашца, прикаже нам се од један пут дивна сценерија. Око нам свуда мотри плаветно море, по којем се, као лабудови, бијеле разапета једра рибарскијех лађица. Онамо у пучини, ка југу, издиже се нијемо островце Св. Андрије, а према њему, ка истоку, нанизала се лијепа дубровачка села: Затон, Орашац, Трстено и Брсечине, земље, које је Дубровник добио на поклон од српскијех владара. Онамо даље, према сјеверу, диш дуго острво Мљет, према којем се стере

---

[6]) *Шкар* (од талијанске ријечи *squero)* значи: радионица ова и лађâ.

Дубровачко приморје, које Дубровчанима уступи краљ Остоје.

Идући даље споменутијем путем, непримјетно силазимо ка противној страни острва. Ту нам се, према истоку, отвори други затон, мало што мањи од оног сјеверног, у ком лежи варошица Лопуд. Овај се јужни затон зове *„Шуњ“* по црквици посвећеној Богородици, која носи назив *„Госпа од Шуња“*.

II.

Између високијех рогача, смокава и лаворика вири у Шуњу, на неколико корака од морске обале стара, осамљена кућица на један под. Зидови су од жље истесана, обична камена: покривена је цријепом, по ком се, поред мозаика разнобојнијех лишаја, почела већ у велико хватати и маховина. Прозори су малашни, с округлијем стакленијем окнима. С поља вире поред сваког прозора по два чврста камена зуба, на њих је наслоњена пошира даска, на коју је поређано неколико пукнутијех лонаца са босиљком, каранфилом и ружом мјесечарком. Пред кућом су стерала[7]), о која виси мрежа, што се ту суши. Одмах до врата налази се камена клупа, наслоњена на кућни зид. Кућна врата бјеху некад обојена, али је зуб времена оставио само још толико трага од те боје, да се може распознати да је била зелена.

---

[7]) *Стерала* су мотке, ракље и кôци, на којима се суше и крпе мреже. Мој уважени професор г. Луко Зоре овако описује стерала: „Кад су изглорали мрежу на цивијеру (извукли мрежу на обалу) тад је носе на сушило, а то се зове *стерало*. Свако стерало за цијелу мрежу састоји се из 20 подебљих шиљака усађених у земљу. Ти шиљци називају се *сохе* или *сошице*. Ове доспијевају у *рог;* на те рогове наслањају се дуге и подебље палице и тако завезују сошицу са сошицом. Те палице именују се *лијенке*“. (Л. Зоре: „О рибању по дубровачкој околици“. стр. 16).

Кад уђеш у кућицу, на лијеву ти руку остају дрвене степенице, које воде на горњи бој, а на десну врата од кухиње. На горњем поду има мало предсобље и двије собице. У тому предсобљу је разбој, двије дрвене подуже клупе, један сандук и неколико рибарскијех мрежа, нагомиланијех у једном углу. Двије дјевојке сједе ту и раде при слабој свјетлости уљане свијеће; једна вије мотовило, а друга је за разбојем и тче рашу.[8]).

На пољу је једно од онијех, мутнијех, јесенскијех вечери, када је и небо и море непријатне оловне боје, и када мратињи шилоци[9]) немило бјесне.

— Ово је, Цвијето, пети дан како су браћа пошла у Стон, и још их нема!

— Е па што ћеш, Марија, ваља да се нијесу могли још погодити с онијем капетаном. Знаш како је, кад сиромах нешто купује! Он би хтио за мало пара да купи нешто добро, а то богме није увијек ласно! Па та ти је мука зацијело и код нашијех! Ти знаш с коликијем капиталом располаже мој Нико и твоја браћа! Што се може са десет дуката?[10]) Ко ће им за те паре продати барку[11]) на осам весала?

— Ја разумијем све то, и увиђам да је тако како ти говориш, али знаш, Цвијето, бринем се, јер је овако рђаво вријеме. Да није оволико море и оваки вјетар, не бих марила па да их ни за мјесец дана нема. Али овако, на овој шилочини. . . .

---

[8]). *Раша* је ткиво, којему је и потка и основа од фино опредене вуне. Мислим да је исто што и пиротски *шајак*.

. *Шилок* (од талијанског израза *sciroccо*) југо-источни р.

[10]) *Дукат* дубровачки вриједио је 40 грошића или од притри *перпере*. Био је од сребра, величине српског динара.

[11]). *Барка* (тал. ријеч) значи: лађа, брод, чамац.

— Немој да мислиш и да слутиш на зло без потребе — прекиде је Цвијета — они се по овакому нијесу ни упутили, а и да су, опет нема разлога да се плашиш, јер нијесу у пучини, него уз крај, све покрај селâ. Као да су ти мало пута и по горијем временима била браћа на мору!

— Е јест, али сам увијек знала када ћу им се надати, а сада, памтиш ли како ми је одговорио твој брат Нико, кад сам га питала када цијени да ће се моћи вратити? „Кад нас узвидиш, тад нам се и надај!“ Лијепо богме! Лијепа утјеха!

— Ама како ти је и могао другачије да рекне! Не увиђаш ли да ти је добро одговорио! Не видиш ли да то није у њиховијем рукама него у божјим! Откуда су они могли знати када ће свршити посао и какво ће вријеме онда имати?

— Донекле право и велиш, Цвијето! — одврати Марија — Нека их, нека! Нека дођу кад год хоће, ја молим сваке ноћи Бога за њих, па се надам у Бога и у Мајку Божју, да ће нам се здраво вратити. А мени је и мило што су се задржали, јер у толико уживам твоје драго друштво. Ах, замисли, Цвијето, како би ми било самој овдје у овој пустињи без игдје икога!

— Ух, немој ми ни спомињати! Умрла би, јадна, од страха! — упадну Цвијета.

— А то не; јер мене није ни мало страх! Ја сам одрасла у самоћи. Него велим због бриге, што су по оваком времену на мору!

Овај су говор водиле те двије дјевојке, које је већ вријеме да изближе упознамо.

Марија бијаше сестра троје браће рибара: Ђура Срђа и Пера, чија је била и кућа, коју горе сп менусмо. Бјеше то млада дјевојка од каквијех ос наест година, доста висока, витка стаса, црне

ньаста, продута, правилна лица, кестењасте, дуге косе, грахорастијех очију са врло дугијем и густијем трепавицама. На њеном се лицу могаху одмах на први поглед прочитати све анђеоске особине, које су је красиле. Њен прост и отворен поглед показиваше безазленост њезине душе; коралне, танке усне бјеху увијек приправне на пријатан посмјех, у ком се излијеваше скромност, искреност и вијерност; гојазни, румени обрашчићи, у које би се утисла по једна јамица, кад год би она дала прилике да јој се виде бисер-зуби, означаваху доброћудност, смјерност и послушност. Једно карактеристично удубљење на челу, — да не речемо бора, код дјевојке од осамнаест година, — одаваше сталност карактера и неку мушку одважност и срчаност. А није ни чуда, што јој се та црта, у толикој мјери, тако рано испољила. Као дјевојчица од четрнаест година изгуби она своју добру мајку, — оца јој, још у раном дјетињству њену, прогута морска пучина. Остаде дакле самохрана код троје рођене браће. Али њих је занимање и на силу туђило од лара и пената, гуркајући их непрестано Нептуну у недра! И тако, дакле, бјеше сирота Марија из ране младости приморана удвостручити силе и савладати све сметње и запријеке, да би задовољила биједну браћу и порадила да се што мање и што рјеђе сјете грдне празнине, која је, послије мајчине смрти, из сваког угла зијала. Браћа су опет, до душе, од своје стране неустрашиво и сљепачки излагала свој живот неисказанијем опасностима и патњама, само да би што удобније и пристојније издржавали своју зјеницу — Марију.

Цвијета је, пак, била сестра Ника Иванишеића, ортака Маријине браће. Кућа јој се налазила Іопуду, баш у средини вароши. у Златарској

улици. Она је била нешто старија од Марије, мањег узраста али развијенијег тијела. Имала је као гавран црну косу и црно враголасто око. У лицу такођер лијепа, али без онијех финијех црта Маријине физиономије. Била је живахног темперамента и веселе ћуди.

Она је искрено вољела Марију и била јој је вијерна пријатељица. Кад год су браћа имала да предузму какав повећи пут, увијек је ишла к Марији да јој прави друштво.

Ту смо је ми, дакле, и сада у истој мисији затекли и упознали.

— Знаш, Марија, нешто сам смислила! — заподјену, послије једне паузе, опет Цвијета говор.

— Што то, Цвијето?

— Смислила сам, кад продамо ову рашу, коју и тако заједно радимо, да дамо паре браћи, да отплате што прије ту нову барку, што ће сада да купе. Што ти се чини?

— Врло лијепо! пристајем драге воље на ту твоју мисао. Истина је, нијесам ни ја хтјела бацити паре у сампас, али опет увиђам да је твој приједлог паметнији и пречи.

— А што си то ти била наумила?

— Од мојега сам дијела хтјела купити памука, изаткати браћи и себи по једно одијело и.....

Од један пут се тргну, ућута и уплашено упита:

— Јеси ли и ти чула, Цвијето?

— Нијесам чула ништа! Што ти је? Што си се тако препала?

— Чула сам неку тужну вику, као да неко запомаже!

— То ти се причинило, јадна не била! још увијек мислиш о браћи....

— Мучи! — прекиде је упрепашћена Марија:

— Јеси ли сада чула?

— Јесам — одврати тихо, али озбиљно, Цвијета.

— Ено опет! Ајне мени! То су браћа! Они су у опасности! Ајне, јадна ти сам!

— Мучи! Не кукај без потребе, него ужежи фењер да им посвијетлимо, да угледају крај[12]) у овој помрчини! — рече Цвијета усплахирена.

У брзо се дјевојке нађоше на обали. Тужни гласови запомагања допираху сада јасније до њиховијех ушију.

— Цвијето, оно нијесу наши!

— И нијесу! Познам и ја по гласу да нијесу!

— Ја захваљујем Богу по сто пута што нијесу у таквој опасности! Али био то ко био, нама је дужност да му помогнемо! Хајде да поринемо кајић[13]) и да возимо ка Рату од Полугâ[14]), откуд гласови долазе!

— Јеси ли при себи, за Бога? Зар по овакој ноћи да се укрцамо у кајић, који је два мјесеца већ на суху? Знаш ли да ће у час продријети у њ вода? Па што ћемо онда? — примјети оштро Цвијета.

— Сад нема времена да се за себе бринемо, него треба да спасемо утопљенике! Држ' ти фењер, а ја идем по париће[15]) и по један конопац.

— Какве париће, на ово море! Донеси велика весла! — довикну јој Цвијета, ганувши се и сама на жалосне гласове несрећнијех.

Марија бјеше за тили час с веслима већ на обали. Ускочише хитро у чамац и сложно упријеше

---

[12]). *Крај* значи у приморца: обалу.
[13]). *Кајић* (турска ријеч) чамац.
[14]). *Рат од Полуга* је сјеверни гребен (рт) у Шуњу.
[15]). *Парићи* су мала весла, којима весла један сам човјек.

веслима о горостасне валове, и отиснуше лађу од обале.

Неописива бијаше борба, коју су јуначки водиле те двије дјевојке са бијеснијем валима и силнијем противнијем вјетром. Оне уложише сву снагу и вјештину, да што прије притекну невољницима у помоћ. Веслале су снажно, непрекидно, али без икаква правца и циља. Само су по освијетљенијем прозорима њихове кућице, који су изгледали као какве далеке ситне звјездице, могле процијенити, да су се много удаљиле и да су, по свој прилици, већ изашле из залијева. Око себе не примјећаваху никаквог трага од страдалијех, а и узвикâ бјеше већ нестало. Међу тијем је море постепено све више продирало у расушену лађу, тако да су дјевојкама већ до чланака биле ноге у води.

— А ма што лутамо ми овдје без икакве користи? — примијети у неко доба Цвијета, — не видиш ли да ћемо до мало грезнути до кољена у води!

— Мучи! — прекиде је Марија — Ја сам примијетила два пута да је нешто пљуснуло пред нама. Завези боље, да видимо, има ли што тамо!

Оне завеслаше неколико пута силније, па стадоше и подигоше весла из воде, прислушкујући — али само се чула хука таласа и пљускање мора у лађу.

— Ја ти га даље не возим, Марија! Него хајде да окренемо барку и да се вратимо, док је још на вријеме! — То је Цвијета изговорила осорно, више заповједнијем тоном него у виду савијета, хотећи да ријечи што успјешније утјечу на другарицу. И она се одиста није варала у својој нади, јер, послије кратког предомишљања, пристаде Марг да се врате и поче обртати одмах лађу. Али ба у тому тренутку, када је, држећи дубоко уроње

весло у мору, окретала чамац, осјети како нешто тешко закачи весло.

— Цвијето, Цвијето! — цикну Марија.

— Што је, за Бога! Што је? — одазва се ова дршћући.

— Прихвати брже и моје весло! О нешто сам запрла, да видимо што је.

Цвијета придржа и њено весло, док она, подигнувши фењер, гледаше пажљиво мутне валове, не би ли што угледала.

— Чељаде, Цвијето! Чељаде неко! Ено га исплутало је!

— Гдје је! Ја не видим ништа!

— Ено га ниже крме [16]! Завези још два пут! О Свети Никола, путниче, ти нам помози! — Лакше да га не прођемо! — Стани! — Не вози! — Зашијај [17]! — Стој!

Тијело бјеше допловило баш до чамца. Марија се брзо нагну над њим и шчепа га за косу. Извуче га боље на површину и, с великом муком, привеза за чамац. У исти се мах баци сама у море, да би лашње подигла у лађу утопљеника, добро појмећи, да би било врло опасно и ризично на онако узбурканом мору нагнути чамац — који иначе већ бјеше скоро трећином пун воде — и вући у њ онако тешко тијело.

Послије прилично дугог и тешког напора, пође им на посљетку за руком, да увуку утопљеника у лађу.

---

[16]). *Крма* је стражњи дио лађе.

[17]). *Зашијати* или само *шијати* значи окретати лађу, држећи о весло дубоко у води и упирући у противном правцу него што онијем другијем веслом вози.

Чим Марија ускочи у чамац, прво јој би, да види ко је избављен, и кад му принесе фењер, шапну другарици:

— По одјећи бих рекла да је властелин!

Оне га положише потрбушке на клупице, и почоше журно веслати ка обали, коју не би никако биле угледале, да им није послужила, као бусола, свјетлост с њиховијех прозора, коју су, и ако слабо, опет доста разговјетно могле разабрати у даљини.

Читав су сат морале још да се боче са валовима, док напокон не приспјеше сретно на крај.

Док је Марија пресвлачила своје мокро одијело, дотле је Цвијета то исто радила и са утопљеником. Обукоше му сухо сукнено братовљево одијело и, пошто се увјерише да дише и да је жив, положише га на клупу у предсобљу, тако да му је глава и предњи дио тијела висио.

— Овако сам видјела — рече Цвијета — покојног дједа, да поступа с утопљеницима, да би повратили море.

III.

На скромној рибарској постељи лежи блијед, изнурен младић. До прозора сједи Марија и суче цијеви.

Она поглёда чешће на њега, као да би жељела сваког тренутка прочитати на његову лицу како му је.

Кад им се погледи сусретну, њему се лице разведри, а она се на то насмијеши са саучешћем.

— Ах, добра Марија, ко ће за све ово моћи икада теби захвалити?

— Немаш на чему, Госпару Иво! Ја није ништа више за тебе урадила, него што је дужн сваке кршћанке!

— То твоја доброта тако цијени, али ја добро увиђам колико је твоје пожртвовање према мени! Ја нећу никада заборавити, да си ми ти повратила живот, који ми се био већ угасио. Увијек ће ми лебдити пред очима велика погибао, којој си отишла на сусрет, само да спасеш један човечји живот! Твоја ће ми слика вјечито остати мила. Вјечито ћу се тебе најрадије сјећати.

— Онда ће то бити моја најрадија утјеха и награда — примијети Марија, па стидљиво обори очи и загледа се у намотане цијеви.

— Ах, Марија, јеси ли ти то од срца рекла? Говори ли тако твоје срце, или је то само израз твоје доброте?... Што шутиш?... Немој мучати, него кажи ми!.. Кажи куца ли твоје срце онако за мном, као што моје за тобом?

Марију обасу по лицу нагла румен, очи јој непрестано бјеху оборене, а у цијелом држању се огледаше нека забуна.

— Драга Марија, ја те љубим! Љубим те свијем срцем, и свом душом! Од тебе зависи моја срећа, мој живот! Ако пристанеш да будеш моја, бићеш ми двоструко спасла живот, а ако ме одбијеш, бићеш ме избавила из једне пропасти, да ме стровалиш у другу!

Она сакри лице рукама. Иво угледа да плаче.

— Љубиш ли ти мене? Што ми не кажеш?

— Остави, остави то, Госпару Иво, рече она, о том не смијемо да говоримо!

— Што да не смијемо, само ако ти мене љубиш?

— Ја се бојим, да нијесмо смјели о овом ни мислити!

— Ја те љубим — понови он, — ја сам спреман, би требало, да дâм свој живот за тебе!

— Наша судбина само од Бога зависи! — одговори она.

— Али ако ти мене љубиш, онда је наша срећа испуњена!

— Ах, Госпару Иво, то не може да буде! Не смије никако!

— За што да не смије, голубице моја? Само ако ме ти љубиш!

— Ах, ти заборављаш да сам ја проста сиромашица, а да си ти властелин!

— Ја то све знам, али надам се, да нам то неће ништа сметати. Мени за љубав ће родитељи све допустити!

У то се чуше нечији кораци у предсобљу. Бјеше Цвијета, која је долазила по намотане цијеви.

Ну како се зачуди, кад угледа да су свега двије три цијеви намотане! Она не примјети ништа, већ само рече:

— Марија, сиђи часом са мном у кухињу, да ми нешто помогнеш.

— Ево ме, Цвијето, — за тим уставши, окрену се болеснику па му рече:

— Сада ћу се ја вратити, а ако ти што устреба, лупни овом кудјељом о под, па ћемо ми доље чути!

Када бјеху сишле низа степенице, Цвијета стаде пред другарицу, узе ју њежно за руку и ослови је:

— Чујеш, Марија! Нијесам те звала да ми што помогнеш, него сам те звала, да те нешто, као пријатељица, питам. За ово десетак дана што ти је кријепац[18]) у кући нијеси испала из његове собе! Прва два три дана изискиваше то до душе његово невољно, грозничаво стање, ну сада, кад се в

[18]) *Кријепац* је болесник, који се већ опоравио, окријепио

одавна окријепио и опоравио, што је потреба да си вазда око њега?

Марија покри лице прегљачом и плачући исповиједи другарици своју тајну.

Она познаваше добро Цвијету. Знала је да јој је вијерна и искрена пријатељица, и да је свијем срцем љуби као да јој је рођена сестра. За то се није дуго ни устезала, да јој открије што јој на срцу лежаше.

Као што млади хладолеж, којему је вјетар преломио онај сухи прутић, око којег се вио и наслањао, није више у стању да се држи усправљено и да се даље вије и пење, него је присиљен, да се приљуби уза земљу и да вијуга као каква змија, тако исто и њено срце, од судбине немило лишено мајке, најсветијег предмета љубави, бјеше осјетило голему празнину, коју, у оној самоћи, није имало што да попуни и замијени. Она је до душе имала своју браћу, коју је врло радо имала, али та љубав, премда ватрена, није била још у стању да заузме све оно мјесто, које обухваташе љубав према мајци.

Требало је случај да нанесе властелина Ива Рафова Н . . . . ћа, па да се та рана исцијели.

Иво Рафов, и спољашношћу и унутрашњошћу својом, доиста потпуно заслуживаше такву пажњу.

Бијаше висока, правилно развијена тијела. Витице његове, као свила меке, русе косе падаху величанствено на леђа. Велике плаветне очи, густе полукружне обрве, танки, завијени бркови над подебљим уснама, даваху продугом лицу врло симпатичну појаву. Природе, пак, бијаше врло благе, итоме ћуди, умиљата понашања, при тому предузетљив, пријазан, отворен, искрен, вијеран, једном ријечи: прави властелин.

Са свијем је дакле природно било, да Ивов појава изазове у Маријином срцу преврат, из којег се распламтио неугасиви огањ.

До душе, она се је дуго и дуго борила сама собом, између страсти и разума. Увиђала је, да је таква љубав без икаква циља, јер предмет њене љубави бјеше властелин, а такав младић није смио никако да се вјенча простом дјевојком из пука. Ипак, на посљетку, подлегну жестини страсти, и она се безобзирно заљуби.

Иво пак, први пут, када је, послије тешке тродневне врућице, имао прилике да уочи и разабере лик своје избавитељице, одмах се осјети занесен том анђеоском појавом. Али размишљајући хладнокрвно о својим и њенијем приликама, није никако допуштао, да га страст побиједи. Ну, мало по мало, почеше разлози и код њега слабити, а све више узимаше маха опасност да га страст савлада. К тому је допринијела много и околност, да је он тој дјевојци, коју је сада тако страсно заволио, био дужан свој живот, свој опстанак.

Прирођени властеоски назори устукнуше и ишчезнуше пред огромном моћи ватрене и искрене љубави!

И он је запламтио не мањом ватром, него што је одговарала Маријиној!

IV.

Око болесника стоје три плећата, висока човјека. По њиховом препланулом лицу и незграпнијем жуљевитијем рукама можеш ласно распознати да рибари и поморци.

— Ама кад велиш да сте га извукли из мора

— Прије десет дана, баш у очи Мратиња дне! — одговори Марија.

— Јес' видио, Срђо, како ме сан није преварио! — настави исти говорник, окренувши се другој двојици. — Знам ја, да кад год снијем попа, да не слути на добро!

— Ето видим и ја да је тако! — одговори ословљени.

— Срећа још, те су на вријеме похитале! А кад је заспао? упита опет први говорник.

— Мало прије него што сте ви дошли.

— Је ли дошао к себи?

— Јест, одавна, прије шест дана још! Али да сте га видјели оне ноћи! Мислиле смо да је мртав! Био је модар као модра маст. Очи упале, уста избечена, језик отечен, вас укрућен, студен — мртвац прави! Три дана и три ноћи није знао ни да је жив! Тресле су га жестоке грознице!

— Јесте ли обазнале чији је и откле је дошао?

— Јесмо. Казао нам је да је Госпар-Рафов син.

— Син Госпара Рафа!? узвикнуше зачуђено браћа.

— Госпар Иво? Дода Ђуро, најстарији међу њима.

— Јест — прослиједи Марија — приповједио нам је, да се упутио из Сланога са два кмета,[19]) па да су се цијеђ[20]) великог вјетра задржали много у путу, замркли и изгубили. Она два кмета нијесу била вјешта, па су разбили барку о неке гребене.

---

[19]) *Кмет* је у дубровачкој општини (а и у Херцеговини) сеак, који нема својег земљишта, него обрађује туђу (господареву, чину) земљу, под извјеснијем условима (чипчија).

[20]) *Цијеђ*, старински приједлог, који се још спорадично чује Дубровнику. Значи: због, ради, са (узрочно).

— Несрећници! Ваља да су се били добро напили кад нијесу умјели да угледају Шипан и Руду![21]) Да нијесу хтјели у Груж? — Упита Ђуро.

— Није, не, хтјели су баш на Лопуд!

— А је ли ко поручио Госпару Рафу да му је син жив?

— Није, Ђуро, — одврати Марија — а ко ти је и могао у град по онакому вјетру! Стопрв се је јутрос утишало!

— Е онда, Перо и ти Срђо — рече Ђуро браћи — спремите се одмах послије обједа у град, да навијестите Госпару Рафу што је и како је с његовијем сином! А ти, Марија, гледај да објед буде што прије, да се они не задрже!

Перо и Срђо одобрише без икаква поговора братовљеву наредбу, јер су појмили важност и умјесност те мисије.

Они још у ријечи, а болесник се пробуди, отвори очи и стаде гледати сад једног, сада другог, сад трећег рибара!

— Како си, Госпару Иво? Је ли ти лакше? упита га Ђуро.

Он их је једнако посматрао зачуђенијем погледом.

— Ми смо Маријина браћа, оне дјевојке, што те је спасла! — дода Ђуро, налазећи за потребно, да се изближе представи болеснику, који још није имао прилике да их види.

На те ријечи, као да се освијестио. Његово се лице разведри, усне му се насмјехнуше, па раширивши руке, проговори:

— Ах, ви сте то, драги моји пријатељи! Ходите да вас загрлим и пољубим и да вас притиснем

---

[21]) *Руда* је мало ненасељено острво између Шипана и Лопуда.

ово срце, које само вашој крви има да захвали данас куца!

Добродушнијем се рибарима заблисташе сузе те ријечи, па му приђоше руци, али он не даде никако да га љубе у руку, него у образ.

Мало за тијем уђе Марија и јави да је објед готов.

— Хајд' те ви обједујте — рече Ђуро Перу у срдњу — а ја ћу да питам Госпара Ива, што жели му се поручи дома, Госпару Рафу.

— Ах, хвала вам пријатељи моји, ви ћете ми много обрадовати мајку и оца! Приповједите им несрећу, али немојте заборављати да нарочито истакнете, како ме је једино ваша добра Марија истргла из гроба!

— О чем говориш, Госпару Иво? Марија је само учинила своју дужност и ништа више. Ти имаш само Богу и овој нашој Госпи од Шуња да захвалиш. Њима захваљуј, Госпару Иво! Њима си дужан! — рече побожни Ђуро. За тијем настави:

— Ама хтио сам те питати, Госпару Иво, који су те то Слањани возили! То су неки рђави људи били, кад су смјели да се опију и да возе госпара на онакому времену!

— Нијесу Слањани, Ђуро, а нијесу били ни пијани, него невјешти. То су нека два наша кмета из Клишева, који су хтјели да раде у нашој млиници, овдје у Лопуду.[22])

— А — а, Клишевци![23]) Е нијесу криви, јадници! Бог милостиви да им се души смилује! — рече Ђуро.

---

[22]) *Млиница* је млин (воденица), гдје се међу маслине и прави уље.

[23]) *Клишево* је планинско село више Сланога у дубр. околини.

Један сахат послије овог разговора Перо и Срђо разапињаху једро на новој лађи и удаљаваху се од обале.

Сутра дан, о ручање доба, приспјеше у Шуњ двије лађе, једна са Пером и Срђом а друга са отменијем господином Рафаилом Н., дубровачкијем сенатором и властелином. Још се из Срђове лађе искрцаше двије старе слушкиње властелинове и један слуга.

Властелин, кому су Срђо и Перо затајили велику погибао, којој је његов син био изложен, а испричали само да је већ изван сваке опасности, колебао се је, да ли да почасти ту ништавну, рибарску кућицу својом високом посјетом, или да причека у својој комодној лађи застртој богатијем ћилимовима, док донесу из његовог летњиковца у Лопуду сећету,[24]) на којој би пренијели болесника.

Госпар Рафо бијаше наиме аристократа и душом и тијелом; човјек скроз прожет оновременијем погледима и назорима, те није чуда, што је сматрао за пониженье да уђе у кућицу простијех и обичнијех рибара. С друге стране пак, пошто су добра браћа из скромности а може бити и из обзира према родитељском срцу, прећутали катастрофу и заслуге њихове сестре око избављења његова сина, није могао ни увидјети умјесност и потребу, да обиђе сина још под кровом тијех сиромашнијех рибара. Али на Ђуров усклик: „Поштовани господару, твој син једва прије чека да те загрли!“ — тргну се и допусти да над племићском гордошћу превладају очински осећаји, те ступи у кућицу.

---

[24]) *Сеђета* је нека врста носила, која личе на омању затв рену кочију без точкова. Изнутра је постављена дамашком а с но је украшена сликама, рељевнијем позлатама и породичнијем грб

Први сусрет са синовљевијем погледом још му више дирну срце. Он, који својег сина познаваше само као једра и чила младића у најбољем цвијету година, није ни из далека замишљао да ће сада угледати на тому мјесту два мутна, упала ока на увенутом воштаном лицу. Тај га призор изненади, он нехоте задрхта и баци се сину у наручје.

— Ах, синко, колико си ми се напатио! Како си се немило промијенио у лицу! Ко би рекао, Боже свемогући!

На то му син исприча цио догађај у свијем појединостима и потанкостима.

Стари властелин баци један поглед на постељу и њено рубље и на остале предмете у соби, па очевидно зачуђен том бескрајном чистоћом и уредности код те крајње сиротиње, није могао а да не поклони неколико добријех ријечи тијем ваљанијем људима, који стојаху ту гологлави, скромни, да не речемо уплашени, пред тако високијем и ријеткијем гостом.

— Драго ми је, што је мој син допао међу тако добре људе! Ја сам вам много захвалан и обвезан. Кад се вратим у град, договорићу се с мојом женом, која није могла да дође овдје јер је болесна — како бисмо вам могли захвалити на доброчинству, које сте нам указали, спасавши нам јединца нашега. За сад ево вам ове кесице, њом ћете моћи подмирити најпрече потребе.

Ђуро није хтио никако примити пружену му кесицу, изговарајући се, да није заслужио толики дар, али напокон, на властелиново и Ивово наваљивање, узе је захваљујући и благосиљући.

У то уђе Марија са неколико слуга властеновијех и јави да је сеђета донесена.

Племић заустави око на Марију, па је ослови:

— Јеси ли ти та ваљана дјевојка, што је спасла мога сина?

Марија одговори скромно:

— Ја и још једна моја пријатељица.

— Добра душо, сјетићу се ја тебе! — Каза јој стари властелин.

У толико слуге огрнуше младог властелина меканијем огртачима и однијеше га у сељету. Пред кућом се он рукова са Маријом и њеном браћом и рече растављајући се:

— Немојте нас заборавити, посјетите нас чешће. Ја ћу бити у нашој кући овдје у Лопуду, докле год не оздравим потпуно. С Богом!

Слуге понесоше сељету, а стари властелин иђаше достојанствено, лагано за њима.

Марија их је још дуго гледала, док не замакнуше за густе боре и ловорике.

V.

Љетниковац Госпара Рафа Н... па је баш на Игалу. Од капије до двворца протеже се укусно уређена башта, засађена хортенсијама, туберозама, вербенама, разнобојнијем звјездицама, краљићима, ружама, ђорђинама и украшена бронзанијем митолошкијем киповима. Шетнице тог перивоја увијек су у пријатној хладовини, коју праве густе одрине[25]) мавасије, тројке, криваље и другијех финијех врста лозе. Одрине су наслоњене на високе, елегантне, камене стубове, од којих сваки показује другоначију мајсторску израду — цвијет разнијех архитектонскијех стила.

---

[25]). *Одрина* = османлук, лозница, чардаклија.

Дворац је сав од бијелог тесаног камена, у укусном готичком стилу. С лица, на горњем поду, има шест високијех прозора и једна велика стаклена врата, која излазе на балкан, подупрт трима кариатидама.

За дворцем је велико двориште са више омањијех зграда за слуге. Ту је и млиница за маслине. Из ње допиру гласни узвици, смијех и пјевање.

— Весело те, браћо, весело! Ово нам је посљедња ноћ у госпаревој млиници! Сутра ћемо, ако Бог да, нашијем кућама, да божићујемо!

Тако је соколио старјешина у млиници своје другове:

— Хајд!, хајд! уприте листом сви, да самељемо и овај задњи млин! И тако није пун! Има само пет уборака! Хајде, весело! тјерај! Дед' запјевај једну, Вуко! Што си ми се ту збабио!

— Ко ја?

— Ти а да ко? Дријемаш ми ту, а није се још људски ни смркло! Хајд' запјевај једну, де!

— Зар не видиш, прото[26]), да зијева! Пусти га, он ти је као и кокош! Чим сунце зађе, тражи лијегало! — примијети неки од момака.

Сва се дружина слатко насмија на те ријечи. Али се Вуко не нљути на то, него се и он насмијеши па рече, ударајући се поносито по прсима:

— Ма зар оваки дјетић да заспи? Није ово што му драго, ни мачији кашаљ, већ ово прави Србаљ!

За тијем се закашља и започе:

„Што-о-о је ово друштво невесело?
„Ја л' се санка понаспало није?
„Ја л' се вина понапило није?

---

[26]). *Прото* (грчка ријеч: први, првак) у Дубровнику значи старјешина над каквијем радницима, главни мајстор.

— А-ха! Аферим. дјетићу! Јаранства ми истину каже! Дај дер ту бокарицу амо, да се обредимо! А-ха! ево Стане и Паве! Сад ћемо да поведемо коло, кад свршимо посао! — рече прото.

— Добра срећа, дјетићи! — викнуше двије Конаваоке, улазећи са котарицама пунијем маслина.

— Добра ви била, цуре! А ма зар још има? — упита прото.

— То ти је све за ово годиште, а до године како Бог да! А је ли вам то посљедњи млин?

— Јест, Богу хвала! Него примакните ви те биљице уз огањ да прије узаври вода! — одговори прото.

— Ама шта би с пјесмом? Ти, Вуко, на паметно мјесто стаде, али тјерај сад даље! — примијетиће неки из дружине.

У то се врата од млинице отворише, и унутра ступи Нико Иванишевић, Цвијетин брат.

— Помози Бог, младићи!

— Бог ти помогао! — одговорише млинари.

— Које добро у ово доба, Нико? — упита га прото.

— Идем с игала, па сам свратио мало к вама. Чујем вас нешто сувише веселе!

— Ово нам је посљедња ноћ рада, па се за то и веселимо!

— Дакле баш посљедња?

— Јест, Нико. Свршили смо све госпареве маслине, па се надамо сутра, у добри час, да се вратимо нашијем кућама, у наше лијепе, равне Конавле. Какво ћемо вријеме имати, што ти се чини?

— Лијепо вријеме. Вјетар с краја — одговори Нико.

За тијем привидно безбрижно упита.

— А мисли ли и Госпар Иво сутра у гра

— Не знам ти ништа, али занаго [27]) хоће, јер је био данас код кнеза [28]) а и код Ђура у Шуњу, да се поздрави и с њиме. Ти знаш, он радо има његову кућу, они су му спасли живот.

— Знам, знам, — прекиде га Нико, који се на те ријечи бјеше уозбиљио. За тијем сам понови протове ријечи припитујући:

— Ма дакле био је данас тамо?

— Био је, брате, био. А што питаш?

— Ништа . . . . онако . . . хтио сам знати . . . . хоће ли сутра у град, јер сам и ја имао нешто посла. Сад када знам, мило ми је. Идем да легнем, да подраним сутра прије зоре, прије него отиду барке у град. Добра вам ноћ!

— Добра ти била! одговори му прото.

Док се овај говор водио у млиници, ишао је неки човјек журнијем кораком путем за у Шуњ. Огрнут је кабаницом, па не можеш распознати је ли млад или стар. Кад је дошао на каквијех стотинак корака од рибарске кућице, скрену у десно с пута у гору, те се тако полагано и опрезно довуче до под један велики рогач. Ту стаде и звижну на чудноват начин, прије би рекао да је глас какве јејине него чељадета.

На тај глас, који је очевидно служио као уговорен знак, упути се из шипрага рогачу нека сијенка, којој огрнути онај човјек отиде на сусрет и пошто је узе за руку сједе с њом на траву.

[27]). *Занаго* = за цијело, по свој прилици.

[28]). *Кнез* (comes) је властелин изабран од великог вијећа на 6 сеца или годину дана, да управља губернијом (comitatus) .Такијех губернија дубровачка држава имала шест: у Стону, у Конавла и на острвима: Шипану, Лопуду с Колочепом, на Мљету и Ластову. (сравни Д-р Л. Кнез Војновић: „Управа у старом Дубровнику“ у децемб. свесци „Дела“ за 1895 г.)

— Хвала ти, Марија, што си дошла на овај за сада посљедњи састанак. Ја дакле сутра идем дома, јер ме мајка зове да на сваки начин за Бадњи дан будем тамо. Пошто отац није код куће, није право да је оставим о Божићу саму, за то треба на силу да отидем. А и изговор мому овдашњему боравку већ је престао, јер су маслине све самљевене! Колико ми је тешко раставити се од тебе, не могу да ти искажем, драга моја Марија. Само ме тјеши мисао, да нећемо бити дуго растављени, и да мој долазак кући, има да објасни родитељима моју намјеру, те испунити нашу срећу! Као што сам ти већ казао, дубровачки поклисари, међу којима је и мој отац, вратиће се из Цариграда свакако још прије Светога Влаха. Онда ћу ја саопћити оцу своју намјеру и наша срећа ће бити остварена!

— Ах, Иво! Надаш ли се да ће твоји икада допустити да се ожениш једном простом дјевојком?

— Зашто да не? Ја сам скоро са свијем сигуран да хоће. Мене родитељи много љубе, и за моју љубав би учинили и не знам што. Са свијем је дакле природно, да се они неће опирати овој мојој жељи, од које зависи сва моја будућност, сва моја срећа! С друге стране пак и моји родитељи тебе знаду као врло добру и ваљану дјевојку, која им је спасла сина, па за што онда да се противе нашему вјенчању? Или ћеш *ти* бити моја жена, или никаква друга! Неће бити те силе, која ће ме од тебе отуђити и раставити!

— Добри мој Иво, то ти тако мислиш; али кад си икад чуо да је властелин узео за жену једну просту и обичну дјевојку из пука?

— А кад си ти опет чула, да је једна
војка метнула свој живот на коцку, само да би спа
живот једном непознатом човјеку? Ово је пр

мном и пред цијелијем свијетом много племенитије него икакво племство наслијеђено од оца без икаквијех заслугâ! Ја сам твој већ од онда, кад си ме отела и истргла смрти, која ме је већ била шчепала и обладала! Немој ми дакле више о том ни говорити! Ти не бери бриге. Мој отац долази о Св. Влаху из Цариграда. Ја ћу до онда открити тајну прво мајци, која ме много и много љуби, као но ти јединца, па ћу је молити, да она саопћи то оцу, који је доиста у некијем стварима тврдоглав, али овдје нема куда, и даће се, на силу, разлогу!

— Дај Боже, Иво! Да Бог дâ да се ја преварим! Али ми срце не предсказује ништа добро! Све снијевам покојну мајку, како ми прстом пријети! А то нешто значи, нешто рђаво! Иво мене је много страх!

— Не бој се, голубице моја! Све ће лијепо да се сврши! Него сада да се раставимо, душо, јер је близу поноћи, па не бих хтио, да те браћа не затеку у кући!

— Ах, Иво, мој несуђени Иво, с Богом!

Двије крупне сузе скотрљаше се с њезинијех образа Иву на руку.

— Ти плачеш, срце? Немој, немој. Умири се. Није далеко Св. Влахо! Још мјесец дана, па ће све бити у свом реду! Ти ћеш бити моја драга и љубљена вјереница. А сад с Богом, злато! С Богом!

Марија само јецаше. Кроз плач му, на поздрав, одговори!

— С Богом, Иво, с Богом! О Св. Влаху ћу доћи с Цвијетом и с браћом у град. Видјећемо се, ако Бог да! С Богом!

— С Богом!

Он се опет врати шипрагом својој кући у Лоду, а онâ се сјетна довуче до кућнијех врата.

Мало за тијем угаси се у њеној собици свијећа, — она је легла.

Ну је ли одмах и заспала?

Она јадница бјеше и сувише обузета неизмијерном љубави, те није могла до доцна од силнијех мисли да се умири и да заспи!

Заљубљени, који се истински и искрено воле, и који почешће налазе згоду и прилику да изјаве и саопће једно другому своје жарко осјећање, обично заспе веома брзо послије такијех састанака, и снијевају најсрећније представе. Али код Марије је друго нешто кварило ту спокојност, то уживање. Помисао, да је она плебејка, а да је њен обожавани вјереник властелин, реметила је не само њено душевно расположење, него шта више и њену тјелесну свјежину. Она је усљед неспавања и унутрашњег немира даномице опадала, и то очигледно опадала.

Није више онако живо и хитро радила кућне послове. Није више веселијем пјевањем пратила сваки свој рад, него је све вршила механички, несвјесно и сметено. А и на лицу јој не бјеше више оног израза и мирноће и задовољства. Њен поглед добиваше све више неки сањалачки и сјетни израз, — једном ријечи: она је венула.

Њу је морила љубав, силна, прва љубав, која се бјеше чврсто укоријенила у тој невиној и безазленој души!

VI.

Топовска пуцњава са Минчете [29]) оглашаваше освитање великог празника — светковину Светог Влâха [30]).

---

[29]). *Минчета* је најнећа кула на бедемима дубровачкијем.

[30]). Дубровчани су још 972. г. изабрали Св. Влаха за свог заштитника, и од оног доба сваке године 3. фебруара славе му и

Бијела је зора у велико зарудила, високи облачићи по плаветном небу раскидају се у златне праменове; модро море тихо шапуће своје тајне нијемому сребрному жалу; лак зефир лахори по китњастијем брежуљцима и односи им заношљиви мирис вихојилâ, дешпика и пелина, те га распростире по градскијем улицама. Врапци се гласе својим цвркутањем. Са Жарковице[31]) се већ помаљају и први сунчани зраци, — дан је ту! Диван дан, прекрасан дан. Рекао би да је ђурђевски а не фебруарски!

Са Срђа силазе Босанчари, Шумећани и Бргаћани у свечаном одијелу, вијући барјаке и пуцајући из пушака[32]). Ето већ с Дупца[33]), да и Жупљана и Конављана! Све се то купи на Пилама[34]), да истодобно са сељацима западнијех крајева уђе у град уз веселу свирку. Ту су Ријечани, Затоњани Орашани, Осочани, Клишевци. Чекају се још Лопуђани, Шипањани, Стоњани и Мљећани, који због даљине нијесу још могли стићи. У толико се вију барјаци, пуца из пушака и свира. Сада су сви већ ту и улазе свечано у град. Пред „Лужом“[35]) извије сваки барјактар свој барјак у знак подворења и побожности према свецу, и за тијем га засади у

најсвечанији начин успомену. Њему су приписивана толика чудеса тако, да није било поморца, који га не би завапио у невољи и завјетовао му се. Побожност је према тому свецу све више расла и све више узимала маха. На дубровачкијем бедемима и тврђавама свуда је урезан рељевни кип Св. Влаха, а тако исто се види његова слика на застави, печату и новцу дубровачке републике.

[31]). *Жарковица* је брдо на истоку Дубровника.

[32]). *Срђ* је вис изнад Дубровника. Иза тог брда налазе се села Босанка, Шумет и Бргат.

[33]). *Дубац* је кланац, који отвара Жупу Жрновницу.

[34]). *Пиле* су сјеверо-западно предграђе дубровачко.

[35]). *Лужа* је постало од талијанске ријечи *loggia*, што значи ијем на сводовима (аркада). Таква лоџа (loggia) има испред некадње дубровачке ковнице новаца, која се налази на пијаци, гдје је и ква Св. Влаха. По тој лоџи зове се још и данас та пијаца: Лужа.

гвоздене алке, приковане уз балустраду широкијех и величанственијех, каменијех степеница пред црквом Св. Влаха.

Око осам сахата почиње званични дио свечаности. Кнез републике, вијећници, сенатори и остала властела стоје пред кнежевскијем двором и чекају да почну свечане церемоније.

Двије чете дубровачкијех *со̑дата* пролазе испред кнеза и обилазе три пут град уз пратњу свирке. Они су одјевени у кадифенијем цамаданима и пресамитачама, извезенијем златом. За свиленијем појасом су им дугачки јатагани са корицама од филдиша и сребрне кремењаче. Широке, модре, чохане чакшире допиру им до кољена, а одатле до папуча настају златом везене докољенице. На глави им је висок црвен фес са богатом кићанком од црног ибришима. О рамену носе дугачке цевердаре, оковане сребром и седефом.

Мало послије војске долазе пред двор *трснице*[36]) праћене свирком дипала, мјешница̑ и свр-даоница̑[37]). Пред двором оне стану и ухвате се у коло, за тијем се упуте даље те обиђу цио град.

Послије тијех игара звона навјешћују службу божју, на коју се упути кнез са свом властелом. Црква је препуна народа. Све се згрнуло да ода почаст омиљеном свецу.

---

[36]). *Трснице* (или *трзнице)* бјеху дванаест дјевојака из околнијех села, које су мијесиле хљеб у општинској (државној) пећи. Оне су у празничком народном одијелу. Једна носи барјак, о чијем врху висе двије гостарице, једна пуна вина а друга уља. Остале дјевојке носе на глави по једну котарицу пуну хљеба, маслиновијех грана и разног варива, те представљају мир и благостање. У послѣдње доба дубровачке владе, у мјесто дјевојака вршили су церемонију младићи, који су били у служби као пекари. (срав. С. Скурле *„Свети Влахо“* стр. 119).

[37]). *Свердаоница* је свирала од трске.

Али гдје ми је Марија с Лопудом?

Да ли је и она ту, међу тијем тисућама душа?

Ко ће ти то знати! Ко би ти је угледао у такој вреви и писци.

Да ли ју је видио Иво Госпар-Рафов?

Излишно је то питање!

Заљубљени имају тако изоштрен вид, да им је и најмања ситница довољна да распознаду и угледају својег друга у најгушћој гонгули. Једна сукња, један кишобран, једна прегљача, једна махрама — често пута једна сама врпца или трака, довољно је соколовијем очима заљубљенијех да се спознају на великијем даљинама и да се састану.

Тако је, дакле, и Иво затекао своју Марију у Бачварској улици, баш кад се је растављала од Цвијете, која је ушла у нечију кућу.

— Што си ми тако жалосна, Марија, анђеле мој?

— Не надам се ничему добру, драги мој Иво, па за то ме не весели ни данашњи дан.

— Не брини се, драга Марија, све ће се добро свршити. Ја сам се мајци повјерио још одавна. Она ми додуше испрва није одобравала, али сад се је већ умирила и каже, да се она неће ни најмање противити, ако само отац одобри. Он је баш синоћ дошао из Цариграда, па му онако уморну, с пута, нијесам могао још говорити. Али данас послије обједа хоћу да сам на чисто и с његовијем мишљењем, и онда ћемо, надам се у Бога, вечерас бити заједно као прави и законити вјереници!

— Ах, Иво, ни у сну ми се није још никад објавила толика срећа, а камо ли да се то данас случи и обистини!

— Видјећеш да су те слутње варале, а да сам увијек имао право кад сам те тјешио, говорећи да ћемо у брзо бити потпуно усрећени!

— Дај Боже, да се ја преварим! А-а, ено иду оздо неки Лопуђани! Немој да нас затече цио свијет!

— Добро ја ћу се одалечити, али послије подне да те нађем свакако. Гдје ћу те затећи?

— Залуду је све то, мој Иво!

— Ама што ми све кукаш као нека злогодница! Говори, гдје ћеш бити? — упита је скоро пријекорно Иво.

— Бићу, послије вечерње, пред црквом Св. Влаха. Али.... да ти речем истину..... била сам.... код... једне старице, која све зна и свачију судбину погађа. Она ми је прорекла нешто рђаво, нешто страшно!

Ту она стаде, скоро јецајући.

— И ти ли слушаш бабетине и вјерујеш њиховијем лажима?! Она те је застрашила за своју корист, да јој чешће пођеш и да ти измами још коју перперу[38])! Јер, да ти је дала повољне гласове, ти јој више не би ни отишла! Што ти је рекла та вјештица?

— Ух, Иво, није вјештица, у кам се упрла! То је добра и поштена женска глава.

— Добра и поштена! Па што ти је казала?

— Гледала је у шкољку и у боб, па ми је рекла, да ми стоји на сред куће гроб и да из њега вире три аждаје.

— Не лудуј ми, молим те! — прекиде је Иво — немој ми слушати те вјештице, него се умири. Послије подне ћемо се видјети дакле. А сад с Богом!

— С Богом, Иво!

---

[38]). *Перпера* је сребрен дубровачки новац, који је износ од прилике $^1/_3$ дубров. дуката.

VII.

Послије обједа повукао се је Госпар Рафо у своје собе. О зидовима ходника, који води његовијем просторијама висе велике слике у маснијем бојама на платну, и представљају разне митолошке личности и мотиве[39]). Између тијех слика су омањи трофеји састављени од шљемова, штитова, копаља, стријелâ, буздованâ, јатаганâ, кремењачâ и џевердарâ. Соба за рад је врло пространа и видна, премда су на прозорима, као год и на вратима тешке свилене завјесе. Између прозорâ су велика огледала са широкијем, позлаћенијем, мајсторски урезанијем оквиром у рококо стилу. Зидови су од врха до дна застрти дамашком и окићени сликама на платну, које представљају пријетке Н. . .ћеве лозе у природној величини. Два су зида до половине покривена позлаћенијем полицама, у којима је смјештена непрегледна властелинова библиотека. Све су књиге повезане у квијеру[40]), на полеђини носи свака свеска натпис дјела и пишчево име, написано златнијем словима на црвеној кожи. У угловима собе су омањи ормани од ораховине и могана. У њима се чува породично сребро. На орманима и полицама библиотеке, виђају се разноврсни кипови, старински

---

[39]). Те су се слике и у Дубровнику радиле, а и данас се још чувају неке од *Nicolaus Ragusinus* (Николе Дубровчанина) па и од другога Дубровчанина *Матеј-а*. Али и страни су сликари долазили и проводили неко вријеме у Дубровнику. Сам *Tiziano* је био у Дубровнику, а тако исто и *Carmelo*. Предмети тијех слика бијаху обично узети из митологије, или бијаху породични портрети или слике светаца. Тога је било у великој количини, јер су Дубровчани, као поморци, доносили слика одасвуда. Није претјерано, ако се каже, да је свака властеоска фамилија имала своју пинакотеку. И данас још има приватнијех кућа, гдје се чувају многе многе прецизне слике, а и у стоној цркви има у том погледу га божјега. Касније, по паду републике, те су се слике разноше амо тамо свукуд по свијету.

[40]). *Квијер* = пергаменат *(pergamena)*.

вази, тањири, медаљони и слични украси. У соби су два стола, један је простији, четвоугласт, од ораховине, и служи за писање, јер је на њему сребрен дивит, звонце и наслон за гушчја пера; други је од могана, дугуљаст, у рококо стилу; на њему су два сребрна канделабра и велики сахат, такођер од сребра. Наслоњаче су високе, у готичком стилу, обојене су бијелом масном бојом, ишаране су седефом и слоновом кости, а сједишта су им покривена загасито црвенијем дамашком, који се дивно слаже са бојом завјеса и великог персијског ћилима, што је на поду.

Госпар Рафо је сједао у наслоњачи и бацао летимично поглед на писма, која су му стигла за вријеме његова одсуствовања. Баш је хтио да устане и да пређе у собу за пушење[41]), кад неко закуца на врата.

— Слободно је! повика властелин.

На вратима се приказа његов син Иво.

— Оче, ако Вас нећу сада ометати, имао бих нешто важно с Вама да разговарам.

— Уђи слободно, ја сад и тако немам посла.

Иво ступи пред оца, и наслонивши једну руку на балчак својег мача, поче тихијем али сигурнијем гласом:

— Поштовани оче, ја сам одавна довршио своје школовање, узео сам већ и двадесет трећу годину, па цијеним да је и вријеме ту, да ме треба женити.

На то стаде и закашљуца се, не да би довео у склад даљи свој говор, него само да прочита на очеву лицу утисак, који је на њ направио тај увод.

---

[41]). Како се духан увео, приспије и у Дубровник. Али се испрва једино ширкало, те су га и старе владике (племкиње) ширкале Кад се почело пушити, то се чинило из чибукâ и у засеб соби, јер се пред женскијем није смјело пушити, као ни син п своји оцем. Је ли требало говорити с којом госпођом, ваљало прије исплакати уста да не мирису на духан.

Отац се бјеше доиста у неколико зачудио тијем ријечима, али не ода то никаквијем спољнијем знаком, него са свијем мирно упадну.

— Ја и твоја мати, који смо позвани да се за тако што постарамо, водимо о том рачуна. Ми ћемо те оженити још ове зиме! Баш, да ти кажем и нешто више! Ми смо већ ријешили на чије ћемо дворе закуцати, и вечерас, на сијелу код кнеза, може бити и да утврдимо то! Ето, дакле, јеси ли сада задовољан?

— Ја вам од срца захваљујем, драги оче, што тако савјесно водите очинску бригу о мени, те увиђам, да је сувишна моја малопријашња примједба, будући сте Ви сами били већ ријешили, да ме још зимус обрадујете једном другарицом живота. Али мислим да неће бити исто тако сувишно, ако се мало објаснимо и споразумијемо о избору моје будуће, с којом ја имам да дијелим цио свој живот, своје задовољство, свој мир, своју срећу!

— Видиш синко, — поче отац уозбиљивши се — прије него ти одговорим што и како ја мислим о том што си сада споменуо, нека ти метнем пред очи, како ја, који нијесам одрастао у другијем приликама него ти, који нијесам уживао другачије школовање него ти, и који се нијесам окрећао у бог зна колико старијим временима него ти сада што се налазиш, да ја вељу, не бих ни пошто био смио свому оцу долазити с такијем, нећу да речем дрскијем, али барем претенцијознијем говорима, па тицало се то и ништавнијег каквог предмета! А камо ли да сам ја, за тако важну акцију, за коју сваки отац суревњиво задржава себи сва права и же сву своју ауторитат, да се вас тај знаменити сврши по његовој иницијативи и одлуци, камо рекох, да сам ја смио, да у тако деликатном

животном моменту истакнем на првом мјесту своје неискусно мишљење, своје једностране назоре и своје планове, који једино потичу од каког напарења очију а нијесу никад ослоњени на разборитом и промјереном размишљању! Ово сам хтио да ти изложим, не пријекора каквог ради, него само да ти објасним какав си положај ти заузео и у чије си право дирнуо, кад си истакнуо ону своју жељу. Ја, пак, да ти докажем, колика је моја љубав према теби, хоћу да ти допустим, да изустиш у овој прилици и твоје мишљење, задржавајући, разумије се, себи одсудну ријеч, ако твој избор не би одговарао свијем онијем условима, које у таком моменту треба имати пред очима!

Иво је и из оно мало фрагмената, које је у својој узбуђености могао пажљиво да пропрати у овој очевој предици, био већ довољно обавијештен с коликом ће сигурности моћи рачунати на побједу. Ипак, нашавши се већ на половини пута, сматрао је, да ће бити боље, да продужи даље и да пресретне све сметње и запријеке, него да устукне.

Он се за час прибра и одговори лагано, умиљато, љубазно:

— Ја не налазим довољно ријечи да вам, драги оче, захвалим и на овому доказу љубави, који ми вашом добротом давате. Добро знајући како сте Ви увијек с великом пажњом бирали и одобравали оно што је за моје боље, тврдо се надам да ће у овој врло важној или управ најважнијој прилици, Ваша неизмјерна доброта и огромна љубав према мени, достићи своју кулминантну тачку, давши ми вашу приволу и благослов да се вјенчам са одабраном мојег срца, са дјевојком, којој сам много обавезан којој сам већ дао свету ријеч, да ћу је на сва начин узети за жену.

Лед је био већ пробијен! Стари властелин се намршти, подбочи се и живо устаде из наслоњаче.

— Охо! Што сам то чуо? Ту се дакле ради о готовој једној просидби! О некијем обавезама! А све без мојег посредовања, без мојег допуштења и без мојег знања!? То је доиста ниско! То је срамно и подло! Зар тако ради један властелин, један поштењак, један углађен човјек?

— Молим Вас, оче, прије него ме осудите, допустите ми да Вам објасним, да ту нема ничега ниског, ни срамотног.

— Како? — упадну отац — како да нема ничега срамотног?! Зар то није подло и срамно, обећавати једној дјевојци и имати према њој обавезâ, без очевог знања и пристанка?

— Не бих хтио, да тê моје ријечи будете наопако разумјели, поштовани оче! Ја нијесам.....

— Што наопако разумио! — прекиде га опет стари властелин, — што има ту наопако да се разумије, кад се каже да један младић има обавеза према једној дјевојци? Није ли то и сувише јасно? Није ли то ниско и подло?

— Опростите, оче, али опет Вам кажем, да сте Ви са свијем другачије разумјели моје ријечи, него што сам ја хтио њима да се изразим! Ако сам казао да сам обавезан дјевојци, ја тијем нијесам хтио да доведем у везу мој одношај према њој, јер у тому погледу не бих имао ништа да наведем — изузевши моју тврду ријеч, коју сам јој дао, да ћу је свакако вјенчати. Обавезе, које споменух, односе се на цијелу нашу фамилију а не баш на мене самог. Т[illegible] су обвезе захвалности, које је наша кућа дужна фамилији!

Стари властелин, који није ни у сну могао да [illegible]е до мисли, да син, истицањем тијех обавеза за-

хвалности, наговијешта избављење од смрти, замишљаше, да је ту говор о некој властеоској фамилији, достојној свакога поштовања, којој је његова кућа обавезна за неки акат учтивости или пријатељства, за који се он тога часа случајно није могао сјетити. Он је до душе изређао летимично у својој памети све патрицијске лозе, али није био у стању ни једној да припише каквијех особитијех повода захвалности. С тога, да би што прије био на чисто и изашао из тога хаоса, управи осорно сину питање:

— Да чујемо, дакле, ко је то, кому мој син из фамилијарнијех обвеза, налази се побуђен да дâ своју ријеч и без очињег одобрења и знања!

— Дјевојка, коју ја љубим и срцем и душом то је, оче, моја избавитељица — Марија с Лопуда!

На те ријечи отац изненађен устукну један корак. На његову се лицу огледаше велики потрес, који направи та вијест. Неколико тренутака стајаше ту нијем, као изван себе. У неко доба његово намрштено лице узе са свијем саркастичне црте, па подругљиво рече:

— Дакле, то ли је та звијезда, то сунце огрејано, што је очарало мога сина?... Зар је то предмет нашега разговора?... Ја сам, по твом уводу држао да ти збиља говориш о женидби и да имаш неке озбиљне намјере, а кад тамо, долазиш ми ту с некијем млађаначкијем грјешнијем плановима, у које сам ја најмање позван да будем умијешан! Ено ти дворца на Лопуду, иди тамо, уживај, ради што знаш, али мене не треба и не ваља да о тијем стварима извјешћујеш!

— Оче! — рече Иван немило дирнут —
ме нијесте разумјели, или нећете да ме разумијет
Ја Вам нијесам изложио никакав „грјешни п

као што Ви кажете, него сам Вам са свијем озбиљно изјавио, да хоћу да се вјенчам с Маријом у потпуном реду, онако исто, као што сте Ви с мојом мајком.

— Јеси ли ти при себи? Знаш ли ти што говориш? Знаш ли ти каква је то апсурдна жеља? Не увиђаш ли да је то утопија и да то не смије ни пошто да буде с тога, што си ти властелин, а она проста и убога плебејка из најниже касте пука!

— Ах, драги оче! Зар је то дакле најјачи разлог, који би стајао на путу мојој срећи?... Зар је то довољна запријека да ме лиши предмета, који обожавам?... Ако сам ја властелин, што је с тијем?... Зар сам ја за то неко више створење него она?... Нијесам ли и ја црна земља као и сваки други човјек? Није ли и мени био намијењен исти гроб као и онијем јаднијем кметовима, што се утопише оне страшне ноћи?... Дакле, што да се цијеђ тога племства, што није друго него измишљотина људске таштине, правимо вишијем од осталијех људи, кад смо међу тијем пред природом и пред Богом сви једнаки!

— Не, мој синко, тебе је страст заслијепила, па не увиђаш или нећеш да увиђаш, да је апсолутно немогућно да ти се учини по вољи у овој ствари. Ти си властелин и не смијеш ни по што вјенчати дјевојку из пука!

— Баш за то што сам властелин и што сам као такав дао тврду вјеру, нећете допустити да се понизим ниже и горе од најпростијег факина,[42] па да погазим дану ријеч!... Ја, дакле, још једном попављам, или ћу бити Маријин законити муж, или ниједне друге!

Отац је већ увидио да је наишао на чврст чвор, и се неће ласно моћи изгладити и одријешити;

[42]) *Факин*, амалин, носач.

али помисао, да син захтијева, да се његова прастара гласовита лоза, која је увијек била урачуната у прве племићске куће, сада мора окаљати и оцрнити вјечитијем жигом срамоте, помисао, дакле, да његов син хоће да упропасти сву славну и непорочну прошлост, изазва у њему такав гњев, да је пламтећијем очима стао пред сина, и подигнувши десну руку, у знак заповијести, изрече јакијем и оштријем гласом:

— Ја ти озбиљно сад стављам пред очи двоје: или се окани те подле и ниске намјере, или ћу те отјерати од себе и избрисати из чланства наше куће, за коју ћу прије допустити да се са мном утре славно и часно, него да је наслиједи и продужи изрод, који би потицао од једне просте рибарке, о којој, може бити, свака мрнарина умије да исприча по какву еротичну авентуру!

— Ви сте, оче, господар да ријешите хоће ли Марија бити моја жена или не! Али, знајте, да немате ни по што права, да сумњичите њено поштење и да бацате љагу на њезино владање, — Ви, који је и не познајете. а нијесте другачије ни чули за њу, него кад Вам је, без обзира на опасност по свој живот, повратила сина од смрти!... То ли је сада пакосна награда, коју сте његовали за таку узор-дјевојку?... Ја знам, да из Вас говори горда таштина, која Вас је заслијепила, јер иначе не бих могао појмити, како то Ви, као један властелин, који скрупулозно и суревњиво пази на своју чисту племићску крв, да се за Бога не додирне са поганијем плебејским венама, не бих могао појмити, рекох, како смијете онако ласно и без икаква т мења нападати и упропашћавати туђу част и по нос!... Зар ваљда, пред Вашијем очима прост наро нема части, поноса и достојанства?... Ах, буди

увјерени да га има, и да се често под сиромашнијем крпетинама крије љепши карактер и веће поштење него под свиленијем плаштом!

— Ама ко си ти? — прекиде га у неко доба отац, који је нестрпљиво, великијем корацима ишао горе доље по соби, — ко си ти, да ми долазиш ту с некијем моралнијем придикама? Мени моралнијех предика!? Иди ми он час с очију, а сутра ћеш ми саопћити за што си се ријешио!

— Мени не треба никаква предомишљања! Ја ћу овог истог часа оставити Вашу кућу, у којој видим да има мање осјећања за правијем поштењем и карактернијем дјелима, него у најцрњој плебејској колибици. Под овијем кровом влада само уображеност, надуваност, насиље и тиранство!... Идем у свијет, гдје нећу слушати онако скандалознијех ријечи, као што сам имао прилике да их чујем међу овијем зидовима!

Чим то изрече напусти собу, праћен оштријем и љутитијем очевијем погледом.

Стари властелин, оставши сам, иђаше неколико времена још амо тамо по соби, машући, због велике узбуђености, често главом.

Кад му поглед паде на слике приједака, учини му се, да су и они узрујани и да се љуте на синовљеву му саблажњиву намјеру.

Није ту требало особите неке уобразиље, па да му се прадједови причине љути и увријеђени.

Онај ратник ондје, сав у челичном оклопу, са широком, крупном огрлицом и усуканијем брковима — у своје вријеме бич божји својих војника, — стаіаше ту, као да мјери каквог смионог противника.

Из оног онамо, у кнежевском плашту, огледа само прекомијерна хладнокрвност, частољубље 'ордост.

Онај сиједи епископ ондје, што држи руку на наслону наслоњаче, би ли што другчије изгледао од овијех другијех, кад би смо замислили да му је у руци мач у мјесто махраме?

— Не, не! — рече госпар Рафо гласно, ставши на сред собе и упријевши очи у слике — не, не, славне и поштоване душе! Умирите се и будите увјерене, да ће ваша гласовита лоза ићи увијек вашијем стопама и да ће се увијек борити, свијем силама, да очува, неоскврњену и неокаљану, највећу светињу: породичну част!

VIII.

Једног лијепог вечера првијех дана премаљећа, сједијаше Марија на каменој клупи до кућнијех врата и замишљена гледаше у мирно море, по кому се још прелијеваху дуге пурпурне шаре — одсијев сунчанијех зрака, које се рефрактоваху у њежнијем, паучинастијем, високијем облачићима. Случајно јој се даде погледати ка Госпи од Шўња и угледа једнога човјека, гдје силази њеној кући. Она га је одмах познала, па се је много зачудила његовом доласку.

Откуд он сад овдје? Зар није с браћом? Да се није што догодило? — мишљаше она у себи.

— Добар вечер, Марија! Јесу ли дома браћа?

— Ма зар нијеси ти с њима, Нико? — упита га она журно, заборављајући да му одговори на поздрав.

— Ето нијесам.... Нијесам могао.... Имао сам... Имао сам неки посао.... Него, што да ти кријем?... Цијећ тебе нијесам отишао вечерас на рибање.

— Цијећ мене? Да се није што случило?

— Није, Марија, ништа, не бој се, него.. како да ти речем, ...знаш, ...ја сам хтио.... хт

да ти се нешто повјерим и да чујем што ти мислиш!

Она га само гледаше својим великијем сјетнијем очима, не могући још никако докучити, што ће то бити, што он хоће да јој повјери.

— Као што знаш, Цвијету сам удао овијех поклада, и остао сам ти без десне руке у кући; инокосан код старе, изнемогле мајке!... Док нам је Цвијете било, све нам је на цвијећу пјевало, а сад откад сам остао сâм, и не грије ми се у кући!...[43]) Што ћеш! Није ни чуда! Ти знаш Цвијету! Ваљала је за три друге! У час ти она помети, избриши прашину, уреди, пристави објед, па сад сједни за разбој, сад помузи овце, сад усири млијеко, сад окрпи мреже, — све у тренутку ока и све весело, све пјевајући!... Е — е, а промисли како нам је сад, без тијех врлијех рука!... За то сам — ту се мало накашља — наумио... да се женим, да олакшам и себи и мајци. Себи да нађем друга и пријатеља, а мајци разговора и помоћи! — опет се закашља. — Па знаш — продужи — мислим, да нијесам ни ја најгори момак!..... Имам оно мало кућице, нешто маслиница, коју лозицу, па богме и двије барчице, а и ове двије руке, — ту се поносито удари рукама по мишицама, — па цијеним, да с Божјом помоћи, не би ни у мене гладовала, која би ме узела! — ту мало стаде и уприје очи у Марију.

— О — о, не би, разумије се — упадну Марија учтивости ради и тек да му нешто рече.

— Е, ето видиш... кад би ти хтјела поћи за ме, ја бих те на рукама носио. Гледао бих, да ти све чиним по вољи и да ти не мањка ни тичјега [illegible]ијека.

---

[43]) *Не гријати се коме,* не бикнути се... не допадати се, не [illegible]ати се коме у кући.

Нико збиља и бјеше добра прилика за коју му драго кућу на Лопуду. Радљив, вриједан, хитар, одважан, искусан, а при тому кршан, јак и као кремен здрав. Сви су га сматрали за најбољег младића на Лопуду, те би свакој дјевојци било поласкало, којој би он изјавио љубав. Свака би се држала срећном, коју би он испросио.

Али Марија, која се прије свачему другому надала, него да ће јој Нико тако изненадно преложити да пође за-њ, налазила се је сада у велику чуду. Не да се је колебала на што ће се ријешити, јер је с тијем била на чисто. Него је промишљала, каквијем би изговором најзгодније одбила Никову понуду. Јер, будући до крајности осјетљива, добро увиђаше какву ће му рану проузроковати својим одговором. За то је водила велику борбу у својој унутрашњости, мучећи се како би му ублажила тај тешки ударац.

— С браћом ћу ласно! — преузе Нико, мислећи да погађа Маријино шутање, — они ће те дати без иједне ријечи!... Ти знаш како ми лијепо живиао и како се радо имамо!.... Ђуро ми је чак и сам, један пут, изјавио, да му је много стало за моје пријатељство и да би му мило било, кад би то пријатељство вјечито трајало!... Ја сам у почетку мислио да је он тијем речима хтио наговијестити нешто друго, т. ј. своје вјенчање са Цвијетом. Али пошто сам се увјерио, да он то ни на крај памети није имао, увидио сам да је циљао на мене и на тебе!.... Дакле, као што видиш, само од твоје воље зависи, — од твоје једне ријечи!

Марија поцрвени, обори очи и збуњено проговори:

— Велика ти хвала, Нико, што си мене, [illegible] у сиротицу, почастио твојом понудом, код толик[illegible]

вићенијех и бољијех дјевојака у Лопуду! Али ми је много жао, што ти не могу учинити по вољи!... Ја се не мислим никако удавати, јер не бих смјела оставити браћу саму без игдје икога!

Је ли Марија слагала кад је то рекла?

Кому су познати њени одношаји са властелином, могао би са свијем умјесно примијетити, да јест.

Али кад се промисли мало на пошљедњи догађај у двору Госпара Рафа, који њој за цијело није остао непознат и затајан, може се са свијем праведно и извјесно закључити, да је она одиста говорила истину. Јер, збиља, са свијем је појимљиво и вјеројетно, да је она, увидјевши, да јој се сви слатки сни осујетише, ријешила, да се никако и не удава, кад већ не може да пође за Ива, којег је љубила више него ишта друго на свијету.

Ника порази њен одговор. Не толико с тога што га је одбила, колико што је знао, да изговор није истинит.

— Дакле ти се не мислиш удавати?!

— Не!

— Цијећ браће?! — упита је Нико на такав начин, да је очито било, да сумња у истинитост те изјаве.

— Јест! — одговори полугласно Марија.

— Ама кому ти то пришиваш? Мислиш да не знам да си се другому обећала?

— Што говориш, за Бога, Нико? Каквом другому да се обећам?!

— Знам ја све, знам! Али ако нећеш бити моја, нећеш бити ни властелинова!

[illegible] подигну песницу и избечи тако очи, да Ма-[illegible], уплашена од тог погледа, задрхта и побјегну [illegible] у кућу.

— Бјежи, бјежи! Али ми неће он побјећи! На њему ћу се осветити! Он ће ми платити!

За тијем се упути лагано кући, тврдо ријешен да вријеба Марију и њеног вјереника.

IX.

Као каква усамљена стража на бојном пољу, издиже се, у сред морске пучине, мало острвце Св. Андрије.

Оно лежи од прилике двије миље јужније од Лопуда — далеко у мору, далеко од људи!

Његове суре гребене не кити никакав цвијетак, — скоро никакво зеленило не разгаљује те мрке кршеве.

Ниједна лађа не пристаје на те стрме обале, о које се непрестано ломе силни валови морски.

Ту самоћу оживљава само по који галеб, који се на суновратијем стијенама одмара.

Међу љутима[44]) пустог тог острвца штрче прости, бијели зидови повеће једне зграде.

Чему ће та кућа ту у самоћи?

Ко ли је подигао у такој пустињи?

То је кућа, у којој божји службеници, одвојени од људских слабости и таштина и од свјетскијех порока и гријеха, проводе у посту и молитви свој меланколични живот. Овај живот угледају чим се осврну око себе и виде трње, љути и узбуркано море; будући пак приказује им се у далекој панорами питомијех села дубровачке околине.

Ту у тој пустињи вијa се од неког доба, поред црнијех калуђерскијех прилика у мантијама, и једна

---

[44]) *Љути* (plur. tantum) су особита врста крша, шиљаст оштра облика, са многијем пукотинама, шкриповима и неравном вршином; боје су обично суре, мрке а не некад и црно.

личност, која је, и по цртама лица и по годинама, у великом контрасту са том мртвом природом.

Ко ли је тај ту?

Шта ће он ту?

За цијело га крупне мисли опкољавају, јер изгледа врло туробан, расијан и сметен.

Већ су сви калуђери одавна легли, а он још увијек шета горе доље по обали. Послије неколико корака стане, па прислушкива и гледа у море, махне два, три пут главом и опет шета.

Али куда ће опет она лађица сад ноћу?

Куд је оно завезла у пучину?

Рекао би да је управила баш ка Св. Андрији!

Као да је и онај младић сада спазио. Он стаде и загледа се у њу, за тијем, — ваљда кад се увјерио да ће збиља ту, — похита оближњему кршу и из онијех љути изнесе повећи завежљај, по свој прилици рубља, и сиђе опет к обали.

Лађица је се лагано примицала, тако да он већ од неког доба чује сваки пут кад весла пљусну у море.

На блиједој и суморној свјетлости мјесечине, застрте танком копреном њежнијех облака, види се, да је у лађи само једно чељаде.

— Гдје си, за Бога, до сад Јеле?... Могла си од сутона до сад и са Шипана стићи!

— Па ја, Госпару Иво, готово отуд и идем! Ја сам се из Лопуда упутила, па све наоколо, полагано, возећи, довде.

— Како, зар нијеси из Шуња? Зар ово није Маријина барка?

— Није, Госпару! Није смјела да ми је дâ, страха да браћа не опазе да је нема!... Па сам

ти имала грдну муку, док сам се дочепала ове рибарске каркаше![45])

— А чије то?

— А ко ти га зна! Ја сам једва прије чекала да се склоне с Игала неке осидјеличине и неке шмиглинице,[46]) које су хихиштале[47]) као да су изван себе. Срам их било! Уз пост се веселе као у сред поклада̂!... Кад су оне ушле у куће, ја ти брзо изнеси из аргата[48]) париће, па скочи у најближу барку. Срећом, нити ме је ко видио ни сусрео!... Него хајде, Госпару Иво, доцна је, Марија нас, јадна, чека на Мрчицама.[49])

Ословљени ускочи у лађу, отисну је од обале својим јакијем, чворноватијем штапом, и сједну на крми.

Јеле је стара слушкиња у Госпар Рафовој кући. Она је Ива носила у наручју и успављивала кад је био мали. Вољела га је као сина, и била би зањ поднијела сваку жртву. Она је била родом Шипањка. Ступила је у кућу Госпара Рафа још као дјевојчица од 15 година под обичнијем погодбама „спреме“.[50]) Ну при истицању уговореног рока спремања, задеси је тешка несрећа — умрије јој мајка, усљед чега остаде драге воље, под истијем условима и даље у властеоској кући, гдје је послије и цио свој вијек провела, пошто није могла да буде тако срећна, да се уда за каквог запостата или барем за каквог

---

[45]) *Каркаша* (тал. ријеч) стара, разлупана лађа.

[46]) *Шмиглиница*, намигуша.

[47]) *Хихиштати се*, кикотати се.

[48]) *Аргат* је велика приземна соба (одмах до морске обале), у којој се зими чувају чамци и остали прибор за пловидбу и рибање.

[49]) *Мрчице* су јужни рт у Шуњу. *Рат од Мрчица* је најближа полазна тачка за на острво Св. Андрије.

[50]) *Спрема* је уговорена награда за слуге, које су одслужи одређени број година. То се састоји не само у новцу него и рубљу, одијелу, намјештају и т. д.

виђенијег кмета.[51] Она је до душе својим другарицама причала, како је имала мноштво просилаца, и како се је десет пута могла удати, да је само хтјела, али је све одбила за љубав госпарове куће.

У кући је она одиста уживала неограничено повјерење. Чланови фамилије поступаху према њој као према каквому другу. Њој је била повјерена сва управа имања на Лопуду, и премда су на том добру имали и запостата, ипак се је Јеле за све питала и њена је ријеч била увијек најмјеродавнија и најодсуднија.

— Госпа Деша, твоја мајка, поздравља те пуно, и поручила ти је, да би најбоље било, да се ти и Марија вјенчате негдје изван наше земље, па кад Госпар Рафо дочује, да је све свршено, неће имати куд, него ће вам опростит и дозвати вас к себи!... Још те свјетује мајка, да не идеш никако у Млетке, јер су Млечићи лажни људи, па би вас вратили нашијем овамо, прије него би се и вјенчали. Него ти поручује, да идеш у Зету или у Требиње. Тамошњи господари знаду за вјеру и ријеч, и неће је ни за што на свијету погазити!

— И ја сам то исто смислио, Јеле! Само да видимо што ће да буде!

— Мучи, Госпару Иво! — прекиде га Јеле, — ено неко на Ра̄ту од Мрчица̂. Немој да чује што говоримо. Може бити да је Марија, али, ко зна, да није ко други. Сада ћемо да спознамо кад се огласи.

— Јеси ли ти то? упита Јеле.

— Ја сам, ја! — одазва се с ра̂та женски глас.

— А, ти си, добро је!

---

[51]) *Запостат* (грчка ријеч) надзиратељ имања.

Иво искочи први из лађе и загрли страсно своју Марију.

— Велика ти хвала, Марија, што си дошла!

— Ах, Иво, мој несуђени! Јесам ли се варала кад сам ти говорила да ми срце на зло слути? Је ли ме преварила она старица, што ми је гледала у боб?...

— Варало те је, душо, и твоје срце и та баба! Јер баш сам дошао да ти саопћим моју намјеру, по којој ћеш видјети, да си се без потребе плашила, и да је наша срећа са свијем близу?

— Ја те не разумијем, Иво! О каквој ми срећи то говориш? Зар није истина што ми је Јеле приповједила, да си се свадио с оцем?

— Истина је све, злато моје, али треба да знаш, да није цио свијет ни у очевој кући, па ни у нашем граду! Ја сам смислио, да отиднемо у другу коју земљу, и да се ту вјенчамо и да живимо ту докле Богу буде драго, докле се гордо срце мојега оца не смилује!

— О чему то говориш, Иво? Зар у туђ свијет невјенчани? То не смијемо ни по што!

— Ама зашто да не смијемо? То је све за два, три дана, док не стигнемо у згодно мјесто! Чим би смо дошли у какав град, одмах бисмо се вјенчали. Мајка ми је послала ову врећицу пара, с којима се може живјети барем десетак годишта! Она ми је обећала опет да ће ми послати кад добије од своје браће, јер од очевијех неће да шаље, а не бих јој их ни ја примио!

— Од свега тога ништа не може да буде, мој Иво! У свијет невјенчани? Гдје се то чуло и видјело! Ко би смио од срамоте пред сунчану свјетлост? Не, не, Иво, ту бруку не смијем никако да навучем

на моју кућу. Моја би јадна браћа умрла од бола, што им је образ погажен! То не смије да буде, не смије ни на који начин!

— Али ти нећеш да се даш разлогу! Ти нећеш да увидиш, да то није никаква срамота ни брука. Ми бисмо послије два, три дана били законити муж и жена, — па ко нам што може онда? Што има ту да се замјери? Ваљда што си са мном побјегла?!... А ко зна да је то тако? Зар те нијесам ја могао уграбити?

— А-ја, никако, ни....

Јеле дотрча к њима, који сједаху под једном зелеником.

— Брже се одалечимо, ето једне барке одонуд! Треба да се сакријемо!

— А-а, то ће бити браћа, — ускликну полугласно Марија — идем брже дома, да ме не затеку изван куће!

— Што! Зар нећеш са мном, Марија?.. Зар тако ти са мном поступаш?.. Је ли то твоја љубав?

— Мучи, молим те, пусти ме, не задржавај ме!.. Ужежи сутра у вечер фењер на обали Св. Андрије! С Богом...

— Али Марија....

Она бјеше већ отрчала. Узалудан му бјеше сваки труд да је заустави.

Јеле бјеше примакла чамац до самог краја, али вјешти рибари, којима је онуд сваки камичак познат, ипак примјетише да нешто стоји уз обалу, па пошто се под Мрчицама нијесу надали никаквој лађи, завеслаше к тому предмету, да виде што је.

Јеле спази њихову намјеру, па се склони с Ивом у шипраг, гдје их ни свијећом не би нико могао угледати.

Рибари разгледаху чамац, да би дознали чиј је.

— А, то је Влаха Мариновића! — ускликну један од њих.

— А ма што је оставио саму барку овдје?

— Ваља да је отишао да накреше горе и луча за докес[52]).

— То ће и бити! Хајдемо ми нашијем путем!

Мало за тијем Јеле с Иваном пловљаше пут Св. Андрије.

Кад га је превезла пожели му „добру срећу и добру ноћ“ и врати се око пола ноћи, неопажена, својој кући.

X.

Небо се је одасвуда натмурило. Изгледа као да је застрто тешкијем оловнијем плаштом. Море силно хучи и бије непрестано својим горостаснијем валовима о хриди, од којих кад одскочи, запјенуши и забијели свуда у наоколо. Нонеки се јачи и већи вал баци смјело на гребене, као да би хтио да их освоји и подјарми, те их покрије својом бујном пјеном, која се послије дуго циједи са црнијех пукотина и шкрипова.

Ђуро, Срђо и Перо су с Ником у лађи и бацају у море шабаку[53]). У неко ће доба Ђуро:

— Ако Бог да̂ среће, да нахватамо ноћас доста рибе, могли бисмо је сутра добро продати, петак је, па да се на Спасов дан, што иде сад у четвртак, мало провеселимо. Ко зна да не утврдимо неки други посао!... Ако се не варам, чини ми се, да сам нешто уочио!

---

[52]). *Докес* (лат. поријекла) је ватра, коју наложе рибари д намаме рибу.

[53]). *Шабака* (тал. поријекла) велика мрежа за рибе.

Ту застаде и значајно погледа смјешкајући се у Ника. Овај је разумио куда то иде, па, као да је једва и дочекао, развеже врећу:

— Чујете ли ме, пријатељи и другови! Што сам до сада тајио у срцу, цијеним да ће бити боље да и вама саопћим, те да чујем и ваше мишљење и ваше свјете!... Није фајде крити, ја сам преко мјере заљубљен у вашу Марију. Ја сам с њом, може се рећи, и никнуо и одрастао. Увијек сам с вама и уза њу, па није чуда што је тако радо имам... Прије три мјесеца упитам ја њу би ли пошла за мене, а она, ни пет ни шест, одговори да неће!

— Охо! Чујеш ти њу! А зашто те неће! — ускликнуше браћа.

— Она се изговара с вама! Вели да неће пријеђ вас да се удава, да вас не би оставила саме!

— Ха! кад је за то, нек нема бриге, — рече Ђуро, — ми ћемо се, ако Бог да, и без ње промучити!

— Е-е, али има и друго нешто! — рече Нико оклијевајући.

— Што је то опет? Што има друго?

— Тешко ми је то да вам кажем..... Боље би било, да се ви сами увјерите, . . .

— То, као да је нешто рђаво! Што нам не би ти испричао све што знаш? Ми, јадни, ништа не знамо! Дакле она има другога вјереника?

— Има — одговори Нико устежући се.

— Који је то, Нико, по Богу брате? Кажи нам га, среће ти твоје и младости ти!

— Што имам да вам и тајим, кад зна већ цио Лопуд!... То вам је Госпар Рафов син!

— Госпар Иво?!

— Он баш! — одврати Нико.

— Ама како за Бога, Нико, кад је он отишао у калуђере! Ено га на Св. Андрији!.. То не може бити! То није истина! Ти си се преварио!

— А ја вам опет вељу да је истина и да се нијесам преварио!.. Он није отишао у калуђере од жеље да служи Богу, него је на тај начин хтио да се освети оцу, који му није допустио да се вјенча с вашом сестром. Ето тако вам је то!

— А откле ти то све знаш? — упита га Ђуро.

— То ми је приповједио Видо, што служи у кући Госпара Рафа. Он је чуо вас говор између оца и сина, и обазнао је послије, да је Госпар Иво побјегнуо у калуђере.

— О, хвалимо те Боже! Што још нећемо чути на нашу бруку и срамоту! — ускликну Срђо.

— То није ништа! — продужи Нико, — то није још ништа, према оному што су ми причали неки колочепски рибари, и што сам и сам синоћ видио...

— О, Боже, јадни ти смо! Ја већ знам што је! — примијети Ђуро, — онај несрећник долази ваљда у вечер у Шуњ, кад смо ми на рибању!

— Није то, Ђуро, него Марија иде к њему!

— Ма... Марија!... Марија... к њему? — упиташе пренеражена браћа. — То не може бити! Није истина, Нико! Ти лажеш!

— Да Бог да ме морска пучина радовала ако лажем!.. Мени су приповједили то људи с Колочепа, а синоћ сам и ја то својим очима видио!

— Ама како може да иде тамо кад нема у што?.. Барку водимо ми собом, а кајић је на суху! — опази Ђуро.

— Она препљива до тамо, свако вече!

— Препљива?!.. Како ће да препљива двије миље и више?

— И ја сам се чудио — рече Нико, — али тако вам је!.. Рибари су је виђали, па су мислили да је пљискавица, док је нијесу једном уловили и упознали!... Да би лашње угледала у мраку обалу Св. Андрије, он запали тамо огањ, по ком се она управља!... То сам све и ја синоћ видио. Сакрио сам се за вашом кућом, па сам чекао, да видим хоће ли се обистинити ријечи онијех рибара. Кад, у неко доба, чујем ја гдје се кућна врата отварају, и видим Марију гдје иде к обали. Дало ми се је погледат Св. Андрији, а тамо пламти огањ као докес!... Сад сам био већ увјерен да ме нијесу слагали, и да је, на жалост, све истина!

— Ах, Нико, што нијеси убио кучку! — ускликну Ђуро гњеван.

— Што није он учинио, то ћемо ми! Сада ћемо је убити сјекиром, чим дођемо дома! — повикну Перо.

— То је чека! — одврати Срђо.

— Немојте, немојте тако!.. Тако бисте окаљали руке крвљу и навукли бисте на себе одговорност пред судом! — опази Нико. — Боље је, да се правите невјешти сада, па да уловите прилику да се сами увјерите да је тако!

— Добро и говориш! — рече Ђуро. За тијем настави:

— Најбоље ће бити да ми вечерас њу увријебамо! Дођи и ти с нама на вечеру, па ћемо да јој пришијемо да ћемо негдје далеко на рибање.

— Тако и ја мислим! — одговори Нико.

На то ће Срђо да примијети:

— Вечерас није ноћ згодна за то, јер она неће о оваком времену да се упути!

— Измамићемо је ми, и још како! Није ни синоћ било љепше вријеме, па опет сам је уловио! — рече Нико.

Мало за тијем искрцаше се из лађе и уђоше у кућу привидно равнодушни.

Марија их дочека обичном пријатношћу, не слутећи, јадница, ни из далека, да су браћа ушла у траг њеној тајни.

— Пожури се с вечером, јер ћемо чак под Мљет на рибање! — рече јој Ђуро.

— Ух, зар ћете тако далеко, по овакој ноћи? Дода са свијем безазлено Марија.

— Ти се за то не брини! — Одговори јој Ђуро. А за тијем, кад она изађе из собе, шапну Нику:

— Јес! видио како се кучка претвара!

Послије вечере, која је текла са свијем мирно, браћа се упутише мору, а Марија сједе за разбој да тче.

Ноћ је тамна да се не види ни прста пред очима. Ниједан се предмет не распознава у тому мраку. Ниједна се звијезда не појављује на црном небу. Валови све више и више бијесне. Све се живо склонило испред овако гњевне природе. Све се повукло у своје мирне станове.

Али у пучини се ипак види једна свјетлост!

Ко ли ће то бити, у тој страшној помрчини?

Чему ли је тај знак?

Хоће ли ико угледати тај блиједи жижак у толикој тами?

Ах, има неко, чије очи и сувише пажљиво прате ту свијећу!

То је биједна Марија, чија је памет сва занесена! Она је још за разбојем, али јој се већ одавна совјела[54]) заплиће о жице и о брдо.

Од једном устаде, и, погледавши кроз прозор, ускликну:

— Ах, Иво, једина утјехо моја! Ти ме чекаш већ!... Али... по овакој ноћи!.... по овом мору!..

Она се замисли. Дубок јој се уздисај отргну из немирнијех груди.

То је био први пут, да се она колеба хоће ли да иде!

Као да је нека унутрашња слутња одвраћала!

Више је пута одлазила разбоју. Али њени погледи падаху нехоте на свијетлу тачку у даљини.

На посљетку устаде, пренесе свијећу у своју собицу, па свуче хаљине и, у самој кошуљи, сиђе низа степенице.

Пред кућнијем се вратима заустави. Бијаше је за цијело немило коснула она густа помрчина, кроз коју су већ почеле да шуште, по лишћу и грању, прве капљице прољећне кише.

Још једном уздахну.

— Ах, мајко Божја, ти ми помози!

То изрече полугласно и сиђе лагано к обали.

Ту опет стаде. Свуче кошуљу, увије око главе као сарук, прекрсти се и — баци се разјареном мору у њедра.

Јадне несрећнице! Она се нада да ће загрлити својег обожаваног љубавника, а и не слути да иде неумитној смрти на сусрет!

Свјетлост, коју је с прозора угледала и која измамила из куће, није била Ивова.

Совјела чунак (на разбоју!).

Он јој се није никако надао по тако бурној ноћи. С друге стране, пак, сумњао је, да ли би се кроз помрчину и кишу могла и видјети, на оној даљини, његова свијећа, па је за то није ни упалио.

Па зар се Марија преварила! Зар се то њој причинило? На жалост није се преварила. Свјетлост је збиља још увијек цкиљила, кроз кишу, која је сада већ јако пљуштала по морској површини.

Њена браћа су утврдила ту свијећу на врх једне високе мотке у лађи, да би послужила као пријеваран мамац за јадну сестру.

Они се одиста нијесу преварили у нади, те је тај лажни знак збиља измами из куће.

Када су примијетили да су је завели, почели су возити све даље и даље, у намјери да је изведу далеко у пучину, откуд се више не би могла вратити.

Тај окрутни план бијаше основао Нико, и предложио браћи. Они, заслијепљени осветом за окаљаном части, једва дочекаше тај гадни приједлог.

Марија је јуначки ломила високе таласе својим извјежбанијем, издржљивијем мишицама. Није марила ни за кишу, ни за вјетар, ни за валове. Све је то мирно и спокојно трпјела. Њу је соколила мисао на драгана, који је жудно очекује. Њу је храбрио понос и увјерење, да ће својим доласком подати вјеренику нов, необорив доказ неизмијерне љубави.

Али, мало по мало, почела је већ осјећати умор. Њене су јаке мишице радиле још увијек снажно, али не онако учестано као прије. Њој се, у неко доба, причинило, да сувише дуго пљива, ну то је приписивала високијем валовима, који су враћали и отежавали пљивање, а и умору, пр роковану од кише, која је немило шибала. За

удвостручи силе, те стаде снажнијем и учестанијем кретањем крчити даље себи пут.

Ну то је личило на ватру издржавану хартијом и сламом!

Послије неколико тренутака, почеше се руке опет лагље, спорије и рјеђе кретати, — она се увјери да је умор савлађује!

Руке су још махинално шибале море, али њу су већ обузеле туробне мисли. Она је почела сумњати да ли ће моћи достићи мету, која јој се сада причинила са свијем близу. Црне слике јој се предочише.

Помисао, да јој је смрт сада већ ту, потресе њен дух, — она задрхта.

У то баш сијевну — и она угледа пред собом лађу са четворо људи.

— Ах! Пријевара! Издајство! — врисну — и нестаде је.

Њене већ иначе малаксале и изнемогле руке, клонуше услед кобног потреса — и тијело потону под грдне валове.

Она бјеше спознала у свјетлости муње своју браћу. Сјетила се је одмах, да је ту Ников прст и његова освета!

Браћа чуше врисак и обрадоваше се, што је њихова част спрана и освећена.

Ну, та наслада није дуго трајала!

У брзо за тијем поче да их мучи грижа савјести. Сву су кривицу бацали на Ника, те су га почели тући веслима и настојали су да га избаце из лађе.

У тој очајној борби, гдје је свак гледао себе спасе и да остане жив, нагну се изненада лађа галаси је изврнуше.

Троје браће, загрљене у животној борби са крвником, нађоше истог тренутка, у валовима, заслужену смрт.

* * *

Сутрадан се море утишало.

Као да се заситило синотњим жртвама!

Небо је, на против, још застрто жалосном копреном, те не дâ сунцу да ремети, својом веселом појавом, то праведно туговање.

* * *

Иво је већ двије ноћи очекивао своју драгу, — али узалуд!

Трећег дана из јутра, избаци море на обалу Св. Андрије Маријину љешину.

Љуто писну Иво, кад у надутој мрцини спозна своју вјереницу! Он је грчевито загрли, обли је горкијем сузама, и једва се стопрв пред мрак даде од ње одвојити.

Он јој сам ископа раку, коју је пошкропио врућијем сузама.

Туробно, прекинуто клецање манастирског звона јављаше да се предава мајци земљи тијело једне племените али несрећне душе, која је цијелог свог живота једну једину погрјешку учинила — што је вратила љубав за љубав!

XI.

Годину дана доцније, баш на сам дан Маријине смрти, већ у зору се далеко разлијегаше весео и пријатан звук оног истог манастирског звона.

Црквица и манастир бјеху искићени вијенцима.

Тога је дана освитала на Св. Андрији велика свечаност.

Тога је дана Иво Рафов Н....ић, примао на себе свети ред и приносио Богу прву жртву.

Послије службе Божје окади он скромни гроб своје несуђенице. Дубок уздисај и крупна једна суза, која се разлила по ивици гроба, бјеху очит знак онога, што је у себи осјећао и трпио.

* * *

Иво је мало надживио своју Марију.

Туробност и сијета, у коју је пао, прегризе му у брзо конац тог горког живота.

Он умрије на острвцу Св. Андрије, с којег није макнуо никуд ногом послије Маријине катастрофе.

XII.

У Шуњу је још увијек бујна природа!

Још увијек цвјетају мрће, ловорике и ружмарин!

Још увијек се разлијеже њежно пјевање славуја и модрокоса!

Још увијек се сребри море покрај бијелог жала!

Ну Маријине скромне, умиљате али обичне кућице нема више.

По остацима зидова, обраслијем брштаном, сунчају се сада гуштерови. У димњаку, који је на пола опао, скривају се слијепи мишеви, а у траговима се гнијезде смичалине и тарантуле.

А у некадашњој соби?

Боже мој, ко би ту могао ући!

Ту је свакојаки коров заградио и спријечио свакому улазак!

Ту воде очајну борбу за опстанак купине, бабини зуби, чичци, бадељи, боце, штавељи, дивизне и разноврсне друге травурине, гледајући да се дочепају што већег простора и виднијег мјеста!

* * *

Србине, који пловиш Колочепскијем каналом, баци један поглед на Лопуд и на незнатно острвце Св. Андрије и сјети се тужне Марије!

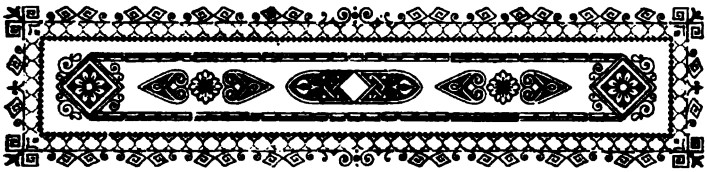

ПО КУМАНОВСКОЈ И СКОПЉАНСКОЈ ОКОЛИНИ*)

(МАНАСТИР ЗАБЕЛ У КУМАНОВСКОМ ОКРУГУ).

Два часа северо-источно од Куманова, преко *Кумановске Кьшле*[1]), преко села Младога и Старога Нагоричина[2]), преко села Четирца и Никуљана, у оном малом а лепом шумарку, Забелу, на реци Серави, лежи сада нови српски манастир.

Из Куманова у манастир Забел воде неколико путова: нагорички, паланачки, никуљски, четирски и др., и сви се ови путови, осем правога манастирскога пута, стичу у Кьшли, то у нагорички, то у паланачки пут. Ми смо овога пута ишли нагоричким путем. — Кад се пође из Куманова и удари оним путем поред *Вакьвске воденице*, после неко-

*) Види „Братство“ књ. V.

[1]) Кьшла је реч турска. Значи паша, испустиште за стоку.

[2]) У писаним нашим споменицима стоји м. *Нагоричино* (по дан.) *Нагорич*. Сада га народ зове Нагоричино (Старо и Младо), а Турци га зову или *Нагорич* или *Нагоричâне*. И у ферману, који ...ио доцније овде саопштити, стоји *Нагорич*. Нагоричане је по...ло од Нагорич-аане = Нагоричâне (*аане* значи куће, највише ...увске). Тако су постала и имена садањих села, одмах до На...ричина — Карабичане и Никуљане (од Карабић-ане и од Ни...ь-ане).

лико минута испне се на Кумановску Кьшлу. Кьшла је висораван, која и у дужини и у ширини држи по 4—5 км., а нагнута је са северо-запада на југоисток, на реку Пчињу. Ова је висораван последњи огранак *Рујан* планине, који почињући још од данашње српско-турске границе у врањском (Србија) и прешевском (Турска) округу, многим својим висовима, разних имена, испуњује сав простор између Пчиње и насипа Врање-Куманово. Рујан планина се с овом висоравни свршава пред *Кумановом* и *Опојском реком* са *Живковом и Пројевском Карпом.*[3])

Ма којим путем да се иде из Куманова у манастир Забел, пред путником се отвара и простире широки хоризонат, колико диван са свога чаробнога изгледа, још више занимљив са знаменитости из прошлости српске и по остацима старина српских. Са овога је пута путнику на догледу готово сав кумановски округ. Пред њим је отворена сва кумановска *Пчиња* (покрајина) и један део *Криве Реке.* На истоку се очи путникове заустављају на *Козјаку* и на његовим огранцима: *Пъклишту, Герману,* на *Дуловачким планинама* и тако даље, који се од Козјака савијају на исток и састају се са *Осоловским* планинама. Путнику су на догледу и *Осоловске* планине, у чијим се огранцима крију многе српске задужбине. На југу од овога пута пружа се у Кьшли широко поље *Куманичево, Куманич*[4]), за

[3]) *Карпа* значи стена. Тако има још имена: *Карпа* манастир или *Карпина манастир; Бислимске, Пројевске карпе* и тако даље.

[4]) Предање народно вели да је Куманово било прво на овом месту, па нешто због суше, нешто од турскога зулума, да је пренето у дан. Куманово. На овом се месту још и данас ископавају остаци старога Куманова. Ми ћемо на другом месту изнети све податке о овом месту, а сада ћемо овде нагласити да је из основа погрешно мишљење свих оних научника, који у својим списима увек износе, да је дан. Куманово пренето из дан. села Младог Нагоричина. Та је паметна ушла у науку из неаутентичних бележака страних путника, који су о том старом „Жеглигову“ бележили

које је везано старо народно предање о постанку Куманова. Преко Куманича, с оне стране реке Пчиње, уздижу се планине: *Липовац* (Липац), *Кутлибег* и др. Десно, иза путника, опет преко Пчиње, остаје *Колицко* планина, а лево, на неколико часова од пута, пружа се ка Врању *Карадаг*-планина.

Путујући по овом утрвеном нагоричком путу, а занимајући се и лепотом и важности овога краја, и не осети се како се уђе у Младо Нагоричино. Иза Младога је Старо Негоричино. И једно и друго је село чисто српско. Имаће по 150—200 кућа. Нити мештани, нити и ко други зна што год причати о Младом Нагоричину.[5]) По оним остацима старих цркава, као што народ прича, 40 цркава, свакојако је и Младо Нагоричино давно засновано. Име Нагорич, као што већ споменусмо, третира се често у нашим писаним споменицима из средњега века, али се сви ти спомени односе на дан. Старо Нагоричино. 1330. год. је Стефан Дечански прешао преко Нагоричина за Велбуждско поље; свратио је у ман. св. Ђорђа у *Нагоричу,* а ту се молио Богу и Св. Ђорђу за заштиту од напасти бугарске и византијске, али је то, као што већ рекосмо, Старо Нагоричино.

Од онх 40 цркава, које народ спомиње у предањима својим, стоје и данас, у развалинама седам цркава и једна, Св. Петка, од 1867. године оправљена.[6]) Остаци ових старих цркава налазе се на

---

[5]) П. С. Срећковић је у „Брасту" књ. II. учинио грешку кад је забележио да се *Забел манастир* зове још и *Младим Нагоричем.* То не може да буде, јер се Забел зове само Забелом а *Младим Нагоричем* се зове само село, које је од Забела ман. далеко најмање један час. Забел се зове још по кад кад и: *Никуљски манастир,* по селу Никуљану.

[6]) Сви писци, који су се ових развађених цркава дотицали у својим списима, истицали су да су ово остаци старога Жегли-гова, које као да је било место дан. Куманова. И то је погрешка, која ће скоро пасти.

подножијима брда *Црквице* (лево од пута) и *Чукице* (десно од пута). О овим се црквама ништа више не памти до да су из старих времена остале — *„Правило се још оној време кад је овуј земљу држаја Цар Костадин“*. Или кажу само: *„Од Костадиново време остале“*.[7]) Некима се, од ових зна и сада патрон. Тако зна се за *Св. Петку* (која данас служи), *Св. Спаса,* за *Св. Св. Кузмана* и *Дамњана (Св. Враче),* за *Св. Николу,* за *Св. Ранђела, Св. Богородицу* и тако даље. Интересујући се о овај појави, да се на једном месту налази толико цркава, распитивали смо непрестано и свуда смо наилазили на оваква објашњења.

У оно време, кад су ове цркве грађене, наше су лозе (племена) биле заваћене, а служиле су различне свеце. Свака је лоза живела у засебној махали и имала је своју цркву, у којој је се своме светитељу и Богу молила, не мешајући се са осталим лозама. Ето и сада је црква *Св. Спаса* искључиво лозе *Прконаца* (ном. *Прконци*) и само оних који служе Св. Спаса.

О овим ћемо старинама, као што рекосмо, а тако исто и о Старо-нагоричкој цркви о некадањем манастиру Св. Ђорђа, који ћемо видети код Старога Нагорича на десно од пута, говорити опширно на другом месту, а сада да наставимо пут за ман. Забел.

---

[7]) Овде не мисли народ на римско-византијског цара Костантина већ на *Костантина Дејановића, Жеглиговца.* Врло су занимљива и пуна материјала за историју онога доба предања народна о овом *Костадину* и о његовим људима. Поред тога заступљено је име Костадин и Евдокија — Дока̂. Пева се Костадин и његов млађи брат и сестра и тако даље. То ћемо изнети скоро.

(Види: Mon. Serb. 212, 227; Гласник уч. др. књ. XVIII; Starine књ. IX. и „Годишњицу“ Чупићеву књ. XV и у њима прич Косовском боју.

Држећи се истога, старо-нагоричкога пута, после пола часа стижемо у Старо Нагоричино. Старо-нагоричку цркву Св. Ђорђа описивао је П. С. Срећковић у „Браству“ књ. II, али ју није описао. Вредна рука и пажљиво, бистро око, има да изнесе из ове цркве много података, који ће на многа питања у нашој науци утицати. За сада остављамо и Старо Нагоричино и у њему старе српске знаменитости; остављамо и српску нову школу и у њој доброга учитеља *Крсту Алексића* и остале пријатеље, и путујемо пут ман. Забела.

* * *

Пут из Старога Нагоричина води преко села *Челопека* и *Пељинца* на Пчињу, за тим преко Пчиње кроз *Манастирску Клисуру* у ман. *Св. Прохора Пчињскога.* Или се од Челопека, пошто се прегледа Пчиња, двоји за Козјак. А пут за ман. Забел скреће одмах од Старога Нагоричина лево, и после $^1/_4$ часа, манастирским путем, стиже се у Забел.

Као што смо напред споменули, ман. Забел лежи на реци Серави.[8]) Идући мало уз Сераву, скреће се, од ње, лево, и у једној густој шумици, на подножју *Четирскога виса* (огранка Рујан-планине), једва да се може видети ман. Забел. Најближа села око Забела су: Старо Нагор ичино, Никуљане, Четирце, Карабичане, Алгуња, Челопек и тако даље.

Забел манастир познат је овамо под именом како га овде пишемо. То вам је мали и прост манастир и по својој лепоти и по величини и зградâ цркве, али је врло чувен у кумановском и пре-

[8]) Серава је речица, која извире на Четирском вису и која же манастира на по часа, испод Челопека, утиче у Пчињу.

шевском окр. и са своје старине, као што ћемо је чути, која се чува овамо у народу, а и са лепоте предела и згоднога положаја свога у овој планини, одакле је и у најмучнијим данима потицала борба и противу Арнаута и противу бугарофилских најезда у овоме крају. — Од Куманова далеко само два часа; на догледу све Пчиње и дела Криве Реке; међу богатим српским селима, а на путу из Куманова за Врање, за Паланку, за Кратово и тако даље, чини се да је био од велике важности и утицаја овај манастир!

Нас ће занимати и народно предање о његовој старини и историја обновљења његова, али ћемо га пре тога описати у неколико речи.

*

Као што је распоред зграда готово у свих манастира наших по нашим крајевима под Турцима, такав је и у овом манастиру. У средини двора је црква, а свуда око цркве су станови за госте, и остале, манастиру потребне, зграде.

Црква је нова; зидана је од 1852—1856. године. Као и остале нове цркве српске под Турцима, и ова је грађена од писаније. Сазидана је од тесанога мекога камена. На своду је и наш један мали тороњ. (Овамо кажу кубе). На торњу се чита натпис о грађењу цркве:

— *„воимја пресјетије богородице заправи га*[9]) *1852 маја 9 дън — сврши га 1856 папа таса и гёргй цветановић“.*

Изнутра је црква обична као и остале нове цркве. На иконостасу је, међу осталим обичним иконама, и икона Св. Прохора, Св. Јаћима, у овом крају добро познатих светаца. Цркву су малала д

[9]) Под га се разуме храм (мушки род).

зографа — *Дичо Дебарац и Зафир Васиљевић,* обојица из Дебра.

Црквене су ствари већином из Београда. Покојни *Ђорђе Војниклија* (онај на торњу герги Цветановић) бивши дугогодишњи игуман ман. Матејче, био је по Србији за писанију за овај манастир, па је том приликом и донео ове утвари.

Иза црквена олтара су, у ограђеном простору, два гроба двају игумана овога манастира, са оваквим натписима:

„Память ради назначенъ яко здѣхъ почиваетъ раб Божы покоины Антимъ еромонахъ здателъ на обителъ сея и вѣчная ѣму память Богъ да го сподобио царство небесное. 1864 година 10 септемврия“.

А на другом гробу је натпис:

„Овде почива тело раба божјега Паона Стоилковића, игумана обитељи Забела.

Родио се у Нагоричину 1793. а представио се у Забелу 20 септембра 1891. године.

Овај му спомен подижу унуци: Анта јереј, Денко и Васиљ“.

Историју ћемо ова два гроба доцније казати, а сада још нешто о самом манастиру. — Рекосмо да су свуда око манастирске дворане зграде. Њих има двојаких по доба грађења: *„Старе зграде* и *„Нове зграде“*. Старе је градио још *поп Таса Миленковић, Моравац*[10]), онај о коме прочитасмо на торњу *попа Таса,* а на првом гробу *еромонах Антимъ;* а нове је зграде градио *поп Паун,* последник поп Тасин, дугогодишњи игуман овога манастира. У овим зградама имаде 30 соба за госте, и то махом

[10]) Моравцем су га звали за то што је његов отац био из Требешиња у врањској Морави.

на горњем спрату, а на доњем су спрату остале зграде — „мађерница“, подруми, арови и тако даље.

*

Чудновато је да су овамо изгубљена сва дубља и вернија предања о овоме крају у опште. Једино што се опширно прича о Костадину и његову времену, о Косову и тако даље; на против ни име Жеглигово, које се толико у науци третира, није народу познато. И не знамо ко ли то превари Панту С. Срећковића да и данас има овамо села Жеглигова!

Па ни о овом манастиру не зна народ да прича много, али ипак има нечега што је, и у површном предању о њему, врло важно. — Народ прича да је Старо-нагоричка црква (задужбина Краља Милутина, о чем народ не зна) био велики и богат манастир. Као велики и богат манастир имао је и много калуђера, који су по манастирском имању радили. Тада, кад је овај манастир био тако богат, у дан. манастиру *Забелу* држана је манастирска стока и благота од стоке, па кад је ваљало манастиру носило се отуда. Па како су ове послове око стоке обављали калуђери, то су они и живели у дан. манастиру Забелу, те је за то била и у Забелу подигнута црквица, у којој су се калуђери молили „Богу“. Тако је исто, прича се даље, било и других манастирских црквица. У дан. Никуљану, држано је манастирско жито и вино, те је ту за то и била црквица Св. Илије. А кад су Турци зашли у ове крајеве и притисли све манастирско имање, калуђери су се разбегли куд који, те су и ове црквице остале пусте. А од кад су се Арнаути селили, почеше их и рушити, или у њима ст своју држати. Тако је било и са забелском цр

Она је била до 1852. године у развалини, а тада је обновљена трудом неколицине патриота из околине Забела.

То је предање о овом манастиру, а такво предање о црквицама, налази се, чује се свуда по нашим крајевима под Турцима. — П. С. Срећковић је изнео у „Браству“ II да је по предању ову цркву зидао Кнез Лазар, и да игуман има чак и дотичну повељу кнеза Лазара у рукама. Ми смо велику пажњу овоме предању поклонили и дуго смо разбирали е да ли бисмо, макар и посредним путем, докучили што год о Кнезу Лазару и о овом манастиру, али на велику жалост, до данас ништа ни од кога о Кнезу Лазару и о овом манастиру не чусмо. А нека нам је допуштено да речемо, да бисмо га ми најпре и најлакше могли, кад би га било, чути, јер смо увек у таквим приликама били. Тако важно предање није могло са игуманом Поп Пауном у гроб отићи, или би, барем, ону хрисовуљу Поп Паун предао своме унуку и последнику поп Анти.

Сада је на реду да испричамо како је манастир обновљен.

*

Прича се да је још пре 1852. године уснио сан неки *Деда Стеван* из Старога Нагоричина, и у томе му се сну јавила Света Богородица и упутила га да на извесном месту ископа неку суму новаца, те да јој обнови храм у манастиру Забелу. Деда Стеван ископа новац и откри овај сан своме пријатељу Поп Таси. Поп Таса прихвати ову мисао, добиј од Деда Стевана новац и поче се спремати да обнови храм. А Деда Стеван се повуче и никад се више не појави. Веле да је Деда Стеван овај

сан измислио, да би код Турака загладио своје стање и свој патриотизам.

Да би се црква подигла, ваљало је добити ферман од Порте. Поп Таса позове, за тај посао вичнога, Ђорђа Војниклију из Куманова, и не мареći што им се из митрополије скопљанске закрађује, пошљу Ђорђа у Цариград по ферман. Ђорђе доби у Цариграду ферман и црква се поче зидати.

Ево целога фермана у српском преводу[11]).

„На основу поднете молбе од стране кумановске раје из села Старога Нагоричина, да им се ферманом допусти да из развалина подигну своју цркву Св. Богородице (Панаосје), која припада грчкој патријаршији и на основу издате фетве од стране Шехјул-Ислама Ефендије, коју је потписао Ахмет-Ариф беј ефендија, по којој се могу у сваком селу разваљене цркве подизати — Ми, високим нашим ферманом наређујемо скопљанском кајмекаму, кратовском мудиру, тако исто свима бејлерима и кратовском акчани ефендији, да се, чим се овај ферман прочита, допусти раји нагоричкој у окр. кумановском, да може исту разваљену цркву подићи и то по мери: у дужини 12, у ширини 6 аршина; висина обична а дебљина зидова по један аршин; три капије (троја врата) и десет прозора.

По што је оваква заповест за обновљење поменуте цркве издата, то да се нареди и да се најстрожије мотри да се само драговољним прилозима црква подиже, никако тереćењем раје, — у противном биćете кажњени по најстрожијем закону.

---

[11]) Овај ми је ферман превео на српски добар зналац турскога језика — Тома Кусаковић из Врања.

Ово наређујем скопљанском кајмакаму да поступи како наредих, да ни једну тачку не пропусти јер ће бити одговоран.[12])

15. Мухарема 1268 (1852)
у Цариграду.

Султан Абдул Меџид.

Пошто је ферман добивен, пођу Ђорђе и Поп Таса по писанију. Поп Таса пође до Скопља, Велеса, Штипа, Паланке, Кратова, Врања и тако даље, а Ђорђе оде у Београд. Тада Ђорђе донесе из Београда много црквених утвари, од којих неке још и данас служе. Тада су из околних села пали многи поклони манастиру, те данас имаде око 300 шиника земље оралије, винограда, ливада и тако даље.

Црква је, као што рекосмо довршена 1856. године. Одмах после 1856. год. направљене су „Старе Зграде“, и Поп Таса се настанио у манастиру. Поп Таса је и даље прибирао милостињу за манастир. На неколико година пред смрт Поп Таса се закалуђери и доби име *Антим.* 10. септембра 1864. године умре Поп Таса, а на његово место ступи брат му *Поп Михаило,* потоњи бугарофилски прота у Куманову. 1866. године народ промени Поп Михаила и постави *Попа Пауна Стојилковића* из Старога Нагоричина. Поп Паун је остао на овом месту од 1866. па све до своје смрти, 1891. године, и за то време подигао је манастиру углед у околини и имовно стање, а што је најглавније, сачувао га је од бугарофилске најезде. Што је манастир Забел био вазда луча српске свести у овом крају, при-

[12]) Овај сам ферман нашао у остацима архиве пок. Димитрија Аденовића, старога иконома Кумановског. Има при том још тих фермана које ћу на другом месту саопштити.

пада захвалност Попу Пауну и његовим потомцима. Али у колу патриота који су манастир Забел и читав овај крај штитили од најезде Бугарске пропаганде и Арнаута, ипак, највише светли име пок. *Поп Димитрија,* сина Поп Паунова, бив. пароха старонагоричкога и вођа српских устаника 1878. г. у кумановском и паланачком округу.

Пок. Поп Димитрије је умрО 1884. године у Солуну, затворен у *Канли-Куле* због чувенога српског устанка 1878 године. Ну не дотичимо се, за сада, овога светлога карактера српскога. На другом ћемо се месту срести са његовим светлим именом и делима и пожртвовањем његовим за *Велику Србију.*

Поп Пауна је 1891. године наследио унук му *Поп Анта Димитријевић,* кога, на велику жалост тамошњих Срба, а и нас одовуда, 10. Јула 1893. погоди тане бугарофилско из пушке дивљега Арбанаса.[13])

Врли Србине, Анто, нека ти је лака црна земља и нека ти је вечни помен у свем Српству!

— — — — — — — — — — —

Као што су увек и свуда у Српству манастири били места, где су се смишљавале многе патриотске мисли и одакле су полазили апостоли српске вере, тако је било и у овом манастиру 1877. и 1878. године. — По што је наша војска, већ у јануару месецу 1878., стигла до Пчиње, и ту, по примирју, стала, нашло је се Срба у кумановском окр., који су се подигли противу Турака и тражили

[13]) И Поп Анта је сахрањен у ман. Забелу до свога деда Попа Пауна. На његовом споменику стоји написано:

— Овде почивају земни остаци свештеника Антонија П. Димитријевића, игумана манастира Забела. Рођен 1859. године у Старом Нагоричину, а мучки убијен испусти своју племениту душ 10. Јула 1893. године. Овај видљив знак подигоше му мајка Божан и браћа Денко и Василије.

да се Куманово и Паланка са својим окрузима присаједине Србији.*) Та је мисао никла у глави пок. *Попа Димитрија* у ман. Забелу. Ни од кога не подстрекаван, већ у дуговору са својим пријатељима, највише са свештеницима, диже свој крај на оружје. Устанак је био захватио све од Куманова до бугарске дан. границе, до Кратова и до Овчега поља, а главна станишта устаника беху у манастирима: *Забелу* и *Карпини.*[14]) Устаници су се храбро држали противу Турака све до јула месеца 1878. године, а тада их, с великом војском, растера приштински *Афис паша.*[15])

Детаљније ћемо о овом устанку говорити на другом месту, а сада још нешто о имовном стању манастира.

*

Некада велико имање манастира старонагоричкога, према томе и овога манастира сада, Забела, разнесено је међу бејеве турске. И данас још стоје велики бејлерски чифлуци између Куманова и ман. Забела. Да ли то све имање не беше манастирско имање?

Што има ман. Забел сада имања, то је све стечено од како је манастир обновљен. Тефтери о писанији садрже имена свих прилагача, и ми ћемо из тих тефтера споменути само неколицину:

---

*) Види о томе и молбе Берлинском конгресу, штампане у „Српству“ год. II.

[14]) Карпина ман. је далеко од Куманова четири часа.

[15]) Дететом сам гледао како у Куманово доведоше у синцирима много повезаних Срба у Пчиње, а доцније сам гледао у Врању ако се многи с Попа Димитријом потуцаху од немила до недрага. Поп Димитрије је често долазио у нашу кућу и ту остајао на ручку и вечери.

1) *Трајко,* стари кмет из Младога Нагоричина, поклонио њиву у Младом Нагоричину, велику 20 шиника.[16])

2) *Станко Пркинац* из Младога Нагоричина, поклонио њиву у Мл. Нагоричину 20 шиника велику.

3) *Никола Гопчевски* поклонио ливаду у Пчињи и тако даље.

Укупно имање манастирско износи данас преко 300 шиника земље оралије; винограда има од којих бере по 100 товара грожђа; сав забел око манастира; једну ливаду покрај Сераве и воденицу на Серави.

Покрај ових завештача, налази се велики број и оних који су по колико и у новцу дали, да се овај манастир обнови. Исписаћемо, из списка од 1854. год. неколико имена прилагача, да се види и правопис и имена српска у кумановском округу.

Анђелко Хера	54	гроша
Никола Вишнић	28	„
Траянъ Вишнић	58	„
Станко Вишнић	28	„
Миленко Никуляцъ	70	„
Анђелко Петковъ	74	„
Петко Опанчаръ	34	„
Вукан Билякъ	28	„
Раде Казаклиа	54	„
Никола Поснинъ	31	„
Цветан Вуя	76	„
Тошо Куси	12	„
Смилко Веселинъ	32	„
Тасо Клечовчанацъ	18	„
Стоилко Ћурчия	13	„

[16]) Три шиника улазе у један дан орања, како се у грам цама Краљевине Србије рачуна.

Иован Дука	23	гроша
Младенъ Карловски	30	„
Ђорга Ситаръ	47	„
Деспотъ Ћурчиа	93	„
Милош Ристинъ	18	„
Стаико Огнянъ	14	„
Раде Дунђеръ[17])	8	„

и тако даље и т. д.

*

Манастир Забел светкује Малу Госпођину (8. септембра). Том се приликом стекне овде много света из околних округа, те сабор постаје велики. Тога се дана ваља наћи у овом манастиру. — Искупило се у овој шуми до 10000 Срба оба пола; ори се песма српска; игра се коло српско; причају се приче о славним временима српским и певају се дела јунака српских. Тога би дана сваки од нас понео трајне успомене и дубоко уверење да још живи српски анђео, да се множи и да напредује српски народ и под Турцима, макар да је и под најездом многих усијаних бугарофилских глава, које не знају ни за човека ни за пријатеља ни за суседа ни за брата.

Сваке године овога дана остане манастиру по 1500—2000 дин. у готовом новцу, а поред тога и поклони у стварима. Тада сви присутни домаћини завештају манастиру колико ко може: жита, грожђа, воска, вуне, сира, масла и тако даље, а жене и девојке завештају по што год од својих рукотворина: кошуље, чарапе, мараме и т. д.

Осем овога дана, овај манастир има и преко ;ине добре походње. Долази народ у госте и остаје

[17]) Изузимајући великих писмена, све је овде исписано верно гиналу.

по неколико дана. Тако исто свраћа се увек, овде, кад се иде у манастир Пчињски, и том приликом остају манастиру добри прилози, те би манастир материјално стајао још боље, да га много не једу Арнаути Карадачани и да га много не стају одбране од најезде бугарске пропаганде.

Желети је да се оба ова зла отклоне од овога краснога манастира српскога!

Ми смо наш пут наставили из Забела долином Пчиње и Криве Реке, и изишли на Овче Поље, али о томе другом приликом.

На Св. Саву 1894.
у Београду.

Јован Х. Васиљевић.

КАКО ЈЕ НАСТАС НАЛБАНТИН ТРАЖИО И НАШАО СРЕЋУ

ПРИЧА

I.

Живео је некад у једном селу један миран и нежењен човек, по имену Настас, а по занату налбантин; али како је занат учио још од малена, то му се право име и заборави, те му само оста ово друго, да га од осталих разликује и да се одмах зна шта је и ко је. Није био ни стар ни млад, али увек тужан и замишљен, који се живота свога није никад насмејао. Вас дан би, ако посла нема, седео у своме малом дрвеном дућану и гледао кроз отворена врата у широко поље и празно небо; али кроз његове мутне и жалостиве очи не прође никад жив сјај радости, нити весела искра наде, но увек једноставна туга и мисао на несрећу.

А питаће се, што је Настас налбантин био такав и шта га је дотле дотерало? Ма шта ко да каже, може му се, само је сâм Настас добро знао, да је човек несрећан и сувише и да је срећа према

њему учинила неправду. Још у оно доба, кад је Бог срећу делио међу људе, они што притрчаше први добише повише, а они за њим све мање и мање, а пра-прадеда Настасов дође последњи и не доби ништа. После тога сви његови осетише ту празнину, и ево где је од колевке до ово доба осећаше и сâм последњи по тој лози, бедни Настас налбантин.

Колико је он пута, кад је коње поткивао, видео ту исту неправду и код самих коња. Видео је па се тешио како није сâм. Тако, по неки пут неки хат силан и бесан, све му леђа гибљу како је нахрањен и претил, а уз њега како кљусе мало и мршаво, учичкано од главе до репа, а мирно као бубица. Гледа их оба Настас, а у себи мисли овако:

— Ево ово двоје, од једнога је рода и од једне су лозе, и једно и друго једе зоб и носи седло, па опет хат диже главу високо, а кљусе је спушта, као ован у лето! А то је све зато, што је хат стигао пре да своју срећу прими, а кљусе остало да ништа не добије. Увек је тако на свету!

После би помиловао кљусе по прљавој и учичканој длаци и рекао би: „'ајде кљусе, 'ајде! Ниси ти само на свету!“

А кљусе би онако оборене главе пошло кроз врата, потковано и увек готово да окреће долап или сувачу и да после пасе на чичкавом пољу.

А хату би рекао Настас:

— 'Ајде 'ало, 'ајде! Није тако сваки на свету!

И хата би после двојица водила до хара, да га онде чувају и пазе, док га госа једном у месец дана не узјане.

— Коњи, вели Настас у себи, па и они нису једнаки, а камо ли овај свет? Трпећу и ја овако јер ми је тако усуд досудио.

Али Настас налбантин није само видео беду и неправду међу стоком, него тако исто и међу својим људима, које је добро знао, као своје прсте на руци. Тако на пример, колико је он пута рекао у себи, видећи свог богатог комшију Трифуна, рекао ово:

— Ево овог Трифуна, кад му је Бог дао, баш је дао! Пуни амбари, пуни подруми и пуни ћемери, а нигде му се не одлива, но се свуда прелива! А што ли је њега Бог одвојио од осталих, кад је он исто као и други — рећи, човек ни лепши, ни виши, ни наочитији? После ено му двоје деце, и ни тиме му се кућа није препунила преко благослова, те да не зна шта ће с њима. А то је све зато, што је Трифун поранио, па стигао своју срећу! А ено онај Стаменко, го као огуљена врба, ни пас да се за шта обеси што кажу, па се са оном својом женом увукао у ону рупу, што је оградио са четири коца и шаке јада неких дасака и облица и ту изродили деветоро деце. А још какав зао пород?! Свако би друго понело у зубе и на друму би га трговцу продало, само да свој трбух напуни. А Стаменко је још најгори! Да има дићи што из куће, до живе душе, дигао би и однео Јолу кафецији. А овако кад уђе пијан у њу, нема му се ништа тојага да задржи до на жени и деци, и тако сваке ноћи иста песма до свануће, а кад сване дан, те се Стаменко истрезни, онда жена с децом издевета њега. После он претрпи и причека до мрака, те им се за све одужи. И тако дан и ноћ знају, још од како се нашли! А то је све то, што је Стаменко одоцнио, кад је пошао по своју срећу, те се кући вратио празан.

Па тако Настас мисли о свакоме, а за себе ћи:

— И мене је моја срећа прескочила, а ја ћу и трпети, јер се срећа за реп не хвата!

После је тако исто тужно мислио о свему што види око себе, па ма то било једнако и трајно, или да дође само по који пут. Тако кад лети падне киша плаха и пријатна, те покупи прашину са друма и разхлади ваздух да душа живље дахне, а Настас све то гледа из празног дућана, па о свему размишља невољно:

— Ето и ова киша! Цео се дан носи небом чиста и бистра, па се сручи на земљу, те је раскаља и замеси, да човек жив не може прећи ни путем, ни пољем. Кажу, да је то зато, да вода земљу засити, род да донесе. А род ће узабрати само овај Трифун, јер Стаменку метни пун џак на пут, он ће зажмурети и обићи. А то је све зато, што је Трифун стигао срећу још пре, а Стаменко се запио па одоцнио. Па и моје се зна! Неће срећа ни мене за перчин да држи, а ја сам је некад прескочио.

У то истрча испод комшијске стреје мали петао, сав усукан од воде и с превијеном крестом. Истера га већи и јачи, да сâм остане у сувоти. Настас рече и петлу:

— Е мој бедни петлићу! Што ти ниси полетео својој срећи брже од оног до тебе, па би сад он киснуо као ти, а ти седео под стрејом с кокошкама. Али сад трпи! Неће тебе срећа сама да потражи! Тако је исто и са мном било!

А што је управо све овако мислио Настас налбантин, то се није знало. Занат му је, то се зна, био добар и ишао му од руке, те је било увек и хлеба и ракије, али ето дођоше му таке мисли Испрва све мало по мало, па сад ништа друго не ради. Тако узме вола да поткује и удари два пут по копити, па се замисли и каже самом себи

„Срећа је још и то, што он лежи, а ја га поткивам. Могло је бити, да ја лежим, а он мене да поткива“. После опет удари два до три пута по копити и опет се замисли: „И онда би вели у себи, ја био во, а он Настас налбантин.“ После опет удари два три пута и каже: „Какав ли бих ја био во, а какав он Настас налбантин? Ко би то знао!? А могло је и то бити, како сам своју срећу прескочио!..“

У то мукне во дубоко и љутито, што једном с њим не свршава, а Настас брже окупи да лупа, а у себи непрестано мисли: „Што ли се он љути?.. Може бити жали, што је своју срећу прескочио!“

И тако је Настас с дана на дан све више мислио, све се више губио, док не поче да снева чудне ствари. Сневао је на пример, где дође коњ сâм, без улара, уђе к њему у дућан и дигне ногу, па каже: „поткуј ме!“ И Настас налбантин узме чекић и сунтрач и почне, као у истини све редом. А кад удари први клинац и то укриво, коњ избечи очи на њега и каже: „То је моја срећа!“ А Настас као види одмах како је клинац постао већи, светлији и шаренији и како се све врти на копити.

— Зар је то срећа? као пита се он и чуди се, чуди док се не пробуди.

Ко зна колико би све то трајало и докле би Настас мислио тако и сневао онако, да и сâм не виде већ, како се сав осушио од туге и како је окопнео, као презрела лубеница. Већ га је пекло и једило све на овом свету од сунца до месеца и од згоде до незгоде. Али се једнога дана сети, да помисли мало и о самој срећи. Прво, знао је и сам, да је то нешто невидовно и чудно, али како и колико, ко би се томе досетио? Ако је, мислио је, живо и ако иде, онда, где је та брзина, да се она

стигне и ухвати, јер мора да лети брже од тице, или се вијуга и крије брже од змије. Њу може само човек да натрапа, и онда је слаба и лака као маслачак. А ако би је он само једном ухватио и само да јој једном метне руке у њене косе — а већ да она има косе, то је знао —; не би је пустио испод прстију до последњег часа, а казао би јој све и што јој је право и што није.

Од тада га уседе за врат луда жеља и неким невидљивим мамузама боцну испод ушију. И Настас лепо чује где му неки глас шапуће у оба ува: „Потражи своју срећу!.. Потражи своју срећу!“ На послетку једнога дана обу нове опанке и на дућан запе стару резу и пође у свет да је тражи.

II.

Била је тада лепа летња зора, што се тек помаља више брда, над којим се високо дигли дуги и танки облачићи, што личе на суве и распорене рибе, па их сад зора рујно обојила по крајевима, те се јаче светле и од себе светлост шаљу. Настас погледа на њих и одмах се сети на неправду.

— Ето, рече у себи, и ови облаци! Зашто, да су им крајеви само сјајни, а средина је црна, као нагорео пањ? Зар и средина није облак, као и крајеви, али тако је то, кад су они ближе својој срећи! Увек је то тако и на небу и на земљи!

После се опет замисли куда ће и на коју страну, па најпосле рече тужно:

— Да пођем право према сунцу, е да бих и њему крај видео.!

И пође како рече и остави своје село, своју кућу и своје познанике и понесе са собом само своју главу и своје тужне мисли.

Тако је ишао до подне, док му се сунце не попе над главом и спусти на њ, сав свој жар. Настас убриса зној с лица и хукну.

— Ето и овај пут! Неко иде рахат и вољан, кад и на гробље пође, нити га што пече ни дави, а ја сам пошао срећу да тражим, па ме сунце уби и укува, као да сам лонац са пасуљем. А мора тако бити, мора и знам зашто!

И онда се сети свега на свету, па и једног свог сна, где је срећа дошла пред њега, као квочка са деведесет и девет пилића, и свако га је онда кљуцнуло у пету, а на шта је квочка рекла кроз кљун, гласом човечијим: „Немаш среће! Немаш среће!“ И тако је тада чуо деведесет и девет пута како среће нема. То га и сад сневесели те рече сам у себи:

— Ко га зна и каква је срећа?! Може бити да је и као та квочка!

После сунце обиђе и њега и све око њега и спусти се другом крају, а Настас стиже до једне чесме у шуми, са које пада бистра вода на камење и којој је коруба од старости обрасла зеленом маховином. Нигде ништа нема да се чује до тај пад воде и шуштање лишћа са две старе букве, што су израсле с обе стране извора.

Настас седе уморан на један чист и сув камен и поче да мисли о води:

— И ова вода! Вас дан тече у самоћи и нити јој ко дође, нити је обиђе, а она не престаје. Ех, да је она пре похитала својој срећи, текла би у сред света, да је сваки благосиља и види, али овако трпи, што су јој досудили! Тако ћу и ја.

У то погледа више себе и виде једног човека гог и мршавог где лежи на трави, па једним ом жмури, а другим гледа на Настаса.

— Ко си ти? упита га Настас.

Онај с тешком муком одговори:

— Ја сам онај од кога се ништа не сакрије и који чује све и зна све.

Тада се Настас боље загледа у њега, а у себи мисли, кад све зна, ваљ'да ће знати где је моја срећа, па га гласно упита:

— А кад тако све знаш, кажи ми, душе ти, где је моја срећа?

Тада се дугоња диже са траве и загледа у сунце, које само још једним крајичком стоји на овоме свету, па онда још тише и још уморније рече:

— Ја не могу да говорим, кад сунце зађе, јер онда — у то неста сунца са света, а дугоња паде као клада и одмах заспа.

Онда и Настас растури што је собом на леђима понео и направи постељу до потока, па и сам леже, али пре но што га сàн нађе, поче да мисли овако:

— Ех, да сам ја стигао пре своју срећу, не бих се овде и овако мучио и вртео, но бих лепо спавао у своме дућану, како сам и навикао. Али тако је то све на свету, па је тако и са мном!

Кад се у јутру и Настас пробудио, прво погледа где је онај лежао и већ га виде, где весело гледа у први крај сунца, па га поздрави и назва му Бога. Дугоња тихо прими и одговори, па после поче разговор и што сунце више одмиче, то и он све јаче и брже говори. Најпосле рече:

— Твоја је срећа Настасе налбантине....

— А од куд ме ти знаш, упита га Настас, кад се нисмо никад ни видели?

— Ма, зар ти нисам казао, да се од мене ништа не сакрије, а камо ли ти, Настасе налбантине!

Него чуј! Твоја је срећа лепа девојка, али тужна и жалосна, као и ти. Можеш је видети кад оћеш, али мораш одавде проћи три брда и три долине, а кад дођеш у четврту гору највишу, ту ћеш у „Зеленој букви“ наћи твоју срећу, где преде на златно вретено и плаче бисерним сузама. Само ако те мрзи ићи самом, можемо поћи заједно, да прекратимо дуг пут у разговору.

Настас се први пут мало зарадова и рече:

— Добро.

И тако пођоше заједно, а већ кад прећоше једну долину и једно брдо, стиже их подне.

Сунце опет упали главу Настасову, те се он смути и растужи, а дугоња најслађе поче да прича. Али како сунце опече најјаче, те и његов глас стиже највећу меру, те сад кад говори, чини се, као да громови пуцају. Досади се то Настасу, па рече јетко у себи:

— Ето и овај мој друг! Да сам пре своју срећу нашао, не бих се с њим залепио, који ће ми разбити главу виком и причањем — него још он то и не рече све у себи, кад дугоња викну:

— Збогом! и пође брзо на другу страну, као ветар низ пољану, а кад одмаче далеко од Настаса завика, као да у највећу трубу дува.

— Настасе, Настасе! Зар ти ниси знао, да ја све знам!? Зар се тако добро добрим враћа?!

Настас се лупи шаком по челу и рече љутито себи:

— Ето ти моје памети! А да бо'ме, да сам пре своју срећу нашао, не бих био овако луд!

И он продужи после сâм свој пут, љутит на себе и жалостан као и иначе, па тога дана пређе другу долину и попе се пред ноћ на друго брдо.

И ту где стиже, било је место скровито и осамљено, те Настас нађе као и прошле ноћи стару чесму између две букве, те леже крај ње и лице обрте води. После, као и прошле ноћи рече, да себе разговори:

— Мора се овако мучити, кад човек за младости не похита својој срећи. Још да не бејах луд, као јуче, имао бих друга, а овако ево где сам сам у овом пустом месту и уз ову чесму.

Па се онда окрете на другу страну и одмах угледа више себе човека ширег но дужег, где лежи на леђа и метнуо кожух преко главе.

— Ко си ти? упита га Настас, јер му се учини, да онај не спава.

И онај се јави испод кожуха, али је и њему глас, као да умире.

— Ја сам ти онај што све видим, али само док је сунца, а чим оно седне, моје очи не би виделе ни прсте пред очима. Него ме остави до сутра, па ћемо се онда лепо видети и разговарати.

Настас спусти главу на узглавак и за мало, а сан му залепи трепавице.

Сутра дан, сунце већ ограну̀ло над брдом, и Настас виде онога од синоћ, где брзо прелеће очима око себе на све стране и весело погледа на сунце.

— Је си л' добро спавао, Настасе? упита га онај и ту му окрете лице, сјајно од радости, као усијан сач.

Настас сабра веђе и прогута јад — како је њему добро, мислио је, а гласно упита онога:

— А од куда ме ти знаш, кад се нисмо никада видели, колико ја знам..?

— Е, мој Настасе, одговори онај; а зар с те само једном видео, кад поткиваш коње и вол и где по некад држиш чекић по пола дана у

кама па само трепљеш као ћук и гледаш у празан свет пред собом. Него ми реци, куда ћеш сада, е да би ти што помогао.

Виде одмах Настас, да је све онако, као што овај рече, па му после каза, као и оном синоћ, а дебељко окрете главу на једну страну и загледа се према себи, па рече:

— Ено видим твоју срећу, где се сад буди у „Зеленој букви“ и узима прећу, којом опреда судбину. И рекао бих по зеленом концу, да је баш то твоја жица; него хајде похитај, да је што пре стигнеш, да ти не би продужила конац, који видим, не волиш. А ако ме примиш, можемо поћи заједно имаћу ти шта причати.

Опет се Настас мало обрадова и рече:

— Добро.

Испрва, као и јуче, бејаше им не може боље бити, јер Настасу не паде на памет ни једна тужна мисао, а дебељко опет весело причаше о свачем. А по своме занату не скида поглед са Настаса, нити му даде корачити док му очима ноге не измери. Тако би све до подне, али кад сунце дође на зреник, стиже и Настаса његов час, да се на самога себе љути и кад зажмури и кад прогледи. На послетку да би скинуо муку са срца, оде у густу шуму и ту се лупи шаком по челу и рече самом себи:

— Ето ти и овај мој друг!? Ни дахнути, ни коракнути од његова ока не могу, а све је то зато, што морам да тражим оно што сам требао пре да нађем, а овај ме вала не би овако без конопца путао.

У то викну дебељко из далека, викну јако и утито:

— Ај Настасе, Настасе! Зар се тако добро добрим враћа!? Зар си ти мислио, да те ја не видим и кад те не гледам!? Иди сâм Настасе! Иди!

Опет се Настас удари шаком по челу и рече:

— Што који дан више, ја све луђи! Зар ми не би јуче доста и за годину, а ево где ми једна ноћ однесе све из главе! Ех, а мора тако бити, и ласно је знати за што!

На послетку стиже Настас сам до четврте горе највеће, и кад сунце зађе, он угледа „Зелену букву“. Ту га од једном нешто стеже и укрути, и он чу нечији спор глас, где му рече:

— Ноћ је, Настасе, за одмор, а дан за разговор. Чекај! А тај је глас био необичан, те Настаса одмах ухвати тежак сан, и он заспа онај час, онако стојећи.

III.

Кад је свануло јутро, пробуди се Настас и одмах погледа на Зелену букву. Ту виде младу девојку, лепу, каку у животу никад није видео. На њој бела одећа од танког платна, па јој се спушта још испод ногу и вуче се за њом као зраци месечеви. Више паса се опасала белим ибришимом, за који је на два места и с леве и с десне стране заденула по један цвет. С главе јој пада дуга коса на све стране, па и та коса, као и хаљине, нити се види где престаје, нити се зна докле траје. А лице јој сјајније од зоре и ведрије од извора. Само су јој очи тужне и из њих се круне крупне сузе бисерне. И баш узе левом руком златну преслицу а Настас стиже пред њу.

Назва јој Бога, и она прими, па му после ј

— Седи, ћути и гледај шта радим!

Он учини тако и одмах виде, како она диже једну прећу од некуд и надену је на преслицу, а другом руком узе вретено и отпоче да преде. Испрва се жица лепо скупља, и прећа се још лепше развлачи, а Настас рече у себи: „Благо томе!“ Али после наиђе мрва сламе, те се увуче у жицу и направи чвор. У тај час паде крупан бисер из њеног ока и она уздахну и пропусти да чвор прође. После остави ту прећу, па узе другу од друге боје и започе поново. А та је друга била оштра у први мах, и конац се вио, колико се не дâ упрести и једва се слаже на вретено, ал' што она даље врти и прећу извлачи у толико се жица више привија и све мекша постаје. Виде Настас где се она осмејкује и да јој тога часа неста суза у оку. А кад конац поста мек као свила, скиде она прећу са преслице и узе другу. Та трећа је прећа била сва изгужвана и замршена, да се не може почети ни са које стране. Од куд почне све се чвор до чвора ниже, и тако се једва привија уз вретено; па још и сама прећа са преслице бежи. „То је мора бити моја!“ помисли Настас и дође му жао, као никад пре, а још кад Срећи почеше да лију крупне бисерне сузе, уздахну он и поклопи шаком лице, да се као човек не осрамоти пред својом Срећом.

И тако је то трајало дуго и ћутке, док Срећа не изређа сва своја предива за тај дан, а кад сврши рече Настасу:

— Је си ли видео све?

— Јесам.

— А знаш ли која је твоја прећа била?

— Знам, она трећа.

— Није, мој Настасе, него она прва. Она где мрва сламе пала!

Настас отвори очи од чуда и једва после рече:

— А од куд онај чвор, да од Бога нађеш!?

А на то га Срећа ухвати за руку, па му рече благо, да Настас задрхта сав и хтеде пасти од жалости:

— Ја и твоју жицу предем, као и свачију од вајкада и прешћу их до суђена дана! Тако то мора бити! Па ни једна прећа до сад није била мека увек као свила, ни лака као паучина. Једном пође тање, други пут оштрије, једном се завеже чвор, други пут једва да се конац одржи, тако се растањи. А тако мора бити, јер да је све глатко и да је све равно, ти не би чуо у свету ни „Тешко мени“!“ ама ни „Благо мени!“ А зар би ти у пролеће сунце сијало слатко и пријатно, да те зима тешко не намучи да га пожелиш!? Није судба у мојим рукама, да је ја чувам и поправљам, или да је кварим и кидам! Знаш и ти, мој Настасе, да је сваки своје среће ковач, па како ми предиво у руке дâ, тако му ја сваки дан предем. А кад му не стане и последње мрве на преслици, ја пољубим место оно где је она била и у срцу му пожелим срећан пут, а он сâм зна, где ће му место бити, кад оде тамо горе. Ја сам само прела што ми је он у руке дао. Таква је судба моја!.. Ето и ова твоја прећа. Онај трун сламе, то је твоја празна туга, што си је у ово твоје предиво сâм унео, да те мучи и брине и да од тога сна немаш, ни веселог дана у години. А све зато мој Настасе, што ти не знаш шта хоћеш и шта ти треба. Не гледај другога, нити тражи неправду међу светом, јер опет ти кажем, да је све на свету лепо, не би се ни плакало, али ни радовало.!

— Право каже! рече Настас у себи, али с сести те запита:

— А што је Тривуну онако добро, а Стаменку зло?

— А је си л' ти видео ону другу прећу?

— Она што је прво оштра била, па се после умекшала?

— Она! То је срећа Трифунова! Онаку ми је дао, онаку му и предем. А је си ли видео ону чворновату и замршену?

— Видео сам!

— Оно је Стаменкова! Онаку ми је дао, онаку му и предем.

Опет се Настас снужди и хтеде још нешто рећи, но не смеде, те га сама Срећа ослободи.

— Реци све, што 'оћеш!

Онда Настас рече:

— А што сам ја убацио онај трун сламе, да ли ти знаш?

— Знам, одговори Срећа. Убацио си га, што ти сунце не сија како ти 'оћеш, што ти киша не пада кад ти 'оћеш, што ниси могао да кажеш: „благо мени имам крова, неће ме сунце спржити,“ или „неће ме киша квасити!“ Што вас дан мислиш на Трифуна и на Стаменка, а заборавио си свој посао и себе самога. Него, Настасе, хоћеш ли да ти покажем ове исте прође у свету, тамо одакле си ти?

— А како то? упита Настас.

— Ево овако, рече му Срећа, и превуче руком по његовим очима, а кад Настас после прогледа, а он у сред неког града великога, где се куће дижу до неба и где свет иде на све стране журно и безобзирке. И он виде где стоји крај једне камене чесме, а да га једна баба држи за руку. И та му баба одмах рече:

— Ћути и само слушај!

IV.

Стајали су они обоје тако за дуго, и Настас не рече ни речи, а све гледа око себе, јер што сад види, никада пре видео није. Док најпосле не наиђе један гојазан човек зелених очију и жутих бркова, сав задуван од сала, колико је отежао и од њега се чује шуштање на десет корака. На руци му прстен с драгим каменом, што се блиста, као кап воде према сунцу, а више појаса виси му ланац од дебелог злата. Кад би тај поред Настаса и бабе, загледа их са стране, па се заустави.

— А шта ви ту чекате? рече осорно.

— Чекам, да нађем сину службу, рече баба.

— А је л' он вредан?

— Јесте, и ко га узме неће се кајати.

Томе човеку беше тога дана побегао момак, те шта ће, него да узме Настаса. А кад Настас пође за њим, рече му баба на уво:

— Иди сад тамо, а знај да ћу ти ја опет доћи.

После Настас пође новом господару, а бабе неста у гомили.

Ова кућа Настасова газде бејаше од тесаног камена сазидана, висока на неколико басамака, тврда као град и пуна свачега. Још с прве капије осети Настас мирис од мрсног јела и виде пуне собе свачим што је лепо и скупо, а по сред њих се шета жена газдина, гола до рамена, и држи на прсту шарену тицу, па се с њом разговара.

Настасу рекоше где му је место и шта му је посао, и он учини све по реду, па онда поче да гледа.

Тако, пред ноћ дођоше њих неколико сви ле.. и богато обучени и одоше са његовим газдом женом за велику трпезу, на којој су били сви п

злаћени тањири. Онда им се изнесе вечера од десет јела, а од њих сваки узе по један залогај и једва да га сажваће, па испије велику чашу вина, што мирише лепо, да га и Настас осећа. После дођоше свирачи и женски и мушки, па док једни ударају у цимбале и дахире, дотле три девојке играју и вију се, као змије. По некад сви прсну у смех, лупкају оне девојке по раменима, и пију све више.

Умори се Настас гледајући и кад хтеде лећи, сети се Среће, па рече тужно:

— Што је нисам питао за прећу овога?

Други дан би као и први, тако трећи, тако и сви редом, а Настас опет поста тужан и поче мислити на неправду. Једном га упита његов газда, што је такав, или му је вели шта онако, или му је мало у његовој кући?

— Није рече Настас, све ми је овде добро, него ето видим, неко једва нађе леба живот да одржи, а неко га има и сувише. Велим да је неправда!

— Хе, рече му газда, није сваки кадија, као ја.

— А шта је то? упита Настас.

— То је онај, који правду дели.

— А како се то дели?

Газда се опет мало осмехну, па рече:

— Хајде са мном!

Онда га одведе до једне куће веће од своје, где су собе биле три пута шире но његове и где на сред једне стоји велики сто, покривен зеленом чојом. А то је био конак, где се дели правда. Па му рече:

— Седи, гледај, али ћути!

Настас седе на један троножац, а његов газда онај сто. После извади из џепа сребрну џезву

и метну је испред себе на онај сто, па је покри свиленом марамом.

За мало, а уђе један човек скиде капу и поклони се пред кадијом и рече, да је дошао, да правду тражи.

— А у чему ти је учињена неправда? упита га кадија.

— Мој комшија, рече онај, одузео ми пола авлије и оградио, па не да, а знају сви да је моје. Могао бих се заклети и довести добрих људи колико хоћеш и сваки ће рећи да је моје било!

Тада кадија диже ону свилену мараму са џезве и загледа у њу, па рече да га онај чује:

— Овде не кипи. Иди!

Оде онај, а Настас само гледа и ћути.

После мало, ето опет онога и опет рече све оно, а кадија као и први пут диже мараму и рече онако:

— Овде не кипи. Иди!

Опет онај изађе, а Настас само гледа и ћути.

Кад трећи пут дође и рече све као и пре, али сада и сâм диже мараму и спусти у џезву нешто, а Настас чу, да то звекну. После и кадија загледа под мараму па рече:

— Је л' ти знаш да је твоја авлија?

— Знам.

— Је ли и људи знају?

— Знају.

— Е, твоја ће и бити, сад иди!

А после рече и Настасу:

— Иди и ти, а доста си видео!

Од тада се Настас замислио, али не о срећи и несрећи, него о правди. Лако је правду делити вели у себи, само треба имати сребрну џезву и сви

лену мараму. Како ли све то мој газда убаци у своју прећу, што не питах Срећу?“ И то је трајало дуго и дуго, док једне ноћи не усни Настас ону бабу, што га је ту довела и она му рече: „Замоли газду, да те и сутра собом поведе и све гледај и памти!“

И Настас тако учини и њему његов газда, а кад остадоше сами у оној соби, сваки на своме месту, уђе један човек. Тај је био крупан и наочит, велика чела и сјајних очију, али види се странац и непознат. Он рече кадији:

— Кадијо, странац сам из туђе земље и тргујем са драгим камењем. Синоћ су ме опљачкали ваши људи и узели све што имам. Ја их знам где су и који су, него ми помози да моје благо повратим, а ја ћу вашој земљи дати поклон, да сви виде, да сам јој захвалан.

Кадија диже ону свилену мараму, испод које је била таблица са кредом, па рече:

— Овде ништа не пише! Иди!

Онај човек изађе, па се одмах врати и рече:

— Кадијо, подели ми правду и без тога, јер нисам писмен човек.

А кадија му опет рече исто и додаде, да је тако писмо лако научити, само неког да пита. Онај човек изађе, ал' сад се још брже врати и рече:

— Кадијо, је си ли пресудио?!

Кадија диже мараму, али у то приђе странац и узе брзо креду па написа:

„Да се обесиш, цар ти твој заповеда!“

И кад га је погледао страшно и љутито, кадија познаде цара и паде му мртвило на лице, па посрну на месту седећи. Онда цар лупи длановима, те уђоше његови оружани момци и однеше кадију.

Настас једва оде кући од страха, а кад дочека

други дан, виде свог газду, како виси о градској капији и како свет на њега пљује. И међу светом виде и све оне, што су толико пута заједно с њим јели и пили. После виде, како се диже сва та гомила и стиже у његову кућу. Однесе све из ње, а што оста изразбија и само остаде кадијина жена у једној јединој хаљини и дадоше јој од свега само ону шарену тицу, па је пустише у свет. А она весела кућа оста празна и сама, као пећина у којој се слепи мишеви играју и сове легу.

Настас метну руке на лице и заплака горко, а кад подиже главу, пред њим стоји она баба.

— Је си ли видео све и све запамтио, Настасе?

Он махну главом тужно да јесте, а тада га баба дирну опет руком по очима и кад опет прогледа, виде да стоје у неком непознатом месту, опет у једном великом граду, где је било све, као и први пут. А баба му опет рече:

— Ћути и само слушај!

V

Ту где су се сад нашли они, била је велика пијаца где се викало из свег грла; куповало и продавало много, свађало и тукло око трговине, и сваки, види се, за себе ради, нити је иком жао друга свога. Баба нађе за се и за Настаса склонито место и ту чекаше, као и оно пре. Не прође много, а један висок човек, сав знојав од рада, журно прође поред њих, види се, замислио се, ал кад спази бабу и Настаса стаде за часак и упита:

— Шта ви радите ту?

— Тражим сину службу, одговори баба.

— Ако је вредан и поштен, рече тај човек ево му службе код мене.

— И вредан је и поштен, само га узми.

И тако Настас пође опет да служи, а баба му као и пре рече:

— Иди сад тамо, и знај, да ћу ти ја опет доћи!...

И опет се растадоше, као пре.

Нов газда Настасов био је богат трговац, који је имао пуне магазе и подруме еспапа, после две велике галије и тма дереглија, што су све то носили по свету и име му је било чувено, кућа поштена, а образ светао пред светом. Жена му је била паметна и добра и сносила је с њиме сав терет посла, а уживала тако исто сву срећу зараде. Па су имали још двоје деце, као две поле од исте јабуке, и лепе и добре, да им се ништа више пожелети није могло, до од Бога здравља.

На све ово Настас свиче брзо и лако, мислећи у себи, да је прећа ове куће најмекша и најтања од свију.

Те године била је с пролећа киша, од које се већа и гора није запамтила, а после ње дође суша, тако исто дуга и јака, те се земља запече и изгоре, па пропаде све жито у њој и сва храна на њој. Онда наста глад свуда, и жито се куповало за скупе новце и делило шакама, да се свет исхрани. Онима, чије су куће биле пуне хране, и није се осетило, па и томе трговцу, још како скочи скупа цена, његово се имање поче све више да већа, и да је жита имао још више, још би се више обогатио. Али он продаде пуну једну магазу и онда се тек сети, да је све то јевтино дао.

Од тада му се газда замисли јако и Настас га де увек, како оборене главе и сабраних већа шета м крај куће и мора да је мислио много, јер већ

поче и сâм са собом да говори, да нешто у себи повлађује, или да се од нечега брани.

Једне вечери чу̂ Настас говор више себе на доксату и познаде одмах глас газдин и његове жене. Прво му она рече:

— Грехота је да тако чинимо, јер нисмо сироти, а Бог није послао глад, да се неко обогати, него да се свет опомене на своје грехе.

— Знам, вели газда, али ово, што сад шаљем, није за нашу земљу, него за туђу.

— Мене је мати учила, рече му жена, да је душа свуда душа, а знам и сама да је глад свуда глад.

— Твоја је мати била баба, као свака баба! Од куд је туђин све једно, као и свој?

Онда жена ћутала.

Сутра дан виде Настас свога газду, где се сâм привлачи великом амбару, и све се обзире, да га нико не види. На леђа упртио велику пуну врећу, па сам отвори врата и сручи врећу у жито. После изађе и остави празан џак на једно место и оде. Настас дође и загледа у мрве, што су још остале у врећи и виде да је то песак био. То га сневесели, и он већ хтеде отићи и рећи газди све што зна, али у тај час у самоћи, њему се учини да пред њим мину она баба и лепо чу глас, где му рече:

— Гледај, али ћути!

И Настас је гледао и ћутао. Сутра дан опет виде газду, како све онако исто уради и заболе га срце јаче но икад, али не рече ни речи.

После је и сâм Настас с осталим момцима пунио велику галију тим житом, али нико осим њега не виде, да поред једног зрна жита, стоје увек два зрна песка.

Па опет не би ништа, и чинило се све по старом. Али се разболи дете газдино. А кад рекоше да му нема лека, онда виде Настас, где његов газда клече и рече:

— Опрости, ми, Боже и одржи ми дете у животу, а кунем ти се, да ћу све оно добрим повратити и никад више нећу учинити!

И дете оста живо, али кад прође дан два, газда заборави заклетву и не учини ником ништа, а поче као и пре. Тако, знао је Нестас, да кад његов кантар мери шта било, било је као да је свети Аранђео измерио, а сад га види где једним прстом погуркује, да пре одскочи.

После разасла све момке у шуму, да доносе суво лишће и шашу, па је после сâм ноћу пунио тиме вреће, а озго метао вуну, и тако, место вуне, продавао суво лишће.

Све је то Настас видео, и кад год помисли да му оде и да све каже, јави му се баба, и он чује оне исте речи: „гледај и ћути!“ И Настас је гледао и ћутао.

Разболе се опет друго дете газдино, па и за њега рекоше: нема му лека. Ко је год знао да лечи, свакога су доводили, а детету све горе. Трошили су паре немилице, расипали и капом и шаком, само да се помогну, али нигде помоћи нема. Онда опет газда клече пред икону и Настас га лепо чу, где рече:

— Боже, одржи ми ово дете, а ево ти се заклињем, да ћу све зло добрим поправити и да нећу више да чиним друкчије, него како је право и поштено.

Али, виде Настас, да светац на икони пониче очима и да му туга пређе преко чела, и после поста миран као и увек. „Није добро!“ помисли, али је само гледао и ћутао.

Други дан дете умре.

Од тада се промени у тој кући све. Не чу се ни једна весела реч, нити се осећаше онакав живот, као пре, но се спустила мора на све, а највише на самога газду. Бежао је од свакога, а није смео сâм да буде, а кад легне да се одмори, мало мало па запне руком и кида одело са себе, а виче промукло и загушено: „Скините ми песак са прсију, 'оће да ме удави!“ или „Дижите суво лишће са мене, 'оће да ме угуши!“ Па кад га уморног сан свлада тада као да ђуле са кантара падне, удари га по прсима, и он се тргне и јаукне, ил' се по неки пут грохотом насмеје.

Све је Настас то гледао, а у себи само мислио, што ли то овај човек убаци у своју срећу онај трун слâме? Већ више није мислио на неправду, јер и сâм виде да је сваки своје среће ковач. Док му једне ноћи дође у сну она баба, па рече:

— Пробуди се, Настасе, и устани! Све гледај и све види, али ћути!

Настас скочи из постеље, а јаш је била глува ноћ, и није се видело ништа до неколико звезда на небу. Иначе свугде тишина и мир, нити каквог гласа да то наруши, нити најмањег ветра да то уздрма. Настас изађе на врата и виде свога газду, који се тога часа дигао из постеље, како се прикрада својим магазама, а у руци носи зипаљен угарак. И Настас се већ заборави, па хтеде да виче, али уз њега стаде баба и узе га за руку.

Газда лагано и обазриво приђе згради, а кад стиже до најнижег прозора (знао је Настас, да је ту све само суво лишће и шаша), пропе се на пр и убаци ватру у кућу. Не потраја дуго, а пла засија кроз прозоре и ватрени језици почеше

кољају на све стране. Одмах поче и праска и рушење, а кроз све то чује се газдин смех и речи:

— Запалићу те моријо, сагорећу те муко моја!

Већ се диже све живо у кући, диже се сва мала и сви гасе ватру велику и страшну, а сам газда гледа на све празним, великим очима, гледа па се грохотом смеје и показује руком, како некогори, кога само он види.

Него се ватра није лако гасила, и све силе остадоше слабе да се угуши пламен, док зграда не пуче по среди, и у њеној средини засија жив жар од кога је јара бйла на све стране, да нико не смеде прићи ближе.

Тада газда викну безумно и страшно:

— Ха, ту ли си још! и раширеним рукама јурну у зграду, и тамо га дим и пламен дограбише.

Од свега имања остаде једна кућица чиста и недотакнута, и у њу се склони газдина бедна жена и оно једно дете.

Тада Настасу рече баба:

— Је си ли све видео?

Он ману тужно главом да јесте.

— Је си ли видео ко је њему био крив?

— Он сам, рече Настас. Само те молим рецн, шта ће бити с његовом женом и дететом?

— Е, Настасе, одговори баба, Срећа ће им прести прећу какву јој они даду, јер она не може ничији конац да мења, па ни њихов. Неће се ни њина жица изгубити, само ако је сами не прекину. Него ми још нисмо готови — и ту му опет дарну прстима очи, а кад он прогледа виде се у сред поља равна, крај велике воде једне, а близу једне мале колебе. Ништа ту није било, ни засађене баште, ни родног дрвета, до само она колеба, стара и мала. Онда му баба рече:

— Иди сад тамо, Настасе — и ту му показа колебу — све види, све памти, али ћути и знај, да ћу ти ја опет доћи!

Ње нестаде, а он пође колеби.

VI

Настас дође до колебе и лупи шаком на стара растова врата. Тада изађе млада жена сиротињски одевена, а на руци држи голишаво мушко дете. Настас виде у колеби још једно мало веће, где је узјахало на просту клупу и млати ногама, као да јаше.

Онда га жена упита шта ће, а Настас рече, како је странац, па је заишао, него пита има ли кога, да му покаже пута и да га на друм прави изведе.

— Човек ми је послом отишао, рече жена, него ти хајде у кућу, па га причекај и питај, кад дође.

Настас уђе у колебу и седе на један зарубљен пањић, и поче гледати око себе. Прво виде празне зидове, али чисте и облепљене; па после две постеље од дасака, напуњене свежом сламом и покривене са две поле платна чистог и опраног. И онда још једну дрвену полицу, на којој су наређани два три чанка од дрвета и више ништа, што би око зауставило. После му жена донесе црна хлеба и воде у тестији и понуди га тим.

У свему виде Настас да све од срца иде и да кућа и покућанство, и онај хлеб и она вода бејаху чисти и благословени, јер се први пут у животу осети задовољан и први залогај поједе слатко, а н- вино ни ракија не паде му слађе никад пре, ка ова вода сада.

— Је л' све ово твога мужа и твоје? упита Настас жену и показа на колебу и на ствари у њој.

— Божије брате, па наше, одговори она.

После је помиловао децу, и што их дуже тледа, све му се лепша чине, и најпосле дође да зажали што и он нема таку. Ономе се старијем детету допаде њихов гост, па упита матер:

— Је л' да је он добар човек?

— Добар, сине, ти знаш да код нас само добри људи и дођу.

После је жена причала Настасу о своме мужу, о деци и о себи, како ту живе од како се узели и како им све од Бога и од људи добро иде, а срећни су, вели, срећни да се не би ни са ким мењали. Слуша све то Настас, а у себи мисли: „каква ли је њихова пређа, да ми је знати?"

У то дође човек. Деца му полетеше на руке, а жена му скиде торбу с рамена. Он весео, они весели и наста смеј и шала, и Настас виде да је све то од срца и да је све то благословено!

— Имамо госта, рече жена мужу и показа Настаса.

— Увек добро дошао, прими он, па се од једном завајка: Их, рече, купио сам само три суве рибе, а нас је сад четворо!

— Ја сам прва видела госта, ја му моју поклањам, рече жена.

— Е, узе домаћин, гост чека мене, зато од мене мора и да прими.

Настас се захвали и рече:

— Нека, мени је и хлеб доста.

— Та већ делићемо!

После су сели сви за малу дрвену софру и поделили међу собом, што су имали. А кад вечераше, онда човек рече Настасу:

— Брате, у нашој се кући пева, и да ли ти неће што сметати, ако ниси навикао?

Настас рече, како неће а у себи је опет мислио, има ли код Среће мекше прође од њихове. После су певали сви, и песма се весело орила међу она четири празна зида, под оним кровом од дасака.

Него домаћин примети да је Настас замишљен и невесео, па га упита:

— Странче, а што си тако тужан? Шта ти је мало у кући било, или те је који увредио од нас?

— Не, Бога ми, рече Настас. Него бих те питао нешто, али се бојим да те не увредим.

— Нећеш, брате, а питај слободно.

Онда га Настас упита:

— Је сте ли увек овако весели, као сада?

— Јесмо увек!

— Јесте ли увек овако сироти били, као сада?

Домаћин га погледа зачуђено:

— А зар смо ми сироти?! Богу хвала да је, ал' све ово што видиш овде, то је његово па наше.

— Ова колебица?! упита Настас и показа руком на слеме.

— Тај град!

— И ово овде? опет рече Настас и показа ствари око себе.

— То богаство!

— И ви сте сви с тим задовољни?

— А зашто да нисмо? Нама је хлеба Бог дао да живимо, нека му је хвала! Наше нас слеме бр. и заклања од злога времена, нека му је хвала. На' је здравље срећа наша, а видиш поред ове ва'

и поред бистре воде, загреју се наша срца, и свако расте од среће и игра од радости. Та ја се не бих ни с царем мењао! Је л' жено да не би?

— Цар се у страху родио, и у страху живи! рече жена.

И Настас први пут у себи рече и у срцу осети, да је у кући, где је срећа.

После су разговарали о свему, што је за њих било, док се домаћин од једном сети нечега:

— Жено, рече, дај ми ону торбу.

Жена му је додаде, а он из ње извади једну стару, пошивену кесу и отвори пред свима. У кеси бејаше све златан новац и било га је много, да би се богат обрадовао.

— Ово сам у путу нашао, рече домаћин, те је узех, да је склоним у кућу, да ако се нађе онај, ко је изгубио.

И сви су весело и безазлено гледали у пуну кесу туђих пара, али ни за једну пару њихов се прст не залепи!

После сви легоше у колебу, а Настас је сâм дуго мислио о свему и видео јасно први пут, да није срећа велика кућа и пун џеп, него мале жеље и пуно срце. Најпосле и он заспа:

Око поноћи осети нечију руку на себи и чу глас газдин, где га лагано зове.

Настас му се тако исто одазва, а домаћин му после рече тихо:

— Има много година како сам сваку ноћ слатко одспавао. Мене сан никад није мучио ни страхотом ни лажју. Било је то некад, кад сам само једну ноћ дрхтао, али је то прошло без греха и умирио сам се брзо. Сад је ево прва ноћ кад не спавам. то због ове кесе, коју сам нашао. Знам да сам

је узео, да је њеном газди дам, али мучи ме нешто. што ни сам не знам шта је. Осећам да ме ово злато притискује. Да ли је све оно стечено правдом, не знам, али моје знам да није. Странче, буди ми пријатељ и узми кесу, да је собом понесеш, и распитај и нађи, ако можеш, чија је, па је дај, а ако не нађеш њеног газду, подај сакатом или слепом, нека први златом ходи, кад не може ногама, или нека други златом види, кад не може очима. Хоћеш ли?

— Хоћу, рече Настас и прими кесу.

— И још те молим, не казуј мојима ништа, јер ће им бити жао, што ја једне ноћи нисам спавао.

Настас рече да неће.

Кад је сутра Настас поранио и кад му је домаћин пут показао, створи се она баба пред њим, па рече:

— Је си л' све видео, Настасе?

— Јесам!

— И све упамтио?

— Јесам!

— А дај ми сад ту кесу, да је дам чија је.

Настас јој даде, а баба онда рече:

— Памти све, Настасе! и опет му превуче руком по очима, а кад он опет прогледа, виде се у своме селу и своме малом дрвеном дућану.

VII

Чудили се сељани што им се Настас налбантин толико успавао једнога дана. Легао је у суботу у вече, па се у недељу пред мрак пробудио. И сад га ето видеше, да је и жив и здрав и — веселији. А Настас види, да је све то сан био, али ни с не зна зашто, рекао би опет да није сан. Видео срећу, видео је прећу, видео је кадију и трговц

и сретног сиромаха, па ево где се осећа, да није више онако сам и тужан и осећа да и у његовом срцу има места за свако добро. Он је сад видео све своје људе и међу њима не угледа неправду, него како сваки собом даје своју прећу Срећи, да судбину преде.

Сутра дан поче свој посао, и он му пође весело, јер чекић удараше јасно и брзо, а ни један во није мукнуо, кад га је поткивао.

Ради Настас, а у себи мисли:

— Ајде, воко, миран буди, јер и ти дајеш своју прећу Срећи, да је преде, као и остали, као и ја сам!

А кад посао сврши, те седе да се одмори, не погледа више тужно у празан свет, нити му небо плакаше као некад, него угледа, где сваки своју срећу кује и како разнобојне кануре падају Срећи у „Зеленој букви“, а она их редом узима, намешта их на преслицу и преде им конац златним вретеном, па као што је и некад видео, или јој кане који пут бисерна суза, или се осмехне, кад је остави.

Па онда виде, где прође друмом пијани Стаменко.

— Право каже Срећа, рече Настас са̂м у себи, како ће му прећа бити мека, кад је носи оним ногама и спрема оним рукама.

А кад угледа Трифуна, како журно иде на посао и граби дан, да што уради, рече у себи:

— И мора да му је прећа свилена, јер су му и ноге хитре и руке вредне.

Прошло је много од онда, кад се Настас проудио у недељу пред мрак, а легао у суботу у вече. Нико не зна шта је с њим било, ни где је он био.

Никому он и не казује. Па ни самој својој жени, ни својој деци — а оженио се после брзо. И од онда је увек био задовољан, само је једном спустио главу и тужно се замислио, али и то прође као сан!

А ево како је то било:

Радио је једном свој посао у своме дућану, кад се од запада диже црн облак и пође истоку, а кад би више његовог села, спусти на земљу плаху кишу.

Али од једном просија сунце кроз облак, те у један мах и киша падаше и сунце сијаше. Настас спусти рад из руку и замисли се:

— Зашто и овако што да буде на свету? Зар није боље да докле киша пада, нека је облачно, а кад сунце сија, нека је ведро. Није све на свету — али тог часа виде ону мрву сламе, што се пре упрела у његову прећу, па брзо узе чекић и сунтрач и поче где је прекинуо.

— Све је добро што је од Бога! рече сам себи и весело погледа како и киша пада и сунце сија....

Београд.

И. И. Вукићевић.

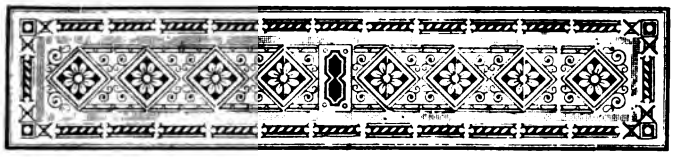

ИСТОРИЈА МОРАЧЕ ДО 1820. ГОДИНЕ

НАПИСАО

АНДРИЈА ЈОВИЋЕВИЋ.

На сјеверо-источном крају данашње Црне Горе налази се *Морачка нахија*. Ова нахија захвата више од десетог дијела црногорског земљишта, а заузима простор с обје стране ријеке Мораче од њезина извора па до границе пиперске и братоножићске, и лијеву страну земљишта ријеке Таре од Васојевића до Шаранаца, и нешто мало с десне стране р. Таре од Бјеласице до Мојковца. С обје стране р. Мораче уздижу се високе и стрмене стране, које сачињавају велике увале и дубоке долине. Највећи су врхови: *Ивачев-до, Тали, Капа, Лола, Јаворје, Градиште, Столови, Острвица* и *Штавањ*, који се налазе около р. Мораче и њезиних притока. Такође, и с обје стране р. Таре уздижу се повећи врхови са стрмим странама, али ове на многим мјестима поред р. Таре остављају повеће равнице. Врхови су у планини *Сињавини: Јабланов-врх, Старац, Пећарац, Планиница* и *Гусар*, а у планини *Бјеласици: Кључ, Закова Глава, Голиш* и *Бјелоривац*. Ова нахија обилује у водама; највеће су ријеке: **Морача**, са својим многобројним притокама:

Трновица, Милачка, Сјеверница, Ратња, Пожња, Челина, Ибриштица и *Мртвица*, и **Тара**, такођер са својим многобројним притокама: *Бистрица, Пчиња, Свињача, Плашница, Штитарица, Биоградска, Студена* и *Равањ*. Језера су: *Шишко, Биоградско, Капетаново* и *Семоњско*. Ову нахију сачињавају племена: *Доња* и *Горња Морача, Ровца, Горњи* и *Доњи Колашин* или *Пóља*. Пошљедњег четворогодишњег рата припао је Црној Гори Горњи Колашин и Пóља; а до тада су ову нахију сачињавала само прва три племена.

Поуздано се може тврдити, да је ова нахија добила свој назив од ријеке *Мораче*, која из ње извире и кроз њу тече. Негда су у овој нахији живјели Римљани, као што свједочи овај римски натпис, којег сам нашао у Пољима на половини плоче, на којој је био цио натпис. Али пошто је плоча од Турака преломљена и пошто онај други (лијеви) њен дио нијесам могао наћи, то је и овај натпис непотпун. Гласи:

D . . . . M S
M V L P
O V I N T V S
E T V A.
P R O B I L
L A M
S P
O V I S E A S I M A
N E S L I B A R F (или E)
L F (или E) T S S L I B (или R) A
S N I D E A T

О насељу Морачана народно предање вел

Около половине XIII. вијека живио је у тима, у данашњој Арбанији, некакав *Богиќ*, к

је био војвода хотски. Овај Богић дође у распру са Грудима, сусједним племеном, и његовим војводом. Та завађа била је проистекла из несугласице око планине *Хотског Хума*, јер се отимаху, чиј ће остати. Из тога се међу ова два племена изроди свађа и крвопролиће, те Груди убију два Богићева сина. И ако су Хоти у овом крвавом сукобу потукли Груде, опет Богић није се могао поуздано надати на даље успјешно одбијање Грудâ, који су бројно много надмоћнији били — те се исели из рођеног мјеста са преосталих пет синова; упути се преко Куча и Братоножића и дође у *Преобрђе* (у мор. нахији) и настани се на *Петровој Равни*. У то исто вријеме дограђивана је у Морачи црква, задужбина Стевана, сина Вукана Немањића. Тадашњи настојатељ ове црквене радње благослови Богића и допусти му, да се може ту населити; сувише, поклони му земље, колико је хтио, а планине, колико је могао држати. Богић заузме цио простор земљишта, који данас заузимају села: *Преобрђе, Рајичевина, Баре, Врујца* и *Равни*. Морача није била и прије његова доласка пуста, него је имала своје становнике, од којих данас постоје: *Дрљевићи, Бакићи, Даниловићи, Ћировићи* и *Брауновићи*. За своју планину Богић је узео био *Ком*, данашњу васојевићску планину. Издижући на Ком, посваћа се с некаквим *Климентама*, па се најпосле и закрве. Ови Клименте нападали су често на њега. чинили му многе неприлике и гледали, да му како год убију којег од синова. Жељена прилика брзо им испадне за руком. Богић заручи своја два сина из Будимља и поведе за ђевојке двоје сватова. Ова а сина Богићева, будући младожење, бојали су , да им на сватове не ударе Клименте; за то ћу, да срету оца и сватове. Ну, несрећом њихо-

вом, удесе се баш на климентску засједу близу р. Таре, те ту оба изгубе главе. То се мјесто од тада прозвало *Црним Валом*. Кад Богић нађе на путу љешеве, познаде своје синове и несуђене снахе поврати натраг, у род. Једна народна пјесмица о томе вели овако:

У Богића у Морачанина,
У њега се три весеља граде:
Шћер удаје а два жени сина.
Весеље му у жалост пануло:
Обадва му погибоше сина,
Погибоше Тари валовитој;
Двије снахе у род повратио,
Милу шћерцу дивно испратио — и т. д.

Морача је тада потпадала под власт *Оногошта* (данашњег Никшића); али је Богић био као поглавица Мораче. Заповједник Оногошта, *Штикоје*, дође у Морачу, у *Ђурђевину*, у старосједиоца *Сандића*, који је баш тада славио своје крсно име, дан св. мученика *Срђа* (Срђев-дан). Штикоје је био као гост Сандићу, и том приликом учини зулум једној женској, па, бојећи се за себе злих посљедица, утече из Ђурђевине. Дознавши ово Богић, који је тада био већ јако остарао, покупи малу четицу људи, пође у манастир и ту нађе зулумћара Штикоја с друштвом, који и ту бијаху зулум учинили: приморали женске, да пред њима коло играју. Богић се бијаше договорио с друштвом, да не нападају, док се он не прихвати руком за десни брк, а то нек им буде знак за нападај на зулумћаре. У томе Штикоје запјева: „Слатка ти је жута крушка жутица, жутица!“ — На које му Богићев син, *Добрија*, одговори: „Могла би ти засјести, засјести!“ Чим ово примјети Богић, помисли да ве нападу чекања нема и дадне друштву уговорен

знак нападаја. Друштво сложно нападне на Штикоја и његово друштво, а Штикоје, не могући се одупријети надмоћнијој сили, дадне се у бјегство, не би ли се спасао. Богић с друштвом гонио их је до *Лијешња*, у Ровцима, и многе поубијају. Ту их ухвати ноћ, и Богић рече: „ајтемо натраг, браћо, уфати сумрак!“ Од тада, веле, да се то мјесто зове *Сумрак*. У томе крвавом нападају погине један син Богићев, те Богићу остану у животу само два сина. Таквих непријатељских насртаја у то вријеме имала је Морача више пута, али их Богић јуначки одбијаше, и најпосле их се ослободи. За то га је његова породица и остала старосједилачка братства признавала као свога старјешину, слушајући га и у свем покоравајући му се.

Сваког љета је Богић издизао са стоком на своју планину Ком, ђе га један пут нападну Клименти и главу му посијеку; такођер, посијеку и два његова унука и плијене му стоку. Богић је тада био јако остарао. Мјесто, ђе је Богић наставао са стоком на Кому, веле, да се зове и данас *Богићево Катуниште*, а мјесто, ђе је погинуо, које се налази близу Богићева Катуништа, назива се *Црна Рупа*. Дакле, од седам Богићевих синова само су састарала два: *Добрија* и *Ракоч*. Од Добрије воде поријекло данашња братства у Морачи: *Радовићи*, *Медениће*, *Перовићи*, *Вујисићи* и *Јагличићи*; а од Ракоча: *Ракочевићи*, који се дијеле на неколико разнопрезимених породица. Од првих броји се данас до 400 војника, а од посљедњих до 200. Како први, тако и потоњи славе своје крсно име Аранђелов-дан, које су насљедили од свог етка Богића, а становници су Доње Мораче. рња Морача и Ровци били су већ насељени са угим старосједиоцима и досељеницима, тако да

се током неколико десетина година јако умножило уопште морачко становништво.

Већ при крају XV. вијека почну се Турци примицати морачким границама. И ако су тада изгубиле биле своју слободу све српске земље, осим данашња Црна Гора, Морача је још независна била од Турака, а стајала је уз Црну Гору, и ако је била као саставни дио Херцеговине. Турци, пошто присвоје себи околне градове, Колашин и Никшић, почну завидним оком гледати ову шаку Морачана, који им с те стране на путу стајаху, те им спречаваху пролазак к Црној Гори и отежаваху посвојење њезино. За то науме Турци и ту препреку савладати и њихову светињу, манастир *Морачу*, разорити, јер тврдо увјерени бијаху, да Морачани и остали Херцеговци, окупљени код овог манастира, постају духом снажнији и већи бранитељи крста, слободе и домовине. Од прилике, у почетку XVI. вијека ударе Турци на Морачу са двије стране: Турци Колашинци ударе на Доњу Морачу, а Турци Никшићи на Горњу Морачу. Колашински Турци продру низа стрмене стране к ријеци Морачи и допру до манастира. Доњо-морачани видећи да се не могу борити са толиком силом, нити да им могу одољети, уклоне се с пута, а калуђери оставе манастир и понесу собом нешто од црквених ствари. Турци опустоше манастир, скину с њега оловни кров, запале га, украсе изразбијају и понесу из њих све, што су нашли. Народно предање вели, да су Турци тада шћели, да одвале поклопац са гробнице, која се налази с десне стране унутра у манастиру, па сукнуо пламен из гроба, те се поплаше Турци и побјегну из манастира на врх
нос, и да су са *Светигоре*, високог обронка
раче, падали у ријеку. Сувише, прича се, да

истој војсци при повратку на ријеци Бистрици учинило, да носе лопате мјесто пушака, и да се то мјесто од тада зове *Лопате*. Послѣ овог опустошења, ман. Морача био је непоправљен и пуст од прилике за 70 година, а 1575. године покривен је и поправљен настојавањем кнеза *Вукића Вучетића* из Роваца, чија се слика налази у цркви, молована на зиду, као хтитора ове цркве.

Турци Никшићи ударе исти дан на Горњу Морачу, попале села и опустоше све, што је подлегло њиховом маху. Горњо-морачани су пред њима измицали, гонећи стоку и носећи све, што су могли понијети, јер се не уздаху у себе, да им могу пута спријрчити. Тако Турци допру до близу р. Мораче, без икакве препреке. У томе доспије на р. Морачу један турски барјактар под село *Бојиће*, носећи у рукама барјак и *фитиљ*.*) Видећи један од Морачана, да хоће овај барјактар, да пријеђе воду, па да и даље ћерају, повиче једног свог друга: „Ако си жив, чекај барјактара на води; не дај, да пријеђе на село *Редице!*“ Овај његов друг био се је десио баш код воде на чекању, те, срећом, убије барјактара, узме му барјак и коња, и у бисацима нађе живо двоје мушке ђеце. Пошто погине овај барјактар, преплаше се Турци, окрену леђа и почну бјежати, јер уобразише, да им је с њим сва снага клонула и малаксала. Пошто виђеше Морачани, да су Турци окренули у бјегство, пођерају их, многе посијеку и нешто им плијена узму, с којим су послѣ поправљали запаљене куће. А оно двоје ђеце онај Морачанин подрани, и од њих су, по предању, *Лекнићи*, становници на *Свркама*, у Горњој Морачи.

*) **Фитиљ** је справа, којом су Турци брзо и лако палили нежељске куће. Носио се на држаљу, дугачком по 2 метра.

Послѣ ове жестоке и за Морачане тешке битке, обје су Мораче јако изнемогле, те принуђене буду потпасти под турски јарам. Овоме су доста припомогли ондашњи калуђери ман. Мораче, који пристану, да потпадну под турску власт и да ће Турцима давати арач, само да могу слободно поправити манастир, да Турци на њих већ не нападају, да им манастир не руше и пустоше и да се не селе међу њих. Турци су драговољно пристали на овакова условља, јер знађаху, да ће ово бити само као увод у тешки живот и искушење за Морачане. Арач су купили бегови колашински помоћу морачких кнежева, које су они сами именовали. Ово купљење арача трајало је за дуго времена, а томе се нико није смио јавно успротивити; док најпосље многи Морачани осјете тешкоћу и притисак турског јарма и зулума, те стану немило гледати арачлије кроз своје рођено мјесто. Особито кућа *Дуловића* у Горњој Морачи мрко гледаше нечовјечне турске поступке и вребаше прилику, како би томе злу доскочила, и да се отресе турског господарства. Опазивши ово неки кнез *Пековић*, прокаже Турцима њихов смјер, те Турци изненадно нападну на Дуловиће и све их потуку, само остану двоје мушко ђеце, која су се родила послѣ овог догађаја. Од ово двоје ђеце намножи се опет породица Дуловића, која се прије звала и *Селаковића*.

При крају XVII. вијека буду убијена у Горњој Морачи два колашинска бега и један морачки кнез, који су купили по народу арач. Пошто се није могло дознати ко их је побио, морала је цијела Морача отплатити све три крви, или би иначе још горе прошла, јер би је Турци сву прегазили. С крви буду уцијењене 300.000 гроша; али Мо чани нијесу имали, да подмире покретним имањ

више од 100.000 гроша, т. ј. само једну крв. Остале двије крви морали су подмирити непокретним имањем: земљом, ливадом и планином. Тада колашински и никшићски бегови отплате за Морачане двије крви, а зи то њихове земље узму под своје, које су после Морачани под доходак радили. Овај догађај сурвао је Морачане у још дубљу јаму пропасти и већма их потчинио Турцима, јер осташе без свога имања и једино завишаху од воље немилостивог свог аге. Мало иза тога *Мијушко Милетин* из Горње Мораче убије потајно својега агу. Кад ово дочују Турци, изненада нападну на његову кућу, те га жива уфате и објесе, па онда стану још већи зулум чињети по Горњој Морачи и почеше од народа узимати оружје. Морачани су се овоме јако противили, али им не могаше бити иначе, него сваки мораде дати оружје, коме га засташе Турци. Тада Морачани сакрију оца Мијушкова и два нејака Мијушкова сина, *Мијата* и *Станишу*, да не би допали у руке крвожедним Турцима. Пошто ова ђеца одрасту, прихвате оружје и један пут пођу на планину Градиште, да косе ливаду; кад тамо нађу у истој ливади *Амета барјактара*, сина колашинског диздара, ђе пасе у њиховој ливади 400 овнова. Мијат, опојен љутином, повиче: „Зашто овако радите од ваше раје, главо колашинска? Је ли ти и ово у суду?“ На које му Амет одговори: „Не само да ми је ово у суду, него још да платиш, к'о ти и отац, то оружје, што носиш.“ Па потегне пушку и опали је на Мијата, али га не погоди. На то ће Мијат узвикнути: „Барјактаре! Гађа ме и оца ми помену; чекај, да ти вратим“. Опали пушку и убије га. Пошто Ми- ¬ убије Турчина, рече Станиши: „Иди у Морачу јесто да кажеш за ме, питај, куд сам; а ја пођох у ица, да доведем Ровчане на колашинску трговину“.

Такођер, и у Доњој Морачи имали су Турци своје спахилуке поводом истих крви; а највише су имали *Мекићи* и *Мушовићи,* колашински Турци. Тешко је било и Доњо-морачанима давати дохотке колашинским Турцима и гледати у туђим рукама негдашњу своју земљу; за то при крају XVIII. вијека неки *Радуле Иванов Радовић,* тадашњи кнез, убије једног бега *Ђурђевића* у Морачи, који је предњачио цијелом Колашину, а био је дошао, да купи арач и доходак по Доњој Морачи. Да је кућа Ђурђевића најзнатнија била у Колашину, свједочи се и данас, јер ће Турци обично рећи: у Никшићу је најзнатнија кућа *Мушовића,* у Колашину кућа *Ђурђевића,* а у Морачи кућа *Радовића,* која је ово првјенство још и тада имала као по неком господству. Пошто је Радуле учинио убијство, бојао се од Колашинаца, те науми поћи на Цетиње. За то пође у катунску нахију код некога *Гардошевића,* за којим је била удата његова сестра. Овај Гардошевић одведе га на Цетиње код свога владике. Ондашњи Митрополит *Петар I. Петровић — Његош* љубазно прими Радула, који је био собом донио и посјечену турску главу, благослови га и савјетује му, да се пресели из Доње Мораче у Горњу, ђе је већа тврђа и неприступачније мјесто, те ће му ту обезбједније бити стање. Сувише, савјетује му, да и на даље не престаје Турцима чинити зло, да и друге Морачане упућује на такав посао, не би ли се како год отресли турског господарства, и обећа му дати један турски спахилук у Горњој Морачи. Радуле к срцу прими савјете митрополита Петра I. и заблагодари му на очинској наклоности и сажаљењу, па се поврати у Мора[illegible] те стане бунити Морачане против Турака. (Морачани, осим неких пограничних, радо се [illegible]

зову и почну на све стране убијати турске арачлије. За то Турци не улажаху већ тако често у Морачу, да купе арач и дохотке. Тако Морачани за неколике године до 1790. одбише Турке, да не купе дохотке.

Највећма су се Морачани противили турском господарству онда, када бијаше заратила Русија и Аустрија с Турском 1788. г., те бијаше дошао у Црну Гору *мајор Вукасовић*, послан од аустријског двора, да подигне на оружје против Турака Црногорце и околни хришћански народ. Турци се свакојако довијаху, не би ли мирним путем савладали узбуђене Морачане и опет покорили својој власти; али не могући успјети, некакав *Ћор-паша*, управитељ пећске нахије, подигне силну војску, па заузме сва сјеверна брда Мораче и почне одатле пријетити Морачанима, ако се добровољно не покоре његовој власти. И ако је тада Морачанима пријетила опасност, опет не шћеше без крви дати туђину искру своје драге слободе, него очекиваху у сваки час страшни турски нападај. Ћор-паша, видећи стрмене и кршевите морачке стране, и бојећи се, да би могао тамо зло проћи, не удари одмах на Морачу, него затраја неколико дана по морачким висовима, шиљући поклисаре морачким кнежевима и пријетећи им, ако се не предадну. Ну Морачани ни под који услов не шћеше пристати, него сами они науме нападати пашу и његову војску, не би ли их узбунили и оћерали; те на сами Божић, кад се Турци нијесу надали, 1790. г. ударе на Турке. Турци се збуне овим ненадним нападом и почну бјежати а Морачани их ћерати кроз тијесне
анце и дубоке гудуре. Да је била ова битка жека и да је ту пануло млого мртвих Турака, едочи безброј мраморâ, који се и данас налазе

по *Јеловијем Брдима,* неки успети, а неки од сунчане жеге изломљени и до земље приломљени. Пошто се разбјена турска војска поврати у Колашин, упути се к Бијелом Пољу, а Колашинци, озлојеђени на њу, што тако срамно бјежи, пођерају је и на *Луговима* у Прошћењу, близу данашње црногорске границе код р. Таре, с њом се потуку и разбију је, ђе и сам паша главом плати.

Видећи Колашинци да не могу силом учинити ништа, почну се довијати, не би ли могли успјети лукавством и преваром. Увјерени су били, да ову побуну дижу највише морачки кнежеви, за то позову у Колашин, као на вјеру, ради договора: *Рашка Радовића, Милована Дожића, Боја Цигранића, Мину Јаћимића* и *Томаша Ракочевића,* кнежеве Доње Мораче, па, у мјесто да учине договор, мир и слогу, повежу кнежеве и зајме их у сургун преко Ново-пазарског санџака у Солун. Тамошња турска власт поврати их у Призрен, а призренска власт пошље их у Скадар, да их тамо пресуди скадарски везир *Махмут-паша Бушатлија.* Ту је за кнежеве била највећа мука, јер Махмут-паша бијаше заклети непријатељ крста Христова и свега Хришћанства, па их шћаше на вјечне муке досудити; но кнежеви му се почну правдати, како томе нијесу криви ни они ни Морачани, но Колашинци, који им свакојаке зулуме чине, па му се обећају, да ће настојати, да се Морача умири и турској власти потчини. Махмут-паша их отпушти кућама, само под тим условом: да плате Турцима цио доходак за све вријеме, од кад им нијесу давали. Прошла је била читава година, од како су ови кнежеви пошли били у сургун из Колашина, па док су се повратили Скадра; али од тешког путовања измучени и

тешких мука обољели, помру сви, осим Рашка и Милована.

Пошто је *Требјеса* у Никшићу разорена, *Требјешани* се преселе у *Бјелопавлиће*, а 1790. у *Доњу Морачу*. Ту је к њима дошао из Србије, из манастира *Студенице*, њихов рођак *архимандрит Авксентије Шундић*. Али се Требјешанима ни ту не свиди стајати, те 1792. предигну у *Горњу Морачу* међу Ускоке. Њихов је главар био *Малиша Буђић*, којега је засердарио Митрополит Петар I. и назвао га *Мина Лазаревић;* он је становао на *Чепића Главици*, ђе је било зборно мјесто Морачана и Ускока. Ускоци су и до тада задавали страх Турцима, али сад, пошто се оснажише, почеше Турци, да се прибојавају од њих, те се договоре, да ненадно ударе на њих. Тако 1795. подигну се колашински и никшићски Турци, те се мраком, уз припомоћ неког морачког одметника, привуку к селима, а нико их није опазио. Само стража опали пушкама, дадне знак, да се бјежи, е је велика турска сила ударила. Турци навале, попале све, што се могло запалити, и учине све, што су могли учинити. 30. јулиј био је свједоком тог ужасног пожара. Пошто се Турци поврате с плијеном, робљем и пљачком, састави се око 30 друга Морачана и Ускока, потеку у претијец, западну на једно тијесно мјесто, куда су имали проћи Турци. Ту их јуначки дочекају и разбију, те су стотине Турака бјежале од неколико Срба. Ту посијеку 37 глава, што Морачани а што Ускоци, и поврате нешто робља, пљачке и плијена.*)

Пошто оно Мијат убије на Градишту Амета јактара, сина колашинског диздара, пође у ман.

*) Историја Црне Горе од Милаковића.

Морачу, ђе Морачане нађе на окупу. Морачани бијаху јако ожалошћени том приликом, јер бијаху Турци убили једнога рођака Радула кнеза Радовића; сувише, бијаху озлојеђени, што им пријећаше очигледна пропаст под влашћу Турака. Мијат је имао ту у манастиру свог рођака, калуђера *Никодима*, те се стане с њим, с архимандритом Шундићем и с кнезом Радулом договарати, како би се Морача дигла на оружје против Турака. Па замоле архимандрита Шундића, да ријечима обадри народни дух и да Морачане пострекне на устанак. Архимандрит то радо послуша и 15. августа, кад се бијаше слегао силни народ код манастира, изговори народу неколико ријечи, у којима изнесе црно стање Морачана, прорицајући, шта ће с њима бити унапријед, ако се на вријеме не отресу турског јарма; па заврши свој говор ријечима: „Устајте против њих! Ја сам први њихов одметник и противник, а ко ми је друг, нек се каже!“ На ове ријечи рече Мијат: „Ја сам ти друг с Горњо-Морачанима“, а кнез Радуле викне: „И ја са Доњо-Морачанима“. Пошто се завјерише, Мијат поведе кнеза Радула и Доњо-морачане на Градиште на трговину Амета барјактара, којега он бијаше убио. Тамо се удруже с њима и Горњо-морачани, пођу на Градиште и плијене велику стоку, па је доћерају у Горњу Морачу; и тако удружени, опет пођу у *Бијелу*, ђе плијене трговину *Њухареву* из Никшића и неколико чобана посијеку. Ту стоку дојаве у Горњу Морачу, смијешају је с оном првом и подијеле је по војницима у знак, да су устали на Турке.

Иза тога дизали су Морачани чете, те су
њивали Турке и убијали их, ђе су их год стиз
за то Турци гледаху, како би им се осветил

ђена прилика брзо им испадне за руком. Кнез Радуле 1794. г. дојави зими своје овце на своје имање, у Доњој Морачи, у Бистрице на ћијено. Турци ово дочују, скупи се чета у Колашину, те ненадно ударе на Радула и његова два сина: *Јована и Мину*. Радула одмах убију, а млађег му сина Мину ране и стоку плијене; али их старији Радулов син, Јован, јуначки одбрани, да их не посијеку. Смрт Радулова задала је Морачанима велику рану, не само за то, што су ожалошћени били за њим, него још већма за то, што губе онога, који је витешки одбијао Турке из Мораче и не давао им купити дохотке по Морачи. Одмах иза његове смрти почну долазити Турци у Доњу Морачу, да купе араче и дохотке, јер им од кнежевâ нико не ставаше на пут, а народ бијаше остао без поглавице. Сувише, тадашњи кнез *Рашко Радовић* упуштио бијаше у Доњу Морачу *Асан-бега*, те су заједно дохотковали кроз Морачу за седам година. Тако опет Доња Морача постаде зависна од Турака.

У кнеза Радула бијаху остала два сина, као два горска змаја: Јован и Мина. Они добро памћаху, шта је било с њиховим оцем, па вребаху прилику, ђе би га осветили. Али у томе 30. јануара 1797. г. погине код р. Таре на *Црној Пољани* и Јован, којега убију и посијеку Турци, помоћу издаје некаквог *Марцијана Пешића*. Овај догађај, као и смрт кнеза Радула, налази се прибележен на зиду ман. Мораче,*) које сведочи, да су Морачани јако ожалошћени били смрћу ова два јунака. Иза тога су Турци слободније долазили у Морачу и купили дохотке, па почеше опет чинити зулуме,

*) Види „Просвјета“, свеска VIII., година II., страна 426. „манастира Мораче“ од Ан. Јовићевића.

показујући се као самовласни господари од Доње Мораче. Са жалосним срцем посматраху ово многи морачки јунаци, али се не уздаху у своју снагу, да опет подигну устанак.

Мијат Дуловић с Горњо-морачанима устрајао је и на даље противити се Турцима, те им не даваше ни дохотке ни ишта, нити смијаху долазити, у Горњу Морачу. Сви Горњо-морачани радо су уз њега приставали и признавали га за свога поглавара. Жалећи Мијат, што се опет Доња Морача потчини турској власти, и слутећи, да може отуд и за њега какво зло проистећи, пође на Цетиње Митрополиту Петру I., и почне му се јадиковати, како Асан-бег купи араче и дохотке по Доњој Морачи. Тада Митрополит Петар запита Мијата: „Ко би могао убити Асан-бега?“ На то му Мијат одговори, да би га најприје могао убити *Мина Радовић*, син кнеза Радула, јер Асан-бег долази у његова стрица Рашка; а сувише, што је Мина на Турке јако озлојеђен, јер су му убили оца и брата Јована. Митрополит нареди Мијату, да призове Мину, и да му каже, да ће му владика дати златну медаљу и сто талијера, ако убије Асан-бега. У исто вријеме владика подстрекне Мијата, да и даље даје отпор Турцима, обећавајући му помоћ у вријеме велике невоље. Мијат се поврати весело с Цетиња и крадом дође у ман. Морачу код архимандрита Шундића, па му каже владичину наредбу и обећање. Одмах позову Мину и све му кажу, на које Мина одмах пристане и обећа се, да ће убити Асан-бега првом приликом, кад дође у Морачу. Ту на договору био је од стране Ровчана *Реца Даничин*, који Мини обећаваше у вријеме невоље своју помоћ у војницима.

За кратко вријеме иза тога дође Асан-бег у Морачу, у кућу некаквог *Ђеке Ракочевића*. Са Асан-бегом Мекићем био је колашински диздар и још дванаест ага, који бијаху дошли, да купе араче и дохотке. Овог пута Турци учине већи зулум него икад прије; стегну народ и одаберу дванаест најврснијих Морачана од разнијех братстава, па их пошљу у таоце у Колашин, ђе буду одмах затворени у волту једне куле Мекића. (Пошто је *Књаз Никола* освојио Колашин 1878. г. ову је кулу даровао *војводи Шолу Радовићу,* сину војводе Мине Радовића а унуку кнеза Радула; али је правитељство исту кулу откупило од војводе и употребило је за државне потребе). Исте ове јесени, 1801. или 1802. године осветио је био Мина Радовић свога брата Јована, јер с друштвом бијаше поубијао и посјекао *девет Пешића на Планиници,* ђе им је било насеље. Иза тога био је Мина пошао у Горњу Морачу, али кад чује, да је дошао Асан-бег у Доњу Морачу, сађе с Мијатом у ман. Морачу, ђе нађу архимандрита Шундића и Рецу Даничина; ту се Мина договори с Рецом, да га Ровчани препрате преко Жупе Никшићске код владике на Цетиње, па пође, да тражи Асан-бега с друштвом, и нађе га на *Рајичевинама.* Ту га Турци лијепо приме, мислећи, да доноси добре гласе из Горње Мораче. Мина је тада стајао у Горњој Морачи на имању, које је његову оцу поклонио Митрополит Петар I. Пошто поспавају и Турци и Морачани, примакне се Мина код Асан-бега, пробуди га и каже му тајно, да су он и Мијат Милетин покупили арач од Горње Мораче и да су га донијели у манастир, па му савјетује, да би добро било, да га он сам прифати скријући од друштва, како не би дао дијела осталим Турцима, само да што дадне њима двојици за за-

муку. Бегу се допадне Минин предлог и ни мало не сумњаше о превари, а још мање слућаше о каквом злу, те узјаше коња и брже боље пође пут манастира. Мина иђаше пјешке пред коњем, али пошто измакну и дођу на брежуљак *Пастиричу*, Мина се приустави, као да приобује опанке, а бег прођера коња. У томе Мина извади двије кумбуре, опали их на бега и убије га на мјесто, посијече му главу, узме му коња и сађе у манастир. Ту нађе своје друштво, које га дочека раширеним рукама, као витеза и јунака, који уби највећег крвника Мораче. Одатле пође Мина и Мијат, праћени Рецом, и дођу на *Јасеново*,ђе их чекаху Ровчани. Кад виђеше Ровчани главу Асан-бегову, истуре шемлук из пушака. Од ове пуцњаве пробуде се Турци на Рајичевинама, па кад виђеше, да им нема бега и Мине, досјете се јаду, узбуне се и побјегну из Рајичевина, а пропрате их нека морачка братства до у село *Равни*. Кад Рављани разумију за учињено зло, препадну се, да ће и њих какво зло с овога снаћи, пошто су најближи Колашину, за то ударе на Радовиће уз припомоћ неких братственика Морачана. Радовићи се затворе у једну кулу Радовића, да се одатле бране; али за дуго нијесу шћели пуцати на своју, тобож браћу, док им почеше кров с куће обаљивати. Тада почеше пуцати на нападаче, те их одбију. Рављани понесу собом тијело бегово, донесу га у Равни, предаду га Турцима и испрате их пут Колашина. *Анђелија*, шћер кнеза Рашка Радовића, била се заљубила у колашинског диздара, те се бијаше потурчила и добила име *Ајкуна*, па узела овога диздара. Чим она дочује за смрт Асан-бега, отвори тамницу и пушти оних дванаест М рачана, који су били у тајству ту у Колашину, рече им: „бјежите, е је погинуо Асан-бег у М

рачи!“ Они побјегну из Колашина преко планине и здраво дођу у Морачу. Мину и Мијата испрате Ровчани преко Жупе, те дођу на Цетиње владици Петра и донесу Асан-бегову главу. Владика их весело и љубазно прими, дајући им аферим, па Мину благослови, као негда и његова оца, Радула, постави га за *морачког војводу*, одликује га златном медаљом руског Императора Петра I., дадне му подоста новаца и потврди му спахилук у Горњој Морачи, који је био поклонио његову оцу. Тог истог пута владика именује и Мијата за *сердара*, благослови га и награди новчано.

Прије овог знаменитог догађаја, кад је Херцеговина опет остала турска 1791. г., науме Требјешани, да се преселе из Горње Мораче у Русију. За то 1794. г. пошљу у Русију архимандрита Шундића и сердара Мину Лазаревића, да моле руског цара, да им се допусти преселити се тамо. Њих је био препоручио Митрополит Петар I., али руска царица *Екатарина* одложи им ову молбу из политичких узрока, а њих награди не само новчано, него и орденима, и препоручи их Митрополиту црногорском. Иза тога Требјешани проживе у Морачи још једну годину, али видећи, да немају ни од кога помоћи, кријући од владике, пошљу сердара Мину у Русију 1796. г., да моли, да се тамо преселе не само Требјешани, но и многа околна племена. Цар *Павле I.* усвоји њихову молбу, и упути своје писмо Херцеговцима, који живе у Морачама, Никшићима, Требјешанима, Кучима, Пиперима, Пивљанима, Дробњацима, Граховљанима, Бањанима, Ровчанима, Горњо- и Доњо-морачанима и Бјелопавлићима, да се слободно могу селити у Русију. Чим поврати сердар Мина, спреме се 200 фамилија пут; али их од тога одврати владика, бојећи се,

да би се тим онејачала Брда. Само су се 1804. г. иселиле 22 фамилије Требјешана.*) И ако су се преселиле неколике фамилије Требјешана, архимандрит Авксентије Шундић остао је у манастиру Морачи, ђе је све до своје смрти живио, и ту умро 4. марта 1826. године,**) оставивши након себе такав спомен, да се са љубављу и према његовој сјени спомиње његово неумрло име.

Примједба. У једном натпису у ман. Морачи стоји прибиљежено, да је Архимандрит Авксентије дошао из Русије 1797. године а не 1795., као што стоји у Милаковићевој историји Црне Горе по казивању старих Требјешана. Ако ће се вјеровати овом натпису, онда је Шундић морао и други пут поћи у Русију 1796., па се повратио 1797. и нашао ожалошћену сву Морачу за Радулом кнезом и његовим сином Јованом.***)

Са погибијом Асан-бега не само што се Морача ослободила давати доходак и арач, него је постала унапријед чврсти бранилац вјере и слободе, тврди бедем према Турској и заклети непријатељ Колашинцима и никшићским Турцима. У том послу били су им помоћници и Ровчани под управом знаменитог Реце Даничина, који су заједно с Морачанима нападали и одбијали непријатеље од обадва племена. Морача је била изложена нападају никшићских, али много више колашинских Турака, а Ровца само нападају никшићских Турака. За то се ова два племена међусобно потпомагаху, да би једно другом у невољи послужили и непријатеља поузданије одбијали. Оскудица у праху научи Морачане и Ровчане, да сами направљају прах. Први су се Ровчани научили овом послу, те продаваху Морачанима прах, а олово су добављали из Црне Горе,

---

*) Историја Црне Горе од Милаковића.

**) „Просвјета", св. VIII. год. II. страна 427. „Опис ман. Мораче" од Андрије Јовићевића.

***) „Просвјета", св. VIII., год. II., страна 426. „Опис ман Мораче".

или из Колашина и Никшића преко својих пријатеља. Овај прах, који се производио у Ровцима под пећинама, ђе је стока пландовала, имао је како јаки пуцањ, тако и доста хитру снагу при ћерању зрна из пушке. Овај су прах називали *тученик*, за то што су га морали тући, пошто су га од љескова углијевља градили на велике комаде. За овај посао служила им је салитра, која се могла тамо наћи у пећинама.*) Говоре, да је необичну снагу имао онај комад праха, који се начињао од чвора љескове младице, и да је могао пушку распрснути.

Но не само што су Морачани имали чешће бојеве с Турцима, Колашинцима и Никшићима, него и са околним хришћанским племенима: Васојевићима, Кучима, Пиперима, Дробњацима и Жупљанима, па и са Ровчанима, али с Братоножићима никад, за то што су још Богића поштено дочекали и испратили у Морачу приликом његова преласка. Братоножићи су и завјетни ман. Морачи давати по нешто, те и данас доносе многи своје прилоге томе манастиру о Успенију Св. Богородице, кад манастир светкује и слави дан свога храма. Узрок свађе с Ровчанима био је тај, што су се четници из оба племена преотимали; због тога се најприје морала изродити мржња, па убијства и освете. Морача и Ровца имали су међусобни суд, који је на мирни начин измиривао завађена племена. А са другим племенима били су се више пута, као и с Турцима, јер ова удараху на Морачу заједно с Турцима. Ова размирица хришћанских племена трајала је све дотле, док се нијесу ослободила испод турске власти. За убијства са овим племенима није било суда, него напротив освета.

*) И послѣ су правили прах Шаранци у једној пећини код ман. *Добриловине*, која се и данас зове *Шалинтрача*, од *салитра*.

Пошто су увиђела нека околна племена, да је Морача са себе отресла турски јарам, да се јуначки бори с Турцима и да се придружила и присајединила Црној Гори, почну многи српски соколови ускакати у Морачу, да би тамо нашли себи склон и прибјежиште. Морачани су их драговољно и родољубиво примали и давали им земљу и остало имање у *Љевиштима,* селу између Горње Мораче и Ускока. Такођер, давали су им и земљу, коју су од Турака отимали. Досељеника било је с фамилијама и без фамилија; који нијесу имали фамилија, живјели су код Морачана, од којих су се и женили. Осим Љевишта, и село *Тушина* насељено је Ускоцима, јер Тушину Морачани преотеше од Турака. Не само што су се у Морачу населили Требјешани, него посље њих и прије њих многи херцеговачки јунаци, као: *Јакша Гачанин, Петар Кршикаша, Јаков и Ристо Потураковићи, Ратко Зиндовић, Станиша Клајић,* чувени *Гаврило Шибајлија* и многи други. Међу Требјешанима били су најгласовитија браћа *Бошко* и *Малиша Бућић.*

Кад је Карађорђе поново подигао Србе против Турака 1809. године, спразумије се писмено с црногорским митрополитом Петром I. и договоре се, да се састану с војском на р. Тари, како би ослободили од Турака херцеговачка племена. Тај је споразум владику јако обрадовао, а још више Херцеговце, који одмах устану на оружје. Тада владика из Бјелопавлића пошље посланике и у Морачу код морачких поглавара: војводе Мине, сердара Мијата и Реце Даничина, и нареди им, да узнемиравају оближње Турке, док им стигне помоћ од Црногораца и осталих Херцеговаца. Морачани с радошћ приме владичину наредбу, те почну у четама н падати на Колашинце, а око 70 Морачана и Ускок

под управом војводе Мине и сердара Мијата ноћно пријеђу планинама, прегазе р. Тару и дођу у *Сјенице*, те се ту саставе с војском Карађорђевом, коју је Карађорђе повео из Србије у мјесецу Априлу. Међу тим морачким соколовима били су: од Мораче *Јован Вуксанов Ракочевић*, *Милован Дожић Меденица*, *Сава Јаћимић*, *Вулета Анђелин Радовић* и чувени мегданџија *поп Андрија Драговић*, а од Ускока *Бошко* и *Малиша Буђић* и *Ратко Зиндовић*. Карађорђе је био већ разбио пећскога пашу, освојио Сјенице и наумио, да иде напријед, да се састави с Васојевићима. Карађорђе лијепо прими Морачане и дадне им барјак, под којим су се у првом боју на *Суводолу* одликовали, као јунаци, те се и сам Карађорђе задивио њиховом јунаштву. Пошто окрене Карађорђе напријед, замоли га војвода Мина, да му придружи с Морачанима једно одјељење српске војске, да иду пред Карађорђем и војском, као предстража. Карађорђе учини то радо, видећи, да су Морачани храбри јунаци и да се својски боре за општу ствар, и дадне им око 80 својих бираних момака, с којима је Мина ишао напријед пред цијелом војском. Одатле пође војска напријед преко *Пећи*, *Гиљева* и *Клисуре*, док дође на *Пољице*, у Васојевиће. Ту се војсци придружи заостатак *Васојевића*, који се прије не бијаху састали с војском Карађорђевом. Мина је одатле пошао с предстражом напријед, да пали турска села и катуне, па Карађорђе за њима да дође с војском. Али у томе, у половини јуна, стигне Карађорђу црни глас из *Лознице*, да су Турци разбили шанац на *Каменици* и да су продрли у унутрашњост Србије, те се Карађорђе истог часа поврне натраг, да брани Србију од Турака, а онај дио српске војске, што је био с Мином, заостане и не усуди се ићи

за Карађорђем, бојећи се од Турака, него остане с Мином и Морачанима. Мина је јако ожалошћен био, што се не испуни нада, коју Херцеговци за поуздану држаху, а сувише, изненадио се овако пријеким повратком Карађорђевим, те поведе Шумадинце у Морачу, да их тамо Морачани држе, док би им испала прилика, да могу кућама поћи. Иза тога су Шумадинци стајали код Морачана и Ускока око три године, за које су их вријеме редом држали, а Шумадинци с њима четовали на Турке и често пута отимали плијен, који се Шумадинцима давао за зимницу. Пошље тога, око 1812. г. повратили су се натраг у Србију, али не сувим преко Босне и Херцеговине, него морем преко Аустрије и Угарске. И данас се спомиње у Морачи оно вријеме, кад су Шумадинци били у Морачи; рећи ће, особито стара чељад, кад се што говори о оном доба: „кад оно *Шијаци* бијаху у Морачи....“ Од њих су Морачани попримали и неке народне пјесмице, као: „Пољем се вије, ој зор делија...“ „О јаворе, зелен боре!...“ „Мујо шета покрај воде Дрине, а Ајкуна по зеленом лугу...“ и још много других.

Турци *Мекићи,* који су становали у Колашину, имали су својих добара у Горњој и Доњој Морачи више него остали Турци; али у Доњој Морачи нијесу становали никад ни они, ни који други Турци. Мекићи су имали у Горњој Морачи једну кулу и под њом богато имање; али пошто се Морачани закрве с Турцима, оставе је, па је митрополит Петар I. дадне на поклон војводи Мини, као што је био обећао још његову оцу Радулу. Мина је ту свагда становао од онда, кад је убио Асан-бега Мекића, те се ту око њега окупљаху херцеговачки соколови од *Гацка, Невесиња, Пљеваља, Пријепоља*

и *Фоче*, да се договарају, на коју ће се страну окренути с четом.

Пошто се Карађорђе повратио у Србију а Морачани дошли опет на своја огњишта, дочује никшићски капетан *Осман Мушовић* за овај морачки поступак, па се договори с *Муратом Ђурђевићем* из Колашина, да Мурат дигне Колашнице, па да удари на Баре на катун Дуловића, Пековића и Јекнића, да им плијене стоку и да их задрже, како не би могли доћи у помоћ Морачи, а он (Осман) да дигне никшићске Турке, па да удари на Горњу Морачу. Мурат покупи чету Колашинаца, удари с њом на Баре, али их сердар Мијат са својима храбро дочека, сузбије од Катуна и поврати натраг. Турци се на једном врлетном мјесту ушанче и почну се бити с Морачанима, како не би могли поћи у помоћ Горњо-морачанима. Исти дан удари Осман Капетан на Горњу Морачу са западне стране; подијели Турке на троје, те ударе са три стране на три села: *Љевишта, Бојиће* и *Старче,* и попали сва три села до р. *Ратње.* Никшићски барјактар *Зуко,* стигне код исте ријеке жену *Томаша Дуловића,* која од страха бачи у воду мушко дијете, које ношаше на рукама, само да га Турчин не коље. Све је то гледао Томаш, муж оне жене, па опали пушку и убије барјактара, на што се Турци поплаше и побјегну уза Старче, а Морачани их поћерају бојем из пушака. *Бошко Буђић Требјешанин* опази, ђе бјеже Турци уза Старче, па повикне *Матију Јушковића* и Љевиштане, те сложно ударе на Турке и поћерају их. То опази *Михаило Бојић* с Бојићима, па сложно ударе на Турке, поћерају их по-д Љевишта, ђе се састави цијела турска војска а једно. Ту Морачани сложно ударе и витешки их призајме уз *Рзачу,* многе убију и велики шићар

узму, с којим посље штету поправе. Чим ово опазе Колашинци на Барама, окрену леђа, а Морачани их сложно поћерају. Иза тога ударе Морачани на Колашин, да би се осветили, али тамо грдно пострадају и испогибају.

Посље неколико времена учине Морачани станак с Колашинцима на *Потрку* у Сињавини планини, ђе дође од Колашина Мурат Ђурђевић са неколико бираних Турака, а од стране Морачана сердар Мијат са неколико горњо-морачких витезова. Ту Мурат позове попа Андрију Драговића, да играју коље, мислећи да га у трку убије и утече, јер сердар Мијат бијаше узео његову вјереницу за истог попа Андрију. Поп се досјети Муратовој намјери, па потегне двије мале пушке и на мјесто Мурата убије и посијече. Тада се побију и остали Турци и Морачани међу собом, али само од стране турске падне један мртав. Тако погине силни Мурат Ђурђевић, који бијаше поглавица од Колашина, те јако ожалости цијелу колашинску околину и све турске власти у Босни и Херцеговини.

Прије тога био је дошао у Морачу код војводе Мине *Станко Стијепов Петровић—Његош*, отац Великог Војводе *Мирка*, па пошто сагледа око војводе Мине јато соколова од Морачана и Ускока, предвиди, да би они кадри били издржати највеће муке; за то се договори с њима, те ударе на *Битине*, у Пљеваљској нахији, и ту учине велико крвопролиће, посијеку око 60 турских глава и сами изгубе ту неколика војника своја. К овом мјесту путеводили су их Ускоци, који су с те стране били ускочили, и који су тамо знали путове у пола ноћи, као у пола дана. У том бој у *Вулета Радовић*, поред ослог плијена, узео је једног коња, Брњаша, који посље у Морачана био на гласу. Пошто пође

Мораче Станко Стијепов, опет Морачани и Ускоци ударе на *Грдијевиће*, па на *Тврди Поток*, у колашинском округу, на *Црквице*, у Пиви, и свуда одрже сјајну побједу над Турцима, оките се турским главама, рухом и оружјем, и догнаше силни плијен. *Шабан Каљевић* из *Тепаца* (у Дробњацима) позове сердара Мијата и војводу Мину, да ударе на Грдиниће, не би ли се што плијенило, јер је био ту опазио големи турски мал. Ова двојица узму собом неколико Морачана и попа Драговића, те ударе на Грдијевиће, плијене велику стоку и посијеку око 70 глава. Иза тога сердар Мијат подигне четицу Морачана, да удари на колашинске чобане у *Липову*. То је јутро била панула велика тама по врховима, сувише, био је велики снијег и смрзлица, те се не смијаше усудити ни један, да се низа стрме стране *Стола* упусти к Липову. Тада сердар Мијат позове сина *Радоја* и гурне га низа страну, овај се офуја низа снијег и здраво сађе доље. Пошље се свујају и остали редом, ударе на чобане *Омера Мартиновића* и на остале чобане, разбију их, неке посијеку и стоку одјаве. Опет Мијат удари с четом на *Раменду Каљића*, те му убије и посијече три сина, а стоку одјави. Од тада Колашинци нијесу живјели станом у Липову, него су га држали из Колашина.

У то вријеме рани се *Мејо Пепић*, главар колашински, у међусобној турској свађи, па позове сердара Мијата, да га лијечи, а да би му живот осигурао, пошље у Морачу у тајство шест бираних Турака од шест колашинских братстава. Пошто га Мијат излијечи, поврати се дома у пратњи неколико Колашинаца. Кад дођу на *Грујића Поље* у врх Липова, узме Мијат камен, побије га на главицу и рече: „Ово је међа наша и ваша, па да се

већ не крвимо". Турци се згледају и у љутини рекну: „То ће ти, сердаре, бити мрамор". Од тада се то мјесто и дан данашњи зове *Мијатов Мрамор*. Иза тога Мијат и војвода Мина са 18 друга ударе на *Срњак*, штитарички и пољски катун, и плијене силну турску стоку; али их Турци поћерају преко Сињавине. Ту Мијат убије *Амзу Ћеćановићa*, а *Одо Пековић Амета Шушу*. Грдно би тада пострадали четници, да им у помоћ не прискочи *Бошко Требјешанин Буćић*, те поврате Турке и дојаве стоку у Морачу. Од тада и Доњо-колашинци нијесу смјели слободно јавити стоку по Сињавини, него почну напуштати своје доњне катуне по Сињавини, а насељавати се поврх стијена изнад Поља.

Кад су Морачани ударили на нека од ових мјеста, као на Битине и Грдијевиће, морали су прелазити преко Дробњака, које је племе било још права раја турска. Дробњаци се нађу јако увријеђени; сувише, побоје се, да не дочекају какво зло од Турака узроком овога пропуштавања Морачана. За то *поп Милутин Церовић* и остали кнежеви дробњачки начине тужбу на Морачане и Ускоке, па је пошљу паши у Пљевља. Ту се тужба потврди мохурима од турске власти и пошље се у Цариград султану. С овом тужбом састави се у Цариграду и тужба Колашинаца на Морачане, што ови на вјеру убише силнога Мурата Ђурђевића. Султан се ако разгњеви и нареди свом *Џелалудин-паши*, који се налазио с војском у Босни, те је мирио бунтовнике, да гледа, не би ли како год покорио и Црну Гору, која на тој страни буни рају и узнемирава пограничне Турке; а особито да настајава покорити Морачу, која се одметнула цару, те му не дај данка ни дохотка. Чим паша прими наредбу, позове свога *делибашу Ибра*, дадне му 12.000 Бо

шњака и Херцеговаца и пошље га, да покори Морачу. Сувише, нареди му, да призове у помоћ и остале пограничне Турке. Делибаша Ибро послуша наредбу свога старјешине, подигне војску и дође с њом на *Павино Поље*, код села *Врањеша* у Затарју. Ту му дођу у сусрет неки дробњачки кнежеви, који му посавјетују, да иде с војском напријед и да се ни мало не боји од Морачана, пошто је њих врло мали број према толикој сили Турака. Али их Ибро не послуша, већ одатле распише књиге на турске поглавице у *Сјеницама*, *Новом Пазару*, *Пријепољу*, *Бијелом Пољу*, *Таслици* и *Фочи*, и нареди, да купе силну војску, па да хитају к њему у село Врањеш; јер је по царској заповиједи дошао, да попали и похара Морачу, и да прегази Црну Гору. Такођер, јави *Смаил-аги* у *Гацку*, да подигне с те стране војску, да успут узме *Требињце* и *Осман-капетана* с *Никшићима*, па да дође с војском у Дробњаке, да се ту састану и на Морачу ударе. Кроз неколико дана сакупи се код њега на Павином Пољу силна војска, како говоре, око 35.000, па се крене преко Колашина и Сињавине, да прво Ускоке и њихове катуне попале и разуре. Ту се Ускоцима срећа надеси, те их Турци не нападоше изненада, да им робље покољу и стоку плијене. Опазио бијаше турску војску *Ратко Зиндовић*, који бијаше подигао четицу људи, да хајдукује около Колашина, па се поврати натраг и учини глас Ускоцима, те проведу робље и пређерају стоку преко Јаворја у Горњу Морачу. Делибаша пријеђе преко Ускока у село *Тушину*, попали Ускоке и посијече неколико од оних, који се с њима ушкараху. У Тушини је војска почијевала за 10 дана, и делибаша поручиваше морачким кнежевима,

да дођу на предају; али они нити дођоше, нити се предадоше, него јуначки чекаху турски нападај.

Чим је дознао војвода Мина за турску војску, позове сердара Мијата, да се споразумију, шта ће сад чинити; те они два закључе, да се иде на Цетиње код владике за помоћ у војсци и џебани. Сердар Мијат узме собом *Стојана Мастиловића* и пођу исти дан на Цетиње код владике, а војвода Мина остане у Морачи, да чека Турке. Владика ову двојицу љубазно прими, и пошто дознаде од њих за силну турску војску, дадне им нешто војничке захире, а сам напише писма *попу Јовану* и *војводи Вуксану Радовићима у Мартиниће, Марку Бошковићу на Оријој Луци, Сердару Мркоју Мијушковићу у Повији* и *игумну Ђорђији у Острогу*, и нареди им, да купе војску и да одмах хитају с њом у Морачу, да с Морачанима дочекају Турке. Чим ови главари примише писма од владике, дигоше своје витезове и пођоше у Морачу. Ну, прије њихова доласка, делибаша је окушао један пут своју срећу на Горњој Морачи; дигне војску и удари преко Јаворја у почетку септембра 1820. г., али га ту јуначки дочекају Морачани и Ровчани под управом војводе Мине и *Мијата Рецића*, ровачког сердара, сина Реце Даничина. Посље подужег боја, делибаша уступи натраг и поврне се у Тушину, а Црногорци га пођерају и посијеку му око 50 глава. Ту се рани Мијат, ровачки сердар, и понесу га у Ровца, а за њим пођу и остали Ровчани, мислећи да већ неће Турци ударати; па и ако ударе, могли би брзо стићи у помоћ. Само код Морачана остану два Ровчанина, а остали сви пођу кућама.

Још није био дошао делибаши у помоћ Смај ага и Осман Капетан с војском, за то делибаш новим походом на Морачу очекиваше њих два,

би ли га они боље савјетовали о војничком плану и нападу на овако кршевито племе. Послѣ 15 дана иза овог ударца дође Осман Капетан са Никшићима, те делибаша науми опет окушати срећу. За долазак никшићских Турака извијестио је војводу Мину преко гласника један *Бојовић* из никшићске Жупе. Дана 17. септембра 1820. г. подигне се делибаша и удари изненада преко Јаворја, а Осман Капетан са западне стране. У томе су били већ стигли и Бјелопавлићи и Пјешивци, а такођер и сердар Мијат и његов друг Стојан. Бјелопавлићи и Пјешивци буду намјештени, да одбију западни нападај под руководством војводе Мине, а Морачани и Ускоци са источне стране, да одбијају сјеверни нападај под управом сердара Мијата. Чим се покажу Турци на врховима, побјегне морачко робље са стоком у западне неприступачне провалије; а кад Турци навале низа стрмене стране, измакне се натраг цијела црногорска војска, да упуштају Турке у тврда и каменита мјеста, ђе би их прије сломили и више им зла учинили. Турци се спусте у Морачу без икаквог отпора и попале села: *Ђевишта, Бојиће* и *Старче*, т. ј. цио западни дио Горње Мораче; па онда навале на *Поље Драговића*, с лијеве обале р. Мораче. Ту се побије с њима *поп Андрија Драговић* сам из своје куће, и убије једнога Турчина, али га надмоћје турско присили, те утече. У бјежању га стигне један Турчин и удари га ножем по рамену, те га обрани, али поп утече преко ријеке Трновице у шуму. Тада Турци попале и Поље Драговића, па се упуте преко Тополи к р. Трновици. Ту је причекао Турке сердар Мијат са три ерна друга, који се бијаху завјерили или погини или повратити Турке; из првог маха убију а Турчина, и Турци се с тога мало збуне. У томе

стигне Мијату у помоћ још 30 друга од Трновице и Сврка, који се бијаху прекорили, и затворе се у кули сердара Мијата, одакле јуначки сипаху живи огањ на Турке. Послѣ подужег боја, отворе се из куле, па јуришају на Турке и прећерају их преко р. Трновице. У тај мах Мијату прискочи жива помоћ од осталих Морачана, те пошље један дио војника на Сврке, у страну више Поља Драговића, да тамо нападну на Турке. Ово одјељење живо истрчи на Сврке, и послѣ подужег боја поћерају Турке низа страну и доћерају их у Поље Драговића. Већ и остала црногорска војска с десне стране р. Мораче бијаше отпочела с Турцима жестоки бој; удари на Турке у село Бојиће и Старче, ђе се одмараху, те их сузбије и поврати у село Љевишта. Ту се Турци приуставе, те снажни отпор даваху Црногорцима, али буду потиснути. Јуначка црногорска војска с обје стране сложно јуришаше на много већу турску војску, док на један пут, послѣ жестоке борбе и одупирања, побјегну Турци са свакоје стране, а Црногорци их поћераше, сијекући им главе, узимајући им оружје и коње и фатајући их живе. Колашински Турци, који бијаху вјештији овим кршевитим горама, обрну по источној страни на *Добродô* к Јаворју, а остала турска војска, која бијаше непозната овим кланцима, удари на р. Морачу, да пријеђе на село Бојиће, од куда су били пријешли; али их сложно дочекају Бојићи и Старчани, а прискоче им у помоћ Брђани, Пјешивци и Доњо-морачани, те их опет навише низ провалије и прла на воду Морачу пут сердара Мијата и његова одјељења. Ту Турке обузме жива ватра са свакоје стране и клаше се по мегдану до мрк- ноћи, јер не могаху Турци продријети ни на једну страну. У овом боју пало је мртвих око 2000 Т

рака; ту Црногорци уграбише много коња, отеше много оружја, плијенише и пара с многих убијених Турака, а насјекоше се и глава. Ту су *Јован Ракочевић* и *Вулета Анђелин Радовић,* Доњо-морачани, посјекли по 12 глава, које свједочи грдну турску погибију. Ријека Ратња протекла је крвава, а говори се, да је и р. Морача поред Подгорице текла крвава тог истог пута. У овом бој погибоше *сердар Мркоје* и *Шуша барјактар,* Пјешивци. Мркоје је погинуо код Љевишта у раздвоју боја од рањеног Турчина, којега је посље убио и посјекао Вулета Радовић. Ту се узео силни шићар, и било је Црногораца, који су довели из боја по седам коња јахаћих. Врло је знаменито, што је у том бој један од она два заоставша Ровчанина, именом *Ново Купинаш,* посјекао турског *санџак-алајбарјактара* и узео му барјак, који је био поднизан мађаријама. Говоре, да је било на њему око 300 мађарија, које су припале истоме Нову, те и данас његова породица лијепо живи, премда је био прије тога пуки сиромах. Говори се, да је митрополит Петар I. овај алајбарјак послао цару у Русију, да га увјери, како султан војује на Црну Гору са великом силом. Заостатак турске војске поврати се грдан натраг, не желећи већ ударати на Морачу. Од тада је остала ријеч код Турака: „Лако ти је сећи у Морачу, но је мука изаћ' уз Рзачу“; а код Срба: „Заклеше се Турци на Погачу, да већ неће никад на Морачу“. У овој битци ранило се од Горње Мораче 19 војника, које је сердар Мијат дао донијети у његову кућу, ђе их је он сам лијечио од рана и за пола године их излијечио, јер је био и у том послу доста искусан.

Ова је битка страшно поразила турску војску и велики јој страх задала, те се већ за пола ви-

јека нијесу Турци усуђивали дизати тако велику војску на Морачу. Ова је битка уздигла дух морачки, те Морачани, сједињени с Ровчанима, постадоше тврди бедем Црне Горе на овој страни, заклети непријатељи Турцима, вјерни бранитељи вјере и слободе и одани поданици црногорским господарима.

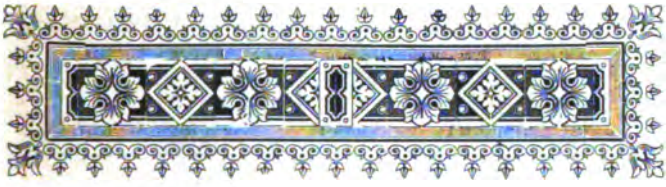

БРАЋА НЕДИЋИ

ЖИВОПИСНЕ ЦРТЕ.

Г. Милан Ђ. Милићевић у својој „Кнежевини Србији“, ст. 382, а тако исто и у „Поменику“ III, ст. 400, описујући биографију ове јуначке браће, вели: „Ми не знамо сав живот ове славне браће Недића, али нам није ни нужда, да то истражујемо. Њима је Лазарева Субота у очи Цвету 1804, била довољна, да остану у славном спомену до века; они су урадили у један дан, колико многи нису кадри били урадити свега дугога века свога“. Ових неколико врста г.-Милићевићевих подстакле су ме, када сам био као учитељ у Осечини, да што више распитам и сазнам о овој јуначкој браћи. Захваљујући њиховој родбини, а и старијим људима из Осечине и околине, постигао сам оно, што сам желео.

Породица ове јуначке браће доселила се у Србију из Херцеговине, а из села Црне Леске. Прапрадед њихов, Владислав, морао је оставити своје место рођења, немогав трпети турскога зулума, и ући, да тражи себи нову постојбину, упутив се право у Срем, куда му се раније одселило више

рођака. Прешав Дрину, упути се уз Јадар, и дође у данашње село Осечину, под сами Влашић. Под самим Влашићем, а на врх Осечине, нађе само једну малу чатрљицу, и у истој једног старца и бабу. Старцу је било име Рајо, а баби Трњина (и данас има у Осечини добар извор, који се, по овоме Раји, зове „Рајинац“). Раји је било онда преко 80 година. Сам онда у ономе крају, једва је дочекао, када је видео људе око себе. Започне их салетати, да остану код њега, приволевајући их да има доста: земље, шуме, добре воде, а и удаљено је од сваког пута, којим Турци пролазе, те према томе немају се чега бојати.

Владислав пристане на Рајин савет, и настани се у његову сусеству. Шуме је било доста; и данас је има. Чим се ту настани, направи колебе, а доцније и куће, те тако започне кућити у томе крају.

Прича се, да је у оно време у Осечини било свега две куће: Рајина и још једнога, који је имао врло велику задругу, преко 70 њих, па су од зулума турског морали пребећи у Аустрију. Тамо удари на њих нека мора, те сви скоро помру, само се седморо вратило у Осечину.

Ово досељење Недића породице у Осечину, по причању старих људи, води се од пре 200 година.

Владислав је имао више синова. Најстарији му је син био Новак. Новаков најмлађи син Недељко, који се по оцу презивао Новаковић, оженио је се из Коцељеве, шабачке нахије, а из куће Пауновића, — Недом, која је била врло вредна и бистра жена — прави мушкобања. Неда је, са Недељком, родила 5 синова: Глигорија, Мијаила, Спасоја, Јанк и Димитрија. По мајци су доцније прозвани Недићи Недељко је умрјо од прилике 1790. г. После себ

оставио је своје синове, од којих је жењен био само Глигорије, а остали су били нежењени. Глигорије је постао старешина у задрузи још за очина живота. Синови Недељкови били су у свему вредни. Сваку алатку умели су да направе. Запатили су доста стоке; јер је земљишта за то, у оно време, било изобиљно. Мало по мало постану најимућнији људи у оној околини. Као доста имућан, почне Глигорије по мало и трговати са стоком, тако, да је за кратко време постао један од главнијих трговаца у оном крају, који су радили с Турцима и Аустријанцима.

Осечина се доцније, а то је од прилике 1790. г., почела по поприлично насељавати из других села, а нешто је се од Осечанаца вратило и из Аустрије. Турци почну долазити у Осечину и надгледати своја имања, која су била око Јадра и Ловачке (реке).

Један пут деси се овакав случај. Једне године, у јесен, Глигорије и Мијаило, брат му, били су купили три обора свиња, и хтели су, да их крећу преко Шапца за Аустрију. Тих дана био је дошао спахија осечански са својим заптијама, да збира храну око реке Ловачке. У месту званом „Збегови“, биле су хрпе са кукурузом. Спахија је позвао све сељаке, да дођу у вече, да љуште кукурузе, и издао је наредбу, да сваки доведе, који има лепу младу или девојку, те да му праве шенлук. Света се било искупило много на хрпи, све село, сем Недића, који су били с кућом под самим Влашићем, и које Турци нису никада звали, да им што раде, нити су пак они хтели. То вече, на комишању, спахија је био натерао једног сељака, да лаје, а другога да вије. Они су то морали да раде. Глигорије и Мијаило били су спремни, да сутра дан крећу свиње. Када чују то урлање и вијање, рећи

ће Глигорије: „Иди Мијаило, и види, шта оно раде Турци од оних људи“.

Мијаило му рече: „хоћу Глишо“ и оде на хрпу. Спахија седи, са својима, те вечерају и држе: неки младу, а неки девојку на колену. Пред њима су велики чанци дрвењаци са медом и прженим пилићима. Мијаило приђе њима, и назове им Бога. Спахија му прими Бога, и рече му: „баш си батли, Михаило, оди да вечерамо“. Мијаило им љутито рече: „по вери вас турској, мало вам је што вам сиротиња узора, окопа, сабра, већ је још и срамотите и нагоните да лаје и вије“. Пошто то изговори, саже се и узе један дрвењак с медом, па оним дрвењаком спахију у прса, за тим извади свој јатаган иза појаса, и растера њим све Турке са хрпе, па онда дигну јатаган у вис и повика: „За мном, сиротиньо, у вери вас! Ја бих псе побио, да ми није жао за пса по 1000 гроша“. Свет се сав крену за њим. Спахија и његови побегоше куд који. Свету је онда казао: „Сваки сутра рано, који има коња, који кола потерајте, и понесите вреће, па хајдте хрпи, да вам поделим жито“. Свет је тако и урадио. Жито су поделили по радинима, чардак спахијски оборили. Турчин више није смео доћи никад у „збегове“, да тражи хране, већ је радио сваки себи.

Глигорије је оно јутро отерао свиње, да прода. Спахија овај случај одмах јави Ибишу Јајићу из Ваљева. Овај им пошаље неколико момака, да би похватали Недиће, или их побили. Јајића момци и спахије дођу кући Недића, и опколе је, али ту не нађоше ни једнога брата, већ само баба-Неду и жене с децом. Пошто су опколили кућу, врат завежу, да не би смело изаћи ни једно од чељади, те да не јаве људима (Недићима), да је кућа оп-

кољена, и да има око ње Турака. Недићи су били у пољу. Са једнога виса, према кући, угледају Турке и многи свет око куће. Почну се договарати, шта ће да раде, те да избаве чељад. Мијаило ће рећи: „ја ћу ићи и избавићу их“. Тада узе у једну руку пун сребрњак, а у другу јатаган, и упути се право кући. Онај свет који су Турци повели одмах направи капију, кроз коју прође Мијаило и дође до кућњих врата. Када је дошао пред кућу, сасма без бриге, потеже јатаганом, те пресече конопац на вратима, опсовавши им веру: „зар — вели — пре времена затвористе нам кућу мртвим коцем“. Свету повиче: „за мном те, браћо!“ Свет пође за њим, а Турци се разбегну куд који, а особито када угледаше и осталу браћу, да иду са оружјем.

Више пута су Турци долазили њиховој кући, са намером, да им досаде, али никада нису им могли ништа.

Кад је била „Кочина Крајина“, и они су били у редовима осталих бораца, и имали су своје чете, били су као неке буљук-баше. За време тога ратовања имали су више бојева с Турцима. Прича се, да су Турци једном ударили на српску стражу у у Црниљеву (Шабачком). Стража је била код „Бабина Гроба“. Случајно је била заспала. Турци опколе и покољу све стражаре, ударе и на другу стражу, једнога убију, остали стражари нагну бежати. Турци припуцају за њима. То се чује у Недића чети, брзо се спреме и дочекају Турке на Влашићу, под Мраморјем. Турке су предводили некакав Али-ага и Рустем-бег из Сокола — (Рузмир). На Мраморју их дочекају Глигорије и Мијаило, и бој се отпочне. Ту су Турци изгубили 77 војника, и самога Рустема стигну код „Велике баре“, која

се од оног времена зове „Рузмирова бара“ и ту га убише.

Пошто је углављен мир између Аустрије и Турске, Срби су већ већином отишли сваки својој кући, и почели радити домаће послове. Уговором било је опроштено свима. који су учествовали у рату. Глигорије је продужио и даље трговину, на који рад имао је и бурунтију од паше београдског. Трговао је по: Ваљевској, Шабачкој, Рудничкој и Ужичкој нахији, а највише по Подгорини, Рађевини и око Сокола.

После смрти кнеза Ранка из Свилеуве, Глигорије пође у Шумадију, да лучи овнове. Са собом је повео и свога брата Мијаила, кога је, пре тога, послао био у Рачу Хаци Мелентију, на неки договор. Хаци Мелентије му дâ нека писма да преда неким људима у Шумадији. Дахије су већ биле заузеле београдски град, и удавили Хаци Мустафу. У крагујевачком округу, а у селу Врбици, дахијски људи ухвате оба Недића. Нађу код Мијаила неко писмо. Због тога писма вежу их обојицу, отерају у Београд и предаду их Дахијама. Дахије их затворе у „Небојшу Кулу“, одакле су их мислили ускоро извести на Калемегдан и погубити. Чује то њихова мати Неда. Одмах узме Глигоријеву бурунтију, и дође у Београд. Када је дошла у Београд, оде Аганлији у град, стане га молити, да јој пусти синове, који нису никакви хајдуци, већ поштени трговци, и да су због трговине отишли у Шумадију. Аганлија јој осорљиво рече: „Ми поштене људе и не апсимо, већ само хајдуке и њихове јатаке, а они нису ништа друго до то“. Баба Неда почне му се правдати, да они нису хајдуци, ни јатаци, већ да су трговци, а за доказ извади бурунтију из недара и предаде је Аганлији. Аганлија кад

виде бурунтију рече баби: „Ова бурунтија пише за Глигорија, а за оног другога не. Оно је бели прави хајдук“. „Није, душе ми, честити ага! Оно му је млађи брат. Он га свуда води са собом“. Аганлија се не да ни осолити, већ ће рећи Неди: „Овога ћу ти пустит'; а онај други остаје овде. Он је прави хајдук“, па онда нареди, да се Глигорије пусти, да иде слободно кући. Неда замоли Аганлију, да јој допусти, да бар оде до Мијаила, те да га види, и да се са њим поразговори, и да му однесе мало хлеба. Аганлија јој допусти, те с једним стражарем оде пред кулу. Стражар кулу отвори. Глигорија пусти, да иде Аганлији. Неда даде Мијаилу једну торбу с понудама, међу којима је била и једна погача. У погачу је баба била замесила једно јеге, које је Мијаило нашао у погачи, када је погачу преломио.

Мијаило је полако ноћу избио једну циглу оним јегетом, па и другу, и трећу; те тако направио рупу, кроз коју се извуче из куле, само у гаћама и кошуљи скочи у Дунав. Из воде исплива и стане бежати уза Саву — Макишем. Дању би се где сакрио у шуми или сену, а ноћу би бежао.

Сутра дан дођу Турци, да га изведу и погубе. Заповест је била, да му најпре живу зубе поваде, па онда погубе. Када су отворили кулу, и ту га нису нашли, отрче дахијама и јаве. Дахије заповеде, да га одмах јуре и траже. Војници појуре, на хатовима, путем кроз Макиш, не би ли га где стигли и ухватили. Нигде га нису могли наћи.

Мијаило пређе Колубару и дође у Бањане (ваљ. окр.). Два дана није ништа јео. Наиђе у Бањанима на једну домаћинску кућу, где једна жена пеће хлеб у пећ. Замоли ону жену, да баци најмање парче колача у пећ, те да му да, јер има —

вели — 15 дана, како није окушао вруђа хлеба. Жена, када га виде онако гола, (у гаћама, кошуљи и капи; а свитњаком се опасао) повиче му: „Ни моји радини не једу вруђа хлеба, а то ли којекакви скитачи“. За тим га упита одакле иде. „Ја идем из Београда, терао сам трговачке овнове, па ми не хтедоше платити, а код себе немам ни маријаша“. Кад он рече, да иде из Београда, она га упита: „Бога ти када си из Београда, јеси ли чуо што за оне псе Недиће“. „Прекјуче су им, обојици, живим зубе повадили, па их после повешаше“, одговори јој Мијаило. „Тешто, тешто, цукеле једне, од њих ни цар у Стамболу не може бити миран“. Пошто је то сазнала, изнела је пред њега једну крајку тврде проје. Мијаило јој не хтеде ни то примити, већ оде даље.

Путујући кроз Бањане, сретне на путу једног човека, који је био пошао да нахрани свиње. У зобници је носио кукуруза. Када су се срели, упита га онај сељак од куда иде. Он му рече, да иде из Београда. „Да ли си чуо што, брате, за Недиће?“. Мијаило му одговори, као и баби. Сељак повика: „Ај, Алекса, просто ти не било, што не хтеде ударити нарез на народ, да откупимо онакве људе, већ на правди изгибоше! Кад они изгибоше, ми нећемо никад прогледати очима“. Мијаило кад чу те речи, загледа се боље у њега, па му онда рече: „Ако је тврда вера, ја ћу ти сад нешто казати“. Сељак му одговори: „Тврђа од камена“. Он му онда исприча све, шта је са њим и Глигоријем било. Сељак га одведе кући, обуче га, обује, и да му нешто од оружја. Пошто су се мало почастили, крене се Мијаило кући у Осечину.

Када је дошао у село, кући није смео до бојећи се да га Турци већ не чекају код ку.

већ оде у шуму ниже куће. Тек што се склонио у шуму, угледа повећи број Турака, да иде њиховој кући, да је запале и затру њихову породицу. Уз пут су срели њихова најмлађег брата Спасоја, који је био пошао у воденицу, па га салете да ухвате. Спасоје остави коња и почне бежати. Турци га не смедну јурити, већ напусте за њим једног Србина, и заповеде му да га ухвати. Спасоје је имао са собом једну секирицу, започне њом претити ономе сељаку, да ће га свега исећи, само ако му се приближи. Турци су уз пут убили некога Тому Мојсића из Осечине. Глигорију то све јаве. Мати му јави да је и Мијаило дошао из Београда, и да је у шуми испод куће. Глигорије јој радосно повика: „А камо га, по души га, зови га овамо!“. Неда зовне Мијаила, који одмах и дође.

Када су Турци Спасоја дотерали до близу куће, Спасоје заокупи бежати. Један Турчин заокупи Спасоја да га стигне, а и остали појуре за њима. Глигорије и Мијаило, када то видеше испред куће, заседну иза трешања испред куће, и одатле очекиваху Турке, да ударе на кућу. Тек што су тако ухватили бусије, Мијаило угледа Турчина да јури Спасоја и хоће скоро да ухвати, потегне из пушке, погоди Турчина између ногу и тако га осакати. Глигорије повика: „Шта би Мијаило, ти уби Турчина?“. „Није, Глишо, у веру га, но се само поквари“. Ту се започе бој између њих и Турака. Турке су разбили, многе побили и ранили, а остало је побегло натраг у Соко. Ови су Турци послани били из Сокола, да утамане сасма кућу Недића; јер су били чули, да су погубљени Глигорије и Мијаило у Београду.

Пошто су ове Турке — Сокољане — разбили, одмах спреме жене и децу, и сав мал, напусте кућу

и имање у Осечини, и склоне све у Бошњак (Шаб. Поцер.). Када су сместили породицу у Бошњаку, оду сва четворица у хајдуке. Глигорије са собом поведе свога сина Јована, коме је онда било 10 година. Са Јованом Глигорије пређе у Босну, одведе га у Сарајево и преда га на аманет — чување — своме пријатељу и ортаку у трговини, Ристи Делимовићу, да га чува од Турака; јер су се Турци били зарекли, да ће утаманити сву њихову породицу, а особито Ибиш Јајић из Ваљева. Јован је био у Сарајеву све до по Ускрсу 1804. год. На Ускрс те године после службе у цркви, владика (Грк) говорио је беседу и хвалио турско јунаштво, а особито на Чокешини. Споменуо је како су на Чокешини погинула два најжешћа српска хајдука, Глигорије и Јанко Недићи. На служби је био и Јованов поочим, Риста. Када је Риста дошао кући из цркве, зовне жену у собу и нешто јој је причао у соби. Када су изашли из собе, плакали су обоје. Јован их упита што плачу. Они му не хтедоше казати у први мах. Доцније су му казали. Јован навали молити их да га пусте, да иде у Србију. Риста га је одвраћао у први мах, а када је видео да га не може одвратити, пусти га да иде. Дâ му нешто новаца, посаветује га и упути на скелу Љубовијску. Када је дошао на скелу у Љубовији, не пусте га да пређе. Јован пође даље уз Дрину, пређе је и дође у Вишеград. Из Вишеграда пође у Србију. На граници га ухвати српска стража и веже. Везаног га доведу војводи и представе га као турског шпијуна. Залуду је се правдао да није. Два дана су га држали под стражом и хтели
га погубити. Када се видео на невољи, понуди је
стражару 5 #, да оде у Ваљевску нахију у
Осечину и нађе његовог чику Мијаила Неди

да дође да га избави. Стражар то јави војводи. Војвода га одмах позва себи и рече му: „а што се ти, дете, не кажеш чији си“. Пошто му је Јован све испричао, одакле иде, где је био, и како је чуо за оца и чичу, војвода га одмах пусти са пратиоцем кући у Осечину. Кући је дошао у очи Тројица 1804. г.

Глигорије, чим се вратио из Сарајева, нашао је своју браћу у Церу. Са њима је нашао и Глигорија Младеновића, хајдука из Кошаља. У скоро су скупили чету, која није била никада мања од 25 друга. Харамбаша тој чети био је Глигорије Недић. Са својом четом четовао је по Поцерини, Јадру, Рађевини, Подгорини Ваљевској, а машали су се и до под сами Соко. Свуда су задавали страх Турцима. Туци су четама нападали на њих, и свагда су били надбијени.

За време свога хајдуковања, само су два пут претрпели од турске потере, и то први пут у селу Коњуши (Рађевина). Турци из Крупња дознаду, да су они у Коњуши. Мула-ага, из Крупња, крене се са четом, да их или побије или похвата. Недићи опазе потеру, побегну у шуму. Турци их у шуми опколе и почну се пушкарати. Тукли су се четири дана. Њих је било свега десет. Три су им друга погинула. Хране им је нестало. Воде на оном брду нису ни имали. Јели су восак, да би глад утолили; а барут су лизали, да би жеђ загасили. Најпосле њих 7 прогурају се кроз Турке и побегну Церу. Ту су убили седам Турака из потере, а и своја су три друга изгубили. То је било у зиму. Бежећи Церу, Турци су их вијали по трагу. Кад су били на једном вису у Церу, опазе Турску потеру. Мило ће рећи Глигорију: „Хоћу, Глишо, један пут скочим, по овоме снегу, нека виде Турци, када

овде дођу, колико може скочити хајдук“. Глигорије му одобри. Кажу да је скочио 14 стопа. Одатле се крену Мачви. Турци изађу на онај вис, па кад видеше скок колики је, рекао је Мула-ага: „Ови се лако не хватају“, и врате се натраг у Крупањ.

Другом приликом дозна Мула-ага, исти, да су Недићи негде у Цветуљи, и пође с момцима, да их похвата и побије. Недићи су тога дана, када је Мула-ага дошао у Цветуљу, били на обданку код некога Марка Божића доброга домаћина, који се правио пријатељ Турцима. Онда су имали у чети 18 друга. Девет су послали у шуму, а девет је дошло Марку на обданак; јер су знали да је Марко турски иријатељ. Мула-ага дође у Цветуљу, зађе од куће до куће, да их тражи. Дођу и Марковој кући. Чим су Недићи опазили Турке, одмах се разместе по стајама и тавану, па ако би дошло до невоље, да се могу бранити.

Када је Мула-ага дошао Марковој кући, Марко га је лепо дочекао, спремио му ручак и све што треба. Када су били за ручком рећи ће Мула-ага Марку: „Тако ти твоје вере, хоћеш ли нам право казати, што ћемо те упитати“. „Хоћу, ага“ одговори Марко. „Кажи нам, када су последњи пут ручали или вечерали Недићи код твоје куће“. „Оца им њиховог, они мојој кући нису никада долазили, а када би дошли, зло би прошли“. „Јесу, Марко, јесу, и они иду онде, где се има шта појести и попити, а и у торби понети, као год и ја“. Пошто су ручали, крену се и оду, а нису их ни тражили по стајама Марковим. Пошто су отишли Турци, Недићи и дружина дођу у кућу. Глигорије ће рећи Марку: „Да ми само није било жао тебе, да платио би ти главом Мула-ага“.

Хајдуковање су продужили све до фебруара 1804. г. Има ли су и свој барјак (заставу), који је до скора чуван у осечанској цркви, па је одатле пренесен у Чокешину, где им је споменик подигнут и освећен (7. октобра 1890.).

Године 1804., чим су чули да су погинули кнежеви, Алекса и Бирчанин, и да се искупља војска на Бранковичком вису, пошли су и они у ту дружину. У путу су чули, да је отишао Јаков у Свилеуву, да пресретне Турке, који су били опколили кућу попа Луке, одмах су се са својом четом упутили тамо, и помогли Јакову, те је са Гомилице у Свилеуви разбио Турке. (Мемоари П. М. Нен. стр. 84.).

Глигорије је за све време свога живота, а у друштву са браћом и Ћурчијом, био под командом Јакова Ненадовића. Исте (1804.) године на Лазареву Суботу, када је Мула Ножина са великом војском ударио од Љешнице к Шапцу, Глигорије је са својом браћом и дружином био код манастира Чокешине. Јаков и Ћурчија били су у завади. Ћурчија је предлагао, да из планине дочекају Турке, а Јаков, да се затворе у манастир, па из манастира да их дочекају. Недићи нису пристали ни на један предлог, већ су предложили, да се изађе на отворено поље, па ту да се дочекају Турци. Неумрли Вишњић, тај њихов ратни савет и битку пева овако:

„Ал' беседе два брата Недића:
„„Чича Јашо, што си полудио?
Ми нијесмо једне женске главе,
Под затвором женски да помремо,
Па да цркву крвљу обојимо,
Да костима цркву потрусимо;
Већ хајдуци убојни јунаци,

Што замећу по крајини кавгу,
Између' цара и између' краљева;
Него хајдмо, да сретнемо Турке
Да се далек' с њима побијемо,
Ђе је свему свету на видику"".
То рекоше па се послушаше,
Сви шарене пушке потпрашише;
Па Недићи *напријед пођоше*,
А за њима Дамљан Кутешанац,
За Дамљаном Дамљановић Панто,
А за Пантом дружина остала.
Чича Јаков на ђогату јаше,
Голу сабљу у рукама носи,
Иде виђет' побит како ће се?
На далеко сусретоше Турке,
По високо од бијеле цркве,
Виш Врањевца дубока потока,
На високу брду голетноме,
Ђе Љешници јесте на погледу.
Два Недића бусије не траже,
Већ падоше оба на кољена,
И обадва пушке оборише.
Обе пукле, остале им пусте.
Бого мили, чуда големога,
Ђе два брата, два Недића млада,
Погодише у Турској ордији
До два брата, два Турчина млада,
Оба брата оба барјактара,
Барјаци им пусти остадоше.

— — — — — — — — —

Боже мили, срца слободнога
У два брата, два Недића млада,
Ђе с Турцима заврго̑ше кавгу
Триста Срба са седам хиљада;
Бој чинише пуно и за много:

Ев' у дану пуно седам сата,
Ал' Недићи рана допануше,
Пребише им Турци обојици,
Из пушака, ноге до кољена,
Оба сјела један до другога,
Они вичу' реко б' вино пију,
Око себе Србадију храбре,
Пушке пуне, на Турке бацају.
Ђе је срећа, ту је и несрећа.
У Недића нестаде џебане,
А не могу на ноге устати,
Да потраже по друштву фишека,
Већ из гласа сташе дозивати:
„„О дружино, браћо Србадио!
Није ли се у ког догодило,
Ја фишека, да нама докучи,
Празне су нам пушке у рукама;
У кога се фишек догодио,
За фишек му ево жути дукат.
Ако му се и то мало чини,
За фишек му ево двест' дуката.
Доста злата, ал џебане нема!““
Сташе викат један до другога.
Ни у једног није се десило,
А то турски шпиуни дочуше,
Отрчаше Турцима казаше,
Да ј' Србима нестало џебане.
Кад то чуше до два серашћера,
Ножин-ага, и с њим Дервиш-ага,
Од појаса сабље повадише,
Из далека Турке повратише,
И на силу Турке натераше:
„„Јала кардаш, јуриш на душмана,
У душмана нестало џебане!““
Кад ли, болан, Турци јалакнуше,

На на Србе јуриш учинише!
Ту се Срби покорити неће,
Већ се бране и празним пушкама;
Изломише пушку на седморо,
Све тукући око себе Турке;
А кад танке пушке изломише,
Сваки Србин хвата по Турчина,
Сваки пада по Турчину своме.
Сваки Србин мори по Турчина,
А Србина по двадест Турака!
Погибоше два Недићи млада,
Виш' Врањевца дубока потока
На високу брду голетноме.
Та знаће се њихно разбојиште,
Док је Цера и Видојевице,
И на небу сунца и мјесеца
Ђе Недићи јесу погинули
У суботу на Светог Лазара.

Јаков Ненадовић, а са њим и Мијаило Недић, пре ове битке био је код Шапца. Јаков, када је чуо да су пошли Шапцу у помоћ Мула Ножина и паша Видајић, одвојио је 400 друга и са њима пошао Чокешини, да их пресретне и помогне Ћурчији и Недићима. (Мемоари И. М. Ненадов. стр. 99.). Од Шапца је послао Мијаила Недића, да иде у Осечину и околину, и покупи што више војске, и поведе Љешници—Чокешини. Мијаило је то и извршио, и одмах се кренуо Чокешини. Са њим је пошао и поп Спасоје из Осечине. Мијаило га није хтео примити из почетка, говорећи му: „Шта ћеш ти, попе, кад ниси добар нишанџија, а у бој треба добро нишанити“. Поп Спасоје му каже, да се тога не плаши, и да његов фишек неће отићи бадава. „Е, па добро, кад велиш, да неће отићи бадава,

дед, да пробамо.“ Тада му одмери од једне танке трешње 300 корака, и повиче му: „Удри, попе, у ону трешњу, па ако је погодиш, моћи ћеш ићи с нама.“ Поп нанишани и погоди по сред трешње. (Ова трешња и данас је у животу, и налази се у имању потомака поп-Спасојевих). На Чокешини погинуо је и овај поп.

У овоме бој на Чокешини погинули су: Глигорије и Јанко Недићи, а не Дамјан, као што је пок. Прота у Мемоарима забележио. Недићи нису имали брата Дамјана. Дамјан Кутиманац (из Котешице — Кутешице) био им је сестрић; а тако исто и Дамјановић Панто из Лесковица. Мијаило Недић, у почетку саме битке на Чокешини, био је тешко рањен. Брат њихов Димитрије није ни био на Чокешини, јер је још у почетку 1804 г. умрјо код куће од куге. Спасоје није ни био на Чокешини.

После смрти Глигоријеве и Јанкове, Мијаило је био одређен да мотри на Турке Сокољане и Босњаке у овоме крају око Влашића, а Милић Кедић око Медведника и Повлена. Био је у свима скоро бојевима на овоме крају међу првим борцима. Особито је се одликовао на Братачићу 1806. год., када је Хаци-бег био прешао Дрину и упутио се к Ваљеву. (Види Мемоаре П. М. Нен. стр. 149.—207.).

Мијаило Недић и Милић Кедић били су као предстража на овоме крају, и чували су народ од Турака. Турци, а особито Сокољани, чешће су нападали на поједина села у Ваљевској и Подринској нахији, робље робили и одводили у Соко; али никад нису олако прошли. Милић и Мијаило били су непрестано на опрезу и дочекивали их, а јуначки одбијали. Ну, поред све опрезности, дешавало је се и случајева, да су Турци по неколико душа робили, и водили у Соко. Тако деси се овај случај: Милић

Кедић био је наредио стражу на Дренајићу (заселак од Суводања), да мотри, те да их не би Турци преварили и какву пакост учинили. Стража се изопија. Турци наиђу на опијену стражу, исеку све стражаре и дођу у село Ситарице. Из Ситарица отерају сву стоку и 17 чељади. Кедић, како је то чуо, одмах појури за њима, али их није могао нигде стићи. Брже сиђе у Осечину и пожали се Мијаилу. Мијаила нађе код цркве. Кад му је све испричао, Мијаила је то толико наљутило, да је повикао: „Тако ли се чува сиротиња!“ и извадио сабљу, те у мало му није осекао главу, да овај није побегао у цркву. Мијаило, кад га виде, да побеже у цркву, повика му: „Излази, брате Милићу, сам те је Бог сачувао; али одмах да идеш, да не би Турци и веће зло учинили.“ Кедић оде.

Мијаило се почне премишљати, како ће избавити робље. Када је смислио шта ће да ради, крене се са момцима на Рожањ, више Сокола. Ту дозна, да се робље налази у Алил-аге из Сокола, и да Алил-ага излази сваки дан на теверич на Рожањ, и са собом води увек по 7 момака, да му се нађу злу не требало. Када је било пред подне, ето ти Алил-аге на Рожањ. Мијаило, чим га опази да иде, нареди својим момцима да се прикрију; и, кад Алил-ага дође, да гледа сваки, да убије по момка Алилова, а остали, да не пуцају. Када су се испели на Рожањ и поседали, на један пут пуче 7 пушака, и паде 7 момака Алилових. Алил нагне бежати. Мијаило за њим, и повиче му да се преда. Алил га упита, коме да се преда. Он му одговори: „мени Мијаилу Недићу“. „Е, да сам знао, да си ти, не бих ја од тебе ни бегао“, одговори Алил, и предаде му оружје. Мијаило заповеди момцима, те га везаше, и одведе га кући у Осечину.

Кад су Турци чули шта је са Алилом, почну слати старије људе, да се договарају са Недићем, да им пусти Алила. Давали су му пуну зобницу дуката. Он није хтео ни да чује за новац, већ хоће Ситаричко робље или Алилову главу. Алила је држао код своје куће; добро га хранио и појио. Сокољани кад су видели, да неће друкчије да пусти Алила, а већ шест недеља прође како је у ропству, доведу робље и предаду га Мијаилу; а Мијаило Алила Сокољанима. После овога случаја Недићи су увек лепо живели са Сокољанима. Никада више Сокољани нису ударали на Осечину и околна села.

Мијаило је био рањен на више места. 1808. године, баш на сам Митров дан, умр̈о је у Осечини, код своје куће, а од ране коју је био добио још на Чокешини, а која му се сада позледила. Сахрањен је у самом Влашићу више своје куће. Више главе му је подигнут споменик од камена, са натписом:

ЗДѢ ПОЧИВАѢТЪ РАБЪ БОЖЫ МІАІЛО
1808.

Више натписа изрезана је сабља и пушка — пиштољ.

Глигорије је био растом висок, округла лица, бркова смеђих. Одело је носио војводско, за све време свога хајдуковања, па до саме смрти. Оружје је имао све у сребру оковано, па златом посуто.

Мијаило је био такође висок, округла лица, само му је риђа коса више прелазила у црвенило.

Јанко је био танак, висок, и кад је погинуо није му било више од 22 године.

Димитрије је умр̈о млад код куће, још за очева живота, а пре Глигоријева одласка у хајдуке и остале браће.

Глигорије, Мијаило и Спасоје били су жењени. Глигорије је оставио после себе сина Јована, који

је, као што рекосмо, био у оно време, када му је отац погинуо, у Сарајеву. Јованов син Тома и сада је жив, и живи у Осечини, као један од најчеститијих и најбољих грађана, а у задрузи са синовцима (синовима пок. Ранка, Јованова сина), Николом и Лазарем. После Мијаилове смрти није остало, мушке главе, сем једне кћери, која је била удата у Туларе, у кућу Миросављевића. Јанко није био жењен. Спасоје није ни имао деце. (Захвално потомство подигло је 7. Октобра 1890. године славној браћи, Глигорију и Јанку, скроман споменик код манастира Чокешине. Тамо је и барјак њихов пренесен из Осечанске цркве. Тамо се и сад налази. О раду на подизању споменика и постакнућу потомака на рад, и кратком раду исте браће, писано је у „Либералу“ од 1889., бр. 98—101; „Дневном Листу“ од 1889 г. бр. 189—192 и од 1890. г. бр. 113—122., и „Отаџбини“ 1891. стр. 192—218.*).

Децембра 1895. г.
Београд.

Коста Т. Андријашевић.

---

*) У „Наставнику“ за 1892., стр. 296., има такође леп рад г. Ник. Савића, професора, под натписом: „Браћа Недићи и бој на Чокешини“.

Уредн.

ОТАЦ

— ЦРТИЦА ИЗ ХЕРЦЕГОВИНЕ. —

Никола поглади десни брк, те поче да приче:

— Прошло је неколико година од тада, ама памтим све, к'о да је јуче било.

А и не може се то тако лако заборавити.

Стари Стојан био је некада мој најбољи јаран. Добар чојек, брате, добар и поштен к'о један светац. Кад је био у ћеифу,[1]) мог'о си с њиме радити што гођ хоћеш: смијати се, шалити се, — па да ти од смијеха и сузе на очи ударе, само кад он прича.

Ама у љутини био је гром.

Оно истина, не би се он тако лако и због ситнице наљутио, ама кад му догрди, па кад закрвави очима а шкрипне зубима, — бјежи му с очију, ако си рад, да останеш здрав и читав.

А он им'о сина Милоша, — к'о златну јабуку.

Диван је то момак био, па дај два ока, да га се нагледају. Бог и душа, мог'о би се заклет', да ни Обилић није био кршнији ни виђенији од њега.

---

[1]) Расположен.

Ако оћеш лице, ако оћеш стас, глас, — све му је било једно према другоме...

И кад букну устанак у Херцеговини, те кад пођох и ја, пођоше и они обојица са мном.

Сви смо били са попом Богданом Зимоњићем.

— Нећемо се никако растављати, — вели мени Стојан.

— Нећемо.

— Ја немам овђе бољег знанца од тебе.

— Ни ја.

Ја се тада окренух Милошу.

— Е, соколе, да те сад видим!

— Па виђећеш.

— Немој само да се препанеш, јер, душе ми, није лако кад зазује куршуми око ушију.

— Не бој се ти.

На томе смо и свршили.....

. . . . . .

До неколико дана, била је битка на Муратовици.

Били смо се крвнички, па у ономе тутњу не знам, ни како се сврши, него знам само то, да је од нашијех било доста мртвих и рањених.

Ја сам одмах потражио Стојана, јер ми у бој бијаше измак'о из очију.

И једва га нађох.

Био је близу војводе.

— Зар си жив? — запита ме.

— Жив, а зар и ти?

— Ево и ја.

— Баш данас покољ, а?

— Покољ богме.

У исти час наљезе Јован Бошковић, — ; он је од нашега села.

— Вàлâ те осрамоти Милош, — рече.

Стојан поцрвени.

— Милош?

— Јà.

— А шта је урадио?

— Побјег'о је при првој ватри.

Стојан јекну:

— Ама је ли истина?

— Истина, — рече Јован и оде.

А Стојан се довати једном руком за прси, па шкрипну зубима.

— Ђе је погановић? — цикну па полети.

— Не, кумим те Богом, — викнух ја, те га уватих за руку.

Он се отрже.

— Убићу га, — викну, — зар да ми због њега образ црвени пред људима?

— Остави, чојече, — рекох ја опет.

Док однекуда бахну Милош.

— Ха ту си! — цикну Стојан, — па извади малу пушку.

— Не! — викнух ја, па га ухватих за руку и пушка пуче у вис.

Он ме разјарено погледа:

— С очију! И тебе ћу убит'!

Милош бијаше преблиједио к'о крпа, па не може ријечи проговорит'.

— Уби ме, — рекох Стојану, — али њега сад остави. Млад је, а ово је први пут.

— А чу ли ти, како ми се Јован подругну?

— Па нек' се руга. Ја знам, да ће ти Милош опет образ освјетлати.

Сад и Милош приступи:

— Чујеш, бабо, — рече, а глас му дрхће, — кунем ти се Богом и светијем Василијом Острошкијем, да ћу ово покајати....

Стојан се љутито окрену од њега, а не рече ни ријечи . . . . . .

. . . . . .

Иза тога, до неколико дана, опет је био бој.

Свршио се готово к'о и први. Битка, вика, хука, бука, — а на крају не видиш ништа осим мртвих и рањених.

Ја опет нађох Стојана.

— Јеси ли виђ'о Милоша? — запитах га одмах.

— Нијесам.

— Нијесам ни ја.

— Да нијеси опет што чуо? — Запита ме.

— Нијесам.

Он уздахну.

— Фала ти, што си ме јуче задрж'о, — рече, — а убио бих га к'о душманина. Образ је образ...

Док нам са стране приђе војвода.

— Аферим, Стојане! — Још не виђех јунака к'о твога Милоша. Ама био ми је први на све стране!.

Стојану синуше очи од радости.

— А ђе је? — Запита.

— Бог да му душу прости, — погинуо је...

Стојану задрхта доња вилица.

— Фала Богу, — промуца, — његова је воља...

И макар што је шћео да стегне срце, сузе му и саме полетише низ образе.....

Свет. Ћоровић.

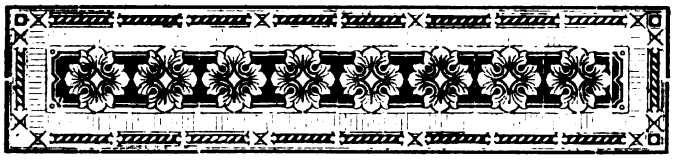

СТРИЖЕЊЕ

(НАРОДНИ ОБИЧАЈ У СВРЉИГУ, ОКР. ТИМОЧКОГ)

Вук Мандушић:
Нема кумства без крштена кумства.

Арслан ага Мухадиновић:
Шишано је исто ка' крштено.
(Горски Вијенац).

Као и многи други, тако је и овај обичај пореклом из старог многобожачког доба, када су људи посвећивали своју косу боговима, јер се веровало да је човеку сва мудрост, сила и моћ у коси. Црквена историја нам прича, да је Сампсон, један од јеврејских судија и поглавара, растргао лава, иставио градска врата и чудеса чинио својом необично јаком снагом, која му се находила у неоострижено ј коси, јер је беше Богу посветио. Без сумње је тај обичај и у Словена био, па и у Срба као гране великога словенског стабла. Историја нам казује да су Срби у старо време, и пре па и кад се доселише на Балканско Полуострво, носили дугачку косу. По томе може се закључити, да су доста полагали на своју косу. То можемо извести и по неким знацима и обичајима, који су се одржали у народу и до данас.

Данас ћете ретко видети сељака да је пустио браду, а који то чини, сматрају га као човека „изван људи“, који се не придржава својих народних обичаја. За време Душаново, као и пре, и после њега, Срби су носили браду, нарочито властела и племићи. Па кад су дошли Турци, који се никако не бријy, и завладали Србима, тада Срби, да би се разликовали у томе од својих мрских завојевача — Турака, почеше бријати своје браде. Од туда је остало у народу: „Пустио браду као Турчин“. Сељаци остављају острижену косу на какво склонито место, где се не ће газити, јер — веле — „не ваља се тако за здравље онога чија је коса“. Не секу, нити бријy длаке с младежа, јер је то, кажу — „срећа!“ Из детињства памтим да је у мојем селу (Бурдиму, у Сврљигу) један одлежао затвор, на који га је осудио кмет, а по тужби другога једног сељака, коме је онај, бријући га, и нехотице одсекао длаке с младежа. Колико тек попреко гледају онога који сасеца бркове (мустаће), и не рачунају га ни за каква човека; а кад би који још и обријао своје бркове, тога не би ни у жене убројили, и прогласили би га за луда!

Што се у Срба мухамедовске вере одржао и до данас обичај: „Шишано или стрижено кумство,“ то показује њихову братску заједницу с нама, а остало је из доба старе и братске заједнице наше, па не могући, с верске подвојености, задржати крштено кумство, они су само шишано кумство задржали, као и многе друге обичаје својих, српских дедова и прадедова.

Стрижење врши сам крштени кум у домаћиновој кући, и то само над *мушком* децом. Стрн се врши скоро свечаније и од самога крштења.] за овај обичај треба подоста трошка, то га

— свечанијег — врше обично имућнији људи, јер за то треба и више трошка домаћинова, и више дарова домаћичиних — детиње матере. Стрижење се врши по крштењу на 6—7—10 месецà, али само не после навршене године. До стрижења се детету не сече никако коса, сем свештеника при крштењу. Био би грех, кад би ко то и из незнања учинио, а да то детиња мати или ма који од старијих укућана не спази. То могу учинити само деца, из доколице; ну, то је врло редак случај. А ако ли би се баш случајно и десило тако, онда мати остави ону одсечену детињу косицу до стрижења, и тада је изнесе куму, да је и он пресече, па се за тим помеша са оном косом у капи, што ју је кум детету остригао.

На неколико недеља још пре стрижења у дому онога који хоће да „прави“ (чини) стрижење види се велика ужурбаност. Домаћин поправља и оправља по што шта у кући, око куће, и око других зграда и стаја; припрема и довлачи дрва; спрема мливо, и „мешано“ (пшеница, раж и кукуруз) и „чисто“ (пшенично), и „мумурузно“ (кукурузно, пројано); прибавља, соли, вина, ракије и друге ђаконије из града (вароши); и све друго што му ваља за онај дан. И домаћица се тако исто живо дала на свој посао: позвала жене, своје дру́ге, на „бедву“ (мобу, пре́ло̂) да јој помогну спремити дарове: за кума, свекра и свекрву (ако их има), оца и матер, и за сву родбину како своју, тако и мужевљеву, јер по некој треба онолико исто дарова, па и више, колико је и о својој свадби дала. Ту се чешља и гребена вуна, преде, мота, суче; плете, везе, снује и навија, оди у ните и брда, меће на разбој, и тка, — чи „совељка“ (чунак), играју „подношке“ и „нити“,

лете „брдила“, шкрипе „кросна“ (вратила) — живо се ради!

Већ се приближио уречени дан, а то је обично какав празник, и за време мрска. Домаћин бије „убојнице“ или „рањенице“ (свиње), ваља му за кување, а „печењаке“ (прасад за печење) може и оног дана, или у очи онога дана.

Све је већ на прагу.

Домаћин је још јуче рано из јутра отишао да зове званице „здравицом“: у торби погача, „буклија“ (чутура) с вином, „шуле“ (плоска, земљаница), или „кондир“ (бардак) с ракијом — обичном или замедљаном — очупана (оперутана) кокош, ћурка, или гуска, или и ошурено прасе — све се то каже „звати кога здравицом“ —, и прво иде куму, па другима по степену сродства. Кум је о томе већ раније извештен, те се и он спремио. Ту ће сад да ручају, и кум да прими и „врати“ (промени) здравицу, т. ј. примиће торбу са оним поклонима, испразниће се они судови, и исте напуниће својим пићем, и даће онаке исте (или и боље — према имућности —) своје поклоне — на кратко: кум ће однети опет онако исто пуну торбу и судове, али не својим пићем и стварима, већ кумовским. Улази кум у двориште, и још по издаље викне: „Хеј, куме!... Има ли кога?“ и куцне штапом у дирек, или у праг „одвода“ (ходника пред кућом). Укућани поустају на ноге и одговоре: „Има, има!... Дао је Бог!“ Отварају врата, и једно од женскадије притрчи те га пољуби у руку, и прихвати му торбу. Улази у нутра, назове Бога и здрави се са свима укућанима. С кумом и са вршњацима се љуби у образ, старије од себе љуби у руку, а мл[illegible] њега, и женскиње, осем ако је кума старија по [illegible]динама од њега, пољуби је у руку, као и бабу, „ста[illegible]

куму". Пошто се тако сви „издраве" и испитају за здравље и осталих укућана, поседају (старији) за већ намештену трпезу. Сад измењају још по неколико питања: ови питају за здравље кумових укућана, а он за њихове који нису ту; за тим о напретку и здрављу стоке, о стању и имању, и једне и друге стране, па се у том принесе и кондир с ракијом (домаћинском); и кум домаћин, примив из руке којега чељадета наслужену чашу, наздрави куму званици: „Е, куме, добро си ми дошао!" — Он на то: „Боље нашао!" — Наставља домаћин: „Имао ко — имао и код кога — долазити за много лета и година — да Бог дâ! Срећан започетак да буде, куме, што си наумио. Да Бог дâ срећно, у здрављу и весељу да дочекамо и испратимо стрижење мога кумчета (помене му име) — да је живо и здраво —; да му Бог дâ сваку срећу и напредак, те с нашим млађим овако, а и с више и боље, дочекивао и испраћао своје кумове и пријатеље; имао кога, имао и с ким, имао и са чим — да Бог дâ!... И здрав си, куме!" Нагне и до дна испије чашу, а он му на: „Здрав си, куме!" одговори: „Бог ти здравље, куме!" Кад испије, овај му каже: „На здравље ти, куме!" а он му одговори: „Хвала, да си жив и здрав, куме!" Сад се наслужи чаша и куму званици, те и он проблагосиља онако, или и боље и више, ако зна. Тако се, уз разговор — а разговор све живљи и отворенији бива што се која више тргне — пијуцка и мезети: сир, кисела паприка (пипёр, 1. падеж, мушког рода, у горњем крају Сврљига), кисео (а не варен) купус, или друго „што је дао Бог", као што се обично рекне, нудећи ума да „заложи", а и при другим свечаностима, з скромности, вели се и сваком госту, путнику и мернику.

С мезетисања се поступно пређе и на ручак. Изреде још по „коју“ (чашу), па пред половину ручка „прекину ракију“ (престану пити) и онда, са благосиљањем, отпочну пити вино. Пошто се обреде два пут, три, домаћиновим вином, затражи кум званица своју торбу са „здравицом“ од куме; и она му је донесе. Тада он извади из торбе и поређа све своје ствари на совру. Сад узме погачу са трпезе у обе руке, и позове кума да је „сломе“. Погачу и пресан — без квасца — хлеб никад не секу. Ломљење бива с наличја и *к себи* — само Турци, веле, раде *од себе* — с благосиљањем: „Да се роди!“ Пошто преломе, пољубе се, и пољуби свак своју половину, подигне навише, и рекне: „Оволика пшеница да порасте!“ па спусте на трпезу. За тим узме чутуру с вином, претури је из десне руке у леву, а десну пружи преко трпезе куму, и ухвати га за десну руку, па се нагну један к другоме и пољубе у уста; после му *десном* руком пружи чутуру, да „прими здравицу“ и да му наздрави. Кум прими *десном*, па претури у леву руку, прекрсти се и благосиља: „Хвала, куме, на здравици, да ти се врати част на радост — да Бог дâ! — — — —“ скоро као и уз прву чашу ракије; а присутни му четће упадају у реч са: „Амин!“ и „да Бог дâ!“ Кад се напије, врати опет онако чутуру, и пољубе се. Тако исто сад дâ здравицу и куми, и осталим укућанима, само што се не љуби с млађима, већ они њега љубе у руку. По том продуже опет јести и пити још за неко време, па — „Дође време кум дома да иде“ — и он се пољуби и, уз „с Богом остали“, и „с Богом пошао“ — отиде. Тако зове и осталу родбину. Ако има в род, он раније и почне — на недељу, две, п стрижење.

Освануо је и дан стрижења. Родбина поврвела са свих страна, а који су „далечни“, дошли су још синоћ, разуме се, са поклонима и даровима. Око 9 и 10 часова почне већ нагло расти број гостију — званица. На стрижење долазе жене, ређе људи, а момци и девојке никако. Свака донесе овакав поклон или прилог: тепсија с гибаницом, или ђувек с пиринчем и месом, преко тога погача (кисео хлеб се не доноси), на средини погаче со̂, поврх тога „паница“ (чанак, ћаса, каленица) са сиром и главицом црног лука, а поред чанка је дар детињи: „дорамче“ (јелек, прсник), чарапе, или други какав хаљетак. Поклони су различни и у стварима и у јелу, јер се махом жене надмећу која ће боље. Ови се дарови зову још и „повојница“, коју рођаке доносе детету и о крштењу. Пре крштења повојница се не доноси, а од крштења до стрижења (закључно) може свакога празника. Повојницу доносе саме или шиљу и друге жене — вршњакиње — изван родбине, јер то жене сматрају као какав побожан зајам. Со доносе да би друговала срећа са дететом као со и хлеб; сир — да му се добро перу кошуље, да су беле и чисте, и да му је целога века *бело* пред очима, а *бела је боја знак среће (црна — несреће).* На белу боју сељаци много полажу, тако: с пролећа мотре да први пут угледају белог лептира, и бело јагње; на Ђурђев дан, и у опште за „молитву“, никад не кољу црно већ бело јагње и то — мушко. Црну, пак, боју сматрају за знак несреће и жалости, те је с тога гавран у народу познат, и у песмама се помиње, као „тица злослутница“; свештеници — веле носе црно одело, не шију се и не бију, што жале за Христом; а за и жене носе „црнину“ кад кога свог жале; ну, том доста за сад. С повојницом не сме ни једна

жена донети испуцан хлеб, да се не би детету пуцале уснице и пете! На ово строго мотре. Сем родитеља, браће и сестара, детету дају поклоне и укућани. —

Сад су за намештеном совром — трпезом. Чело совре у Сврљигу се сматра средина совре. Тамо седа најстарији члан свакога скупа, па редом од њега постављају се други по старешинству десно и лево тако, да је сваки дешњак старији од свога друга с леве стране. И свака здравица иде од најстаријега па десну страну. Старешинство се сваком приликом одређује по годинама, сем кума, који је најстарији па ма и млад био.

До самог чина стрижења не пију ништа, нити што једу. Кад су се већ све званице искупиле, а то је око једног часа по подне, настане чин стрижења овако: најпре донесу куму ножице (маказе, у Сврљигу: ножици 1. пад., мушког рода), запаљену воштаницу, киту босиљка, нов убрс (пешкир, рубац) и суд с *белим* вином; за тим мати донесе дете, и преда га куму *десном* руком, а *десном* га и кум прими, и метне на *десно* колено. Десном руком и на десно колено за то, што је — веле — десна страна анђелска, а лева ђаволска. Уз дете остане и мати, те га забавља да не плаче. Сад кум десном руком откине парче воска од воштанице, одвоји и залепи један пеш косе на „завијутку“, који се сматра као средина — центар — памети, среће, мудрости и снаге човечје, па узме ножице десном руком и одсече; тако исто залепи воском и одсече с десне стране, више слепог ока, па с леве, и с преда, и тако укрсти. Пошто је то учинио, и спустио косицу у детињу капу, узме ону киту босиљка, пол је вином, и покропи дете по глави. Вином се лива ради здравља, а белим — за срећу; босиљк

пак, да детиња душа мирише као онај босиљак, и да му цео живот буде пријатан као мирис онога босиљка. Босиљак је у народу идеално цвеће са свога пријатна мириса. Кад је и то учинио, кум куцне ножицама кумче по глави да *заплаче* — „ваља се“ — кажу — „тако ради његова здравља“, и преда га натраг матери на онај исти начин. По том донесу куму воду, те опере руке, и убрише оним убрусом; па исти задржи себи, а оне друге ствари врати. Сад настаје даривање стриженчета — бацају „пару“ (колико који хоће, а кум први и највише) у капу с косицом. За овим настане приказивање поклона, што их званице донеше. Мати детиња приноси из куће, а отац приказује: „Да благословите овај поклон од нашега кума, Н.!“ Сви на то додаду: „Поклон Богу! — Хвала му!“ Приказивач наставља: „Да му се врати част на радост!“ А присутни на то: „Амин, да Бог дâ!“ — „Да благословите поклон од тетке нашега сина, Н.!“ Присутни: „Бог да благослови!... Хвала јој!... Да је жив који је донео, и коме је донео!“ И такко редом прикажу се сви поклони. Како се чиј поклон прикаже, погаче остављају на трпезу, а друге ствари на страну — у кућу. Будући да стрижење има карактер особите скромности и побожности, то се у приказивању дарова не умеће никаква шала ни смех, као што се то чини при приказивању о свадби. Пошто се то сврши, настане нагризање и ломљење погача. Свака се погача нагризе на три места у накрст, а нагризају их деца, чији су родитељи живи, те да живе и родитељи стриженчетови. Првенство имају мушкарци, за „мушку страну“, т. ј. да је зите мушке деце. Сваку погачу ломи домаћин са оним, који ју је и донео, и то на онај начин као што је напред казато, приликом давања здравице

куму у његовој кући. За овим, у име детиње, раздаје мати своје дарове гостима. Првенство и овде има кум, па свекар (ако га има), и остали по реду сродства; а кад се раздаду дарови, настане плаћање истих — давање уздарја, „бакшиша“. Колико за који дар ваља да се дâ уздарја одређује кум. На пример: за рукавице пô динара, за просте чарапе 60 п. дин., за дугачке, „доколенице“ — 1. дин., за тканице 1·50 дин., за мушку везену кошуљу 2 дин., и т. д. од прилике за сваки се дар дâ уздарја пола његове цене, а који хоће, може дати и више, као што кум, обично, даје.

После свега овога настане пијење, једење, и опет пијење (вина), па — идење кући, „растурају се“.

Који је сиромах, те због великога трошка не могне правити свечано стрижење, тај позове кума, и још двојицу, тројицу; или, ако је кум „далечан“ — из другога села — те не може доћи, онда којега човека из села, вршњака детињега оца, и он „подстриже“ дете, на поменути начин, без икаквих дарова и церемонија. Тај је човек после томе детету други кум, „стрижени кум“, или „прикумак“. За прикумка се узима добар и поштен човек, и још, да су му живи родитељи — „да не би дете остало сироче“. Такво се кумство зове: „стрижено или шишано кумство“; а ако стрижење изврши „крштени кум“, онда је и „кумство крштено“.

И после стрижења, не шиша први пут дете мати, већ отац. „Тако се ваља за мушку страну!“

*

У нашем народу има доста лепих обичаја, а и и празноверица; имају их и други народи, који сматрају за просвећеније од нас.

Лепе народне обичаје треба одржавати, а празноверице искорењавати. То је дужност српске интелигенције, а нас учитеља, просветних пијонира, и свештеника, Божјих пастира, на првом месту.

У очи Св. Саве 1896. год.
Адрани.

Алекса Васиљевић
учитељ.

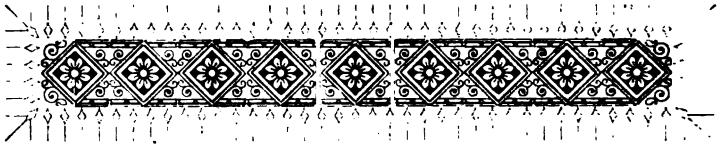

ШТО РЪАВО НАУМИШ — ОДУМИ!

Био неки сиромах човек, па се ожени, а узме сироту девојку. Скући тако нешто мало кућице, али га невоља и немање ни ту не остави, него им се обома усели и у дом. Живеле се ове две сироте тако, мучећи се и сиротујући, три месеца, а онда, кад се није имало куд, човек мораде, хтео не хтео, ићи у свет да тражи службу.

Идући тако од места до места, сретне он друмом једнога човека, који га заустави и ослови:

— Помоз' Бог!

— Бог добро дао!

— Ако Бог да, пријатељу?

— Сиромах сам, па идем у свет да тражим службу.

— Па и ја за то путујем; 'ајдмо заједно!

— 'Ајдмо!

Овај исприча жењеноме, да он није жењен, и како је од кад зна за себе сиромах и како нема ни куће ни кућишта, како је већ пола века превалио у сиротињи и беди, па се сад обрадовао, што је наишао на човека с ким ће моћи заједно путовати.

И тако се они договоре, да заједно код једнога газде буду, где нађу службу. Од то доба нису се више ни раздвајали. Идући тако, замркну једном у неком селу; сврате у прву кућу, на коју ударе, назову бога домаћину и укућанима, и замоле за конак. Домаћин их радо прими, угости и за вечером запита: куда иду и каквом намером. А они му кажу, да су сироти и да иду „трбухом за крухом“ — да траже службу. А домаћин им на то одговори:

— Сутра, кад пођете одавде, удрите путем у то и то село, па на раскршћу друма видећете лепу кућу мог богатог пријатеља. Њему треба радина, и он ће вас најмити. Реците му само, да сам вас ја послао.

Сутра дан, зором, крену се ова двојица путем куда им домаћин рече, и кад сунце пође на заранке, дођу у оно село и нађу кућу. Сврате се обојица и замоле за конак. Домаћин их радо прими, па их запита, као и онај домаћин пре: куда иду и каквом намером. А они му одговоре, да су сироти и да иду „трбухом за крухом“ — да траже службу; и још му кажу, како их је тај и тај домаћин овамо упутио. А домаћин им одговори:

— Е, онда, добро ми дошли! Мени су сада и онако потребни двојица људи за рад.

И, они се ту погоде: газда рече, да ће им на годину давати по три пара опанака и све што им треба за одећу. Али, за ајлук не поменуше, нити они, нити газда.

Од тога дана, они су верно служили и радили све пољске и кућевне послове, како кад: орали су, сејали, жњели, врли, чували стоку, доносили дрва из шуме и већ шта је кад требало, а поред њих двојице још је и задруга била велика.

Тако, дан по дан и година по година, намири се и двадесет година њихова службовања. Једнога дана, по том, рекне нежењени, који већ беше много остарео своме другу:

— Ја више и не могу и нећу да служим. Ако је за вајду, доста је и оволико.

А нежењени му одговори, да и он хоће да иде, јер се већ зажелео своје куће.

Кад буде тога дана у вече, и кад се врате с рада, они обојица о вечери кажу газди, да више не могу остати; захвале му на његовој доброти и на хлебу, што су га у његовој кући појели.

А газда им одговори:

— Па добро, људи; кад ви тако хоћете, нека вам и буде; ја вас нећу ни задржавати, него да вам платим ајлук. Истина, ми се нисмо погодили по што да ме служите, али ја ћу платити колико је право, па ми за то реците колико мислите да сте заслужили!

Они му на то рекну:

— Ми не можемо тражити ништа, кад се нисмо погађали; него, ти си газда, па ћеш и сам знати шта је право.

— Е, па лепо! одговори на то газда и уђе у одају, где му је благо стајало. Не потраја дуго а он изиде; у једној му руци —, пуне нечега бисаге, да се сав на ту страну наерио, а на длану друге му —, жуте се три нова цекина.

— Ево, ти си старији, рекне газда нежењеноме, па теби ваља прво и да платим, за то бирај: ал' волиш ове пуне бисаге злата и сребра *с арамом*, ал' ова три цекина *с алалом?*

А овај му одговори:

— Ја сам, газда, остарео служећи, па ни ништа немам, а код тебе сам на ајлуку провео

десет година, па би било неправедно да добијем само три цекина. За то волим пуне бисаге блага, ма и с арамом, него ли да умрем као вечита сирота. И узме бисаге.

Онда газда донесе друге бисаге у једној и три цекина у другој руци и рекне оном другом:

— Ево и теби да платим ајлук, за то и ти изберн шта ти је на вољи: ал' волиш ове пуне бисаге злата и сребра *с арамом*, ал' ова три цекина *с алалом*.

А овај му одговори:

— Служио сам те верно и поштено двадесет година, па за то хоћу да ми је мука и зарада благословена, а не проклета, и задовољан сам и на три цекина с алалом, а на част теби пуне бисаге и све благо с арамом. И узме цекине.

— Е нека ти је срећно и Богом благословено, одговори му на то газда, и да видиш свако добро и аир (срећу) од њих.

Онда се они за срећна пута провеселе са домаћином и укућанима, и ту ноћ још преноће, па се сутра крену на пут својим кућама.

Путовали су они обојица целог дана, и кад мрак већ падне на земљу, дођу у неко село и у једној кући замоле за конак, где их домаћин радо прими, видећи да су путници. Они уђу у кућу и назову: „Добра вече“, „Бог вам добра дао“, одговоре им двојица људи, који су седели поред ватре, а домаћин рекне путницима, да су му то браћа рођена. Најамници седну да се одморе и спазе у једном куту неку седу, суху старину, беле браде појаса, који је лежао на кратком дрвеном крету са затвореним очима, као да спава.

Ту они отпочну разговор с домаћином и његовом браћом, и кад су се добро одморили, домаћин постави совру за шесторо и зовне путнике на вечеру, рекав им да буду задовољни са оним што је Бог дао. Чим то домаћин изговори, а онај мали, седи старина устане с кревеца и седне у зачеље, не рекав ништа, па почне јести. Онда и укућани и путници седну и не говорећи ништа почну сви вечерати. Старац је брзо јео и први се дигне, прекрсти и оде на своје место — на креветац —, легне и учини се као да спава.

Најамницима је ово било врло чудно, али не хтедоше први да питају домаћине, мислећи да ће им он рећи што и сам о том старцу.

Кад буде по вечери, поведу они са домаћином и његовом браћом разговор, испричају им, где су били, шта су радили, колики им је ајлук био за двадесет година, и како сад иду натраг својим кућама.

А домаћин и браћа му, причаху им, како је у њиховом месту и много што шта, али ни један не помену о старцу.

— А ко вам је овај старина? Запитаће онда онај у кога су били цекини с алалом, видећи, да ови баш сами неће о том да говоре.

— То је наш отац, одговори му домаћин, остареo је, па је мучан и слаб.

— Па за што једнако ћути и лежи, а с нама и с вама неће ни речи да прослови; да није нем, или се — зар — нешто расрдио?

А домаћин му одговори:

— Е, мој драги, није наш отац нем, а [illegible] се ни расрдио, него он ћути за то, што свака гова реч, кад је прослови ваља један цекин.

То овога јако зачуди. Замисли се мало, па извади један од она три цекина и окрене се старцу, па га зовну:

— Стари!

Старац отвори очи и погледа га.

— Реци ми једну паметну, продужи овај, а ево ти једнога цекина с алалом. И даде му га.

Старац узе новац, те се мало попридиже са кревеца и ово му рекне:

— Синко, запамти добро, што ћу ти рећи: *не иди из дома, где преконачиш, док се сунце не роди!*

Кад старац то изговори, опет се спусти на узглавље и затвори очи.

Најамник се с тим задовољи, па се окрене своме другу и рекне:

— Ти имаш пуне бисаге цекина, па дај старцу који, да чујемо још што мудро из његових уста.

А овај му лагано одговори:

— Ја, богме, не дам, јер би ми старац, реч по реч, могао све благо узети, а ти ако си баш тако вољан, подај му још и та два цекина, што их доби с алалом.

Онда онај извади и други цекин, и замоли старца, да му каже још што паметно.

Старац, као и пре, подигне се, узме цекин и овако му рекне:

— Синко, запамти добро, што ћу ти рећи: *ако наиђеш на воду, која нема брода, не иди преко ње, него сачекај док вода не прође, па онда и ти ређи.*

Кад старац и то изговори, зећути, спусти се узглавље и опет затвори очи.

Најамника ово још више задовољи, па извади и трећи цекин и дадне га старцу, молећи да му, и за тај последњи, каже једну мудру.

А старац, као и пре:

— Синко, запамти добро, што ћу ти рећи: *што рђаво наумиш — одуми!*

Кад старац и то рече, и виде да овај више нема цекина, спусти се на узглавље и окрене на другу страну, па, после мало, захрче као заклан, а одмах по том и домаћини и гости им легну спавати.

Кад буде рано изјутра, још пре зоре, а онај, што је имао бисаге, устао и почне будити свога друга и звати га да се за раније крећу.

А овај се разбуди и одговори му:

— Ја нећу да се крећем, догод се сунце не роди, јер сам добро запамтио старчеве речи.

А овај га почне молити, говорећи му, да је и сунце близу, тек што није, и да је већ зорњача изишла.

Ожењени му на то одговори, да га се окане и ако неће да чека, нека иде сам, па се окрене на другу страну и заспи.

Овај онда, видећи да му друг и не мисли устајати, упрти своје бисаге и оде.

Када се већ и сунце роди, дигне се ожењени, умије и обуче, а тада и домаћини устану, па се врло зачуде, кад чују, да им је други гост отишао. На послетку се опросте и ижљубе са ожењеним, и овај се весео крене на пут.

Кад превали подне, он идући тако друмом, спази где под једним растом лежи неки човек. Приђе расту и загледа добро, а то његов друг, метнуо бисаге под главу, затворио очи, па нити дише, нити се миче. Зовне га он по имену, али овај се не одзива. Гурне га два три пут — ни гласа, ни јава

Види он, онда, шта је било, да је овај легао на бисаге, па ту и издануо. Овај се није дуго размишљао, јер му је ваљало даље путовати, већ узме бисаге, па сврати у најближе село и јави, да је ту и ту, под тим и тим растом, умрО његов друг и замоли добре људе, да га сахране, а он продужи пут.

Идући тако, више дана, доспе до неке велике воде, која се била од киша јако разлила. Он је преко те воде пре прелазио и знао је, где јој је брод; али га је сад вода прекрила, и тако он морадне да чека, сетив се старчевих речи, док вода не прође, и не хте газити по брзаку, него седе крај обале.

Није прошло много времена, а на то исто место дотрчи све у скок на бесноме белцу некакав богати трговац вас у срми, злату и добром оружју, па пришав близу најамника, назва му:

— Помоз Бог!

— Бог ти помогао одговори му он.

— А шта ти, брате, ту чекаш, упита га трговац с коња.

— Па ето, хтео бих да пређем преко, па очекујем, док вода протутњи, па онда да је пребродим.

— А што би то чинио, рекне му коњаник, да толико дангубиш. Хајде ти само полако за мном, па не брини; ја знам, где је вода најплића, па да обојица пређемо, јер тако можеш ту дуго чекати.

А овај му одговори:

— Брате, ја нећу преко воде, која брода нема ни за живу главу, већ волим да очекам.

Онда трговац нагони коња на воду. У исти мах са свију страна спопадну коња брзаци и таласи, занесу га и збуне, а трговац, не могући се на уплашену коњу одржати, претури се и утоне у воду,

да више никако и не изиђе. Кад се коњ ослободи бремена, окрене се натраг и једва исплива на обалу. Онда најамник приђе и ухвати коња, па како беше сав мокар, скине му седло, а кад тамо, има шта и видети: под седлом су биле двоје бисаге пуне блага, сребра и злата. Кад се коњ осуши, најамник му пребаци преко леђа и своје бисаге, па га оседла и узјаше, а у том беше већ и вода одишла, и он срећно преброди, па се упути даље.

Путовао је тако још неколико дана, па једнога вечера угледа своје село и спази своју кућу. Али кућу једва позна, јер док је он, још пре двадесет година у њој живео са својом женом, она је била оронула и наерена, а сад лепо оправљена, окречена и ограђена прошћем. Он се томе јако зачуди и помисли, да му се жена за то време није преудала, па вредни домаћин поправио кућу, и стигав пред вратнице, не хте улазити, већ прође даље и заустави се пред другом кућом, у којој је пре живео венчани му кум.

— Домаћине, викне он с поља.

— Ој, одазове му се главом кум, кога он једва позна, јер беше јако остарео.

Он му се не хте казати ко је, него довикну:

— Могу л' ја у тебе ноћити, трговац сам — путник — па ето, замркох овде.

— Можеш, брате, можеш и добро нам дошао, рекне му кум и уведе га у кућу, али га не беше познао.

Кад су били за вечером, најамник ће упитати кума, не казујући му се никако:

— А, Бога ти, пријатељу и добар човече, овде је, ниже мало, некад живео тај и тај сиромах каже своје име), па шта је сад с тим човеком. ли ту и је ли још жив?

А кум му одговори:

— Е, мој брате, одавно је то било, биће сада равно двадесет година, откад је он отишао из свога села, па до сада о њему ни гласа ни трага. Ја сам му венчани кум, па шта нисам радио да дознам, шта је с њим и где је, па до данас не чух, да ли је жив, или мртав.

— А шта му је са женом, је ли бар она још жива?

— Жена му је ту у истој његовој кући, али се мучи, као нико њезин.

Најамник се са овим задовољи и стеже муку, да се не ода, па мало по мало, окренуше разговор на друго.

Сутра дан, најамник се дигне, опрости се с кумом, не казав му о себи ни речи, па оде селом, хтевши, да сачека док падне ноћ, па да оде својој кући, камо га је жеља вукла.

Кад се смркне, дојезди он на коњу до пред вратнице своје куће, па повиче с поља:

— Ej, домаћине, домаћине!

А његова жена одазове му се с кутњег прага.

— Могу ли ја у вас преконачити. путник сам, па овде замркох.

— Можеш, можеш, рекне му жена, не знајући ко је, за што да не. Само не знам, шта ћемо с коњем, јер га немамо где.

— Па ево, да га вежемо овде за шљиву, рекне најамник и сјаше с коња.

Он веже белца, а жена му положи сена, па заједно с путником уђе у кућу.

Тек што путник и домаћица седну и отпочну разговор, а то се отворе врата и у кућу уђе леп младић од својих двадесет година и назове: „Добра вече“. Жена се окрене младићу и каже му, да им

је овај путник гост, те се они оба поздраве, а младића то јако обесели. Онда жена спреми вечеру и замоли путника, да буде задовољан са оним, што је Бог дао, јер, рече му, и сами су пуке сироте. Још жена, да би боље путника угостила, пошље младића, да у комшије узајми бардак ракије и кад се он врати, седну сви вечерати, али, како путник беше нешто замишљен, то и жена и младић ћутаху. После вечере, простре жена, у једном куту, по поду доста сламе и прекрије је губером, па замоли путника да буде с том постељом задовољан, јер ни они другаче немају, и дâ му још један губер, да се њиме покрије. Најамник унесе бисаге са благом у кућу, распаше се и велики нож, који је имао уза се, обеси више главе, па легне и брзо заспи. А после мало, дођу младић и жена, па и они легну на исту такву постељу, која је била у другом куту.

У соби је горео жижак, и кад буде преко ноћи, најамник се тргне и погледа на ону страну, где му је жена спавала, ал' има шта и видети: поред ње лежи и онај младић, а она га својом руком пригрлила око врата и тако спавају. Он плане од љутине, помислив, да га је жена изневерила, па скочи с постеље, дохвати нож с клина и као помаман полети, да њиме и младића и жену посече, онако још на спавању. Али у исти мах, падоше му на памет оне старчеве речи: *што наумиш добро — одуми*, и сама му рука клону, а он се после мало врати на своју постељу. Дуго се превртао по постељи, као риба у води, јер га многе мисли беху обрвале. Тако му прође и ноћ у забуни, па се рано изјутра дигне. Устане и младић и жена, и зачуде се, што им гост ни сад речи не проговара. Младић се обуче и оп с гостом, рекав му, да до довече неће долазити

јер иде на рад, и ко зна, да л' ће се још један пут видети с њиме. А жени се окрете и рече:

— Збогом, мајко! па пође вратима.

Најамник кад чу ову реч, скочи, као ван себе и повика:

— Стани, младићу, стани! и реци ми, како то, да ти је ова жена мати.

Младић се збуни, а жена одмах погоди, да јој је тај путник човек, и исприча му у две три речи, како јој је човек отишао пре двадесет година и како је одмах после његова одласка добила сина, па сад му је равно двадесет година.

Најамнику се већ не могаше више на ино, већ пригрли свога сина и загрца од радости, а жена им обома обисну о врат. Кад се тако изгрлише и ижљубише, онда им најамник исприча цео свој живот, и какво је недело могао ноћас учинити, да му нису пале на ум старчеве мудре речи: *„што рђаво наумиш — одуми“*.

Београд — децембра — 1895.

По народној приповеци написао
Андра Глигоријевић.

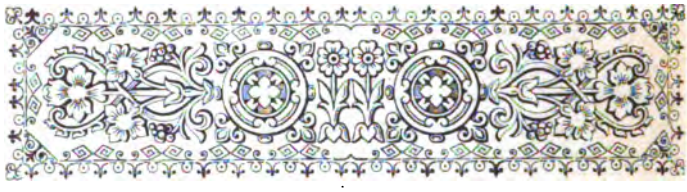

БОЖЈА КАЗНА

ПО НАРОДНОМ ПРИЧАЊУ.

Уортаче се двојица сиромаха са земљом: њивама, ливадама и пашњацима, — већ чега су шта имали — да заједнички раде; у тај посао уложе још, колико је ко имао, и новаца.

Кад су се тако угодили, онда домаћин — који се звао Јован — рекне, на растанку, ономе другом — коме беше име Петроније:

— Хајде, па сутра зором, да опљунемо у шаке и да увек сложно радимо!

А Петроније му одговори:

— Ако дâ Бог здравља и живота и хоћемо!

— Дао не дао, ми ћемо сутра на њиву, па то ти је! рекне на то Јован.

— Немој тако, Јоване брате; Божја је воља, и ми смо сви у његовој руци. Ко зна, шта носи дан, а шта ноћ. Ми ћемо ноћас омркнути, али — ко ће знати — да ли ћемо и осванути.

— Оно тако је, каже на то Јован, али, ми смо сиромаси, па нам — зар — Бог неће и здравл одузети.

— Не зна се то, одговори Петроније, рукова се са Јованом, па оде.

Јован, оставши сам, повечера што је имао, па легне спавати. Али не мога заспати за дуго, размишљајући о богаству, које ће у ортаклуку с Петронијем стећи. Тако, у мислима, превари га на послетку и сан, и он заспи као заклан.

Кад буде око по ноћи, тргне се Јован из сна и почне ослушкивати. Поред куће му, водио је друм, и он чује, како тим друмом — сада, у недоба — јуре некаква кола, да се од њихове тутњаве земља тресе; фрчу неки бесни коњи и прште пушке, као громови; а од силних песама и свирала, Јовану готово уши да заглу̑ну. На махове из све те ларме зачује се, како неко по сватовски узвикује: Ујујују!

Јован помисли, да то није каква свадба задоцнила и би му криво, што баш ноћас пролази поред његове куће и не да му мирно спавати, кад му и онако треба зором рано ранити.

У који тренут он то помисли, а некакав крупан глас, из оних сватова с поља, надвика целу уку — буку, свирку и певанку, да га и Јован, лежећи у постељу, лепо чу:

— Оооој!.... сватовиии!.... стани, стооој!....

И цео урнебес на један пут се стиша.

— Шта је? одазва му се други глас.

— Стојте! викао је опет онај први. Сломи се точак под кумовским колима, па дај, помозимо, да се оправи!

Сад је била мртва тишина и чуло се лепо, како неколицина, тамо на пољу, међ сватовима, запињу из све снаге и под некаквим теретом у̑чу, нешто се помера и пуцкара, баш као кад се кола издижу.

— Нема ту помоћи! рече међу њима неко.

— Па не можемо овде ваљда остати са вођевином, додаде други.

— Ама, шта се, људи, мучите, чу се сад и трећи глас. Ево. позајмите једну ногу у овога Јована, што у овој колибици спава, подметните је на место точка, па се онда можемо рахат кренути!

— Право кажеш! одговоре овоме неколицина гласова.

Јован је све ово слушао, ал' се ни по које добро не смеде јавити ни да је жив. Кад чу још, да ови ноћашњи сватови поменуше и његово име, и да траже у позајмицу и једну његову ногу, њега, од стра̂, пробије самртни зној, па више није ни чуо, како сватови наставише свирати, певати, узвикивати и измицати, тако, да се свирка и тутњава све мање чула и удаљавала.

Јован, лежећи у постељи и не смејући ни да мрдне, мало по мало стишао се од стра и поново заспи.

Кад петлови, што оглашују зору, закукурекаше, пробуди се Јован, и хтеде скочити да се обуче. Али, јест; хоћеш — десном ногом ни да крене с места. Окуша он још један пут, аја, ни макнути. Опипа ногу, а она се укочила к'о исто дрво, па ни да се мрдне. Сети се онда, Јован, ноћашњих сватова, а сети се — богме — и синоћњег разговора с Петронијем, па се растужи и заплаче:

— Боже, опрости ми грех, кајао се он и плакао, што сам ишао против воље твоје.

Али, сада, више није могао ни Бога умолити, нити му сузе што помогоше, јер му нога оста хладна и крута, као сињи камен.

Петроније је целог дана радио на њиви, ор
и чудио се, што му нема никако ортака Јована,
му помогне.

Кад буде у вече, Петроније, право са њиве, дође Јовану.

— Што ти данас не дође на њиву? запита Петроније, видећи га где лежи.

— Е, мој Петроније, одговори му Јован, добро ти мени синоћ рече: „ако дâ Бог здравља“, па, ето, теби је и дао, а мени, грешном у Бога, одузео. Сад сам се уверио, да смо — што ти рече — сви у Божјој руци, и да човек никад не зна, шта носи дан, а шта ноћ!

Па му онда исприча цео ноћашњи догађај са сватовима. Петроније се на то све прекрсти и захвали Богу на његовом свемогућству, а Јован му још рекне:

— Иди, брате, па ради, и моли се Богу за мене грешна, да не останем до века овако грдан.

Петроније оде, и од то доба рад му је доносио обиљате добити. Са оно нешто својих и Јованових новаца, он постане први газда и почне куповати све више и више земље и стоке.

Јован је и даље лежао у својој кућици, као пола жив, пола мртав човек. Више се он није ни надао, да ће се и кад дићи на своје здраве ноге.

Прође тако и читава година дана. Кад буде другог дана, по пуној години, и кад падне ноћ на земљу, помоли се Јован, као увек Богу и заспи.

Спавао је он тако, мирно и дуго, али, кад је било око пола ноћи, тргне се из сна. Почне ослушкивати, а то, он опет чује — као и оне ноћи, кад му је нога одузета — оне исте песме, свирке, тутњаву кола, да му се сва колибица и постеља тресла, и онакво исто узвикивање.

— Боже, повиче Јован од страха, молим ти грешан, не дај им, да ми одузму и ову другу ногу. —

Ал' у тај мах, зачује се онај исти глас, што је и оне ноћи викао:

Оооој?... сватовини!... стани, стооој!...

И за час се цела ломљава стиша.

— Шта је сад? запита други глас.

— Па треба да вратимо човеку ногу!

— Коме човеку?

— Па овоме Јовану. Узели смо му је још пре годину дана, кад се на овом истом месту сломио точак на кумовским колима.

— Е, па хајд', и треба да му се врати, рекоше многи други. Добро нас је послужио.

У исти мах, настави се свирка и песма, и уз тутњаву кола и узвикивање, сватови су се све више удаљавали, али, сада, на другу страну.

Јован, лежећи у постељи, беше и ово све чуо, али мало после и заспи.

Кад петлови огласише зору, он се пробуди.

Сети се и ноћашњице, прекрсти се, па покуша да крене одузету ногу. И гле, нога се помаче, као да ништа није ни било!

Он се дигне из постеље и на велико чудо, пође по соби обема ногама, као и да није био узет. Онда се Јован прекрсти, захвали Богу и обуче. Кад је био готов, оде одмах Петронију.

Кад га Петроније виде, где онако здрав иде својим ногама, није знао шта ће од веће радости. Загрле се обојица и тако су се дуго љубили и гушили у сузама, као мала деца.

Тада Јован исприча све Петронију, како су и ове ноћи прошли сватови, шта је све било, шта су говорили и како су му повратили одузету ногу.

— Божја воља! рекне Петроније и прекрсти

— Јест, Божја воља, и хвала му, одговори Јован.

— Него, Јоване, рећи ће после мало Петроније, кад си оздравио, сад треба, као ортаци, да прегледамо цео наш мал и имање, па, ако ти је воља, да се поделимо; а ако не, да и даље останемо у задрузи. Бог нам је свега доста дао.

— Теби, а не нама, рекне на то Јован. Ја, Петроније, немам шта од тебе тражити, него оно, што сам ти и дао. Ја нисам радио ни помагао, већ си сам ти; па твоја мука, твоја и заслуга. Не би било ни право ни лепо да ти мени дајеш и од свога зноја оно, што ја нисам заслужио.

— Али, Јоване, ако сам ја радио, и ти си уложио новаца и земље и све што си имао, а ја сам увидео, да је то све Бог благословио, и ако је тебе казнио. Ја сам и пре тога радио и мучио се, па сам био вазда убога сирота, а у задрузи с твојом имовином, ми смо се — хвала Богу — обогатили. За то, останимо и даље у задрузи, па нека се од сад и моје и твоје зове наше.

— Е, нека буде тако, као што кажеш, одговори на то Јован, остаћемо и даље неодељени, па ћемо — молећи се Богу за живот и здравље — и даље радити.

И Петроније и Јован пољубе се, и тако су и даље живели, као рођена браћа, радили земљу и све више се богатили; а Бог, коме су се обојица молили, увек је благословио муку и труд зноја њихова.

ПРЕПРИЧАО

Андра Глигоријевић.

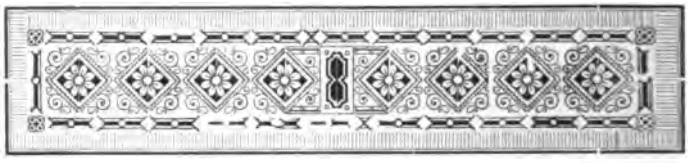

МОМА ЖЕЉКА СВОГ ВОЈНА

(ПЕСМА ИЗ ПИРОТСКОГ ОКРУГА)

Збирајте се, збирајте се,
Друшће, на седељку, друшће на седељку!
Да клнемо, да клнемо
Мајћу дунђерову, мајћу дунђерову.
Сви дунђери, сви дунђери
О'тоше, дојдоше, о'тоше дојдоше,
А мој војно, а мој војно —
Отиде, не дојде, отиде не дојде.

Црна горо, црна горо,
Он је много личан, он је много личан:
Мазна барла, мазна барла
На ћелаву главу, на ћелаву главу,
Мале чижме, мале чижме
На патраве ноге, на патраве ноге,
Чив' пиштољи, чив' пиштољи
На горели груди, на горели груди,
Танка пушка, танка пушка
На гола рамена, на гола рамена.

Црна горо, црна горо,
Он је много личан, он је много личан.
Црна горо, црна горо,
Кажи му нек дојде, кажи му нек дојде.

Црна горо, црна горо,
Кажи му нек дојде, кажи му нек дојде,
Казал би му, казал би му,
Ал' га не познавам, ал' га не познавам.

ПРИВЕЛЕЖИО
Андра Глигоријевић.

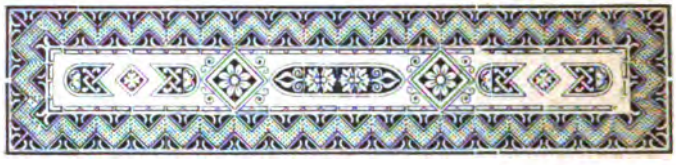

ШКОЛЕ У СКОПЉУ[1])

од

М. В. ВЕСЕЛИНОВИЋА.

(ИЗ ВЕЋЕГ ДЕЛА О СКОПЉУ, КОЈЕ СПРЕМАМ ЗА ШТАМПУ).

У Скопљу има сада подоста разних школа у којима се уче скопска деца, а међу њима се испољавају неколико и у форми нижих гимнасија. Ево тих школа:

1. *Турске школе.* Њих има по махалама на 10 основних (сибијан-мектеби), обично код џамија. Те школице издржавају сами скопски Турци. Сем ових школа има и четири државне: мектеб-идадије милћијеси; мектеб-аскерије; мектеб-едебије, и енасруждије мектеби.

а. У првој школи, мектеб-идадије, спремају се Турчићи да ступе у веће своје школе у Цариграду, из којих излазе обично административни чиновници.

[1]) Кад су се почеле заводити школе и по варошима ван манастира и свештеничких кућа, или боље да се изразим, кад су школе почеле постајати више грађанских потреба ради у овим крајевима, и ако је манастирски метод у њима продужаван, тешко је говорити с поузданошћу; али је доста поуздано да су се већ око 1830. дине почеле и овуда заводити школе по градовима. Дотле су већином учила градска деца да запишу име и презиме, и по н лико бројева рачуна ради, по еснафима, радећи и учећи занат

б. Мектеб-аскерије, то је чисто војена почетна школа, у којој се спремају Турчићи да ступе у вишу војену школу у Цариграду, или другом месту.

в. Мектеб-едебије, то је општи колеж, у којем се припремају ученици да ступају у средње заводе.

г. Енас-руждије мектеби, то је женска школа, и само једна у Скопљу [2]).

У свима овим турским школама има преко године на 800 ученика с ученицама.

2. *Српске школе* [3]). Српских школа има сада у Скопљу три основне: две мушке и једна женска. Године 1894., заведен је и први разред гимнасије. У основним мушким школама учи се турски језик, у четвртом разреду; а у гимнасији француски и турски. Програм је гимнасије као и у осталих српских гимнасија:

а. *Мушка основна школа,* с леве стране Вардара, у дечанском метоху:

Први	разред	има	22	ученика
Други	„	„	12	„
Трећи	„	„	12	„
Четврти	„	„	10	„
		Свега	56	ученика

[2]) Турске девојчице у овој школи до дванаесте године слободно и отворено ходају, а од те године почну се крити и забуљивати. Међу тим у школи се не крију пред својим учитељицама.

[3]) Тек кад је блажи ваздух почео дувати са гордога Босфора и његова виса Јилдиза по Србе у Старој Србији и Маћедонији, тада су и Срби прегли да отварају и обнављају своје школе. Око 1890. године почело се живље радити на отварању српске школе у Скопљу; и 19. јануара 1891. године би отворена, и трајала само пет дана, па је турска власт затворила по клеветању бугарске пропаганде, консула аустријског г. Шмукера и грчког г. Пападопулоса. И најзад после одважног држања скопских Срба, би школа одобрена и отворена 30. августа 1892. године, с леве стране Вардара у метоху дечанском. Другу је основну школу, с десне стране Вардара, одобрила турска власт, и отворена је 16. новембра 1894. године. Гимнасија је такође заснована те године, а предавања су почела 7. новембра.

б. *Женска основна школа*, с леве стране Вардара, у патријаршијском Пећском метоху:

Први	разред	има	28	ученица
Други	„	„	16	„
Трећи	„	„	5	„
Четврти	„	„	2	„
		Свега	51	ученица

в. *Мушка основна школа*, с десне стране Вардара:

Први	разред	има	28	ученика
Други	„	„	12	„
		Свега	40	ученика

г. *Нижа гимнасија*, у Дечанском метоху:

Први	разред	има	34	ученика
		Свега	34	ученика

Код свих ових српских школа истакнуте се на улазу табле (фирме) на којима пише:

3. „*Православна мушка* (или женска) *школа српскога народа, поданика славне отоманске царевине*“.

Јеврејска школа. Јевреји имају једну школу основну с продужним разредима. Било је ове године на 80 ученика и ученица. Учи се у тој школи: шпански, јеврејски, турски и француски.

4. *Грчка школа*. Њу одржава патријаршијско-цариградски митрополит, помоћу из Атина. Основна је, и има на 30 ученика и ученица, које грчке, које цинцарске деце.

5. *Католичка школа*. При капели, где станује бискуп, ту је и та школица. Деце има двојаке народности: скипетарске и српске, римокатоличке в

роисповеди. Скипетарска (арнаутска) деца уче из уџбеника скипетарских латиницом писаних, а српска деца уче из уџбеника хрватских, штампаних у Бечу „за пучке учионице у Далмацији“. Школа је ова основна, а има мушке и женске деце на 22.

6. *Школе бугарске пропаганде.* Њих одржава бугарско-егзархијски владика. У њима се уче српска деца оних родитеља, који су пре 30 година обманута да дају потписе и траже бугарског владику словенскога читања ради у цркви, а лукави Бугари употребивши тај мамац наметнули су Србима и своје школе. Таких бугарских школа има сада у Скопљу пет основних, једна нижа гимнасија, и једна виша женска школа од три разреда. Сви ученици, и у гимнасији и у вишој женској школи, живе у интернату, а издржава их бугарска егзархија.

Без сваке сумње многи ће се питати и помислити откуда оволиких бугарских школа у Скопљу, кад се зна да у Скопљу и у околини скопској живи српски народ. На ово питање кад би се исцрпно и потпуно одговорило, ваљало би поћи по издалека, ваљало би написати још оволику, а можда и већу књигу, па да се јасно обележи и објасни ова бугарска пропаганда и најезда по српским крајевима. Ја ћу овде само у кратко да истакнем главније узроке, који су осмелили Бугаре да од почетка друге половине овога века почну мислити и радити на побугаравању српскога народа по Старој Србији и Маћедонији.

Да несу наши патријарси бежали из Пећи, при свршетку седамнаестог и у почетку осамнаестог века, напуштали духовну управу, зар би могле и имале ћи да се много доцније, после укинућа патриршије на 100 година, заводе бугарске школе по ским епархијама; али кад су српске духовне

власти саме напустиле управу над српским црквеним општинама, на територији пећске патријаршије, поводећи се варљивом ондашњом аустријском политиком, како се је могла српска сиротиња доцније борити и чувати свој језик и народност?[4]). Разуме се да би Србин сада певао другу песму, да су наши патријарси чували свој законити престо у Пећи. Да су гинули један за другим, само да су сачували ту једину заоставшу, из средњега века, стару српску власт. Данас не би било ни бугарске државе оваке и оволике, а то ли бугарских школа по српским крајевима и старим српским епархијама.

Сем бегства наших патријараха у Аустрију пре 200 година, и српски устанак у Шумадији, у почетку овога века, допринео је и помогао слободније развијање бугарке мисли и пропаганде по српским класичним крајевима. Онда, у почетку овога века, Срби су се из једнога крајичка непрестано бунили и тукли с Турцима, те су их Турци тога ради страшно мрзели, сем старих косовских омраза, и несу хтели да чују нигде за српско име, због чега се је баш име бугарско и подизало, у српским крајевима, јер су прави Бугари на Балкану, у очима Турака, онда били права јагњад — мирна раја, још од своје предаје Турцима пре 500 година; те су увек и радо слушали кад им се Хришћанин каже:

---

[4]) Гедеон Јуришић у својем „Дечанском Првенцу", стр. 122. ево шта прича у половини овога века (1852): „Мени је за чудо и ово било, кад сам чуо, како овај јужни народ српски оба патријара осуђује, што су народ српски одавде извели, говорећи:, Патријарси све боље и боље фамилије побраше, који су могли и имали с чим путовати, и у Немачку одведоше; сиротиња, која није з за њима ићи оста безглавна. За тим на упразњену земљу насе се Турци и Арнаути..... А да нису патријарси нашу б од нас, одвоили, не би могли Турци прекомерну ову силу над заузети".

„Болгар“ или „Бугарин“, па ма ко био у овим крајевима. Турци не знају и не памте да су се кад год тукли с Бугарима, међу тим Бугари и сада у згодним приликама причају Турцима да су суплеменици, једне татарске гране, и да их још друге друштвене и политичке прилике везују и зближавају. За то се увек сваки Турчин блаже изражава и данашњи дан о Бугарима, а још му је и данас сваки Србин *ђаур* и крв у очима.[5])

То благо расположење Турака наспрам Бугара, а мрко погледање на Србе, осмелило је Бугаре, поред других још политичких утецаја са стране, да се усуде и размиле по Старој Србији и Маћедонији, и да народу причају бугарштину; побунивши народ прво противу грчких (патријаршијских) владика, под видом да хоће словенске владике и словенско читање у црквама. Народ помућен и одавно остављен од својих духовних пећских главара заборавио се под ондашњим турским притиском, а никога неје било бар из обновљене мале Србијице (Подунавске Србије) да то види, сазна и стане на пут колико се онда могло. А да се је умело и хтело, могло се је много урадити у корист заштићавања српскога народа у овим крајевима. Међу тим Бугари су већ почели у велико да концентришу своје колоније у Цариграду, знајући шта се може на вреду урадити, вешто су се увлачили појединим пашама и околини султановој, учећи турске школе и увлачећи се у турске службе; а кад је и руска политика сазрела да помаже Бугарима, она је у лицу

---

[5]) Истина сада се већ, у последњим данима, све више испољава код Турака сумња наспрам Бугара, што се ови слободније крећу у својој кнежевини, и што јавно претендују на Маћедонију. У толико се Турци сада блаже изражавају о Србима, хотећи тиме да паралишу неоправдане тежње Бугара. То је чист политички маневар Турске.

графа Игњатијева, за време султана Абдул-Азиса, управо од кримскога рата, чинила све за Бугаре, а на штету других народа. Не треба буквално мислити да су нас Руси мрзели што су тако чинили. Не. Они су тако чинили мислећи да то иде у корист будуће велике словенске идеје, а нё што више воле Бугаре. Политика не познаје љубав и сродство.

Под тим и таким приликама добили су Бугари махове да побугаравају српска племена у Турској. А чим су добили потписе и печате од извесне гомиле народа, којима траже словенско читање у цркви, тим самим чином Бугари су их назвали Бугарима; а међу тим Турцима је име Бугарин благо, те су, и поред бакшиша, одобравали све обмане бугарских шовиниста.

Кад би се који сиромах усудио и рекао да неје Бугарин, бугарски би га агенти и плаћени људи одмах страховито заплашивали: *„А, ти си, дакле, Србин! Срба нема овде, но у Србији,* (разуме ондашњу кнежевину). Овде су сви Бугари, а који је Србин, тај носи пушку да бије Турчина“...(!) Кад несу могли на где којим местима ни тим застрашити сав народ, они су онда прибегавали лукавству и подилазили народу блажим и примамљивим речима и обећањима: *„Та сви смо ми, браћо, Срби, но Турци, ево, мрзе Србе, и неће да чују за српско име, па за то да се сад кажемо Бугари, само да отерамо Грке владике, па ћемо опет бити Срби.“* Овако и свакојако су бугарски плаћени људи заплашивали и обмањивали српски народ, и предавали га Турцима, те је народ ућутао и покорио се судбини, док му не гране српско сунце.

Бугарска пропаганда почела је своју злу радњу школом по српским крајевима управо од 1860. године, када је већ почела штампати и школске уџбе-

нике у Цариграду и другим местима; и у први мах за српске крајеве истицала је књижице под натписом *„Баштин језик“*, токорсе да се не каже одмах бугарски, већ матерњи језик! Лукави су Бугари у свем, па и у овом послу. Дакле, та је пропаганда полако пробијала и заводила своје школе, а од 1870. године почела је нагло да напредује помоћу добивеног својег егзарха у Цариграду.

Дуго би било да и даље наводим примере и лукавства Бугара, којима су хтели да обману и побугаре Србе у старој српској држави. Овде ћу само да прибележим како су се у опште развијале школе у Скопљу.

*

Кад је већ и последњег српског владике нестало у Скопљу, с укинућем пећскога патријархата 1766. године, онда су и оне манастирске школе заједно с калуђерима и одличнијим свештеницима са свим пропале, јер су посрнуле још од бегства патријараха у Аустрију, те је остало да сваки учи по нешто писмености од простих попова, који су већином и заменили калуђере. Које би дете служило попа и носило му кроз село котлић, оно је и научило да чати у цркви, па кад је дорасло попило се и замењивало старога попа. А каква је била и изгледала српска школа под српском духовном управом у прошлим вековима, која се датира још од Светога Саве, то је тек питање истраживања и сазнања.

Старије српске школе у Скопљу. Зна се поуздано да је у Скопљу био учитељ неки Никола из Прилепа код нове цркве Богородице, и школа је отпочела онда, кад је та црква била готова и освештана. Тако причају Скопљанци, а то је могло бити

између 1830. и 1835. године, још за време Хамзинашино. Тај Никола учитељ предавао је старински: часловац, псалтир и писање србуљско по манастирском методу. То се сматрала српско-словенска школа, а у исто време предавао је учитељ Никола и грчки језик оној деци која су хтела да уче, а у једно да учини по вољи грчком владици. Тада је, веле, било на 200 ученика који су учили српски, и око 10 њих који су учили и грчки.

Око 1848. године отвори се школа и у Чаиру (горњем скопском предграђу) између Сераве и виса Гази-бабе, у којој је био први учитељ Ђорђе Карга, из Скопља. После је био учитељ поп Арса из Велеса. У овој школи учио се онда садашњи Коста Сидовић, ага скопски (члан мецлиза), преко којега су доцније скопске школе добијале школске књиге из Београда.

Кад први учитељ Никола умре, привремено је учио ђаке, за девет месеца, поменути поп Арса. Тада дође за учитеља код цркве Богородице неки калуђер Павлентије из Свете Горе, ну он наскоро постане архимандрит у јерусалимском метоху, у Солуну. За време овога Павлентија дошао је неки Никола из Кожана за грчког учитеља. И тако се одвоји грчка школа од српско-словенске. У грчкој школи никад није било више од 20 деце. Кад Павлентије оде у Солун, онда је опет поп Арса поучавао ђаке око три месеца. То је било време агитације грчкога владике да се заведе засебна грчка школа.

Чим Скопљанци увидеше да се, помоћу грчкога владике, заснова засебна грчка школа довођењем нарочитог учитеља, онда они прегоше и бавише себи новог учитеља неког Парталеја (т. га и сад спомињу Скопљанци, а право му је и

било Павле). Парталеја је дошао у Скопље 1850., и седео је до краја 1851. године, а дошао је из Аустрије, јамачно из Војводства. Под њим се звала српска школа, а реч *славенска* изоставили. Предавао је ученицима: часловац, псалтир, месецослов и граматику словенску, која је била штампана у Бечу. С овим учитељем попела се скопска школа за један ступањ више од пређашње, јер је Парталеја предавао сем црквених књига и чисто српску писменост, а по нешто и из опште и црквене историје.[6])

За време овога Парталеја, који је био у главној школи код Богородице, с леве стране Вардара, отвори се и трећа школа с десне стране Вардара, у садашњој Арапи-Селаледин махали, у којој је био први учитељ неки распоп Атанас. За тим убрзо, за шест месеца, дошла су још два учитеља, и то неки Анастас из Велеса, и Србин из Галичника, у дебарском крају.[7]) Анастас дође у главну школу код Парталеја, а Србина наместе код Распопа Атанаса с десне стране Вардара. Кад умре распоп Атанас, доведу Скопљанци на његово место пеког Трајка из Штипа.

---

[6]) Гедеон Јуришић у поминьаном „Дечанском Првенцу". стр. 110. и 111. ево шта вели о школама у Скопљу за време овога Парталеја, јер је Јуришић баш тих година пролазио кроз Скопље: „Скопски житељи нису тако сурови. Трговци њини мешају се с европејским људима, и увиђају како се народи просветом облагорођавају. Они имају велику од скора начињену и врло лепо украшену цркву (мисли на Богородицу); имају такође и две старе, у којима се служба божија совршава. (Мисли на Светог Спаса и Светог Димитрија). Имају такође прилично заведење три школе с три учитеља. (Мисли на школе код Богородице, у Чаиру и с десне стране Вардара, у садашњој Арапи-Селаледин махали). У трећој школи (мисли на прву школу код Богородице) уче деца граматику всемирну историју, историју црковну, историју народну, землеописаније, по нешто из философије и т. д."

[7]) Србин му је крштено име. Таквих властитих имена има пуно у овим крајевима. Она ће се објаснити у првој књизи *Усмених народних песама.*

После Парталеја дошао је за учитеља у главну школу неки калуђер Доротеј из Рилскога манастира; тај је седео само неколико месеца. И одмах у скоро, баш при крају 1852. године, доведу Скопљанци Јордана Хаци-Константиновића-Циновића, из Велеса. С њим дође као помоћник учитељски и певац у цркви, Игњатије Тошевић или Цимревић, из Башиног Села. Тада су грађани довели у чаирску школу и Михаила Ковачевића из Штипа, брата Јосифа Ковачевића, учитеља гњиланског.

Око 1854. године истераше Јордана, што је био одважан, и што је радио и храбрио грађане да приморавају владику на читање словенско у цркви, али се у томе није могло успети, јер Митрополит Јоаким није знао ни бекнути словенски, но само грчки. У то време дође неки Анђелко, из Костендила или из Калофера, који је тада био учитељ у Врању, и собом доведе ђака Стојанчета из Бунишевца код Врања.[8])

После краткога времена преведоше Трајка у Чаирску школу, а Србина оставе сама с десне стране Вардара. За тим 1858. године дође из Кнежевине Србије Стојко Аћимовић, родом из Тетова, и њега наместе за учитеља с десне стране Вардара. У тој школи остане учитељ Стојко до 1860. године.[9])

Јордан опет беше дошао у Скопље 1856. године, а Анђелко се са својим учеником Стојанчетом врати у Врање. За тим Јордана опет оптужише оне чорбације, који се обично врзмају око грчкога владике, и предаду га турској власти 1858. године.

---

[8]) Овога сам старца Анђелка виђао у Врању 1872. и 73. године, за време мојега учитељства у томе месту. Он је тада једва ходио од старости, и његови су га негдашњи ученици, као Тома Стајић, Митко Јовановић и други, частили и хранили за севап.

[9]) Овај стари учигељ још је у животу у Тетову.

У скором времену он се избави, и оде у Прилеп за учитеља. По том је био учитељ у Кавадарцу, у тиквешком крају, а 1869. године врати се опет у Скопље, и био је ту учитељ неколико месеца, када је већ и бугарска пропаганда добила махове и одјурила га.

За време 1862. и 1863. био је учитељ у Чаиру Михаило Ковачевић, из Штипа, а с десне стране Вардара био је још Србин из Галичника. Онај *„ароклети“* Стојанче из Бунишевца, пошто је одрастао и одвојио се од својега „старовремског“ учитеља Анђелка, отишао је некако у бугарске крајеве: у Татар-пазарџик, Копривштницу и Пловдив. Тамо се учио код агитатора бугарских, и тамо му се бугарске жеље допале и шовинизам развио. У Татар-пазарџику је био код Јована Хаџи-Најданова, преко којега су добиване паре за Скопље и остала места у Старој Србији, за поткупљивање људи да прилазе бугарској пропаганди, и да се отварају бугарске школе. Кад се Стојанче врати из бугарских крајева у Врање, свој српски завичај, некако се додвори владици Паисију, те помоћу овога буде примљен за учитеља у Скопљу.

Године 1863. ученици Ковачевића, у чаирској школи, држали су испите на српском језику, као што је било из старина, по уџбеницима из Београда, које је тада набављао за скопске школе Коста Сидовић, овдашњи грађанин, а добијао их је из Београда на поклон. Те је године лукави и „проклети“ Стојанче већ спремио био земљиште бугарској школи. Патријаршијско-грчком владици Паисију обећавао је да ће га Бугари изабрати за егзарха, чим султан одобри егзархат; извесним чорбаџијама давао новаца, посланих му преко поменутога Хаџи-Најданова, а простим грађанима умиљавао се и

обмањивао их свакојаким начинима, само да се не сете кад он уведе полако бугарски језик у школу. И тако пошто се сврши школска година 1863., и ученици положе испите на својем матерњем језику, онда Стојанче изнесе из својих сандучића бугарске књижице и унесе у школу. Плаћене су чорбаџије ћутале и чиниле се невеште, а остали свет неје имао гласа испред чорбаџија. Кад такво стање осети Стојанче, он примора и Ковачевића у Чапру да разда ученицима бугарске књижице, а Србина просто истера, па постави бугарског учитеља.

Тако се, ето, и на тај начин замени српска школа бугарском у Скопљу, старој српској царској престоници!

Тад је настало живо шуровање и обмањивање народа у околини скопској, да се што више потписа и печата добије од народа на празним хартијама. Бугарски плаћени људи говорили су народу: „Ми ово тражимо само за словенско читање“. Међу тим су више тих потписа српскога народа сами писали молбе месним властима и Високој Порти, и у њима наводили да су потписници Бугари и да моле за бугарски егзархат и бугарске школе.

Људи који су били мало оштроумнији чинили су примедбе и говорили: „И ако би пристали за владике, али нам бугарске школе несу ни од какве потребе, кад имамо својих школа“. Таквоме би бугарски агенти претили, и клеветали га код Турака као Србина и бунтовника!

Кад се српске књиге избацише из скопских школа, онда су оне прихваћене по селима у скопској Црној Гори, те се српска школа око Скопља неје прекидала, и животарила је у Кучевисту, у Светом Никити, у Бањану и у Мирковцу. Ст учитељ садашњи, Јаков К. Паламаревић, родом

Гњилана, учио се код Јосифа Ковачевића, из Штипа, ондашњег гњиланског учитеља, па је дошао у Кучевиста 1863. године, ту се погодио за учитеља и остао до 1866. године. Одатле је отишао за учитеља у Светога Никиту за села: Бањане, Чучер и Горњане.

Други такав учитељ, Марко Урошевић, из Бањана, био је учитељ у селу Мирковцу 1867. и 68. године. За тим је био у Бањану 1869. и 70., а 1871. године био је заједно с Паламаревићем у Светом Никити. По том се Урошевић преместио опет у Бањане и остао од 1872. до 1876. године. За време српско-турскога рата престале су биле ове српске школе из разумљивих разлога, и тек 1882. године опет Урошевић отвори школу у Мирковцу, а Паламаревић у Кучевисту. За тим се Урошевић премести опет у Светога Никиту, и ту остане две године 1887. и 88.; по том сиђе у Бањане 1889. године, јер се беше школа отворила и у Чучеру, те је непотребна постала у Светом Никити; и најзад Урошевић се погоди за учитеља у селу Побужју 1890. године, где и данас учитељује.

*

Овакво је стање школа било у Скопљу по причању свих старијих Скопљанаца, а и мени је оно лично познато од 1872. године. Сада је српска школа у Скопљу и Косовском вилајету заштићена турским просветним законом, и само за непуне две године око Скопља и у скопском санџаку било је већ у 1893.—94. школској години: 52 школе, 1957 ученика и 59 учитеља.

У Солуну, о Светом Сави 1896. г.

СВЕТОСАВСКА ВЕЧЕРЊА ШКОЛА
у 1894—5 шк. год.

од

Ј. Миодраговића.

Читаоцима нашим позната је ова установа Друштва Св. Саве не само из новина него и из последњега *Братства,*[1]) где је штампан потпунији извештај за три минуле године.

Ми ћемо овде да упознамо читаоце само с последњом, прошлом школском годином.

I.

I. Број уписаних ученика.

Ове је године уписан *највећи* број ученика у ову школу.

По појединим разредима било је уписано:

у I	разреду	осн.	школе	135
„ II	„	„	„	31
„ III	„	„	„	29
Свега у основ. школи било је				*195*

[1]) В. *Братство* VI. од 1894 год.

У приправној школи било је:

у I разреду		45
„ II	„	18
	Свега	*63*

Свега, дакле, било је уписано **258** ученика.

Уписивање се врши највише у септембру месецу, али се продужује и у октобру, јер тада највише ученика придолази у Београд са стране. Уписивање у I разред основне школе продужује се и даље, преко целе зиме, јер многи ученици иду у школу само 2—3—4 месеца, те науче да читају, пишу и рачунају, па иду по својим пословима. За то је и најтеже радити у овом разреду.

II

Место рођења.

По месту рођења било их је:

ИЗ ОКРУГА:	У РАЗРЕДУ: I	II	III	I	II		СВЕГА
прилепскога	34	6	1	1	2	=	44
велешкога	26	4	3	1	1	=	35
битољскога	18	6	3	2	—	=	29
крушевскога	12	3	7	1	1	=	24
кичевскога	12	1	1	2	—	=	16
тетовскога	3	2	5	3	1	=	14
дебарскога	5	1	2	4	1	=	13
гњиланскога	3	1	—	3	2	=	9
беранскога	—	—	2	5	1	=	8
призренскога	2	1	1	1	1	=	6
мановскога	—	1	1	3	—	=	5
опљанскога	2	—	—	1	1	=	4
ћскога	2	—	—	—	—	=	2

ИЗ ОКРУГА:	У РАЗРЕДУ: I	II	III	I	II		СВЕГА
новопазарског	—	—	—	2	—	=	2
охридскога	—	1	1	—	—	=	2
Свега из Турске	119	27	27	29	11	=	*213*
„ Србије	9	2	1	6	2	=	20
„ Цр. Горе	1	—	1	8	4	=	14
„ Аустро-Угар.	4	2	—	—	—	=	6
„ Босне и Херц.	2	—	—	2	1	=	5
Свега:	*135*	*31*	*29*	*45*	*18*	=	**258**

Из овога се види, да их је највише из прилепскога, велешкога, битољскога и крушевскога вилаета или округа, дакле, из *јужне* Старе Србије, а много мање из северне.

III

Године старости.

По годинама узраста или старости било ил је:

Од година:	У РАЗРЕДУ: I	II	III	I	II	СВЕГА
9	2	1	—	—	—	3
10	4	—	—	—	—	4
11	7	3	—	—	—	10
12	5	1	2	—	—	8
13	9	3	3	4	1	20
14	16	2	7	3	—	28
15	12	2	3	6	1	24
16	12	5	1	11	3	32
17	16	3	3	7	1	30
18	10	2	4	1	2	19
19	15	4	2	5	1	27
20	3	—	—	3	1	7
21	4	3	—	3	4	14

Од године:	У разреду:					
	I	II	III	I	II	Свега
22	2	—	2	—	1	5
23	4	—	1	1	1	7
24	7	1	—	—	2	10
25	2	—	1	—	—	3
26	2	1	—	1	—	4
27	1	—	—	—	—	1
28	—	—	—	—	—	—
29	2	—	—	—	—	2
Свега · ·	*135*	*31*	*29*	*45*	*18*	**258**

Из овога се види, да их је највише од *четрнаесте* па до двадесет година; и много их је више *преко* ове средине него испод ње.

IV

По родитељима.

У почетку ове школе веома је мало ученика у њој имало живе родитеље. Највише их је било сирочића. Доцније су почели да долазе и они, који имају ма једнога живога родитеља. А данас све више долазе и они, који имају родитеље.

Тако, ове године имало је:

	У I	II	III	I	II разр.		Свега
Оба родитеља ·	58	14	12	21	6	„ =	111
Само оца · · ·	28	5	1	7	3	„ =	44
„ мајку · ·	29	4	7	8	4	„ =	52
Ни једно · · ·	20	8	9	9	5	„ =	51

Из овога се види, да је опет велики део њих, већа половина, или без оба или само без једног родитеља. Ова је школа, дакле, колико патриотска толико и хуманитарна установа.

V

Испит.

Испит је полагало ове године, које у јуну, на крају школске године, а које у септембру:

у	I	разреду	осн.	. . . 56	ученика
„	II	„	„	. . . 12	„
„	III	„	„	. . . 15	„
„	I	„	припр.	. . . 26	„
„	II	„	„	. . . 14	„
			Свега	. . 123	ученика

Од ових положило је испит:

у	I	разреду	осн.	. . . 52	ученика
„	II	„	„	. . . 12	„
„	III	„	„	. . . 15	„
„	I	„	припр.	. . . 20	„
„	II	„	„	. . . 14	„
			Свега	. . 113	ученика

Пало је, дакле, на испиту 10, или 8%.

По успеху било их је:

	У РАЗР.	I	II	III	ОСН.	I	II	ПР.	СВЕГА
одличних .	„	6	5	—	„	4	3	„	= 18
врло добрих	„	20	5	9	„	8	6	„	= 48
добрих . .	„	26	2	6	„	8	5	„	= 47
слабих . .	„	4	—	—	„	6	—	„	= 10

Остали нису полагали испит било с тога, што су оставили школу, пошто су научили да читају, пишу и рачунају, било с тога, што их је посао у време испита био одвукао куд на другу страну. Они с обично јављају доцније, у току године, или и посл две три године, или у исти разред или за испи

VI

Владање.

Ученици се у опште у озој школи у великој већини владају примерно, као ретко у којој другој. Ни ове године ни једног озбиљнијег случаја кажњавања није било. Све се сводило на поуке и опомене. Само је двојици у II разреду основне школе због несташлука и узнемиравања другова било закраћено долажење у школу, али им је доцније, на велику молбу њину, и пошто су им другови опростили, опет допуштено да иду у школу. Замера се само ван школе онима, који су из Црне Горе и ближе њој, што лако напуштају послуживања и не воле да раде.

VII

Наставници.

Ове године радили су ови наставници:

1. *Јован Миодраговић* професор Учитељске Школе, као управник, и предавао је Педагогију и Школски Рад у приправним разредима.

2. *Захарија Поповић* статистичар министарства просвете и црквених послова. Предавао је Науку Хришћанску, Словенски језик и Певање.

3. *Божидар Миниħ* подинжињер. Предавао је Зидарство, Геометрију и Цртање.

4. *Милан Кубуровић* философ. Предавао је Земљопис, Рачуницу и Цртање.

5. *Душан Радовић* философ. Предавао је Српски језик и Историју.

6. *Петар Симоновић* уредник „Мађедоније“. Предавао је Турски језик с познавањем турских закона и уредаба.

7. *Димитрије Илић* учитељ у пенсији. Био је учитељ III разреда основне школе.

8. *Петар Шрепловић* чиновник Народне Банке и бивши учитељ. Био је учитељ II разреда основне школе.

9. *Јевто Ербез* слушалац у В. Школи. Био је наставник I. р. I одељења основне школе. (Умр̈о 5 Јан. о. г.)

10. *Милоје Бумбић* философ. Био је наставник I р. II одељења основне школе.

Свега дакле радило је *десет* наставника.

VIII

Набавка књига и научних срестава.

И ове је године господин министар просвете, по тражењу управниковом, изволео одобрити, да се издаду овој школи све књиге, које су државна издања, а потребне су биле овој школи. Тако је подмирена главна потреба. Друге књиге, најпотребније, као и: хартија, прописи, пера, писаљке, прибор за цртање и канцелариски материјал набављан је преко књижарнице В. Валожића о трошку Друштва Св. Саве. Ученици добивају готово све школске потребе бесплатно.

Многе књиге за читање, за књижницу школску и за поклоне ученицима школа је добила и од приватних лица, а највише од министарства просвет за поклоне ученицима о испитима.

IX.

Свечаности.

Прва и најглавнија свечаност и ове школе била је *светосавска прослава*, која је и ове године извршена у Дому Друштвеноме на дан Св. Саве у у три часа по по по дне. Свêта је и овом приликом било тако много, да је тешко било одржати реда. И ходници су били пуни, и споредне собе, и степенице, па све до врата уличких, одакле се многи враћали, не могући унутра ући. Свечаности су присуствовали и Његово Високопреосвештенство Митрополит Михаило, г. Министар просвете и многи други виђени гости.

Управник је поздравио госте овим кратким говором:

Ваше Високопреосвештенство,

Поштована Господо,

Ово је већ, у име Бога, *осми* пут како наша школа излази пред вас и дочекује вас, миле госте своје, на данашњи најсвечанији дан школски у Српству.

Први пут, 1888. године, она је изишла пред вас као скроман, још неуређен почетак. Други пут, 1889. године, она вас је дочекала већ као школа с извесним редом. Трећи пут, 1890. године, она је већ бројала и више разреда и више ученика. Четврти пут, 1891 године, она је прославила данашњи дан заједно с пансионатом, који је био у овоме Дому. Пети пут, 1892. године, она вас је дочекала са 150 ученика, шести пут, 1893. са 180, седми пут, лани, са 217, а ове године, осми пут, она вас

дочекује са преко 230 ученика, до сад уписаних.[1])

Из овога видите, да је за кратко време од скромнога почетка изишла читава једна многољудна установа, и да она стално *расте.*

Просвета је у нашега народа у опште ретка и слабо раширена; а у крајевима српским ван Краљевине она је још слабија, особито у Старој Србији и Маћедонији. Из тих крајева, као и из свих других, долази велика маса наших сународника овамо и бави се овде разним пословима, а највише зидарским. Међу њима има младића од 15 до 25 година, а има и дечака од 10 до 15 година. Сви су они готово неписмени. Ретко ко да је учио што год тамо, па и то понајвише у бугарским и грчким школама.

За то је отворена ова школа, да би они могли после дневних послова, барем у вече, да науче што год. За то се и зове *вечерња.*

Предавања се држе у Теразиској мушкој основној школи као на средокраћи, и то по три часа у вече. У нашој школи основној учи се у главноме све оно што и у редовној основној школи, и још више *Зидарство* и *Турски језик* с познавањем закона и уредаба у Турској. Јер је ово обоје нашим ученицима од највеће потребе. А у наша два приправна разреда обнавља се ово и проширује, с нарочитим обзиром на приправну спрему учитељску.

Наши су ученици веома марљиви, вредни и послушни. Заморени дневним пословима, одрасли у невољи и збиљи и заузети бригом да и у последњим часовима младости своје што више науче, они

---

[1]) А, као што смо видели, до краја године било их је

се не одају никаквоме несташлуку и лакомислености, него стрпљиво сносе све и мирно се одају своме послу. У нашој школи нема казни. Сва су дисциплинска средства: поука, савет, опомена, укор и — у крајњем случају, али веома ретко — забрана долажења у школу.

Тако, господо, ми у мраку отимамо од мрака један велики број омладине српске баш из оних крајева, у којима је просвета најређа, а најпотребнија. Јер се нама чини, да без школа и просвете пре може бити срце српскога народа, Шумадија, него периферија његова, где је он у додиру с туђином и у опасности да се изгуби.

И ако је ово севап, задужбина или доброчинство, онда је ово највеће доброчинство. Јер, ако је доброчинство чинити добро појединцима, онда је много веће чинити народу своме; а највеће је, кад се ово двоје овако споји, да се чини добро и појединцима и народу своме. Народна мудрост вели: „*Два пут* помаже, ко на време помаже“....

А, ако је доброчинство „гладнога нахранити, жеднога напојити, голога преодети и босога преобути.....“ онда је сто пута веће доброчинство „слепоме дати вида“. А то, ви знате да чини школа. Школа отвара очи. Она даје вид. Она упознаје са светом и животом, са правима и дужностима у њему. Она упућује како ће часно и поштено да се живи у њему. Она подиже; она оживљава; она оспособљава за живот... А нашим ученицима било би доста само да науче да читају, пишу и рачунају, ца већ да имају за шта да благодаре.

С тога, господо, ми држимо, да имамо пуно разлога да пожелимо не само овој нашој скромној школи дуг живот и сваки напредак, него да се оваке

установе множе на све стране, по свима већим центрима наше миле Отаџбине, те да се преко њих шири просвета не само у оне крајеве српске, где је никако нема, него да се и у нас отима од мрака оно што је време прегазило и што би остало „слепо код очију“, те да се тако и ми, Српски Народ, све више стављамо у ред оних образованих народа, у којих свако чељаде, било мушко или женско, уме да чита и пише. Јер се само тако може ићи вишему напретку, коме тежимо.

Живео сав Српски Народ!

Живео Краљ Српски Александар I!

Друга је свечаност била: *излет ученика ове школе* заједно с наставницима до Паланке. То је било на први дан Тројица. Главни Одбор Друштва Св. Саве одобрио је једну извесну суму на ово, а господин министар грађевина изволео је одобрити бесплатан подвоз. И ако је долазак у Паланку био изненадан, јер је само дан раније управник ове школе ишао те с једним гостионичаром погодио ручак, ипак је на станицу пред ученике изашла права литија. Сви ученици и ученице основних школа са својим наставницима, Певачка Дружина са заставом, Општина са својим преставницима и многобројним грађанством били су изишли на станицу да их дочекају. И прангије су пуцале. Ученице су и цвеће носиле, те даривале све наставнике и ученике, у којих се опажала не само радост него право изненађење. Кад је воз стао, најпре је паланачка певачка дружина отпевала једну прикладну песму, а за тим су ученици ове школе отпевали своје прекрасно „Српско оро“. За тим су, окићени цвећем, прошли кроз шпалир од воза до парка станичнога. У парку се одморили и сви били почашћени чашом пива

за тим је настао ручак. Сем погођенога јела и пића, којега је било изобилно, и општина је дала неколико печених јагњаца и стаклади вина. Кад је дошло на ред, устао је управник ове школе, те је напио у здравље Његовом Величанству Краљу Александру, као првом домаћину у овој великој кући српској, у којој су наши ученици тако пријатељски примљени, и као живоме преставнику оних дивјунака, који су је закуњили и отели од туђина. Споменув, да је пре не више но осамдесет година и овуда исто онако била турска власт као што је сада у њиховоме завичају, што сведочи и само име ове вароши („Хасан-Пашина Паланка“), пожелео је, да зора слободе скоро сйне и у оним крајевима..... Председник општине и члан утемељач Друштва Св. Саве г. Стева Крстић у краткој али лепој здравици пожелео је дуг живот и сваки напредак Друштву Св. Саве и лепо здравље члановима његовим, члановима Главног Одбора и председнику његову. За тим је г. Периша Ђекић учитељ напио у здравље ученицима и наставницима светосавске школе као гостима. По свршетку ручка председник општине пожелео је, да с музиком проведе ученике кроз варош и одведе до своје куће. То и би. Цела је варош била изишла на главну улицу да види „светосавце“. Код куће председникове одиграно је и једно оро српско и напијено опет неколико здравица. Тада је већ било време за полазак и сви похитасмо станици, где нас је воз чекао.

На станици ново изненађење, нов доказ најсрдачнијега пријема и истинскога гостољубља. Кад је управник хтео да плати учињени трошак о ручку, председник општине изјави, да школа ништа нема да плаћа, да *сав трошак плаћа општина паланачка!...*

И растанак је био најсрдачнији, и ученици су задржали овај излет у најбољој успомени.

На овоме дочеку изјављена је општини благодарност и преко новина и засебним писмом љубазноме председнику њеном.

Тако се завршила и ова, већ у име Бога, осма година живота ове школе.

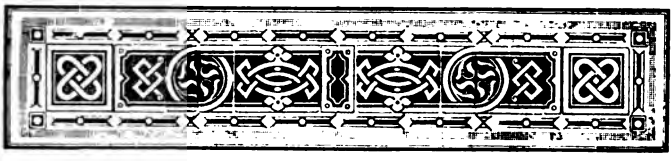

СРПСКИ ВЛАДАОЦИ У ДОМУ ДРУШТВА СВЕТОГА САВЕ

НА ВИДОВ-ДАН 1896.

ИЗВЕШТАЈ.

Чим се поуздано сазнало, да ће Његово Величанство Краљ са Његовим Височанством Кнезом Црногорским од толиких просветних и културних установа у Београду, међу првима, одмах после Академије Наука, почаствовати Својом високом походом и Дом Друштва Светога Саве, одмах је Друштвена Управа учинила све потребне припреме, да дочек буде што свечанији и достојнији тако велике пажње према овом родољубивом Друштву.

И доиста, и спољашњост и унутрашњост Дома била је спремна за овај свечани дочек.

На врху крова Друштвенога Дома вила се велика застава, а спољашњи зидови били су окићени заставама и грбовима Србије и Црне Горе. Стубови и дораци били су увијени зеленим венцима. Унутра, сале и ходници били су застрвени ћилимима, а зидови покривени народним бојама. Нарочито сала на доњем спрату, одређена да у њу прво уђу високи гости, била је укусно намештена. Исто тако и одаје

за учење и борављење ученика, на горњем спрату, биле су спремљене, да се у њима изврши одређени део програма за свечани дочек.

Пред овај дан, председник Друштвене Управе, г. Светомир Николајевић, позвао је како чланове Управе, тако и чланове добротворе и утемељаче, да у свечаном оделу, са декорацијама, буду на Видов дан у 4 сахата по подне у Друштвеном Дому.

Већ пре 4 сахата почели су се скупљати у Дому чланови Управе и позвани одлични гости. После 4 сахата дошло је Његово Високопреосвештенство, Господин Митрополит Михаило са Његовим Преосвештенством Владиком Нишким, Господином Инокентијем. За тим је дошла свита Његова Височанства Кнеза Црногорског. Од наших великодостојника, који су у то време дошли, споменућемо г. Ђенерала Здравковића, а осталих одличних гостију, мушкога и женскога пола, било је преко стотину.

Пред улазом у Дом, госте је дочекивао и у дворане уводио г. председник са г. г. члановима Управе.

За све то време, свет је све више заузимао простор пред Домом, тако да је око 5 сахата тај део Душанове улице био прекриљен светом.

Око 5 сахата урнебесни узвици из далека већ су наговештавали долазак Владалачки, и после неколико тренутака пред Домом су били Његово Величанство Краљ Александар и Његово Височанство Кнез Никола. На самом тротоару пред Домом, Владаоце је дочекао г. председник, окружен Одбором, и поздривио Их је овом кратком али лепом речју:

„Ваше Величанство, Краљу!

Ваше Височанство, Књаже!

Овај дом, који је подигло српско родољубље да буде склониште и учионица за младиће из сви

српских покрајина, неће никад имати светлијега дана од овога данашњега, кад на његова врата улазе два владаоца српска, два носиоца српских народних идеала, два дична представника оних славних породица, којима народ наш у своје две слободне државе дугује за све што има, и на које све своје најлепше наде полаже.

Управа Друштва Светога Саве не може у оваком свечаном тренутку имати других речи до оних из молитве, коју народ српски вазда шаље Творцу васељене:

Боже! Ти, заштито слободних, стубе храбрих, потпоро угњетених, надо смелих, — Ти, који си био уз Данила Петровића, кад је своју земљу ослобођавао, који си стајао уз Обреновића I., кад је свом народу државу стварао: благослови и овај и сваки овакав дан!"

Леп утисак, који је учинила ова реч како на Владаоце, тако и на све остале, који су је чули, није могао бити затајен. Као из једног грла захори се узвик: „Живели!". Оба Владаоца руковаше се са г. председником, а за тим, окружени свитом и Одбором, уђоше у салу на доњем спрату, где их очекиваше Кнежева свита, напред поменути великодостојници и Друштвени, позвани гости.

Чим су Владаоци ступили под кров Друштвенога Дома, Београдска Певачка Дружина почела је певати црногорску — и довршивши ју отпевала је српску химну. Обе химне и Владаоци и сви остали саслушали су стојећи. За тим је отпевана песма „Ej, трубачу!"

Наша најстарија певачка дружина и овом приликом пожњела је успех и задужила Друштво да јој буде захвално.

За тим су Владаоци, праћени Својим свитама и свима присутним, отишли у салу на горњем спрату. Ту су Их дочекали, у две групе постројени, ученици средњих школа, родом из српских покрајина ван Краљевине, пред којима је стајао њихов васпитач и управник, г. Пера Марковић, наставник учитељске школе, и ђаци Светосавске Вечерње Школе, већином из Старе Србије и Маћедоније, пред којима је стајао њихов управник, г. Јован Миодраговић, професор учитељске школе. На нарочито спремљеном, узвишеном месту стајали су певачи Вечерње Школе, пред којима је био њихов учитељ, г. Захарија Поповић, статистичар министарства просвете. Ови ученици били су лепо и чисто одевени у оделу својих крајева.

Кад су Владаоци заузели Своја места, ови су ученици прво отпевали песму: „Кад паде облак на Србију“, за тим: „Јесам ли ти, ај лане, говорио, дивна Јело“ и „Од Куманово пођо, у Скопље дођо“. Све три ове песме отпеване су веома складно, што на част служи заузимљивости г. наставника, а на похвалу марљивости и труду ученичком. Али врхунац утиска постигла је песма, коју је соло певао један млад, нежан, детињи глас: „Знате л', браћо, и ви, миле сеје, где је српско закопано царство?“ а хор је одговарао: „На Косову, тужном пољу“. И садржина ове песме, и мелодија њена, и умиљати глас соло-певача, и складан одговор хора, све је то учинило, да срца узвишених Владалаца, као и свију присутних, подједнако буду потресена сећањем на тужну, али славну, битку косовску и на јаде, који наиђоше на српски народ од те кобне битке, а које он и данас у покрајинама под туђином силно осећа, — али да у њима успламти и жарк

жеља, да оно, што је на Косову пропало, виде опет подигнуто.

За тим су Владаоци приступили ученицима и известили се од њихових управника о повереним им питомцима. Његово Височанство, Кнез, благоволео је милостиво ословити ученике Црногорце, запитавши их одакле су и чији су.

После овога, Владаоци су прошли кроз одаје у којима бораве ученици, очевидно задовољни са свим оним, што су видели и чули у овом храму српскога родољубља.

При растанку, оба Владаоца изволела су милостиво пружити руку г. председнику и изјавити му Своје велико задовољство са радом Друштвеним. Његово Височанство Кнез јоште је рекао, да тако радећи Друштво има права надати се, да ће постићи узвишени циљ, који је себи поставило.

Као што Српство, као што Србија, као што Београд скоро није имао радоснијега дана од овогодишњега Видов-дана, тако ни Дом Друштва Светога Саве неће имати радосније свечаности од ове све донде, док се у њему не буде славило остварење српских народних идеала: ослобођење и уједињење свега Српства, на чем и ово Друштво, по силама својим, предано ради.

М. Ив.

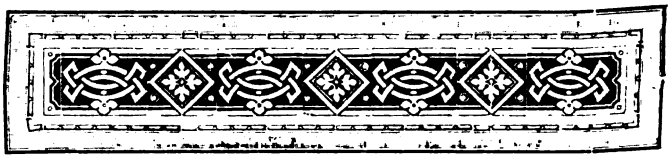

ЗАБОРАВЉЕН НЕКРОЛОГ РОДОЉУБУ УЧИТЕЉУ † МАРКУ ПОПОВИЋУ.

Својим радом у врту српске народне просвете као учитељ; својим радом и трудом на ослобођењу испод турскога јарма и онога српскога краја, који се данас зове Новоослобођени Крај слободне Краљевине Србије, као војник и родољуб — *Марко Поповић* је заслужио, да му учинимо помен и одамо достојну пошту сени његовој макар и после двадесет година његове смрти.

Марко Поповић родио се у селу Давидовцу, у Сврљигу (окр. тимочког). Отац се његов звао Милутин, син попа Величка из породице „Нејинаца". Година Маркова рођења била је од прилике 1806. или 1807., јер су „Протоколи Крштених" изгорели у српско-турском рату, а ко зна, да ли их је каквих и било у време Маркова рођења.

Кад је Марко дорастао за школу, учио се писмености код својега деде, попа Величка, у манастиру Светоме Аранђелу у оно време јединог просветном расаднику онога краја. Ту је, по ондашњем начину, научио нешто мало рачунати, сати, читати црквенске књиге и у цркви пој

што је онда много значило, и доста било. Деда га је спремао за својега наследника — свештеника, али се он не хте запопити, јер му се није милео ограничен поповски живот; његова је машта кројила друге планове у духу онога бурнога времена за ослобођење српскога народа испод турскога насиља и варварства. Као писмен и разборит, долазио је у додир са виђенијим људма, који су се често скупљали у манастиру на договор, и ту писали молбе кнезу Милошу у Крагујевац, да се сети и њихова краја, а они ће учинити све што до њих буде стајало и од њих се тражило. Такви прваци народни били су: *Радојко Сајтар*, из Преконоге, *попа Величко*, *попа Живко Нешић*, *попа Петар*, из Грбавча, *Јован Бошковић*, из Рсоваца у Голаку, *Миша Митровић*, из Белог Иња, и други.

Марко је са овим људма, а у договору са кнезом Милошем, дигао сврљишку нахију и Голак противу Турака 1833. год., када се придружише Србији и оних шест нахија, које кнез Милош беше добио по султанову берату, али је Порта вешто одуговлачила извршење, док томе сам кнез Милош не учини краја једним устанком, кад се Порта томе најмање надала, и имађаше пуне руке посла и у земљи и на страни. Турци у граду Сврљигу, и по другим местима, приметили су неко живо кретање у народу, и за то су строго мотрили на виђеније људе народне, с тога су се они морали ноћу састајати по склонитим местима ради договарања и већања.

— Једнога дана — причао је попа Живко и Марко — позвасмо виђеније људе из Сврљига и Голака у манастир Свети Аранђео ноћу на договор. Ту се куписмо повише нас из народа на већање и договор о народним мукама и патњама, и шта нам кнез Милош одговорио и поручио. Па да бисмо

знали којега ће сви слушати, изабрасмо Јована Бошковића, из Рсоваца, за „капетана“ над Голаком и Сврљигом (пошто се Радојко Сајтар не хте примити), и ми му, попови, очитасмо „молитву за царја и кесарја“, и тиме га на положају утврдисмо.

То после јаве кнезу Милошу, који им није хтео кварити избор ни после ослобођења, те је Јова дуго капетановао у Сврљигу.

За учињене услуге отаџбини кнез Милош је нудио Марку положај у државној служби, али се он не хте примити, јер му патриотско осећање и војничка слава не допушташе, да скрсти ноге и „елбетује“, како је видео да неки државни чиновници чине. Он је знао да придружењем Србији оних шест округа није све Српство ослобођено турскога ропства; да има још браће Срба̂ који под туђином пиште, и које ваља ослобађати. И њега родољубиво осећање крене и даље на рад.

Оженивши се девојком из Вељег Поља, он је често одлазио у госте својим пријатељима, и тамо се састајао са виђенијим људма из нишке нахије, договарајући се с њима о начину како да се ослободи и придружи Србији и онај крај, који то жељно ишчекиваше. Али, како му беше незгодно из Давидовца на томе да ради, а да Турцима не падне у очи, пресели се око 1834. год. тамо да живи, и каже Турцима да то чини с тога, што га у Србији траже у војску, а он неће да служи, те је морао побећи. Кад је тако вешто заварчио Турке, науми да прегне на посао. И он пословаше и сабљом и пером — тим најмоћнијим оружјем у данашњем веку.

Отвори најпре школу у Миљковачком манастиру а после некога времена и у Дражевцима. Своје ученике учио је ономе и онако, колико и како је и са̂м

учио код својега деде у Светоме Аранђелу. Од његових ђака, опет, кад изуче Часловац, Псалтир, Месецослов, разумевати и остале црквенске књиге и певати гласове у цркви о празницима, постајали су по другим местима учитељи или „даскали“, како их „по грчки“ називаху. У млада срца ових младића — јер су онда у школу долазили махом одрасли младићи — усађиваше Марко идеју српску, ослобођење и *уједињење Сриства;* буђаше свест о братској заједници, и јуначки плâм српски, јер је знао, да на њима свет остаје — да су они „сô народна“, којом ваља цео народ да се осоли и окрепи.

Марко се бавио и „народном лекаријом“, те му је ради тога многи свет долазио, а и он је често путовао по народу више ради поуке и проповедања српске идеје но ради самога лечења, јер му то даваше згодне прилике, да му долазе на састанке и договоре виђенији људи из народа, а и он њима да одлази кад је за то потреба била, а да то Турцима и не пада у очи. Са тога лечења звали су Марка, поред „даскал“, још и „доктором“, који су му надимци до смрти остали.

Путујући тако по народу, Марко стекне добар глас и поштовање код народа, и упозна се са првим људма у „Морави“, „Нишави“ и „Заплању“. Као такви помињу се: *Милоје Јовановић,* из Каменице; *Стојан Чавдар* и *Никола Срндак,* из Заплања; *Китка* Н., из Вељег Поља, и *Стојан* Н. из Церја, који су били народни вођи сваки у својем крају. С њима се Марко највише договарао и радио на ослобођењу и придружењу и онога краја кнез-Милошевој Кнежини. Често су писали кнезу Милошу о народним жељама и о зулумима турским, који се чиниху над народом.

Од народа су купили новчаних прилога, набављали оружја и муниције, и све што је било потребно за општи устанак, кад им за то дâ знак Кнез Милош из Србије. Кнез Милош им је слао, кришом, оружја и барута, и потребна упутства.

На томе је највише радио Марко, јер је већ раније био познат кнезу Милошу; познавао места, људе и прилике у Србији, те је и знао коме се за шта ваља обратити; а имао је и својих људи и у Србији и овамо, који су га о свему често извештавали, и разне поруке и писма односили и доносили.

Како у то време (око 1838.) кнез Милош имаћаше пуне руке посла у Србији око увођења Устава и других реформама у земљи, а и услед стварања му разних неприлика и са стране и у земљи (Вучић, Петронијевић и др.) — то им посаветује и препоручи да се стрпе за неко време, док он не посвршава послове у Србији, па да се за то и он а и они што боље припреме и све учине што је за устанак потребно, те да би се могао успех обезбедити. „Јер — рекао им је — није то само дићи буну и покрхати толики народ и имање, а не моћи ништа учинити, па да буде сутра теже и вама и мени. Ви видите да је на нас зинула и хала и врапа, и, да може, прогутала би нас. За то треба паметно радити, а не да нас проклиње сутра народ...!“

Добивши такав одговор од кнеза Милоша, јако су жалили не толико на *непријатеље* рода свога, колико на *изроде* рода свога — проклета им душа! — не имадну куд, већ оставе за доцније, док се боље прилике укажу, а народу кажу и објасне поруку кнежеву.

По причању Маркову, како ми казиваху деда Сибин и деда Сава, из Лалинаца, који је „био на

Мађара“, 1848. год., и деда Миљко, из Попшице, и овде се била испољила стара српска мана, проклета неслога, те испрва сви не пристајаху на добар савет кнеза Милоша. Милоје, из Каменице, и још неки уза њ били су противни да се устанак одлаже, јер могу Турци како ствар прокљувати и осујетити; Марко, Срндак, и други, били су за то, да се ваља држати савета кнежева, јер сами не могу ништа учинити, а он им, код таквих својих неприлика, не може помоћ послати. Најзад је, веле, и Милоје пристао на то, и ствар се устанка стиша за неко време.

Покупљени новац од народа за устанак предаду на чување једном сељаку из Горњих Матејеваца, који је после тај новац затајио, а људима казао да га је послао кнезу Милошу у Србију. На једном листу „Пентикостара“ у манастиру Св. Јовану код Г. Матејеваца, Марко је кришом записао име тога човека, колико и на који циљ му је дат тај новац. Пре 6—7 година о овоме новцу писато је у политичком листу „Слободи“ у Нишу, и власт је нешто предузимала по тој ствари, али до каквих је ресултата дошла, нисам могао сазнати.

Годину дана после тога у Србији се изменише прилике. Кнез Милош, опхрван са свих страна непријатељима, и са стране и у земљи, мораде чак и отаџбину своју напустити и уклонити се са политичке позорнице у Србији, а старешинство над земљом, форме рада, би предато његову старијем сину, болну Милану, 1. јуна 1839. Сад приређивачи овога устанка изгубише сваку наду на помоћ из Србије, а турско тиранство и беснило превршиваше сваку меру. С тога Милоје са свога гледишта претеже: „ојешина се гријеха препуни“, и народно стрељење даде одушке у устанку 6. априла 1841.

У то време, баш, беше се кнез Михаило вратио из Цариграда, куд је ишао да увери Порту и Султана о своме пријатељству и наклоности, те с тога није ни могао помагати овај устанак и кварити односе с Портом, а и у земљи имађаше пуно послова да сређује и уређује, и да се бори са разним сплеткама и интригама, којима најзад и сâм подлеже, као и отац му.

Устанку се морадну сад придружити и Марко и Срндак, као и други, који су били противни да се сад, овако у невреме, народ диже на устанак без икакве помоћи са стране.

Милоје предузе главну команду над Моравцима и Нишавцима; Стојан Чавдар[1]) поведе један део заплањске војске и поседне пролаз на лесковачком путу код Курвина Града, како би спречио пут лесковачким Турцима, ако би пошли Нишу у помоћ; другу половину заплањске војске поведе к Нишу Срндак; а Елшнокутинце, Јелашничане, и из других околних села, поведе Марко. Народ је био лоше или скоро никако наоружан. Милоје је имао да освоји Виник, и одатле да нападне на град, пошто мало задобије оружја и муниције од турске војске. Маркова и Срндакова војска заузме Горицу — вис на јужној страни од Ниша. — Марко подигне на Горици један тврд ров (шанац), који је по његову имену прозван *Марково Кале* (град)[2]), и одатле је, заједно са Срндаком, грдне јаде чинио Турцима, који беху на ту страну сву своју силу управили, да би обезбедили леђа и прокрчили себи пут у случају пропасти од Милојеве војске, која беше бројно већа и од турске, и од Маркове и Срн-

---

[1]) Види у „Браству“ VI. на стр. 297.

[2]) Погрешно је, дакле, мишљење оних, који држе да је то име остало од некаква града Краљевића Марка.

дакове. Пошто су Турци дуго нападали на Марка и Срндака без икаква успеха да су већ у очајање дошли — окрену сву силу на Милоја, и после неколико очајничких јуриша разбију Милојеву војску, те морадне уступити. Кад то опазише Марко и Срндак, потрче Милоју у помоћ с војском. Марко се упути западном косом да пређе Нишаву код Медошевца, а Срндак источно поред „Ћеле Куле“. Турци пресеку Марку пут и спрече му прелаз, те се мораде вратити у свој шанац на Горици. Тако буде и са Срндаком, те се и он поврати и придружи Марку, па наставе бој. Али, поплашена војска Милојевим неуспехом, а нестало беше већ и муниције, сад попусти, те се повуку у шуму да наставе бој с Турцима, и да прикупе још људи, јер многи напустише бојно поље, видећи да се голим шакама не могу борити са добро наоружаном турском војском. Милоје, пак, после упорне борбе на Винику, пошто га и одатле Турци потисну, побегне са нешто својих наоружаних људи у горњоматејевачку кулу, и ту се спреми да се бори на живот и смрт до последњег човека и док у њима срце куца. Турци га ни ту не оставе. Опколе кулу, и позову Милоја и остале на предају, говорећи да ће им живот поклонити. Али они, знајући да „у Турчина вере нема“, и „да нико кâ Турчин не лаже“ — „одговоре ватром из пушака“, те се изроди жестока битка. Дуго су Турци безуспешно нападали на кулу, јер је бранаше „чета мала али одабрана“, која смрти у очи смело гледа! И тек кад Милоје погину, нестаде праха и олова — кулу освојише и пламену је предадоше, а кога жива ухватише — под нож ударише! . . .

Чим је Чавдар чуо за пораз, похита са својим људма да се придружи Марку и Срндаку, али се

војска разбеже и не упуштајући се даље с Турцима у бој. Тако Марко, не могав сили одолети, мораде тражити себи склоништа по шумама и гудурама, јако љут на Милоја, што бар не умеде вешто напасти на Турке у згодном часу, кад беше главна сила турска управљена на Горицу, на његову и Срндакову војску; а још више, што је устанак и започињао кад је знао, да помоћ са стране не може доћи и да успеха неће бити. Љутио се и на устанике што су почињали буну пре времена, а после лако напуштају бојно поље, чим су један пораз претрпели од свога непријатеља. Турци су га дуго вребали да ухвате, и јаку стражу поставе поред Нишаве и на граници, да не би он и други устанички вођи у Србију пребегли; али се Марко вешто чувао. Једне ноћи уграби прилику те преброди Нишаву, и пређе преко границе у Сврљиг — кући у Давидовац.

У бој се Марко показао врло вешт и храбар војсковођ, и у опште био је трезвен и смишљен посленик у свакоме послу, али то није било доста, па да се овим устанком и до успеха дошло. Њега су други омели. У бој задобије од некаква Турчина сабљу и коња „Копилаша“ — али и рану, која се позледи услед јаког напрезања, кријући се по шумама и бежећи испред турске потере, те остане хром у леву ногу, и као такав никуда се после није далеко кретао од куће из Давидовца.

Занимао се и даље лечењем и поучавањем народа, и проповедањем мржње према Турцима који су му јако мрски били. Од народа је био припознаван као добар учитељ народни, и јако уважаван и поштован са својих врлина, а цела га околи звала и знала под именом: „учитељ Марко“, „д тор Марко“ или „капстан Марко“. Био је крут

пораста и јака састава, црномањаст, свеж и лак, оштроуман, трезвен, оштра погледа, и у опште јуначкога поноса. Јако је ценио задату реч, и говорио: „да се сваки човек познаје какав је по задатој речи; — во се веже за рогове, а човек за реч, децо моја!“ Био је веома поштен и побожан, и готов свагда да се нађе и притекне „брату“ у помоћ на невољи, и саветом и свачим, на кратко: био је снабдевен свима врлинама које добро красе јунака Србина и народнога учитеља.

У српско-турском рату, кад је турска сила нагрнула преко Грамаде и Пандирала, те је цео Сврљиг у збеговима побегао у унутрашњост Србије, оставивши своја мила огњишта и имање турском мачу и пламену — Марко је последњи оставио свој Давидовац, дочекав Турке, тако рећи, до прага своје куће, пуцајући на њих, па им је тек онда оставио своју кућу, и, онако хром, побегао испред њих, јадајући се што није здрав, да им покаже како Србин уме да брани свој дом и отаџбину.

На годину дана по повратку из збега на згариште и пусто огњиште разболи се од туге и жалости за својом муком младих дана, да под старост кући и тече, а и старошћу опхрван — умре 22. септембра 1877. год. — Бог да му душу прости и помилује! — и не дочекав да му се жеља испуни, да види Ниш и друге крајеве ослобођене и придружене Србији, а на бедему нишкога града, место турскога полумесеца, залепршани српски стег са крстом. Али:

„И ако се српски стег
По сред Ниша вије,
Јоште тужно Косово
Освећено није!“

Адрани 1896. год.

Алекса Васиљевић,
учитељ.

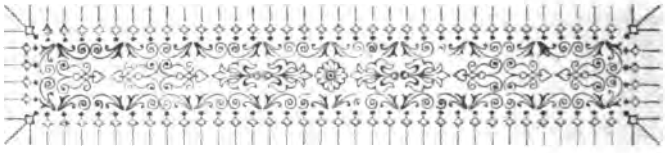

†

ПРОТОПРЕЗВИТАР ЛАЗАР ПОПОВИЋ

Почетком месеца јула прошле године умрло је у Осеку у Славонији парох осечки и администратор протопопијата вуковарскога, протопрезвитар Лазар Поповић.

Један од браће свештеника поменутога протопопијата написао је и у „Српском Сиону“ штампао животопис покојника овога; али пошто је то тек бледа слика покојникова живота и рада, то сам рад ја, коме је потање живот и дела овога честитога слуге Господњега познат, да у овој народној књизи коју више речем о овом многозаслужном и честитом свештенику.

Лазар Поповић је потомак једне врло старе свештеничке породице, породице, која је преко сто педесет година давала убавом и романтичном сеоцу Грабову служитеље олтара Божјега и чуваре имена српског и православља светог. Он се родио у сред дивне Фрушке горе, у селу Грабову 19. априла 1830. године од оца Гаврила, који беше месним свеште-

ником, и матере Марије, која такођер беше из свештеничке куће. Сем Лазара беше у родитеља његових још четворо деце: два сина и две кћери. Сад су већ сва та браћа и сестре покојни.

Родитељи Лазареви бијаху врло честити и побожни људи. Отац врло строг, а мати права рајска душа: и душу би своју дала деци својој. О врлинама ове узор-жене и мајке писао је пре десетак дванаест година садањи парох карловачки горње цркве и администратор протопопијата карловачкога Васа Константиновић, ако се не варам у листу „Привреди“. Такви родитељи, давши својој деци честито кућње васпитање и усадивши у срца њихова праву српску побожност и богобојажљивост, те љубав према народу свом српском и вери православној, — дадоше их школовати, а особито се стараху да васпитају своју мушку децу. Ови честити родитељи, који су беспримерно љубили своју децу, откидаху од својих уста, те са сиромашне парохије грабовачке школоваху без ичије припомоћи и штипендија своја два сина.

Основне школе учио је Лазар у месту свога рођења, а кад ове сврши, испратише га родитељи у Петроварадин и дадоше га у такозвану „немачку школу“, да изучи најпре немачки језик, без кога се тада није могло никуд. Одатле отиде у Карловце, где сврши тадашњих 6 гиназијских разреда. За тим оде у Загреб, где сврши филозофију. Свршивши филозофију, врати се опет у Карловце и упише се у богословију, коју 1854. год. сретно сврши. У науци је свагда добро успевао, а владање му беше примерно. Њему не беше никад дуго време. У слободним часовима није се он, као што то многи чине, шеткао и скитао, него се бавио било читањем корисних књига, било цртањем и сликањем. За ово

последње је имао особити дар, и да се одао сликарству, јамачно би брзо као вештак изишао на глас.

Свршивши богословију, постане народни учитељем у Старој Пазови, но учитељевао је кратко време. Као учитељ ожени се Љубицом кћерју чувенога проте карловачкога Павла Николића vulgo „проте Зеца“. На Илин-дан 1855. рукоположи га Арсеније Стојковић, епископ будимски, за ђакона, а 9. новембра т. г. за презвитера и буде пристављен свом тасту за капелана. Капеланску службу вршио је нешто јаче од године дана. 1857. би наименован за војног капелана код петроварадинског гарнизона. Као врло угледна и симпатична личност стекао је у Петроварадину овај млади свештеник врло много пријатеља и поштоватеља, које међу војничким часницима, које опет међу тадашњим прваци ма српским у суседном Новом Саду. Овде је он, поред својих свештенопастирских и других званичних дужности и послова, проводио слободно време у обучавању даровитијих и лепим гласом обдарених Срба-војника у црквеном појању, које је у истом тако извецбао, да је милота било недељом и празником ући у војену капелу варадинску и чути овај кор униформисаних појаца.

Долазећи често у тешњи додир са прваци ма и новинарима новосадским, упознаше они у млађаном овом свештенику даровита човека, па га одушевише да пише у новинама. Пун амбиције, поче збиља писати, и његови чланци, у којима се претресаху разна питања из сфере управе и уређења наше овопределне цркве, наилажаху на опште допадање. Понајглавнији састав те врсте му је „Чланци о нашој цркви“, штампан у неколико бројева, мислим, н восадског „Српског Дневника“. Потписивао се ш фром В. С. (војени свештеник). У чланцима њег

вима огледа се силна начитаност, темељито познавање наших црквених уређења и зрело самостално суђење његово о многим установама наше цркве. Као млад човек, опојен Милетићевим духом, написао је он ове чланке сасвим у либералноме духу, и кад их човек проучи, увиђа, да су они потоњем краљ. решкрипту од 10. августа 1868. у многом служили за подлогу. Чланци ови проузрочише у своје време читаву буну у тадањој вишој јерархији; распитивало се за име пишчево, али оно оста тајном. Покојник ми је причао, да су само присни пријатељи његови и једномишљеници знали да је он писац, и више нико.

Добар глас о овом младом и честитом свештенопастиру распростре се на све стране. Чу и увери се лично о његовој честитости и врсноћи стари српски паријарах Рајачић, па га већ 1859. г., одликова за то црвеним појасом. — У Петроварадину проживи покојник пуних 11 година.

Године 1868. остави Осек протопрезвитер и парох осечки Атанасије Поповић и пресели се у Карловце. С тога остаде место пароха у Осеку упражњено. Срећа се насмеја варадинском војеном капелану, и он беше 2. јула исте године за пароха осечкога изабран. О јесени се досели он у Осек, и ту тек, кад се ослободио испод војене стеге, развиј прави свој рад и као узор-свештеник и као родољуб Србин.

У време његова доласка у Осек, не беше у Осеку још читаонице српске. Он чисто веровао није, да је толика велика општина могла заостати за многим мањим општинама, ћа не створити себи још читаонице. Он се одмах живо лати посла, да се и ова жива потреба подмири, те у лепом, смишљеном говору одушеви Србе родољубе осечке, и 1869. год.

отворише се двери српске читаонице у Осеку. Он јој би првим председником и ту част вршио је до год. 1885.

Превелико заузимање његово и за напредак српске школе уздиже га на част месног школског управитеља. Није било почетка ни свршетка школске године, испита школског, светосавске свечаности или које друге прилике, кад он не би младе Српчиће подстицао на марљиво учење, на добро понашање и послушност према сваком старијем. Он је управо осоколити знао ђака, да боље учи. Сећам се из мога ђачког доба још и данас оних његових златних речи, које је знао по неком неваљалцу рећи: „Какав си ти Србин, кад не учиш? Та Србин се, синко, увек одликовао ведрим духом и бистром памећу, а гле тебе! Учи, не шали се! не срамоти ни себе ни мене!“ Управитељем школе беше такођер до 1885. год., кад је због болести и неког неспоразума са неким члановима црквено-школске општине своје захвалио и предао ту част млађој снази. Али школа српска у Осеку нема ни данас достојна му заменика.

Превелика љубав његова и заузимање за школу огледа се још и у тој околности, што је он одмах чим је дошао у Осек озбиљно настајао, да се поред доњо-градске и у горњем граду Осеку отвори српска школа. Он је небројено пута сазивао у зборове горњо-градске Србе ради договора, како да се оживотвори та племенита мисао његова: обраћао се у то име представком и на црквену општину,*) да

*) Овим родољубивим речима меће он на срце српско-православној црквено-школској општини осечкој у представци својој од 15. октобра 1869. отварање српске школе у горњем граду: ....уверих се и изветих тачно, да наше браће до преко 36 породица у горњем граду станује, и да имају за школу способне деце бро[illegible] 27, која се данас лишавају основне науке у духу нашега православ[illegible] наше народне и верозаконске наставе, те су при постојећим [illegible] годним околностима због даљине наших српских школа (у дол[illegible]

се ова код варошког представништва заузме и изради бар потребну плату за учитеља, дочим би намештај, стан за школу, огрев, и др. дали сами горњоградски Срби. Како ми се из свега види, ова је ствар већ у пола готова била, а зашто школа у горњем граду ипак отворена није, не знам за узрок. Тек добра воља поп-Лазина беше ту!

Већ за кратко време бављења свог у Осеку задобије он љубав целе парохије своје, а стече и симпатије и иноверног грађанства осечког, које је својим сипатијама и љубави према њему и израза дало тиме, што га је год. 1871. за народног заступника на троједнички сабор у Загреб изабрало.

А беше он у два три маха и народним послаником на српском црквено-народном конгресу у Карловцима и држаше свагда с јерархијом.

Овај конгрес изабра га у седници својој од 25. јула 1870. за члана Апелаторије или Црквеног Митрополитског Савета, и остаде чланом истога све до смрти своје.

Тако га је исто Архидијецезална конзисторија у својој седници од 16. августа 1879. г. споразумно са епархијском конзисторијом пакрачком изабрала за заступника једне и друге конзисторије у поджупанијски (а доцнује жупанијски) одбор школски у Осеку, коју је част такође до смрти своје обнашао.

19. фебруара 1874. г. умре администратор протопопијата вуковарскога, парох кузмински Љубомир Рњанин, и Архидијецезална Конзисторија, уваживши

граду), принуђена туђу школу похађати, где се туђој књизи уче, и туђем нами противном духу одрањују. Ова немила околност мора сваког Србина, који поња дух и време у коме данас живимо, дирн, као што је то и мене и све остале чланове (т. ј. горњоград-Србе) дирнуло, и не сумњам, да неће сваки разборити човек дити, да нити можемо нити смемо спрам наше рођене деце тако чокрвни бити, да их туђинству напустимо.“

заслуге пароха осечкога Лазара Поповића за цркву и школу, именова га у седници својој од 18. априла те године за администратора истог протопопијата.

Год. 1879. буде патријарх Прокопије Ивачковић пензионован, а за администратора патријаршије карловачке, а потом после смрти Прокопијеве 1882. г. и за патријарха, буде наименован Герман Анђелић, епископ бачки. Покојни поп Лазар беше већ из младости присним пријатељем Германовим, па се сад много истицао и борио за Германа пишући у „Српском народу“ у корист Германову а против непријатеља његових. Тим својим писањем навукао је на себе мржњу целе радикалне странке, па и код неколико чланова црквене општине осечке, који су тој странци припадали и тада у осечкој црквеној општини доминирали. Ну у колико су га поменути партизани мрзели, у толико је већа бивала љубав патријархова према њему. Паријарх га за његове услуге лицем на Цвети (10. априла) 1883. г. у карловачкој саборној цркви произведе за протопрезвитера. До скора се је и са тим својим непријатељима помирио и био до смрти своје од њих као узор-свештеник поштован и цењен. То је показао укоп његов.

Покојник је био последњих 6—7 година и заступником или већником града Осека.

Бодрим оком пратио је он догађаје у васцелом Српству, с тога је његов сто био пун различних српских новина. Припадом је и белетристику пратио, а већ о богословским листовима и да не говорим. Од како је искрсла „Српска Књижевна Задруга“, беше њезиним вредним чланом, а беше и чланом Матице Српске.

Покојник је до год. 1885. био увек потпуно здрав. Никакав посао и служба, па била она

како велика и тешка, није му дотле досађивала, јер је био јаког телесног састава. Ну те године запати болест, „астму“ (сипњу), од које радикалнога лека, истина не нађе, али живећи дијетно по саветима учених пештанских и бечких лекара, продужио си је живот за читавих 10 година. Болест је за тим узимала разне облике. Старо оно стезање у прсима осећаше 9 година, т. ј. до 1894. г., а од тада му се болест промени. Стезање преста, но зато се сва тежина болести пренесе на срце. Читаве последње године осећао је често лупање срца, које је свагда скопчано било са љутим боловима, који су наравно по неколико тренутака трајали. Ну и ако су му телесни дефекти доста сметали, он је ипак своје свештенопастирске дужности, као парох, и управне, као окружни прота, свагда ревно и савесно отправљао. Он је пред саму смрт своју обавио и прописану свештеничку исповед и каноничну визиту свију подручних му црквених општина. Многи ову последњу и приписују као узрок његове нагле смрти, јер се је можда растресао и искрхао возећи се с колима пуне три недеље дана — с дана на дан. Умро је у петак 7. јула 1895. — како споменух већ — наглом смрћу, од срчане капи. Смрт га је снашла на шетњи. Глас о његовој смрти пронесе се муњевитом брзином по Осеку, и не беше ни једног ока, које за овом добром и честитом душом не заплака, а највише смрт његову ожали његова многобројна породица, а поред ње и паства његова, коју је верно и савесно до близу 30 година служио, и коіа је лишена пастира, коме ће се тешко заменити.

У недељу 9. јула после јутрења пренесено је тело покојниково из куће у цркву, где је у ... по подне свечано опојано. Начелствовао је

парох вуковарски, протојереј Илија Перкаћански, а слово држао сабрат и сапарох му Јован Јаношевић, који му је живот врло верно оцртао. Спровод беше величанствен. До хладнога га гроба испратише 22 свештеника и представници свију области, и силан свет. Заиста је оправдана она реч Осечана: „да је митрополит умрио, тешко би му укоп већи и величанственији био!“

Покојник је иза себе оставио неутешну љубу и деветоро живе на пут изведене деце: четири сина и пет удатих кћери.

Ради вечне успомене на овога честитога служитеља олтара Божјег, вредно је овде на послетку забележити и ово о њему: Замислите себи човека средњега раста, лепо развијена, са поносним великим челом, руменим лицем, средње дугачком проседом густом брадом, са лепим средњим брцима, примереним носом и устима, са живим кестен-боје очима и са надвијеним над њима густим обрвама, са бујном више проседом дугом косом, увек ведра и пријатно озбиљна, чисто и уредно обучена, и код куће и ван куће, у свештеничким хаљинама... па ћете имати верну слику проте Лазе Поповића.

Његов супружки живот беше живот правога слуге Божјега — беше свагда чист и светао. Како жену своју тако исто и децу своју је неограничено и беспримерно љубио — и до крајности им добар био. За живота свога је он сву своју децу — сем најмлађега сина — ухљебио и удомио.

Народ српски је истински љубио и волео, те мал' зато није год. 1876. кад је у Хрватској и Славонији за владе бана Мажуранића прогонс против Срба родољуба отпочело, допао и он т нице загребачке, као што је допао родољуб

Србин осечки Марко Аксентијевић, и чувени протопоп Никола Беговић, парох горњокарловачки.

У кући његовој су се српски народни и верски обичаји у највећој чистоти хранили и пазили. А томе је и своју сву децу научио. Крсно име се у његовој кући светковало онако како ваља. Како је баш овај последњи лепи обичај у осечким интелигентним кућама у време доласка његова у Осек готово изобичајен, то га је он оживео и васкрсао.

Покојник беше предобра и препоштена срца. Он је по оној Христовој заповеди умео заиста и да непријатеље своје љуби. Карактеран до крајности, према сиротињи и путнику увек дарежљив; према онима, који су од њега какве помоћи или савета тражили, врло приступачан и предусретљив: он је са човеком умео у радости радовати се, а у жалости с њим плакати. Према сваком беше искрен и отворен.

Благољепије црквено особито је волео. Немарљива свештеника у вршењу дужности своје није трпео. Само му се душа од милина топила, ако је о Богојављењу освећење Јорданске водице, или на ускршњој јутрени „воскресеније“ са свом поштом обавити могао. С каквом је само вољом 1887. г. пратио оправљање цркве своје, а 1892. и 1893. г. зидање гробљанске капеле као члан грађевног одбора! Као да је знао, да ће се у присенку њеном вечито одмарати! Он је хтео да то све лепо и укусно буде. А тако је исто бригу водио и за оправљање и осталих у протопопијату његовом парохијских цркава и где је требало своје мудре савете давао. Све га је то веселило и занимало, ако е коме у тим приликама својим саветима послужити могао.

Да, такав беше покојни попа Лаза, како га обично Осечани зваху, с тога с правом заслужује, да над прахом његовим речемо: лака ти црна земљица, а души вечан покој у рајском насељу!

Вараждин у Јануару 1896.

Лазар Богдановић
парох вараждински и вел.-кањишки.

ЈОКА ИЛИЋКА

29. Фебруара, ове 1896. год., преминула је, у Београду, једна жена, која је себи сама подигла споменик, какав мало њих дижу; какав време не руши; и какав се вазда и из даљине види.

То је Госпођа Јока Илићка.

За живота, скромна, повучена, штедљива, оставила је она, да, после њене смрти, људи виде, како је племенитих осећања и великог срца била.

Ко је та жена? Чија је она? Ко је познаје? Тако се распитивало по Београду оног дана, кад велика звона са саборне цркве објавише да је једна жена умрла, и кад, мало за тим, готово сва хумана и корисна удружења у престоници почеше истицати, на својим кућама, црне заставе.

Покојна Јока је по рођењу Београђанка. Рођена је 1829. године. Отац јој се звао Радован Катанић, и био је полицијски чиновник, а мајка Ана. Крстио ју је Хаџи-Брзак, чувен и уважен, у оно време, трговац. Јока је за младости била врло лепа.

О том причају са задовољством, као да би хтели похвалити своје време, њени вршњаци. Стасита, округлих белих образа, црних очију, густих обрва и трепавица, блага погледа. Лепоту женску године узму, али врло често она, отимајући се, и борећи се са старошћу, натури овој извесно достојанство и озбиљност, извесну лепу израђеност у понашању и опхођењу са светом, извесну ноблесу каква и смежурано лице озарава. Где се богиња лепоте ма и за кратко време склони, познаваће се и кад се отале уклони.

Јока је и у старости била дична жена.

Она се два пут удавала. Први јој се муж звао Недељко Стефановић, а други Јован Илић. Оба су била официри. С једним и с другим живела је добро. Деце није имала.

Ето то је све што смо за сад могли дознати о животу ове жене.

Али прави, веран животопис пок. Јоке Илићке имамо у њеном тестаменту.

Човек је у осећајима, мишљењу, жељама и раду. По свима тим странама је покојна Јока себе описала у свом тестаменту.

„За који час иа ћу се раставити од овог света“, говорила је она, на неколико сахата пред своју смрт, г. Мијаилу Јовановићу, члану Управе Друштва Св. Саве, ког је дозвала да с њим учини распоред од свог имања, *„иа желим да моје имање поделим на установе које су посвећене патриотским и хума-*

ним циљевима; на удружења која раде на делу родољубља и човечности.“

„Колико ми је Бог дао толико и остављам. Нека би се свака установа којој и скроман прилог оставим, овим на добро користовала, и нека би вавек благослов Божји на њој био“.

Колико је побожности, колико родољубља, колико нежности за бедне и невољне, колико љубави и захвалности за оне који за *Отаџбину раде и за њу* крв проливају, било у срцу покојне Јоке, показује овај низ њених племенитих дарова.

Она је оставила:

1, Цркви Св. Саве која ће се подићи на Савинцу, у Београду, своју кућу у Абациској улици, која вреди	18.000	дин.
2, Друштву Св. Саве, са жељом да се њена два мужа спомињу као добротвори	5.000	„
3, Друштву Црвеног Крста . .	3.000	„
4, Читаоници Београдској . .	2.000	„
5, Фонду Инвалидском	5.000	„
6. Друштву за васпитање глухонеме деце	3.000	„
7, Друштву за напуштену децу	2.000	„
8, Трговачкој омладини . . .	3.000	„
9, Цркви Св. Наталије	1.000	„
10, Друштву гимнастичком „Душан Силни“	1.000	„

11, Друштву Св. Саве три одежде
у вредности . . . . . 1.500 дин.
12, Општини Београдској за сиротињу око . . . . . 6.000 „

Пред оваким делом, не треба говорити него скинути капу, у смерности поклонити се, и, у мислима целивати руку племените и добре покојнице.

То је била жена. То је била Српкиња.

Свет. Ник.

ИСПРАВЦИ

На стр. 15. у 11. врсти оздо стоји: њене, а треба *неме;*
» » 29. » 1. » » у напомени, стоји: „Босанској Вили“, а треба: *„Делу“ за јун 1896.;*
» » 42. » 9. » озго стоји: прсима, а треба: *прстима;*
» » 67. » 11. » оздо, у напомени, стоји: руга, а треба: *рула;*
» » 90. » 6. » озго стоји: вјеровати, а треба: *вјековати;*
» » 99. » 11. » оздо стоји: Прокупље, а треба: *Преполче;*
» » 104. » 1. » » у напомени, стоји: Зојислав, а треба: *Војислив;*
» » 107. » 15. » » стоји: рмуше и гаревице, а треба: *грмуше и горавице;*
» » 127. » 4. » озго стоји: балкан, а треба: *балкон;*
» » 148. » 9. » » стоји: преложити, а треба: *предложити;*
» » » » 14. » оздо стоји: живиао, а треба: *живимо;*
» » 156. » 17. » озго стоји: Нонеки, а треба: *По неки;*
» » 165. » 13. » оздо стоји: мрће, а треба: *мрче;*
» » 174. » 9. » » стоји: „Богу“, а треба: *Богу;*
» » 249. » 2. » озго, у натпису стоји: *живописне,* а треба: **животописне**
» » » » 8. » озго стоји: Цвету, а треба: *Цвети.*

Издања Друштва Светога Саве:

1. књига **Друштво Св. Саве I**, Београд 1886.
2. књига **Друштво Светога Саве II**, Београд 1887.
3. књига **Браство I**, Београд 1887.
4. књига **Браство II**, Београд 1888.
5. књига **Браство III**, Београд 1889.
6. књига **Друштво Св. Саве III**, Београд 1889.
7. књига **Поменик I**, Београд 1889.
8. књига **Последњи Борац**, спев. Д. Ј. Илића, Београд 1889.
9. књига, **Друштво Св. Саве IV**. Београд 1890.
10. књига, **Браство IV**, Београд 1890.
11. књига, **Историја Бугаризма**, од Бдина Београд 1890,
12. књига, **Споменица Светосавског Дома**, Беог. 1891.
13. књига, **Друштво Св. Саве V**, Београд 1891.
14. књига, **Поменик II**, Београд 1891.
15. књига, **Браство V**, Београд 1892.

Сви чланови друштва Светога Саве добивају сва друштвена издања бесплатно. А II, III и IV књига «Браства» продаје се онима, који нису чланови, по 2 динара. Могу се добити у књижарници Велимира Валожића у Београду.

Управа Друштва Светога Саве препоручује и ове књиге:

1. *Српске народне пјесме;* скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић.; II *Најстарије пјесме јуначке.* Београд, 1887.

2. *Поменик знаменитих људи у српскога народа* новијега доба; написао М. Ђ. Милићевић; Београд, 1888.

3. *Србија;* опис земље, народа и државе, од проф. В. Карића; Београд, 1888.

4. *О српском језику*, написао Јован Живановић. Нови-Сад 1888.

5, *О Македонији и Македонцима*, написао Стојан М. Протић; Београд, 1888.

6. *Ђ и Ћ у македонским народним дијалектима*, од Стојана Новаковића; Београд, 1889.

7. Гранични дијалекат међу Србима и Бугарима, од М. В. Веселиновића Београд, 1890.

8. *Срп. Нар. пјесме* књига I *женске пјесме*, скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић. Државно издање. Београд 1891.

9. О српском језику, од Јована Бошковића, Београд. I св. 1887; II. св. 1888.

This book should be returned to the Library on or before the last date stamped below.

A fine of five cents a day is incurred by retaining it beyond the specified time.

Please return promptly.